H. lit. P. 227 g (1. Ljubić.

Bayerische Staatsbibliothek

38001562460017

Hbost
Jm 122

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

OGLEDALO

KNJIŽEVNE POVIESTI

JUGOSLAVJANSKE

NA PODUČAVANJE MLADEŽI

NACRTAO

Prof. SIME LJUBIĆ

KNJIGA I.

RIEČKI
EMIDIJA MOHOVIĆA
Tiskarski Kamen. Zavod
1864.

Bayerische Staatsbibliothek München
Digitized by Google

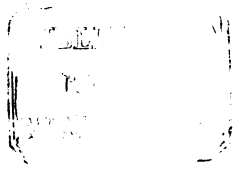

Digitized by Google

PRESVIETLOMU I VISOKOUČENOMU

MUŽU

BENED. BART. SMAIĆU

VELIKOMU ŽUPANU ŽUPANIJE RIEČKE

I

GRADJANSKOMU KAPETANU

SLOBODNIH GRADOVA I KOTARA RIEKE I BAKRA

VITEZU GVOZDENE KRUNE TREĆEGA RAZREDA

ITD.

PRIJATELJU UČEĆE SE MLADEŽI I NARODNE POUKE

U ZNAK

ISKRENOGA PRIZNANJA I OSOBITOGA ŠTOVANJA

POSVETJUJE

PISAC.

Digitized by Google

Digitized by Google

U V O D.

Po sudu najizvrstnijih spisatelja učenje poviesti krasnih nauka i umstva mora da se stavi medju najkoristnije i najkrasnije stvari, koje nam predstavljaju napredak ljudskog uma, i prikazuju nam, kako se čovječanski rod u izobraženju usavršava. Česa radi vidimo, da su kod sviuh naroda ove misli potaknule plemenite ljude, da se ovoj vrsti dogodovštine posvete. Posestrime iste ove naše zemlje, velju Ruska, Poljska i Češka, na tom polju hrabro su i slavno radile, budući poznajemo ne malo njihovih muževa, koji su vrlo osvietlali svoj zavičaj izdavanjem poviesti svoga književnoga napredka. I doisto krasni su vjenac svojoj otačbini savili i liepo ju proslavili pred narodi slavni muževi Dobrovski, Šafarik, Bentkovski, Greč, Niemčević, Rhesa itd. Hrvatska, a rekao bi i ciela jugoslavjanska grana nije ipak do sada poviestnika svoje narodne književnosti našla!

Digitized by Google

Pored takova pomanjkanja nakanio sam prvi korak učiniti, i ako ne drugo a ono barem prokrčiti put ponješto nasljednikom u osnovanju cielokupne jugoslavjanske književne poviesti. Očito je pako, da u takovom radu nisam imao koga da sliedim, te zato morao sam se svrćati siemo tamo po put pčele, koja sisa med s ovog i s onog cvieta, da sakupi i prinese sladkih sokova, birajući iz različitih knjiga, časopisa i rukopisa sve ono, što na moj predmet spada, slagajući i uredjujući sve po duhu poduzeta si diela. Njeke sam knjige naših narodnih spisatelja pred očima imao i razsudio, ko što sam mogao; ostale sam ili samo naznačio ili priložio im dotični sud, što je koi drugi odprije o njih izrekao. Iznaći će štioc navedene i njeke knjige, koje, da pravo rečem, od slabe su koristi za našu književnost; no treba spomenuti, da kadšto iste oporuke mogu, navlastito za prvu dobu, od velike koristi biti, jer nam i one pri bujnosti književne koljevke mogu često razjazniti put, da lašnje upoznademo, kako je napredovao naš jezik u svom razvitku, i pod kojim uplivom. Treba da sliedimo narod i u ponajmanjih stvarih, ako nam je stalo do pravoga njegova upoznanja; a književnost predstavlja nam najjasnije i najtočnije ogledalo njegovo. Jesam li tim šta koristna izradio? Jesam li koprivu miesto metvice izsisao? Narod moj, a mladež naša navlastito, za koju sam ovu knjigu napisao, neka me sudi, a namiere neka Bog procieni.

U Rieci na Uskrs 1864.

Digitized by Google

PRVI DIO

STARO-SLAVJANSKA KNJIŽEVNOST.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRVI DIO

Jugoslavjanske Književnosti.

Staro-slavenska književnost (1).

§. 1.

Pismo kod starih Slavjana i kod Ilira.

Poviest pismenosti upoznaje kod svih naroda samo dvoje pismo, t. j. slikovno (figurativno) i glasovno (fonetično). Prvo izražuje sliku, očitujuću misao; drugo izražuje glas, rieč, kojom se misao očituje. Drži se za stalno, da glasovno jest razvitak slikovnoga, i da je s ovoga proizašlo glasovno pismo, koje se već u prastaro doba raxprostani amo tamo kroz južnu i zapadnu Evropu, i porodi najprije staro-grčko, prenešeno poslie u Etrušku, na kojem se vriemenom grčko i rimsko osnovalo.

U staru Ilirsku i Panonsku rano predje grčko i rimsko pismo. Poviestnica nas uči, da već od trojanskog doba naše su zemlje u tiesnom odnošaju stajale sa Grčkom i s Etruškom. O tom imamo spomenika i sviedočanstva kod najstarijih spisatelja. O izobraženosti davnih Ilira, da ostavim starije dokaze, ovako nam besiedi Šimno Kio, koi je živio u trećem vieku

1) Upotrebili smo navlastilo sliedeća diela: Šafařík Pavel Josef. — Památky Hlaholského Písemnictví. V Praze 1853.

Hanuš Ignaz Joh. — Zur Glagolica-Frage. Slavische Bibliothek. II Band. Wien 1858.

Rački Dr. Franjo. — Viek i Djelovanje Sv. Cyrilla i Methoda. U Zagrebu 1859. — Pismo Slovjensko. U Zagrebu 1861.

Ivan Kukuljević Sakcinski. Različna diela.

Digitized by Google

prije Isukrsta: *Dio jih živе po svojih zakonih, te kažu da su veoma pobožni, i pravični, i gostoljubivi, da su družljivi, i da se mnogo staraju da bude način njihova života i ponašanja što uljudniji i izobraženiji.* (1). Skazka o Kadmovu dolazku u Enkeliju nije bez nikakvog temelja u prvašnjoj našoj poviesti. Ciklopički ostanci zidina, koje sam ja prvi opazio u Dalmaciji, znak su nekadašnje moći, a tragovi feničkoga pisma na naših ostrovih (*Montfaucon. Paleogr. Lib. II. c. 1. — Appendini. I. 35.*) sviedoče nam razprostranjenje trgovine uzduž naših obala od pamtivieka.

Već barem od petoga stolietja prije Isukrsta imamo i naših novaca i napisa grčkih, te poslie i napisa grčko-rimskih i rimskih nasliedne dobe (2). Galen sviedoči odprto (*Medic. II. Gener. c. I.*), da August, poklem je svladao Dalmaciju, oplieni njezinu narodnu knjižnicu, gdje nadje preveliki broj grčkih rukopisa, te još drugih u nepoznatom jeziku ponajstarijeg vriemena. A Valej Paterkul (II. 110.) veli o Panonci: *linguae quoque notitia romanae, plerisque litterarum usus.*

Ali sieverni puci pri Baltiku i Krpatu, kako se do danaska znade, nisu imali ni grčko ni latinsko pismo u ono doba. Vierojatno je ipak, da Feničani prenesoše i na baltičke obale svoje pismo, kad su se onamo vozili, da kupuju jantar od Veneda, i da su ga ovi primili i poslie uporabili, nu samo ponješto, i u slikovnom smislu. I doisto po *Eddi* kod Veneda biaše mudrost i piesničtvo; u njih pismo *runir*, odavle nazvato *Wenda-runir*. Ima njekoliko spomenika sačuvanih, pisanih venedskimi runami, koji ipak ne prelaze četvrti viek poslie Isukrsta; ali nije do danas po sve utemeljena njihova vierojatnost. Poznato je zatim, da i Goti, koji nješto poslie naseliše pokrajinu, gdje su stari Venedi odprije stanovali, imadjahu rune za pismo (do 17 njih), i da Ulfilas († 388) pomoću ovih runa sastavi gotičko pismo. Takove rune lasno se pak izvesti mogu iz feničkoga, t. j. starogrčkoga pisma. Venedske rune stoje u tiesnom odnošaju naprama gotičkim,

---

(1) *Scymni Chii Periegesis, emendavit Aug. Meineke. Berolini 1846. p. 100. 422:* Θεοσεβεῖς δ' αὐτοὺς ἄγαν καὶ σφόδρα δικαίους φασὶ καὶ φιλοξένους, κοινωνικὴν διάθεσιν ἠγαπηκότας εἶναι, βίον ζηλοῦν τε κοσμιώτατον.

(2) Vidi moja diela: *Numografia Dalmata per Simeone Gliubich. Wien 1851. — Studi archeologici sulla Dalmazia, memoria del Prof. Ab. Simeone Gliubich. Wien 1859.* (Aus dem XI und XXII Bande des von der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Archivs für Kunde österreichischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt).

Digitized by Google

i njeke ovih približavaju se još većma obliku dotičnih pismena u feničkom pravopisu.

Prvi spisatelj, koi nam sviedoči, da su Slavjani imali rune, jest Crnoriezac Hrabar, koi je živio u desetom vieku (prie god. 927). Ovaj u dielu **О ПИСМЕНЕХЪ** ovako piše: **прѣжде оубѡ словѣне неимѣхѫ книгъ, нѫ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ, погани сѫще.** (*Šafařík. Památky Dřevn. Písem. Jihosl. str. 89*). Po Hrabru dakle svi Slavjani i s ove strane krpatskih gora tja do Cirila nisu imali pismena, nu samo črte i rieze, kojimi su črtali i gatali. Črte su jim služile za brojeve, a rieze za gatanje; s toga ni črte ni rieze nebiahu knjige t. j. pismena, naime glasovni znaci, nu samo slikovni. Te su se rieze činile na drvu i na kamenu. U tu svrhu upotrebljavali su drvo nazvano *bukva*, udielano na način rabuša, rovaša, dasaka (1), prutova, štapa itd., kano obljubljena tvar za uriezanje znakova, te odatle *bukva — littera — črta — riez*. Osoba, koja na drvu činjaše črte, rieze, buky, i koja po njima čaraše, vračaše, gataše, bila je javna, nabožna, spadajuća na pogansku hierarkiu, naime s prva knez, koi biaše i narodni svećenik i knjižnik (2); poslie starešine naroda, a najskoli se ustroji posebni stališ, komu na čelu uviek je bio knez. Črte po svoj prilici znamenovahu pojedine urieze, a rieze više črta u kupu, predstavljajućih koi pojam, što je gatalac morao odkriti i tumačiti. Imamo sviedočanstva o gatanju kod Slavjana u *Prokopu* (III. 14), u *Porfirogenitu* (IX), u *Thietmanu* itd.

---

§. 2.

Iznašašće pisma glasovnoga kod Jugoslavjana. — Braća Ciril i Metod, i glagoljica pravo cirilica.

Poviest uči nas, da Hrvati i Srblji dojdoše iz zatatranskih poljana u zemlje, koje i danas posieduju, za Eraklija (610-641) bizantinskoga cara. Bez sumnje je, da su sobom donieli črte i rune, kojimi su se u

(1) U Ljubušinom sudu, jedan izmedj najstarijih spomenika českog izgovora, navadjaju se daske, na kojih biahu uriezani zakoni, po kojih se pravica sudila. (*Kraljodv. rukop. Izdan. IX. V Praze 1847. str. 111. — desky pravdodatné*).

(2) *V, Palački. Džj. Čes. I. 191.*

Digitized by Google

prastara doba služili njihovi pradiedovi Venedi, a poslie vas slavjanski narod na sieveru i na iztoku. S tiem bi se slagao i Perphyrogenit, koi u pog. XXXI. diela „*De administrando imperio*“ opisujući ugovor, koi sklopiše Hrvati malo poslie dolazka sa rimskom stolicom kod svojega prvoga obraćanja na kršćansku vieru, dodaje: *et chirographis propriis datis, S. Petro Apostolo juraverunt, nunquam se alienam terram armis invasuros.* Hrvati su dakle pri toj pogodbi dali svoje vlastite pisare, koji su podpisali uviet u ime naroda s pismeni svojimi osobitimi, sastojećimi iz črta i runa. Da prije pokršćenja nisu uprav osobitoga glasovnoga pismena imali, sviedoči nam Crnoriezac Hrabar navedenimi riečmi; a i malo poslie dodaje osobito o Jugoslavjanih, da **кръстивше же сѧ, римьсками и гръчьскыми писмены нѫждаахѫ сѧ писати словѣньскѫ рѣчь безъ оустроенна.** Isti car Mihailo u pismu na Rastića moravškoga kneza odprto veli, da Bog u ono tek doba: *iavl bukvi v vas iezik, iegože niebje isprva bilo.* Ne imajući dakle osobitog glasovnoga pismena Hrvati i Srblji, istom kako su se amo doselili, primiše grčko i latinsko pismo, koje nadjoše kod prednjih stanovnika; ono ili ovo, kô što naime dobiše krst iz grčkih ili rimskih ruku. To nam potvrdjuju domaći spomenici one dobi.

Ali ni jedan ni drugi pravopis, grčki niti rimski, nije dovoljan bio označiti glasnike, kojimi obiluje slavjanski jezik više nego grčki i latinski; i zato, da ukine smetnju i nered u pisanju slavjanskom usta Kostantin mudroznanac i **сьтвори писмена**, kako nam tvrdi Hrabar, za Slavjane.

Kostantin rodi se god. 826 ili 827 u Solunu (*Tesalonica*), gdje se već onda biaše udomaćio slavjanski jezik (*Žit. sv. Meth. gl. V.*). Otac mu se zvaše Lav, onda drugar carski, plemenita roda; a brat mu stariji biaše Metod. Ova dva i petero druge njihove braće još dieca izgubiše otca. U svojoj zdrielosti Metod bude naimenovan od cara upraviteljem obližnje slavjanske knježevine, i tu je morao priviknuti slavjanskim običajem. Kostantin, najmladji, izučiv prve nauke u roditeljskoj kući, prodje u Carigrad, da se tu usavrši u naucih; Metod pako izza njekoliko lieta položi službu, i obuče haljine crkovne.

Medjutim Kostantin, vrlo se proslaviv u borbi proti kipoborcem, ponudjen bude velikimi svietovnimi časti; nu odrekav se njih riešito, obljubi svećenički stališ, te malo kašnje bi naimenovan čuvarom patrijarske knjižnice kod Sv. Sofije. Na kratko odatle ubiegne u samostan kod uzkoga mora, odkle ga izvedoše s ponudom, da se primi učenja mudroslovja, koje mu pribavi ime mudroznanca. U 24 godini svoga života Kostantin, na poziv seracinskog vladike armenskog, odlazi onamo, da se s učenimi Arapi bori

Digitized by Google

o kršćanskoj vieri; ali se skoro vrati bez znatnoga uspjeha. Kad on u Carigrad, skloni se odmah u samoću, pa u samostan na Olimp k svomu bratu Metodu. Uz to Kazari, divlji narod naseljen onda oko Moeotida i Ponta i na tavričkom poluotoku, želeć se obratit na svetu vieru, šalju poslanike na cara iztočnoga, da isprose u njega muža književna; s otom odlukom, da će krst primiti, ako mu za rukom podje žudijske i seracinske mudrace u vierozakonskoj borbi nadmudriti. Car jim dade Kostantina, koi uzam za druga svoga brata Metoda, predje najprije u Kerson, gdje nauči kozarski i žudinski jezik, a pako u kozarsku zemlju. Kagan rado ga primi i liepo počasti. Tu se Kostantin za dugo borio s žudijstvom i mahumetstvom, i tako jih strese i nadvlada, da Kagan, održav rieč, proglasi slobodu kršćanske viere u svojoj državi. Polak toli sjajnoga uspjeha vrati se Kostantin u Carigrad radostan i veseo. Tu Focij, prognav Ignacija, biaše medjutim zgrabio patrijarsku stolicu i počeo sijati krivovierstvo i raspru crkovnu. Kostantin, negda učenik mu, sad ukori učitelja svog radi takova ponašanja (1); no opaziv, da mu nije nade onu otrovnu oholast poniziti, ukloni se svakoj drugoj prepirci i s bratom opet se vrati u samoću.

U ovo vrieme Rastić, moravski knez, izvojevav samostalnost svojoj državi proti kralju njemačkomu Ljudevitu, prinagibaše k iztočnomu carstvu, te zato k iztočnoj crkvi, koja sama mu je mogla dati slavjanskoga svećenstva onda, kad još raskolne težnje ne postojahu med Carigradom i Rimom. Uz takove okolnosti posla on tečajem g. 862 poklisare u Carigrad, da mole tamo za muža, koi bi puk moravski razumljivo podučio i utvrdio u vieri *(Trans. S. Clem. c. 7. itd.)*. Car ugodi Rastiću, i odluči odaslati u Moravsku braću Kostantina i Metoda, dobro vieštu slavjanskomu jeziku *(Žit. sv. Konst. i sv. Met.)*. Kostantin na carevu prošnju odgovori: **съ радостїю идоу тамо, аще имають боукви въ єзыкь свои**; no uvidivši da nemaju, car ga ponuka, da on isti izumi za njih pismena; te tako Kostantin, već dobro viešt staroj pismenosti, *složi pismena*, i dade se na prevod sv. pisma u slavjanski jezik *(l. c. — god. 862-3)*. Pozatim stave se Kostantin i Metod na put s carskimi darovi i preporučnom poslanicom za Rastića (863-4). Na putu prolaziše kroz Bugarsku, gdje baveć se za njekoliko u dvoru kneza Boriša (2), mnoge jošte ne kršćene obratiše, a druge u vieri učvrstiše. Odatle prolaziše braća, njegdje u lipnju g.

(1) Vid. Anastas. Præf. in Concil. VIII. ap. Mansi XVI. 6. — Acta SS. Martii tom. II. p. 17. n. 29.

(2) Palauzov. Vjek bolg. cara Simeona. S. Petersburg 1852. str. 22.

Digitized by Google

864 ili još tečajem g. 863, u Veliku Moravsku, gdje jih u Velegradu knez Rastić i sav puk radostno dočeka, osobito kad začuše, da sobom nose moći Sv. Klementa i Evandjelje po Kostantinu na slavjanski prevedeno (*Trans. c. 7.*). Moravljani već su onda bili pokršćeni; zato se ona braća požure učvrstiti taj narod u vieri, učiti knjigu i podučavati ga u crkovnom činu, iztriebiti poganske pakosti, n. pr. mnogoženstvo, i odgojiti narodno svećenstvo (1).

U kolovozu iste godine kralj njemački Ljudevit s velikom vojskom navali na Rastića i obsiedne ga u tvrdji Dievinu, te ga prisili, da mu viernost priseže. Česa radi i njemačka crkva nastojaše sad opet, da uskrisi svoje njekadašnje pravomoćje na Moravsku. Ona je tada svoj jezik samo u podučavanju crkovnom upotrebljavala, i zato joj se nipošto nedopadaše, što se Kostantin i Metod služahu narodnim jezikom još i u liturgiji, i što prvi biaše izumio posebna pismena, mimoišavši stara nariečja i pismena, sveta i Bogom objavljena, t. j. žudinska, grčka i latinska. Uspjeh veliki naših apostola u Moravskoj dočuvši Papa Nikola I, razveseli se, te jih pozva pismeno u Rim, da jih časti (*Žit. sv. Konst. XVII. Sv. Meth. VI. itd.*). Oni sa njekoliko svojih učenika uputiše se u Rim kroz dolnju Panoniju, spadajuću tada politički na kneza Kocela, a duhovno na Adalvina solnogradskoga prvostolnika. Kocel primi onu braću vrlo učtivo i radostno (*Žit. Sv. Kostan. XV.*). Iz Panonije prolazeći kroz posavsku Hrvatsku (2), dojdoše u Mletke, gdje se prepirahu s tamošnjim svećenstvom sbog uvedenja narodnoga jezika u crkvu. Kad oni u Rimu, Papa Nikola već je bio umro (13 studenoga 867), i seo na stolicu miesto njega Adrian. Ovaj čuvši, da ona braća nose sobom tielo Sv. Klementa Pape, podje im izvan grada sa svećenstvom i pukom na susriet, da jih častno primi. Adrian posveti najprije Kostantina za biskupa, zamieniv mu ime Kostantina imenom Cirila. U istom Rimu bilo je ne malo protivnika slavjanštini; nu Papa izza duga

---

(1) I učione otvoriše u narodnom jeziku. *Žitje Sv. Konst.* pripovieda, da Rastislav: **ОЦЧЕНИКЫ СЬБРАВЬ ВЬ ДАСТЬ ИХЬ ОЦЧИТИ.** Isto veli o knezu Kocelu.

(2) Kukuljević, držeć se poviestničkih dokaza (*Arkiv. I. str. 14. — Porphyr,* o pokrstjenju), tvrdi, da su Ciril i Metod, putujući u Rim, prošli kroz južnu Dalmaciju, tu nješto naših pokrstili, i uveli slavenski jezik u crkvene obrede; te odporu od strane svećenika dalmatinskih rimskim duhom opojenih, da se onaj jezik uporabi kod službe božje, prepišuje, što se je još za života sv. Metoda (878) narod hrvatski sa svojim vladarom Sedeslavom odvratio od Rima k Carigradu; dodav napokon, da Ivan VIII g. 880 umiri narod, kad za sve Slavjane izreče, da se mogu crkveni obredi i služba božja i u slavenskom jeziku obdržavati (Tisućnica. Uvod.

Digitized by Google

pretresanja ne samo potvrdi prevod liturgičnih knjiga, nego i dopusti porabu slavjanskoga jezika u božjoj službi u istih rimskih crkvah.

Ciril umre 40 ili 50 dana poslie svoga posvećenja za biskupa (14 veljače 869). Opiel» za pokojnika bude držano takovom sjajnostju, kô što se činilo za samoga Papu. Metod uzmoli Papu, da mu dopusti bratovo tielo prenieti u neki samostan u iztok po želji njihove matere; ali mu se opre svećenstvo rimsko, i bude sahranjen u crkvi Sv. Klementa u Rimu, gdje se imaju nalaziti njegove moći (1). Evo krasnih znamenitih rieči, kojimi naš vrli Rački savršuje Cirilov životopis (II. 236): *„Osvjedočen, da vjera ima proniknuti svekolike odnošaje domaćega i javnoga života, da ona ima biti temeljem i promicalom narodne prosvjete, nije se skrbio jedino za crkveno uredjenje povjerenoga si naroda, nego i za njegovu naobraženost polugom materinskoga jezika. U tom Cyrill stoji poput velikana i gorostasa u povjestnici čovječanstva; on znadjaše bolje od ikoga sjediniti vjeru s narodnostju, crkvu s materinskiem jezikom, slovo s duhom, neuvriediv cjelokupnosti i sveobčenitosti katoličtva, neosamiv naroda slovjenskoga u ljudskoj obitelji, pače svojiem primjerom pokazav mu put — k sredotočju poganskoga i krstjanskoga svieta, ka kojemu se bjase naklonilo sve krstjansko Slovjenstvo, i to u ono kobno doba, kad se poče trgati stoljetni savez med zapadom i istokom.“*

Rekli smo ozgo, da je Ciril ponio sobom u Moravsku pismena, koja on sam *složi* istom kako se carskoj volji podčini, videć dobro, da ni grčka ni latinska nisu podobna bila izraziti sve glasove slavjanskoga jezika. I doîsto, da je Ciril *stvorio* njeko pismo *iznova*, a ne *popravio* koje odprije obstojeće, imamo više dokaza. Navesti će mo samo njekoje. Životopisac slavjanskih apostola, možda isti Klement bugarski biskup i njihov učenik, kaže, da kad je Sv. Ciril iz Carigrada namieravao odlaziti put Moravske, obrati se Bogu s molitvom: **ВЬСКОРѢ ЖЄ Є СМОУ БОГЬ ДАВН, ПОСЛОУШАЄ МОЛИТВЫ СКОНЧЬ РАБЬ. И АБІЄ СЛОЖИ ПИСМЕНА, И МАУЄТЬ БЄСѢДОУ ПИСАТИ ЄѴАГГЄЛЬСКОУ: ИСПРЬВА БѢ СЛОВО** *(Žit. Sv. Konst. XIV. 19)*. Tako ima još drugih spomenika devetoga i desetoga vieka, koji nam isto tvrde, da je Ciril složio nova pismena za Slavjane, pripisujuć

(1) *Translatia* i *Žitje Sv. Konstantina* kažu, da je rakva s tielom sv. Cirila postavljena bila u grobni spomenik, podignut mu u crkvi Sv. Klementa o desnu oltara. Prema tomu suvremenomu opisu *Cav. G. B. Rossi* stari se potražiti taj grobni spomenik na miestu naznačenom, i nadje ga tu uprav ali bez rakve. Na grobnoj ploci stoji slika Sv. Cirila s nadignutom i protegnutom desnicom vrhu Rastislava moravskoga kneza, s nadpisom (jedno slovo pod drugim): ACIRIL *(Rački. Kalol. List. br. 16, g. 1863.*

Digitized by Google

jih osobitoj blagosti i objavi božjoj (1). Isti neprijatelji Cirila zakidivali su ga uprav za to, da je on *stvorio* po sve novo pismo (*Ibid.*). Solnogradski pako protivnici obtuživahu ga Papi, da je on nova pismena iznio: *noviter inventis sclavinis litteris (Glag. Clos. 75).* U životu S. Ludmile štije se: *inventisque novis apicibus sive litteris;* isto tako u pečatnici Pape Ivana VIII. od god. 880: *litteras sclavonicas a Constantino quodam philosopho inventas (Ep. 247. ap. Mansi XVII. 181.);* a još bolje kod staroga Panegiriste (*Bodjanski str. 48*): *nie na tušiem osnovaniu svoje dielo polagajušta, ni iznova pismena vobražša i sveršista u iazik nov.* Zato se Grci, u Bugarskoj navlastito, opiraše silno cirilovim pismenom, govoreć: *k čemu slavjanska pismena, pošto jih ne stvori ni bog ni andjeli, niti niesu od početka, kako židovska, latinska i grčka;* ali jim se junački opre Hrabar u svom dielu *o pismenich*, dokazajući jim, da ona tri pisma nisu najstarija, ni od božje ruke proizašla; a da Ciril muž sveti: СЪТВОРИ НМЪ (t. j. Slavjanom) ПИСМЄНА ТРИДЄСАТЄ И ОСМЬ, ѠВА ОУБѠ ПО УНИѠУ ГРЪЧЬСКЫХЪ ПИСМЄНЪ, ѠВА ЖЄ ПО СЛОВѢНЬСТѢН РѢУИ, t. j. da jih je izredio po grčki u glasovih, a u obliku po slavenski izradio.

Ovi i mnogi drugi dokazi javno sviedoče, da Ciril stvori jedno pismo vlastito, po sve različno od drugih onda obstojećih. To pismo jest bez dvojbe glagoljica; jer drugčije, kad bi se uzelo, da je tu govor o sada tako zvanoj cirilici, t. j. o grčko-slavjanskih pismenih, koja su u izvanskoj oblici po sve grčka krom njekojih osobitih za slavjanske glasove, onda rieči: *stvoriti, obriesti, vobraziti, inventis, repertis* itd. ostale bi bez ikakvog zlamenovanja, ili po sve protivnoga (2).

I davnost glagoljskih spomenika, i njihova veća množina naprama cirilskim za prvu dob, potvrdjuju nam Cirila kao sastavitelja glagoljice, a ne nipošto sad tako zvane cirilice. Nema cirilskoga spomenika stavne dobi starijega od XI vieka; a i ono, što se nalazi cirilicom napisano u istom XI vieku nije bas toliko u broju, da bi nadvladati moglo, što nam daje glagoljica. Ostromirovo Evandjelje od god. 1056-7 jest najstariji iz-

---

(1) Ivan Exarch bugarski: СТРОИ ПИСМЄНА СЛОВѢНЬСКЫХЪ КЪНИГЪ (*V. Kalajdović. Ivan Exarch.* Moskva 1824. str. 129.). Isto tako Žit. Sv. Metoda, Vita S. Clementis (*ed. Mikl. c. II.*, italska i moravska legenda (*Bolland. p. 20*), stari hrvatski lietopisac (*Ark. I. 14.*), pop Dukljanski, i svi dotični synaxari i menologije.

(2) God. 1047 za ruškoga kneza Vladimira Jaroslavića iz Novgoroda Pop Ipir Lichyj napisa knjigu Proroka, u kojoj veli, da je otu knjigu preveo «*iz kurilovice*» t. j. cirilice. Pismo Ipira pisano je cirilski po dosadašnjem nazvanju; dakle prevod morao je poteći iz drugoga pisma, naime iz glagoljice, onda pravo nazvane cirilice.

Digitized by Google

viestni spomenik cirilski. S druge strane imamo njekoliko isviestnih glagoljskih spomenika pisanih prije Ostromirova Evandjelja, ili suvremeno. Navesti će mo najvažnije:

1) Listina grčka od god. 982, koju iznadje god. 1846 Arkimandrit Porfirij Uspenskij u samostanu Iveri na Sv. Gori. Iznosi pogodbu sastavljenu onda medju Ivrskim monastirom i stanovnici Hieriskimi. Porfirij bio bi na njoj pročitao ime Gorgije popa od Hierise s glagoljskimi pismeni (*Mikl. Slav. Bibl. I. 148*). Iz grčke listine Cara *Romana II.* od g. 960 vidi se, da je tada bilo zbilja bugarskih naselbina u Hierisu. Po Hanušu (*Slav. Bibl. II. 203*): *diese Urkunde gäbe also das älteste Datum der bulgar. Glagolitica, das Ende des zehnten Jahrhunderts, nach dem gegenwärtigen Zustande der Literatur Kenntniss.*" Godine 1862 P. I. Sevastjanov dade ju fotografirati, te veli, da se u njoj nalazi njekoliko glagoljskih pismena, ali da se ne daje u njoj razaznati rieč *Giorgij*, kô što Porfirij tvrdi (1).

2) Praški Odlomci, nadjeni dne 14 studenoga 1855 od Prof. Höflera u knjižnici kaptola prvostolne crkve u Zlatnom Pragu kao zavoj jednog Praxapostola prve polovine XI. stolietja. Šafařik, koi je izdao ove odlomke, ovako kaže o njihovom dobu: „*Ich trage kein Bedenken, ihren Ursprung innerhalb der ersten hundert Jahre nach Cyrill' s und Method' s Auftreten in Mähren oder zwischen die Jahre 862-950 zu setzen;*" i „*an die Spitze der ältesten glagolitischen Sprachdenkmale, nämlich des Glagolita Clozianus und der drei Evangelien zu stellen.*„ Ovi odlomci, koji predočuju njekim dilom liturgične knjige obstojeće u porabi prije obnove za cara Lava († 911), ne spadaju čisto ni na hrvatsku ni na bugarsku obitelj rukopisa; no bolje obe ove obitelji u njih svoje početke nalaze. Pražki spomenik daje nam dakle oblik glagoljskih pismena u prvobitnoj formi, od koje vriemenom sve to veće odstupiše one dvie obitelji na jugu, zadržavši ipak uviek njekoje izraze, koji sviedoče, da su iz jednoga te istoga vriela njegda potekle (2). Pravopis se prikazuje tek u kolievci.

---

(1) Sevastjanov, no bez dovoljnoga razloga, dvoji o istovietnosti onih pismena, i tvrdi: «*Bis dahin aber können die glagolitischen Buchstaben auf dem Iver 'schen Vertrage bei Bestimmung des Alters der Glagolitica keineswegs im Betracht kommen (Zeitsch. f. Slav. Liter. I. Bd. III. Heft. p. 170).*

(2) Glede davnosti Praških Odlomaka vidi Hanuševa tvrdjenja (*Slav. Bibl. II. 231. Brčić. Chrest. Ling. Veteroslov. p. XXI.*).

Digitized by Google

Nu uz ova dva najstarija, i pojedine južno-istočne obitelji slavjanske imadu mnogo važnih glagoljskih spomenika prvog doba, kojih će mo ovdje samo njeke spomenuti.

Glagoljica iz Velike Moravske prodje u Hrvatsku, ako ne za njemačkoga progonstva (886), kô što je vierojatno, a ono barem kadno Ugri, navalivši na onu državu, već oslabjenu dugotrajnimi ratovi, zatjeraše ondašnje slavjanske stanovnike, kojih se ne malo u Hrvatskoj spasi (905-6). Ovi bjegunci donesoše sobom pismo po Cirilu stvoreno, te ga predstaviše Hrvatom za crkovna obslužavanja. Hrvati ga uzhitjeno primiše za tu svrhu, kao što nam potvrdjuju spomenici u Hrvatskoj iznadjeni na ovom pismu, i borba, koju njihovo svećenstvo odmah s prva održa do života sa spljetskim prvostolnikom, da ga si uzhrani i obrani (1). Uprav zato Hrvati su u naprieda pozvali glagoljicu *hàrvatskom knjigom.*

Najstariji spomenici glagoljski hrvatske obitelji jesu:

1) *Solinski psaltir.* Rafael Levaković god. 1634, kô što on sam prepovieda, dobi od Tomka Marnavića bosanskog biskupa za porabu u izpravljenju tiskanja crkovnih knjiga glagoljski psaltir, koi g. 1222 Nikola pop rabski bio bi prepisao iz psaltira pisanog nalogom Teodora Solinskoga nadbiskupa, posliednoga s ovim imenom (*880-890. V. Farl. Illyr. Sacr. III. 80).* Ovaj rukopis, ako se kad nadje, što nije mučno da bude, postat će najstarijim spomenikom glagoljice u obće, te i hrvatske obitelji (2).

2) *Klosov glagolaš.* Ovaj rukopis petnaestoga stolietja nalazio se u rukuh Ivana Frankopana, posliednoga kneza krčkoga, a po njegovoj smrti dobavi ga se Luka *de Raynaldis,* krčki svećenik, koi oko god. 1487 pokloni ga Markardu Breisacheru carskomu poslaniku u Mletcih. Izza Breisachera († 1509) ovaj komad povećeg rukopisa, već prije izgubljena,

(1) Kod Hrvata nikad nije bila cirilica u crkovnoj porabi, uviek sama glagoljica; dakle pismo, koje je tada po biegunci u Hrvatsku prineseno bilo iz V. Moravske, i za koje se je borio Grgur Ninski biskup na spljetskom saboru god. 925 nije drugo nego glagoljsko. Ovaj čin, što bezdvojbeno predstavlja nam glagoljicu već u porabi kod nas na početku X. vieka, sviedoči u isto vrieme, da su izvorno na glagoljici bile izpisane knjige Sv. Cirila, te napokon da Ciril isti stvori glagoljicu, a ne cirilicu.

(2) Morda Papa Ivan VIII, kad je g. 879 opominjao Dalmatince, da se ne drže Grka i Slavjana *(Glag. Clox. 78. 6.),* hteo jih je već onda stegnuti od porabe glagoljice u crkvi. Znato je, da Rim, kada ponovi panonsku metropoliju za sv. Metoda, biaše odlučio podčiniti joj sve one pokrajine, koje i njegda idjahu u područje stare panonske Metropolije. Na ove pako spadaše sva posavska Panonija, u kojoj, naime u Sriemu, biaše sama stolica metropolite, kao takodje njeki dio, do nje dopirajući, priekosavske zemlje *(Rački. Odl, 25).* Čega radi mogla se je lasno i ovim putem odmah u svom postanku navući glagoljica u cielu Hrvatsku.

Digitized by Google

s arkivom grada Maria-Stein kod Kufsteina u Tirolu dodje u oblast kneza Schurffa, a napokon kneza Parisa Kloza *(Kopitar. Gl. Clo. str. V.)*. Naprotiv Donat Fabianić tvrdi, da je ovaj isti komad iz knjižnice manastira na Košljunu, ostrovu blizu Krka, prosao neposredno u ruke knezu Klosu *(Cen. istor. Venezia 1843. 45.)*. Kopitar natiska ga g. 1836 tako zvanimi cirilskimi pismeni izpravljenimi po vrlom jezikoslovcu A. Vostokovu, dodav mu na koncu bukvar u matičnoj sliki. Ovaj spomenik sadržava: *a)* Dva odlomka govora pripisanih Sv. Ivanu Zlatoustnomu, naime na cvietnicu i o izdajstvu Judinu; i čitav govor na veliki petak, isto Sv. Ivanu pripisan, premda stoji izmedj diela Sv. Atanasije; *b)* Prednji dio govora pripisana Sv. Epifaniju o grobu Isusovu. Sve se ovo u izostavšem rukopisu sadržuje u 12 listovah prgaminskih. A gdje sada leže ostali listovi, do prieko trista, koji su sačinjavali izvornu knjigu, to se uprav nezna.

3) Odlomak *homiliara* na prgamini u Ljubljanskoj knjižnici; — Odlomak *crkvenoga spjeva* na prgamini u Zadru; — Odlomak *misala* na prgamini u Zagrebu; — Odlomak *legende* o Sv. Thekli na prgamini u Zagrebu kod g. J. Kukuljevića; — Odlomak *govora* na usiekovanje Sv. Ivana krstitelja na prgamini u Ljubljanskoj knjižnici; — i Odlomak *bogoslužbene knjige* na prgamini u Zadru. — Evo što kaže slavni Šafařik *(Památ. Dřev. Písem. Jihoslo. str. 55–58. i 65)* o dobu ovih odlomaka, koje on isti natiska za prvi put: *Těchto sedmero památek klademe podlé pravopisu a znaků palaeografických do prvního občasí chorvatské hlaholštiny (před 1200), a sice první tři do nejstarší doby.*

I u Bugarskoj, kamo s istog uzroka i suvriemeno kô što u Hrvatsku još više cirilovih učenika pred Ugrom uteče i spasi se, podosta se glagoljskih spomenika nadje, kojih će mo uz Hierisku listinu ozgo spomenutu još njeke najvažnije naznačiti, naime:

1) Čitava *Evandjelja* za cielu godinu, od 159 listova na kvieru. Slavni Asseman g. 1736 dobi ovaj rukopis od grčko-slavjanskih kaludjera u Jeruzolimu, i ostavi ga Vatikanskoj knjižnici. Karaman i Kopitar drže ga od XI stolietja, a Šafařik čini ga starijim od Cloziova glagolaša *(Památ. VII. VIII.)*. Bi pisan kod Okrida. Odlomci kod Silvestra, Šafařika i Brčića; a Rački bavi se sada o tiskanju cieloga diela.

2) *Četvero-evandjelje*, suvriemeno Assemanovu rukopisu, nadjeno od Prof. Grigorevića u Athosu u 172 lista na kvieru. Odlomci kod Miklosića, Grigorevića, Šafařika i Brčića. Po Šafařiku bio bi stariji od XI. stolietja.

3) Konsul Mihanović nadje u Athosu g. 1843 jedan stari rukopis od 308 listova, kojih 208 glagoljski a ostali cirilski; u prvih imaš

Digitized by Google

cetvero-evandjelja, a u drugih *synaxar*, koi je kašnje doba. Grigorović daje mu XII. viek, a Petković i Srezajevski neće da je mladji od Klozova glagolaša. Odlomci kod Grigorovića, Šafařika i Brčića.

4) *Abecedarium bulgaricum* s pridodatimi imeni na latinski, na pergamini u c. knjižnici pariskoj (*br. 2340. I. Lat.*). Po Kopitaru je iz XI–XII. vieka, a po sudu Benediktinaca Sv. Mavra *Turtain* i *Tassin* (*Nouveau traité de diplomatique 1750*) od dobi 850–950. Istopis (*facsimile*) ovoga bukvara točno su obielodanili i razjasnili braća Grimm (*V. Wiener Jahrb. 1838. 43 Bd.*).

Ima jošte ne malo drugih glagoljiskih spomenika bugarske obitelji prve dobi i iz XII. i XIII. vieka, skoro iznadjenih po Mihanoviću i Grigoroviću, pak iznenada onamo po sve nestaju. Polag množine ovih rukopisa njeki su počeli bili tražiti u Bugarskoj obretnika glagoljice, živućeg u IX. ili X. stolietju; tvrdeć pogriešno nuz to, da iz Bugarske bi prenesena u Hrvatsku krivovieroi (Bogumili), da ju stave suproć grčko-slavjanskoj, naime tako rečenoj cirilici. Ova cirilica tečajem trinaestoga vieka nadvlada glagoljicu u Bugarskoj. Tad počeše Bugari prevadjati rukopise glagoljske u cirilicu, kô što nam sviedoče mnogi rukopisi ove vrsti, te uz to cirilica prodje tamo isključivo u svakdanju porabu. Ali treba još ovdje spomenuti, da ima mnogo spomenika ove obitelji i dobi na cirilici, koji iznose ipak kadkad ne samo koje glagoljsko slovo, no i ciele rieči i izreke kad što glagoljske; što po Hanušu dosiže ona doba: „*in der die alte Angewöhnung an die Glagolica die neue Übung in der Kyrillica noch zeitweise überwog*“ (*Slav. Bibl. II. 205*) (1).

Iz Bugarske prodje malo poslie glagoljica u Rušku, te i od ruške obitelji imamo ne malo starih rukopisa prvog doba, izmed kojih iz XI. vieka najvažniji su sliedeci:

1) Rukopis u carskoj knjižnici Petrogradskoj sa 30 govora Sv. Grgura Nazianzena (V. Šafařik l. c. XI.).

2) Ulomak kod Pogodina u Moskvi (Ibid); itd.

Iz gore navedenoga sliedi, da je Sv. Ciril stvorio po sve nova pismena za Slavjane živuće u Velikoj Moravskoj; da to pismo od Cirila

(1) Slavni I. Grimm već je g. 1836 tvrdio: « *In cyrillischen Handschriften finden sich glagol. Initialen, die glagol. Buchstaben erscheinen also zu den cyrillischen fast in einem analogen Verältnisse, wie Uncialen zur Minuskel, und da Minuskel überhaupt nichts anders ist als verkleineste Majuskel, so möchte eher die Glagolica den Schein höheres Alters für sich haben, die Cyrillica eben aus ihr und dem griech. Alphabete hervorgegangen betrachtet werden müssen* (Götting. gelehrte Anzeigen, 1836. 325).

Digitized by Google

stvoreno, jest bezdvojbeno ono, koje se sad zove *glagoljica* a pravo bi se imalo zvati *cirilica;* i da se je ova sredstvom Ciriloviih učenika, usled njemačkoga progonstva ili ugarske navale u današnju Ugarsku, iz V. Moravske izgonjenih, u kratko kroz ciele jugoslavjanstvo rasprostranila i udomaćila na odmaku devetoga stoliettja.

§. 3.

Dosadašnja mnienja o glagoljici.

U prvašnja vriemena vrlo različno se mislilo o sastavitelju glagoljice. Naš *Grubišić* (*In orig. alph. glag. Venet. 1766*) tražaše njen početak kod Traka i Friga, u runah gotskih i getskih; a ostali *Dalmatinci* pripisavahu ju odavna Sv. Jerolimu, svomu sunarodniku. *Alter* izvadjaše ju iz latinskoga (*Miscellaneen. Wien 1799*), a *Linhard* iz grčkoga pisma (*Vers. ein. Gesch. v. Krain. Laib. 1788-91. II.*), odkazav ju V. vieku. *Durich* stavi ju u savez s runskim i oskim pismom, tvrdeć, da Sv. Metod na temelju ovoga pisma preustroji ono svoga brata Cirila, te da je tako postala glagoljica (*Dis. de slavoboh. s. Cod. vers. Prag 1777*). *Frisch* držao je, da su se glagoljska pismena malo po malo razvila iz cirilskih (*Orig. char. slav. Berol. 1727*) ; i isto tako *Kohl*, *Voigt*, i *Schlözer*.

Dobner bi prvi, koi se usudi glagoljicu pripisati Sv. Cirilu, dočim po njem bili bi Grci medj Slavjane uveli sad tako zvanu cirilicu (*Abhand. der böhm. Gesel. d. Wissensch. Prag 1785. I. 101.*). *Karl Anton* smatrao je glagoljicu kao stariju od cirilice, te još stariju od Sv. Jerolima (*Erste Linien ein. Vers. Leipzig. 1789. II. 193.*). I *Asseman* bi za obrt Sv. Cirila (*Kalen. eccl. univ. IV. 408.*). Nu *Dobrovski* početkom ovoga vieka u jedan put pokvari ova prednja istraživanja, tvrdeć, da glagoljica bi plod pobožne prevare iz XIII. ili XIV. vieka, naime da bi iznadjena „*ab incerto dalmata*“ za porabu rimsko-slavjanske štjevnice (*Glagolitica, Prag 1807; Slavin. Prag. 1808 itd.*), te očara iz prva istoga Kopitara i Šafarika. *Kopitar* tiskanjem Kloziova glagolaša odstupi kašnje od Dobrovskieg mnienja; nu nije se ipak usudio odriešito izreći, da Ciril stvori glagoljicu, premda se je oko toga vrtio (*p. X. XI. Hesych. 39. 40.*). Njegove stope sliediše učeni Rusi *Vostokov*, *Preis*, *Sreznjevski*, *Palauzov*, *Grigorović* i *Bodjanski;*

Digitized by Google

te izmedj ovih Bedjanski pomisli, da je Ciril mogao glagoljicu obresti, a Grigorovović pak odriešito reče, da ju on uprav obrete. Ali *Šafařik* još poslie iznašašća pražkih odlomaka (1855), naime god. 1857, kad jih obielodani, ne osmieli se odprto proglasiti Cirila njenim obretnikom, nego pozva istraživaoce, da prouče ovaj vele važni predmet (*Glag. Fragm. 57.*). Odazva mu se Dr. *Hanuš*, koi na temelju Šafařikovih istraživanja iste godine ovu zagonetku rieši, s uzklikom: „*Sv. Ciril nije pisao cirilski, nò glagoljski*“ (1).

---

§. 4.

Pismena glagoljska kao plod Sv. Cirila.

Po Hrabru Sv. Ciril stvori 38 pismena, i toliko jih uprav daju Pražki odlomci i Klozianov glagolaš, najstariji glagoljski spomenici. Hrabar tvrdi i to, da njeka pismena stvori Ciril po činu grčkih, a njeka pako po govoru slavjanskom, te napokon prispodablja Cirilova pismena s grčkimi samo glede glasa. Dakle polag Hrabra grčko i cirilovo pismo bilo bi podobno po razredu glasnika i po nutrnjoj sliki pismena; nu glede izvanskoga oblika ni spomena kod njega. Od ono 38 pismena, 35 potrebito je bilo za posebne slavjanske glasove izraziti, a tri grčka uzme za grčka imena. U tvorbi od ono 35 posluži se obstojećimi pravopisi, imenito feničkim iliti staro-grčkim. Tu su 24 pismena podobna grčkim po *glasu*, a 14 glasom vlastitim slavjanskomu jeziku, od kojih u kupu je 16 samoglasnika, a ostalo suglasnika. Od samoglasnika po glasu deset jih je čistih, dva su nosna, dva jotovana, a dva nosna i jotovana. Od suglasnika po govorilu četiri su grlena, dva zubna, četiri ustna, četiri podnebna, a sedam jih ima žvizdajućih. Sravnivajući pako sva pismena medju sobom, može se lasno viditi, da od ono 38 pismena samo 20 je izvornih, t. j. koja se ne mogu uzajemno izvadjati, naime ona četiri samoglasnika jednostrana i 16 suglasnika. Od ovih potekoše ostalih 18 pismena (2). Ono pak 20 izvornih, kad bi se sravnalo s drugimi starodavnimi pravopisi, brzo bi se opaziti moglo, da

(1) *Kyril nepsal kyrilsky než hlaholsky. V. Praze 1857.*

(2) Jer ovaj tiskarski kamen. Zavod nema glagoljskih pismena, zato sam ovdje dotična slova izpustiti morao. Istina bo tražio je ovaj zavod, da si jih dobije iz Zagreba, no žalibože zagrebački tiskar nije mu ni odgovora dao. Krasna ti našega pobratimstva! Iskrene uzajemnosti! Slava mu.

Digitized by Google

osam po obliku su feničko-grčkoga porietla, a ostalo 12 isto se izvode, ako se liše nakita i rastave u svoje početke (*V. Rački. Pis. Slovj. str. 113 itd.*)

Imena pismena glagoljskih poznata su iz starih rukopisa, naime iz abecedara bugarskog i rukopisa knjižnice Colbertianske u Parizu (br. 4432); ali u tih spomenicih zamršena su tako, da nitko nije jih jošte okončano riešio; te isti Šafařik izza duga pretresivanja vadi, da se imena glagoljskih pismena samim svojim glasom odavaju, da su ina slavjanskoga, ina tudjega izvora; dodajući napokon: *Větší díl jich nepochybně přenešen od pohanských měřek a řezek na nové písmo: těchto vznik a původ pohřižuje se v mraku nevystihlé, předhistorické doby. Některá z nich snad jen ve zvuku čili výslově přidomácněna a poslovaněna, tak že původne něco jiného znamenala, jakož jsme sami častěji v příčině té ke jménům rum poukázali.*

Načela do sada u kratko smotrena proizlaze iz Pražkih odlomaka, koji nam daju najstariji oblik (typ) glagoljice, naime pravih cirilovih pismena. U onih je pismo uncialno, ali s prevladanjem ravnoga poteza tako, da služi za temelj toli okrugloj glagoljici, koja se opazuje u spomenicih pisanih u Bugarskoj, koli uglastoj lamanoj, koju vidimo u rukopisih hrvatske obitelji; približajući se ipak nješto više ovoj zadnjoj. Od oblika pako pražkih odlomaka, i isto izmedj sebe razlikuje se bugarska i hrvatska glagoljica, te ne samo podobom, nu i brojem pismena. Hrvatska u svojoj podpunijoj obilatosti ima samo 32 pismena, kojih tri, naime *zelo* (ѕ), *iže* (i dugo), *otu* (ó), rabi samo miesto brojeva, osim drugoga, koje kadkad dolazi na početku perioda ili većeg oddiela kano glasnik. Ova dvojaka razlikost dade pak njekomu povod da misli, da hrvatska glagoljica jest starija od bugarske (1).

§. 5.

Pobieda slavenštine nad njemštinom i talijanštinom.

Kako je gore spomenuto, glagoljica, malo poslie njezina obreta po Cirilu, uslied njemačkoga prognanja ili ugarske navale u Panoniju, bi prenesena od bjegunaca, cirilovih učenika, u Hrvatsku (886—906). Na taj

(1) Hanuš veli: «*und müssen daher vorläufig mit Šafařik bei der Erkenntniss stehen bleiben, dass die kroatische Glagolica wahrscheinlich älter ist als die bulgarische, nicht aber die kroatisch-glagolische Literatur*» (*Slav. Bibl. II. 228*).

Digitized by Google

način s njom dodje u Hrvatsku i cirilov prevod Sv. Pisma i Stjevnice crkovne. Vierojatno je, da je ovaj prevod izradjen bio na pučki jezik ondašnjih stanovnika Velike Moravske, kojim je za porabu služiti imao. S druge strane kò što i danaska moravsko-panonsko slavjansko narječje i onda se je podosta razlikovalo od hrvatskoga, premda oba pobližnje grane istoga panja. Hrvatska primi tada Cirilova slova i prevod; ona za obću porabu, ovaj samo za obvršivanje crkovnih obreda.

Rekli smo, da je Sv. Ciril preveo Sv. Pismo na pučki jezik onda vladajući u Velikoj Moravskoj. S prva se držalo, da staro-slavenski jezik, u kom je pisan bio onaj cirilov prevod, jest izvor svijuh slavjanskih sadašnjih narječja. Nu oštra izučenja skornih spisatelja dokazala su, da se onaj jezik ne može nikako smatrati neg kao najstarija kći obće matere, a da se je on najprvi na izobraženost podignuo po uvedenju samom u crkovna obslužívanja. Ali gdje se najprije staro-slavenski jezik govorio, to jošte nije odriešito riešeno. Velika svojstva, koja se medj slovačkim i staro-slavenskim jezikom nalaze, i već dobro poznata stvar, da u Velikoj Moravskoj za dugo su Ciril i Metod živili i da su za stanovnike ove države prevod crkovnih knjiga izradili, čini vierojatnije, da se je staro-slavenski jezik najprije govorio u tvoj državi, i da slovačko narječje jest sada pobližji njegov porod. Ruška zahtievanja s ovog gledišta već su dokazana kao netemeljita. Dobrovski je tvrdio, da sa Cirila Bugari su govorili staro-slavenskim jezikom (*Cyrill und Meth. Prag 1823*). Nješto poslie usta proti njemu Kopitar (*Jahrb. d. Liter. Wien 1832*), koi ne samo potraži oboriti Dobrovskieve razloge, nu jošte dokazati, da prava domovina staro-slavenskoga jezika bila je Kranjska, njegda na Panonsku spadajuća, gdje su Ciril i Metod svoje apostolstvo ovršili; te da odatle bi poslie u Bugarsku i u Moravsku prenesen. Šafařik i Palački oprieše mu se, držeć se dubrovskova mnienja, nu jamačno se Kopitar na polju održa (*der Pannon. Ursprung der Slav. Liturg.*). Medjutim težnje srbsko-hrvatskih jezikoslovaca, koji su u isto vrieme kanili predstaviti sinovstvo svojega narječja po staro-slavenštini, oprovrže Šafařik svojim dielom „*Serbische Lesekörner*“; ali malo kašnje usta slavni Schleicher, da jezikoslovnim prispodabljanjem obrazloži, da iz staroslavenštine vierojatno nije proizašao nijedan drugi, nego samo sadašnji bugarski jezik. Zatim Miklošić, uvaživ Kopitarove i Schleicherove razloge, izreče, da su stari Slovenci i Bugari bili jedno te isto slavjansko pleme, što je dokazati morao, i dotično da su oni sami govorili jednim te istim staro-slavenskim jezikom, t. j. onim, koi nam ostaje u staroj crkovnoj knjizi. Napokon u najnovije doba Prof. Jagić u svom na-

Digitized by Google

crtu o slavenskom prevodu sv. evandjelja (*Tisuć. Slov. Apost. br. V.*) pokuša, da obori dosadašnja mnienja, tvrdeć: da jezik prevoda sv. evandjelja po životopiscu Metodovu bio bi onaj, koi se je govorio kod Soluna, naime starobugarski, onoj braći poznat, i koi je bio isti kod panonskih ondašnjih Slavjana; da onaj prevod, dielom već učinjen u Solunu, bi poslie nastavljen u Panonskoj, te da zato se u tekst kadkad promiču njekoje rieči njemačkim susiedom oduzete; da Slovenci sadašnji nipošto nisu neposredni potomci panonskih Slavjana, kô dokazuju frizinski odlomci, i da se nigdje sada negovori jezikom Cirila i Metoda, zašto Ugri raztjeraše živalj slavjanski u Panonskoj, a u Bugarskoj tečajem viekova strašno se izkvari.

Ogledajmo sada, kako se kod nas u porabi utvrdi već uvedeno cirilovo pismo i štjevnica crkovna.

Odkad Sv. Ciril stvori pismena, i na pučki jezik ondašnje Velike Moravske prevede Sv. Pismo i Štjevnicu crkovnu, u isto doba s velikim uspjehom napredovav u obraćanju onoga puka na katoličku vieru, Papa Nikola I., začudjen s prevelike njegove zasluge i brata mu Metoda prama crkvi zapadnoj, pozva oba u Rim, da jih časti. Kad oni u Rimu (867), nadjoše već onda uzdignuta na crkovnu stolicu Adriana II. Ovaj u zboru rimskih Otaca upitav jih, zašto se usudiše Sv. Pismo prevesti na slavjanski, Ciril tako odlučno i mudro o svojem razlogu probesjedi, da ne samo nijedan zbora onoga ne usta, da pobije njegove rieči, nu svi jednoglasno ga pohvališe, i sve mu odobriše. Ciril umre malo poslie, kô što ozgo spomenusmo, u Rimu, i bi posvećen.

Medjutim Kocel, knez panonski, umoli Papu, da bi mu poslao Metoda Adrian, posvetiv Metoda miesto brata mu Cirila za biskupa, odpravi ga u Panoniju s poslanicom na Rastića Moravskoga i na istoga kneza Kocela, kojom opunovlasti slovenštinu u crkvi. Ova nam se poslanica sahrani u *Žitju Sv. Metoda* (*Šafařik. Památ. Dřev. Písem. Jihos. Žit. Sv. Meth. str. 5. p. VIII.*). Tu Papa veli jim, da jim šalje natrag Metoda sad redjena biskupom, моужа же съвершена разоумомъ и правовѣрна, да бы наоучить, ꙗкоже есте просили, сказаѧ книгы въ ѧзыкъ вашъ, по всемоу церковномоу чиноу исполнь, и съ свѧтою мьшею, рекше сь слоужбою, и крещенїемъ. ꙗкоже естъ философъ коньстаньтинъ началъ божїею благодѣтїю, и за свѧтаго климента молитвы..... сеи же единъ храните обычаи, да на мьши нерьвое чтоутъ апостолъ и евангелїе римскы, таче словеньски.... аще же кто....

Digitized by Google

наѵчнетъ дрѣзноѵкъ инако разьвращати вы, гада книгы ѩзыка вашего, да воѵдетъ ѡтлоѵченъ itd. (na odmaku g. 869). Ovako je prietio ondašnji Papa svećenstvu svoje dobi; a to nek dobro smatraju naši sadašnji crkovni poglavari, koji su ovo neprocienjeno blago, ovu divnu svetost naše narodnosti već malo da ne smielo i ružno porušili i pokopali (1).

Kocel primi Metoda velikom čast ju; no videć, da Metod, kao pokrajinski biskup, biaše odvisan od solnogradskog prvostolnika, malo kašnje posla ga u Rim k Papi s molbom, da ga uzviši na stolicu prvostolnu, te da tako moravsko-panonsku slavjansku crkvu od njemačke odciepi (prolietjem g. 870). Baš onda se biaše Bugarska odstranila od rimske crkve a sklonila k carigradskoj. Da moravsko-panonske Slavjane sebi pridrži, Papa uzviši Metoda na prvostolnu stolicu, i odposla ga. Uz ovo Rastić, knez moravski, izdajstvom svoga sinovca Svatopluka uhvaćen je i u njeku bavarsku tamnicu bacen. Karloman, navalivši na Moravsku, pokori ju, a Rastić bude očiju lišen. Metod ipak započe u dvoru Kocela svoju vlast ovršivati po papinskoj odluci. Najprije uvede u crkvu slavjanski jezik. Solnogradsko svećenstvo moralo je sada ili odstupiti iz Panonije, ili se Metodu kao svomu prvostolniku pokoriti. Odstupi, i vrativ se u Solnograd, veliku buku digne proti Metodu i Kocelu. Na to ustaše kao lavovi solnogradski i pasovski biskup proti Metodu, i u saboru za to držanom u Solnogradu, tužitelji u isto vrieme i sudci, odsude ga na zatvor. Metod nije mogao očekivati pomoći s ma koje strane. Rastić u tamnici možda već poginuo, Kočel bez snage.

Svatopluk dušmanu prodan, a malo kašnje, s nevierstva obtužen, zatvoren je u Njemačkoj. Moravljani ustaju na osvetu, i tieraju dušmana. Karloman puštja Svatopluka iz tamnice, i proglasiv ga moravskim knezom, izručuje mu svoju vojsku, da s njom udari na braću. No Svatopluk sad mu se iznevieri i porazi sobom dovedene njemačke čete. Pomiriv se tako svojim narodom, Svatopluk opet sjede na stričev stolac (871). Rat napredova do g. 874, kadno sam njemački kralj ponudi Svatopluka na mir, koi bi sklopljen u Forchheimu.

Svatoplukova pobieda biaše i Metodova. Već g. 872 umri Adrian i nasliedi ga Ivan VIII. Teotmar, nasliednik Adalvina na solnogradskoj stolici, da od Pape dobije metropolitski plašt, morao je pristat na odpust pa-

---

(1) Mnogi su sumnjali o vierojatnosti ove povelje, nu skoro junački obrani ju, navlastito proti navalam Dra. Ginzela, naš vrli Rački u Arkivu za jugosl. poviestnicu (Knj. IV. str. 281-298).

Digitized by Google

nenske crkve, te isto tako i pasovski biskup imao se odreći pravomoćja na Moravsku već sada oslobodjenu od njemačkoga jarma. Opirav se ništanemanje njemački svećenici pustiti Metoda na slobodu, Ivan VIII. zagrozi jim se crkovnom obustavkom, te sad ga samo pustiše (873). Kocel radostno primi svoga metropolita, no ga je za malo uživao, jer ga malo kašnje nemila smrt ote. Po Kocelovoj smrti Panonija osta razkomadana na više česti, a solnogradski biskup opet na nju protegne svoju vlast. To usilova Metoda, da se u Moravsku skloni (1). Badava Ivan VIII. opominjaše Karlomana, da pusti Metodu slobodno u Panonskoj ovrsivati biskupsko pravomoćje. S druge strane u isto vrieme po Pavlu svojem poslaniku u Njemačkoj izručivaše poslanicu na Metoda, u kojoj mu strogo zabranivaše, da nebi liturgiju čitao u neposvećenom t. j. u staro-slovenskom jeziku, valjda da tako pogodi ponješto i Njemcem. Metod ipak ne presta služit se slovenštinom u crkvi, oslonjen na povlasticu Adrianovu. Tu on sada slobodan u slobodnoj državi (2) nastojaše sa svojimi učenici, naime Klimentom (iz Bugarske), Naumom, Angelarom, Savom i Gorazdom (iz Moravske) podučavati i ukrepljivati narod u kršćanskoj vieri, i razprostranjivati je u susjednu Česku, gdje pokrsti izmedj drugih istog kneza Borivoja i ženu mu Ludmilu.

To Metodovo napredovanje dade sad povoda zavidnomu njemačkomu svećenstvu, da ga opet progoni. Sada pak udari drugom stazom i to mnogo lukavijom zato i mnogo opasnijom; stade naime da ga tuži i obiedi s krivovierja i s nepokornosti kod rimske stolice i kod moravskoga dvora, t. j. da u misi pjeva nikejsko-carigradsko viero-izpovidanje bez dodatka *i od sina*, i da rabi staro-slavenski jezik u štjevnici proti smislu prave zapadne viere. Svatopluk pusti se zavesti od Njemaca, s kojimi se biaše pomirio, te u prolietju g. 879 odpravi poslanika u Rim, da obaviesti Papu o čem se obtuživao Metod, i da primi vrhu toga riešitbu i saviet. Ivan VIII. začudi se veoma kad doču takove stvari, te 12. lipnja iste godine napisa knjigu na Metoda, u kojoj mu zapoviedaše, da odmah dodje u Rim, da istinito upoznati može i slušati iz njegovih ustiju, jeda li tako vieruje i pripovieda,

---

(1) Uz tu pregodu Koruntanci primiše od Metoda crkovne knjige. To nam sviedoči *Excerptum e libello de Conversione Carantanorum*, kad veli o Metodu: «*Slavice celebravit divinum officium et vilescere fecit Latinum; tandem fugatus a Karantanis partibus, intravit Moraviam.*»

(2) Skoro g. Brandl, arkivar u Brnu, izda svoje djelo: *Poloha starého Velehradu*, gdje je bezdvojbeno dokazao, da stari stolni grad Velike Moravske, gdje je stan bio i naših apostola Cirila i Metoda; ležaše uprav, gdje sada stoji selo *Staré Město* (Altstadt) kod Uherské Hradište na blizu sadašnjeg Velehrada u Moravskoj.

Digitized by Google

kô što je bio obećao rimskoj stolici ustmeno i pismeno; napomenuvši mu uz to, da mu je već bio zabranio, da pjeva misu u slavjanskom jeziku, a da ipak čuje, da uz prkos takovoj zapoviedi napreduje.

Metod, primiv taj poziv, da skrši dušmansko lukavstvo, prolietjem g. 880 uputi se u Rim. Tu na saboru, uz prisutnost solnogradskog nadbiskupa kao obtužitelja, Metod na papinske pitanje potvrdi, da on vieruje i pod misom pjeva kô i rimska crkva; a na pitanje, jeda li se služi u liturgiji slovenštinom proti već izjavljenoj mu zapoviedi, Metod, da uzbije neprijateljske laži, dokaza najprije vrstnoću slavjanskoga jezika, zatim kako slovenština u liturgiji ne samo nije pogibeljna ili protivna, nego pače korisna, a vele pogibeljna, kad bi je crkva odsudila. Polag takove obrane Papa ne samo proglasi ga pravovierniim, no i pismena slavjanska pohvali i liturgičke knjige odobri. Ivan je pak svećano ovu borbu riečio u knjizi poslanoj malo poslie na Svetopluka, gdje odriešite veli: "*Litteras denique sclavinicas a Constantino quondam philosopho repertas, quibus Deo laudes debite resonent, jure laudamus; et in eadem lingua Christi Domini nostri præconia et opera enarrentur jubemus; neque enim tribus tantum, sed omnibus linguis Dominum laudare auctoritate sacra monemur.... Nec sane fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive missas in eadem sclavinica lingua canere, sive sacrum evangelium, vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere aut horarum officia omnia psallere: quoniam qui fecit tres linguas principales hebream scilicet, græcam et latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam.*„

Njemačka bezobraznost tako strašno pobiedjena, bezstidna ipak napredova osnivati svakojake spletke proti Metodu. Navede dakle Svatopluka, da stavi biskupom u Nitri Wichtinga, a Papa ga isti posveti pod uvietom, da Metodu pokoran bude. No Wichting stade sada Metodu mrižu plesti. Medjuto umrivši Papa, zarati se Svatopluk s Arnulfom, čega radi Wichting povuče se u Njemačku. Tako ništa više nije priečilo Metoda, da sve svoje sile posveti cieloj Svatoplukovoj državi, koja je sada obuzimala i Kocelovu panonsku, podieljenu malo prije Svatopluku od Karla III u saboru kod Kônigsstättena, upoznav pravo stanje ondašnjih stvari. No i Metod već se približivao posliednomu času, te odluči za svoga nasliednika u metropolitičkoj časti Gorazda moravljanina, i svečano ga posveti 4. travnja 885, a na 6 preminu. Sada njemačka stranka svoju glavu iznova dignu proti Gorazdu, da ga skine sa stolice. Svatopluk i tada pusti se zavesti. Wichting vrativ se opet na svoju stolicu dade Gorazda, Klementa, Lovru i Anđjelara

Digitized by Google

i druge Metodove učenike bacit u tamnice, a poslie izgoniti jih iz države u Bugarsku i u Hrvatsku (886). Boris, bugarski kralj, rado jih primi i namiesti u svom dvoru. Gorazd bude nadbiskupom bugarskim, te uvede slavjanski jezik u bugarsku crkvu, učiniv tako onu državu predhodnicom u prosvieti cielom slavjanstvu.

Malo zatim obnove se raspre medju Svatoplukom i Arnulfom, sada njemačkim kraljem (pros. 887). Arnulf, nemogući nadvladati svoga neprijatelja, pozva u pomoć divlje ugarske čopore onda stanujuće u podgorju istočnih Krpata. Nu sve mu badava, i bude potučen. Tada bi iztieran opet Wiching iz države, te tako Metodovi učenici mogli su odahnuti. Medjuto umre Svatopluk (894), i nasliedi ga Mojmir, stariji sin. Ovaj načini mir s Njemci; no četiri godine poslie razdor medju sinovi Svatopluka daje povod Njemcem, da opet navale na Moravsku. Arnulf, predobivši Panonsku, izruči ju Braslavu, knezu posavskih Hrvata s pogodbom, da mu pomože u ratu (896). Tri godine poslie Ugri udare na Panonsku, porobe ju i kroz Furlansku provale u Italiju. Vrativ se iz Italije kroz Bavarsku zagroze se ne samo Moravskoj, nu i istom carstvu. Sada se Njemci sdružuju sa Moravljani proti običnu dušmanu. Moravska održa se za njekoliko; no morala je napokon pasti žrtvom onih divljih čopora (895–6). Ono što je ostalo naroda u predielu Ugri naseljenom, pobiegne svukud naokolo, te i u Hrvatsku, kò što isti Porfirogenit sviedoči: "*quaeque superarat multitudo, dissipata, confugit ad finitimas gentes, nimirum: ad Bulgaros, Turcos, Chrobatos et ad reliquas nationes.*„ (*De Adm. Imp. c. 41*). Tako sada za drugi put dodjoše u Hrvatsku Cirilovi i Metodovi učenici, da ovamo se spase (1).

Tada se Hrvatska vladala kako politično tako i crkovno kano neodvisna država. Ona je imala svoga crkovnoga zastupnika u biskupu Ninskom, dočim latinski živalj u primorju dalmatinskom zastupaše spljetski nadbiskup, Teodosij, otrgav se carigradske crkve, ka kojoj se biaše nješto prije sklonila Hrvatska i Dalmacija, opet se bio k rimskoj povratio,

(1) Ovo slazenje bjegunaca u Hrvatsku potvrdjuje ne samo isti zemljopisni položaj Hrvatske naprama panonskoj Moravskoj i Porfirogenit, nego i starodavno predavanje o Svatopluku, koje se u hrvatskom narodu uzčuvalo, kano takodje o Cirilu i Metodu, i koje se je moglo jedino tim putem u Hrvatskoj udomaćiti. Hrvatski ljetopisac (a isto i pop dukljanin) navadja znatne promiene, koje se na jugu biahu dogodile pošto se ondje bavio «*filosof imenom Konstanc* (Ciril), koi u zemlji Budimira «*naredi popove i knjigu harvacku, i utverdi zemlju u viru Isukerstovu (Arkiv. I. 17–21)*. Oba znadu takodjer pripoviedati o zakonosnih knjigah «*ke pri Hervatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se Metodios*» (*l. c. 21.*); t. j. koje donesoše Metodovi učenici. Dukljanski pop smatra napokon Svetopluka za hrvatskoga kralja (*Rački. II. 405*).

Digitized by Google

čim spljetski nadbiskup napredovaše carigradskoj vieri biti. S onim činom Teodosij postajaše zbilja vladikom Hrvatske i od Spljeta neodvisan. Odatle one borbe, koje poslie zabiesniše medju Grgurom hrvatskim biskupom i stolicom spljetskom, riešene napokon očitnom nepravdom na korist spljetskoga prvostolnika.

Dok je tako neodvisna stojala Hrvatska crkva dodjoše Metodovi učenici u Hrvatsku s narodnom knjigom, i nebivši odpora, ova se na mah prosu po narodu i čvrsto ukoreni. Hrvatski narod uzklikom pozdravi i primi glagoljicu kao sposobniju od grčkoga i rimskoga pisma za svoje glasove, a još uzhitjenije slavjansku crkovnu štjevnicu, pazeć velikim ponosom narodni jezik uzdignut na tako častni stepen. Ali čim se Dalmatinski biskupi vratiše u pokornost prama Papi, eto ti odmah nastane borba medju Spljetskom i hrvatskom crkvom, kô što malo prije medju Solnogradskom i Moravskom Metodovom. Tada prvostolnik spljetski obtuži Teodosija rimskoj stolici, a ova ga zato ukori i zapoviedi mu, da se podčini starim zakonom. No hrvatski biskup, opunovlaštjen u cieloj Hrvatskoj već onda, kada se je spljetski vladika klanjao Carigradu, nije zato natrag ni koraka učinio, već je sliedio upravljati po prvom pravcu hrvatskom crkvom. Tako je isto činio njegov nasliednik Adalfred, kô što nam sviedoči Mutimirova povelja od g. 892. Još žešća ta razpra napredova za Grgura ninskoga biskupa, koi razpali je valjda, da si konačno neodvisnost izvojuje od Spljeta. No Ivan III, nadbiskup spljetski, stavi se krepko na odpor, i podapren od podčinjenih si biskupa primorskih, zaprosi Papu, da u Dalmaciju pošalje svoje poklisare, koji bi riešili otu borbu, naime glede uporabljenja slovenštine u crkovnih obredih i glede podložnosti ninske biskupije naprama spljetskoj. Papa, bojeć se nestalnosti primorskog svećenstva, usliša Ivana. Malo kašnje dodjoše dakle u Dalmaciju kao papinski povierenici, Ivan Jakinski i Lav Prenestinski biskup, i pošto su proputovali državom, a površno da kako razmotrili obstojeće razmirice, pozvaše odmah na spljetski sabor sve gor pomenute biskupe (925). Na ovom saboru, gdje su prisutni bili Tamislav hrvatski, i Mihailo srbski i Kulmski knez, bude odlučeno, da se ima smatrati ninska biskupija kao podčinjena prvostolnoj spljetskoj, a glede slovenštine u crkvi: "*ut nullus Episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu Slavonica lingua quemlibet promovere; tamen is in clericatu et monacatu Deo deservire poterit; nec in sua Ecclesia missas facere sinat, praeter si necessitatem sacerdotum haberent per supplicationem a Romano Pontifice licentiam ei sacerdotalis ministerii slavonice peragendi tribuat.*

Digitized by Google

Ovo nesmotreno i nepravo riešenje rimsko-dalmatinskih biskupa, neznalica našega jezika, probudi, kò što je naravno, u narodu našem to veću želju, da se svakojako u crkvi posačuva narodni jezik i pismo. Zato se nadje namah glagoljaša ne malo, koji usprkos papinske potvrde saborskog zaključka nastaviše u crkovnih se obredih služiti sa narodnom štjevnicom; što je dosliedno davalo povod rimsko-dalmatinskim biskupom, da se neprestano u Rimu tuže, biedeć slavensko bogoslužje krivovierstvom, naime kao plod krivovierca Metoda, a Hrvatom, da u razpri žive sa primorskimi gradovi. Uz to ojačav ovi nemiri sve to više, dodje god. 1059, za Kresimira Velikoga, u Spljet Mainard poklisar Nikole II., i tu obdrža drugi državni sabor, na kom bi na nove potvrdjen zakon saborski od god. 925., naime bi opet slavjanska štjevnica hrvatskoj crkvi zabranjena, i s njom glagoljica. Aleksander II., Nikulov nasliednik, potvrdi u mah taj zaključak spljetskoga sabora, i to: *sub anathemati interpositione (Arcid. Tem. c. XVI. Ivon. dec. IV. 139. Zarlat. III. 187.)*.

Premda uslied tih naredba sve crkve u Hrvatskoj biahu pozatvorene, da se tako sbilja ugasi narodna štjevnica, i dosliedno obustavljeno bi učenje u glagoljici, ništanemanje puk, koi već naviknuo biaše crkovnim načinom na naški, snažno se stade opirati izjavljenoj riešitbi. Zato bi baš lasno njekomu Ulfu i Cenedi malo kašnje prouzrokovati golemu crkovnu razpru u Dalmaciji. Da ju digne, posla Aleksander II. u Dalmaciju Ivana stožernika kao svoga poklisara, koi istina bo pedepsa strogo one buntovnike, no u isto vrieme prosudi točno slavensku štjevnicu, i našav ju zdravu i čistu od svakoga meteža arianske zlotvornosti, o čem su je i naši dušmani, kao solnogradski, okrivljali, dade iztinopodobno svakomu po volji, da s njom se služi, (1) i tako utaži narod naš, koi se već klonuo biaše duhom k iztočnoj crkvi (1064.). Grgur VII. malo kašnje potvrdi svečano sve zaključke ovoga sabora (*V. Farl. Illyr. Sac. III. 143. 599.*).

God. 1248. biskup Senjski, nalazeć se u sumnji, jeda li i njegovoj biskupiji, koja bi utemeljena pošto su prestala bila do sad navedena prepiranja, pripada pravo sa slavenskim se bogoslužjem služiti, dočim u cielom jugoslavjanstvu onda je bilo u porabi, obrati se pismom na Inocenca IV. za dopušćenje. Papa mu iste godine dne 29. ožujka pogodi: *celebrandi divina*

(1) Ova se stvar ne daje točno dokazati iz starih spomenika, a i spisi ovoga sabora nisu do nas doprli; no ako dobro procienimo Aleksandrovu poslanicu od 16. ožujka 1065. na dukljanskoga i barskoga nadbiskupa (*Mansi XIX. 943-4*), gdje mu preporučuje: *monasteria quoque tam Latinorum quam Græcorum sive Slavorum cures*, moglo bi se reći, da se nije protivio slavenskoj štjevnici, bar tamo, gdje je već obstojala.

Digitized by Google

(officia) secundum dictam litteram (t. j. glagoljicom) *licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur premissa, dummodo sententia ex ipsius veritate littere non ledatur, auctoritate presentium concedimus postulatam* „(*Theiner. Vet. Mon. Sl. Mer. I. 78.*). Isti Papa 26. siečnja godine 1252. dozvoli porabu staroslavenskoga jezika manastiru sv. Nikole od Omišlja na Krku: *ut in litteris sclavicis secundum ritum ecclesie Romane divina officia valeant celebrare, prout iidem et predecessores sui facere consueverunt*“ (l. c. p. 79.)

Izostavljajući napokon nasliedna potvrdjenja glagoljske štjevnice sa Dalmaciju i Hrvatsku od strane Urbana VIII. i Inocenca X. i XI., nek nam bude prosto ovo samo spomenuti, da isti mudri Benedikt XIV., kad doču, da su njeki od narodnih svećenika smiono kadkad ulagali koju rieč, te nješto u Sv. Misi izgovarali u pučkom jeziku, osobitom pečatnicom od 17. kolovoza 1754. javi našim biskupom, da paze na takove svećenike, i da jih na staro zakonito obsluživanje glede narodne štjevnice povrate (1).

§. 6.

Književni rad Sv. Cirila i Metoda.

Ostaje nam sada da naznačimo barem štogod o književnom radu Sv. Cirila i Metoda, naime što su ova dva uprav pisala pismom po Cirilu iznadjenim i staroslavenskim jezikom. I ovaj velemučni predmet biaše u najnovije doba od gosp. Račkoga potanko razmatran i obrazložen u „*Tisućnici Slovjenskih Apostolah*“, te i ovdje ćemo slieditи njegove stupaje na korist naše mladeži. Biruć po starih spisateljih Rački je mogao ustanoviti popis knjiga, koje su potekle iz pera one braće, i koje sačinjaju prvi plod crkovne slavenštine, a i temelj najglavniji slavjanskoga izobraženja i književnosti.

Najstarija svjedočenja, koja nam spominju crkovne knjige po Cirilu sastavljene, jesu sliedeća:

(1) Sravni uvierenja ove najsjajnije zviezde Papinskoga prestolja sa onim, što navadja sasvim protivnim načelom uzor. g. stožernik i nadbiskup *Juraj Haulik Vdrallyski* u odgovoru sl. županiji Požeškoj glede slavenske liturgije *(Kat. List. br. 17. 1864.)*. No g. Várallyski nuz to barem čisto spovieda, da mu je Božja *providnost* Hrvatsku naznačila *novom domovinom;* a tim već dovoljno znamo, gdje smo.

Digitized by Google

1) Pisac žitja sv. Konstantina (Cirila), možda Kliment, učenik Cirilov i potonji biskup Velički u Bugarskoj, povieda, da je Ciril najprvo počeo prevadjati, i to još prije svoga odlazka iz Carigrada, evangjelja nedieljna kao najpotrebitiju knjigu za crkovnu porabu, i da je, došav u Moravsku, nastavio tamo svoj književni rad, i naučio svoje učenike crkveni čin, t. j. časoslov, i tajnu službu, naime službenik ili liturgiar (gl. XIV.): и абїє сложи писмена и начеть бесѣдоу писати еваггельскоу. — (gl. XV.) вьскорѣ же вьсь чрькоблын чинь прїемь, наоучи ю оутрьницн и часокомь и вечерни и павечерницн и таинѣи слоужбѣ. To isto sviedoči nam pisac prenosa Sv. Klimenta, i dodaje, da je Ciril uprav ponašio sve knjige *„quae ad ecclesiae ministerium videbantur esse necessaria* (*Acta SS. Bolandi. II. 20.*). Isto tako se izrazuje *Anonym* Solnogradski (*Kopitar. Glag. Cloz. 75.*).

2) Pisac žitja sv. Metoda, možda Gorazd, nasliednik Metodov na moravskoj stolici, spominje ote iste knjige i još druge, koje su ona braća preveli na staroslavenski u prvi mah kad su se primili izobraženja našega naroda; naime: najprije evangjelje, čine apostolske i listove u koliko se u crkvi čitahu kod službe božje, i psaltir iz staroga zavieta; zatim iz crkvenih knjiga *„službe božje“* (gl. XV.): псалтырь бо бѣ токмо и еваггелїе сь апостоломь и избраниыми слоужбами и церковьными сь философомь преложилъ первѣе. A možda je Ciril preveo tada i stiherare (slavospieve na čast svetcem). čim nas tu odmah opominje ovaj isti pisac, da je sa svojim svećenstvom slavio u crkvi tajno uznešenje sv. Dimitra biskupa Solunskoga. Prevod evangjelja i čina Apostolskih spominje već Ivan exarh bugarski, koi je živio za Cara Simeona (*Izd. Kalajdović. Moskva 1824. str. 129.*): строю писмена словѣньскъıхъ кънигъ, и оть еваггелию и апостола прѣлагаю изворъ.

3) U pismu Ivana VIII. (lipnja 880.) na Svatopluka napomenuta je izim zgor navedenih još jedna druga knjiga kao rad sv. Cirila i Metoda, t. j. štivo iz staroga zavieta (*lectiones veteris testamenti*) ili paremejnik (*Ep. Ivon. 257. p. 100.*).

4) Hadrian II. u listu na knezove Rastislava i Kocela (*Žit. sv. Metoda VIII.*) nagoviesćuje prevod trebnika ili obrednika (*rituala*), kao rad iste braće.

5) Nestor, najstariji ruski lietopisac, nadomeće, da su oni preveli i oktoich (spievnik), u kom su nedieljne piesme po Ivanu Damaskenu

Digitized by Google

sastavljene, i za osam glasova priredjene (*Chr. Nest. I. c. XX. p. 13. ed. Miklos. Vindob. 1860,*).

6) Napokon ima mnogo starih pisatelja, koji se u opće izrazuju o velikom književnom radu naših apostola; kako n. pr. Crnorizac Hrabar (*Šafař. str. 91.*), ohridski metropolit Teofilakt (*Miklos. Vindob. 1847.*), latinska moravska legenda (*Dobrov. Prag 1826.*), legenda sv. Ludmile (*Dobrov. Krit. Vers. Prag 1803. str. 30.*), pop Dukljanin (*Schwandtner III. 476.*), lietopisac hrvatski (*Arkiv I. 14.*), bugarski lietopis (*Bodjanski 1855. str. 80.*), itd. Ovi nam pisatelji kažu i to, da su svi ovi prevodi crkvenih knjiga potekli ponajviše iz grčkoga teksta, a nješto malo i iz latinskoga.

Rački, poklem je sva do sada naznačena sviedočanja potanko i bistro izveo i razsudio, ovako ti ovu velevažnu razpravu svršuje (str. 11.): „*Šta se napose sv. pisma tiče, neima dvojbe, da po sviedočanstvu suvremenikov, Ciril prevede iz novoga zavjeta one česti evangjelja, činov apostolshih i poslanic, koje se čitaju u crkvi kod službe božje. Ciril dakle uredi u slovjenskom jeziku: evangjelistar i praxapostolar. Iz staroga zavjeta prevedè toli nuždan psaltir i perikope ostalih knjig, u koliko se čitaju u crkvi. U tom dakle obziru priredi u slovjenskom jeziku psaltir i paramejnik. Šta se pako strogo crkvenih knjig tiče Ciril prevedè: služebnik (misal), časoslov, ustav, trebnik, oktoich ili osmoglasnik sa stiherarom i ostalimi spievnici*“.

Po Cirilovoj smrti Metod sa ono šestnaest godina (869—885), kojih ga preživi, nastavi sam prevod ostalih knjiga sv. pisma pomoćju dviju brzopisaca. To nam sviedoči pisac žitja njegova u gl. XV. gdje veli: прежде же отъ оученикъ своихъ посажь два попы скорописца зѣло, преложи къ борзѣ вса книгы исполнь, развѣ макъкавеи, ѡть греческа азыка въ словенскъ . . . псалтырь бѡ бѣ токмо и еваггелїе съ апостѡломъ и избранными слоужбами и церковьными съ философомъ преложилъ первѣе. I Ivan Exarch Bugarski, pošto navisti smrt Cirila, odprto kaže, da brat mu Metod prevede poslie iz grčkoga šestdeset ustavnih t. j. kanoničkih knjiga sv. pisma, nasloniv se na Sv. Ivana Damaskena, koi toliko jih broji; te veli, da se je on zato odvažio prevadjati sv. otce, pošto sv. pismo biaše već prevedeno sv. Metodom: прѣложи вса оуставныа кънигы. ѯ. отъ елиньска азыка, юже юсть гръчьскъ въ словѣнскъ . . . ѡны бо ξ прѣложилъ бѣаше

Digitized by Google

оуже меѳодїи, ꙗкоже слышдхъ, t. j. od učenika Metodovih, došavših tad u Bugarsku.

Metod popuni dakle Cirilov prevod tako, da je potomstvu ostavio cielo sv. pismo prevedeno, izim ono devet devtero-kanoničkih knjiga, naime: Mudrosti, Jesusa, Siracha, Makabeja (tri), Estere, Judite i Tobije. Životopisac njegov (gl. XV.) pripisuje mu jošte prevod nomokanona ili knjige crkvenih zakona, i paterika ili kratkih viesti o životu najslavnijih pustinjaka: тогда же и номоканонъ, рекше ꙁаконоу правило, и ѡтечьскыꙗ книгы преложи; a životopisac Sv. Konstantina (gl. X.) pripovieda, da je Metod preveo apologiju viere kršćanske, koju je njegov brat Ciril držao kod Kazara proti muhamedanskim i židovskim učiteljem; poslie razširena pod naslovom кирилъ словѣньскыи, možda ona koju hrvatski lietopisac i pop Dukljanin zovu *metodios*.

Ima jošte njekoliko knjiga, koje se od njekih pripisuju sv. Cirilu; no ili bi se to prem mučno dokazati moglo, ili su one bez dvojbe dielo inoga pera. Te su knjige po Račkom sliedeće:

1) *Legenda* o našaštju moći sv. Klementa pape rimskoga na grčki; u knjižnici moskovske duhovne akademije. Rački pripisuje ovo dielo Klimentu biskupu Veličkomu, od koga nam ostaje u istom rukopisu *„pohvala svetomu Klimentu patriarhu rimskomu“ (Bodjanski l. c. p. 21. Šafařik. Čas. česk. muz. 1848. I. 8.)*;

2) написанїе о правѣи вѣрѣ, u rukopisu sinodalske knjižnice moskovske iz XIV. vieka. Šafařik (l. c.) i Rački misle, da je ovo dielo Konstantina, cirilova učenika i biskupa bugarskoga;

3) слово блаженнааго оучителꙗ нашего константина философа (*Rusk. besied. Moskva 1855. sv. I.*), nadjeno od Grigorovića u rukopisnom evangjelistaru Hilandarskom, a od Hilferdinga u Pećkom evangjelju pisanom XIII. vieka kao predgovor. Rački neusudjuje se ovo slovo Cirilu odriešito podvrći;

4) Molitva u stihovih pod naslovom: съказаниꙗ свѧтааго еваньгелиꙗ, сътворенѣ костантинъмь, имь же и прѣложениѥ въість оть грьчьска ꙗзыка въ словѣньскъ тогожде съказаниꙗ ѥвангельскааго *(Bodjanski p. 59.)*, sastavljena po zgor pomenutom cirilovom učeniku Konstantinu;

5) кирила философа слово на собѡръ архистратига міханла, obielodanjeno po A. Rozovu *(Moskva 1847.)*, i spada po svoj prilici na Kirila episkopa Rostovskoga;

Digitized by Google

6) I *„Mineja“* po sudu izdavatelja obće Mineje, izdane u Rusiji god. 1599., bilo bi Cirilovo tvorenje (*Izviestja itd. str. 371—3.*); ali se to težko, veli Rački, daje dokazati.

Najstariji rukopisi *evangjelja* jesu: Ostromirov cirilicom, iznadjen u Rusiji (1056—7.), i Assemanov (Vatikanski) glagoljicom, iznadjen u južno-zapadnoj Bugarskoj (XI. vieka) itd.; — *apostola:* Pogodinov u Moskvi (1195.), Ochridski u Grigorovića itd.; — *psaltira:* Pogodinov s tumačem iz XI. vieka itd.; — *paramejnika:* u knjižnici Petrogradskoj od god. 1271.; — *nomokanona:* iz XIII. vieka; — *paterika:* u knjižnici Petrogradskoj iz XI. vieka; — *sticherara:* iz XI. vieka u istoj knjižnici; — a *cieloga svetoga pisma* cirilicom: u Moskovskoj sinodalnoj knjižnici od god. 1499., na 1002 lista, prepisan iz više rukopisa, kadkad glagoljskih, razne dobi u Novgorodu od djakona Vasilija, Gride i Klimenta, a knjige su tu istim redom poredane kako u vulgati.

Rački napokon iz ove točno i bistro obrazložene razprave izvadja sliedeća načela, t. j.

a) da cielo sv. pismo nije bilo u isto vrieme prevedeno na slavenski;

b) da su bile mnogo prije prevedene kanoničke knjige od devtero-kanoničkih;

c) da pismeni tragovi kanoničkih knjiga dopiru do XI. vieka;

d) da kanoničke knjige biše su prevedene iz grčkoga teksta, a devtero-kanoničke pod očevidnim uplivom vulgate;

e) i da jezik u kanoničkih, akoprem izkvaren po ruskom, nosi ipak znakove najdublje starine.

Ovo je književni rad sv. Cirila i Metoda za 22 godine dielovanja njihova u krilu naroda slavjanskoga, dieleć ga sa svojimi učenici, Gorazdom, Klimentom, Naumom, Angelarom i Savom, kô što nam naročito sviedoče nesumljivi spomenici one i posliednje dobi.

---

§. 7.

Glagoljska tiskanja kod Jugoslavjana.

Malo godina po iznašašću tiska ustadoše i naši narodnjaci, da svoje domaće pismo i staro-slavenski jezik tiskom u narodu, a u svojoj crkvi navlastito, to bolje utvrde i od pokvarenja sačuvaju. Nam je sada u pregled samo izjaviti poglavite proizvode tako veledušne težnje i dobrozaslužne

Digitized by Google

zabave, te nuz to naznačiti barem one od sunarodnika naših, koji su čvršće i slavnije ovom stazom radili na korist svoje mile domovine, i vienac si neumrli slave sapleli.

1) Prva jugoslavjanska knjiga pečatana s glagoljicom bi *Misal* ili *Služebnik rimski*, tiskan bez miesta god. 1483. na malom listu; nu bezdvojbeno se drži, da se to prvo tiskanje u Mletcih savršilo. Od ovoga misala, komu poradi nedostatka pismena, početna pismena manjkaju, nalaze se dva iztiska u Vatikanskoj knjižnici u Rimu, jedan još kod bastinika pok. Prof. Iv. Karare u Spljetu, jedan u narodnom muzeu Zagrebačkom, a jedan se je učuvao njegda, kô što Karaman tvrdi, kod Fratara u manastiru sv. Ivana u Zadru. Zagrebački iztisak ima 210 strana u malom listu; no prvi i posliednji list manjka. Na strani 209 stoji sliedeći nadpis: *ljet gnih Č. V. O. V.* (1483.) *mca pervara dni ih.* (12) *ti misli* (misali) *biše svršeni.* Prvi list počimlje s kalendarom mieseca marča. Vierojatno je, da ovaj *misal* bi tiskan kod Andrie *de Thoresanis* od *Asule*, od koga se znade, da je god. 1493. u Mletcih svoj *časoslov* (horologium) izdao cirilicom, i da su njegovi nasliednici nastavili tiskati naše knjige crkovne, te god. 1562. na svietlo dali glagoljski *breviar*, koga se jedan iztisak nahodi u Kukuljevića (1).

2) Prvi narodni glagoljski knjigotiskar bi Grgur Senjanin. Vierojatno je, da je on u Mletcih tiskarstvo naučio. Godine 1507. Silvestar Bedričić, vikar Senjske biskupije, i s njim poglasite osobe onoga grada, pozvaše ga, da dodje u svoje rodno miesto, i da tu nastavi tiskanje narodnih knjiga. Grgur ugodi želji svojih sugradjana, te 27. kolovoza iste godine u Senju dovrši svoje prvo dielo pod naslovom. *Naručnik* (ritual) *plebanušev*, prevedeno s latinskoga polag Guida *de Monte Rotherii*, *Manipulus Curatorum*. S traga ove knjige čita se: *Ove knjige, ke se zovu naručnik plebanušev, biše štampane u Senni, po narejenju počtovanoga gospodina Silvestra Bedričića, arhišakna i vikara Senskoga na tlik. trud od mnogo redovnikov prošen i po mnogo gospode potaknenju dobro tomačene, poveče našega jazika redovnikih i saistnu nikih miestar i doktorov kih imna neizriču se za uklonit se tašče slave. Ke knjige bše komponene i korešene po domini Urbani z Otočca, i po Tomažu Djakonu kanonicih crkve senske, i bi štampa svršena po miestru Gerguru Senaninu, ki navlaš na to dielo pride iz Benetak, i svršeno biše u hiši rečenoga*

(1) Od poznatih slavjanskih knjiga, jedina je česka Biblia (Nov. zavieta) tiskana god. 1473., t. j. osam godina starija od ovoga misala.

Digitized by Google

gospodina Arhižakna misec argosta na dan i (20) ter ѣ (7) leti spasitela našego č. f. ѣ. (1507.). Iztisak se nalazi u carskoj knjižnici u Beču.

Grgur natiska iste godine u Senju: *Transitus Hieronymi* na hrvatskom jeziku; a god. 1508. *Kvarežimal* i *Postni kázáni bratra Roberta*; sve troškom gorečenoga Bedričića. Brčić u dielu „*Chrestomathia Linguæ Veteroslovenicæ*“ iznosi komad iz *misala* hrvatskoga godine 1507. tiskana u Senju.

3) God. 1528. bile su pečatane ove knjige glagoljske:

a) *Bukvar* ili *Bukovnjak*, u Mletcih kod Bindona i Pasina u 4.i

b) *Misal* u Mletcih kod Bindona i Pasina u 4.i, brinućem Frà Pavla od Modruše izpravljen *po sakon' kopie i misala hrvackoga (Šafařik Paměth. str. 52.)*.

4) God. 1531. glagoljsku tiskarnu nalazimo u Rieci. Moguće je kô što veli Kukuljević, da se je zgor pomenuti Grgur Senjanin pod svoju starost preselio u Rieku, ili da su tamo njegova pismena prenesena bila. Knjige, koje su u Rieci tiskom na sviet izašle, jesu:

a) *Misal hrvacki po običaju rimskoga dvora*, troškom Modruškoga biskupa Šimuna Kožičića (*v Rici 1531.*. u 4.i).

b) *Šimuna Kožičića Zadranina, biskupa modruškoga knjižice od žitja rimskih Archiereov i cesarov, od Petra i Julija daže do sadanih Klimenta sedmoga i Karla petoga, let gospodnih 1531.* S traga: *Stampano v rici v hišah prebivanja gna. Šimuna biskupa modruškoga, vladajuću vedrenomu gnu. Ferdinandu kralju rimskomu, ugarskomu, češkomu i prč. na vrime vsveličenoga gna. Mikule Juričića kapitana ričkoga dan 15. maja leta od krstova rojstva 1531. u 8.i.* Ova je knjiga narešena sa više drvoreza. Pismena su prekrasna. Iztisak u c. knjižnici u Beču i u Vatikanskoj u Rimu.

c) Bukvar, u Rieci, možda iste god. 1531. *(Šafařik Paměth. 51.)*.

5) *Misal* i *Časoslov* glagoljski, natiskani oko god. 1540. u tvrdji Sv. Vita po brinuću Ivana VI. *de Dominis*, Senjskoga biskupa.

6) Ivan baron *Ungnadski* iz Kranjske, prigrliv reformu, god. 1547., kad se Luterov nauk svakojakimi načini u Austriji prječio, izpusti službu i časti, i otide u Njemačku. U Urahu vitembržkom skloniv se, primi pod svoju zaštitu Prima *Trubera*, Antuna Jura *Dalmatina* i Stjepana *Konsula* Istrianina, i još druge već oglasene na polju novoga zakona i slavjanske književnosti. Ungnad poskrbi se navlastito, da se njemačke knjige u prevodu tiskaju sa glagoljskimi i cirilskimi pismeni. Godine dakle 1560. budu,

Digitized by Google

troškom Ungnadskovim, a pomoću Stjepana Konsula, glagoljska pismena u Regensburgu dogotovljena, i na zahtievanje Ungnada u Nürnberg prenesena. Sliedeće godine, pomoću Antuna *Aleksandrovića* Dalmatinca i rečenoga Konsula budu takodjer slivena u Urahu cirilska slova. Sad se u tiskarnah Tübinskih i Nürnbrgskih ponovljenimi sili poče raditi o izdanju kranjskih i hrvatskih knjiga. Tako izajdoše na bieli sviet od god. 1560. do smrti Ungnadove god. 1564., trudom Trubera, Konsula, Dalmatina, Aleksandrovića, te i Petra *Vergera* Istrianina, Jure Juričića Dalmatinca, Mate *Popovića* Srbljina, Ivana *Maleševića* Bošnjaka, Lunarda *Mrčerića* Dalmatinca itd., krom mnogobrojnih drugih na cirilici i latinštinici, i sliedeće glagoljske knjige (1):

a) *Tablica, azbukom* glagoljskom, sa *otče našom*, jednim *poglavljem* sv. pisma, i sa 117 psalma; tiskana u Nürnbergu god. 1560.;

b) *Tabla* za diecu, sa glagoljskom *azbukom* i *katekizmom*, bez tumačenja; u Tübingi 1561. u 8.i;

c) *Katekizmus; edna malahna knjiga, u koi esu potribni i prudni nauki i artikuli prave krstianske vere, s kratkim istomačenjem za mlade i priproste ljudi; i edna prediga od kreposti i ploda prave krstianske vere, kroz Stipana Istrianina s pomoću dobrih Hrvatov, sad najprvo istumačena. Štampana u Tubingi godišće po Isukrstovim rojstvu 1561.* u 8.i;

d) *Prvi del staroga testamenta i va tom jesu četiri Evangeliste i dijanje Apostolsko, iz mnogih jezikov v opčeni sadašnji i razumni harvatski jezik po Antunu Dalmatinu i Stipanu Istrianinu s pomoću drugih bratov sada prvo verno stlmačen. V Tubingi leto od krstova roistva 1562.* u 4.i;

e) *Artikuli ili deli prve stare krstianske vere iz svetoga pisma redom postavleni na kratko razumno raslošeni i stumačeni: koi jesu takaiše tako va 1530. godišću našemu naimilostivomu gospodinu Cesaru Karolu Petoga imena, bogoljubna spomenutja. I potle va 1552. godišću, konziliu ili zboriščU va Trentu od ednih velikih Hercegov i voivod, varoši, gradov, i predikači očito izročeni i dani. Sada v novja iz latinskoga, nemačkoga i krainskoga jazika na hrvatski verno stlmačeni. Po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrianinu. V Tubingi 1562.* u 4.i, sa drvorezi;

---

(1) V. Kukuljević. Arkiv. knj. I. 143.

Digitized by Google

f) *Postila, t. j. kratko istlmačenje vsih nedelskih Evenjeliov i poglaviteh praznikov skrozi sve leto, sada najprvo harvackimi slovi štampana. V Tubingi 1560.* u 4.i, i takodjer u Tubingi g. 1562. u 4.i;

g) *Predike od tuče* (gràda), u Tubingi 1562. u 4.i, iz njemačkoga na hrvatski;

h) *Loci communes verum theologicarum, od Melanhtona, ili edni kratki razumni nauci najpotrebnei i prudnei artikuli ili deli stare prave vere kratianske.* U Tubingi 1562. u 4.i;

i) *Prvi del novoga Testamenta.* U Tubingi 1562. u 4.i, s liepimi drvorezi;

k) *Drugi djal Novoga Testamenta, u kom se zadrše Apostolske epistole po ordinu kako broj na drugoj strani ove harte kaže* itd., u Tubingi 1563. u 4.i, sa drvorezi. Predgovor je podpisan po Stjepanu Konsulu, Antunu Dalmatinu i Jurju Juričiću.

l) *Beneficium Christi*, govor u hrvatskom jeziku, u Tubingi 1563. u maloj osmici;

m) *Virtenberški crkveni red*, u Tubingi 1564. u 8.i;

n) *Spovid i spoznanie pravje krstjanske vire, ka je presmožnomu cesaru Karlu Petomu Rimskoga orsaga ploditelju, u spravišću va Augusti sručena, u godišću Isukrsta 1530. sada najprvo iz latinskoga i nimškoga jazika va hrvatski po Antunu Dalmatinu i Stipanu Istrianinu istlmačena.* U Tubingi 1564. u 8.i;

o) *Bramba Augustanske spovedi, apologia imenovana, verno tlmačena iz latinskoga jazika va Hrvacki po Antunu Dalmatinu i Stipanu Istrianinu.* U Tubingi 1564. u 8.i, s predgovorom Melantona..

Sve ove knjige tiskane su isto tako s cirilicom sa odveć malo promiena u jeziku. Ungnad preminu dne 27. prosinca 1564. u selu Vintericu u Českoj. Po njegovoj smrti knjige njegove, odpravljene u pokrajine jugoslavjanske, bile su većim dielom u Novom-Miestu zatečene i uništene; ostanci pako u Gradcu i drugdie spaljeni. Izim do sad spomenutih, bilo je još ne malo drugih knjiga za tisak pripravljeno, te čitavo sv. Pismo s glagoljskimi, cirilskimi i latinskimi pismeni, ali je sve ostalo radi nenadane Ungnadove smrti neutiskano.

7) *Časoslov hrvacki* izdan za prvi put ožujka god. 1561. u 8.i, u 533 lista, u Mletcih kod sinova Jos. Franje *Turresana*, trudom Frà Mikulaša *Brozića* plovana u Omišlju (Castel Muschio) na Krku. Ovomu Breviaru stoji s preda *Misal* tiskan godinu prije kod istoga tikara u Mletcih.

Digitized by Google

Vriedno je ovdje spomenuti, da, kô što Assemani piše, god. 1596. u državnom saboru Oglejskom bi naredjeno, da *qui illyricam oram colunt, Episcopi, in qua breviarium et missale lingua illyrica in usu habetur, curent, ut illa diligenter adhibitis doctis et piis viris, qui illam linguam callent, revideantur et emendantur;* ali se nezna, jeda se što onda uslied te naredbe uradilo. Svakojako takova zahtievanja crkovnih sborova, širenje protestantičkih zgor pomenutih prevoda i tiskanja, te golema nužda knjiga u narodu za porabu crkovnu, i tim postupno nagibanje naših občina k iztočnoj crkvi, koja je medjutim u izobilju primala narodne knjige za crkvenu porabu iz Ruske, potaknuše napokon rimsku stolicu, da se postara o izdanju njih, kô što bi se izpravnije moglo (1). S toga uzroka bio bi potekao

8) *Breviar* Brozićev, tiskan, kô što tvrdi Jakov Le-Long (*Bibl. Sac. I.* 436), u Rimu god. 1621. u 4.i po Propagandi, i opet od iste pretiskan god. 1629. u 8.i, ali su ove viesti jako sumljive, pošto im se suprotive rieči Inocenca X. u poslanici od 22. ožujka 1648. ondje gdje veli, da je naručio Levakoviću, *ut Breviarium Illyricum ante* annos centum *impressum, recognosceret.*

9) Ive Agalić, Senjski biskup, sa svojimi svećenici u Bribirskom saboru odredi natiskanje *misala* i *časoslova* glagoljskoga, i umoli O. Fran. Glavinića Istrianca, podosta uviežbana u glagoljici, da bi se toga posla latio. Ovaj prista rado na molbu, te mu i za rukom podje izprositi od cara Ferdinanda II., da mu za tu porabu predana budu pismena, koja su se onda čuvala u Gradskoj tvrdji još od dobi Jurja Dalmatina i Stjepana Konsula. Ali po nutkanju Iv. Tomka Marnavića ta slova budu kašnje prenesena u Rim za tamošnje tiskanje crkovnih knjiga, gdje po naredbi sv. Skupšćine za razprostranje viere njezin član O. Rafael Levaković rodom Hrvat iz Jastrebarske, franciskanskog reda, a sada naimenovan po Urbanu

(1) Kristofor Suriano, poslanik mletački u Rimu već. 30. kolovoza 1614. javljajuć svojoj Republici, da je u Rim došao Iv. Tomko Marnavić kanonik Šibenički, dodavaše: «*Sono andato destramente indagando la causa della sua venuta et vengo assicurato, che dovendosi tradur et stampar li Missali et Breviarij dalla lingua latina nella schiavona per beneftio dei popoli della Bossina, della Dalmatia stessa nei luochi pósti dentro il territorio del Sigr. Turco, havendo la cura l' Illust. Sigr. Cardinal Serra di ordine di S. Santità di trovar soggetto alto a quest' opera, gli fu raccordato da Monsgr. Verantio Vescovo di Canadia, che 'l detto prè Giovanni haveva già fatta tal traduttione, et che veduta da lui et da altri della lingua, l' era riuscita di sodisfattione, et in tutte le parti perfetta. Il Cardinale ne scrisse subito a Monsigr. Nontio residente appresso V. Serenità, perchè prendesse informatione del soggetto, et che operasse, che venisse subito a Roma, come è seguito, ma per anco non è terminata alcuna cosa quanto alla stampa, alla quale gli vorrebbono dar carico di assistere*«.

Digitized by Google

VIII., velikom prijatelju našega naroda, reformatorom *librorum ecclesiasticorum linguæ illyricæ*, odmah se stavi, da prema opravljenomu misalu i breviaru rimskomu iz više misala i breviara rukopisnih i tiskanih iz Dalmacije tamo prinesenih, popravi i za tisak priredi Misal i Časoslov glagoljski. Tako trudom Levakovića, koga Papa za nagradu naimenova nadbiskupom ohridskim, ugleda bieli sviet najprije (god. 1631.) misal pod naslovom: *Missal Rimski va jezik slovenskij sazdan povelenijem P. G. N. pape Urbana osmago.* Na novo bi izdan god. 1648. u istom Rimu po Propagandi. Stoji mu otisnut na čelu *breve* Urbana VIII. od 29. travnja 1631., gdje odriešito veli, da ga je tiskati dao *„ad usum et commodum eorumdem Christi fidelium, Ecclesiarum etc. ubi hactenus præfato idiomate celebratum fuit.“* Zatim Levaković stavi se, da priredi za tisak i glagoljskí breviar, i već g. 1635. dogotovi ga. No upoznav on isti, da mu nije zadosta znanja za taj posao, navlastito glede psaltira, koi mu nije uprav svuda točno podudarao s vulgatom, zamoli, da mu se pomože. Sv. Škupšćina dade mu dakle u pomoć M. Terlečkoga, Helmskog biskupa u crvenoj Rusiji, koi izpravi po ruskih rukopisih i izdanjih i načini za tisak Levakovićev časoslov glagoljski pod naslovom: *Časoslov Rimski slovinskim jezikom, povelenijem Sv. G. P. Innocentija izdan po Rafaelu Levakoviću* 1648. Isti Papa te iste godine, 22. veljače, s osobitom pečatnicom: *Romanum Pontificem*, ovo izdanje povladi i potvrdi. Ove Levakovićeve knjige bile su, naime Časoslov g. 1688., a Misal g. 1706., na novo u Rimu priutiskane trudom Josipa Pastrića Spljetskog svećenika († 1708. u Rimu), koi slabo viest glagoljici, sve prednje pogrieške Terlečkove ostavi, a novih ne malo uvede.

Ostaju nam jošte sliedeća Levakovićeva diela:

a) *Nauk kàrstianski kratak od Bellarmina*, natiskan u Rimu *vulgari lingua* god. 1622. u 16.i, te opet iznova god. 1628. u 12.i;

b) *Bukvar*. pečatan u Rimu prem god. 1729. u 8.i;

c) *Misal* izdan na svietlo u Rimu god. 1631. u 8.i;

d) *Izpravnik sa erei izpovidnici i sa pokornici, prenesen nigda s latinskoga jazika na slovinski po papu Šimunu Budineu, a sada pismeni glagoskimi izpisan i napečačen O. Rafaelom Levakovićem. Romæ typis S. Cong. de Prop. Fide 1635.* u 8.i. Ova knjiga po Šimunu Budiniću Zadraninu s latinskog: *Breve Directorium ad Confessarii* Ivana Polanka prevedena, već je odprije natiskana bila sa latinskimi slovi (god. 1582.) u Rimu kod Franja Zanetta u 8.i, a sada ju Levaković izpisa sa glagoljskimi, i dade ju tiskati.

Digitized by Google

10) Bukvar (Azbukvidarium) god. 1639. u Rimu.

11) *Mise za umrle,* u Rimu god. 1707. skrbjenjem Pastricievim, a iznova priutiskane po Antunu Juraniću s Kerka, državniku trećega reda sv. Franciska († 1809.) s naslovom: *Mise za umrśne samo iz misala rimskoga izvadjene svojim zakonom kako se u istim služi za službu i način svih zrikov. Rim 1767.* u 4. i.

12) Visko Zmajević Perastjanin, veliki prijatelj narodnoga i staroslavenskoga jezika, pošto bi prinesen s Antibarske na Zadarsku nadbiskupiju, podignuv na Zadarskom sieminištu prvu stolicu staroslavenskoga jezika, osieti se u isto vrieme potribe, da se crkovne narodne knjige poizprave i na novo tiskaju. No i on se žalostno dade povesti od uprav pogubne misli, da se je staroslavenština najčistija podržala u crkvenih knjiga ruske crkve; a uz to je jošte držao, da se u štjevnici nesmie ni rieči uvesti narodnoga govora. Da onoj nuždi dakle čim bolje pomože, posla on vrlog O. Matu Karamana iz Spljeta, da putuje kroz cielo slavjanstvo, da si tako nabavi potrebita znanja za tu radbu. Karaman tiekom deset godina dovrši svoj teg, te čim se kući vrati, popravi i za tisak spremi najprije *misal*, koi se sbilja poče tiskati god. 1741—45. s naslovom: *Misal Rimski, slovenskim jezikom povoleniem P. G. N. Papi Urbana Osmago izdan, Rim 1741.* Ali i Karaman, ludo se zanimiv za ruske načine, očkvrni to veće Levakovićevo izdanje, navlastito uvedenjem ruskog naglaska, tako da nerado ga primiše jugoslavjani, a umietnici tad (1) i poslie oštro ga prosudiše i izgrdiše (Dobrovski, Kopitar, Šafařik itd.). *Časoslov* njegov, koi po njegovoj smrti osta još u rukopisu, brinutjem vrlog Iv. Petra Gocinića (Galzigna), Rabskog biskupa, ugleda bieli sviet u dva komada stoprv god. 1791. u Rimu naslovom: *Časoslov Rimski slavenskim jezikom poveljeniem P. G. N. Papi Pia Šestago izdan na dvje ljeta časti razdeljen;* posliednja knjiga glagoljska tiskana u Rimu pismeni Propagade.

13) Medjutim i poslie izajdoše na svietlo i sliedeće glagoljske knjige:

a) *Bukvar slavenski pismeni veličajšaga učitelja B. Jeronima Stridenskago napečaten u Rimu tipom svjatago sabora ot razmnoženia*

(1) Proti Karamanovomu Misalu usta odmah snažnim oružjem svećenik dubrovački Stjepan Rusić (Rosa) u svom dielu «*Annotazioni in ordine alla versione slava del Misale Romano*«, koje sa svojim prevodom istoga Misala na bosansko-dubrovačkom jeziku (1750.) pokloni papi Benediktu XIV. s molbom, da sve bude tiskano. Karaman napere proti Rusiću svoje *Considerazioni* (1735.), gdje brani svoj prevod; a razpra se ta dokonča s odbijenjem Rusićeva prevoda, koi se sada čuva u knjižnici franciskanskoj u Dubrovniku.

Digitized by Google

vjeri; ljeto 1753., a na sprotivnoj strani cirilicom: *Bukvar slavenski pismeni prepodobnago Kirilla Slavjanom episkopa napečatan* Karamanovim brinutjem, u 4.i; te opet u Mletcih priutiskan god. 1763. u 8.i;

b) *Molitvi prežde i poslie misu glagolimia iz misala rimskago i njehuse mjest izvedeneninje že iz latinskago na slavinski jezik privedeno po N. N. O. F. Antunu Juraniću čina S. Franceska* (1). *V. Venetii knjigopečatiem Dimitria Teodosia lieto 1765.* u 16.i;

c) *Bukvar slovinski mali, u Mletcih* (1769—80), u 8.i;

d) *Misal*, brinutjem biskupa Koprskog i najposliednjeg patriarha Oglejskog Camuzzi-a, u Rimu okolo god. 1774.;

e) *Bukvar*, u Rimu kod A. Fulgoni-a god. 1788.;

f) Šafařik (Památh. str. LV.) veli: *Gergur Ljubanović z Pasmanu, přeložil do hlaholice malé písemce* (1790.);

g) *Čini svjatih slovenskim jezikom glagolimi po zapovjediu izvoleniem apostolskim u njekih mjesteh*, po Gociniću. Rim 1791.;

h) *Officia propria pro aliquibus locis.* U Rimu 1791. u 4.i;

i) *Bukvar tropismeni*, u Mletcih 1812. u 8.i, od Pavla Solarića (2).

Osim do sada spomenutih sunarodnika naših i drugih, koji su se u prošasta vremena jako trudili o izobraženju jugoslavjanskoga naroda po glagoljskoj književnosti sastavljenjem, ispravljenjem i natiskanjem crkovnih i inih knjiga na glagoljici, vriedno je da spomenemo još nješto drugih diela, koja su, ili na inostranski jezik i pismena sastavljena bila, ili se i dan danaska slavjanski tiskaju i na istoj glagoljici, te su, probudiv i obodriv naučenje naše staroslavenske knjige, veliku joj korist dopriniela. Iz ovih moglo bi se crpiti sve što je od potriebe za primierno izučenje poviestne i

(1) Nalazim u Mletačkom Arkivu *(Riformatori allo studio di Padova)* izvornu molbenicu bezimenoga tiskara ondiešnjoga, kojom prosi od nadziratelja Padvanskog učilišta, da mu dadu za preglednika ovog O. Ant. Juranića *za novu povlastjenu tiskarnu u jeziku ilirsko-jeronimskom, koju on diže u Mletcih, počimav napečatjenjem Brevijara ilirskog jeronimskoga.* Što se pako od te tiskarne sbilo, to mi je nepoznato.

(2) Od istog Solarića imamo sliedeću knjigu: *Pominak knjižeski o slavno-srbskom u Mletkah pečataniju velikomu i blagosloveshomu Slaveno-srbskomu narodu i mudrim jega svakoga zvanija predstatelem i prosvjetitelem ot Pavla Solarića. U Mletkah 1810. Pismeni i iždiveniem Grcko-Illiričeske Pečatije Pane Teodosia.* Ovdje nabraja sve knjige njemu poznate, u Mletcih natiskane; a na koncu dodaje: *Katalog knjig slaveno-srbskih pečatanih u Dimitrija i Pane Zeodosia u Mletcih i po priloženuju cienu prodaemih*, naime popis od 71 knjigu izdanu (1741—1810.) Teodosievim tiskom. Ali bezobrazno, dapače i sebično u predgovoru napada rimsku stolicu, i nas Dalmatince, navlastito Dubrovčane, što nismo se služili, niti služimo srbskim pismom.

Digitized by Google

jezikoslovne strane ove naše prestare književnosti, i zato ćemo naznačiti barem najvažnija:

1) *In originem et historiam Alphabeti Sclavonici Glagolitici, vulgo Hieronymiani, disquisitio, antiquitatis populorum septentrionalium, reique litterariæ slavonicæ et russicæ studiosis.* Ova knjiga Klementa Grubišića Makaranina (1732—73.) bi natiskana u Mletcih god. 1766. u 8.i, kod Iv. Krst. Pasqualisa. Grubišić ostavi za sobom u rukopisu još drugu knjigu naslovom: *Trattato delle origini ed analogia della lingua slavonica.*

2) U knjižnici Sv. Škupšćine za razprostranje viere u Rimu leži važna razprava zgorpomenutoga Mate Karamana, koju podnese god. 1753. Papi Benediktu XIV. pod imenom: *Identità della lingua letterale slava, e necessità di conservarla ne' libri sacri (Assem. Kal. Eccl. univ. IV. 409.);* a ostavi u rukopisu još njekoliko drugih diela o istom predmetu, koja su ostala pri njegovom rodjaku Anti Karamanu Opatu Rogovskom.

3) *Mate Sović* iz Cresa podpomagao je Karamana u izpravljenju crkovnih knjiga za tisak, i preveo je na italijanski jezik slovnicu Melezia Smotrinskoga, umnoživ ju za jugoslavjansku mladež, te se ovaj rukopis, i nješto drugih njegova pera sada nalazi u knjižnici Lubljanskoj. Knez Rados Ant. Michieli Vitturi god. 1787. dade tiskati sa njekoliko svojih opazaka u Mletcih u 8. i kod Iva. Mar. *Bassaglia* Sovićevo dielo: *Riflessioni sull' ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia*, posvećeno slavnomu Zadraninu Ivanu Dominiku *Stratico*, hvarskomu biskupu.

5) *Bartul Kopitar Slovenac: - Gramm. der slaw. Sprache in Krain, Laibach 1808.* u 8.i. — *Glagolita Clozianus. Vindobonæ 1836.*, fol. — *Kleinere Schriften*, po Miklošiću izdano u Beču god. 1857.

4) Dobrovsky *Čeh:-Glagolitica*, Prag 1807. u 8.i; drugo izdanje od V. Hanke g. 1832. u 8.i. — *Slavin*, Prag 1808. u 8.i, drugo izdanje od V. Hanke 1834. u 8.i. — *Slovanka*, Prag 1814—5. u 8.i. — *Institutiones linguæ slovenicæ*, *Vindobonæ* 1822. u 8.i. — Cyrill und Method, Prag 1823.

6. Pav. Iv. Šafařik. — Geschichte der slaw. Sprache und Literatur. Ofen 1826. — Slowanské Starožitnosti, u Praze 1837. — Památky Dřevního Písemnictví Jihoslovanův, v Praze 1851. — Pohled na prvověk hlaholského písemnictví, Čas. česk. mus. 1852. II. s. 81-108, III. s. 64-80. — Památky hlaholského Písemnictví, v Praze 1853. — Glagolitische Fragmente, Prag 1857. — Ursprung und Heimath des Glagolitismus, Prag 1858.

Digitized by Google

7) *Franjo Miklošić.* — S. Joannis Chrysostomi homilia in ramos palmarum slav., lat. et græce. Vindobonæ 1845. — Vitæ Sanctorum. Accedunt epimetra grammatica. Viennæ 1847. — Lautlehre der Altslovenischen Sprache, Wien 1850. — Lexicon Linguæ Slovenicæ Veteris Dialecti, Vindobonæ 1850 (sad već izlazi drugo uzmnoženo izdanje). — Monumenta linguæ palæoslovenicæ e codice suprasiliensi, Vindobonæ 1851. — Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. Band. Lautlehre. Wien 1852. III. Band. Formenlehre. Wien 1856. — Apostolus e codice monasterii Šišatovac Апостол Шишатовацки, Vindobonæ 1853. — Chrestomathia Palæoslovenica, Vindobonæ 1854. — Formenlehre der altslovenischen Sprache. Zweite Aufl. Wien 1854. — Slavische Bibliothek, Wien 1851. 1858. — Evangelium S. Matthaei palaeo-slovenice e codicibus edidit. Vindobonæ 1856.

8) *P. Preis.* — O glagol'skoj pis'mennosti, v Žurn. min. nar. prosv. r. 1843. sv. 3 (Březen).

9) *I Sreznevskij.* — Drevnija pismena slavjanskija, u témže Žurn. 1848. sv. 7. (Červenec.) Tyž v Izvěst. Imp. akad. nauk. S. Petrog. 1852. D. I. str. 102–104.

10) *V. Grigorović.* — Očerk puteŝestvija. Kažan 1848. — O drevnej pis'mennosti Slavjan; u Žurn. m. n. pr. 1852. sv. 3. (Březen). — O drevnějších pam. cerk.-slav. v Izv. Imp. ak. nauk. S. P. 1852. T. I. str. 86–104.

11) *Schleicher.* — Vergl. Formen. des Kirchenslavischen et Sanskrit.

12) *V. Hanka.* — Ostatci slovjenskago bogosluženja u Čehov, Praze 1859. — Počátky posvátného jazyka slovanského, v. Praze 1859. — Kyril nepsal kyrilsky než hlaholsky, v Praze 1857.

13) *M. Haltala.* — Mnich. Chrabr. Čas. čes. Muz. 1858. I. 117–129. Zvukosloví jazyka staro-i novo-českého i slovenského, v Praze 1854.

14) *Ive Berčić.* — Chrestomathia linguæ vetero-slovenicæ, Pragæ 1850. — Bukvar staroslovenskoga jezika, u Zlatnom Pragu 1860.

15) *Franjo Rački.* Pismo slovjensko, u Zagrebu 1861. — Viek i djelovanja Sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apostolov, u Zagrebu 1857. — Književan rád sv. Cirila i Methoda, u Zagrebu 1863.

16) *Ivan Kukuljević Sak.* — Povjestni Spomenici Južnih Slavenah, u Zagrebu 1863. — itd.

Digitized by Google

§. 8.

Sadašnje stanje glagoljice kod Jugoslavjana.

Do sada pokušasmo, akoprem u kratko, odgovoriti na ova velevažna pitanja za našu književnu poviest, naime kako i gdje je prvom postala glagoljica, kada i kako se je razpružila u jugoslavjanstvo, koliko su se Hrvati navlastito borili za njezino podržanje, i kako se je napokon ona samo kod ovih kroz tolika stolietja do danas živa pohranila. I doisto glagoljica još za druge polovine prošastoga vieka osiećaše svu silu svoga mužestva, jer se za nju brinulo naročito naše svećenstvo. Neka nam dopuséeno bude iznieti jedinito što je o njoj sudio Spljetski sabor od god. 1688: *Cum inter 30 parochias foraneas hujus diœcesis octo tantum sint ritus latini, ceteræ Illyricorum, quoniam peculiari et speciosissimo Sanctæ Matris Ecclesiæ privilegio in idiomate illyrico sacra habetur liturgia, maxima habenda est ratio ejusdem idiomatis probe addiscendi et docendi. Clerici noverint Azbuquidarium atque a peritis sacerdotibus erudiantur, qui in eam præcipue curam incumbant, ut Illyricum litterale, quod Missale et Breviarium præscripta sunt, perfecte calleant, alioquin sciant, se ad ordines non promovendos, quum apud Illyricos eadem sit ratio illyrici idiomatis litteralis, quæ apud nos latini (Acta etc., cap. 24 Paduæ 1689).* Zlatne, znamenite rieči, koje bi trebovalo, kô što je Karanzinova *Pievka Bogu* u Pekinskoj i u Jedovoj palači, urezati na pročelju Spljetske, niegda prvostolne, crkve a i ostalih svih stolnih crkava jugoslavjanskih, kao spomen najdičniji i najkrasniji niegdašnje jugoslavjanske narodne sjajnosti i prosviete u crkvi, da služi nuz to za sramotu sadašnjemu a za ogledalo i poticanje budućemu našemu svećenstvu. Onako niekad naši crkovni glavari, akoprem u većini talijanskoga i latinskoga naučenja, mudrovaše o narodnoj štjevnici, i štovaše pučko pravo, ravnopravnost u jeziku! A kako su od onda radili, te rade i dan danaska? U tieku ovoga vieka mieste ovu našu svetost to veće i bolje popraviti i znanstveno i stvarno podprieti i uzmnažati, ukinuše ovi dušmani ne samo narodna naša učilišta u Omišu i u Zadru, našom krvju podignuta i svakojako obogatjena, no tražili su i danas traže, da izčezne i ista uspomena narodne štjevnice i glagoljice. Već odavna propade Omiško narodno siemenište, a u Zadru ga satre g. 1829 jedan Čeh, nadbiskup Josip Franjo Novak. Težka mu zemljica u grobu!

Digitized by Google

Istina bo namiestiše na iznova podignuto latinsko-ponjemčeno sriedociljno siemenište Zadarsko njeku vrst stolice za predavanje staroslavenskoga i pučkoga jezika, nu su ju od tada u naprieda pretisnutu držali od tako bezumnoga učitelja (Benedikta Mihalievića), da bi se naravno pomisliti dalo, da su do toga došli više s obzira, da se s narodom našim poruguju, nego da mu svećenstvo izobraze. Po Mihalieviću srećno po nas siedne na stolicu staroslavenskoga jezika u siemeništu zadarskom naš vriedni i dosta poznati prijatelj Ive Brčić, koi učenjem i knjigami već do sada dosta okoristi staroslavensku knjigu, osobito pako zavičaj svoj, milu našu dalmatinsku mladež. Preuz. *Strossmayer*, najsjajnija zviezda slavjanskog obzorja, zanesen po svojoj silnoj ljubavi za narodnu prosvietu, u Djakovačkom siemeništu podignu skoro osobitu stolicu za učenje slovenštine, i povieri ju najboljemu jugoslavjanskomu jezikoslovcu naše dobi Franju Kurelcu. A od Strossmayerove blagodatnosti ne bez temelja očekuje narod i preutiskanje crkovnih knjiga. Slava mu. U ovom pogledu nad Zagrebačkim siemeništem još sada tamna magla obstoji, nu uhvat je, da će ju blagi vietrići do skora razpršati. I naša slavna Kancelarija svečano je skoro pokazala, da se jako brine za to veću narodnu prosvietu, čim je odredila, da se odmah započme kod srednjih učilišta u višjih razredih slovenština sustavno predavati. Živila. Što pako njeki od naših crkovnih poglavara dan danaska misle o našoj narodnoj prosvieti, nije treba da pobliznje kažem, čim je svakomu poznato, što je na skoro svečano izjavila *Godeasseva* smielost. Ovo nek nas uči, kamo bi nas svelo inostranstvo sried nas usijano. Jeda li se neće opet gdje kamo kod nas objaviti duh Zmajevićev i Kačićev? Ele, Marko nije umro, spava.

A ipak bilo ma kako se hoće, Vi, mladi djaci i svećenici, Vi, najbolje i najplemenitije uhvanje mlajahne doisto nu jezgrovite naše Jugoslavije, na noge se. Ne gledajte, gdje se o domovini radi, na nitkoga, a navlastito na izrodjene i inostrane, koji hoće da vam dignu i uspomenu niekadašnje narodne slave, da vas lašnje i bolje iztrpati uzmognu. Pazite na duh, s kim vas opaja i ukrepljuje majka vaša, Jugoslavija; uprite oči na narod vaš, koi od milinja kad čuje vas pjevati i slaviti božje milosti u narodnom jeziku drhta i uzhita se; te se i radije giba na vaša crkovna i svietovna podučavanja; promatrajte veličinu i dragocienost ovoga prava, koje su si badava tražili i danas traže pribaviti najsilniji i najizobraženiji narodi. Ne zapuštajte, mila braćo, narodnu štjevnicu, nu svi složno i jednodušno zagrlite ju, i iz naručaja ne puštajte ju ma kakva vas sila popala, da tako iz duboke tamnosti, gdje su ju namišljeno zavidnici naši, novi Solnogradjani,

Digitized by Google

zavalili, dičnija i sjajnija opet se na bieli sviet podigne; da oživući ona, kao Fenix iz pepela, novim se životom vašeg domoljubstva ojači, razgrani i utvrdi. Ona jest najslavnije dielo sveslavjanskoga naroda, najuzoritiji biser na ruci majke naše Jugoslavije. Ej braćo Jugoslavjani, budimo slavni (1).

---

§. 9.

Iznašašće tako zvane ćirilice, bolje Klimentice.

Moravljan *Gorazd*, odredjen za Metodova nasliednika na panonskoj stolici, i njegovi drugovi Naum, Andjelar, Sava, sa još drugimi Cirilovimi i Metodovimi nasliednici utekoše uslied Ugarskoga navaljenja i nutrnjih razpra (886—906) u Bugarsku, gdje u mah sabraše krasnu kitu vrlih i umnih učenika. Bezdvojbeno oni sa sobom ponesoše sv. knjige i pismo Sv. Cirila, koje odmah Bugari, već onda sasvim Slavjani, primiše rado za crkvenu i gradjansku porabu. S toga je uprav, što se je na skoro u svih strana ondašnje Bugarske, a navlastito u sadašnjoj Arbanaškoj i u Makedoniji iznašlo mnogo glagoljskih spomenika prve dobi.

Ali njekoliko godina prije nego se tamo doseliše oni muževi, već se tu biaše nastanio, i čvrsto primio razprostranja kršćanske viere Sv. Kliment, i on Cirilov učenik. Metod, istom kad sedne na nadbiskupsku stolicu Moravske i Panonske, biaše ga redio biskupom, i u Bugarsku odpravio, da tamo s pokršćenimi puci duhovno upravlja. To nam sviedoči Klimentova legenda, gdje veli: *tada pako i Kliment bude dignut na biskupsku stolicu, i po Metodu postavljen biskupom ciele Ilirske i bugarskog naroda tamo vladajućega* (2).

Kliment običajno stolovaše u Ochridu, i odatle upravljaše crkvenimi stvari onih država za Borisa i njegova sina Simeona, prvog bugarskoga cara. Valjda da lašnje mu doskoči na vieru obratiti ostanak Bugara još

---

(1) Slava Vierovitičkoj županiji, a i našój Imotskoj Općini, koja je još nješto prije predložila saborskomu odboru u Zadru, da se slavenština u crkvi našoj obnovi, i svukud kod nas uvede i razširi. Ali nam je Zadarska Junta ne mati, nu izrodjena maćeha!

(2) *Šafařik. Památh. Hlahol. Písem. LVIII.:* τηνικαῦτα μαὶ Κλήμης εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον ἀνάγεται, παντὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ κρατοῦντος τῆς χώρας Βουλγαρικοῦ ἔθνους ὑπὸ Μεθοδιου ἐπίσκοπος καταστὰς.

Digitized by Google

nekršćenih, i da jurve obraćene to bolje utvrdi u vieri, naumi Kliment, kako nam ista legenda sviedoči, crkveni zakon i pisma sveta i druge stvari prevesti na bugarski ondašnji jezik, te da uz to svojim podajnikom oblakša čitanje svoga prevoda, (što po glagoljici, premda već tada u porabi kod južnih Slavjana, možda mu se činilo, da će težko postignuti moći s narodom već naviknutim grčkomu pismu), stavi se, da ovu glagoljicu to većma približi grčkomu pravopisu, te u tu svrhu sastavi on polak grčke i glagoljske novu azbuku, koja bi zatim pogriešno poznata pod imenom *cirilice*, a mi ćemo ju od sada nazivati *klimenticom* po njezinu sastavitelju.

Da je Kliment uprav ustrojio tada tako zvanu cirilicu, bezdvojbeno dokazuje nam zgor pomenuta grčka *legenda*, nadjena nema puno od *V. Grigorovića* u Ochridu u grčkom rukopisu od XIII. vieka. Evo što nam ona kaže o toj stvari (Šafařik l. c. str. LIX. br. 14.): *izumi još druge slike* (pismena), *koje bi veću bistrost predočile od onih, što jih je mudri Ciril iznašao* (1). A koje pismo bilo je jasnije ovomu grčkomu piscu Klimentove *legende*, glagoljica ili sad tako zvana cirilica? Nije dvojbe da ova zadnja, pošto ova nije drugo nego grčko pismo uzmnožano s njekojimi pismeni, kojimi se izražuje nješto glasova vlastitih slavjanskomu jeziku. Kliment dakle preustroji grčko pismo, i obrati u sad tako zvanu cirilicu, priuzdržav sva pismena grčka, uzam samo iz glagoljice što grčko pismo nije imalo, da dopuni izraze svih slavjanskih glasova, i tako sastavi svoj osobiti pravopis, naime Klimenticu, od 43 pismena (2).

To je Kliment učinio, kô što Rački dokazuje, na sliedeći način:

1) Pridrži sva pismena grčkoga alphabeta, pošto ili jim je jednaki glas sa dotičnimi slavjanskimi, ili služe sa pisanje grčkih rieči;

2) Sve ostale suglasnike, kojih nema u grčkom pravopisu, prisvoji iz glagoljice, preobrasiv jih glede na oblik prema grčkomu pravopisu, jednostavnijemu i prostijemu od nakitjenoga glagoljskoga;

---

(1) Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτῆρας ἑτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὓς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος.

(2) Veli *Hanus (Slav. Bibl. II. 211.)*; «mache ich darauf aufmerksam, dass beim heil. Kyrill nur von einer Buchstabenentdeckung, ἐξ–εῦρεν, beim heiligen Klemens aber von einer eigentlichen Buchstabenerfindung ἐ — σοφίσατο, so die Rede ist, als ob der heil Kyrill ein älteres Alphabet vorgefunden und für die Slaven adoptiert, etwa aus der runischen Aufeinanderfolge der Buchstaben, aus der Futhork-Ordnung in die Ordnung des griechischen Alphabetes gebracht, und dieser neuen Ordnung die Zeichen für die slavischen Laute angehängt, der heilige Klemens aber erst ein deutlicheres, anwendbareres Alphabet den Slaven gegeben hätte, das auch wirklich die Glagolitica in jenen Gegenden allmälig verdrängte.«

Digitized by Google

3) Prama grčkomu ου sastavi samoglasnik оу, a prama grčkomu οι dvoglasnik ѣ; napokon,

4) Upotrebi samoglasnik grčki *I* u predglasju pred samoglasnici kao *j*; te s njim jotova *a*, *e*, *o*, *ą*, *ę* ovako: ꙗ, ѥ, ю, ѩ, ѧ = *ja*, *je*, *ju*, *ją*, *ję*.

Kliment pako nepodvrgav, kô što Ciril, ovim novim uvrstjenim pismenom brojne vrednote, već preskočiv ju, sačuva grčkim pismenom njihovu staru vriednost. Odavle razlika u brojnoj vriednosti pismena medju glagoljicom i klimentičkom azbukom. Klimentica radi svojeg savršenijega jotovanja slovi ipak s veće savršenosti; odkle se vidi, da ona stoji naprama glagoljici, kao napredak naprama početku, te da klimentica kao savršenija predpostavlja glagoljicu kao nesavršeniju. Klimentica dakle se razvi i usavrši po glagoljici.

Ovo klimentovo popravljenje, možda i izvedeno na ugladjenje privržénika k Carigradskoj Prvostolici, bi odmah primljeno s velikom radostju u Bugarskoj, tako da ne samo ondje u mah proizlazi mnogo izvornih spomenika sa klimentovimi pismeni, koji se u napreda to veće uzmnoživahu novimi plodovi, nu se počeše pripišivati na njih iste glagoljske stare knjige, a ove na stranu stavljati; te glagoljica na taj način do mala iz javnosti u Bugarskoj izčeznu. Ostaje nam ne malo takovih spomenika po izvoru glagoljskih u samom prepisu s klimentovimi pismeni, te ne samo obitelji bugarske, kako n. pr. isto Hrabrovo dielo О ПИСМЕНѢХЪ, i mnogo drugih najstarijeg doba, nu i srbske, kako n. pr. četvero-evangjelje Nikoljina manastira u Srbiji pisano oko god. 1240—50.; te isti *Miklošić* (*sum Glagol. Clos. Wien 1860.*) navadja jedan srbsko-slavenski homiliar iz XIII. stolietja kod dvorskoga savietnika Mihanovića, koi bi takodjer potekao iz glagoljskoga vriela.

Iz ove klimentice proizlazila je jedna druga azbuka, koja se u pismu navlastito od one ne malo odaleċuje, i od više stolietja nalazi u porabi jedinito u njekoj strani Dalmacije i u Bosni. U Dalmaciji zovu je glagoljicom; nu upravnije bilo bi nazvati ju hrvatsko-bosanskom klimenticom. Za pravo joj se nezna koljevka. Spomenici njeni do sada poznati slabo prolaze petnaesti viek. Vrli Prof. Mesić odavna se lati učenja ovoga pismena, te u Arkivu za poviestnicu jugoslavjansku (*V. 234.*), gdje oštro razsudjuje Poljički *Statut*, s takimi pismeni napisan, obeća nam, da će do skora svoja istraživanja obielodaniti.

Glede rukopisa, koji nam ostaju u klimentici izpravljeni, jošte jim se nije našlo traga, da nam stavno dokaže pravu sliku klimentovih

Digitized by Google

pismena prije druge polovine jedanaestoga stolietja. Što se hoće da spada na prednja doba, to nije jošte do danaska bilo tako bistro i stalno razjasneno i s razlozi podupreno, kò što bi trebovalo, da si podpuna povierenja nadje kod bistroumnih pisatelja. Mi ćemo ipak predočiti ovdje u kratko one klimentičke spomenike, koji po njekih prelaze drugu polovinu jedanaestoga vieka. To su:

1) Slika Sv. Pavla u blagajni Vatikanske crkve Sv. Petra klimentičkim nadpisom. Ona, po mnenju njekojih, dielo je ruke Sv. Metoda, ili koga njegovih učenika (*V. Kukulj. Putov. Arkiv. IV. 382—3. — Hattala. Neven 1858. str. 283.*), ali po sudu vieštaka nije starija od XIII—XIV. vieka (1).

2) U zografskom manastiru na Sv. Gori (*Athos*) *Uspenskij* i Srbin *Avraamović* bili bi vidjeli listinu od god. 919. 28. travnja; nu *Miklošić* (*Monum. Serb. str. 154—5*) s razlogom opazuje: *dolendum Demetrium Avramović non notasse, qua lingua hæc antiquiores scriptæ sint litteræ; si sunt serbicæ, quod dubitandum, antiqissimæ sunt omnium hucusque notarum.*

3) Arhim. *Makarius* (*Zapiski imp. arhiolog. Obćestva. t. X. str. 514. C. Petrog. 1857.*) navadja sliku staru korsunsku majke božje s daščicom srebrnom, na kojoj bio bi klimentički nadpis od god. 993.; ali je to po Račkom samo prepis iz izvornika, koi je pod daščicom sasma oštetjen i slabočitljiv, pa se nezna, je li je vieran.

4) Pienezi iznadjeni u Ruskoj s klimentičkimi pismeni, po Hattali bili bi od Vladimira Velikoga († 1014.); nu mogli bi spadati i na Vladimira Vsevolodića, inače Monomacha (1113—1125.); te ipak nije dokazano, da su pravi (2).

5) Pienezi kneza Jaroslava († 1054.), sina Vladimira Velikoga s klimentičkim nadpisom; ali se i ovi ne mogu smatrati kao bezdvojbene istinitosti.

---

(1) Prof. Hattala daje veliku važnost ovoj sliki, i čini se, da s toga navlastito on neće da pristane na Hanuševo tvrdjenje, da je naime Sv. Ciril izumio glagoljicu. Besideći o listini zagrafskoj, o ovoj sliki i o novcu Vladimira i Jaroslava, veli Hattala, da se samo sobom razumije, da je od ovih i ovim nalikih spomenika cirilskih rimska slika najznatnija; i da ako li podje komu vieštaku za rukom, te obistini, što Kukuljević o sliki sluti, to bi se tim jasno dokazalo, da je cirilica bila za vriemena naših Apostola, pa onda s toga i to, da ju oni izumiše (*Hanuš. Krit. Blätt. für Liter. und Kunst.*). Ali je naš Rački dokazao, da je ta slika XIV. ili najveće XIII. vieka.

(2) Ovi pienezi bili su izkopani god. 1852. blizu Nježina u Rusiji, s nadpisom: *Vladimiru na stolie*, t. j. na predstolu; i *a se jego srebro*, t. j. *a ovo je njegovo srebro.*

Digitized by Google

Najstariji pako spomenici stavne dobi, s klimenticom napisani, jesu:

a) *Evangjelje*, koje napisa *Grigorij Diakon* god. 1056—7. za Ostromira kneza novogradskog u Rusiji, Vostokovim a pak Hankinim izdanjem poznato pod imenom *Ostromirova Evangjelja*;

b) *Supraslski* rukopis, koi sadržava legende i homilie njekih Sv. Otaca iz XI. vieka (*Miklosić. Monum. lin. palaeo. e cod. Supras. Vindob. 1853.)*; itd.

Bugarska obitelj u jugoslavjanstvu daje nam najdavnije spomenike klimentičke; ali i ovi, krom sad spomenutoga Supraslskog, ne prelaze dvanaesti viek. Najznamenitiji jesu sliedeći:

1) Rukopis nadjen u Sv. Gori od konsula Mihanovića, gdje *Synaxar* od 100 listova na klimentici. Gregorović drži, da je iz XII. vieka, a Petković i Sreznjevski od doba Clozianova glagolaša.

2) *Saltir* s tumačnikom, kô što se misli dielo Sv. Athanasije, prepisan iz glagoljice za Cara bugarskog Asiena (1186—1195.) od Josipa Tihota u Ravnu blizu Ochrida.

3) *Prasapostolar* na kievu od 111. listova, iz glagoljskoga prepisan. Nadje ga Grigorović u Makedoniji kod Strumice, i hoće, da je i ovaj rukopis iz XII. stolietja. U njem se gdje što nalaze glagoljska pismena; itd.

Kod Hrvata i Slovenaca, velju na zapadu, nema ni traga klimentici barem do XIV. stolietja; a nema uz to ni rieči u ondašnjih i nasliednih naših spisateljih, s čega bi se proizvesti moglo, da je i ma kada kod nas i ma u kojoj porabi bila. Najstariji spomenik klimenticom srbske obitelji bio bi napis od god. 1114. u Banji blizu Kotara (*V. Kukuljević. Izviest. o putov. 40.; Miklosić. Monum. Srb. 1.*).

---

§. 10.

Klimentička tiskanja.

I klimentičko pismo, kô što i glagoljsko (pravo cirilsko), nije za dugo ostalo u zabit po iznasašću tiska. Spomenut ćemo samo najvažnija diela, koja su klimenticom natiskana bila u jugoslavjanstvu, navlastito trudom naših sunarodnika, kroz prošasta stolietja.

Digitized by Google

1) Andrija *de Thoresanis iz Asule* trinaestoga ožujka god. 1493. (1) izda u Mletcih svoj *Časoslov* (*Horologium*) u 8. i (*Chr. Th. de Murr in Memorab. Bibl. Norimberg. 1786. P. I. p. 222.*).

2) Crnogorac *Makarie* jeromonak poče god. 1493., kako se misli, tiskati na Cetinju u Crnoj-Gori svoj *Oktoih* ili *Osmoglasnik* na čitavom listu od 269 strana s pomoćju Jure Crnojevića, onda gospodare one zemlje, i svrši ga sliedeće godine 1494., naime jedanaest godina po tiskanju glagoljskoga misala (2). Sliedećega lieta 1495. dogotovi svoj *Psaltir* u 4. ni sa 348 strana. Iztisak onoga diela stoji u Krušedolskom manastiru, a ovog u Moskvi. Šafařik misli, da Makarie utiska u Cetinju i *Molitvenik* ili *Enchologion* (*Časop. česk. mus. 1842. I. 100.*); a Kukuljević veli, da možda iz Makarieve tiskarne proizašlo je *Evangjelje* savršeno po nalogu i o trošku Ivana *Basarabe* god. 1512. na čitavom listu sa 288 strana (3).

---

(1) Tiskom carske akademije znanosti u Petrogradu izašla je god. 1861. važna knjiga s naslovom: **Хронологическая роспись славянских книгъ напечатаныъ кириллoвскими буквами. 1491—1730. составилъ П. Каратаевъ.** S ove vidi se, da se je dvie godine prije počelo klimenticom tiskati na sieveru nego li na jugu. Najstarija knjiga tako natiskana bila bi ova: **Осмогласникъ** (**октоихъ**, **шестоднев**), *napečatan u Krakovju Švajnoljmom Fiolem v 1491. god., in folio bolje 167 list.* — U Rusiji prva knjiga napečatana. (**Апостол** u Moskvi) jedva god. 1564. *(Wuk. Primjeri. str. 10.)*.

(2) Ovaj **Ѡхтоихь** ovako svršuje: **троудихь же се ѡ семь и роукоделисахь сіе смерени свещенникь минхь Макаріе ѿ Цръньне гори повеленїемь господина ми Гюрга Цръноевикѧ, при вьсеѡсвещенноѡмь архїепископе зетькомь митрополите кyрь Вавyле .... сьвръшише се сїе книги ѿ битїа вь лѣто. ,ѕ҃з҃в҃.а ѿ рождьства христова тисоуща. уүд, кругь сльньцу. в. а лоуни. і. индїктїѡнь аі. ѳемелїѡнь. ві. епахти а. — выне, злато числo. ві. мѣсеца геннвара. д. дьнь.**

(3) Ovo najstarije tiskanje bugarsko ovako se naznačuje pod brojem 10. zgor pomenuta *hronolog. Rospisa:* **Евангеліе напрестольное** itd. bez miesta, možda u *Tergovištie u god. 1512. sviašennoinokom Makariem, po povelienju Iw. Basarabi velikago voevodi i gospodina v sei zemli Ugrovlahiskoj i Podunavja, in folio 289 lis.* Čisti bugarsko-slavenski jezik nalazi se samo u najstarijih rukopisih. U XVI. vieku bilo je natiskano njekoliko crkvenih knjiga bugarskih, osobito u karavlaškoj i u karabogdanskoj (za Vlahe, kojih je onda crkveni jezik bio slavenski), ali ni u jednoj nije sa svim čist, nego je već onda gdje manje gdje više pomiešan sa ruskim *(V. Wuk. Primjeri.)*.

Najstarija tamo zgotovljena tiskanja po *Rospisu* jesu sliedeća:

a) *Trebnik u Valahii* 1534—36. in 4. o;

Digitized by Google

3) *Pahomie* Crnogorac, rodjen u Crnogorskoj Rieci, gdje možda nauči tiskarstvo od Makarie, oko god. 1518—19. bi pozvan od Božidara *Vukovića* u Mletke, i tu na Božidarove troškove poče tiskati crkvene knjige; zato njemu pripada najveći dio one slave, hvale i zasluge, što se proteže na ostale Božidarove pomoćnike. Do sada su nam poznate samo dvie knjige, koje su u Mletcih njegovim trudom a troškom Božidarovim bieli sviet ugledale, a to su:

a) *Liturgion* ili *službenik* s evangjeliami, god. 1519. u 4. i, od 240 listova. Iztisak u c. k. knjižnici Bečkoj itd. (1).

b) *Psaltir* sa *Časoslovcem*, tiskan isto god. 1519. u 4. i, od 352 lista, posvećen Mletačkomu duždu Lunardu Loredanu. Iztisak u Kovilju, i kod gosp. Stamatovića.

4) *Božidar Vuković* vojevoda, Hrcegovac iz Podgorice, lozom od Vuka despota srbskog, pošto Turci one strane osvojiše, ode u Mletke, gdje podigne prvu stalnu slavensku knjigotiskarnu za iztočnu crkvu, te s takim uspiehom, da isti slavni Dositej *Obradović* nije ni malo dvojio ovako ga počastiti: *krepkim svojim blagodjeteljnim ramenom podupre on i sačuva od padanja kako blagočestje tako i ime roda svoga.* Od godine 1519. do 1529. radio je Božidar u svojoj tiskarni u Mletcih, kad se povrati u Hercegovinu, u grad Goraždie na Drini, gdje ponese i svoju tiskarnu, te tamo izda pomoćju tiskara *Teodora Ljubovića* i *Inoka Radoje* god. 1529. i 1531. *Psaltir* i *Molitvenik* ili *Trebnik*. God. 1535. opet ga nalazimo u Mletcih u radnji, valjda protjeran od Turčina, komu je prosvieta a naša knjiga navlastito uviek bila najgolemiji neprijatelj, gdje dade na svietlo njekoliko podobro velikih knjiga. Umre u Mletcih godine 1540. Poznata Božidarova diela, krom ozgo već navedenih, jesu:

a) *Psaltir* sa *Sinaxarom* i *Časlovcem*, tiskan god. 1520. u Mletcih u 4. i. Iztisak u manastiru Bogdjanskom u Fruškoj gori.

---

b) *Evangelie u Ugrovlahii* u prvoj polovini XVI. vieka;

c) *Evangelie* in folio u Valahii oko 1537.;

d) *Apostol* u Trgovištu god. 1547. u 4. i.

(1) Evo kako svršuje: Повелѣніемь господина Божідара трудих се ѡ семь азь ѡкааньненши ньньши вь ниоцехь іерьмонахь Пахомїе ѿ Црьнїе гори ѿ Реке . . . сіе сьврьши се вѣ лѣтѣ. ҂зкн. а ѿ рождьства христова. ҂афѳі. кругь. сльньцу. кн. а луни. зі, їньдїктїѡнь.ѳ, епахьта. ѕ мѣсеца їулїа. з. дьнь. оу Бнецїехь. Ova je *Liturgija* poslie preštampana onamo više puta.

Digitized by Google

b) *Službenik*, u Mletcih god. 1527. u 4. i, trudom *Georgja Ljubovića*, a poslie njegove smrti brata mu *Teodora*. Iztisak u manastiru *Bogdjani* i u *Remeti*.

c) *Katihizis*, u Mletcih 1527. u 8. i.

d) *Molitvoslov*, u Mletcih god. 1527. u 8. i.

e) *Psaltir*, u Goraždju na Drini god. 1529. u 4. i, trudom *Teodora Ljubovića*.

f) *Molitvenik* ili *Trebnik*, u Goraždju god. 1531. u 4. i, trudom *Teodora Ljubovića* i *Diakona Radoje*.

g) *Oktoih* ili *Osmoglasnik*, u Mletcih god. 1536. na čitavom listu, trudom *Teodosie* i *Gienadie*, parajeklisjarci u manastiru Sv. Save Srbskoga u Milješevu, rodom pako iz Priepolja.

h) *Oktoih* ili *Petoglasnik*, tiskan god. 1535—37. u Mletcih na čitavom listu sa slikami, trudom pomenutih svećenika *Teodosie* i *Gienadie*.

i) *Minej prazdnični* ili *Sbornik*, u Mletcih god. 1538. na čitavom listu (1), trudom ierodiakona *Moisie* iz Budimlja; najveća i najkrasnija knjiga Božidarova, s liepimi drvoreznimi slikami.

k) *Molitvenik* ili *Euchologion*, u Mletcih god. 1538—40 sa drvoreznimi uresi.

Ove zadnje četiri knjige nalaze se u c. k. bečkoj knjižnici.

5) God. 1537. (вь лѣто ҂ѕ҃мє) napečati u današnjem Rujnu (вь ѡбнтєли глаголю рꙋѩїнцѣн) u nahiji Užičkoj na pol tabaka ozgo spomenuti тєдѡсїє *jevandjelie*. U čitavoj knjizi ima 296 listova, ali slova su vrlo velika i tako ružna, da po njekojih morala je tiskana biti drvenimi pismeni.

6) God. 1544. napomenuti *Teodor Ljubović* ode iz Mletaka sa poslanici, k njemu poslanimi od Igumana Milješavačkog, u Milješevo, gdje je jošte iste godine u družtvu Jeromonaha Mardarie tiskao *Psaltir*.

7) *Vinko Vuković*, Božidarev sin, nastavi radnju svoga otca u Mletcih. God. 1546. razposla na sve iztočno svećenstvo poziv, kažeć mu, da je tiskarski zavod očev to većma uzmnožio i polepšao, da mu pošalje stare knjige srbski napisane, da će jih tiskati, a da je već naštampao *Psaltir*. Poglavita Vinkova tiskanja jesu sliedeća:

---

(1) Ovaj *Minej* služio je za primjer njekomu Korešu Monahu u izdanju svoga naslovom *Minej prazdnični, povelenjem* Erdeljskoga Mitropolite Genadia, tiskan god. 1580. u erdeljskom gradu Šebešu. Šafařk *(Čas. Ces. Mus. 1842. I. str. 104.)*. pripišuje mu jošte tri druge knjige, t. j. *Psaltir* god. 1577., *Evandjelie* god. 1579, i *Postni Triod*.

Digitized by Google

a) *Psaltir*, u Mletcih god. 1546. u 4.i, od 305 strana.

b) *Molitvoslov* ili *Sveto pisanje*, u Mletcih god. 1547. sa krasnimi drvoreznimi uresi, u 8.i, od 304 strane.

c) *Službenik* ili *Liturgion*, u Mletcih god. 1554. u 4.i, od 240 strana. Bi poslie višekrat s nova natiskan.

d) *Molitvoslov* ili *Sveto pisanje*, u Mletcih god. 1560. u 8.i.

e) *Tripjesnc* ili *Tridion*, u Mletcih god. 1560., trudom *Stjepana Skadranina* na čitavom listu, s nova natiskan god. 1561., a opet godine 1563. u Skadru troškom Kamila Zanetti-a. Isti Stjepan god. 1563. isto na čitavom listu napečati *pentikostar: v stranah Makedonskih v oť čestvo v gradje Skenderi*, naime u Skadru.

f) *Psaltir* sa *Troparion* itd., u Mletcih god. 1561. u 4.i, od 282 strane; urešen s krasnim grobom istoga Vinka Vukovića. Ove knjige stoje u c. k. knjižnici u Beču.

g) *Fariseovac* u Mletcih g. 1561. na čitavom listu, trudom Stjepana od grada Skadra. Iztisak čuva župnik Vlaške Kapele u Križevačkoj Pukovniji.

8) *Mardarie*, rodjen iz njekoga sela na Drini, kao ieromonah u manastiru Milješevskom u Hrcegovini oko god. 1544. bi poslan od igumena Danila u Mletke, da tamo si pribavi što treba za tiskarnu. Vrativ se kući, zajedno sa *Teodorom Ljubovićem* priredi donesenu spravu, i oba složno u Milješevu pečatiše god. 1544. u 4.i, *Psaltir* sa *Sinašarom* dnevnim i poštnim, sa *Troparom* i sa *Časlovcem* sadržavajućim dnevnu i noćnu službu. Vierojatno je, da su tada izdali i *Minej*, koi se nalazi u Krušedolu na čitavom listu u dva stupca, uprav od god. 1544. Godinu kašnje tu su u Milješevu Damian i Milan, diakoni u Milješevskom manastiru, tiskom na svietlo dali *Molitvenik* u 4.i, od 360 strana, valjda pod Mardariovom upravom. Iztisak ove zadnje knjige čuva se u manastiru Koviljskom. God. 1552. knez *Radiša Dmitrović* pozva Mardaria u Biograd (po Kukuljeviću *Berat* u Arbanaškoj, a po Vuku *Biograd* u knježevini srbskoj), da tu uredi novu tiskarnu, nu Radiša umri prije nego je Mardarie prvo svoje dielo savršio, naime *Evandjelie*. Radiševa tiskarna prodje u vlast *Trojana Gundulića* vlastelina Dubrovačkog, te ovaj dade tu nesvršenu knjigu dokončati po istom Mardariju, na čitavom listu od 212 strana. Zatim Mardarie vrati se u Milješevo, i tu je opet tiskao god. 1557., troškom igumena Danila, *Psaltir*. Nahodeć se pako sva pismena, tu donesena iz Mletaka, po sve izkvarena, naumi on isti po sve nova sa svojom rukom izriezati iz željeza i mjeda, i sve ostale potrebite stvari izpraviti ili prigotoviti. S ta-

Digitized by Google

kovimi pismeni Mardarie god. 1562. savrši drugo izdanje svoga velikoga diela ТЕТРОЇЕУАНГЕЛЬ *u Mrksinoj crkvi u podkrilje* Crnegore (V. Glasnik X. 329). Četiri godine kašnje, naime god. 1566. (҂АФѮЅ) još izda tamo ПЕНДИКОСТАРЬ iliti *Triod cvjetaja* na čitavom listu.

9) God. 1547. *Dimitrija logotet*, unuk Božidara Vukovića, tiska u vlaškom gradu Trgovištu dielo s naslovom *Apostol (Šafařik. Wien. Jahrb. B. 48. 1829.)*. Medjutim Turci sa svim obladaju srbskimi zemljama i narodom, manastire popale, i ljude znatnije raztieraju. Onda prestane tiskanje knjiga na slavjanskom jugu. Od sada srbski narod, neimajući svojih, stane kupovati ruske crkvene knjige, sastavljene na preinačenom slavenskom jeziku, i tako malo po malo ne samo zaboravi svoj crkveni jezik, nego i omrzne nanj prema svomu novomu *(V. Vuk. Primjeri 23.)*.

10) Vrli *Ivan baron Ungnadski* pomoćju svojih družbenika kako se je brinuo o glagoljici isto tako i o klimentici; te sve knjige glagoljske, što smo ozgo napomenuli, dao je tiskati i s klimentičkimi pismeni, samo s njekojimi malimi promienami u jeziku.

11) *Jakov s Kamene Rieke* u Hrcegovini slučajno nadje u Mletcih klimentička slova Božidara Vukovića, i god. 1566. napečati s njimi *Časoslovac (Horologium)* u 8.i.

12) God. 1597. kod Iv. Ant. *Rampazetto* u Mletcih bila je tiskana na klimentici jedna knjiga sadržeća sbor različnih stvarih crpljenih iz knjiga crkvenih, brinutjem Stjepana ieromonaha hrama pričiste bogorodice u Pastrovićih, po ieromonahu *Savi* od manastira Dečanskoga. Kaže Vuk (*Primjeri str. 22*), da su listovi ove knjižice tako mali, da bi jih iz jednoga sadašnjega tabaka srednje veličine moglo izići 32, i da nema više do po petnaest vrsti na strani, i to pomlimi slovi (izmedju garmonta i petita); a da u cieloj ima 152 lista.

13) God. 1638. (҂АХЛЗИ, gdie je Z po sudu Vuka metnuto nehotice miesto Л) Jerko Zagurević, vlastelin kotorski pomoćju Jakova Krajkova iz Sofie natiska *Psaltir* u 4.i, od 274 strane; a sliedeće godine 1575. *Molitvenik* u 4.i, od 282 strane. Ovim knjigam stoji naprvo slika Zagurijeva.

Ovdje nam je uvrsti tiskanja, koja su tiekom XVII. stolietja i poslie na svietlo izašla slovima i pravopisom bosanskim, što ćemo nazvati *bosan-*

Digitized by Google

skom klimenticom zato što se to pismo po njekojih pismenih razlikuje od prave iztočno-jugoslavjanske klimentice (1). To su:

a) **Наук карстиански с мнозиеми стварми духовниеми и веле богоћлубиниеми, кои наук ѿ Ледезмова и Беларминова наука у недно стисну и сложи богоћлубни богословац Матие Дивковић из Нелашак, реда светога Францешка у Мнецие, на. ахчи. (1698.) По Николи Пеццану, кћнигару у марцарии под нишећном лилиана.** u 8. i, od 28 i pol tabaka. Ima dakle 415 strana ne brojeć prvoga lista, na kom je naslov, i za njim 15 listova, na kojih je miesečoslov. Po Stojačkoviću ova knjiga bila je prvo natiskana god. 1565. Pisac sam veli, da je složio ovu knjigu ***slovi sarpskiemi***; a jezik, u kom piše, zove sad ***srbski***, sad ***bosanski***, sad ***slovinski***. Vuk tvrdi, da jezik Divkovićev bolji je od Dositijeva. Isto bi se moglo reći i od sliedećih plodova bosanske pobožnosti, koji su izpisani bili prostonarodnim bosanskim jezikom bez i ma kojeg upliva crkvene knjige. Evo što kaže isti Vuk pako o pravopisu Divkovića (***Primjeri str. 31***): „od običnijih našijeh crkvenijeh slova njezina se (t. j. bosanske klimentice) osobito odlikuju ova: **Б, В, Д, Ж** i **Y**. U ovoj Divkovićevoj knjižici nema jera ni debeloga ni tankoga, nema ni **Ы**, ni **І**, ni **ОУ**, ni **Ѣ**, ni **Ю**, ni **Ꙗ**, ni **Ѧ**. Miesto **Ы**, i **І** svuda je **И**; miesto **ОУ**, **Ȣ**; miesto **Ѣ**, **ИЄ**; miesto **Ю**, **ИȢ**; miesto **Ꙗ**, **ИА**; tako je **И** od prilike miesto **j** i poslije ovih slova, n. p. **МОИ, ДАРȢИ**. Slovo **ћ** (koje je u bosanskoj bukvici ovako ћ) ima tri službe: prvo je **ћ**, drugo **ђ**, a treće kad **Л** valja izgovarati kao *lj* a **Н** kao *nj*, onda je pred ovijem slovima metnuto **ћ**, n. p. **СПАСИТЕЋЛ** (spasitelj), **ОГАЋН** (oganj); **СПАСИТЕЋЛА** (spasitelja), **ОГЋНА** (ognja) itd. Gdie je u jeziku našemu **р** slog, ondje je u ovoj knjižici **А** pred njim (kao što su i Dubrovčani pisali), n. n. **ѿ МАРТВИЕХ УСКАРСИУ** itd."

b) ***Što čudesa***, od istoga pisca, u Mletcih god. 1611.

c) ***Beside svarhu evangjelia nediljnich***, od istoga, u Mletcih god. 1611, 1616, 1708.

---

(1) Treba opomenuti, da rukopis bosanske bukvice mnogo je različan od bukvice natiskanih bosanskih knjiga, niti da ga je moguće tako lasno naučiti. S njim se služe još i danas mnogi ljudi po Bosni, Hrcegovini i Dalmaciji, a navlastito naši Poljicani, kojim je bio rukopis ovaki dok su na Prikom imali velike škole za svećenike. I mi posiedujemo ne maleni broj izvornih listina napisanih tom bukvicom počam od XVI. stolietja.

Digitized by Google

d) *Plač blažene divice Marie*, od istoga, u Mletcih god. 1631, 1698, 1723.

e) Različna *sastučenja*, u Mletcih god. 1740.

f) *Ispoviedavnik sabran iz pravoslavnieh naučitelja po P. O. Mestru Jeronimu Panormitanu, reda Pripovjedalaca S. Dominika, prinesen u jezik bosanski trudom P. O. F. Stjepana Matijevića Solinjanina*, itd. U Rimu tiskom Propagande 1630., u 16.i, od 102 strane.

g) *Nasladjenje duhovno, koi želi dobro živiti potom toga dobro umriti* itd. sastavljeno i istomačeno po Fra Pavlu Posiloviću iz Glamoča; u Mletcih god. 1682. *(po Nikoli Pessanu)* u 8.i, od 28 i pol tabaka.

h) *Cviet od kriposti*, s latinskoga na jezik *ilirski* ili *slovinski* prevedeno, od istoga Posilovića; u Mletcih god. 1647.

i) *Ispovied karstianska, iliti nauk za pravo i dostojno ispovieditи se* itd. sve složeno u jezik *slovinski* po F. Stjepanu Jajčaninu; u Mletcih god. 1701., s latinicom opet u Mletcih god. 1799. i u Splietu god. 1842. Od istoga je i sliedeća knjiga:

k) *Fala od sveti, uliti govorenija od svetkovina zabilišeni priko godišća* itd. sve iztomačeno iz razlikih knjiga latinskih, i složeno u jezik *ilirički* po bogolj. bogoslovcu O. P. Fra Stjepanu Jajčaninu Markovcu iliti Margišiću iz kraljevstva Bosanskoga; u Mletcih god. 1708. *(po Nikoli Pessani)* u 4.i, u dva stolbca po stranica od 300 strana.

l) *Zarcalo istine med Carkve istočne i zapadne, od Dom. Karsta Peikića od Djiprovac, kanonika Pečujskoga;* u Mletcih god. 1716. *(po Nikoli Pessanu)* u 12.i, od 5 tabaka.

Klimentička tiskanja po ukinutju Vukovićeva zavoda sve su to slabije napredovala tja do polovine XVIII. stolietja, kadno se ozbiljno posvetiše tomu vele potrebitomu radu slavni muževi Dimitrije i Pan Teodosij, koji su od god. 1741—1810. veliku množ knjiga svojim tiskom i troškom u Mletcih na svietlo izdali (1). Paval Solarić u svom dielu *„Pominak*

(1) Iz do sada rečenoga jasno izilazi, da je mletačka vlada slobodno pušćala, da se narodne knjige tiskaju u Mletcih i šire po jugu. Naši su često istomu Duždu posvećivali svoja diela, a ovaj bi rado posvetu primao i liepo pisca obdarivao. No moram ovdje i to dodati na čast vele slavnoga jadranskoga lava, da mletačko vieće, kad se radilo o zakonih valjanih za narod naš uviek je te zakone izdavalo talijanski i hrvatski za dolnju, a srbski, naime klimenticom, za gornju Dalmaciju. U Arkivu Mletačkom nalazi se mnogo tih službenih naredba i oglasa dvojakim tekstom natiskanih od 16 vieka tja do god. 1798. Pečatali su jih osobiti Duždevi tiskari, koji su dakle posiedovali klimentička pismena. A da se je isto vieće staralo u Dalmaciji o izpravljenju klimentičke knjige, imamo bezdvojbena dokaza u tom, sto je dopisom 8. veljače 1753. podielilo skupščini grčkoj u Skradinu na deržavne

Digitized by Google

književni o slaveno-serbskom u Mletkah pečataniju (u Mletcih 1810.)“ iznosi na koncu „*katalog knjig sloveno-serbskih pečatanih u Dimitrija i Pane Zeodosia*“, gdje već ima jih na broju do 71. Nješto kašnje digoše se tiskarnice klimentičkimi pismeni u Beču i u Budimu. Tako natiskanih knjigah u Beču imamo već od god. 1765.; a tu su najvećou zaslugu za narod naš stekli Josip Kurcek (Kurcbek) sa svojom: *c. k. istočno-illiričeskom tipografiom*, i Stjepan Novaković (1795–1805.). U Budinu poče tiskati klimentičke knjige god. 1801. tiskarna peštanskoga sveučilišta. Okolo 30 godina poslie počeše se širiti po slavenskom jugu narodne tiskarne; te s božjom pomoću od tada tako je naš narod i u tom radu uzletio, da sada ne samo nije mu više treba od drugoga, no može se bez straha dovoljnog uspieha i ma sa kakvim bilo narodom natjecati i na ovom polju evropejske prosviete. Izmed raznih diela našeg tiska sadašnjega tu istinu te javno i svečano zasviedočuju navlastito „*Povjestni Spomenici Južnih Slavenah*“ koje u Zagrebu izdaje vrli naš Ivan Kukuljević Sakcinski na glagoljici brzotiskom narodne tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.

---

troškove; *un maestro di lingua illirica per necessario e dovuto ammaestramento de fedeli.* Prvim učiteljem te skradinske javne učione na klimentici biaše Efrom Koreski monah iz Kilandara na Sv. Gori. A Franjo *Grimmani*, verhovni vladar a Dalmaciji, u svojoj depeši od 26. siečnja 1753. svietovaše svoju vladu, da Grkom Dalmatinskim dade osobitoga biskupa *suddito probo e dotto non che intendente della lingua illirica,* i da podigne *un Seminario Illirico greco in alcuna di queste città litorali; la spesa di erigerlo e mantenerlo riuscirebbe oltremodo giovevole, poichè in esso si coltivarebbero i semi della buona dottrina e morale per formarne sacerdoti idonei a ben dirigere le coscienze, per il che migliorato il costume de fedeli col presidio della Religione, avrebbe anche il Principe migliori sudditi.*

Digitized by Google

Digitized by Google

DRUGI DIO

NOVA-JUGOSLAVJANSKA KNJIŽEVNOST.

Digitized by Google

Digitized by Google

DRUGI DIO

Jugoslavjanske Književnosti.

Nova jugoslavjanska književnost.

Prva Doba.

Stanje književnosti kod Jugoslavjana od sedmoga do konca četrnaestoga vieka.

§. 1.

Prostor hrvatsko-srbskoga jezika.

Poviestnica uči nas, da Hrvati i Srbli, ostaviv prostrane prediele izza tatranskih briegova, jedni malo nakon drugih dodjoše u ove strane, gdje sada pribivaju, za Eraklije istočnoga cara. Nije dvojbe, da su ova dva pokoliena, kad su se amo doselila, govorila jednim te istim jezikom bez i ma kakve promiene, i da su tako napredovala, dok se ne razlučiše po vieri i po pismenih, a to veće po različnosti naseljena položaja i nastavšeg političkoga odnošenja.

Srbli po naseljenju ostadoše strani svakomu uplivu zapadnih naroda i prosviete, bivši oda svake strane obastrti slavjanskim i grčkim narodom. Grčka izobraženost i jezik, s kimi su se u tiesnom savezu nalazili, jedinito mogli su djelovati na njihovu korist. No izobraženje i jezik kod Grka već onda propadaše radi domaćih i izvanjskih borba, te stanu jako slabiti i

Digitized by Google

iznemagati, dok jih asiatska divljač po sve ne satre. Hrvati naprotiv u odabranoj si zemlji nadjoše rimsko pleme već nješto ojačeno; s kim su u prijateljskom odnošaju obstojati imali, da ne uvriede istočnoga cara, koi je još onda na ove strane pri obali sterao svoju vlast. S takova dakle odnošaja i odtud medjusobnog obćenja sa sve to veće se razvijajućim rimskim plemenom, koje amo tamo zasiecaše u tielo njihove države, naravno morali su Hrvati malo po malo pasti pod upliv latinskoga jezika, koi tada zastupaše u zapadu evropejsku prosvietu. Stupivši pako odmah po dolasku u tiesni savez sa rimskom stolicom, prokrčiše put latinskomu jeziku u crkovne stvari, koje su barem prostomu narodu najmilije, te zato uspiešnije dieluju na njegov razvitak. Za Karla Velikoga, s uvedenjem latinskih škola u Hrvatsku, latinština prodre napokon i u državne i diplomatičke stvari; ćesa radi najstariji narodni spomenici preostali su nam u latinskom odielu. Što je ovdje rečeno za Hrvate, to stoji za Slovence, a što za Srblje, to za Bugare.

Taj u prastari viek, izim njekih malenkosti nastavših tiekom vriemena, po sve isti hrvatsko-srbski jezik i dan danaska obuzima vas onaj prostor, koi posvojiše Hrvati i Srblji kad se amo doseliše. Govori se on dakle u Srbskoj kneževini, u Staro-Srbskoj do preko Balkana, u sievernoj Arbanaškoj, u Crnojgori, u Hrcegovini, u Bosni, u Dalmaciji, u Istriji, u južno-istočnoj Hrvatskoj, u Vojničkoj Granici, u Slavoniji, u Srbskoj Vojvodini i u Banatu; te gdjegdje njegova moć još na dalje prodira i dosiže. Ovaj hrvatsko-srbski jezik ima pako s desne bugarski a s lieve slovenski; oba tako mu srodna i bližnja, da se sva tri kao trojci, naime plodovi jednog istoga poriekla, smatrati mogu. Odnošaj dakle zemljopisni i filologični, u kom se naš hrvatsko-srbski jezik nalazi naprama slovenskomu i bugarskomu, i njegova mnogo veća razširenost i plemenitija postojanost uz predjašnju i sadašnju prosvietu, mogli bi, ako li ne drugo, dovoljni razlozi biti, da sklone i ove dvie uzorite grane jugoslavenske obitelji, naime Slovence i Bugare, da ga prime za književni, kô što primiše italijanska plemena toskanski. Prosti Mlečanin još dan danaska slabije i manje razumieva susiednoga Lombardeza ili Friulanca, nego li Srbin Bugarina a Hrvat Slovenca, no ipak u pismu svi se istim jezikom, naime toskanskim, služe. Neka dakle i kod nas svakomu plemenu ostane njegovo posebno narieče; ali na polju znanja i umietnosti neka i nam bude jedan istovietni jezik gojen i obogaćen našom ukupnom voljom i trudom. Po jedinstvu u književnosti samo mogli bi smo mi Jugoslavjani malo po malo steći i političku sadrugu; jer gdje književnoga jedinstva nema, tu badava ćeš tražiti pravi narodni život. Ono

Digitized by Google

jedinstvo jest najmoćnija poluga narodnoga razvitka, koja sama mogla bi izkopati tudjinstvo od viekova sried nas nasilno posadjeno, koje kao zlokobni ljulj, davi ili truje svaki plod naš, stavljajući nas ješte kadkad na rugle, valjda da bolje ćutimo njegovu gvozdenu ruku. I tu ne davna čuli smo, gdje se iz istih zakonodavnih stolica, od neznalica našega jezika bez dvojbe, smielo i smiešno trubilo, da naš jezik nije sposoban ni za sudove, a kako li za plemenitije porabe diplomatičkog i gradjanskoga života. Ej Slovenci i Bugari, braćo i krila naša, umireno primite moju rodoljubnu iskrenu rieč, rieč našega i vašega spasenja. Sloge u jeziku književnom, pak jedinstvo je gotovo, a budućnost osigurana.

---

§. 2.

Različnosti obstojeće medju hrvatskim i srbskim govorom.

Rekli smo gore, da njeke no po sve slabe razlike obstoje uprav medju hrvatskim i srbskim govorom. Mnogo se do sada o njih pisalo s različnog gledišta i cilja. Njeki se latiše pera, da jih sravnaju, svetom odlukom, da na taj način to veće približe ova dva bratska plemena na polju književne prosviete i gradjanskog pokreta, što je sbilja najsposobnije sredstvo, po kom bi se jednom jugoslavjanski narod utjeloviti mogao. Drugi su žalibože uprav protivnom stazom udarili, u namieri naime, da jih to većma razdvoje i u razdoru učvrste. I ovi nesrećnici, često tudjim novcem podmitjeni, do sada su pobiedu održavali; a hoće li i od sada? Srbsko i Hrvatsko pobratimstvo, u narodnih piesamah i običajih s osobitimi otajstvenimi načini posvećeno i ovienčano, već se iz duga sna skroz uzburkanu prošlost probudjuje, da izumrli život obnovi. Marko nije umro, spava; a često se i sada kod našega naroda čuje, da se već izdriema i na noge diže. A Marko slava je hrvatska i srbska isto, po istom pravu posiedbina Hrvata i Srbina, svez je čarobni njihovih duša na otaru narodnoga preporodjenja.

No te razlike nisu ipak tolike kolike su one, koje obstoje izmedj mnogobrojnih izgovora talijanskih. A ipak Italija nije se nipošto otimala, da jedan samo za književni primi; znaduć dobro, da bez sjedinjenja u govoru nema ni političkoga ni književnoga života. Da su pako zaista malenkosti te razlike medju srbskim i hrvatskim izgovorom, sviedoči nam prvi sada

Digitized by Google

živući slavjanski filolog slavni naš slovenac *Fr. Miklošić* kadno piše: *die geringen Verschiedenheiten des chorvatischen und serbischen haben mich bestimmt sie unter einem zu behandeln* (*Lautlehre p. IX.*); a i lasno bi se o toj stvari osviedočiti mogao svaki, koi bi jih hteo nješto poblizje preučiti i s otim obzir imao na ono hiljadu i dvesto godina, od kada su se *ona plemena razdvojila* po vieri i po pismu, i na položaj, koi su po delazku posvojili, koi jih stavi odmah u različni no tiesni odnošaj, naime Hrvate sa Rimljani oba jadranske obale, Srbije sa Grci preko Balkana. Ali da se mogu točno pročieniti, trieba najprije barem u kratko najvažnije te razlike naznačiti. Evo jih:

1. Miesto *što* i *šta*, s kojimi se Srbiji uviek služe, Hrvati upotrieblјuju višekrat *ča* (a gdje god po većih varoših, gdje je talijanština imala više upliva, i *ca*); te isto sa predlozi, izostaljajuć *a*, n. pr. *sač*, *usać* itd.

2. Na kraju njekojih rieči Hrvati izgovaraju kadkada i *l* miesto srbskog *o*, n. pr. *posal*, *učinil* itd. miesto *posao*, *učinio*.

3. Miesto *dj*, *lj*, Hrvat ima često *j*, n. pr. *meja*, *poveja* itd. miesto *medja*, *povelja*.

4. Gdjegod u Hrvatskoj miesto *ć* rabi se *tj*, n. p. *bratja*, *prutje*, miesto *braća*, *pruće*.

6. Gdje Srbin ima *št*, Hrvat govori i *šć*, n. pr. *ognjišće* miesto *ognjište*.

6. Hrvati mal da ne svudi izgovaraju *h* (kao Njemci *ch*), Srb ne (1).

7. U drugom padežu višebroja Hrvat kadkada pokratjuje ovako: *gradov*, *šen* itd. miesto *gradova*, *šena*.

8. Koje se rieči mužkoga spola u slavenskom jeziku svršuju na *b*, u onih Hrvati u roditeljnom višebroja imaju kadkad na kraju *ih*, n. pr. *golubih*, *pratenih*, *putih* itd.

9. Kao što kod Srbalja glagoli *moći*, *hotieti*, *veliti* i *viditi* imaju *u* ili *em*, i *im* u prvoj osobi sadašnjega vriemena pokaznoga načina, naime: *velju* i *velim*, *vidju* i *vidim* itd., tako i kod Hrvata u svih se glagolih govori i jedno i drugo, ali opet gdjegdje samo na *u*.

10. U neopredielenom načinu Hrvati obično ne izgovaraju zadnji samoglasnik, n. pr. *vuć* miesto *vući* itd.

11. U glagolih na *em* i *im* u sadašnjem vriemenu pokazivnoga načina miesto na *u* i *e* kadkada svršuju na *du* n. pr. *pišedu*, *molidu* itd. miesto *pišu*, *mole*.

(1) U roditeljnom višebroja riedko se i kod nas čuje, te zato naši stari pisatelji višekrat ga izostavljaju; čega radi i ja ga ne pišem.

Digitized by Google

12. Miesto *koji*, *koje*, *koja* govore Hrvati i *ki*, *ke*, *ka*; miesto *moja* govore *ma* itd.

13. Na koncu rieči miesto *m* Hrvat kadšto izgovara *n* n. pr. *vidil san ga*, miesto *vidio sam ga*.

14. Hrvati rabe *i* i *e* miesto *ie* ili *jè*, n. pr. *vira*, *dite*, *did* itd. miesto *viera*, *diete*, *djed*; a obično miesto *a* izgovaraju *o* n. pr. *pok* m. *pak*, *vrotiš* m. *vratiš*.

15. Miesto *grob*, Hrvati govore *greb*, i tako *restem* m. *rastem*, *vrebac* m. *vrabac* itd., te i kadkad *saki*, *se*, *zeti*, *vazeti* itd. miesto *svaki*, *sve*, *uzeti*; te još *kamik* m. *kamen*, *va* m. *u*, itd.; a imaju ne malo rieči, kojih Srblji nemaju, n. pr. *kruh*, *križ*, *oskomina* itd.

16. Hrvati obično ne izgovaraju *t* na koncu samostavnika treće sklonidbe, n. p. *lipos*, *svis*, miesto *liepost*, *sviest* itd.

17. Najglavnija napokon razlika medju čakavštinom i štokavštinom jest po njekojih naglasak; čak: *glavà*, *vodà*, *gardòbà*, miesto štok. *glàva*, *vòda*, *gȑdoba*; tako *prijàtelj*, *stvoritelj* miesto *prìjatelj*, *stvòritelj*; a u Dubrovniku i inudje *gospòdja* m. *gòspodja*; u Koturu *dobrà noć* m. *dòbra noć*, *svetegà Luke* m. *svètega Luke*.

Dali su pako ove do sada navedene razlike, i možda koje druge još slabije, uprav obstojale izmedj Srbalja i Hrvata za vriemena, kad su se amo doselili? mislim da nisu, no držim bolje, da je kod ovih plemena, samo po imenu razlučenih, kô što su sada Hrcegovci i Crnogorci (1), jedan te po sve isti jezik onda vladao. U toj misli to većma utvrdjuje me, što vidim, da ista *Kronika Dukljanska*, najstariji spomenik našega jezika pisana bez dvojbe od Srbina u Srbskoj zemlji (2), i diela najstarijih pisatelja dubrovačkih i kotorskih rodom srbskih ili odgojenih barem pod uplivom srbskog

---

(1) Stari spisatelji drže Hrvate i Srblje za jedan te isti narod. Curopalates *(ad an. 1074)* « *Ind. XI. Serviorum gens, quos etiam Corvatas vocant, exiit, ut Bulgariam in servitutem redactura.* » Isto Zonaras *(V. Lucius str. 83)*: « *Tertio porro anno imperii (sc. Parapinacis) gens Crobatorum, quos nonnulli Servios vocant* » itd. Zato Šafařik *(Slav. Alter. II. 104.)*: « *von dem Namen Serben ist der Name Chorwaten in der altslawischen Geschichte fast unzertrennlich; überaus oft werden beide Völker neben einander gesetzt und erwähnt.* » I naš Rački ovako sudi *(Odl. str. 12)*: « *Narod hrvatski i narod srbski polaze iz jedne zakarpatske pradomovine, naseliše se u tračko-ilirskom poluotoku jedan tik drugoga, govore jedan te isti jezik, imaju jednake običaje i jednu ćud. Ova srodnost u svem, što narode inače karakterizuje, sada je privelika, a njekada bijaše još veća.* »

(2) Natiskana bi ova knjiga u Arkivu za poviestnicu jugoslavensku *(Knj. I.)*, a u njoj stoje i *ća*, *zač*, *vazeše* itd. polak *što*, *zašto* itd.

Digitized by Google

narječja, kako n. p. Šiška *Minčetića* (1), Gjore *Daršića* itd. sadržavaju mal da ne sve sgor navedene razlike. A i dan danas većina sgor navedenih načina, koji se hrvatskomu plemenu pripisuju kao njegova vlastitost, ne samo se nahodi kod Slovenaca (2) i Bugara, no još veće kod Srbalja pri prostom puku barem u njekojih stranah, gdje hrvatskoga upliva nije igda bilo, kò što se kadkada ne usudjuje zanjekati isti slavni *Vuk* (3), a jasam se sam o tom osvjedočio putujući kroz čisto srbske prediele. Uz to dobro je jošte napomenuti, da ako se pomnjivo prouče najstarije povelje srbske i drugi ma kakvi spomenici srbske obitelji, lasno će se i u njih opaziti barem tragovi onih istih promiena, koje se sada jedinito hrvatskomu plemenu pribrajaju. S toga mogao je s razlogom pisati *Dimitrija Davidović* u svojoj srbskoj poviesti (str. 5.) „*i nama je različan jezik u gradovi od jezika po seli.*„

S druge strane veema bi mučno bilo riešiti temeljito, da su sgor naznačene razlike izvorni pled samo hrvatske porodice, da nijedna od njih nije uprav obstojala u običem hrvatsko-srbskom govoru sedmega vieka, da u napreda nije se igda ma kakva promiena uvela kod Srbalja polak grčkoga upliva ili drugoga u narječju, i da prije isti narodi a u skora vriemena isti srbski spisatelji nisu išta pokrojili na novo. Zašto dakle kod njekojih sadašnjih Srbina toliko lelekanja proti onim razlikam? Zar nisu jugoslavjani hrvatskoga poriekla već odavna ponajveći dio onih promiena izostavili barem u književnom spisu, i ozbilja primili tako zvane srbske načine i oblike jezične, da tako se to bolje k svojoj braći približe i s njom slìju? Nebi li uprav takovi ljudi bolje svoje vrieme upotrebili, kad bi se stavili da dokažu s jedne strane Slovencem u Stajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj, a s druge Bugarom, kò što sam već napomenuo, da za Jugoslavjane,

---

(1) U spisih Šiška Minčetića *(Kukulj. St. Pjes. Sv. I.)* nalaze se *ča, zač* i *što* na izmjenice *(kò što* i u Hektorevića); te još *velju, padju, nebolju, služu, čuju* itd. u prvoj osobi sadašnjega pokazivka; i tako *človik* miesto *čovìek; carljen* m. *cerven; vazmi* miesto *uzmi, lipos* miesto *liepost* itd.

(2) N. pr. *na mjesti* miesto *na miestu*, stoji u Gundulića, te isto tako čuje se u dalmatinskom primorju, i u Stajarskoj, Koruškoj i Kranjskoj *(Kopitar. Gram. der Slaw. Spr. in Krain. Laibach 1808 str. 287)* itd.

(3) Veli *Vuk*, da i kod Srbalja govori se u roditeljnom višebroja *cervi, mravi*, a u Sriemu i u Bačkoj *puti* u istom padežu. U Crnojgori izgovaraju i pišu uviek *h* u roditelj. višeb.; gdje se govori jošte *lastovica* miesto *lastavica* itd. I kod sjevero-zapadnih Srbalja govori se: *nisam, gdi, ovdi, ondi, gnjizdo, prid* (kućom), *priko* (Dunava), *niki* (ljudi) itd. Ni u naglasku pravo rekši nema razlike. Isto se čuje kod Srbalja kako i kod Hrvata: *ràvnica* i *ravnìca, govòri* i *govòri; nà verh* i *na vèrh; ù kèrv* i *u kèrv* itd.

Digitized by Google

ako hoće da steku ikad narodni život, treba najprije da se porazume i spoje na književnom polju, te da zato, kò što je Italija Dantov jezik primila za obću porabu bez oskvrnutja prava pojedinih talijanskih izgovora, moraju i oni svakojako, a što prije to bolje, primiti najizobraženiji hrvatsko-srbski za književni i dotično za jugoslavjanski jezik? (1). A nemaju baš Slovenci liepoga izgleda u Vrazu i u drugih njihova plemena, a još boljega u sadašnjih Hrvatih, koji nema puno na Gajev poziv odlučno odstupiše od svoga pomiešena poriekla, a primiše do ciela hrvatsko-srbsko u učenju, i u javnom životu sa tolikom koristju naše Jugoslavije? (2).

Jugoslavjani braćo! svrgnimo jedanput s nas, i vrieme je, medjusobne raspre i obća griešenja, koja zalibože do danas nas deržaše, i još nas taru na korist naših dušmana, i svi jednodušno pri otaru svejedne domovine i prosviete polagajući zakletvu dičnu i svetu medjusobne bratske ljubavi i sloge, naperimo sve narodne sile naše na to, da jednom i Jugoslavija uz sadašnji evropejski pokret steče ono dično sielo, koje joj od Boga bi odlučeno, a ide joj po položaju i po vladajućem pravu (3).

---

(1) Njeki da to bolje kvare u jugu bratimstvo i slogu, bezočno tvrde, da svi štokavci su Srbi, a čakavci Hrvati; i tako još da Katolik je Hrvat, a Grk Srbin, kad jasno je, da i Hrvati, već od najstarijeg vrienena kako i danas, govore izmienice *ča* i *što*, i da ima pravoslavnika ne malo po krajini, u Bosni i u Dalmaciji, koji se zovu Hrvati, i tako katolika i u istoj srbskoj kneževini, koji se zovu Srbi. U Slavoniji bili ovoga ili onoga vierozakona obično se zovu *Raci*. S druge strane njeki s istom namierom traže, ne ipak na povjestničkom temelju, gdje ne nalaze ni trstike da jih podapre, no po jeziku dokazati, da Slavonija spada na srbsko pleme. No ako je istina, da se je u Slavoniji naselilo tečajem prošastoga stolietja uprav mnogo Srbalja, i da se je tako razasulo amo tamo i ukorienilo po ovoj zemlji srbsko narieče, to ništa drugo nebi dokazalo nego samo to, da su Hrvati u Slavoniji, pri nuždi svoje braće, razširili joj svoja bratska krila i primili ju u svoja niedra, te poslie oba tako slivena plemena dojila medjusobno svoj porod istim mliekom kao plod iste krvi. I sbilja u istoj iztočnoj straći one države, gdje je srbski živalj jači, često se pojavlja u govoru kratki roditeljni padež kod prostog naroda, i još koje šta čisto hrvatskoga poriekla; što jasno dokazuje, da se je ondje u hrvatsko uvuklo srbsko narieče, i da ovo nije ipak kroz više od stolietnog natiska satrti mogio prvašnji hrvatski značaj.

(2) Treba ipak odprto izpovieditи, da su Slovenci već dosta napredovali ovom stazom, i da do mala bit ćemo braća prava i po krvi. U ostalom slovensko narieče malo se odaleèuje od našega. Veli Šafařik *(Slaw. Alterth. II. 346)*: «*Der Mundart nach sind die Winden die nächsten Stammverwandten der Chorwaten und Serben, und dies in solcher Weise, dass die Mundarten dieser drei Stämme gewissermassen blos als Idiome derselben Sprache gelten können*»; te odatle izvodi, da su se ova tri plemena iz iste pradomovine amo doselila.

(3) Ovako pjeva naš slavni *Ivan Mažuranić (Osman Pjev. XV.)*:

O Slovinska zemljo liepa,
Što sagrieši nebu gori,
Da te taki udes ciepa,
I jadom te viečniem mori?

Potišteni tvi sinovi,
Gospodičnoj niegda vlasti,
Izrodi su, il' robovi,
Željni s ovcam' travu pasti.

Digitized by Google

§. 3.

Vriednost hrvatsko-srbskoga jezika.

Hrvatsko-srbski jezik, ako i nije do sada stignuo, kô što nam naši dušmani u oči bacaju onu znanstvenu izobraženost i savršenost u svakoj struci književne porabe, čim se ponašaju njeki drugi slavjanski jezici na sjeveru, što bi ipak trebalo svakojako dokazati, jest bez dvojbe polak svoje prostote, mehkosti, gibljivosti uz svako preobrazenje, i blagoglasja najplemenitiji u cielom slavjanstvu, baš kako toskanski u Italiji. Izostaviv mnogobrojna svedočanstva inostranaca, napominjem samo, da slavni poljak stožrnik *Ostus* ovako ga slavi (*Hosii scripta. Tom. I, p. 644. Coloniæ.*): *„Koliko-god mi nas same ljubili, ipak treba izpovieditì, da je jezik slovinski ili dalmatinski mlogo krasnijì od našega* (t. j. poljačkoga), *tako da kad bi trebalo molitve i sveta štivenja prevadjati na materinski jezik, valjalo bi jih svakako u onaj prevoditi.* Vrli jezikoslovac *Eichhoff* ovako ti iznosi romonitost našega narečja (*Hist. de la lang. et de la litter. des Slaves.*): *Srbski jezik izgubio je, kano ti i ruski, njeke značajne okončke, ali se nije, kano ti ovaj, obogatio plienom tudjinskim; nu ako se i nebi mogao s njim obilnostju i različnostju natiecati, to ga ipak nadkriljuje sladkom romonitostju, koja ga odlikuje sa toliko usklika, i koja odsieva na narodno pjesničtvo onu mast toli saniemivu i čistu.* A naš slavni *Faust Verančić* u predgovoru svoga slovnika petjezičnog uzklikuje:“ *od svih narečja slovinskog jezika najprvo je dalmatinsko, i to zato, što je najčistije od svijuh kao izmedj talijanskih toskansko.*

Ah, da je proklet, tko cieć vire
Na svojega reši brata:
Jer nesrića tvoja izvire
Samo iz toga kalna blata.

Tim istinú rieč čuj paka,
Ku me nebo riet nadiše:
Ti si majka od junaka,
Nu robova vele više.

Robovi su tvi junaci,
Tvoji sebri, tvá gospoda:
Robovi su tvi vieštaci,
I svi, tvoga ki su roda.

I robstvo će tvoje iz tmina
Na gospodski dan iziti,
Kad paklenieh dno dubina
Bratinska se mèrzos hiti.

Digitized by Google

§. 4.

Stanje jezika kod Jugoslavjana za njihova naseljenja s ove strane Dunaja.

Ako li je dakle toli značajna i odlučna kriepost našega hrvatsko-srbskoga narječja naprama ostalim slavjanskim, vele vriedno bi za nas bilo upoznati ga u najstarijem obliku, te ga zatim kroz viekove polag spomenika razgledati, i tako vidieti, kako li se razvio i izobrazio. No za temeljito tom stazom postupati trieboval bi najprije, da imamo pri ruci poviestnih sviedočanstva o stanju našega jezika ako li ne u domaćih a ono barem u inostranih spisatelja prve dobi, ili da nam je ostao gdjekoi spomenik na kamenu ili na koži iz prastarog vriemena, a za najmanje od kada su se naši pradjedovi u ove strane preselili. Nu žalibože oba ta najvažnija sriedstva u jezikoslovnom proučenju po sve nam manjkaju za prva četiri vieka kod svih jugoslavjanskih pokolienja. Krom odveć malo povelja kneževnog doba na latinski i grčki, i nješto odveć kratkih viesti u franačkih lietopisih devetoga stolieća, prvi koi štogod obširnije spominje hrvatsko-srbski narod, te mimogred bugarski i slovenski, jest car izločni Konstantin Porphyrogenit, koi svoje dielo o upravljanju carstva i još njeka druga napisa prem u polovini desetoga vieka. Ali i u njem nema ni rieči, koja bi nam i ma kakvu viest pružila o ondašnjem stanju jezika Jugoslavjanskoga. A ni jugoslavjanskih spomenika u pismu ili na ploči u pučkom govoru ne ostaje nam do dvanaestoga stolieća krom Frizinskog na slovenski (957—994).

Rekli smo, da Slavjani za njihova poganstva nisu pisati znali izim nješto črtami i rúnami, i da tja do Cirila nisu imali osobite glasovne azbuke. Hrvati i Srbi, došav tiekom sedmoga vieka u ove pokrajine, primiše s prva latinsko ili grčko pismo, kô što su istočnomu ili zapadnomu carstvu i vierozakonu pripadali, ostaviv črte i rune po što su poganstvo sa sebe izmetali; te tako su po kršćanskoj vieri i uz upliv rimske i grčke izobraženosti stupili na pozorište evropejske prosvjete. Nije dakle čuda, ako su s prva zanemarili svoj jezik, po kom nebi jih bili razumieli ni Grci ni Rimljani, s kimi su onda u tiesnom odnošaju stojati morali. Sprotivno prisiljeni bili su učiti jezik svojih susieda, da jih te bolje upoznadu, i kroz prijateljsko obćenje mirno si razvijanje svoje narodne

Digitized by Google

moći i materialne koristi obezbiede. Niti se je za burnih vriemena franačkoga vladanja u ovizih stranah pučki jezik mogao nadati boljemu uspiehu. Farlat uči nas, da Karlo Veliki, čim je Hrvate pod svoj jaram spravio, posla jim *„præceptores et magistros latinæ linguæ loquendi ac scribendi“*, i da od tada u službenih stvarih oni *„sermonem latinum adhibere cœperunt“*.

Niti se je s nasliednim uvedenjem glagoljice i staro-slavenskoga jezika u Hrvatskoj i u Srbskoj u crkovne obrede šta koristilo pučkomu govoru. Radostno i dragovoljno primi Hrvatski puk glagoljicu i staro-slavensku rieč; nu obe je s prva cienio kao stvari nabožne, netaknive, i zato posveti jih odmah isključivo crkovnomu obslužienju, i snažno jih obrani naproti napadanju rimsko-dalmatinskoga svećenstva. Ovom borbom napriedovaše Hrvati služit se sa rimskim jezikom i pismeni u službenih i privatnih stvarih. kô što nam javno sviedoče listine i povelje one dobe. Nješto kašnje uvedoše pako i glagoljicu u svietovnu porabu. S druge strane srbska obitelj, pobližnja carigradskomu upljivu, izostaviv rimsko a obljubiv istočno vieroizpoviedanje, primi istina bo i ona glagoljicu i staro-slavensku rieč, ali ovu ne samo posveti crkovnim obredom. no uvede ju i u sve svoje državne porabe; a kad u Bugarskoj popravi Kliment po grčkoj novu azbuku, izostavi glagoljicu, a skloni se ka klimentici, da tako i raznošću pismena to bolje obznači raznost svoje od hrvatske viere. Ovo je uprav ono doba, u kom ove dvojačice, Hrvatska naime i Srbska, koje su do sada ajale neograničnu na istom polju, kao nerazdiljene seke, zasiekoše medje izmedj sebe, koje su se vriemenom žalibože pomnožavale i učvrstjivale, no ne tako ipak, da nije lasno i dan danaska porušiti jih u mah tako, da ne ostane ni traga njihova dojakošnjiega obstanka.

I uprav, kô što rekosmo, nemamo do danas. barem na vidielu, spomenika jezikoslovnog, koi bi nam mogao zasviedočiti, da pučki hrvatsko-srbski jezik prije dvanaestoga stoliéa prodje u knjige. No ipak ono malo što ostaje iz najstarijeg doba, može nas obaviestiti, da jezik hrvatsko-srbski dodje nam barem od XII. vieka bez premiene od koje vriednosti. Gosp. A. Mažuranić prosudjavajuć Vinodolski zakon od g. 1280. sa nariečjem, koje se danas govori u Vinodolu, ovako okončava: *„iz ovoga svega može svaki sam lahko razsuditi, što je u Zakonu Vinodolskom domaće, a što je iz drugoga nariečja. Vidiet će svaki, da je lieta 1280., dakle prije 563 lieta, bio u Vinodolu jezik upravo takav, kao što je i danas, jer ono nekoliko rieči, što ja mislim, da su sad u Vinodolu neposnate, ništa nečini (Kolo. knj. III. str. 91.)*.

Digitized by Google

Ali ne samo do sada navedeni razlogi, nu jošte osobite družtvene okolnosti, u kojih su se jugoslavjanska plemena nalasila poslie njihova naseljenja na jugu Dunaja prouzrokovaše, da jezik i izobraženost kod njih osta, more se reći slobodno, tja do petnaestoga stolieća u kolievci. Neće dakle biti suvišno upoznati se, barem u pregledu, s narodnom poviestju one dobi, da nam očitovanjem raznih gibanja ondašnjih jugoslavjanskih plemena bude lašnje prosuditi i stanje jezika i u obće narodne izobraženosti onih tamnih viekova.

§. 5.

Naseljenje jugoslavjanskih pokolienja u sadašnje prediele.

Primljeno je za stanovito od najboljih sadašnjih poviestnika stranih i narodnih, da je od pamtivieka Pelažki a ne Slavjanski narod (kò što se od njekojih sanjaoca do sada nerazložno tvrdilo i trubilo i još tvrdi i trubi), stanovao s ove strane Dunaja, naime u poluotoku medju Dunajem, crnim, sredozemnim i jadranskim morem i da su Iliri bili jedno poglavito pleme ovoga pelažkoga naroda. Poznato je jošte, da vriemenom Grci, bližnje kolićno istoga pelažkoga naroda, posvojiše si naselbinami veći dio ilirske obale i tu nieke točke medjusemne. a da iza njih Rimljani osvojiše i naseliše mal da ne cielu Ilirsku, koja je zauzimala zapadni dio spomenutoga poluotoka, i baš tako, da kroz njekoja stolietja svoga vladanja uprav, osim imena, ništa drugo u njoj ne osta od prvobitnoga stanja. Stari spisatelji a i mnogovrstni spomenici, koji su nam ostali od one dobe, potvrdjuju predstavljena načela. Na pelažko-ilirsku izobraženost pritisne se dakle rimska, a na ovu već ostarelu i iznemoglu navuče se slavjanska uslied obćeg kretanja sievero-istočnih naroda prama zapado-jugu u prvoj dobi sriednjega vieka.

No prvo nego se pustimo na kratko poviedanje dogadjaja, koji spadaju na pojedino jugoslavensko pleme, od dobe njihova naseljenja u ove strane do svrhe sriednjega vieka, da tako se dočepamo izvora njihove sadašnje književnosti, na kratko ćemo najprije kao u pregledu označiti stanje slavjanskoga naobraženja u vrieme, kada se je ovaj narod poćeo gibati s istoka naprama zapadu i jugu.

Digitized by Google

§. 6.

Ćud i običaji Slavjana sednoga vieka.

Da točno poznamo, kakva je bila narav i koji su bili običaji slavjanskoga naroda, kad se je u ove strane nastanio, trieba najprije da se u kratko razvidi, što su nam o njih istovriemenici ostavili napisana. Ali se u njih veoma malo viesti nalazi. Poviestnici carigradski u obće nisu si truda dali u obilnijem opisivanju običaja inostranih naroda, a nisu bili niti zadosta duhom naobraženi, da čisto opišu dogadjaje i ostale stvari, koje na narode spadaju, kao što sadašnji poviestnici i putnici čine. Jedina izviešća o Slavjanih, premda veoma kratka, nalaze se u *Prokopu* i u *Jornandu*. *Konstantin Grimizorodni* opisao je Slavjane sebi suvriemene većom pomnjom, i poznavao jih je bolje. Ali slavjanske starodavnosti, veli izvrstni *T. Bugarin* u svom svesku o Slavjanih tiskanom u Danici god. 1845. (s kojim ćemo se i u napreda služiti), trieba tražiti ne u arkivih, ne u pametnicih, nego u naših slavjanskih ćudih i običajih, sačuvavših svoj praobraz kod plemena, do kojih je jedva evropejska naobraženost doprla u tečaju trinaest vjekova, i koji su pri svoj svojoj promieni sačuvali glavne biliege nekadašnjeg svoga bića. Tko želi od nas upoznati, kakovi su bili Slavjani u sedmom vieku, neka se obrati k našim goram a navlastito crnogorskim. I naš vrli, Petar *Nisetić* god. 1846. u listovih narodnog časopisa „*La Dalmazia*“ dade na svietlo premudre opaske o običajih stvarih Slavjana.

Prokop povieda, da Slavjani nisu poznavali nikada samodržne vlasti, nu da su svoje poslove ovršivali u narodnih skupšćinah po njekih starih zakonih: „*Slavinarum nationes non ab homine aliquo uno reguntur, sed ab antiqua plebeia comunique libertate vivunt, et idcirco res omnes, quæ vel utiles vel forte difficiles, ad comune consilium differuntur.*“ Iz dogodovštine *Hilvuda* poznato je, da je u starih Slavjanah bio zakon, kojim se je zabranjivalo Slavjanu imati roba iz svojega plemena. Kaže se još, veli Bulgarin, da je u Slavjanah kao u svih poludivjih narodah bio prvi sudac otac porodice, i prvo sudište sabor staršina rodbine, i da su se onda samo obratili na skupštinu načelnika naroda, kad je bila stvar od prekorodne važnosti, i ticala se prava porodice. U slučaju uvriede nisu utjecali se sudu, nego su se umirivali sami. Osveta je bila kod njih sveta dužnost gradjanina, i onog su držali nepoštenim čovjekom, koi se nije

Digitized by Google

osvetio se uvriedu. Krv se krv bilo je kod njih pravilo silnije od svijuh zakona. Muž je mogao bez pedepše ubiti nevjernu ženu, a djevojku, koja je prije udaje materom postala, narod ubijaše kamenjem. Zakon nije zabranjivao Slavjanom mnogoženstvo, ali veći broj zadovoljivao se je jednom ženom. Preugodno bilo je ženiti se s robinjami, i voditi jih u ložnice. Ženik mogao je oteti nevjestu, razumieva se po ugovoru. O različnih častih pak nahodi se samo to, da nazivanja slavjanskih vodja bila su koriènita, te ï da su u obće poglavari naroda nazivali se imenom: *vladar, vladika, gospodar, vojevoda, sudac, župan, glavar, prvak, vodja, starješina* itd., što imade jasni smisao u slavjanskom jeziku.

Glavnomu božanstvu blagodarnomu Slavjani su stari davali mnogovrstna imena. Pod naslovom: *Boga, Bielboga, Belinecu, Vlinca, Svantevida, Svetivida* počitavali su jednoga Boga tvorca munje, i gospodara svih stvari. Veli *Prokop* (*Knj. III. pag. id.*) „*unum enim Deum fulguris effectorem, dominum hujus universitatis solum agnoscunt.*“ I budući je ovaj Bog bio veći nego da se bavi s urodjenjem zemaljskih stvari, zato sebi ostavi gospodstvo i upravljanje neba, kako se štije kod *Helmolda* (*Chron. Slav. knj. I. pag. 83.*): „*unum Deum in coelis cæteris imperantem, illum præpotentem cœlestia tantum curare.*“ Zato su izmislili drugih božanstvenih bića poglavitomu Bogu podložnih i po njem rodjenih, koja su imala svoja vlastita držanstva, te su se držala za izvrstnija ona, koja su srodnija bila vrhovnomu božanstvu: „*distributis officiis obsequentes de sanguine ejus processisse, et unumquemque præstantiorem quo proximiorem illi deo deorum. Multiformia vero deorum nomina, quibus arva, sylvas, tristitias, atque voluptates attribuunt*“ (*Heelmold, l. c.*). Bolvančac, kojim se prikazivalo poglavito božanstvo, bio je četveroglav, s ljuštrom u ruci, s rogom punim piva, i s dugom sabljom s boka (*Helm. l. c. Le Clerc. Hist. de la Rus. s. 209.*), gdje se vidjaše bojadisana slika izdielana, predstavljajući ovoga boga, nadjena u crkvi Arkona. *Möchsen* razmišlja, da se je kod Slavjana u Njemačkoj sievernoj nazivao poglaviti Bog *Triglas*, i da su na čast njegovu bili sazidali nekoliko crkvica. U Kranjskoj najviši vrh alpinskih planina zove se sada *Trglav*, te i *Linhart* hoće, da ovo ime spominje čašćenje onoga Boga u ovizih stranah. *Brekerfeld* vidio je sliku njegovu, pod imenom *Flinca*, stojeću vrh klisure u kabanici zavitu štapom u ruci i s kožom medviedjom na ramenih. Malo da ne isto prikazanje nahodi se izpisano, po sudu *Valvasora*, u kratkom sasonskom lietopisu.

Boga, koga su Slavjani imenovali *Radegast*, veli *Anton* (prevaren možda po imenoizhodu rieči), zlamenovao je božanstvenost naslade, ili

Digitized by Google

blagotvornog inostranca. No *Linhart* bolje te mienje zastupa, naime, da je taj Bog, iznadjen u Rethri Pomoranskoj, gdje je imao i svoj hram, po tvrdjenju *Helmolda* braniteljno božanstvo predstavljao. Evo ti ga opisana: zlatni stup, na kom stojaše ptica raširenima kreljutima, uzdržeć na prsi desnom nogom u štitu glavu crnog baka, što biaše zastava slavjanskog naroda, a lievom otroperca. Venedi u Meklemburskoj i Pomoranskoj, i tako Varegi u Ruskoj štovali su ovoga Boga. Kad bi se predaji vierovati moglo, on se je ješte častio na niekom otoku Feldeserske rieke, koja se u Savu slieva. Stara zastava grada Radmansderfa na kraj Save iznosi čovieka sjedećeg, raširenimi rukami, držećega u desnoj kolo, lievom podaprievši kulu, napisom: S. DER. STAT. RADMANSTAT; te Linhart misli, da ovo skazanje dokazuje, da su štovali Radegasta u onih stranah.

Pod imenom *Sive* častio je polabski narod božicu života, a i sadašnji Kranjci, po sudu *Linharta*, ovim imenom nazivaju danicu. Ime *Bošića*, *Bošaka*, *Boskica*, slamenovalo je kod Slavjana boga gostitbe i kućnog mira. Kod nas se zove *Badnjak*, a vierojatno je, da se je u Ruskoj zvao Дстинецъ (*Le Clerc. Hist. de la Russie*). Slika iskopana kod Klinjenfelsa u Kranjskoj, izvedena na svietlo po *Brekerfeldu*, prikazuje golo momče bielim pojasom opasano, stojeće na snopu sita, s pasom s jedne a s mačkom s druge strane, čašom punom vina u desnoj a u lievoj tobolcem punim pienesa, a vlasi mu ružasti zarudjeni uzgor obrnuti. Ova slika po sudu ovog prevriemenog spisatelja kod kranjskih Slavjana nosi ime *Božića*.

Štovali su još boga višinoslovja i vihara, imenovav ga *Pohada* i *Pohod*, a kod Rusa *Bithorb*. Ona dva prva imena izhode iz glagola *pahat*, a treće iz samostavnika *vihar*. Ova imenoizlazja, predaja, te i sud Helmoldov, koi spominje njeki kip imenom *Podaga*, ali ga ne opisuje, potvrdjuju nam, da se taj Bog častio kod Slavjana. Isto se more reći o Bogu pravde, nazvanom *Provo*. Veli *Helmold*: „*alii sylvas et lucos inhabitant, ut est Provo, deus Aldemburg, quibus nullæ sunt effigies expressæ.*“ Bog netrieznosti zvao se *Kurent* ili *Kurenet*. I sada u Kranjskoj, po sudu *Linharta*, nazivaju se *Sveti Kurent* najzadnja tri dneva pokladnja. Imeni *Krod*, *Grod*, *Gruden* (t. j. prosinac) Slavjani su zlamenovali božanstvo vriemena. Bog zla i tmina imenovao se *Čart* ili *Crnibog*, pišući Helmold: „*malum Deum sua lingua Diabol sive Zcernebock id est nigrum deum appellant.*“ Vierojatno ovomu Bogu podloženo je bilo ne malo drugih. *Le Clerc* piše, da stari Rusi bili su izmislili boga

Digitized by Google

sna; a poznato je, da su Slavjani u Alsaskoj imenom *Morava* bilježili božicu smrti. Izim tih su imali jošte zloćudne bogove nazvane: *Hudoba*, *Sotona*, *Skrapez*, *Hudič*, *Hudir*, *Hudić*, *Tintilin*, *Macić*, kojim je vlastito držanstvo pripadalo.

Slavjani, kad su amo doprli nisu imali hramova, da u njih štuju bogove, ni za njeko vrieme svećenika. Oni su bogove običajno na polju častili, ili u gaju, iliti na planinah, jer su mislili, da jim je ondje stan najpristojniji. Svaki pako otac porodice, veli *Bugarin*, prinosio je žrtvu pred svojom kućom ili kolibom, a poglavari naroda i njegovi prvi savietnici bili su u to vrieme vrhovni svećenici, i prinosili su žrtve u obćenarodnih skupštinah. Obćenito su na čast njihovu palili uz pievanje sdruženo sa skladnim romonom i uz svakojaku šalu lomače velike drva i kukrike. Taj su običaj Uskoci imenovali *Koleda* (1). Vrhu posvećene spražnice obično žgali su kosti mrtvi Svojim bogovom žrtvovali su volove i mnogovrstne druge žrtve, kako piše *Prokop*: „*boves et cujusque generis hostias immolant*"; ali veći dio mesa jeli su svećenici. Gatali su dojduće stvari razgledavši utrobu žrtva. Svećenik, koi se s tim dielom zabavljao, nazivao se: *Prorok*, *Gudar*, *Hudar*, *Hudir*. Imali su dva posebna praznika, prvi i zadnji dan godine, koja se kod Slavjana počimala prvim danom premalieća, a dospievala zadnjim danom jeseni. Zima bila je izostavljena, kao vrieme pripadajuće Crnobogu, i zato zadnji dan zime svetkovali su, noseći okolo uz pievanje kletivih piesmica obraze vraga neprijatelja, te su ga na svršetku svetkovine lomili i skončavali. Iza lietine častili su dan svetačnji na čast *Svetovida*. Sgodopisnik Danski poznat pod imenom „*Sasonski Pismenstvenik*", koi je trajao dne u XII. vieku, izpisiva crkovne načine ovog blagdana kod Slavjana u Arkoni Pomoranskoj. Napokon bio je kod staroga slavjanskog puka dan posvećen *Božiću*, i to da se čim bolje ukorieni u srdcih misao kućnog mira i gostoljubja. Od ovih svetkovina ostaju nam do danaska javni biliezi u nekih naših običajih, ali su jih naši svećenici izčistili od svake zasiene kipočašćenja, kako ti još mudro razmišlja *Möchsen* (*Gesch. d. Wissensch. in d. Marck Brand.*).

Slavjani sedmoga vieka bili su pako po sviedočanju Prokopa krupni i krepki; nisu bili sasvim bieloputni, neimajući kože ni žute ni crne, već puti rusaste. Ej to je za cielo obraz slavjanskoga naroda i dan danaska! Veli onaj još, da su haljine u ovog naroda bile rubače i plašti, ili da

(1) Što u nas *Koleda*, ugledaj str. 46 moje knjige «*Narodni običaji kod Vlahah u Dalmaciji*. U Zadru 1846.

Digitized by Google

su se sasvim jedino plaštom ovijali. Ali to se dokazuje nipošto, da Slavjani nisu zato poznavali drugih oprava izvan rubača i plaštova. Nema sumnje, da su oni u najdaljnjoj davnosti nosili obuće, koje se i sada nahode kod naših Vlaha, kod Crnogoraca i seljaka u njekoj strani Poljske, i kod starih Malorusa u Ukrajini. Jela su jim bila prosta i suha. Imali su mnogobrojna stada, zato pečenke kod njih nije pomanjkavalo.

Što se tiče oboružanja, poznato je, veli *Bugarin*, iz opisanih događaja, da su Slavjani imali mačeve, štite drvene obvučene kožom, i tamkodjer lukove i strielice otrovom namazane, te da su bili cienjeni kao odlični strielci. Nisu srtali na neprijatelja u neuredjnih četah, kako njeki hoće, no u istih Bizantinaca nalazi se primiera, da su Slavjani, bivši okruženi grčkim konjaničtvom, znali sastaviti vrstu tvrdje od kola, i staviviši u sriedinu robove i plien, žene i diecu, da su se branili kao biesni. Pa nemože se nikako dopustiti, da nisu poznavali bojni red, jer nebi bili tako lasno bez toga okrenuli pod svoju vlast dobar dio rimskoga carstva, dapače ni smieli pokazati se urednoj vojci, a kamo li ju uzbiti. Isto tako morali su znati, kako se uredjiva vojnički stan, kako valja straže stavljati itd. Nisu se nikada dali vriedjati, da se ne osveta; i onda još te, kada su morali ustupiti sili, uzdržali su narodni ponos. Uviek, kada jim se samo desila prilika, Slavjani su rado u boj išli i pridruživali su se svim ratove vodećim narodom: zato se nahode napunjene stanke sgodopisja njihovim junačtvom i hrabrostju duha. I žene su u vriieme pogibelji vojevale.

Prokop hvali prostoću slavjanske naravi, dobrodušje i čistu srdačnost Slavjana, govoreći, da su bili dobrohotni, krotki i prostodušni. Upravo takovi su svuda ostali Slavjani i do sada. No ako li bi koi spisatelj koriti htio ovaj narod, što je i on bio kadkada okrutan, bezćovječan, grabežljiv, i što je rado pustošio države, nek pomisli malo, da je to bilo onda u duhu vriemena i u običaju kod sviuh naroda i kod istih Rimljana i Grka.

U Slavjana bio je običaj ljubiti se kad su se sastajali sa suplemenici i s istimi inostranci, koji su govorili slavjanski. Uvriede gosta svaki je imao osvetiti. Pri zaključenju mira neprijatelja davali su desnicu i izrućivali su mu stručić vlasih iz glave, te su ga zajedno sa šakom trave bacali u vodu. Kad su se zaklinjali imenom *Peruna*, bacali su na stran svoje oružje, odkrivali su glavu, i čim su zakletvu izrekli, ispili su staklo vode.

Običajno igre kod starih Slavjana sastojale su u pokazivanju hrabrosti i hitrosti. Osobito se odlikuje ples, koga opisuje *Linhart* u dielu: „*Versuch einer Gesch. von Krain n. 328.*“ Veli ovaj: okretanje, glasno

Digitized by Google

udaranje nogama (potaskanje), neuredno skakanje, kretanje divjačno, biliesi su slavjanskog plesa. U Kranjskoj takovi su načini puno olakšani. Ovdie je ples prešiv i prehitar. Vidieti je, da muž i žena na izmienu jedan od drugega bieži. Ona se družbeniku svomu obraća kad sprieda, kad straga hitrošću, da je za čudo. Muž ju sliedi, plešće nogama, više od veselja, u visinu skače, vija se tielom, i u čas, kad ju ide da ulovi, ona iznenadnim obrtanjem uteče mu. Nu mnokrat ulovi ju i slavodobitno u visinu diže, vapijući od veselja. U ovom se upoznaje stari običaj dievojačke otmice kod slavjanskoga naroda (1).

Zaključimo dakle, da su se u obće Slavjani još od njiheva dolazka na ove strane odlikovali poštenjem, prostoćom naravi, i neobičnim junačtvom; i zato da jih je s razlogom suvremeni poviestnik mogao ovako slaviti: „*Slavi fidem integram semper conservant*“.

---

§. 7.

A n t i.

Prvi slavjanski narod, koi se stavno naselio s ove strane Dunaja, svao se je *Anti*. Ostaviši sieverne strane nad crnim morem, gdje su odavna stanovali (*Prokop III. 14. 40. IV. 4.*), dojdoše Anti bez dvojbe u družbi s *Hunni* u Daciju, kad ovi za prvi put navališe na rimske države. Iz prva njeki njih dio barem osta mirno u zauzetih si zemalja, ostali su pako s Hunni tumarali po iztoku, i na Rimljane vele često napadali. *Onegost* (*Onegesios*), vrhovni vodja Anta u hunskoj vojski, držao je prvo miesto za Atilom u vieću, kad su se god. 449. rimski poslanici prikazali ovomu vladaru, da mu izkažu čast i darove u ime carigradske krune, već onda jako uzkolebane i onemožene.

---

(1) Dodati ćemo napokon cudoredni opis Slavjana sedmoga vieka, kô što nam ga predaje vrli *J. H. Schnitzler* u dielu: «*La Russie, la Pologne et la Finlande*» (I. 1.): «*les Slaves*, veli on, *étaient des hommes forts, robustes, d'assez haute taille, mais replets et charnus, ayant les yeux petits et foncés, le peau tant soit peu basanée, et les cheveux d'un brun clair ou tirant sur le rouge. La simplicité de leur vie agreste, l'ignorance où ils étaient du luxe, l'exercice continuel dans lequel la guerre, la chasse, l'agriculture, entretenaient leurs membres, et le climat rigoureux, il est vrai, mais salubre, sous lequel ils vivaient, prolongeaient leur existence, et offraient chez eux, comme encore de nos jours, de*

Digitized by Google

Padnutjem hunske sile Anti opet nam izcesnuju sa poviestničkog pozorišta do šestoga vieka, te verojatno je, da su oni kroz to vrieme mirno pribivali u nedavno prisvojenih si stanova pri Dunaju, i utažno se širili preko ove rieke do podnožja balkanskih gora. Iz Antove porodice, doisto tim načinom naseljene u Bederiari (*Vedrana*) kod sadanjega Kustendjila, rodi se ***Justin*** car iztočni, i njegov sinovac slavni ***Justinian***, na krstu ***Upravda***. Justinian iz početka jako se je držao svoga naroda, te zato nalazimo konjaničtvo Belisarovo (*Veličar*) u Italiji većim dielom sastavljeno iz Anta; i isto tako njekoliko hrabrih muževa antskog pokoljena, kao ***Svaruna***, ***Dobrogosta***, ***Vsegorda***, ***Hvalibuda*** itd., gdje na čelu svojih suplemenika i istih rimskih legija slavno iznose pobiede na korist iztočne krune proti okolostojećim barbarom uviek prepravnim, da se spuste na rimsko carstvo. Po smrti Hvalibuda (po Prokopu *Chilbindios*), koi čuvaše dunavske medje, osta slobodno Antom to većim brojem prebroditi Dunaj, i seliti se u Mesiju. No kad se oni smielo uzpeše do balkanskih vrhova, da razgledaju južne prediele, razabere se Carigrad i pograbi oružje (548.). Uzbijeni kadkad i potučeni Anti napokon srećno si pribave pobiedu proti tračkoj i ilirskoj vojski, popliene Iliriju i Traciju, i okrenuv pod mač silnu tvrdjavu Topir pri egjejskoj obali, izza nove pobiede kod Jedrenje obsiednu isti Carigrad.

Medjutim Obri, slazeć sa sievera, navale na prekodunavske zapadne Antske stanove. Bajan, obarski vodja, da se osveti ukloni, odasla odmah svoje poslanike antskomu vladaru ***Davratu*** (po Menandru *Lavrentios* i *Lavritas*) stolujućemu u iztočnoj strani (naime u Vlaškoj i Moldavskoj), trazeć, da mu se pokori i na danak obveže. Davrat reče poslanikom: ***gdje je taj čoviek, živući na zemlji, sunčanim zrakom uzgrijen, koi bi našu silu podjarmiti mogao? Naša je navada druge podlagati a ne drugomu se podvrći, i tako ćemo postupati dokle bude na svietu ratova***

---

fréquents exemples de longévité. Ils supportaient également bien le froid et la chaleur, et leur corps avait une telle souplesse, qu'on rapporte qu'ils pouvaient se resserrer dans un espace démesurément étroit, et se cacher sous l'eau en respirant á travers les roseaux, lorsqu'ils étaient poursuivis par l'ennemi. Endurcis aux fatigues, ils se passaient souvent de lits, de tentes, d'ustensiles de cuisine et de table, et leur pauvreté égalait leur manque absolu de civilisation. Ce qui les distinguat surtout des Germains, c'était la malpropreté, que leur reprochent tous les écrivains contemporains. Du reste, ils étaient braves et redoutables à la guerre, bons, conciliants et humains en temps de paix, fidèles au lien conjugal et hospitaliers avec effusion. Procope, Maurice et Adam de Bréme s'accordent á louer leur caractére doux, juste et loyal. Une invariable gaité, une grande insouciance, les distinguaient comme aujourd'hui; la musique et le chant formaient déjà leur principal amusement».

Digitized by Google

i *maćeva* (*Menander*). Te odlučne rieči Dovratove prouzrokuju oštro pregovaranje medju poslanici i antiskimi velikaši, što učini, da su poslanici glavom platili. Bojan za tada potaji srdžbu, odlučiv, da će se prvom prigodom Antom osvetiti. I eto mu je do mala. God. 581. Anti navale velikom silom na iztočne pokrajine rimske, i tada nezadovoljni plienom Tracije i Macedonije, prodru tja do vlastite Grčke. Iztočni car u toj pogibelji pozva na pomoć Obre, a ovi na brzo dolete, i protisnuv se kroz Mesiju i manju Siciju (Dobruću), strašno porobe sve antske prediele. Dvie godine poslie nalasimo ipak Obre i Ante, gdje složno robe i pale iztočne države. Pobieda, koju su u toj prigodi Carigradjani nad njimi izvojevali kod Jedrenje, dopusti jim, da kadkad prebrode Dunaj i poharaju tamošnje antske stanove (592. 596. 601.). Ali Anti već tada bili su riešili svoju sudaću; u njihove se ruke u to vrieme jurve nalazila sva zemlja medj Dunajem i Balkanom, te su se jošte njihovi ogranci sterali do Soluna i do Ohrida. Zlo ipak po ove podunavske Slavjane, da se nisu odmah ustrojili pod jednom osriednjom upravom. Razkomadani na osam pokoliena, jedno od drugoga neodvisno, pružiše tako priliku dušmaninu, da jih svlada. God. 657. Car Konstantin II. navali na njih i podjarmi jih.

Ostaje nam odveć malo viesti o njihovom društvenom životu do vriemena, kad sidje sa sievero-istoka bugarski narod, koi, predobiv Grke, Ante podjarmi i sried njih naseliv se, u kratko stopi se s njimi na taj način, da poviestnica Anta od sada je sa bugarskom po sve spojena i siedinjena.

§. 8.

Slovenci.

Po razpadnutju Hunskog kraljevstva i odseljenju Longobarda iz Panonske, digne se jedno drugo slavjansko kolieno iz Galicije, pradomovine Hrvata i Srbalja (1), zatierano od Obara, i preko tatranskih briegova stade navaljivati na jug i obuzimati pobližnje prediele sadašnje gornje Ugarske.

(1) Šafařik *(Slow. Starožit. w Praze 1839. str. 716.)* ovako tvrdi: *Tito a giný tém podobnj důwodowé, podlé mého zdánj, postačugj k tomu, abychom za welmi podobné položili, že dřewnj windických Slowenců sjdla, wůbec mluwé, nikde ginde, leč we wlasti zatatranských Chorwatůw a Srbůw, hledna býti nemagj, wůbec prawjm, neboť gednotliwé osady owšem i z giných zemj, z Podnéprj, Dacie, Morawy, až i samých Čech, pocházeti mohly.*

Digitized by Google

Odatle usled nasliednoga obarskog natiska do mala se moralo premiestiti i dalje stupati; te prebrodivši Dunaj, u onu se pokrajinu smiesti i nastani, koju su do danas potomci ovoga traga sadržali pod imenom *Slovenaca*. Stara Slovenija planinska imala je dakle sliedeće zemlje: svu Koruško, Pusterthal u Tirolskoj, Dolaju i većinu sriednje Štajarske, gornju zajedno s niemačkimi naselci (odtalen to, da jedna rieka il gora zove se niemačkim, druga slovenskim imenom), svu Kranjsku, Goričke onaj dio skoro, kako sada (osim nješto malo pofurlanjenih sela), u Istriji manje nego sada, prema Kvarneru niti do Bistrice, i sievero-zapadni dio današnje provincialne Hrvatske.

Od Slovenaca nemamo viesti tja do druge polovice šestoga vieka, kadno Obri, presavši Tatru, posvojiše cielu današnju Ugarsku i svoju vlast raskriliše na slavjanska plemena, koja su se već tu nalazila. Slovenci, iz prva slobodni, većim dilom na kratko padoše pod obarski jaram, i od sada postadoše valjano orudje u obarskih rukuh proti Bavarskoj i Carigradu. Paval Diakon, tadašnji spisatelj, spominje jih za prvi put godine 595., u što pripovieda, da Tasil, franački vojvoda u Bavarskoj, dva puta na njih navali, da si jih podčini, prvo naime kao pobiditelj, a drugo kao pobiedjen po obarskom vodji, koga su oni morali poznati u takovoj pogibelji (*Paul. Diac. Chron. IV. 7. 11.*). Možda su onda ostali pod obričkom zaštitom, te zatim, ko što prije sami, sad s Obri zajednički robili i palili goruju Italiju, a Istru navlastito (600, 601, 611, 613), gdje su se tada i nastanili tja do Mirne (*Quieta*).

Slovenci bili su iz prva rascieplieni na dvie države, naime na sievernu, po Pavlu Diakonu (IV. 40.) nazvanu *Zellia* (da ga nije smelo klasično ime *Celeja?*), sada Ziljska dolina od riečice Zilje, a u osmom stolietju poznatu pod imenom *Karantanum (ibid. V. 22.)*, danas Goratan ili Koruško (1), u obsegu starog Norika, obuzimav u svom najvećem prostoru sadašnju Koruško, Pusterthal u Tirolskoj i veći dio Štajarske; i na *južnu*, koja se spominje već za osmoga stolietja s naslovom *Karniolija*, ili *Krajna* il *Kranjska*, kao pogranična Friulskoj vojvodini i ležeća na gornjoj Savi i Soči (*ibid. VI. 52. Einhard. An. Pertz. I. 207.*).

Ali i za Slovence dodje vriemo narodnoga razvitka i domaće slobode. Složno sa Česi i Moravci ustadoše listom i Slovenci, da skrše divlji obarski jaram; te slavnomu Samu, česko-moravskomu vodji podje srećno za rukom sdružiti jih u jedno kolo sa svojimi podložnici (oko god. 627.). Na

(1) *Goratan* je izmišljeno ime, što dolazi tobože od *gora*, kojih zbilja ima. Ime je celtičko: *Krn—Kamen*. Slovenac iz *Carantania* učinio *Koroško*.

Digitized by Google

tu novu slavjansku državu udari namah sa zapada franački kralj Dagobrt, da tako granice svoje kraljevine protegne prama iztoku (630.). U isto vrieme i s juga navališe na Samovu državu Longobardi, budi kao franački saveznici, budi da jim se osvete, što njihove prijašnje navale na Slovence nisu bile nikada okrunjene doveljnim uspiehom (jednom bila jim je ciela vojska izsiečena; V. Liharta). Nu Samo strašno ti pobije Dagobrtovu vojsku u trodnevnoj bitci kod Wogastísberga, i take prisili Longobarde, da ostave Koruntansku, i da se brže bolje kući vrate.

Njeki vele, da je prvi slovenski Apostol bio Sveti *Amand*, Utrechtski biskup; no ako je i bio, vidiet je ipak, da je bezuspiešne radio (oko g. 630.). Isto se pripoviela, da je njekolike kašnje liepim plodom urodio trud u ovih stranah Svetomu *Emeranu* i njegovomu slovenskomu tumaču svećeniku *Vitalu*, a pa još liepšim Sv. *Ruprechtu* solnogradskomu biskupu († 718). Bolandiste ipak ne kažu ništa izviestna ni o S. Amandu, ni o S. Emeranu. Kršćanska viera došla je svakojako Slovencem, kako je i naravski, najprije iz Ogleja od ondješnjih patriarha. Oglejci u prepiru sa Solnogradskimi biskupi vazda su se na to pozivali: nared u primorju, Goriškoj i zapadnoj Kranjskoj smatrao je uviek Oglej za siemenište svoga kršćanstva: patriarhe su zato i tvrdokorno zahtievali i zadržali crkvenu oblast sve do Drave. Kršćanska viera bavarskih apostola nije bila ništa drugo nego erudje bavarske politike.

Ali se Samova kraljevina ne održi ni dugo u cvietu. Već se njegovom smrću (oko god. 662.) po sve raspade ova silna i velika slavjanska država, možda zbog razpra, koje buknuše medju baštinici Samove vlasti. Zato ju nalazimo odmah razcipljenu na više pokrajina, kojimi upravljahu različne obitelji. To razpadnutje upotrebiše Obri malo kašnje na svoju korist, navalivši često na Korutansku, da ju opet pod svoj jaram sprave. Oko god. 670. Slovenci podpomagaše Warnefrida, Friulskog margrafa, proti Grimoaldu, longobarskomu kralju (1), ali jih ovaj uzbi. Da mu se osvete, navališe do mala iznova na Friulske prediele, no opet su pobijeni. God. 705. Slovenci poraze Ferdulfa, friulskog margrafa; a god. 718. potučeni su u Istri od Pemma, možda ondješnjeg krajiskoga župana, koi ipak s njimi na brzo načini mir. Ratkis, Pemmov sin, malo poslie sbaci otca s priestolja, a ovaj pobiegne u Korutansku, da si tamo pomoć potraži. Čega radi Ratkis, i što mu Slovenci nehtieše danka plaćati, navali odmah na Koruntansku; no badava mu svi napori (*Paul. Diac. IV. 40. V. 22–25., VI. 51–52.*).

(1) Već u sedmom stolietju na dvoru friulskoga vojevode slovenski jezik biaše veoma razprostranjen i navadan (*V. Šafařik. Slow. Starož. str. 713*).

Digitized by Google

Ali god. 748. zgodi se, da su Obri snažnije nego ikada prije, navalili na slovenske južne granice, možda, da si prokrče put u Italiju i u zapad. U toj stisci Slovenski narod izabra si za vojevodu u ratu BORVTA, koi nam dolazi u poviestnici slovenskoj kao prvi knez u slovenskoj zemlji. No Borut videć do mala, da nemože svojom silom odolieti gorostasnomu dušmaninu, zaprosi pomoć u susiednih Bavara, obećavši jim, da će jim plaćati godišnji danak i da će slovenski narod primiti kršćansku vieru; čim su Slovenci već tada izgubili izvansko političko suverenstvo i domaću slobodu. Ovaj čin sam već bi nam podpuno zasviedočio, da se je slovensko pleme po razpadnutju Samova kraljevstva ustrojilo odmah na posebni način, možda republikanski, i da je do tada znao proti dušmaninu po sebi sačuvati svoju slobodu i samostalnost. Nadalje uvierava nas, da se je slovenski narod onda nalazio u prijateljskom odnošaju sa susiedi na zapadu, i možda s njimi u savezu, budući znademo, da su Slovenci ne malo podpomagali bavarskoga vojevodu Odona, kad se je latio svrći franački jaram. Bavari dakle priskočiše namah Slovencem na pomoć, te ove tako sadružene sile mogle su napokon uzbiti navale obostranoga neprijatelja. Nu tom prigodom bavarska neviera teško ti prevari slovensku pouzdanost. Bavari, nalazeć se u prilici, da si bez odpora Slovence podčine, prisile jih, da se njihovoj vlasti podlože; a da taj usilno nametnuti jaram ne bude jim lasno sbaciti, uzmu i sobom odvedu u Bavarsku mnoge talce, te izmedju njih Gorazda, Borutova sina, i sinovca mu Četimira (*Chetumar-Kajtimar*). Ova dva, dok su ondie prebivala, primiše krst u Solnogradu, i pod uplivom ondašnje zapadne prosviete izobražiše se.

Po Borutovoj smrti bavarski vojevoda dopusti GORAZDV, da se kući vrati i otca nasliedi na kneževskom priestolu (750.). A kad Gorazd umrie (753.), Pipin, franački kralj, komu je onda Bavarska podložna bila, na zahtievanje slovenskoga naroda naimenova ČETIMIRA korutanskim knezom. Za ovoga sve se to većma razpruži kršćanska viera medj Slovenci nastojanjem solnogradskih svećenika; ali su se i onda njeki jako opirali njezinomu napredku, te podigoše dvojaku bunu, da ju odbiju. No što su badava tada namieravali, podje jim za rukom po Četimirovoj smrti (769.), kadno iz sve države protieraju svećenstvo i pokršćenike, kano privržene despotisma domaćega i gospodstva tudjega.

Po Četimiru, s kojim izumre vladajuća porodica u Korutanskoj zavladaše dakle domaći nemiri, u kojih dohvati se priestola VLHVN (*Valdungus-Valchunus*) po uplivu bavarskoga kneza Tasila, koi se već god. 763 oteo biaše franačkomu pokroviteljstvu, te samostalno vladao.

Digitized by Google

Vlhun uz bavarsku zaštitu dozva odmah kući odprije protjerane svećenike i pokrsćenike, i na novo krstjansku vieru uskriši u državi. Medjutim Tasil smieraše, da Korutansku s Bavarskom prvom prigodom stopi. Nu Karlo Veliki prekine mu tiek, kad ga prisili, da se franačkoj kruni opet pokori. S nasliednim padnutjem Tasila i Slovenci morali su se brže bolje skloniti pod franački jaram, da se od divljih Obara spase. Da osigura granice svoga carstva proti Obrom, Karlo Veliki g. 803. u Reznu ustroji iz ovih iztočnih i južnih pokrajina dvie markgrofije, jednu na iztoku, a drugu na jugu. Prvoj podčini gornju i dolnju Panoniju; drugoj, kojoj bi Furlanska jezgrom, Korušku, Kranjsku, Istru i Hrvatsku. Slavjanski knezovi i župani ostaše neodvisni u nutrnjem upravljenju svojih pokrajina; a sva odvisnost od franačke vlasti biaše u tom, da ju imahu priznati za svoju zaštitnicu, slati joj pomoć u ratu i plaćat joj njeki danak. U Sloveniji tada uvede se prvi put desetina kano u drugih franačkih zemaljah za crkvu.

Poznato je, da za sliedećih franačkih navala na obarsku državu Slovenci su jako podupirali zapadnoga cara, da tako izbiegnu pogibelj, koja jim je s one strane prietila. Po savršenju ovoga rata i smrti Karla Velikoga (814) do mala nemiri i razpre zavladaše kućom njegova sina i nasliednika Ludovika Pobožnoga. Tada namiestnici carski u krajskih pokrajinah, neobuzdani u svojoj punomoći, počeše obieručke globiti i derati podložne si narode. Lakomost i nasilje furlanskog margrafa Kadolaka u južnoj Korutanskoj i u posavskoj Hrvatskoj dodje do najgadnije biesnoće. Badava se LJVDEVIT, knez u posavskoj, većekrat potuži caru, da ukroti tako prekomierne nerednosti. Videć onaj dobro, da drugčije mu spasenja nema, usta na oružje u savezu južnih Slovenaca, da silom si izvojuje svoja prava ili svrgne s naroda kleti franački jaram. Slavno se Ljudevit održa za dugo (819-822); nu napokon, kad mu se iztroši snaga, morao je u bieg, da si spasi život. U ovom ratu Slovenci su se hrabro naproti dušmanu održali, dok jih njemačka poplav ne proguta. Kad su napokon oni predobiveni, franačka se osveta protegnu na mal da ne sve Jugoslavjane. Miesto narodnih knezova narine jim car Ludovik njemačke; imovina Slovenaca obogati carsku blagajnu i njemačke crkve i porodice; niti je bilo zla i nevolje, što od tada ne pretrpi slavenska narodnost kroz više nego devet drugih strašnih viekova.

God. 828. Ludovik Pobožni radi nevierstva svrgnu Balderika margrafa furlanskog. Njegova margrofija bude podieljena na četiri kneževine podčinjene bavaskomu vojevodi, najme: na Furlansku, Istru, Korušku i gornju Posavinu ili Podravinu (Varazdinsku županiju), dočim Hrvatska po svema

Digitized by Google

se oslobodi. Kad g. 843 po Verdunskom ugovoru Ljudevit postane kraljem Niemačkim, tad opet nastupi staro razdieljenje istočnih zemalja, sdruženih od sada s njemačkom krunom, koja se stavi svom moćju, da si jih što uže politično i crkveno utielovi. Furlanska bude spojena s Italijom, a ostale, t. j. Istra, Kranjska, Koruška i Podravina ostaše pri Njemačkoj; nego ipak je Koruška i na dalje, sve do 16. vieka, ostala poglavita izmed njih, s kojom bile su ostale istina u tanku ali ipak neprekinutu vezu. *Helmoin*, *Abgar i Paba* bili su Koruški knezovi od g. 826 do 861. U isto vrieme nalazimo u Podravini kneza *Ratimira*. Za Karlomana i Arnulfa nove promiene po svema preobaziše ove slavjanske pokrajine, čim su oni još više od prednjih nastojali, da se niemština ugnježdi u ove strane, nakanom konačnoga izčeznutja slovenskoga življa. Od tada ova plemenita grana jugoslavjanske obitelji izgubi svoju prirodnu slobodu i mal da ne svoj narodni značaj, a posta stolietnom robinjom niemačkog nasilja i surovstva. Od tada poviestnica kadkad bilieži nam samo imena Štajarske, Koruške i Kranjske, ali o Sloveniji, o domovini slobodnih Slovenaca, ona muči. Ipak imadu historiju i oni, i to historiju dosta sjajnu, premda samo pasivnu. Prieko tisuće godina traje već njihova borba ili za život ili za smrt. Ta borba jošte nije svršena, ali se vidi već sada, da su pobiedili Slovenci neizcrpivom snagom svojih kreposti i svoga duha sve toli brojne protivnike. Morali su se poklanjati niemačkim carem, ali ti carevi izčeznuli su iz pameti njihove: propalo je isto carstvo niemačko, dočim kuca danas još živo i čilo žila njihova narodnoga života. Morali su primati tvrde zapoviedi niemačkih hrcoga, margrafa i grofa, ali se s njimi nikada sprijateljili nisu, već jim pritisnuli žig narodne hulbe u svojih piesamah i pripoviedkah na njihovu nevriednu uspomenu. Po jadnoj Sloveniji razasule su se niemačke nasedbine, ali su bile na štetu samo na krajevih, u gornjoj Koruškoj i Štajarskoj; u sriedini pako, u srdcu slovenske zemlje, zagušio jih je zdravi, moćni dah slavenskoga življa. Njemačka gospoda prisvojila su si slobodnu zemlju slavenskoga kmeta, razprostraniv ubitačni, tudji *Lehenssistem* po slovenskoj baštini, ali ta gospoda moradoše stranom se izseliti, stranom su osiromašila; a marljivi i strpljivi slovenski seljak dan danas opet je gospodar svoje prastare diedine. Baš ta korienita snaga slovenskoga kmeta bila je izvor narodnoga preporoda novijih vriemena. Od kmeta poteklo je domoljubno u svakom obziru ugledno svećenstvo današnje Slovenije. Od njega potekli su i marljivi zanatlije, viesti obrtnici i trgovci, koji su već izgubljene skoro gradove slovenskoj narodnosti natrag vratili. Ovakav narod ne čami u mrtvilu, niti mu se nije propasti bojati, koi si je udario

Digitized by Google

usprkos svim bezbrojnim zaprekam ovako tvrd temelj narodne književnosti i prosvete, koi je dao crkvi biskupa *Krema*, *Ravnikara* i *Slomška*, znanosti matematičnoj *Vegu*, pravoslovnoj *Dolinara*, klasičnomu piesničtvu *Prešerna* i *Koseskoga*, a svakoj struci rada i truda toliko stotina razumnih glava. Kako jednoć, stoji Slovenac još dan danas nepomično u staroj vrućim znojem svojim oplodjenoj domovini, kano prvi stražar slavjanski prama jugozapadnoj Evropi na vratih klasične Italije, a sada tiesne naslonjen na svoga po krvi brata, Hrvata i što tiesnije to za oba probitačnije; kako jednoć, dieli još dan danas Magjara od Talijana, Niemca od mora jadranskoga; posieduje dan danas još najznamenitije klance i prevale iztočnih Alapa. Tim je zadržao si važnost uprav evropejsku, niti ga nije volja ikada to svoje miesto komu drugomu ustupiti. Sada je vrieme i zanj povoljnije; izza duge zime zasinulo je i njemu sunce pramalietja, i sva je nada i prilika, da će biti buduća sudbina njegova uz blagi upliv hrvatsko-srbskoga pobratimstva milija nego li biaše mu prošasta. Gdje je bilo toliko truda i trpljenja uz toliko poštenje ne smie se o najobilatijem božjem blagoslovu ni posumnjati, kamo li izdvojiti ili duhom klonuti.

§. 9.

Hrvati.

Glede prediela, koje danas obuzima srbsko-hrvatski narod, nemamo viesti, da se je tu slavno naselilo koje slavjansko pokoljeno prije sedmoga vieka. Istina je ipak, da njekoliko prije, navlastito za Justiniana I., iztočnoga Cara, većekrat su slavjanske čete prodrle u Ilirsku i dosliedno u Dalmaciju (*Prokop. knj. III. str. 39. itd.*); ali uslied istih spisatelja, koji nam to pripoviedaju, premda je izza ovih prvih navala na sve strane još drugih nasliedilo, moglo bi se ništa ne manje za istinito držati, da Slavjani svaki put, bili oni pobieditelji ili pobijeni, odmah su se k svomu domu vraćali, svagda vodeći sobom privelik plien. I ovo nam tvrdi isti naš veleučeni *Lucius*, koi, pošto je u svom dielu „*De Regnis Dalmatiæ et Croatiæ*“ pomnjivo iztražio sve dokaze, koji nam ostaju o tom predmetu u knjigah starih poviestnika, te zatim potanko jih promotrio i prosudio, ovako ti odprto i odriešive veli: *Dalmatiam sæpius ab Abaribus et Sclavis depopulatam dici potest, occupatam autem affirmari non potest.*

Prvi Slavjani, koji su stalno naselili ove naše zemlje, bili su Hrvati i Srbi.

Digitized by Google

Poznato je, da malo prije došašća Hrvata i Srba, Obri su bili osvojili cielu ondašnju Dalmaciju, koja se je tada na sieveru do Drave i Dunaja, a na jugu do Drača pružala. Način pako, kako su ju oni predobili i u njoj stalno se nastanili, pokazuje nam *Kostantin Porphyrogenitus*, iztočni car, koi je pisao svoja različita diela u polovici desetoga vieka, i zato je najbliži poviestnik vriemenu, o kom besiedimo. Evo kako nam on sve to pripovieda u poglavju XXX. svoga diela: *De Administrando Imperio (Corp. Scrip. Byzant. Bonæ 1840. Vol. III. p. 127: sqq.)*.

Još u stara vriemena Dalmacija se pružala od Dračke ili Antibarske granice tja do planina istarskih, a u širinu do Dunaja; i sva ova pokrajina bila je pod oblašću rimskih Careva, a naselnici bili su kmetovi rimski. Blizu Splieta stoji grad Solin, u kom trajahu dni plemenita gospoda i množtvo puka. Odkle se zgodi, da to miesto posta sriedištem sve Dalmacije. Ovdie su se svake godine kupili konjanici u dalmatinskih varoših zapisani do hiljade, te su se k Dunaju šiljali, da tamo granicu proti Obrom čuvaju. Ovaj puk onda stanovaše s one strane Dunaja, gdje danas Turci (t. j. Ugri) prebivaju. Svake godine dohadjajuć tu Dalmatinci, da čine stražu, opaze jednom s druge strane Dunaja njekoliko osoba i stada, i dopade im se, da prieko rieke prebrode i razvide, koji li ljudi tu stanuju. Prebrodiv dakle, najdoše samo diecu i žene obarske, jer malo prije sve što je muškoga bilo, otišlo biaše, da boj bije njegdje daleko. Zato Dalmatinci, navalivši na njih, pohvataju sve naokolo i odvedu k Solinu u sužanjstvo. Obri, povrativ se doma (iz Tračičkoga rata god. 625.), i tu nesgodu čuvši, jako se prepadnu, nit iz prva ne znaju, odkle jim se ta rana zadala. Odluče dakle za njekoliko vriemena skrovnu stražu držati, da na taj način neznane i hude silnike upoznadu.

Tri godine poslie došav po običaju iz Solina na otu granicu dalmatinska četa, da stražu drži, i možda obavieštena od priašnje o golemom plienu, što ona počinila biaše, pokusi prebroditi Dunaj, jeda bi joj za rukom pošlo poplieniti pobližnje prediele, i blaga koliko veće se dobaviti. Ali se ljuto prevari. Obri, budući se tomu domislili, skriju se, i tek što upaze, gdje su se Dalmatinci, već dobrodiv na njihovu obalu, spremali, da se sveuzdano spuste na plien, u tren oka izadju jim na susriet, obkole jih, i sve pod mač okrenu i izsieku, tako da jim se ni jedan ne izmakne. Uz to svukavši tielesine smaknutih Dalmatinaca, njihovu opravu na se navuku, te uzamši jošte oružje i sve ostale bojne sprave dalmatinske čete, posiedaju na konje, i noseći nuz to u rukuh ugrabljene zastave rimske, jakim se mahom upute put Solina.

Digitized by Google

Medjutim je baš prispielo bilo vrieme običajnoga povratka dalmatinske čete s granice, i bio je dan Biele Subote. Ova množ Obara pako, približajuć se varoši, skloni se u grmlje, da tamo se skrije, a samo hiljada njih dalmatinski odievena odjezdi napried prama tvrdjavi Kliškoj, koja je onda, kao predgradje, branila pristup k Solinu (1). Klišani, spoznavši svoja znamenja i odiela, i znadući, da se taj isti dan ima po običaju dalmatinska četa kući povratiti s dunavske granice, odmah ti otvore vrata i radostno jih prime. No Obri, čim su u gradu bili, posvoje vrata, i dadu uređeni znamen onim, koji su nješto dalje u grmlju sakriveni stojali, da se dignu i da jim što prije na pomoć dodju. Ovi, opazivši biljege, u treu doliete tamo, i sdruživ složno sve sile, provale u grad, sve zakutke posiedav. Tada sve naleglo mač do mača, striela do striele, te u čas Kliš padne u Obarske ruke.

Čim Obri predobiše Kliš, i tu se utvrdiše, sa svom snagom udare na Solin. „Solinjani, veli, *njegda naš*, Ante Kuzmanić, uzašavši na ograde i obzide, bez prestanka su mnogo dana obarali na neprijatelja grdobe, kamenje, striele, al ga nemogoše nikako uzbiti. Na svake su se muke mučili; koji se jako na oružje oprli, poginuli; koji su se hvalili, da će junački na obraz izaći, i da će se održati, sad u se dušu; mlogi iznemogli čuvajući stražu i braneći se, a ostala se svietina bez vojvode i upravitelja, zabunila, prestrašila. Obri u toj smutnji grad pokriju: tu se kose dižu, neće da kapa stoji na glavi; tu se, pobro, krči, maže, teše, poplav krvi teče, tvrda zemlja nemože doli, visoko nebo nemože gori; žene jauču, bubanj grade na prsim, stoji berjakanja i pomaganja ljudih: plač, žalost i na daleko se stere. Mlogi goli, bosi, kao gomile grntali, neznali, hóćeli k brdu ali k strmu; jedno kaže majko mila, a drugo berija! berija! Starci, kljasti, majke s diecom u naručaju zaludu su na koljena pali i ruke sklapali; sve to pod mač palo kao da si metlom položio. Što ne mogli izsieći ni razgrabiti, ono porobili i popalili, te se tako plemeniti grad Solin pretvorio u uglievje i u lug“ (2).

---

(1) Ovo predobitje Kliša na dugo opisuje isti *Porphyrogenitus* u pag. 29. gdje o uzetju Solina dodaje ovo samo: *nec non etiam laudatam urbem Salonam occuparunt.* Solinske jade s živimi bojami nacrta nam ipak naš slavni poviestnik Toma Arcidiakon Splietski *(Hist. Salon. cap. VII.).*

(2) Ovo oborenje Solina zgodi se g. 628. pripoviedajući nam *Porphyrogenitus* u pag. 29., da poslie kako su se Obri povratili iz poduzetja Carigradskoga (god. 625.): *permutationes* duas *instituentes Romani* (naime od straže godišnje pri Dunaju), *a pascha ad pascha suos permutabant*, te da na treće lieto Obri su na četu Dalmatinsku prebrodivšu udarili, i zatim odmah navalili na Dalmaciju.

Digitized by Google

Zatim su Obri i sve ostale prediele ondašnje Dalmacije poplavili, sve pod mač okrenuli ili porušili; a napokon videći, da preliepa jest zemlja, stavno se u njoj naseliše, izim njekoliko primorskih gradova i otoka, koji nehtiedoše im se predati, te ostaše i na dalje podložnici iztočnog Cara (1).

Ali nisu Obri za dugo uživali na novo zadobivene zemlje. *Porphyrogenitus*, pošto je u poglavju 30., opisao obarsko posvojenje ciele Dalmacije, pripovieda na to nasliedno nasrnutje Hrvata u istu državu, i kako su ovi napokon izza duga napora iskorienili iz nje narod i obarsku vlast, a potom se tu miesto njih stavno i mirno naselili. On nam pripovieda, da su Hrvati (2), prije svoga izseljenja, pribivali izza Bagibarske, t. j. u iztočnoj Galiciji, gdje su jošte za njega živili njihovi srodnici, Bielohrvati. Kad eto jedno kolieno ovoga naroda, naime petero braće, Klukas (Κλουκάς), Lovel (Λόβελος), Kosenac (Κοσέντζης), Muhlo (Μουχλὼ) i Hrovat (Χρώβατος), i dvie sestre, Tuga (Τοῦγα) i Buga (Βοῦγα), po nutkanju Erakliie iztočnoga cara, odanle odlaziv (3) sa svojimi puci, dodju u Dalmaciju, da iz nje izgone Obre već od njekoliko godina (628.) tu naseljene. Medju Hrvati i Obri nastane višegodišnji rat; no napokon pobiede Hrvati, te Obre stranom potuku, a stranom si podjarme; i tako, veli *Porphyrogenitus, ex illo tempore a Chrobatis passessa hæc regio* (t. j. Dalmacija) *fuit*. Taj rat poče i savrši se za Eraklije iztočnog cara († 11. ožujka 641.); te zato se može bez dvojbe za temeljito držati, da su Hrvati okolo god. 634. prodrli do Dalmacije, a da je njihova borba s Obri trajala tja do godine 639.

Izgonivši Hrvati Obre iz ondašnje Dalmacije po hrabrosti svoga oružja, i uslied poziva iztočnoga dvora, koi zato jim ju dao u vlastitost (4),

---

(1) Možda su se tada s Obri za prvi put i Slavjani naselili u Dalmaciji, ako li je po sve istinito, što mnogi tvrde, da je u obarskih vojskah bilo uviek više polovice Slavjana. S toga bi se onda lašnje dalo iztumačiti ono malo razlike što obstoji izmedj naših otočanskih i primorskih stanovnika sadašnje Dalmacije. Ali nam je s druge strane poznato, da je Kagan god. 625. morao ponajviše zato dignuti obsadu Carigradsku, što mu se iznevieriše Slavjani, koji su rukovodili istu obsadu sa mora *(Chron. pasch. 396. 7.)*.

(2) Хрьватъ, хорватъı, Chruuati, Chroatæ, Χρωβάτοι, u najstarijih hrvatskih, latinskih i grčkih spomenicih, znamenujuć zemlju bregovitu, i odnosno stanovnike njezine.

(3) *De partibus Poloniæ*, veli Toma arcidjakon Splietskl *(cap. VII.)*: isto Laonik Chalkokondyla *(ed. Paris I. 17.)*, itd.

(4) Carigradu već odavna iznemoženu, mnogo su truda davali iztočni poslovi, a snage njegove na zapadu bile su po sve slabe i jako polomiene. S ove strane da si sačuva granice proti osveti Kakana skoro uzbijena (625.), nije Caru drugo bilo nego pozvati na pomoć Slavjane, koji su se već za obsade Carigradske, kò što smo ozgo spomenuli, Obrom izne-

Digitized by Google

oni su zakonito postali vlastitimi gospodari ciele one zemlje, koja se do preko Bojane pružala. Ali Hrvatski narod nije tada toliko moćan bio u broju, da je mogao sve ondašnje dalmatinske prediele napučiti i tako si jih zadržati. Isti *Porphyrogenitus* (cap. 32) odprto nam kaže, da južni dio dalmatinske države po naseljenju hrvatskom osta u pustoši mal da ne bez stanovnika. Hrvati su dakle samo si posvojili na sieveru onoliko zemlje, što im je od potriebe bilo, da se ugodno nastane. Nije moguće označiti točno sve granice prvašnje Hrvatske, budući nemamo spomenika ondašnjih; te i ono malo viesti u spisateljih i poveljah pobližnjih onomu vriemenu stoji mutno i neodriešivo. Dümler (*Über die ält. Gesch. der Slav. in Dalm. Wien 1856. str. 22.*) na temelju obstojećih sviedočanstva tvrdi, da se je prva Hrvatska pružala od jadranskoga mora do Plive, koja utiče u Vrbaš, a od ustiju Cetine s okolicami Imoćskom i Hlievanskom na jugu tja do Raše i do izvira Kupe na sieveru. No na sieveru navlastito ovo Dümlerovo označenje odveć krivo je, zašto on niti nespominje Posavske Hrvatske, niti logično nezaključuje, kad izvodi iz otog, što *Porphyrogenitus* ne navadja nikakova grada hrvatskoga ležeća medj Vrbašom, Unom i Savom, da ovaj prediel nije s prva spadao Hrvatskoj. Moguće je, da tu onda nije bilo jošte gradova dostojnih napomene, a moguće je i to, da ako jih je i bilo, njie jih *Porphyrogenitus* poznavao tako izviestno kô što one pobližnje primorju, kuda se je sterala njegova carska vlast. S druge strane županija Pezentska uprav stojala je na sieveru Plievske, dakle u ovoj okolici; te i amo mogla bi se možda po njekojih namiestiti županija Bribirska (Bribir bližu Gradiške), kad bi se htielo dopustiti, da medj Krkom i Zrmanjom već se je na onom malom prostoru dosta županija nalazilo. Nu Rački, naš velezaslužni poviestnik, pošto je potanko promotrio i duboko prosudio sve stare dokaže tičuće se ovoga predmeta, ovako tvrdi: *novo utemeljena država Hrvatska, podigavša se početkom VII. stolietja u staroj Dalmaciji, Istri i Panoniji, imaše za granice Bojanu, Drinu, Dunav, Dravu, Savu i planine Istarske; iza ledja hrvatskoga naroda naselio se je narod srbski; on posiede prostoriju med Drinom, Moravom i Mljavom s jedne strane, te med dolnjom Drinom ispod ustja Lima,*

vierili bili. Vierojatno i to iznevierenje osnova lukavost Carigradska podmićenjem slavjanske čete. Možda već od tada se Slavjani počeše dobro paziti s iztočnici i dogovarati medjusobno kako da složnimi sili obore obćega neprijatelja. Što se pako njekimi navadja proti ovomu pozivu čini nam se, da nema dovoljnoga poviestničkoga temelja. Ako su Slavjani do svrhe šestoga stolietja neprijatelji bili Rimskoga carstva, nemože se s toga nikako izvoditi, da su i u naprieda isto tako ostali; a Toma arcidjakon, smiešajuć Obre s Gothi, ove drži, kô što i *Porphyrogenitus*, a ne Hrvate za razoritelje Solina i Epidaura.

Digitized by Google

bližnjimi dinarickimi planinami, riekom Drincem, Sitnicom i Toplicom (Odlomci. str. 19.). S ovimi Račkiemi granicami ne slažemo se samo na jugu, gdje će se bit doisto s prva pružalo hrvatsko pravo možda i preko Bojane, ali ne hrvatski narod isključivo, kô što smo ozgo vidili; i zato ova južna granica po nas dopirala je samo do južnoga medjaša Cetinske, Imoćske i Hlievanske županije, t. j. najdalje do nutrnje Neretve i do utoka Cetine, gdje su počimali srbski predieli. To bi nam potvrdio isti prostor, koga su u Dalmatinskoj Hrvatskoj zauzimale dotične županije, kô što nam jih sam *Porphyrogenitus* opisuje. Njih je bilo onda do četrnaest, te su se nazivale: hlievanska (Χλεβιανα - Lievno u Bosni), cetinska Τζέντζηνα- rieka Cetina), imoćska (Ἥμοτα-Imotsko), plievanska (Πλέβα- Plieva u Turskoj Hrvatskoj), vezentska (Πεσέντα-na sieveru od Jajca u Bosni), primorska (Παραθαλασσια-primorje, med Cetinom i Krkom), bribirska (Βρεβέρα-na sievéru Skradina, gdje Bribir i rieka Bribirštica, ako li nije ipak Bribir pri Savi kod Gradiške), ninska (Νονα-Nin kod Zadra), kninska (Τθῆνα-Knin), sidražka (Σίδραγα-med Biogradom i Skradinom), nijiska (Νινα-s obe strane rieke Zrmanje), krbavska (Κριβασσα - Krbava), lička (Λίτξα-Lika), i gadska (Γοὐτζηκα-kod Otočca).

Porphyrogenitus u pag. 30. dodaje napokon, da istom kad dojdoše Hrvati u ove strane, jedna se stranka njih odciepi i ode se naseliti u njeki dio Ilirske i Panonske. Rački, sravnjivajuć kašnje zgode ove odstranjene hrvatske obitelji, navlastito na temelju franačkih lietopisalaca, tvrdi, da ova se je država *„protezala od zapada počem od rieke Raše (Arse) u Istriji prama vrielu Kupi uz Sutlu do Drave, zatim prediel med ovom riekom i Savom“;* a da u ostalom *„graničila je s Dalmatinskom Hrvatskom“* (Arkiv za Jug. Povj. IV. 261). Mi bi smo ipak nješto pokratili ote granice Posavske Hrvatske, čim bi smo joj oteli na zapadu cielu sadašnju županiju Varaždinsku i sievero-zapadnu stranu barem županije Zagrebačke i Križevačke, gdje se još danas čisto označuje slovenski živalj.

Obie Hrvatske, dalmatinska naime i posavska, imale su posebno odmah s prva neodvisnoga kneza ili velikoga župana (ἄρχοντα), i živile su izmedj sebe u ponajboljem sestrinskom odnošenju. Dalmatinska, krom velikoga župana, vrhovnoga gospodara ciele zemlje, imala je jošte jednoga bana, koi je kneževu namiestnik bio, i svoju je moć sterao na ciele tri sieverne županije, t. j. krbavsku, ličku i gadsku. Za banom sliedilo je jedanaest župana na čelu njihovih dotičnih župa. Veliki je župan s prva stolovao u Biaću, tvrdji med Trogirom i Splietom, na miestu gdje još danas

Digitized by Google

se vide njegove razvaline. Izbiraše ga onda ban i župani izmedj sebe, a narod ga je potvrdjivao; te s toga se je vele često u naprieda ovih izborah radi nemir domaći zametao.

Ivanu od Ravenne, prvomu nadbiskupu Splietskomu, zaiska srce s milosrdja i vierozakonske revnosti, da Hrvate na kršćanstvo obrati. I uprav podje mu za rukom malo poslie njegova dolazka u Spliet pokrstiti najprije njekoliko hrvatskih poglavica; te tiem u isti par i Hrvatom pukne želja, da katoličku vieru prime. Zato nadbiskup Ivan odmah se obrati k Vitalijanu, rimskomu Papi, proseć, da bi u Hrvatsku poslao rimskih svećenika, što može više, koji bi ondje vandjelje krstovo naviešćali. Dogodiv se to za malo vriemena, isti nadbiskup pokrsti poveći dio hrvatskoga naroda, i umrie oko god. 680. Nemamo točne viesti o dobu, kad su se posavski Hrvati pokrstili; ali je vierojatno, da je i njih barem veći dio primio krst iz istih ruku, kô što i dalmatinski Hrvati, ako li ga ipak ne primiše, kakono Hrvati u Istriji i u Liburniji sievernoj i pobližnji Slovenci, od Oglajskoga svećenstva. Što je u toj strani još dremalo u poganstvu tečajem devetoga stolietja, to pokrstiše Ciril i Metod, koji su, kô što je posnato, pokrstili svu Panoniju u starom smislu, dakle i još nepokršćene Hrvate med Savom i Dravom.

Istom kad su Hrvati Obre svladali, i kršćanskoj vieri prionuli, stupiše u prijateljska odnošenja sa ono malo stanovnika rimskoga pokoliena, što se biaše kroz Obričko opustošenje na bližnje otoke spasilo i sahranilo, a sad se mirno na kopno povraćalo u svoj zavičaj. Toma Arcidiakon Splietski (1200—1268.) u pag. X. to nam odprto sviedoči kad piše o Splietu, da odkada su se tamo njeki biegunci Solinjani vratili bili, po zapoviedi iztočnog Cara, *inter eos* (t. j. med Splietjani i Hrvati) *pace composita, cœperunt Spalatenses cum Slavis paulatim conversari, communionum negotia exercere, connubia iungere, ac pacatos eos, sibi et familiares reddere (V. Lucius. I. 10.).* Hrvati dakle miesto da zaprieče, kô što su mogli, bieguncem povratak, oni su im pustili, da slobodno se vrate u svoja primorska staništa. i da si tu po svoju kroje domaću vladu pod nadzorničtvom iztočnog dvora; zato većinom njihova je zasluga, što se je onako sjajno malo kašnje razvio municipalni ustav u dalmatinskih občinah.

Vierojatno je, da najstariji izmed ono petero braće došavše na čelu Hrvata u Dalmaciju, naime KLVKAS, biaše najprvi knez dalmatinskih Hrvata, prem da rimsko starodavno kazalo Splietskih nadbiskupa *(Farlati I. 333.)* spominje nam samo petoga, t. j. HRVATA. Ovaj je bez dvojbe brata

Digitized by Google

nasliedio. Za Hrvatom dolazi nam PORGA, Klukasev sin, za koga su Hrvati prionuli na kršćansku vieru, i tim stupili u savez sa Rimom uz pogodbu, da će mirovati sa susiedi, a s druge strane, da će jih Papa braniti, kad bi naskočili na njih neprijatelji; te su i pismeno tu pogodbu sa Papom načinili *chirographis propriis datis.*

Poslie Porge neimamo viesti za više od stolietja o knezovih, koji su vladali Hrvati, ni o dogodjajih ovoga naroda. Vierojatno je, da nisu za onda imali vrhovnoga župana, no da se je pojedimice svaka županija vladala slobodnim načinom pod uredbom svoga župana, s početka s njekim prem slabim podaničkim odnošenjem prama Carigradskomu stolu, a malo kašnje sasvim neodvisno *(Arcid. Tom. X. Porphyr. 29.)*. To su vrieme Hrvati, strogo se držeć svojih granica, upotrebili navlastito na sutarnje ustrojenje svoje države i za to veće razvijanje poljodeljstva kod kuće a trgovine sa susiedi, te su naučili se vinarstvu, maslinarstvu, vrtljarstvu i navlastito brodarstvu. Od njihova dolazka u ove strane do Karla Velikoga Hrvati su dakle gojili mir sa susiedi, da tako si bolje učvrste domaću silu. Niti bi se oni latili bili i ma kada oružja, da jih nisu na to prisilila izvanjska nasilja. Onda samo, kada su vidili domaću slobodu u pogibelj, da se je inostrani dušman ugnjezdio u njihove predjele i poćeo gaziti njihove domaće svetosti, stare navade, mili jezik, steprv onda svi složno skočiše na noge junačke, da ga satru.

Za Karla Velikoga opet nam se prikazuju knezovi na čelu toliko dalmatinske koliko posavske Hrvatske. Karlo, porušiv god. 774. longobardsku kraljevinu, podčini zatim Friulsku i Istru, i tako se približi i već dohvati hrvatske granice. Kada je pako Hrvate podjarmio, nema izviestnoga dokaza, da nas bezdvojbeno uvieri. Vierojatno je ipak, da je Enrik, friulski krajiški župan (markgraf), prvi Hrvate nadvladao. No Enrik godine 799. izdajnički smaknut je, kô što franački lietopisi pripoviedaju, po Hrvatih, dočim je obsiedao Trsat u Liburniji. Valjda su se tada Hrvati, slavnim odbijanjem franačke vojske i smaknutjem njezina vodje, svrgavši tudji jaram, opet svoje slobode dokopali. No do mala iznova jih nahodimo pod zapadnom zaštitom. God. 800. Karlo V. sam s vojskom prodre kroz Istru i Liburniju, Trsatćanom se težko osveti, te tako Hrvate prisili, da se njegovoj vlasti pokore. U Salzu god. 803., sklopiv Karlo mir sa Carigradom, u dotičnom ugovoru Hrvatska osta Karlu, a on ju metne pod vlast friulskog župana. Dužnosti Hrvatske naprama zapadnoj kruni sastojale su tada u tom, da zapoznaje vrhovnu vlast friulskog župana, i da plaća kruni godišnji danak. God. 812. ponovi se mir medju Karlom i Nikiforom, istočnim

Digitized by Google

carem, istom pogodbom glede Hrvatske; no njekoliko poslie nalazimo dalmatinske Hrvate u borbi sa primorskimi gradovi spadajućimi Lavu, caru istočnomu, granica radi. Kada i kako se je ta razpra riešila, nezna se.

Ali je nastalo vrieme, da se hrvatski narod opet uz blagi plamen domaće slobode uzgrija. Karla Velikoga god. 814. nasliedi sin Ludovik Pobožni, odveć slab za divlje i ratoborno ono doba. Njegovi namiestnici, korieniti Niemci. u državah duž iztočne granice počeše na svu ruku težko globiti narode sebi podčinjene, svuda uvadjati niemačke naselbine, a navlaš u krasnom Sriemu (φραγγοχωρεον) i postupati nečoviečno, tako da na kratko svukud probiše nemiri i bune. Takav biaše navlastito *Kadolach* friulski krajiški župan. Njegovo nasilje nemogaše više trpieti LJUDEVIT, onda veliki župan u Posavskoj Hrvatskoj. Pokusi dakle, da se po poslanicih potuži caru na cahovskom saboru god. 818. proti bezzakonju kadolachske samovolje; a kada mu dodje viest, da je njegova tužba zabačena, nepreosta mu drugo, van da se osveti. Hrvati u Posavskoj na Ljudevitov glas dignu se listom, uz njih pristadoše susiedni Slovenci na zapadu a na iztoku Timočani (u sadašnjoj bačko-bodročkoj županiji), skoro odcielpljeni od Bugara okrutnosti Mortagonove radi, i tako svaku poslušnost Frankom odkažu (819.). Car franački Ludovik, da satre taj pogibeljni prevrat, šiljao je suproć Ljudevitu mnoge vojske, ali se ovaj sa svojim narodom i svojimi saveznici boriše tako viteški, da su se one morale vazda sramotno kući povraćati. Kad eto Ljudevitu iznenada neprijatelja od iste svoje braće. Brat izdaica brata, žalibože stara rana naša! BORNA, veliki župan u Hrvatskoj Dalmatinskoj, valjda tu sada ili malo prije postavljen po franačkoj vladi, da joj svoju harnost i oddanost izkaže, rušeć stari svez bratimstva med Dalmatinskom i Posavskom Hrvatskom, nenadano udari na Ljudevita ostraga, dočim je franačka sila napadala s zapada i sa sievera; ali mu loša sreća. Ljudevit za čas ostavi Niemce, da robe i pale, a ori se sa svom snagom na neviernoga izdajicu; i tako Borna, uzbijen i potučen i radi odstupa njekojih svojih, koji nisu mogli trpiti tu nečuvenu vierolomnost, ružno se kući vrati. Ista sreća dočeka i Niemce; sasvim pobijeni, morali su brže bolje natrag povući se. Sad Ljudevit, prost dušmana, provali u Borninu državu i svu porobi i popali. Nu Borna, da mu se osveti, podje god. 820. na carski dvor, da savietuje neprijatelju svoga naroda, kako će lašnje Ljudevita i s njim hrvatsku slobost udušiti. Tu dakle bude odlučeno, da se sliedeće godine sa tri vojske u isti mah a iz različnih strana ima udariti na Ljudevita. I uprav u pramalieću Niemci navale strašno na njega; najprije mu Slovence odciepe, a potom mu pale okolicu. Nu Ljudevit

Bayerische Staatsbibliothek München Digitized by Google

neklonu duhom ni tada, ni sliedeće godine, kad se opet dušmani povratiše. Ali kad mu se treće godine nove još silnije vojske zagroziše navlastito iz Italije, a već odnikle nije mu nade bilo za ikakvu pomoć, uvidiv, da, neprestanom borbom iznemožen i oslabljen, neće jim moć odolieti, ostavi Sisak, gdje se biaše čvrsto utvrdio, te najprije pobieže u Srbiju, gdje se ukaza nješto nevierom, pogubivši svoga dobročinca, pak onda u Dalmaciju uteče, i preda se u ruke *Ljutomisla* dieda Borne, koi ga dade izdajnički ubiti. Tako Posavska Hrvatska dobi od sada za svoje upravitelje knezove zavisne od Niemačke. „Ovo je, uzkliče naš vrli Rački, prvi primier, da se naš narod boraše za svoju neodvisnost i narodnost proti Niemaćtvu, — prvi primier, da ustanak planù u jedan tren na Dravi, Savi, Kupi, Krci i Soči; — prvi primier, da se oko Hrvatske bratja u Noriku osriedotočiše. Da su se Hrvati u Dalmaciji ovomu ustanku odlučno pridružili, lasno bi se bilo od niemačkoga upliva sve jugoslavjanstvo oslobodilo i utemeljilo jednu državu od gornje Drave i Soče tja do Bojane. Medjuto ovaj, prem osvietjeni ustanak, uli u neprijatelje veće štovanje hrvatskoga imena."

U Hrvatskoj Dalmatinskoj po smrti Borne imenovan bi njegov sin LADISLAV velikim županom (821.). Nu istom kad presta prevrat u Posavskoj, Franci, možda dvojeć o hrvatskoj viernosti, stanu svakojakom to većom opačinom i Hrvate Dalmatinske mučiti do toga da su jim, kô što sviedoči bagrenorodjeni pisac, sinove još sisajuće pobijali i psom bacali. Tako nečovječno nasilje dade povod do mala Dalmatinskim Hrvatom, da se izneviere. Skočiše Hrvati na oružje uprav kada je biesnio rat medju Frankom i Bugarom na Dravi (827.). Sedam je godina trajao i dospieo slobodom hrvatskoga naroda. Niemci uz ovo groznovito kolebanje budu nješto smaknuti a nješto protierani. Isti knez, po njih postavljen u Hrvatskoj da vlada, imenom *Kotzilin*, bude smaknut. Hrvati, tim načinom oslobodjeni tudjinstva hrabrom mišicom u ratno vrieme izabranoga si velikoga župana PORINA, počeše opet se vladati neodvisno od svake ondašnje vlasti. Zato sam *Porphyrogenitus: post septem annorum bellum ægre tandem superiores facti Chrobati, omnes Francos . . . e medio sustulerunt, et exhinde liberi et sui juris facti.*

Vlastita Dalmacija, t. j. primorska, na koju je onda spadalo nješto malo gradova uzduž obale, t. j. Zadar, Trogir, Spliet i Dubrovnik sa vele tiesnom okolicom na kopnu i s otoci na moru, od dosaštja Obara tja do Karla Velikoga niti je šta vriedila, niti je imala poglavitoga grada ili obćega nadzornika; nego su se oni gradovi, zabavljeni poizpravljenjem

Digitized by Google

skoro podnesenih nevolja, sami sobom vladali, spoznavši uz to Ravenskoga *Exarku* za svoga poglavara i vrhovnost iztočnoga dvora. Iz prva kosnuti ponješto od Hrvata oko njih naseljenih, dobiju pomoć od Carigrada, ali kašnje budu s Hrvati na bratski pomireni, i ovi počmu ne samo prijateljno s njimi trgovati, nego i malo po malo nastanjivati se u istih njihovih gradovih, i gradjanske časti primati. Početkom devetoga vieka ovi gradovi, možda po hrvatskom nutkanju, prignuše pod franački jaram (806.); no nisu za dugo tako ostali. Sklopiv se mir god. 812. medju Karlom Velikim i Nikiforom, Dalmacija rimska bude ovomu zadnjemu povratjena. Netom pako pukne rat medju Hrvati i Franci, oni gradovi primorski sa otoci, služeći se ugodnom prigodom domaćih nesklada i slabosti grčkog dvora, oslobode se, i stave se na nezavisno vladanje. Nu uz to su kadkad napadani bili po susiedńih Hrvatih granica radi, tako da su jim napokon morali plaćati godišnji danak. Da se i tomu uklone, na izmaku desetoga vieka uteku se mletačkoj vladi molbom. da jim proti susiedu na pomoć dodje; te tako su od sada u naprieda, izgubiv svoju slobodu, nekad Hrvatom, nekad Carigradu a nekad Mlečanom podložni bili.

Izgonom niemačke vlasti za Porina, narodno se vladarstvo sve to više i čvrstje utemelji u Hrvatskoj. Ovaj veliki župan navede sada Hrvate, koji se jošte ne biahu krstili, da se krste, i tako svoju vrhovnu vlast nad narodom to bolje ustanovi. Nasliedi ga

MOISLAV, koi god. 838. sklopi mir sa Petrom Tradonikom, dužd om mletačkim poradi brodarenja na jadranskom moru; što nam očevidno sviedoči, da su već onda Hrvati na moru jako mogući i snažni bili. Trpimirova povelja od god. 852. spominje Moislava i kaže, da je on liepo obdario crkvu Sv. Jurja od *Putalija* (Sućùraz kod Solina), a prvostolici Splietskoj podielio desetinu kraljevskih zemalja ležećih oko Kliša; što nam očituje njegove prijateljske odnošaje sa Splietom. Po smrti Moislava zasiede kneževski stolac

LJUDEVIT, proti komu pomenuti dužd mletački Tradonik odvede vojsku. Ljudevit neprijatelje na moru potuče i za tim dopusti Hrvatom, da se svojimi brodovi protisnu do mletačkih močvara i poharaju Kapruo. Za njega Saracini poraziše Budvu, Rozu i Kotor, no badava obsiedahu Dubrovnik, komu na pomoć doskoči iztočno carstvo (840.). Oni opet g. 846. doploviše u ove strane tja do Kvarnerskoga zaliva i zauzeše i popališe Osor. A ni primorska Hrvatska i ostala Dalmacija ne osta tada od njih netaknuta. Za

TRPIMIRA, Ljudevitova nasliednika, stigne vrhunac svoje sjajnosti

Digitized by Google

bojna sila Hrvatske na kopnu i na moru. Ova je već onda, kako nam kaže stara knjiga, brojila do 60.000 konjanika, 100.000 piešaka, a na moru 5200 brodara, koji oboružahu 80 velikih a 100 manjih brodova. Trpimirova povelja od godine 852., kojom dariva Splietskoj prvostolici benediktinski manastir od njega sagradjeni blizu Splieta, te istoj crkvi potvrdjuje dar učinjeni joj prije po knezu Miroslavu, jest najstariji diplomatički spomenik, koi nam se sačuvao propasti vriemena. Za ovoga kneza, koi u pomenutoj povelji svoju državu naziva kraljevinom, dodje u Hrvatsku iz franačke zemlje (Istrije) njeki svet čoviek imenom Martin, i obnovi uviet, koga su sklopili bili Hrvati s rimskom stolicom kada su prvi put uz kršćanstvo prionuli, t. j., da neće se s nikim biti, ako jih nitko ne napastuje. Bugari, s kimi je Hrvatska tada graničila na ustju Drave, prvi put izza njihova naseljenja u Evropi, za Boriševa i Trpimirova vladanja navališe na Hrvate, ali badava; ovi ga snažno uzbiše, te za tim Boriš i Trpimir stupiše u tiesno prijateljstvo. Za Trpimirom dodje na hrvatski priestol njegov sin

KRESIMIR I. Ovaj se držao uviek u miru sa susiednimi narodi na moru i na kopnu, te tako je mogao sve to veće ukriepiti i povećati dobrostanje i moć svoje države, koja ipak poče slabiti pod njegovim sinom i nasliednikom

MIROSLAVOM (ili Mihailom). Ovoga je u četvrtoj godini vladanja urotom smaknuo dosadašnji ban, a od sada hrvatski knez

PRIBUNJA. Ovo zločinstvo baci u propast hrvatsku državu. Domaći razdori i nemiri zavladaše po cieloj zemlji tako, da na kratko klonu po sve hrvatska moć na kopnu i na moru. Za njim siede na hrvatski stolac

DEMOGOJ nješto prije god. 864., poviedajući nam Dandul u svojem lietopisu, da istom kad bi uzdignut *Ursus Partecipatius* na duždevu čast (864), ovaj podje s vojskom proti Demogoju, da ga prisili na mir. Za njegova vladanja Hrvati su podpomagali Ljudevita, zapadnoga cara, da istiera Saracine iz dolnje Italije (869—871.). Ne da su mu i ma na ikoi način podložni bili, nego zato su mu morali rado pružiti svoju pomoć, pošto i oni, kao i Srbljі, biahu kod mora sveudiljnomu nasrtanju Saracina izvrženi. Ali u što su se Hrvati borili za kršćanstvo u Italiji, vierojatno po papinskom nagonu, istožni Car Vasilija, možda da svoju vlast obnovi nad njimi, posla jako brodovlje u ove strane, da kazni tobože Neretvane, koji se malo prije biahu usudili oplieniti i zasužnjiti papinske poslanike vraćajuće se iz Carigrada. Niketa, čim je pokoravao Neretvane, bi i na primorje hrvatsko protegnuo svoja napadanja, no izim pliena bez drugoga uspieha.

Digitized by Google

Malo za tim Hrvati sa Dalmatinci primorskimi u kupu navale na Istru i tu poharaju četiri pogłavita grada (*Umagum, Siparum, Emoniam et Rubinium*), da se Mlečanom osvete, koji su tada tražili posvojiti si jadransko more, te nisu trpiti htieli, da Hrvati slobodno bredare po njem. Dužd *Ursus* skoči odmah na pomoć Istriancem, i srietiav saveznićke ladje hrvatsko-dalmatinske, dočim su plovile proti Gradu, da ga popliene i popale, potuče jih. Malo kašnje Papa Ivan VIII. (872—882) posla Demogoju knjigu, u kojoj ga je molio, da skloni svoje podložnike od gusarstva. Farlat tvrdi, da je Demogoj prisustvovao u saboru Delmitanskom (oko god. 877.), gdje se je radilo o preustrojenju crkovnoga i državnoga ustava (*Illyr. Sacr. III. 69.*). Demogoja nasliediše

Sinovi, koje mletački lietopisci zovu ILLUCUS, BONUS i INIKUS. Ovi su i u napried ratovali sa Mlečani, i na Istru često napadali i tu njeke gradove prisvojili; no po Dandulu dužd Ursus jih je tobože potukao i prisilio na izručenje tih gradova i pliena zarobljenoga, i na savezni mir. Za kratko su vladali Demogojevi sinovi. Već treće godine stiera jih sa otčeva priestola pomoćju iztočnoga Cara Vasilije

SEDESLAV, Trpimirova roda. Oni, uslied skoro ponovljena saveza sa Mlečani, utekav u Mletke, prosili su tobože od dužda, da jim doskoči na pomoć u preosvojenju kneževne stolice u Hrvatskoj; ali je tada i dužd kao protospatar stajao pod zaštitom istočnog dvora. Sedeslav prisili hrvatsku a možda i dalmatinsku crkvu, da se Foćiju, prvostolniku Carigradskomu, podloži. Ostaje nam list, što je god. 879. na njega upravio Ivan VIII. Papa, gdje ga moli, da njegovim poslanikom pusti slobodno proći kroz svoje zemlje k Mihailu, bugarskomu kralju. Po Vasilijevoj naredbi počeše od sada rimsko-dalmatinski gradovi t. j. Spliet, Trogir, Osor, Rab, Krk itd. plaćati hrvatskoj kruni godišnji danak, koga su odprije davali bizantinskomu dvoru, odbijuć samo nješto malo za grčkog namiestnika ili Stratega u Dalmaciji, u znak njihove odvisnosti od iztočnog carstva. Tim su oni gradovi stupili u tiesan odnošaj s hrvatskom krunom i zapoznali njezinu vrhovnost polag ugovora hrvatskog i bizantinskog dvora. I Mlečani, ako ne od prije, a ono od sada počeše plaćati kruni hrvatskoj godišnji danak, da jim prosto bude hrvatskim morem sigurno ploviti i voziti trgovinu. Ali velika podanost Sedeslavova naprama iztočnomu Caru prouzrokova, da se do mala proti njemu starešine naroda urote; te već u pramalieću g. 879. bi smaknut po urotnicih, a na njegovo miesto siede

BRANIMIR, po Farlatu (I. 343.) sin Trpimira. Ovaj, odmah čim se vlasti dočepa, sasma se odvrati od iztočnoga carstva i crkvu hrvatsku pod

Digitized by Google

rimsku zapovied vrati. Pri tom ga je krepko podpomagao Teodosij diakon, duhovnik njegov a poslie biskup Ninski; te oba listovi naviestiše te državne promiene Rimskoj stolici. Ivan VIII. jako se uzradova na takove glase, i odmah jim odpiše (7. i 17. lipnja 879.) očitujući uzklikom svoju zadovoljnost i nutkajuć, da se tvrdo drže obljubljene odluke. Isto tako u posebnoj poslanici na svećeničtvo i narod hrvatski, nagovarao je sve, da ustraju u viernosti prama rimskoj crkvi, možda da tako utaži Sedeslavove priveženike i odvrati jih od svake neposlušnosti i protivnosti prama novomu knezu. Rimsko-dalmatinska crkva osta još za koje vrieme s iztočnom sdružena. Uz to Teodosij, posvećen biskupom Ninskim u Rimu, tražio je hrvatsku crkvu neodvisnom učiniti od Splietske; ali se tomu opre Papa Stiepan VI., koi ga povrati svojoj dužnosti. Branimir darova crkvi Sv. Dujma selo Srenin i još druga dobra; što nam dokazuje, da su i za njega primorski gradovi u njekoj odvisnosti stojali od hrvatske krune. Branimir umrie god. 892, i nasliedi ga

MUTIMIR, Trpimirov sin, kako nam sviedoči njegova povelja od 20. rujna 892., kojom rieši borbu obstojeću med Adalfredom hrvatskim biskupom u Ninu i Petrom Splietskim prvostolnikom o pravu do crkve Sv. Jurja kod Solina. Mutimir odsudi na korist crkve splietske. Iz ove listine vidi se i to, da Mutimir nije priznavao ni niemačkog ni bizantinskoga vrhovničtva (1), te se prozva knezom jedino po božjoj milosti; i da kneževni dvor u Hrvatskoj već tada biaše udešen prama inim evropejskim. Dvorski dostojanstvenici bili su sliedeći:

1. Dvorski župan (*Palatii Jupanus* ili *Palatinus*, *dvornik* ili *nad-dvornik*, naime knežev namiestnik) na prvom miestu;

2. Svećenik knežev (*Capellanus Ducis*), koi se prikazuje još u Trpimirovoj povelji (852.), kneževni pisar i bilježnik ujedno (*kancelar*);

3. Posteljnik dvorski (*Camerarius* ili *Cubicularius regius*), isto još u Trpimirovoj listini naveden, a sad u Mutimirovoj označen sa tri još-te druga njemu podčinjena;

4. Peharnik (*Pincernarius Jupanus*);

5. Konjušnik (*Cavallarius Jupanus*);

6. Buzdovanar ili buzdovnik (*Maccecharius Jupanus*);

7. Oružanik ili štitonoša (*Armiger Jupanus*);

8. Nadzornik manastira (*Superpositus Monasteriis*).

(1) Ovo vrhovničtvo bilo je vazda više nego problematično. Grčki cari zvali su se gospodari Hrvatske tako po prilici, kako imademo dan danas još njekoliko jerusolimskih kraljeva!

Digitized by Google

I žena kneževa imala je svoje osobite dvornike kô što nam kaže ista Mutimirova povelja, u kojoj su navedeni: Budimir *Jupanus Comitisse* i Zelidrag *Maccecharius Comitisse.*

Nema dovoljnih dokaza, koji bi nas uvieriti mogli o pravu nasliedstva u hrvatskom dvoru za knezevskih doba. Mutimir veli, da sjedi na otčinskom priestolu t. j. Trpimira, koga je bio nasliedio sin stariji Kresimir I., a ovoga sin mu Miroslav; ali iz toga ne bi odriešito sliedilo, da je kneževstvo nasliedno bilo u Trpimirovoj knći. Njeki tvrde, da je u Hrvatskoj narod uz svaku promienu sabirao si nasliednika na priestol, a da bivši mu omilila Trpimirova obitelj, k ovoj se je čestje obraćao. To bi potvrdio Porphyrogenitus u pag. 29., gdje pripovieda, da Vasilije Car istočni dopusti Hrvatom, kad su k njemu prionuli bili, da si saberu kneza koga hoće, bio on od koliena, koje su mnogo cienili i ljubili; i da od onoga doba do njega sabirali su uprav knezove iz Trpimirova koliena (1). Ništa ne manje ja si mislim, da je nasliedničtvo ipak bilo; drugčije domaćim ratom ne bi bilo ni konca ni kraja; nego ne, da je morao uprav najstariji sin otca nasliedovati. Kako si slavenska zadruga izmedj više muških glava izabere za *gospodara* koga hoće, samo da je član iste zadruge, tako mislim birali su i Hrvati posve slobodno za kralja onoga, koi jim je najvećma po ćudi bio, no pravilno i po običaju iz iste rodbine. A grčkoga cara lie nisu doisto pitali.

Moć kneževa biaše ograničena državnim viećem i narodnimi skupštinami. Župani su začinjali to državno vieće, koje u kupu sa knezom riešavaše obće državne stvari, a glavnije bile bi donošene i pred narodnu skupštinu ili sabor. Na sabor dolazili su ne samo velikaši, nu i puk. Na saboru Hrvati izabirali su velike župane ili kneze, bane i župane; tu bi se riešilo o miru i ratu, sastavljali su se zakoni, i najvažnije parnice sudile. Brali su se glasovi. Ovo bi izlazilo iz ono malo listina što nam se sačuvalo do danas od staroga doba, prem da pojedini slučaji ne sačinjavaju još pravila. Županije pako i slobodni gradovi držahu svoje osobite skupšćine. Državna dobra bila su različna od dvorskih. Vladar imaše samo pravo nadziranja i zaštite narodnoga imetka; a dohodci služili bi za troškove dvorske i državne. Dohodci bili su: uredni, kao državne zemlje, ili

(1) Veli Porphyrogenitus: *principes, ipsis designavit* (t. j. Vasilije) *quos vellent, eligerentque e stirpe quam maxime diligerent et amarent* (t. j. Trpimira); *atque ex eo tempore in hodiernum usque diem principes ipsis ex eadem stirpe et non aliunde eliguntur.* Isto bi potvrdio Einhard ad an, 821. *petente populo, imperatore consentiente, Ladasclavus successor ei* (t. j. Borni) *constitutus est.*

Digitized by Google

izvanredni. Državnimi dobri obdarivahu se kadkada osobite zasluge, i to za život ili za u vieke, te i tako se razvi vlastelinstvo. Inostranci nisu imali pravo posiedovanja u državi. Nije bilo pravoga robstva. Porota je vladala u sudovih. Bilo je svakojakih zakona. Mutimirova povelja spominje nam *privilegii statutum;* pa se obraća na stare zakone, *juxta priscam consuetudinem;* indi saborske odredbe naziva: *statuta nostra.* I hrvatski lietopisac kaže, da na saboru hlievanskom *mnoge dobre zakone postaviše, ke bi mnogo govoriti, da ako tko hoće napuno znati naredbu, ku učiniše . . . vazmi knjige, ké pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode.*

Kod pojedinih obitelji vladalo je pravo zadruge (1). Imetak obitelji nebi ničija svojina; on je bio dobro čitave obitelji, na koje svaki član njezin, bio sin gospodara ili rodjak u zadruzi živući imaše jednako pravo, u koliko bi čest iste obitelji. Članovi obitelji odabirahu upravitelja tog obiteljnog imetka, koi bi jošte riešavao razpre medju članovi iste obitelji; no nije mogao po sebi obiteljni imetak prodajom ili drugčije umaliti (2). Ustroj obitelji poda izgled za ustrojenje občina. Ondje domaćin sabran je bio od kućnih, ovdje stariešina od občmara. Sdruženje pako više občina davalo je župu (županiju) s županom na glavi.

Već za Trpimira bilo je u Hrvatskoj manastira zapadnog vierozakona, te su za Mutimira imali osobitoga dvorskoga nadzornika. Splietski prvostolnik protezao je svoju vlast cielom Hrvatskom, te mu je podložan bio hrvatski biskup, koi je držao svoju stolicu u Ninu. Crkveni vladari u državi sabirali su se od puka u pojedinih župah, a biskup od naroda, privoljenjem vladara i potvrdom Pape. Imetak crkve poticaše od darova vladalaca i od zadužbina pučkih; biaše oprošten svietskoga gospodarstva, i uživaše svakojakih povlastica, i za to bio je znatan. Svećenstvo je pako moralo učiti diecu (V. Splietski Sabor od god. 924. can. IV. i V.), što nam dokazuje, da su već tada kod nas bile javne učione, bile makar samo za odgoj svećenika a ne poradi obće izobraženosti. U primorju jezik javni bio je latinski, koi po Farlatu jako se pruži po narodu za Karla Velikoga, koi posla u Hrvatsku *præceptores et magistros latinæ linguæ loquendi*

(1) Znamenit primier zadruge su Frankopani, knezi kroz i kroz narodni hrvatski. Oni su vladali zadružno, sva braća i rodbina (dakako mužki dospiele dobe) zvala su se *knezi.* Vinodolski zakon napominje šest ovakovih knezova: Imetak privatni, gradovi itd. bilo je obćenito, a jedan bio je kako u svakoj drugoj zadruzi gospodar.

(2) Mornarski, posve individualni život, donosio je svakako *u primorje* već iz prvoga početka smrt zadrugam. Tako je u provincialnoj Hrvatskoj uprav riečka županija bez zadruge; a isto tako mal da ne ciela Dalmacija. Drugi uzrok njihovomu prestanku biaše drugovanje i pomiešavanje s Latini zadruge ne poznajućimi.

Digitized by Google

ac scribendi. Na kopnu pako svakojako morao je biti narodni, hrvatski glagoljskim pismom, a uz njega i latinski; zašto da nije to bilo, ne bismo imali toliko listina, zakonika itd. u narodnom jeziku, ako i iz doba kasnija, a ne bismo si ni mogli smisliti pojam hrvatskog sabora, skupšćine, obćine.

Posavska hrvatska po smrti Ljudevita, velikog posavskoga župana, bila je iz prva spojena s Niemačkom a kašnje opet je dobila svoje posebne vladaoce pod vrhovnostju niemačke krune. Sada je tamo vladao kao knez njeki *Braclav*, i njegova se je kneževina na jugu protezala bar do Kupe, gdje je dopirala Dalmatinska Hrvatska, a na sieveru prieko Drave do Blatna s krajinom celjskom i optujskom. Poveći dio te države primi Braclav u léno od kralja Arnulfa (896.), koga je on jako podpomagao u ratovih proti Svatopluku Moravskomu vladaru. Ali je Braclavova država bila najprva žrtva biesnila ugarskoga, kad oni divlji čopori god. 899. udariše kroz nju na Italiju. Oni ju amo tamo obratiše u pustoš. Ono što biaše s one strane Drave i Mure posvojiše Ugri; sve ostalo s ove strane obiju rieka priklopi se k Hrvatskoj, koja sada u jedno stopi dalmatinske i posavske pokrajine.

Padom prije Panonske a zatim Velike Moravske slavjansko žiteljstvo u ovih državah razbieže se kojekamo, imenito pako u Hrvatsku i u Bugarsku, da se ukloni biesnilu ugarskomu, i spasi (*Porphyr. c. 41.*). Mnogo ga osta ipak u Ugarskój, i njemu imaju se zahvaliti Ugri na prvom zametu više izobraženosti, na županijah, na poljodielstvu, mnogih obrtnostih, narodnoj opravi, pače i na istom kršćanstvu. Tada učenici Metodovi, ako li ne već godine 886., kad su po naputku niemačke škorpije Wichinga izgonjeni bili iz Velike Moravske od Svatopluka onda sdružena sa Niemci, dojdoše u Hrvatsku noseći sobom Cirilove i Metodove knjige (1). I tada liepo jim posluži pregoda, da te knjige bez odpora uvedu u hrvatsku crkvu. Baš tada je svećenstvo rimske Dalmacije još stenjalo pod jarmom Carigradskoga patrijarhe, a s druge strane Teodosij, ninski biskup, sad je iz petnih žila nastojao da protegne svoju vlast i na one Hrvate, koji su prije spadali na primorske biskupe, i da se neodvisnim od splietske stolice učini. Teodosij dakle radostno primi metodovu knjigu i brižljivo ju u hrvatsku crkvu uvede, videć prem dobro, da kad bi hrvatsko

(1) Što hrvatski lietopisac veli, da su amo donili knjige, koje *pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se Metodios*, to on govori o zakonicih dakako državnih i privatnih. Ja mislim da *metodios* (μεδ'-ὅδος) znamenuje to što naredjenje potanjih medja izmedj obćine i obćine. Ovakova knjiga bila je dakako najpotriebitija.

Digitized by Google

svećenstvo na nju prionulo, već bi po tom riešivo odciepilo se od primorskih biskupa i po sebi se ustrojilo. I nije se privario. Hrvatski svećenici usklikom pozdraviše metodovu knjigu, prigriše ju kao narodni plod i pravo sieme narodne prosvjete, te odovle započeše one crkovne borbe, koje napokon uspieše s našom pobiedom. Dušmani upotrebiše medjutim svakojaka tamna orudja, da nam dignu ove najdivnije svetosti; ali sloga narodna, koja ne trpi odpora, a niti joj što može najsilnija biesnost, nadvlada dušmane, i njihove spletke razprši.

Pod Mutimirom Petar, Goinikov sin, čuvši smrt svoga strica Mutimira, velikog župana srbskoga, pomoćju Hrvatske, gdje si biaše utočišće našao, provali god. 891. u Srbiju i pobiedi Stiepana Mutimirova nasliednika, (koi sad ubiegne u Hrvatsku) i tako si pribavi srbski priestol. Četiri godine kašnje, Branko, Stiepanov brat, udre iz Hrvatske na Petra, no lošom svećom, jer bude uhvaćen i očiju lišen. Ovaj bi prvi rat, koga su Hrvati imali sa Srblji (1).

Za ovoga kneza, vraćajući se Petar sin Mletačkog dužda iz Carigrada u Mletke (912), dočim je uliesti htio u hrvatsku zemlju, bi uhvaćen od Mihaila, vojevode humskoga, i predan u ruke Simeona kralja bugarskoga (*Jo. Diac. str. 23.*).

Oko god. 914. Mutimira nasliedi

TOMISLAV, od pokoliena Trpimirova. God. 925. prisustvova crkovnomu saboru u Splietu, sabranomu zato, da se utaloži nemir, koga biahu prouzrokovali primorski biskupi sbog uvedenja narodne štievnice u hrvatsku crkvu. Ova je imala tada za svoga hrabrog i odlučnog branitelja, Grgura, biskupa Ninskoga, koi se je starao, da se po njoj neodvisnim učini od splietskog metropolite (*To. Archid. c. 16.*). Na tom saboru bi dakle odlučeno, da bude odsele zabranjeno upotrebljenje narodne knjige u crkvi. Badava je tražio Tomislav pri rimskoj stolici, da ukine nemir, koga biaše takovo riešenje prouzročilo medju Hrvati i Rimljani primorskimi. Ivan X. poveden lukavimi splietkami primorskoga svećeničtva, posla malo kašnje svoje poklisare u Spliet, gdje opet u crkovnom saboru bi potvrdjena ona zabrana po papinskoj odluci, i umaljena vlast ninskog biskupa. Ali se ovaj odmah uteče Papi proti otoj odluci; koi sada, Grgurovimi razlozi zderman, uzkrati potvrdu onomu

(1) Ugrski bezimenjak tvrdi u pog. 42., da za Arpada († 907.) Ugri su predobili ne samo Srbsku i Rasku, nu jošte i Dalmatinsku Hrvatsku, do istoga grada Splieta, i da su ju zadržali pod svoju vlast. Farlati i Dümler bacaju takovu viest u basne. I doisto Porphyrogenitus u pag. 40. ciepa Hrvate od Ugara. Dandul (str. 199.) veli, da su poplienili tada Hrvatsku, a pa se kući vratili. Ovo je vierojatnije, ako je i što bilo.

Digitized by Google

saborskomu riešenju i zapoviedi, da obe stranke uprave mu poklisare, da se s njimi u kupu iznova prosudi ova raspra i po pravici rieši. U toj borbi, koja za sada osta neriešena, mora se tražiti pravi uzrok kojekakvih sliedećih razdvojenja, koja su poslatim kadkada prodirala medju hrvatskom i rimskom Dalmacijom, nad kojom je tada svoju političku vlast sterao isti Tomislav, kakono nam sviedoče spisi istoga sabora: *consulatum peragente in provintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamislavo rege (Farl. III. 92.)*.

Medjutim Simeon, bugarski car. navali na Srbiju, i prisiliv Zakariju, srbskog kneza, da bieži u Hrvatsku, dade joj za kneza Časlava, sina Klonimirova. Tada mnogo Srba, da umakne Časlavovoj osveti, uteče u Hrvatsku, koja jim radostno raztvori prsi da jih primi. To ne samo bratinsko nu čovječje dielo razljuti Simeona tako, da odmah odpravi vojsku na Hrvate. Ovi ju hrabro dočekašę i hametom potukoše (27. svibnja 927.) Kaže se, da je u toj bitci pao isti Car Simeon *(Teof. Cont. VI. 30.)*. Sliedeće godinę papinski poklisari, Madalbert i Ivan, izposlovaše mir medju Hrvatskom i Bugarskom.

U Splietskom saboru, koga sabraše ovi poklisari po povratku iz Bugarske, bilo je odlučeno u prisutnosti kneza Tomislava i drugih velikaša hrvatskih (što bi dokazalo njeku vrhovnost hrvatske krune nad primorskimi gradovi), da ninskoj biskupiji pripada jošte okolica negda biskupije skradinske, a biskupom primorskim bi odredjen dotični prediel njihove okolice u Hrvatskoj. Od tada Splietski nadbiskup prozva se prvostolnikom Dalmacije i Hrvatske.

Da se je Tomislav i s niemačkim Carem prijateljski gledao, tvrdi naš Krčelić kad piše (str. 97.), da je došao na vitežke igre, koje je oko god. 935. Enrik, niemački kralj, držao u Magdeburgu. Ja mislim ipak, da se Krčelić jako vara. Vitežke igre tada još nije bilo u onom smislu, u kom se ova rieč obično uzimlje. Krstaški ratovi i redovi istom ju donesoše.

Za Tomislavom zasiedne kneževski stolac

KREŠIMIR Petar II., nazvan stariji, koga spominje Krešimir Petar IV. u svojoj listini od god. 1067. i 1069. Rimsko kazalo kod Farlata bilieži, da je počeo vladati prije god. 940. i napredovao do god. 970.; a njeki kažu, da je primio vlast prem god. 958. Veli se i to, da je on predobio Bosnu. Ovo je pak izviestno, da je za njega Hrvatska liepo procvala na kopnu i na moru. Blondo kod Lucia tvrdi, da Oto, car niemački, kada je god. 961. u Italiju prošo, pohara Hrvatsku i Dalmaciju, ali *Monum. German.* o tom ništa ne znaju, niti noviji niemački pisci. Darova mnogo

Digitized by Google

zemalja crkvi Sv. Grisogona u Zadru. *(V. svor pomenutu listinu od g. 1067.)*. Ostavi za sobom četiri sina, t. j. Svetoslava, Držislava, Krešimira II. i Gojslava. Od ovih nasliedi ga

DRŽISLAV, koi po Tomi Arcidiakonu *(pog. XIII.)* vladaše već god. 970.; a jedna njegova listina kaže, da je još god. 1000. na priestolu siedio. Po Ivanu Diakonu (str. 31.), Dandulu (str. 227.) i De Monacis (str. 54.) dva od te braće, Držislav i Krešimir, bila bi se otimala za krunu, i napokon gradjanskim ratom Držislav bio bi se uzpeo na otčev priestol, izagnav brata i njegove privrženike iz države. Obuze ga želja, da se zakonito kraljem proglasi, i zato izmoli po poslanicih od istočnih careva, Basilia II. i Konstantina, narok i kraljevska obilježja, kim oni dodadoše još ugledan čast Eparke (oko god. 994.) ili Patricija, koja po Farlatu (III. 111.) nije samo osobna bila, nu je sobom nosila ovršujuću moć; no tada ja mislim već prazan naslov. Ono nam sve sviedoči isti Toma Arcidiakon kad piše: *ab isto Dircislavo cæteri successores ejus reges Dalmatiæ et Croatiæ appellati sunt, recipiebant enim dignitatis insignia ab Imperatoribus Constantinopolis, et dicebantur eorum Eparchi sive Patritii.* Istočni dvor, okruniv Držislava, preda mu daklem *dominum Dalmatiæ et Croatiæ*, t. j. ne samo upozna ga kraljem Hrvatske, kô što se onda širila, no jošte potvrdi mu isto pravo nad Dalmacijom, akoprem onda pod upravom hrvatskoga vladara, kô što smo često opazili, ipak još obstojećoj pod njekom vrhovnošću istočne krune (1).

Ali puno prije kraljevski naslov nosila je hrvatska zemlja. Već Trpimir u svojoj povelji od god. 852. zove svoju državu kraljevinom. Isto tako Mutimir u svojoj od god. 892. Splietski sabor od god. 925. nazivlje Tomislava *Croatorum Rex;* a papa Ivan X. kad mu piše, ovako ga označuje: *dilecto filio Tamislavo regi Croatorum et Michaeli Duci Chulmorum (Farl. III. 92. 94.)* Napokon Krešimir Petar IV. u listini od god. 1069. zove kraljem svoga pradieda Krešimira II., otca Držislava *(Farl. V. 48.)*.

Za Držislava Hrvatska država, kô što povieda Toma Arcidiakon (pag. XIII.), pružala se je od Koruške tja do preko Neretve, obuzimajući na jugu neretvansko primorje i Zahumje; a u širini od jadranskog mora sterala se je sa Slovenijom do Dunava. Sieverne granice te iste bile su

(1) To sviedoči isti Dandul kad veli (str. 227.), da Orseol II. dobi dopust od istočnih careva, da otme hrvatskim kraljem Dalmaciju, *a quibus reges illi sceptrum antiquitus recognoverant.* A još točnije izrazuje se De Monacis (str. 54.). Da je Držislav god. 1000. vladao nad Splietom dokazuje jedna Splietska listina od god. 1000. *(Farl. III. 111.)*.

Digitized by Google

već za Mutimira; te ako li Bosna nije se sva spojila za Krešimira, a ono barem sada bi sa cielim primorjem i Zahumjem Hrvatskoj utielovljena.

Ali njeki primorski gradovi u Dalmaciji nezadovoljno primiše naredbu iztočnih careva, kojom su neposriedno pripadali hrvatskoj kruni. U Zadru navlastito ustroji se odmah protivna stranka, koja možda podpaliena po izagnanih privrženicih Krešimira, Držislavova brata, i po ovom istom živucem u Trogiru, potajno odpravi poslanike u Mletke, da pozovu ovu vlast, onda već dosta snažnu navlastito na moru, u pomoć. Orseol II., mletački dužd, rado primi zadarske ponude. Već smo spomenuli, da još oddavna Mlečani su plaćali Hrvatom godišnji danak, da jim prosto i slobodno bude voziti trgovinu hrvatskim morem. Orseol dakle najprije uzkrati Hrvatom taj danak; pa da Zadranom po volji učini i osveti se Hrvatom, koji radi neplaćenoga danka napadahu mletačke brodove, stavi se na čelo sve svoje pomorske sile i odjedri put Dalmacije (988.). Hrvati, iznenada nadskočeni tolikom snagom, uzmaknuše natrag, da se za sada na kopnu brane, i zato duždu podje za rukom bez odpora pod svoju vrhovnost spraviti zapadne otoke, Zadar, Biograd, Trogir, Spliet, Korčulu, Lastovo i Dubrovnik, a Neretvane prisiliti na mir. Ali po njegovom odlazku za kratko moć mletačka u ovih stranah izceznu. Orseol niti je ostavio u tih gradovih svojega činovničtva, niti jim nametnuo i ma kakvi danak, niti je s njimi koi uviet sklopio; što da se je dogodilo, bio bi doisto ostavio to u pismu Ivan Diakon, duždev tajnik u tom putovanju, i najvažniji kronista mletački. Zato ovo Orseolovo poduzetje može se slobodno naznačiti kao jedan izprazni posiet naše zemlje od strane mletačkog vlastelstva. Ostaju nam dvie listine od god. 994. i 1000., koje spominju Držislava kao ondašnjega hrvatskoga kralja. Nezna se kada i kako li je umro. Nasliedi ga brat

SVETOSLAV (Surigna po Ivanu Diakonu), kô što sviedoči povelja Krešimira Petra IV. od god. 1069. Ob ovom kralju ništa drugo nemožemo kazati, nego to, da je živio skladno sa Mlečani, što nam dokazuje ženitba med njegovim sinom Stiepanom i Hicelom kćerju dužda Orseola II., koja se zgodi prije god. 1008. Za njim se na kraljevski stolac popeše prije god. 1015. *(Tom. Arcid. c. 16.)* Svetoslavova braća

KREŠIMIR III. i GOJSLAV, u isto vrieme, kô što odprto kaže pomenuta povelja i Cedren kad tvrdi, da g. 1019. padnutjem Bugarske pod iztočnu vlast, dva brata, vladajuća u Hrvatskoj, staviše se pod vrhovničtvo carigradskog dvora, naime Basilia II., i da su od ovoga dobili *honores ac opes amplas*. Krešimir dobi naslov Patricija *(Tom. Arcid. l. c.)*. Nije ipak

Digitized by Google

poznato, u kom odnošaju vladahu tada rečena braća. Ali je i ovdje svakako trag zadružne vlade, običaja čisto i samo slovenskoga. Krešimir kao Patricij iztočni, a i po pravu odprije stečenom htio je obnoviti hrvatsku vlast nad primorskimi gradovi, te god. 1018. navali na Zadar. Ovaj se odmah obrati Mlečanom, da mu na pomoć dodju. Mlečani rado primiše taj poziv, i na mah pribrodiše na zadarske obale pod upravom Ota svoga dužda, komu podje za rukom protjerati Hrvate izpod grada, gdje se biahu utaborili, i tako opet pod svoju zaštitu staviti zadarski grad. U povratku prisili i otoke Rab, Cres i Krk, da mu se obvežu na njeki slabi godišnji danak.

Vidieti je, da su se ova dva kralja oko god. 1024. zavadili bili sa iztočnim Carem, jer nam povieda Lupus Protospata, da su one iste godine Bàrani iz Italije navalili na Hrvatsku pod iztočnim vodjem Bujanom (Βουχίων) (1), i robeć ulovili ženu Krešimirovu (*Patricissa*, t. j. žena Patricija), i poslali ju u Carigrad.

Kada su ova dva kralja umrla to nije točno poznato. Po Tomi Arcidiakonu Krešimir živio je do poslie god. 1030., a njegovim banom bio je Godemir (1029). Po Ivanu, arcidiakonu Goričkom, bio bi Krešimir preminuo god. 1035. Nasliedi ga

STIEPAN I., sin Svetoslavov. God. 998., kada dužd Orseol II. prodje kroz Trogir, gdje je Svetoslav onda živio kao prognanik, ovaj dade duždu Stiepana za taoca, valjda s pogodbom, da mu pomože u pridobitju otčeva priestola. Stiepan u Mletcih bude odgojen i podučan, i dobi za ženu istu duždevu kćer Hicelu. Čim se pako kući povrati i siedne na otčev stolac, ponajviše posveti se priustrojenju nutarnjih državnih stvarih, te se na prijateljski gledao sa Mlečani i Carigradom, pod kim su onda stojali primorski gradovi.

Za Stiepana Saracini napadoše (1040.) iztočnu obalu jadranskoga mora, i sve naokolo porobiše. Ali jih potuku Dubrovčani sdruženi s Nikiforom, vodjem iztočnoga brodovja, i zatieraju. Toma Arcidiakon povieda, da kada je Benedikt IX. (1033—1045.) premiestio metropolitičku stolicu iz Dioklije u Bar, tad su Osor, Krk i Rab podloženi bili crkovno Prvostolniku Spliętskomu, a politično hrvatskoj kruni. Kada se pako i uz koju pregodu oni otoci podvrgoše, to se uprav nezna. Stiepana godine 1050. nasliedi sin

(1) To ime nije grčko, nego uprav hrvatsko, znamenujuće *vodju* u obće. Grci pišu ga svakojako. Kostantin Porphyrogenitus na priliku: Βοηανος — bojan - bân sada.

Digitized by Google

KREŠIMIR PETAR IV. VELIKI. Istom kad siedne na kraljevsko priestolje, pokori župane i ostale velmože, koji su se valjda uztezali, da ga svojim vladarem zapoznaju, ili branili stari ustav i običaj proti Petru, koi je mislim težio za oblaštju absolutnom (u smislu naime sriednjega vieka). U sporazumljenju s iztočnim dvorom dade Petar pomoć Zadranom, da iz grada odtieraju Mlečane, koji malo prije biahu ovaj grad silom osvojili, i da se pod njegovu zaštitu stave. Kao Zadar i ostali dalmatinski gradovi i otoci prignuše se na kratko pod Krešimirovu vlast; te Petar, združiv u mah cielo dalmatinsko primorje, proglasi se *Hrvatskim i Dalmatinskim kraljem,* s pridievom: *slavni i svietli.* Dalmacija mora dakle zahvaliti se njemu na časti kraljevskoga naslova. S takovim naslovom dolazi nam Petar već god. 1052. u prvoj povelji, koja nam je do danas ostala od njega; i Papa Aleksandar II. (1061—1073.) doisto potvrdi mu ga kad piše: *Episcopis et Regi Dalmatiarum.* Istina bo, da ustav gradova Dalmatinskih nije se ovim nazivom poništa promienio, i da je Petar i u naprieda njekim načinom glede Dalmacije zapoznavao vrhovnost iztočnoga dvora; ali je ipak to radi ondašnje mlitavosti iztočnog dvora više u pukom imenu nego li u činu obstojale. Biskupi i knezovi primorskih gradova i otoka, većim dielom hrvatskoga pokolienja, sliedjaše ga u saborih i u skupšćinah, gdje je oh jamačno riešavao stvari tičuće se istih gradova na isti način kô što i hrvatske.

Kronika Martina da Canale (*Ar. St. It. VIII. 293.*) tvrdi, da je ondašnji dužd Dinko Contarini god. 1062. silom priosvojio Zadar. Dandul pako ovo priosvojenje pripisuje drugoj godini stolovanja istoga dužda (1044.) i veli, da je oteo Zadar ne Krešimiru, nu Salomunu kralju Ugarskomu, akoprem je ovaj počeo vladati tek god. 1063. S toga se lasno dokučiti more, koje su viere dostojni mletački pisatelji. Vierojatnije je to, da su Mlečani još za Stiepana I. oteli Zadar iztočnomu carstvu, a da ga je pako Krešimir njim uzeo i sebi prisvojio. No i ako je pako Zadar priosvojen bio po Mlečanih za Krešimira, svakako god. 1066. nalazio se opet u hrvatskoj vlasti, zašto na listini ove godine na sibeničkom državnom saboru kraljem izručenoj manastiru Sv. Marie u Zadru nalaze se podpisani medju hrvatskimi častnici i biskupi Zadra, Splieta, Trogira, Raba i Osora. U drugoj pako od god. 1069. u Ninu izdanoj, s kojom isti Krešimir daruje Sv. Grisogonu Zadarskomu otok Maun, već kano svoje naznačuje dalmatinsko more.

Da si kraljevinu i na sieveru razširi, navali Petar god. 1059. na Koruško, valjda pozvan od one braće, težko i onda gnjetene niemačkom

Digitized by Google

vlasti. Opre mu se pomoćju Niemačke kraljevine Leopold koruški vojvoda i potuče ga; no putem Ugara nadvlada Niemce, a Ugre liepo nadari. Malo kašnje opet mu Niemci oteše Koruśku.

God. 1059. držao se u Splietu državni crkveni sabor u prisutnosti Mainarda poklisara Pape Nikole II. Tu bude odredjeno, da se nitko neusudi u naprieda službu božju slavenskim jezikom obavljati, nego samo grčkim ili latinskim; i da nitko bez znanja jednoga ovih jezika nebude od sada posvećen. Narodna štievnica, akoprem izagnana god. 925. iz hrvatske crkve, bila se je ništanemanje ohranila u narodu, i sada jako opet razpružila; i zato nije se čuditi, ako li je ova naredba, prem da u isti par Nikolom potvrdjena, prouzrokovala smutnje i odpora u cielom narodu. Nu primorski biskupi, da opornike uzbiju a svoje nepoštene želje izpune, odmah odprave svoje tužbe na Aleksandra II., koi god. 1064. posla Ivana stožernika, da ukine razpre i mir ustanovi. U Splietu Ivan sakupi opet državni sabor, gdje su buntovnici izobćenjem ustrieljeni, a narodna štievnica na novo zabranjena. Krešimir u tih crkovnih prepiranjih pustio je crkvi i narodu svu slobost u dielovanju; te zato narod uzprkos nezakonitoj zabrani brižno si sahrani narodne svetosti u crkvi, dok su mu opet zakonito odobrene bile istim rimskim stolom. Toliko može sloga i odlučnost.

Kada Petar stupi na priestol, Hrvatska nije imala ni jednoga svoga biskupa. On dakle obnovi biskupiju Ninsku, bivšu već od sto godina i više bez pastira; i utemelji dvie nove, u Kninu i u Biogradu. Kninski biskup već god. 1052., a Biogradski god. 1059. nalaze se podpisani na Krešimirovih poveljah. Onaj biaše prvi u državi po ćasti i po položaju zemlje, koi se je po Tomi Arcidiakonu pružao tja do Drave; slidjaše uviek kralja, i kao njegov svećenik izvršivaše dvorske crkovne službe, i zato su ga zvali biskupom kraljevskim, ili palatinskim, ili hrvatskim. Kao kraljevski pametar čuvao je kraljevski pečat, državni novac, narodni arkiv, i sastavljao je i podpisivao kraljevske listine.

Za Krešimira razvi se i ustanovi to bolje državno pravo i sjajnost dvora. Pravo nasliedstva na priestol, dvojbeno i nestalno za velikih župana, od Krešimira II. posta uredno, te sada utvrdi se. Petar nije imao svoga poroda, i zato si odredi još za života za nasliednika sinovca si Stiepana. Ovaj se od tada zvao *vojevoda (dux)* s pridievom *svietli (illustris)*, i njemu je pripadala prva ćast i dostojanstvo nad svimi u državi. Vlast kraljevska nije ni tada svemoćna bila, već ograničena po narodnih skupšćinah, na kojih biahu zastupani svi stališi naroda. Umre li kralj bez baštinika, narod mu je nasliednika davao; tu je istim načinom sabirao banove

Digitized by Google

i župane; tu se je riešavalo o miru i ratu; tu sudile znatnije parnice: tu sastavljali zakoni za cielu kraljevinu itd. U obće sve što se je ticalo koristi ciele zemlje, imalo je spadati u područje sabora. Bilo je jošte i županijskih, gradskih i občinskih škupšćina, na kojih pretresavahu se predmeti tičući se županije, grada i občine.

Petar tako ti dobro i sjajno uredi svoj dvor, kako ti ikoj u kršćanskoj prosvietjenoj Evropi onoga doba. Dvorski dostojanstvenici, koji su kraljevsko vieće sastavljali i kralja pratili, kad je kroz zemlju putovao, bili su: *dvorski knez* ili *udvornik (curialis comes* ili *comes curiæ regiæ*, t. j. Palatin, magj. *udvár)*, kraljev pomoćnik u državnom u obće upravljenju; *dvorski sudac (regalis curiæ judex* ili *causidicus regis)*, organ kraljevske pravice; *dvorski biskup (regalis episcopus)*, bivši ujedno *kancilarom kraljevskim (aulæ regiæ cancellarius)*, komu su podčinjeni bili kano biskupu: *dvorski župnici (sacellarii regio sacello præpositi)* i *kapelani*, t. j. pomoćnici *(capellani)*, koji su ujedno bili bilježnici i pisari, a kao kancilaru: *bilježnici (notarii)* i *pisari (scribæ); dvorski ded* ili *djad*, naddvornik. (starosta, *majordomus); posteljnik (cubicularius regius)* ili *komornik (camerarius); ubrusar* (jurisar, *dapipherorum regalium magister); peharnik (pincerna regalis); volar* ili *konjušnik (cavallarius); štitonoša (scutarius* ili *scuto bajulus); vratar*, *tepčija* itd. Kraljevski dvorovi imali su biti u Beogradu, koi zove se kraljevski grad; ali i u inih povećih varoših bila su kraljevska svratišta. Kuća kraljevska imala je kod Splieta svoju osobitu rakvu, sazidanu kraljicom Jelenom, gdje je isti Krešimir pokopan bio.

U dvoru čuvala se je kraljevska blagajna (regalis fiscus). Dohodci biahu *uredni* ili *izvanredni. Uredni* bili su *danci* i *nameti (tributa)* na zemlje darovane pojedincem ili zavodom, ill dane na zakup i uživanje, sastojeći što u zemskih proizvodih i marvi a što u novcu; *i ostale državne zemlje (territorium regale)*, koje treba razlučiti od osobitoga posieda kraljevske kuće i od osobitih dobara pojedine obitelji, kojimi vlastnik u hrvatskoj upravljaše po svojoj volji. *Izvanredni* dohodci bili su pako *darovi (voluntariæ honorificentiæ)*, koje u njekih prigodah prikazivahu državljani kralju u znak svoga podaničtva, i *globe (mulctæ)* zakonom namienjene prestupnikom obstojećih propisa.

Izim dvorskih dostojanstvenika bilo je u Hrvatskoj za ovoga kralja još inih državnika, i to su: *ban*, koi se u domaćih listinah stavlja prvi uz kralja, kao njegov namiestnik; i *župani* kao glavari kotara nazvatih *župe;* a pod ovim *podžupani, satnici* i ostalo nižje činovničtvo. Župani upravljahu

Digitized by Google

svojom županijom u obće slobodno i neodvisno, odgovorni glede domaće uprave samo narodu i kralju. Pravosudje biaše njihova osobita dužnost i briga. Manje stvari i razpre razsudjivaše občinski starešina, od koga prizivalo se na župana. Porota biaše najdragocieniji biser javnosti i sudbenosti hrvatske. Da je bilo pako i pisanih zakona, po kojih se je pravda dielila, to nam sviedoče povelje one dobi (*lex*, *statutum*) i hrvatski lietopisac (*metodios*). Njeki misle, da je za Krešimira bilo više banova suvriemeno, koji su upravljali sa više županija; ovo je ipak izviestno, da su se i županije onda bile uzmnožile. U svakoj bilo je gradova ili varoši utvrdjenih za obranu zemlje i naroda, kakono Nin, Biograd, Skradin, Knin, Karin, Glamoč itd.

U hrvatskoj državi već za ovoga kralja obstojala su tri različna stališa: *svećenstvo*, *plemstvo i puk*. Prvostolnik Splietski bio je glava biskupa ciele države, koji su sabrani bili dotičnim svećenstvom i pukom, potvrdjenjem Pape i privoljenjem vladaoca. Bilo je uz to mnogo samostana za mužke i za ženske. Plemstvo kod nas poteče iz samih zemskih odnošaja. Višji vlastnici sačinjavahu narodno plemstvo, a od ovog birahu se prvi dostojanstvenici. Bilo je i tako, da su dostojanstvenici od kralja mnogo zemlje dobivali. Gradjanski stališ prikazuje se samo u onih gradovih, koji su proizlazili iz rimskih naselbina, i kim hrvatska vlast ostavi svoju staru samoupravu. Tako su ipak ustrojeni bili i njeki po sve hrvatski gradovi, kano: Biograd, Nin, Skradin, Šibenik itd. Glede puka, kod Hrvata nije barem sada još bilo ljudi bez osobne slobode. Zvonimir u okrunjenju zaklinje se *hominum venditionem contradicam*. Bilo je naravno samo kmetova na selih i imanjih vlasteoskih, ali su i ovi uživali pravo izseljenja.

Evo u kratko poglavitih poteza sjajnosti hrvatskoga priestola za Krešimira Velikoga; sjajnost, kojoj nije bilo para onda u cieloj Evropi a kamo li u Jugoslaviji tada ležećoj u pukoj tamnosti i u sužanjstvu. Ime Krešimirovo mora dakle da bude sveto za svakoga Hrvata. jer ono mu nosi najmilije uspomene narodne veličanstvenosti i domaćega dobrostanja.

Kako smo rekli, Petar nije imao svoga poroda, te je odlučio bio, da ga nasliedi sinovac Stiepan. Ali po smrti Petrovoj god. 1074., urotom iztierav Stiepana, prekrči si put na stolac hrvatski

SLAVIŠA, jedan kraljevskih dvoranika ili najmogućijih velmoža hrvatskih. Imamo uspomene o njem u dvih poveljah od god. 1072. Prva nam kaže, gdje on i braća mu Zovin, Dosimir, Petar i Gromil daruju u Novomgradu u prisutnosti kralja i dvorskih častnika njeke zemlje manastiru

Digitized by Google

Sv. Grisogona u Zadru na zadušbinu svojim diedom; a druga, gdje on i brat mu Petar, tad župan Sidražski a sada ban, indi za Sv. Ladislava kralj hrvatski, daruju istomu manastiru zemljarinu, sebi pripadajuću na okolici zvanoj *Braviso*. Ovo nam dokazuje, da ta obitelj bila je onda jako bogata i moguća u Hrvatskoj. Treća od god. 1080. (*Carrara. Arch. Cap. di Sp. str. 51.*) spominje ga kao kralja, kadno se nadje u Splietu i rieši njeku razpru, koja se biaše porodila med njim i bratom mu Petrom banom s jedne strane, a s druge crkvom Sv. Petra u Omišu sbog darova istoj crkvi po njih učinjenih.

Za kratko trajalo je Slaviševo vladanje u Hrvatskoj. Valjda je počeo za rana groziti se primorskim gradovom, jer su ovi već iste godine 1074., možda sdruženi s izagnanim Stiepanom i Zvonimirom banom i njihovimi privrženici, prisiljeni bili pozvati na pomoć proti njemu Amika, vojvodu Normanskog iz južne Italije. Onda su Normani držali pod svojom vlastju Apuliju, Kalabriju i Siciliju, i već su prama iztoku tjerali uzprkos siedinjenih sila Mletačkih i Bizantinskih. Amik dakako ne htiede dugo čekati, udari na Slavišu, vojsku mu porazi, njega uhvati živa, a državu poplieni. Ali je Mlečanom nepovoljno bilo ovo normansko umiešanje u ovih stranah, koje moglo je postati na veliku škodu njihovomu brodarenju na jadranskom moru. Zato dužd mletački Silvio, kad doču, što se je u Hrvatskoj počinjalo, odmah sa velikom silom dojedri na ove obale, protiera normansku vojsku, i u nemirih, koji su tada biesnili u Hrvatskoj, podje mu za rukom prisiliti njekoje primorske gradove, da se pod njegovu zaštitu stave, i da mu obećaju, da neće nigda više uteći se normanskoj pomoći (2. veljače 1075.).

Polak takovih domaćih nesrieća hrvatski narod triebovao je snažne ruke, da ga uzdigne do višine, na koju ga popeo biaše Krešimir Veliki. Zato skupe se malo kašnje (1) biskupi, plemstvo i puk na sabor, da izaberu novoga vladara. Oni dakle najprije poviere vrhovnu vlast u kraljevini već bivšemu za Krešimira Velikoga hrvatskomu banu

ZVONIMIRU ili Demetru, i proglase ga iz prva velikim županom hrvatskim (*dux*). Sada sedjaše na stolici Sv. Petra Grgur VII., onaj veliki osnovatelj sveobćenite teokracije. Grgur vidivši, da manjim državam u Evropi prietjaše niemački absolutizam i iztočni bizantizam, htiede okriepiti svojim uplivom države stojeće medju obima carstvima, naime dignuti papizam

(1) Iz povelje Gerarda poklisara rimskoga od studenoga 1075., i iz pogodbe dužda Silvia sa primorskimi gradovi od 2. veljače 1076. izlazi, da u to vrieme hrvatski priestol bio je prazan, možda s uhvanja, da će se osužnjeni Slaviša kući vratiti.

Digitized by Google

kao sveobća vlast na svietu. Najprije dakle obrati pogled na Hrvatsku, a pa na Srbsku (V. Mihaila). Prilično po svojih biskupih naveden hrvatski narod, miesto se obratiti iztočnomu dvoru za kraljevske znakove, kojimi bi mu se ovienčao novi kralj, prekinu i onaj slab konac, kojim se je od Držislavova doba držao sa Carigradom, i posla sada molbu Papi, da mu jih on podieli. Grgur posla odmah svoje poklisare sa stožrnikom Gebizonom na čelu u Hrvatsku, koi, početkom list. 1076, u solinskom hramu Sv. Petra u ime papino i uz prisutnost i suglasje svećenstva (1) i naroda velikom sjajnosti Zvonimira okruni (2), te kraljevskim stiegom, mačem i žezlom na hrvatsko-dalmatinsko priestolje uzvisi. U ovom okrunjenju, ne bez povriede državne samostalnosti, obećavaše Zvonimir papinskomu poklisaru, da će se uviek držati apostolske stolice i viere, da će pravdu vršiti, crkvu i njezino dobro braniti, svećenstvo i siromaštvo štititi itd., i da će po dozvoli svojih velikaša rimskomu dvoru plaćati svake godine na uzkrs danak od 200 bizantinskih dukata, kao izjav svoje viernosti i oddanosti prama istoj stolici. Napokon prikaza papi na uzdarje samostan Sv. Grgura u Vrani sa imetkom, da bude vazda poklisarom Sv. Petra za stan. Jednom riečju: Grgur dao si je one kraljevske igralije skupo platiti.

Ovim ovienčanjem Hrvatsko-Dalmatinska kraljevina, potekša najprije iz novoga, zatim iz staroga Rima, stupi kao udo medjunarodnog evropeijskog prava. Kad bi se dalo vierovati sve što o Zvonimirovom dobu piše hrvatski lietopisac, imao bi se doisto čim dičiti naš narod pred i ma kojim drugim barem za ono stolietje. Ali prozajičan čoviek mora se čudom začuditi i pitati: odkle za Zvonimira toliko zlata i srebra u zemlji? Nego je tako pogoditi: pisac bio pop, a Zvonimir mal da ne papinski rob. Evo dakle kako nam opisuje taj hrvatski lietopisac ono srećno doba: *„Za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i uresena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I nebojaše se ubogi, da ga izjede bogati, i nejaki, da mu vasme jaki, ni sluga, da mu učini nepravo gospodin. Jere kralj svih braniaše, zašto ni sám prespravdeno*

(1) Bili su prisutni, izim nadbiskupa Splietskoga, i biskupi Zadra, Raba, Osora i Trogira, što dokazuje, da sve primorje zapozna odmah Zvonimirovu krunu (V. list. od 9. list. 1076. kod Farl. III. 147.). U povelji od god. 1078. odprto Spliećane zove svojimi podanici.

(2) Grgur htio je dokazati i pokazati ovom krunom, da ima on vrhovnu oblast i u *svietovnih* stvarih. Onamo smiera i *sramotni* danak, što su ga onda hrvatski i mnogi drugi kralji papam šiljali i šiljati morali, ako su htieli *od biskupa* i *popovske stranke* u svojoj zemlji *mir* imati. To su ona dva ključa sv. Petra, jedan crkveni nebeski, drugi zemaljski državni. U Hrvatskoj imali su se pape bojati i bizantizma duševnoga, to jest: razkola vierskoga. Odtalen ona velika prijaznost ondašnjih papa.

Digitized by Google

neposidaše, tako ni inim nedadiše. I tako veliko bogatstvo biše, tako u zagorju, kako u primorju, biše za pravednoga kralja Zvonimira. I biše puna zemlja svakoga blaga, i biše veće vriedna ureha na ženah i mladih ljudih, i na konjih, nere inada sve imanje. I zemlja Zvonimirova biše obelna svakom raskošom, ni se nikoga bojaše, ni im nitkore mogaše nauditi, razmi gnjiv gospodina Boga, koji dojde svrhu ostatka njih, kako pismo govori: Otci sobaše kiselo grožđje, a sinovom subi utrnuše".

Ali svakako i taj cviet nije bio bez trna. God. 1079. njeki velmoža Veselin, nezna se s koga razloga, iznevieri se Zvonimiru, i usta na oružje, da ga s priestola baci. Naravno ukori ga Grgur VII. i zagrozi mu se sržbom rimske stolice, ako se nebi okanio oružja i mirno se držao s onim, koga *vlast apostolska* postavi za kralja u Dalmaciji (1). Da protivnike si priveže, dielio jim je svakojake povlastice, da s dobrim zlo nadvlada.

Najsjajnije pako izkaza darežljivost prama Splietu i onoj prvostolnoj crkvi, jer joj ne samo potvrdi starih povelja Trpimira i Mučimira i njihovih nasliednika, no doda tim novih još vriednijih; spietskoga nadbiskupa Lovrinca držao je uviek kod sebe i kao otca svoga častio i štovao.

Zarativ se g. 1085. Robert vojvoda Normanski u Apuliji sa iztočnim carem, Papa pridruži se Robertu a Mlečani izjave se za Komnenca. Normansko brodovje protisnu se u jadransko more i porazi Mletačko. Na poziv papinski i Zvonimir bi se krenuo k Robertovoj strani, što je prouzročilo, da su već iste godine Mlečani i iztočnici napadali primorske obale (*V. Dipl. od god. 1085. kod Farl. III. 155.*). No ova borba medju Mlečani i Robertom savrši se te iste godine s uzbijenjem i sa smrtju ovoga kralja.

Nemamo do sada izviestnog spomenika, kada i kako je umro Zvonimir. Lucius (Lib. 2. c. 10. p. 85.) tvrdi, da je jošte živio god. 1087., buduć je iste godine u Kninu izručio njeku listinu opaticam Sv. Marije u Zadru. O načinu pako njegove smrti, pripoviedä hrvatski lietopisac, da pozvan Papom i iztočnim Carem, da se s njimi sdruži na krstaški boj za oslobodjenje svetih miesta, dočim je narodnoj skupštini čitao na Kosovu dotične listove, zametne se strašna buna i bude smaknut (2).

---

(1) Vidieti je, da su kojekakvi nemiri bili u državi iz povelje, koju god. 1083. izruči manastiru Sv. Stiepana u Splietu, gdje o miru državnom govori osobitom zadovoljnostju: *«cum singulari dei beneficio quies et tranquillitas ubique vigeat in regno meo, nihil antiquius habui, quam ut erga meos fideles subditos, seu potius erga Dei cultores benefacere inciperem, optimum factu esse existimans, neminem a nostra beneficentia excludi».*

(2) Veli naš Rački (Knjiž. str. 225.), da ovo isto, samo kraće, pripovieda se u rukopisu knjižnice Barberinske u Rimu br. 3481, komu je naslov: *«incipit historia salonitano-*

Digitized by Google

U listini od g. 1078. spomenuta je kao prisutna Jelena Zvonimirova supruga sestra Sv. Ladislava kralja Ugarskoga; a u dvie druge iz god. 1083., i u oporuci Stiepana sinovca Krešimirova neizviestnog doba dolazi u podpisu kao supruga Zvonimirova njeka Liepa i njihov sin Radovan. Ovo bi nas moglo uvieriti, da je Zvonimir imao dvie supruge, Jelenu i Liepu, jednu izza druge. Ili po smrti Jelene, koja mu je neplodna bila, oženi se za Liepu; ili Jelenu odstrani a uze Liepu, svrhom, da ostavi nasliednika svoje krvi. Što se je pako dogodilo Radovanom kraljevim sinom, nije poznato. Iz povelje Stiepana II. izilazilo bi, da isti Stiepan do god. 1089. nije se učvrstio bio na hrvatsko-dalmatinskom priestolu (1), te to bi dokazalo, da po smrti Zvonimirovoj do one godine vladali su nemiri u državi. U tih domaćih borbah ili je poginuo Radovan (2) ili je izagnan bio iz države.

STIEPAN II. izza duga gradjanskog kolebanja dočepa se god. 1089. stričeva priestola, koga mu ugrabio biaše Slaviša po Krešimirovoj smrti. U ondašnjoj buni pobiegav on sa Grgurom ninskim biskupom, svrati se u manastir Sv. Stiepana blizu Splieta, gdje nadje pomoći i dovoljnoga stana. Tu ga je za Zvonimira dopala težka nemoć, u kojoj po nagonu nadbiskupa Splietskoga pomiri se s kraljem, i u oporuci, koju tada učini, ustupi mu svoja prava na hrvatsko-dalmatinsku krunu, te isti naslov i čast vojvode sa sebe odvrže (3). Osmoga rujna 1089. bude okrunjen na Šibeničkom saboru Lovrincem nadbiskupom splietskim u prisutnosti velikaša, župana i gradjana ondie sakuplienih iz ciele zemlje na takovu svečanost. Tu se je radilo jošte o državnih stvarih, i Stiepan potvrdi povelje za svojih predjašnika izručene, dodavši amo tamo koješta od svoje strane, da si to veće obveže obdarene.

Kada i kako je svoje dne dovršio Stiepan, u tmini još ostaje. Sbog pretrpljenih nesreća i težke nemoći iznemogao u tielesnoj i duševnoj

---

rum pontificum Thomæ archidiaconi Spalatensis» na str. 140—142; ali u isto vrieme drži, da ovo dielo nije poteklo iz Tomina pera, nego da je njetko Tominu poviest preradio početkom XVI. vieka, i da je taj isti pred očima imao hrvatsku kroniku.

(1) Tu kaže, da bi bio puno prije nadoknadio manastir S. Stiepana u Splietu za novce od njega u zajam primljene, ali da to do onda nije mu moguće bilo: *«id quod nobis prestare nondum licuit»*.

(2) Kô što bi se moglo izvesti iz riečih Tome Arcidiakona (pog. XVII.): *«nullumque suæ posteritatis hæredem reliquit»*.

(3) Toj oporuci bez godine stoji podpisan Petar stožernik, poklisar rimske stolice. Taj Petar god. 1078. nalazio se u dvoru Mihaila Srbskoga kneza, kô što sviedoči listina Gergura VII. na istoga Mihaila (11. siečnja 1078.). Krčelić str. 115. tvrdi, da je ta oporuka sastavljena bila god. 1083.; iz toga proizlazilo bi, da je Petar ove godine bio papinskim poklisarom u Dalmaciji.

Digitized by Google

krieposti, bio je odveć slab, da za ono burno vrieme održi kraljevinu u svojoj sjajnosti, ili bar da ju sačuva propasti. S toga Toma Arcidiakon niti ga nespominje, no dodaje, da sada, zavadiv se državni velikaši, otimahu se za krunu, te da u tih prepirkah *„innumerabiles rapinæ, prædationes, cædes et omnium facinorum seminaria emerserunt, alter enim alterum insequi, invadere, trucidare, quotidie non cessabant.“* U ovih nemirih jamačno umri Stiepan bez odvietka, te tako po državnom i u obće slavjanskom pravu narodu je pripadalo sabiranje novoga kralja. Ali u onom metežu kako da se narod, razciepljen na mnogo stranaka, slobodno izjavi? Ovo izvanredno stanje kraljevine, a navlastito pomanjkanje roda iz kraljevske kuće, potaknu, kô što pripovieda Toma Arcidiakon, njekog hrvatskog velmožu, da ponudi hrvatsko-dalmatinsku krunu ugarskomu kralju Ladislavu. Ladislav, spustiv se rado na takova podbadanja, sadje namah s velikom vojskom prieko Drave u Hrvatsku, i zatekavši Hrvate neskladne i pobunjene, dopre do modruške okolice. Da je nezakonita bila ta ugarska navala vidi se i s toga, što listina Zadarska od god. 1091., gdje se o tom slazenju Ladislavovu besiedi, ovako veli *„Croatiæ invadens regnum.“* No opirući mu se poveći dio naroda, nemogaše prodrieti dalje u srdce hrvatsko-dalmatinske države; a s druge strane dočuv, da su njekoji narodi napali na iztočne Ugarske strane, ostavi Alma, svoga sinovca, s narokom vojevode, da miesto njega kraljuje u onom dielu Hrvatske, koi mu se već biaše pokorio.

Dok je Ladislav živio, Hrvati, koji su se hrabro održali bili proti navali ugarskoj, opet se nemogahu složiti u izboru novoga kralja. Vidieti je ipak, da napokon, kad po smrti Ladislava (15. srpnja 1095.) opet jim se poče groziti njegov nasliednik Koloman, Almov brat, barem povećim dielom združiše se u to, da bude hrvatskim kraljem Petar, Slavišin brat, sidražki župan i još za bratova vladanja državni ban. Ovoga nisu zapoznati htieli primorski gradovi, koji izza smrti Stiepana II. opet se biahu vratili pod iztočnu zaštitu, kô što nam tvrde njihove listine onog doba.

Povieda nam Toma Arcidiakon, da Koloman, pokle se ovienča i siedne na priestol svoga strica, odmah zasieče u pameti, prisvojiti si ostali dio Hrvatske i Dalmaciju. Medjutim Petar ostavi gradove u miru, da u ovoj prigodi nastavše promiene ugarskoga kralja svu moguću silu upotriebi na predobitje hrvatske zemlje, koja je stenjala pod tudjim jarmom. Petru podje za rukom, iztierati Alma prieko Drave; no Koloman istom, kad se utvrdi na stričevu priestolu, odmah bez ikakvog prava odasla silnu vojsku pod vodjom Ugrom (Palatinom) proti Hrvatom. Tada Hrvatska snaga jošte je razciepljena bila, a Petar, iznemogao u prednjašnjoj borbi, nije sam

Digitized by Google

tako moćan bio, da uzbije neprijateljsku navalu. Tim načinom za kratko Ugra nadvlada cielu državu do mora istim stolnim gradom Biogradom (1096). Odatle stade Ugra nasrtati na primorske gradove i otoke, da i ove pod svoju zapovied spravi. Po kronici Jurja, Rabskog biskupa (*1292–1313. Farl. V. 233.*), Ugra sa trinaest brodova udari na Rab, no bude poražen, a brodovi popaljeni. Sliedeće godine Koloman zapita Basilu kćer Rugiera Normanskog vojevode u Siciliji, i ova mu se dovede na galiji u Biograd, a odavde bi poslie izpraćena svečano i sjajno u Ugarsku (*Gaufridus Mon. S. Ben. lib. IV. c. 25.*). Okolo ovog doba prolaziše krstaši dva puta kroz naše prediele put iztoka. Prvi put, paleć i robeć ove zemlje, bili su porazeni; drugi pako dozvolom Kolomana, koi dade jim pratnju i brašna do potriebe.

Ali za malo trajaše mir u Hrvatskoj. Ugarska okrutnost prouzroči ove iste godine 1097., da se opet narod na noge digne, sada ipak složno, pod Petrom već oglašenim kraljem Hrvatskim, da si izvojuje staru slobodu; te Ugre, koje smakne, koje uhvati, a nješto iztiera preko Drave. Hrvati dakle poslie odlazka kralja Ladislava opet zauzeše zemlju medju Dravom i Guozdom. Koloman, koi se sada nalazio u borbi sa bratom Almom za osiguranje svoje krune, nije mogao baviti se o Hrvatskoj. No Mlećani, koji godine 1096. stupili biahu kao udionici krstnog rata, sad uz ovo kolebanje pokušaju, da si Dalmaciju opet pod svoju zaštitu pritegnu. Šalju dakle svoje poslanike u Dalmaciju, da one gradove k Mletačkomu uplivu privežu i prignu na pomoć za krstaški rat. Naravno da u ovom metežu morali su se oni gradovi prignuti k Mlečanom, onda jako pretežnim na moru. Ostaje nam listina, iz koje se vidi, da god. 1097. Spliet obveza se, dati u pomoć mletačkoj vojski jedan velik brod (*sagina*) ili dvie galije za onaj rat. Dandul (str. 256.) dodaje i to, da prolazeć malo kašnje mletačko brodovje pokraj Dalmacije, ponoviše Mlečani stare saveze s onimi gradovi, i uzamši obećanu si pomoć, odjedriše put Roda.

Godine 1102. Koloman, pošto državne nemiće utaloži, digne silnu vojsku proti Hrvatom, da jih opet pokori. Kad ovi dočuše takovu odluku, listom ustanu i složno poteku k Dravi na odpor. Koloman, izviestjen o sili, koja ga u blizu očekivaše na medjan, upozna, da težko bi mu pošlo za rukom nadvladati jih; i zato odluči, da mirnim načinom skloni Hrvate na pogodbu. Posla jim dakle svoje poslanike ponudom, da ga prime za kralja, a uviete pako da oni sami načine. Hrvati privole na to, i šalju 12 plemića iz dvanaest porodica hrvatskih, da uviete sklope. Kralj primi jih razširenimi rukama i svečano jim se zakletvom obveže, da će bez iznimke štovati i braniti slobode i samostalnost hrvatske krune, i da neće pobirati danak ili vojsku

Digitized by Google

u Hrvatskoj, a samo na njegovo pitanje, da će mu na pomoć priskočiti sa 120 konjanika do Drave na svoje a preko Drave na njegove troške, kad bi neprijatelj navalio na ugarske prediele (1). Ovako Hrvati spasiše prava samostalna svoje krune, pošto je Ugarska bila onda po sve odstranjena od Hrvatske, jer saveza s Ugarskom ne biaše, *samo i jedino* s kraljem. Hrvatsko kraljevstvo osta dakle i na dalje slobodno i suverenno.

Po sklopljenom miru Koloman bude svečano odveden u stolni Biograd, gdje biaše tada jezgra i središte države hrvatske, i gdje ga Hrvati okruniše Zvonimirovom krunom za hrvatskoga i dalmatinskoga kralja. Tu opet na državnom saboru Koloman pred cielim narodom svečano se obveza, da će štovati i braniti staru slobodu države hrvatske (2). Koloman osta u Biogradu

(1) Evo po nas znamenitoga *Memoriala* Tome Arcidiakona, gdje su se sačuvale glavne točke ove pogodbe sastavljene medju hrvatskim narodom i krunom ugarskom: «Colomanus, filius Vladislavi regis Ungariæ stans in regno loco patris sui, et quia multa strenuitate vigebat, proposuit totam Chroatiam usque ad mare dalmaticum sub suo dominio subjugare. Venit cum suo exercitu usque ad flumen Drave. Crovates vero audientes de adventu regis congregaverunt exercitum suum et præparaverunt se ad pugnandum. Rex vero audita congregatione ipsorum misit suos nuncios volens ipsos gratiose tractare et pacta cum eisdem, ut voluerint, ordinare. Croates vero audita legatione domini regis inito consilio omnes in simul acceptaverunt, et miserunt XII. nobiles sapientiores de XII. Tribubus Crovatiæ, videlicet: comitem Guran de genere Chacittorum, comitem Hugrinum de genere Chucchacorum, comitem Marmogniam de genere Subithorum, comitem Pribislavum de genere Guddomirorum, comitem Georgium de genere Suacittorum, comitem Petrum de genere Cithorum, comitem Paulum de genere Gusichorum, comitem Martinum de genere Carinensium et de genere Lapzanorum, comitem Pribislavum de genere Politchorum, comitem Hobradum de genere Lasnizitorum, comitem Joannem de genere Jammomethorum, comitem Mirognum de genere Tugomirorum. Qui venientes ad d. regem ei debitam reverentiam exhibuerunt. Dominus vero rex ad osculum pacis eos recipiens et honorifice eos tractans ad talem concordiam devenerunt: quod omnes prædicti teneant suum pacifice et quiete, et quod non teneantur aliqua prædictarum generationum nec eorum homines regiæ majestati solvere censum, nisi *tantum* teneantur d. *regi*, quando aliqui invaderent sua confinia regalia, tunc si d. rex mittet pro ipsis, tunc ire debeant adminus cum decem armigeris equitum de qualibet generatione prænominata cum suis sumptibus et expensis usque ad flumen Drave; inde versus Ungariam ad expensa d. regis, usque quo exercitus duraverit, debeant permanere. Et sic extitit ordinatum de anno nostræ redemptionis millesimo C secundo.» Uprav ovih dana snažnim oružjem obrani vierodostojnost ovoga *Memoriala* naš vrli Rački (knjiž. sv. III.) proti *Engelu* i *Szalay-u* i sličnim magjarorsagovićem.

(2) To sviedoči suvriemeni pisac u mletačkom Arkivu *(Wenzel. Cod. Dip. Arpad. cont. 43.)*: «Colomanus rex veniens Jadram, *ante civitatem* convocavit curiam; ibique de Dalmatiæ libertate integra perpetuaque servanda communiter tractans, ipse rex inprimis super sancta quatuor dei evangelia . . . manu confirmavit propria, videlicet: ut antiquam Dalmatiæ libertatem in nullo unquam deberet fraudare.» No iz ovih rieči ne sliedi nipošto, da je Zadar bio tada u Kolomanovoj vlasti. A to dokazuje čisto Kolomanova povelja od g. 1102. u Biogradu podieljena Koludricam Zadarskim.

Digitized by Google

do sliedeće godine, te upotriebi ovo vrieme, da si narod to bolje privrže a protivnike na mir uputi. Jošte prkosio je oružjem Petar, napomenuti hrvatski kralj. Koloman odpravi vojsku proti njemu, a ova ga sukobi kod Gvozda, porazi mu čete a njega ubije. Da si pako prokrči put k vladanju primorskih gradova, koji su još tada priznavali njeko vrhovničtvo iztočne krune i stojali u savezu s mletačkom vladom, poče sa njimi prijateljski obćiti, i potvrdi jim najprije povlastice, koje su u Hrvatskoj uživali za prednjašnjih kraljeva, kô što je na pr. godine 1002. Zadarskim koludricam učinio. Dok se Koloman bavio u Biogradu, Mlečani po poslanicih nagovarali su ga na savez proti Normanom, koji su neprestano napadali na jadranske obale i plienili brodove po moru. Koloman pristane na volju njihovu, ali u pogodbi, koju tada s njimi sklopi, tražio je od dužda, da mu dokaže, po kojem pravu on se nazivao vojvodom Dalmacije i Hrvatske. Hrvatsku već onda je on držao pod svojom vlastju, a znao je još dobro, da i Dalmacija pripadala je hrvatskoj kruni po državnom pravu i po privoljenju samom iztočnoga i rimskoga stola. S druge strane već onda njegova namiera biaše i Dalmaciju si pored toga prava prisvojiti. S otim je dakle htio, da se Dužd okani svakoga zahtievanja prekomorske zemlje. Mletaćke i hrvatske ladje uslied one pogodbe, složno udariše dakle na Apuliju, pridobiše Brindiž i Monòpol, i po trimiesečnom roblienju onih krajeva, kući se vratiše.

Svi spisatelji i spomenici slažu se u tom, da je Koloman zatim silom pridobio primorske gradove; no su neskladni kad pišu o dobu i o redu, kada i kako su oni gradovi pod ugarskog kralja pali.

Dva nadpisa onog doba u Zadru i jedna povelja zadarska (*Farl. V. 53. primo anno, quo triumphaliter Jadram ingressus est*) tvrde, da je Koloman stoprv podjarmio Zadar god. 1105., a Toma Arcidiakon, i listina od 15. lipnja god. 1103. (ib. III. 164.), koja stoji u neposriednom savezu s Kolomanovim pridobitjem Splieta, koje Toma pripovieda, tvrdili bi, da je Koloman dobio Spliet pramalićem još te iste godine 1103. (1). Ovom zadnjom listinom Koloman priznao je i potvrdio staru vlast i povlastice crkve Splietske, kano prabiskupske u Dalmaciji i Hrvatskoj.

(1) Gledo reda *Toma Arcidiakon* piše, da je Koloman godine 1103. najprije prisilio Spliet izza duga odpora na predaju, pa Trogir, onda Zadar; i da jim je s prisegom potvrdio sve slobosti, koje su oni do onda uživali. *Bezimeni pisac* života sv. Ivana Ursina povieda, da je Koloman iz prva navalio na Zadar, onda najčvršći i najnapučeniji grad u dolnjoj Dalmaciji, i da ga je dugo silno bio svakojakimi ustroji, te najskoli, da mu se je predao uz dičnu pogodbu. Po njem ostali gradovi podvrgoše se bez odpora ugarskoj sili (*Farl. IV. 313.*) A *Dandul* (str. 264.) odprto veli, da je kralj najprije obsiedom pridobio Spliet, pa snažno

Digitized by Google

Iz tih spomenika izilazilo bi dakle po našem mnienju, da nadvladanje primorskih gradova dogodi se od g. 1103. do god. 1105., i da je Koloman najprije osvojio Spliet, pak Trogir, onda Zadar, te tako cielu Dalmaciju izim Raba, koga ipak malo kašnje nalazimo pod hrvatsko-ugarskom krunom.

Od sada počimlju vladati našom državom namiestnici ugarskog kralja, nazvani *vojevode* ili *Bani*, koji biahu stranom iz kraljevske, stranom pako iz odličnijih porodica hrvatskih, kašnje kadšto i ugarskih, izabrani.

Mlečani zavidnim okom opaziše sve dalmatinsko primorje sada pridruženo ugarskoj kruni; te s jedne strane bojeć se, da bi jim mogao biti ustavljen slobodni provoz trgovine na jadranskom moru, a s druge nemogući pozvati natrag svoju glavnu pomorsku silu iz iztoka, gdje je morala neprestano paziti na Genuveze i Pisance, koji su tamo težili, da se šire na njihovu škodu, odluče odmah graditi nove brodove. Pozovu ipak kući one ladje, koje medjutim biahu odpremili proti Boemondu za obranu Carigrada, i u isto vrieme šalju poslanike na iztočni dvor, da mole za pomoć. No svi napori u zalud. Nješto nastavše bune u Italiji po smrti Enrika IV., koje pritegnuše svu pozornost one vlade, nješto pako odlučnost i hrabrost Kolomanova zapriečiše svako neprijateljsko postupanje Mlečana u Dalmaciji.

Koloman, da Hrvate i Dalmatince to bolje u vieri utvrdi, god. 1108. sadje opet do primorja. Pred Zadrom skupi tada na sabor hrvatsko-dalmatinske stališe, da se s njimi posavietjuje o državnih poslovih. Tu u prisutnosti svojih dvornika zastupnikom cieloga naroda svečano potvrdi sve povlastice, koje je već uživao narod po prvoj pogodbi, i dade jih sada točnije i obširnije upisati, da tako služe za viečno načelo državnoga prava; gdje je opet prisegom uzakonio: da neće Hrvati plaćati danka; da će potvrditi za biskupa i kneza onoga, kojega duhovničtvo i puk izabere; da jim dopušća vladati se po starih zakonih; da od daća na tudju trgovinu nametnutih dva diela pripadati će kralju, treći županu ili knezu, a desetina biskupu; da nijednomu Ugru ili inostrancu neće dopustiti, da stanuje u državi ili u

---

na Zadar navalio; no da se je ipak ovaj grad slavno održao, dok napokon nije ga isti kralj obećanji k sebi privuko, a zatim istim načinom cielu Dalmaciju. *Altinaska Kronika* i ona *Martina da Canale* spominju samo pridobitje Zadra; a Kronika *Grgura biskupa Rabskoga* (1292—1315.) dodaje, da u ono doba njeki ugarski naime hrvatski knez *Sergius*, komu su ostali zapadni otoci u Dalmaciji podložni bili, dodje na Rabski, da ga pridobije; ali da Rabljani pomoću Mlečana popališe mu brodovlje, i svu mu četu pohvataše ili izsiekoše *(Farl. V. 284.)*.

Digitized by Google

gradu bez dopuščenja naroda; da kad on ili nasliednici njegovi pridu na naše strane, bilo to da se ovienčaju na priestol ili da poslove državne obavljaju, neće nikojemu gradjaninu nasilja učiniti konakom, a da će svakomu slobodno biti njega i dvornike primiti ili ne; i napokon, da neće nikomu uzkratiti, čim bi se ma i u čem oćutio po njegovoj vlasti obtežen, da se bez pogibelji iz države izseli sa svojom obitelju i imanjem (1). Izručiv pako svečano dotične povelje, da viekovita bude uzpomena ovoga čina, darova Koloman po jedan zlatni krst Splietskoj, Zadarskoj i Rabskoj crkvi i vrati se u Ugarsku.

Tri godine zatim opet sadje Koloman u primorje, gdje na državnom saboru, na kom su prisutni bili nadbiskup Splietski i biskupi Kninski, Trogirski, Biogradski, Zadarski, Krčki i Osorski, bude odlučeno popisanje biskupija, oglasi se crkovna izbava i uredi se pobiranje desetine. Godine pako 1114., kada se Koloman spremao, da opet dodje na ove strane, razstavi se životom, ostaviv krunu svomu sinu

STIEPANU II. Kad Mlečani dočuše, da je silni Koloman preminuo, odmah začeše odluku, osvojiti hrvatsko-dalmatinsko primorje, da tako si osiguraju vlast nad jadranskim morem. Sprave se dakle, i pramalićem sliedeće godine isti dužd, Ordelav Falier, združiv sve pomorske sile, odjedri

---

(1) Ostaje nam povelja, koju je tom prigodom izručio Koloman Trogiru, te je dodajemo onako kô što se nalazi kod Farlata *(Illyr. Sacr. IV. 323.)*:

«*Anno Dominice Incarnationis MCVIII. mense V. die XXV. Anno XXI.* (XII.) *regni mei. Ego Colomanus Rex Hungarie, Chroatie, atque Dalmatie juro super sanctam crucem vobis Tragurinis meis fidelibus civibus firmam pacem. Mihi, et filio meo, aut successoribus meis tributarii ne sitis; Episcopum vero aut Comitem, quem Clerus et popolus elegerit, ordinabo, et lege antiquitus constituta vos uti permittam; preterquam introitus civitatis de extraneis duas partes rex habeat, tertiam vero Comes civitatis, decimam autem Episcopus. In civitate quoque vestra neminem Hungarorum, vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit. Cum autem ad vos coronandus, aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero, nemini vis inferatur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit. Al si forte aliquando dominium meum aliquem agravare videbitur, et alias ire voluerit, secure cum uxore et filiis, et familia, et omnibus suis, quocumque sibi placuerit, eat. Hoc autem sacramentum a rege et Comitibus Hungarie confirmatum est. Ego Joannes Palatinus Comes laudo et confirmo. Ego Appa Comes laudo et confirmo. Ego Thomas Albanensis Comes laudo et confirmo. Ego Ugudi Wasuariensis Comes laudo et confirmo. Ego Slaviz Comes Novogradiensis laudo et confirmo*».

Rieči: *hoc autem sacramentum a rege et comitibus Hungarie confirmatum est*, koje nam jednu samo stranku označuju, već očito kažu, da ova povelja sadrži pogodbu, koju je onda ugarska sa hrvatsko-dalmatinskom krunom sklopila, i da su povlastice, koje u ovoj trogirskoj povelji dolaze, iste bile i u ostalih povelja podieljenih ovom prilikom državnoga sabora ostalim gradovom i stališem hrvatsko-dalmatinske krune.

Digitized by Google

put Dalmacije. Iznenada navali najprije na Zadar, gdje Hrvati, još slabi na broju, puste mu grad a u tvrdji održe se. Falier udari zatim na Biograd, predobi ga i utvrdi; pak uzamši taoce vrati se u Mletke. Na takovu viest odmah dolietí hrvatska vojska u primorje; no Falier, podpomožen sada iztočnim i zapadnim carstvom, brzo priteče na odpor još većom silom, i na kopno slazeć blizu Zadra, sjajnu si pobiedu izvojeva, protierav Bana i prisiliv otim i Zadarsku tvrdju na predaju. Navali zatim na Šibenik, i sruši mu bedeme; a Spliet i Trogir bez odpora podvržu mu se. Potom uzamši opet taoce i potvrdivši gradovom njihove slobosti, kô što su jih imali prije za iztočnih Careva a pako za hrvatskih velikih župana i kraljeva i za Kolomana, kući se vrati. Dvie godine kašnje (1118.) Stiepan II. odpravi silnu vojsku na Mlečane, kojoj podje za rukom ne samo hametom jih poraziti, nu smaknuti istoga dužda. Sada Mlečani zaištu primirje na pet godina, te osim Zadra sve primorje opet zapozna hrvatsku krunu. God. 1123. Saracini, čim su Mlečani u Siriji podpomagali krstaše, navale na naše obale i razore Trogir. Sliedeće godine Stiepan dodje u primorje i Splićanom i Trogiranom potvrdi stare slobode. No godinu kašnje vrativši se Dinko *Michiel* duž Mletački iz Sirije, iznenada navali na primorske gradove; Spliet i Trogir predadu mu se, a Biograd, koi mu se snažno odapre, razori. Biogradjani uteku sa biskupom u Skradin. Njihovo zemljište spoji dužd sa zadarskim, a prebogati plien podieli. Na Stiepanov priestol siedne god. 1131.

BELA II., sin vojvode Alme, nazvan sliepi, lišen očiju još po zapoviedi svoga strica kralja Kolomana. Možda sredstvom Gaudia prvostolnika Splietskog skloni Bela pod svoje žezlo sve primorske gradove izim Zadra i zapadnih otoka, koji ostaše na dalje podložni mletačkoj vladi. God. 1133. navališe Hrvati na Krk, popliene ga i grad isti poruše. Mlečani priteku mu na pomoć i prisile Hrvate na povratak. I južna Bosna iliti Rama, čim sieverno-zapadna već je spadala na Hrvatsku, g. 1138. zapozna Belu za svoga vladara. Iste godine Bela obdari Splietsku prvostolnu stolicu crkvom i dotičnim imanjem Sv. Marije u Solinu i od Pape izprosi plašt (*pallium*) za splietskoga nadbiskupa. Bela umrie 23. veljače godine 1141. i nasliedi ga sin

GEJZA II. Za ovoga kralja bude na novo sagradjen Trogir, koi, od kada ga biahu Saracini razorili, ležaše u svojih razvalinah. Tada obnovi mu Gejza stare povelje i prava (1151); a malo kašnje nadje se tu tielo Sv. Ivana Ursina, njegda trogirskoga biskupa. I Splietu, koi se je do sada neprikidno vierno vladao prama hrvatskoj kruni, Gejza potvrdi stare

Digitized by Google

slobosti (1141. i 1143.) i doda novih (1), te potvrdi i njegovoj crkvi sva imanja i povlastice (1143. i 1158.).

Do ovoga doba svi biskupi hrvatsko-dalmatinski zapoznavahu Splietskog nadbiskupa za svoga metropolitu. No Zadar, nalazeć se sada pod mletačkom zaštitom, te zato politično od hrvatske države odtrgnut, upotriebi ovu zgodnu priliku, da si pribavi nadbiskupsku stolicu neodvisnu od Splietske. O tom je navlastito nastojao njegov ondašnji biskup Lanpridij, rodom Zadranin, pun oholasti i svietovnih strasti. Pomoćju Mlečana, onda mogućih na rimskom dvoru, dobi od Anastasija IV. godine 1154. nadbiskupsku čast prvostolničkim pravom nad biskupi Osora, Raba, Krka i Hvara. Petrana, knez Zadarski, biaše medjutim ovaj zadnji otok sa Bračom pomoćju Mlečana oteo hrvatskoj kruni i gradu si rodnomu pridružio. Mlečani ipak, uviek trgovci u svojih radnjah, povišenjem zadarske stolice namieravahu samo uzveličavanje svoga Gradskog Patriarhe. Zato početkom sliedeće godine tajno izposluju u Rimu, da Zadarski nadbiskup podložan bude Patriarhu Gradskomu kao prvostolniku Dalmacije, t. j. one česti naše

(1) Da se vidi u koliko su povećana bila po Geizi prava, koja je hrvatski narod uživao za Kolomana, ovdie ćemo priložiti povelju, koju je Geiza godine 1143. izručio Splietu. Evo je:

«Anno Dominice incarnationis millesimo centesimo quadragesimo tertio, Indictione quinta, eppata XXII. concurrentibus tribus, mense maio, anno secundo Regni nostri. Ego Gorisa Rex Hungarie, Crobatie atque Dalmatie, *juro super sanctam crucem vobis* Spaleti Principiebus *firmam pacem* et libertatem: *mihi quoque et successoribus meis tributarij* aut angarieti *ne sitis; Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, confirmabo, et lege antiquitus constituta,* cum vestro judice *uti permittam vos; preterea introitus* portus *civitatis de extraneis Rex duas partes habeat, in tertia vero comes civitatis; in civitate dicta neminem ungariorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit. Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus venero, nemini* civium *vis inferatur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit.* Judicem inter vos et extraneos a me constitutum vobiscum in civitate sedulo commorari volo, nec eum extra urbem alias proficiscentem sui precepto aut sigillo a vobis causa placitandi sequendum concedo. Si quis vestrorum per meum Regnum, terram, mareque negotia exercuerit, mihi aut alicui nostrorum hominum ex proprio commertio nullum persolvat debitum; obsides a vobis nullo modo recipiam; sed in nostri curia servire volentibus rogam impendam, et morandi seu discedendi ad sui velle facultatem obtineant, nullamque super hoc molestiam inferam; *ac si forte aliquem dominium meum aggravare videbitur, et urbem vestram exhire voluerit secure cum uxore et filiis ac familia et omnibus suis bonis, quocumque sibi placuerit, eat.* Hec autem omnia absque fraude et ingenio ad detrimentum civium vel civitatis in aliquo detinente observabo. *Sacramentum hoc a Rege* et Archiepiscopo Machario confirmatum est» (sliedo podpisi).

Ova povelja nalazi se kod Farlata *(Illyr. Sacr. III. 174.)*, kod Fejera (Cod. Dip. R. H. II. 118.), i kod Kukuljevića *(Jura. str. 29.)*; a mi je izdajemo po starom rukopisu Mletačkoga Arkiva. Znamenito e navlastito, što se u ovoj povelji izpušćuje *desetina biskupska.*

Digitized by Google

obale, koja se tada nalazila pod mletačkom zaštitom, dočim ostali dio od sada dolazi nam sliven s hrvatskim imenom. Zadrani na takovu viest jako se razjede na Mlečane, i opiruć se odlučno Papinskoj riešitbi, odprave odmah svoga nadbiskupa u Rim, da razmrši mletačke spletke. No sve badava; te razdor tako napriedova, da se je već tada moglo opaziti kuda će stvari krenuti prvom prilikom.

God. 1159. Splićani u vieću sastave zakon, kojim se je zabranjivalo prodati, darovati ili oporukom izručiti crkvi ma kakvo dobro. Absalon, ondašnji nadbiskup, opre se; no prisiljen, da se u Ugarsku vrati, sve javi Aleksandru III., koi odmah zapoviedi Zadarskomu nadbiskupu, da prokune Splićane, ako ne bi odustali od toga zakona. Na to se ovi pokore. Povelja Geize od god. 1151. za prvi put spominje nam bansku čast. Biaše tada hrvatskim banom njeki *Belus*, a god. 1158. *Arpa* (1). Po Geizinoj smrti (31. svibnja god. 1161.) zasiedne na priestol njegov sin

STIEPAN III. Malo za tim Manuil, iztočni car, zarati se sa Stiepanom, da ga sbaci s priestola, a miesto njega uzviši Stiepana Belina sina ili njegova brata Ladislava, obojica biahu bo biegunci na iztočnom dvoru; namjerom ipak, da si tako pribavi koi dio ugarsko-hrvatske države, a ostalo pod svoj upliv spravi. Ugri budu prisiljeni sbaciti Stiepana a dignuti na priestol najprije Ladislava, a po njegovoj smrti (sieč. 1162.) Stiepana Belina sina. No nemogav se ovaj održati proti pomnoženoj stranki sbačenoga kralja, zaprosi pomoć od Manuila, a to mu sasvim odtuji narod. Upotriebi Stiepan III. tu prigodu, navali na svoga takmaca, pobiedi ga i uhvati. Manuil, nemogavši

(1) Takodjer ostaje nam listina od god. 1158., koja ovako počima: *Ego Geysa Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie Rameque Dux.* Ovdie za prvi put u naših poveljah dolazi ime vojevode *(Dux)*, ali ne za same Dalmaciju i Hrvatsku, no za sve države Ugarsko-hrvatske krune. Lasno je ipak, da se je u prepisu ove listine uvela pogrieška, i miesto *Rex* umetnulo *Dux*. Istina bo da je kralj Geiza imao i sina imenom Geiza, ali je ovaj bio najmladji od ono četiri, što mu je žena porodila, čim je najstarijemu ta čast uviek u naprieda pripadala. Absalon, nadbiskup Splietski, u listu na splietsku občinu napominje njekoga vojevodu: *nos quidem per gratiam Regis quam Ducis in Dalmatia erimus.* Ja cienim, da je to bio stariji sin Geizin Stiepan, koi bio bi tada prvi poznati vojevoda hrvatsko-dalmatinski. Opet imamo vojevodu za Bele III., naime Enrika njegova najstarijega sina; a za Enrika držao je tu čast Enrikov brat Andrija, poslie kralj. Svemoćna je bila vlast vojevode hrvatsko-dalmatinskoga u svom području, kô što nam jasno potvrdjuju listine istoga Andrije. Evo na pr. kako počimlje jedna njegova odsuda od godine 1198. (Farl. Illyr. Sacr. V. 66.): *post felicem et gloriosum victoriose dominationis ingressum Illust. Andree, tertii regis Bele filii, et triumphum, quem sibi omnipotens Deus Ducatus sui protector et auctor de Dalmatia et Croatia magnifice conferre dignatus est, atque post habitam tam Chulmie quam Rascie laudabilem victoriam, cum ad Jadestinam civitatem victor rediret, ducatus sui jura disponens itd.*

Digitized by Google

silom, pokuša da ugovori natiera Stiepana III. na svoje namiere. Došav vojskom u Niš, predloži mu, da pusti Beli, Stiepana Belina sinu, barem Dalmaciju kao svojinu, a Bosna i Srbska da budu u naprieda bizantinske pokrajine. Stiepan iz prva privoli na tu pogodbu, no malo kašnje poreče, i sam podje vojskom u Hrvatsku i u Dalmaciju (1163.), da ove strane tobolje u vieri prama kruni utvrdi. U toj prigodi potvrdi Splietskoj crkvi stara prava i povlastice, i isto tako ostalim gradovom kako sviedoči Dandul *„illosque largifluis privilegiis insignivit“*.

Sliedeće godine (1164.) udari Manuil na Ugarsku, ali ga Stiepan potuče i suzbije. Malo kašnje, obrativ vojsku, opet navali Manuil na prediele ugarsko-hrvatske krune. Sad Stiepan preplašen prista, da si Manuil uzme Dalmaciju u ime Bele. Čega radi zapoviedi Manuil svomu vodji Nikiforu Kalufi, da si pridrži Sriem u zalogu dok mu Stiepan ne izruči obećane zemlje. Razljutiv se Stiepan na takovo postupanje carevo, udari na Nikifora i potuče ga. Manuil, da mu se osveti, prodre odmah sa dvie vojske kroz Bosnu u Hrvatsku i u Dalmaciju, a Mlečani mu s mora jako podpomagaše, namierom, da si priskrbe i ma koi dio naše obale. Tim načinom na kratko sve zemlje hrvatsko-dalmatinske krune padoše u grčke ruke, a Stiepan morao je sve to Manuilu ustupiti i od njega izprositi primirje na godinu dana.

Medjutim Mlečani, bojeć se Manuilove prevage u jadranskom moru, pridruže se Stiepanu, koi, predobiv Sriem, sam sadje s vojskom u Dalmaciju i prisvoji Spliet (1166.). Sada i ostali gradovi odmah mu se predadu, a malo kašnje isti Zadar, već u mletačkih rukuh, iztierav Mlečane, pripozna ga svojim vladarom. Badava pokuša Dužd, da ga opet pridobije. Ostaje nam povelja Stiepanova, kojom god. 1169. Šibeniku podieli ista prava, kô što su onda uživali ostali primorski gradovi. Ove iste godine iznova grčka vojska, navali na Dalmaciju, i razbiv Dionizija bana, prisili Stiepana, da se konačno okani Hrvatske i Dalmacije. Tako bude napokon sklopljen mir medju Stiepanom i Manuilom.

Ali malo poslie posvade se Mlečani s Manuilom, a ovaj iznenada dade pozatvarati sve Mlečane nalazeće se u iztočnoj državi i njihova imanja oduzeti (12. ožujka 1171.). To nezakonito i divljačko postupanje carevo oruža na mah Mlečane na osvetu. Rujnom iste godine odjadri sam dužd *Michiel* sa silnim brodovljem proti Manuilu, i ploveć našim morem, primi opet pod svoju zaštitu Zadar, i odpravi 30 galija na Trogir, koje ga popliene i razore, čim on sam Dubrovnik na predaju prisili. Ali zimi sva mletačka sila bude u *Sciu* kugom podavljena, te Dužd, povrativ se kući s ostanci svoje vojske,

Digitized by Google

bude javno smaknut (28. svibnja 1170.). God. pako 1174. Mlečani ne samo Trogiranom povrate sav plien, nu jošte jim dopuštaju, da slobodno plove po moru bez plaćanja danka ili daće.

U borbi medju Templarci i biskupom Skradinskim za Vranu, još god. 1076. darovanu po Zvonimiru rimskoj stolici, a nješto kašnje po ovoj onomu viteškomu redu, Aleksandar III. god. 1169. rieši pravdu na korist prvih, te biskupu naredi, da jih pusti u miru uživati svoja dobra.

Po smrti Stiepanovoj (1173.) zasiedne na priestol

BELA III., unuk Bele II. po svom otcu Stiepanu Geizinom bratu. Odlazeć iz Carigrada, gdje je kao biegunac pribivao, morao je u Sriedici ustupiti Manuilu sadašnju Slavoniju i Sriem, i obećati mu svečano, da će se uviek na prijateljski ponašati s istočnim carstvom. Za Belina vladanja, naime 13. ožujka god. 1177., brodiv se iz Siponta u Mletke na sastanak s carem Fridrikom, Papa Aleksandar III. stigne u Zadar, gdje je svečano primljen i poveden u crkvu Sv. Štosije, *immensis laudibus et canticis resonantibus in eorum Sclavica lingua* (živ. Alek. III. kod Baronia). Kad Manuil god. 1180. umri, s njim okonča se vlast istočna u naših stranah. Toma Arcidiakon do neba diže vladanje carevo u Hrvatskoj i Dalmaciji (1).

Kad doču Bela Manuilovu smrt, opazi, da mu je to najsgodnije vrieme, da si Hrvatsku i Dalmaciju prisvoji. Zato na mah predobivši Slavoniju i Sriem, odpravi veliku vojsku u primorje, kojoj na kratko podje za rukom, nješto silom a nješto ugovori oteti jih grčkoj vladi (1180.). U toj prigodi Spliet se izkaza ponajveće oporan predaji, te Bela mu zato nehti iz prva potvrditi stare slobode, navlastito glede izbora novoga nadbiskupa, prem da biaše na to nutkan od Aleksandra III. (6. srp. 1181.).

Zadar se je jošte držao pod mletačkom zaštitom. No spaziv, da Mlečani iz petnih žila nastojahu, da svakojako njegova nadbiskupa podčine Gradskomu Patriarhi, i da brodarenje na jadranskom moru izključivo na svoje gradjane stegnu, iznenada sbaci ono nesnosno podkroviteljstvo otierav Dinka Maurocena, koga si već odavna izabrao biaše za svoga kneza, podčinjena ipak svojoj nadbiskupskoj vlasti, i predade se Beli kao kralju

(1) Veli Toma u pog. 20.: *Tota autem Dalmatia et pene Croatia universa subjecta erat principatui ejus* (Manuila). *Ipse autem erat benignissimus circa omnes sibi subjectos, non tributorum exactor, sed divitiarum suarum liberalissimus distributor. Omnes ad se venientes honorabat, omnibus impensas ex fisco Regio exhibebat. Recepta autem computatione capitum civitatis Spalatensis, mittebat stipendia omnibus, infantibus etiam in cuna jacentibus, singulos aureos dari faciebat. Mittebat autem duces suos* (poznati su: Konstantin *Sebastes* i Roger *Slavo*) *cum magno apparatu armorum, portantes pro sumptibus pecuniam copiosam, qui venientes et tenebant civitates maritimas, et magnam Croatiæ partem.*

Digitized by Google

hrvatskomu (početkom godine 1181.). Bela stavi odmah snažnu posadu u Zadar, i podigav mu razorene zidine, čvrsto ga utvrdi. Sliedeće godine dojedre Mlečani sa jakom vojskom na ove strane, i podjarmiv pobližnje otoke, obsiednu Zadar; ali jim se snažno opru hrvatski plemići tu skupljeni pod Farkasiom, Palatinom Ugarskim (Farl. IV. 12.). Ovaj rat produži se, te traja neprestano do godine 1187., koje Mlečani izprosiše primirje na dvie godine, da jim slobodno bude na taj način prebroditi krstaše u Siriju na predobitje svete zemlje. Po primirju ponovi se rat većom odlučnostju, te svibnja god. 1190. budu Mlečani podpunoma potučeni na moru blizu Zadra (*in promontorio Trani*). Ovo jih prisili, da opet traže primirje na isti rok; a kad se ovaj svrši, udariše Hrvati na bližnje otoke i strašno popliene jih. Dotrka jim Dužd And. Dandul na pomoć i obsiednu Zadar. Priletiše tada na pomoć Beli Pizanski brodovi i uzeše Pulu, što prisili Dužda, da pošalje bolji dio svoje pomorske sile na predobitje ovoga grada, te tako i sada mu svi napori proti Zadru podju u zaman. U dojakošnjem ratu jako je podpomagao Beline težnje u primorju Bartul Frankopan knez krčki, čega radi g. 1193. Bela mu izruči Modručku županiju kao nasliedno leno. Tiečajem ove borbe godine 1185. Petar nadbiskup Splietski pozove sve biskupe sebi podčinjene na državni sabor u Spliet, gdje u prisutnosti Kninskoga, Trogirskoga, Skradinskoga, Ninskoga, Senjskoga i Krbavskoga budu ustanovljene granice pojedinih biskupa. Krbavska stolica bi na ovom saboru utemeljena. Bela umre 23. travnja godine 1196. i nasliedi ga sin stariji

EMERIK, već odavna ovienčan na priestol. No do mala iznevieri mu se brat Andrija, koi novcem po otcu skupljenim za križobojnu porabu, razsipno živeć, privuče si dosta privržencika, i tada potraži od brata, da mu dade Dalmaciju i Hrvatsku kano slobodnu vojvodinu. Emerik odlučno odbaci bratove zahtieve; no Andrija silom si prisvoji one države. Malo zatim navali na Zahumje i Ramu, nadvlada i ove pokrajine, i po pobiedi vrati se u Zadar uz sveslavje (1198.). Groženja Papinska malo kašnje priklone ga, da mir sklopi s Emerikom, te ovaj mu tada odobri naslov i vlast vojevode nad Dalmacijom i Hrvatskom. Ali na kratko opet se posvade braća (1199), i Andrija sada morao je biežati u Austriju izpred bratove vojske. Konrad, nadbiskup Mogućski, izposluje na novo mir medju braćom, želeć da složno se prime već onda proglašenoga križoboja. Andrija opet postane vojevodom Dalmacije, Hrvatske i Zahumja.

God. 1198. Splietjani, da si pribave to veću ljubav Emerika, koi jim biaše još god. 1196. potvrdio stare slobode, složno imenuju svojim nadbiskupom

Digitized by Google

kraljeva učitelja i skrbnika Bernarda, komu podje za rukom izagnati iz naše zemlje patarinske krivovierce (1), i na pravu vieru svratiti dva brata puljska, u Zadru odgojena, vrlo viesta slikovanju i zlatarstvu, i u latinskih i hrvatskih nauka onda jako na glasu (*Tom. Arcid.* pag. 24.).

Dok se Emerik g. 1202. borio u Srbiji, da protiera onoga velikog župana težećeg za kraljevskom moćju, odjedri iz Mletaka silna križarna vojska prama iztoku na predobitje svete zemlje pod upravom Andrije Dandula, mletačkog dužda. Ovaj opaki muž svojimi spletkami do toga dotjera tada krstaše, da su morali usprkos papinskoj zabrani iznenada udriti na Zadar, da ga otmu hrvatskoj kruni. Zadar se ipak jako opre na oružje; no nemogući najskoli odolieti tolikoj sili, predade se (19. stud. 1202.). Mlečani opet mu poruše zidine i popliene ga, te napokon sada za prvi put podvrgnu ga svojoj vladi. Križari iz Zadra odjedriše na pramalieće sliedeće godine, i po Dandulovoj vuhvenosti miesto se povesti u Mišir, udare na Carigrad (V. moj sastavak: *Križobojnici u Zadru.* Prog. Osie. Gim. 1861—2.). Inocent III. u listu na krstaše, težko ukori jih, a na Mletčane baci crkovno prokletstvo radi porušenja Zadra. Zadrani izbiegnu Mletačkoj krvoločnosti i surovosti, i pomoćju svoga kralja Emerika stanu najprije po moru gusariti, da se tako Mlečanom osvete, pak naskoče Mletačku vojsku tvrdo učvrstjenu na otoku ležećem prama Zadru, i tako jih poraze, da jim osta slobodno vratiti se u svoj zavičaj i obnoviti grad. No pazeć sa žalostju, da domaće bune u Ugarskoj zapriečivahu jim svaku pomoć s ove strane, a da Mlečani lasno bi jih mogli na novo podjarmiti, šalju poslanike u Mletke, da skope mir, što i učiniše. U dotičnoj pogodbi obvezivali su se Zadrani, da će od sada sabirati knezove i nadbiskupe iz mletačkih gradjana, priseći viernost svake godine mletačkomu duždu, pomagati Mlečane u ratovih na moru, primiti u grad izgonjene sugradjane, plaćati njeki godišnji danak, dati taoce, i da neće na novo obzidati grad bez duždeva dopuščenja. Tada pokusaše Mlečani, da pridobiju i Spliet, ali badava. No prigodom, kada je Toma Maurocen, potvrdjen za patrijarha Carigradskoga (21. sieč. 1205.), jakim brodovljem plovio put Carigrada,

(1) Patarinsku ili Bogomilsku sliedbu sastavi i ustroji u Bugarskoj za cara Petra (927—968.) pop Bogomil, koga se sliedbenici Bogomili nazvaše. Sliedećim stolietjem ti krivovierci prodriešе u Srbsku i u Bosnu te i još dalje, a glavna njihova metaphysična nauka sastojaše u dualizmu, što ipak su različno tumačili i predavali (*V. Rački. Viek. i Diel. Sv. Cyr. i Met. Sv. II. str. 165., i u Arkivu za jugoslav. pov. IV. 72.* СЛОВО СВѢТАГО КОЗМЫ ПРЕЗВИТЕРА НА ЕРЕТИКИ ПРѢПРѢМІЄ И ПОУЧЕНІЄ ОТЪ БОЖЕСТВЕНЫХЪ КНИГЪ).

Digitized by Google

prisili ovaj Dubrovnik, koi se biaše medjutim Mlečanom iznevierio i stavio najprije pod zaštitu Normanskog kralja u Apuliji a poslie istočnoga cara, da se podloži mletačkoj vladi, uvietom, da će sabirati knezove i nadbiskupe iz mletačkih gradjana, i da će podpomagati republiku u ratovih na moru, a duždu plaćati godišnji danak. Od ovoga doba tja do godine 1358. osta Dubrovnik podložan mletačkoj vladi, te ostaje nam neprekinuti red knezova, koje mu je tiekom toga vriemena, naime svake druge godine, Mletačka vlada slala, da tamo vladaju na njezino ime. Pokuša Dubrovnik g. 1226., da smetne taj jaram, stisnuv se u savez s Omiškimi gusari, no badava, bude ponižen i morao je u zalogu svoje vierности predati taoce. Svrhom godine 1231. (i takodjer godine 1235. i 1251.) ponovi te pokušaje, ali već svibnjem sliedeće opet ga nalazimo pod Mletci. Pogodba tom prigodom sklopljena, sviedoči jasno, da se je Dubrovnik tada i poslie nalazio s Mletci u istih odnošajih kô što i ostali naši primorski gradovi.

Medjutim velika oddanost Emerikova naprama rimskoj stolici prouzrokuje iznevierenje velikaša u državi. Ovim stupi sada za treći put na čelo brat njegov Andrija, iz toga navlastito, što Emerik biaše si svoga sina Ladislava proglasio svojim nasliednikom. Emerik krene sa ono malo svojih privržnika k Dravi, gdje se je skupljala buntovnička vojska. Tu došav, vidi, da je odveć slab naprama neprijateljskoj sili, te samcat prodje u buntovnički tabor, i moćju svoje časti i rieči razoruža desnice uzdignute proti sebi, prašta svakomu, a brata si Andriju uhvati i sobom odvede, i baci u grad Knjeginjec (Kene) blizu Varaždina. Varaždinci činjahu mu dobro i milo u potaji, a on kašnje pokaza se zahvalnim, te učini grad Varaždin najbogatijim u gornjoj Hrvatskoj, davši mu svu zemlju, što ju oko okolo Knjeginca vidjalo, i još mnoga druga prava (1209.). Zatim dade okruniti svoga petolietnoga sina Ladislava III. za kralja (26. kolov. 1204.), a malo kašnje dopadne ga težka bolest. Tada si posva Andriju iz zatvora, s njim se pomiri, preda mu skrbničtvo nad sinom, te 30. studenoga preminu. No Andrija odmah se prikaza pohlepan za krunom; što natjera udovu Emerikovu, da sa sinom ubiegne u Austriju, gdje Ladislav na kratko svrši svoje dane. Tako ugarsko-hrvatski priestol pripadne sada i po baštinskom pravu

ANDRIJI II. (1205.). Nerednim življenjem oslabljen u duši i u tielu, pusti da njim vlada žena mu Gertruda. Ova pozove Niemce, i na više državne časti uzviši jih, što povede ugarske velikaše na bezuzpiešnu urotu. S poslanici pozovu na priestol sinove njekoga Geize iz kraljevskoga roda, koji su tada živili kao biegunci u Grčkoj; ali ti poslanici s listovi, što su

Digitized by Google

pri sebi imali. budu uhvatjeni u Splietu po Domaldu šibeničkom knezu i Andriji predani. Tom prigodom Andrija potvrdi Splietu stare povlastice, a isto takove podieli i Omišu (1207.). Da pako te zasluge kneza Domalda pristojno naknadi, Andrija darova mu god. 1210. Cetinski i Triljski kotar u primorju hrvatskom baštinskim pravom.

No malo kašnje, čim se Andrija bavio u Galiciji, da tamo si namiesti Kolomana, mladjega sina, za kralja, ponovi se urota proti kraljiću, kojom ova bude smaknuta (1214.). Za tim Andrija dobi ponudu na iztočno carstvo; nu on se zahvali na korist svoga tasta Petra *Courtenay*-skoga. Napokon da izpuni otčev zaviet, ode u križoboj, te u tu svrhu 23. kolov. 1217. sa sjajnom dvorbom dodje u Spliet, gdje se imala skupiti sva vojska i brodovi potriebiti, da ju odvedu u iztok. Da si osigura slobodni prolaz morem njekoliko prije biaše mir sklopio sa Mlečani radi Zadra, kojim, okaniv se svakoga prava do ovoga grada, dobi samo nješto trgovačkih povlastica i deset galija za novac. Iz Splieta odjedriše krstaši k Palestini, i srećno se tamo prebrode; ali nesloga izmedju njih zasijana izza njekojih sjajnih čina skvari oželjeni uspieh. Začuv da su nemiri Ugarskom zavladali, sliedeće godine Andrija vrati se kući po kopnu, da mir povrati. No to mu ne podje za rukom; i već g. 1222. prisili ga plemstvo uručiti mu tako zvanu *Zlatnu Bulu*, temelj poglaviti nasliednomu razvijanju aristokratičkoga ugarskoga ustava.

Na skoro zavadi se Andrija i s Belom svojim starijim sinom. Papa Onorij III. pomiri jih, te Andrija morao je god. 1223. predati sinu čitavu *Slavoniju*, naime Dalmaciju, Hrvatsku i sadašnju Slavoniju, da tamo vlada kraljevskom vlastju. Tri godine poslie miesto Bele dodje amo Koloman, drugi Andrijev sin, iztjeran iz Galicije po Rusih. God. 1232. i Andrija, treći kraljev sin, potaknut od uviek nemirnih velmoža ugarskih, stavi se, da svali s vojvodstva slavonskoga svoga brata Kolomana; no Hrvati ga suzbiju, a otac, da ga umiri, dade mu Erdelj. Medjutim poveden Andrija svojim Palatinom, da pogazi podieljene slobode, plemstvo opet ga tiera na to, da stare mu potvrdi, a k ovim da još druge, za krunu pogibeljnije, priloži (1231.). Ništa ne manje nemiri trajahu tja do smrti Andrije, koja se sgodi studenoga 1235. Od trećega brata s Beatricom od *Este* rodi mu se po smrti sin Stiepan.

Andrija godine 1217. potvrdi Zagrebačkoj crkvi sva prava, koja je tada uživala, isto tako god. 1221. Šibeniku stare slobode, a godine 1225. Turopoljcem podieli plemstvo i još njekoje druge povlastice. Medjutim u primorju Omišani, uzoholjeni što su od kralja dobili ista prava kò što

Digitized by Google

i ostali primorski gradovi, meću se razuzdano na more da gusare, neprašćajuć nitkomu bio od ma kakvoga naroda, viere ili časti. Da jih u tiesno svede, posla god. 1221. Papa Onorij III. svoga poklisara Akoncija u Spliet, koi tako jim na kratko ulomi snage pomoćju primoraca, da su mu se morali bezuvietno predati i priseći, da neće se više igda usuditi tom zlobom tierati, a da će odmah sve zlo do onda počinjeno sa sviem namiriti. Do mala ipak ponove Omišani svoja gusarenja po moru. Mlečani, proti kim su navlastito naperena bila, budu tada prisiljeni prikinuti svaki trgovački odnošaj s podložnici ugarsko-hrvatske krune. Zato Andrija kolov. 1227. odpravi u Mletke svoga poklisara biskupa Gjurskog, nalogom, nek bi razvidio štete prinesene Mlečanom od Omišana, i Duždu obećao svu škodu naknaditi samo da bude opet prosto medjusobno obćenje i trgovanje. Uz to Omišani nastave ipak svoje kradnje na moru; no sada Splećani i Trogirani složno oduzmu jim Brač i tako jih poraze (1240.), da su jim se morali na novo svečano obvezati, mirno živieti, davši pri tom taoce u zalogu. Friderik car da obdari Splećane i Trogirane, što tom pobiedom biahu osigurali i iztočne obale njegove napuljske kraljevine, 29. prosinca god. 1241. dopusti jim slobodno putovati i trgovati po njegovoj državi Napuljskoj. Andriju nasliedi (1235.) sin stariji

BELA IV., koi posveti prve godine svoga vladanja uredjenju i poboljšanju svoje kraljevine. Ožujkom godine 1241., porušiv Rusku i Poljsku, kroz Vereczheersko tiesno na Karpatu provali iznenada u Ugarsku silni *Batu* s Mongoli i Tatari, i poplavi sve naokolo do Pešte. Bela sa ono vojske, što je na brzu ruku sakupiti mogao, sretne ga na rieci Šajovoj (Slana) kod Moha, nu Batu sasvim potuče ga. U toj se bitci najhrabrije ponesoše Hrvati pod svojim vojevodom, bratom kraljevim, junačkim Kolomanom. Odlikovaše se pako Ban hrvatski Dioniz Vialka, hrvatski kancelar File, i još mnogo drugih našinaca. Koloman, težko ranjen u bitci, izza te goleme nesreće, koja se najviše pripisati mora bezumnosti i biesnosti ugarskih velmoža, hrvatskom vojskom povuče se u svoju vojvodinu, gdje u Česmi preminu od dobitih rana. Bela uzbiegnu u Austriju, gdje ružno pokraden od vojevode Friderika Ratobornoga, šalje ženu i diecu s krunom u Hrvatsku, o on vrati se u Ugarsku, da s ove strane Dunaja digne sveobći ustanak. Tatari medjutim, prebrodiv Dunaj (24. prosinsa 1241.), opustoše i zapadnu Ugarsku; a Bela, nalazeć se odveć slab za izići jim na susriet, već se biaše natrag povukao i prieko Drave krenuo u Zagreb (svibnja 1241.), gdje se je bavio do deset mieseca i viećao s hrvatskimi velikaši kako da suzbije neprijatelja. Doćuvši medjutim, da Tatari s ove

Digitized by Google

strane Dunaja sve naokolo pliene i pale i da se Dravi približaju, posla čitavu porodicu u Dalmaciju, gdje se nastani u tvrdom Kliševu. Malo kašnje sam kralj s pratnjom i vojskom stavi se na isti put. Tatari uz to provale pri Sopju prieko Drave u Hrvatsku, i ružeć što jim pred oči pada, udare na Zagreb i opustoše ga, te svu gornju Hrvatsku i Slavoniju poplave. Jedini Kalnik, kraljevski grad u Križevačkoj županiji, održa se slavno proti opetovanim navalam tih barbarskih gomila.

Kajdan, tatarski vodja, dočuv, da je Bela sa blagom pobiegao u Dalmaciju, stavi mu se u potieru, te prieko Velebića provali u primorje hrvatsko. Odatle glavnom silom udari najprije na Kliš, gdje misljaše, da se je kralj svratio, zatim na Trogir, koga je tad branio slavni Stiepan Šubić Bribirski, no sve mu badava. Na Kajdanov očigled Bela ukrca se u brodove, da si na pobližnjem otočiću Kraljevcu sigurniji stan uzme. Nuz to Kajdan uvidivši, da nemože bez brodova grad osvojiti, te da se je kralj već spasio na otoke, a nješto i radi oskudice na hrani i što mu je tu viest prišla o promienah u tatarskom carstvu po smrti Ogotaja velikoga tatarsko-mongolskoga kana, svrhom ožujka 1242. odluči napokon, da će se u Aziju povratiti. Zato ostavivšĭ Trogir, krene sa svojimi čopori putem, kojim već sašao biaše u primorje, da se s Batuom sdruži u Ugarskoj, koja, mal da ne sasvim porušena i opustošena, biaše tada bez vojske, bez kralja, bez novca, bez oružja. Samo Hrvati, akoprem poniešto oslabljeni ovom navalom, stojahu jošte nepobiedjeni, i praćahu malko podaleče vraćajućega se dušmanina uz dalmatinsko primorje, jeda bi jim se sgoda prikazala, da mu se svečano osvete. Što želieli, to do mala dočekali. Dočuju Tatari, da Bela svojim blagom vozi se na brodove uzduz primorske obale i da jih pazi; a oni iznenada pograbe sve ladjice i šajke, što se tada nalazilo pri moru, a još druge kojekakve napriešno osnuju, i smielo se puštaju na more, da uhvate kralja, a navlastito njegovo blago, što je i poglaviti cilj bio njihova slazenja u Dalmaciju. No loša jim srieća. Pri toj najgolemijoj opasnosti Bele priteku mu odmah na pomoć Hrvati iz svih pobližnjih miesta i otoka; sieku dušmana na sve strane a nješto dave u morskoj pučini i do skora natieraju ga u bieg; pak kò da jim nije dosta ta pobieda na moru, puštaju se za njim u potieru do primorske obale, gdje ohrabljeni dolazkom sveje braće, sliedeće po kopnu stupaje tatarske, nastave još žešći boj. Sam kralj stupi sada na čelo svojih viernih Hrvata, da jih hrabri; no silna množ divljaka skoro prikrije ono malo našinaca: *„Mrtva tielesa*, veli sam Bela u darovnici danoj bratji Kresu, Kupiši i Raku iz Sriema, *strieljami i mačevi tatarskimi ubijenih junaka, ležahu*

Digitized by Google

oko kralja nagomilana, kao zid i ograda, i to u velikom broju, da kralj nije mogao ni napried poći, ni natrag uzmaći, uhvajući se pomoći od jedinoga Boga; kad iznenada, u vrieme najžešće bitke i najveće opasnosti, dolietiše tri brata, Kres, Kupiša i Rak, sa trideset i osam bratje i rodjaka svojih iz ravnoga Sriema, kao iz neba poslani angjeli, te pobivši se s tatarskimi četami, prodriješe kroz najgušće gomile tatarske do samoga kralja, te spasiše kraljevsku glavu i kraljevski barjak, i dadoše kralju i njegovim braniteljem novu snagu. Junački Kres, smotriv njekoga tatarskoga vodju, kako je potajno naniščanio lukom svojim na kralja, naperi svoju streljicu proti istomu vodji, te mu istepe obadva oka. i odsiječe mu glavu u nazočnosti kraljevoj, a truplo baci u dubljinu morske pučine. Navali zatim smiono sa drugovi svojimi na ostale tatarske čete i na ianceve njihove, obrati se onamo, gdje biaše najžešća bitka, te stane neprijatelje sieći mačem, gaziti nogama i bacati trupla tatarska u sinje more, kao guske u ribnjak" (*Kukulj. str. 41*). Ohrabljeni Hrvati junačtvom te nepredobitne braće, složno sa nadošlimi četami nasrnu na uzmicajuće divlje čopore, te nagnaju jih na silni bieg, siekuć jih i tierajuć bez prestanka po kopnu i prieko mora do rieke Krke i do Brešća *).

*) Naš vrlo zaslužni poviestničar Iv. Kukuljević iz listina, što je priložio svojoj razpravi pod naslovom: *Borba Hrvata s Mongoli i Tatari* (u Zagrebu 1863.), navlastito iz pete i šestnaeste, izvodi, da su se na odlazku Tatara iz Dalmacije i Hrvatske dogodile dvie glavne bitke, jedna na moru a druga na morskoj obali, obe pako neprekidno jedna od druge; ali u isto vrieme tvrdi, da se je prva sbila kod Raba, a druga u kotaru Zadarskom. No tako ti on prikida savez, koi bi i po njem spajao te dvie bitke, dočim Rab leži odveć na daleko od Zadarskoga kotara. Dignuv se Tatari izpod Trogira, primorskom obalom nasliedi jih hrvatska vojska, a Bela pratjaše ju s brodovi ploveć uzduz obale. Gdje su se dakle sukobiti mogli Hrvati s Tatari po moru i neprekidno po kopnu? Po Tomi Arcidiakonu Tatari, dočim su stali u primorju, *quinque aut sex vicibus ad civitates has* (t. j. Trogir i Spliet) *descendebant, et postea ad sua castra redibant.* S toga mi se čini, da su se one bitke sbiti morale ne daleko od Trogira, gdje su Tatari tako često silazili. S druge strane listina šestnaesta Kukuljevićeva očito veli, da su po drugoj bitci Tatari izagnani bili *trans litus et ultra usque fluvium Kerka.* Ovo bi nas uvierilo, da su se obe one bitke dogodile, ako li ne s ove strane Krke medju Trogirom i Šibenikom, na poluotoku Busuljinskom, pri kom ima dosta otoka, i gdje na zapadu leži podugački zaliv šibenički, u koi se ona rieka izlieva, i gora još sada nazvana tatarska, a ono najdalje nigdje blizu staroga Zadra, gdje Mortrski otok mostom spaja se sa kopnom. Kod Raba svakojako nikako i s toga, jer otok blizu koga vojevalo se je, morao je ležati bliže kopna i biti neznatan, čim Bela u opisanju onih slavnih čina niti ga spominja, a to se nebi moglo reći nipošto o Rabu, gdje je uprav tada prenesen bio iz Zagreba državni arkiv za učuvanje. A da se je zbilja ta bitka zavrgla kod Raba, Bela ne bi se bio doisto vratio natrag u Pag, no u Krk svratio, koi mu biaše i bližnji i više pri ruci, i gdje

Digitized by Google

Slavnom ovom pobiedom nad Tatari oslobode Hrvati svoju braću Slovence a i Ugarsku i Niemačku od nove propasti i možda istu Italiju, koja, tada jako uzkolebana borbom med Papom i carem Fridrikom, na viest da joj divlji Tatar već stoji na granici, silno je strepila i svuda na okolo pomoć tražila; te povedu Belu na priestolje, koje mu Ugri godinu prije nisu znali niti su kadri bili obraniti. Tatarski čopori Kajdunovi, zatierani u bieg prieko Krke, navale sada na Bosnu, Srbiju i Raška, i pošto su stranom oštetili, stranom oplienili još njeke južne naše gradove, kakono Dubrovnik, Kotor, Drivast itd., sjedine se sa Batuovimi u Bugarskoj, te porobiv i gróke semlje, vrate se napokon u svoj azijatski zavičaj.

Bela, po tatarskom odstupu kao iz smrti oživljen, hrabro se primi, da na brzo dodje u pomoć težkim potriebam svoje jadne kraljevine; i podje mu za rukom na novo ju urediti i podići. Nagradi najprije zasluge njekih svojih viernih pratitelja u primorskom ratu. Dne 10. svibnja 1242. iz Trogira podieli hvarskim i bračkim plemićem radi date mu pomoći proti Tatarom osobite povlastice, medju ostalimi da si izabiraju župane iz hvarske porodice Ivićeve, a biskupe iz podložnika ugarsko-hrvatske krune. Bana Dionizia imenova vojevodom čitave Slavonije itd.

Iz Trogira ode Bela u Kliš (11. svib.), da posieti svoje dvie kćeri bolestne, koje su mu po odlazku (16. svib.) tamo i umrle. I Splićane, koji mu se za nesrieće biahu izkazali poniešto nevierni, skloni, da odstrane svoga kneza Gargana italijanca, a da si miesto njega uzmu Ivana Frankopana kneza krčkog, modruškog i vinodolskoga (srpnja). I na čelu Splietske crkve stupi tada prevriemeno Stiepan biskup Zagrebački. Na povratku iz primorja više miesecа bavio se je Bela u hrvatskih i slavonskih pokrajina, izdajuć mnogo listina gradovom, kao Zagrebu, Petrinji, Samoboru, Varazdinu itd., i porodicam za nagradu učinjenih mu služba, te napokon pramalićem sliedeće godine vrati se u Ugarsku uz pratnju hrvatske vojske (1).

---

su stanovali Frankopani njegovi odlučni privrženici, kim malo dana prije u Trogiru (12. ožuj. 1242.) biaše svečano potvrdio sve darovnine podieljene jim od svojih predšastnika. Da su se pako te bitke dogodile uprav ne daleko od Trogira, dokazuje i to što Bela još 18. ožujka nalazio se je u Trogiru (kako nam sviedoči povelja njegova, kojom potvrdi Trogiru stare slobode) i što poslie odatle smiesti se na otok Kraljevac vozeć se često po trogirskom zalivu, kad s druge strane Toma Arcidiakon kaže odprto, da su Tatari ostali u Dalmaciji samo *per totum fere Martium*, dakle odlaziše još prije svrhe ožujka, te tako to kratko vrieme, koje proteče medju Belovim odlazkom iz Trogira i tatarskim iz Dalmacije ne bi nam dopustilo, da namiestimo one bitke tako na daleko od Trogira, kô što je Rab.

(1) Pokraj goleme množine listina i poviestničkih dokaza slavne pobiede Hrvata nad Tartari za čudo je, kako još danas niemački spisatelj ne samo mukom muče o toj pobiedi

Digitized by Google

Čim je Bela iz Zagreba u Dalmaciju biežao pred Tatari, Zadrani, nemogav podnieti više žeštinu jarma mletačkog, izždenu kneza Ivana Michela, i daju se hrvatskoj kruni. Bela rado jih primi, i potvrdi jim ne samo staré listine Kolomana i Bele III., no jošte jim se obveza, da će jim na svoje troškove podignuti gradske zidine po duždu Dandulu još god. 1202. porušene, i uz to poveća njihov kotar pogodbom, da ga služe u kraljevskom dvoru (1242.). No tek se Bela u Ugarsku vrati, R. Zeno sa silnom vojskom navali na Zadar. Ban Dioniz Vialka, odveć slab proti tolikoj sili, u borbi ranjen, ostavi grad, i sa cielim gradjanstvom svrati se u Nin (1243). Mlečani uliežu u prazni grad (2. lipnja), i tu do mala navuku naseljenike iz Italije, te jim razdiele zadarska imanja. Zatim 30. lipnja 1244. Andrija sklopi mir sa Mlečani, kojim pusti jim Zadar izim njekojih prava do gradskih vrata, koja si pridrži. Biegunci pako, da jim prosto bude opet se vratiti k svomu ognjištu, prisiljeni su dati se na milost i nemilost svoga dušmana, koi sad jih pritisnu na nemile pogodbe. dostatno nam tvrdeće ondašnje nasilje i barbarstvo ovoga tudjinca na naših obala (1247). Bilo je i to Zadranom zabranjeno ženiti se s hrvaticami, ili udavati svoje kćeri s Hrvati (1).

---

našoj, nu još nam žlobno predbacaju, da Slavjani u učinu odvodjenja tatarskoga prama iztoku nikakovih zasluga neimadu. Niti nam je zato i ma koje brige, stalo nam je do toga samo, da probudimo u našem narodu sviest o njoj po ovih krasnih riečih našega vrloga Kukuljevića, kojimi zaglavljuje svoju razpravu o borbi Hrvata s Mongoli i Tatari (str. 65.): *«Ali slavne pobiede nad Mongoli i Tatari imale su ipak za narod hrvatski i dobrih i spasonosnih posliedica; jer narod, premda biaše jur tada politički razdieljen na više država i vlada, uzpozna u skrajnoj opasnosti i u borbi s azijatiskimi ordijami tajne svoje sile, koje su mogle počiniti čudesa, kada su bile sakupljene i siedinjene. Sa svojim neobičnim junaćtvom i požrtvovanjem za svoja vladara i za slobodu svoje zemlje i čitavoga krstjanstva, steće narod kod svojih, ako i inokrvnih kraljeva, odlično uvaženje, te postojanu zaštitu svojih gradjanskih i narodnih prava, koje smrviti i uništiti višekrat zabadava pokušavahu razni ugarski silnici i domaći sebičnjaci, kao i onakovi ljudi, koji do ugarske vlade bliži biahu. Upoznavši narod hrvatski moralnu svoju snagu, branio je sve to većom postojanošću sveta svoja državna i narodna prava, a dočim u krvnih i duševnih borbah ojaća u narodu samosviest i narodni ponos, ukoreni se u njem još više i moralna ćut narodne sile, i neostarela ljubav k narodnosti svojoj, koja Hrvate tolikoputa, u tečaju kasnijih viekova, probudi iz opasna mrtvila, te podieliviši im novi život, potaknu ih na velika diela i na pobiede fizične i duševne, radi kojih stekoše u crkvenoj, gradjanskoj, ratnoj i kulturnoj poviestnici naroda pristojno miesto».*

(1) God. 1273. 20. lipnja bude primljeno u mletačkom vieću: *«quod ragnerius de varicasso* (Zadranin) *possit maritari unam suam filiam, que est nata de una Domina de Spalato in uno de Sclavonia cum ista condictione, quod de possessionibus, quas habet pater in Jadra vel in districtu, filia sua nichil habere debeat neque possit* (Liber Comunis. Arch. Veneto.).

Digitized by Google

U ovo vrieme započe strašni i dugotrajni boj medju Splićani i Trogirani radi Ostroća darovana Trogiranom od Bele (18. ožuj. 1242.) zbog viernosti iskazane mu prilikom tatarske navale. Mir, god. 1243. sklopljen, bude do mala porušen. Trogirani potuku Splićane na moru; no ovim sadje na pomoć ban bosanski i knez zahumski. Dioniz Vialka, ban hrvatski, ne trpeć takove smieše, porazi Splićane (srpnja 1244.), popali jim kuće, izvuče jim do 600 marka srebra, uze taoce, i prisili jih na mir sa Trogirani (19. srpnja). A Splićani, da si pribave opet kraljevu ljubav, odbacuju Tomu Arcidiakona već po kaptolu sabrana, a imenuju Ugrina, Čazmenskoga predstavnika i ugarskog plemića, svojim nadbiskupom, čega radi podieli Bela Splietskoj crkvi Cetinjsko zemljište (2. listopada 1244.) za uviek podpunim pravom, a Ugrina proglasi knezom Splieta i pobližnjih otoka. God. 1245. sadje kralj u Hrvatsku a s njim i Ugrin, i u Vrani prisustvova narodnomu saboru, gdje dopusti, da se Splietski taoci kući povrate.

Medjutim i Šibenik se pobuni. Andrija biaše oddavna ovaj grad s Templarci izmienio za Kliš, i Bela, kad treći put sadje do Splieta i u Klobučcu medju Solinom i Trogirom skupi narod na skupštinu, odobri tu zamienu (5. srp. 1255.), uzprkos potvrdi već god. 1245. i 1251. Šibeniku podieljenoj do tad uživanih prava. No Šibenčani, nehteć se nikako surovomu jarmu templarskomu podvrći, silom ga odbiju. Ni Papinska groženja ne dovedu jih na pravu stazu. Dočnije Stiepan, Belin nasliednik, od te opasnosti oslobodi jih, čim jim potvrdi stare slobode. – U ovo doba bude banom najprije primorskim a pak čitave Slavonije slavni Stiepan Šubić, knez bribirski i trogirski, koi, krepkom mišicom sve naokolo podigav mir, usreći državu, i sagradi Jablanac.

Valjda što se Frankopani biahu prikazali u vrieme tatarske navale odlučni privrženici Belini, budu izagnani iz Krka od Mlečana, koji postaviše svoga plemića za kneza, da tamo vlada na njihovo ime. U naknadi toga gubitja god. 1255. darova Bela sinovom kneza Guidona, Fridriku i Bartulu, grad Senj, a god. 1260. doda Vinodol sa Rieckom u ime zasluga izkazanih mu prilikom tatarske navale, i u ratu proti Fridriku Ratobornomu, gdje Fridrik umrie od hrabre ruke Frankopanske (15. lip. 1246.).

U tom završe se razpra medju Belom i Stiepanom, starijim njegovim sinom, komu nije zadostiva bilo vladanje nad Erdeljskom i Kumanskom. Godine 1263. Papa jih umiri. Stiepan bude okrunjen ugarskim kraljem; a malo kašnje dodje u Hrvatsku, kao vojevoda cielе Slavonije, Bela, mladji sin kraljev, i mati mu kraljica Marija, kći grčkoga cara F. Laskara. U Kninu je kraljica držala sabor, gdje su njezinomu sinu

Digitized by Google

hrvatski velikaši položili prisegu vernosti i obični poklon. Njeki Ugri, iz Kliša slazeć na Solinska vinišća, pograbe ništo voća, a dva njih budu smaknuta. Ovaj dogodjaj dotiera Marija iz Knina do Kliša, odkud dade namah poharati Splietski kotar; a kad na kraljevsku riječ prikažu joj se poslanici Splieta, da ju ublaže, napadnu jih njezina straža, te mnogi budu ranjeni, njeki pako, izmedju kih isti gradski načelnik *Michaelis*, u tamnicu bačeni. Dvie godine poslie, kada je kralj s kraljicom došao u Bihać u kotaru Trogirskom (1265.), posriedovanjem bana Rolanda, pusti jih Marija iz Kliša, pošto joj Splićani za taoce dadoše dvanaest dječaka iz boljih porodica.

God. 1267. ponovi se razdor medju otcem i starijim sinom do javnoga boja, koi svrši se sporazom sina. Sada se na novo pomire, te Stiepan navali na Bugarsku, i sve naokolo poplieni do Trnove.

Bela umre 3. svibnja 1270., i tako siedne na priestol isti

STIEPAN, koi odmah se pusti u pogubljiv rat s Otokarem českim kraljem. Već god. 1252. biaše se zametnula raspra medju Belom i Otokarem radi Štajarske, koja po smrti svoga vojevode Fridrika Ratoborskoga nehteć Otokara, tad izabrana u Austriji za vojevodu, i za svoga priznati, privoli podložit se Ugarskoj kruni. Prvi rat svrši se mirom od 3. trav. 1254., po kom istočna strana Štajarske osta pod Ugarskom. Godine 1259. provali Stiepan, sin Belin, u Korušku. To nezakonito postupanje, i što su Ugri u Štajarskoj usilno vladali, prouzrokuje, da se Štajarci izneviere Beli a Otokaru pridruže. Pramalićem sliedeće godine započe rat; sukobe se obe vojske, naime ugarska i češka, na moravsko polje kod Kresenbruna (12. srpnja), gdje Ugri budu hametom potučeni. Stiepan, u bitci ranjen, i Bela jedva se spase. U miru tada sklopljenom okani se Bela ciele Štajarske, a prijateljstvo medju Belom i Otokarem obnovi se sasvim sjajnom ženitbom u Beču Belina mladjega sina Bele s Kunigundom unukom Otokarevom (5. listopada 1264.). Ali se taj mir na skoro pokvari po smrti Bele.

Ana, sestra Stiepanova i punica Otokareva na smrti Bele iznenada pobiegne iz Budima k Otokaru, noseć sobom sve krunske dragocienosti i blago, da jih tamo čuva. To i što se Stiepan zauzeo biaše za Filipa patrijarha Oglejskoga, koi si je tražio zadobiti Korušku i Kranjsku po smrti svoga brata, tamošnjeg vojevode, dade povod god. 1270. ratu medju Stiepanom i Otokarem, koi se iste godine dokonča (16. list.) s primirjem do 11. studenoga 1072., iz koga osta izključen patrijarh Filip, te tako Otokar odmah si silom zauze još i Korušku i Kranjsku. No Stiepan povriedi još sliedeće godine primirje provaliv u dolnju Austriju. Otokar, da mu se

Digitized by Google

osveti, do mala silnom vojskom prodre u Ugarsku, pridobije jurišom Požun, Nitru i još druga mieста, tri puta potuče Stiepanovu vojsku, pak radi oskudice živeza bude prisiljen razpustiti čete i kući se povratiti. Sad Stiepan navali na Austriju i Moravsku, da ruši i robi. Napokon po nastojanju biskupa Otokarevih i Stiepanovih mir se sklopi 3. srpnja 1271. godine u Požunu, po kom Stiepan pusti Otokaru krunsko blago, a ovaj mu povrati pridobivene zemlje i obeća, da neće štititi Stiepana brata Bele IV. po otcu.

Medjutim Jačim Petkari, ban hrvatski, žestoki neprijatelj Otokarev, zgrabiv Andriju, mladjega sina Stiepanova, bieži s njim k caru Rudolfu svrhom za oženiti ga s Rudolfovom kćerju, i sebi pribaviti jednu od Otokarevih država. Stiepan podje mu u potieru; no putni napori na hodu i pripek skončaju mu život 1. kolovoza 1272. Potvrdi Stiepan 29. srpnja 1270. Splietu slobosti podieljene mu god. 1207. Andrijom II., a god. 1272. odobri Ninu stare medjaše po otčevom propisu od god. 1243. Naslieđi ga sin stariji

LADISLAV IV. u dvanaestoj godini svoga života pod skrbničtvom svoje matere Jelisave i drugih velmoža. Odmah s prva njegovi dvornici sporazumno, a i njegovo zločesto ponašanje prouzrokuju veliko nezadovoljstvo u cielom narodu. U tom razvi se borba medju Otokarom i Rudolfom skoro naimenovanim niemačkim carem. Sada Otokar upotriebi sva moguća sredstva, da si u tom ratu pribavi ugarsku pomoć; te sklopiv mir s Ladislavom, povrati mu dragocienosti i blago, što mu biaše Ana predala da čuva. No Rudolf malo kašnje po Petkaru izposluje pri dvornikom Ladislavovim, da se Ugarska za njega izjavi. Zatim Rudolf provali u Austriju, i prisili 21. studenoga 1276. Otokara, da mu pusti Austriju, Štajarsku, Koruško i Kranjsku. Po tom miru Otokar povrati Ugarskoj sve što joj oteo biaše u dosadanjem ratu. No malo zatim obnovi se rat medju Rudolfom i Otokarom, a Ugarska osta i tada saveznica Rudolfova. Dvadestšestoga kolovoza 1278. bude Otokar, ova najsjajnija zviezda češke krune, na moravskom polju izdajstvom potučen i gadno smaknut. Lahka mu zemljica!

Ladislav, smaknuv svoga brata Andriju, bižećega u Poljsku da tamo si utočište traži od bratove nemilosrdnosti, prisiljen od plemstva, pozva si iz Mletaka Andriju, unuka Andrije II., i odredivši ga svojim nasliednikom, dade mu hrvatsku državu, neka s njom vlada kao vojevoda. Ovamo razpre medju Trogirom i Splietom napriedovaše za čitava vladanja Stiepana III. Ladislav, čim stupi na priestol, naredi Banu Nikoli Subiću, da jih dokonča. Nikola 14. travnja 1275. iz Nina napriešno izreče sud na korist Trogirana, te Splićani uteku se kralju, koi, proučiv bolje te stvari, uništi banovu

Digitized by Google

odsudu i Beline povelje Trogiranom podieljene, i iste godine dosudi Splietskoj crkvi selo Otroć. Čega radi Trogirani opet obnove rat, koi uztraja tja do 1277. Stranke iznemožene spuste se na odabranike, a ovi rieše, neka bi se sve uredilo kò što bje pred tatarskom navalom (30. lipnja), naime Splietska crkva dobi natrag svoja njekadašnja imanja, a otok S. Stiepana osta Spliećanom, te i za svoja imanja ležeća u trogirskom kotaru oni primiše primiernu naknadu. Otroć pako bude povratjen starim vlastnikom hrvatskim.

U to doba u primorju jako se biahu uzoholili Bribirski knezovi, te kao neodvisni vladari državom razpolagati započeli, čim su podpomagali Omišane, da smielije gusare po moru. Proti tim lupežom 4. rujna 1274. sklopiše savez Karlo napuljski kralj, Spliet i Šibenik. Oni ipak plieneć mletačke brodove, pritegnu si napokon i mletačku vojsku na osvietu, te ona god. 1276. obsiedne Omiš, ali jedva ožujkom god. 1281. prisili ga na predaju. Mlećani stave tude svoju posadu i načelnike, nek bi s njim vladali, no god. 1283. prisiljeni su, da ga ostave, a Omišani obnove gusarenja. Tom prilikon Ban Paval Šubić stavi se, da to bolje si pritisne primorske gradove, upotriebiv zgodnu okolnost, što su mu pružale njihove medjusobne razpre. Opirahu mu se ti gradovi po što su mogli, uzkraćujuć mu kad vojake kad novac, uviek se držeć nuždno u sporazumljenju s mletačkom vladom. Medjutim odlučnost mletačka u tieranju Omišana prisili napokon Bana Pavla i njegovu braću kneza Gjorgja i Mladina na primirje za tri godine (14. svib. 1290.), te Mlečani, da si bolje osiguraju tu pogodbu, sklope savez (8. stud. iste godine) sa Splietom i Trogirom na pet godina. Primirje s Bribirskimi knezovi ponovi se 6. veljače 1292. na godinu; no Omišani, usudiv se malo kašnje povriedit ga, Mlečani na novo pridobiju Omiš, te sliedeće godine opet ga puštaju Banu Pavlu uz desetogodišnje primirje i uz jaku novčanu zakladu. — U ovih borbah 3. travnja 1278. Hvar sa obližnjimi otoci, da si pribavi obranu proti Omišanom, prigne se pod mletačku zaštitu; no to ipak ne zaprieči Omišane, da ga opet godine 1283. ne popale i porobe.

Ladislav 19. srpnja 1290. bude nemilo smaknut u taboru kod Kōrōsa od svojih dvornika kumanskih, kim se prodao biaše, u dvadesetosmoj godini svoga života. Sada se dvojica otimahu za ugarsko-hrvatsku krunu; Andrija, vojevoda hrvatski, posmrtni sin Stiepanov i Tomice Morosini mletačke vlastelice, rodjen u Mletcih, i Marija, sestra Ladislavova, udata za napuljskoga kralja Karla II. Hroma. No veći dio Ugarske prizna

ANDRIJU III. Mletačkoga. Ovaj u Stolnom Biogradu primi krunu

Digitized by Google

Ladislavovu od Ostrogonskoga nadbiskupa (28. srpnja.) Sad Papa Nikola i Car Rudolf sve sile ulože, da pod svoj upliv sprave ugarsku državu. Rudolf bez i ma kojeg prava, no pod izlikom, da izumrtjem upravnog arpadovskega koliena uslied njeke listine Bele IV. morala je pripasti carskoj vlasti, uzprkos opomena Nikole IV., koi je ipak zahtievao, da se Ugarska pokori papinskoj vlasti, čim Stiepan I. primi od Pape kraljevsku čast, pusti se baš smiešno i do toga svesti, da je Ugarsku prisudio svomu sinu Albertu; čega se je ipak morao okaniti izza kratkoga rata, te umrie 15. srp. 1291. No čim se ova dva otimaše oko toga, Andrija si prisvoji velikaše i svećenstvo državno, i šalje u Hrvatsku za bana svoga ujca i savietnika Albertina Morosina, da tako si nakloni Mlečane, koji mu na to odmah odprave sjajno poslaničtvo s liepimi darovi za kraljicu (23. rujn. 1291.).

Uz to Marija, Ladislava sestra, uzdajuć se u Papinsku obranu, proglasi u Napulju 6. siečnja 1292. svoga sina *Karla Martela* kraljem ugarsko-hrvatskim. Najprije naviesti primorskim gradovom i Hrvatskom narodu svoju odluku; ali dalmatinski gradovi, akoprem su za Karla I. u savezu bili s Napuljci proti Omišanom i sada još u tiesnom prijateljstvu, kô što dokazuje Martelova povelja od 27. lip. 1292. na korist splietskih trgovaca u napuljskoj kraljevini, ipak joj odgovore, da su već Andriji prisegli viernost i odanost, te za sada ne mogu bez težka prikora od njega odstupiti. No Ivan biskup Zagrebački, Ban Hinko od Güssinga, i još nješto plemića hrvatskih odmah se izjave za Karla. Da jih na svoju privede Andrija dodje god. 1292. u Zagreb; ali što je u toj prigodi u odsutju biskupa Ivana, podielio njekoja prava Zagrebačkomu Kaptolu, končeno odstrani si ono gradjanstvo. I Bribirski knezori, uzprkos što jim je Andrija godine 1293. podielio primorsku banovinu nasliednim pravom, prignu se malo kašnje na Marijinu stranu, valjda da si pribave veću moć u kraljevini hrvatskoj. Celestin V. pripozna Karla za ugarsko-hrvatskoga kralja god. 1295., no iste godine Karlo umrie, ostavivši svoja prava na ove države sinu si Karlu Robertu, komu jih nješto poslie potvrdi i rimska stolica.

Medjutim umrvši Ivan biskup Zagrebački, Andrija postavi na njegovo miesto Mihaila, koi si preuzme zadaću skršiti moć napuljske stranke. No dobi odvažnoga suparnika u županu Gardunu, koi u odsutnosti Mihailovoj jakom četom udari na kaptolsku stranu Zagreba i većim je dielom pohara i sruši. Vrativ se Mihail iz kraljeva dvora, obsiedne odmah Garduna u Medviedgradu, i uhvativ ga živa, predade ga Andriji, da ga kazni. Za tih buna pomnoživ se stranka napuljska u Ugarskoj i Hrvatskoj, Andrija, da još jednom pokuša, bili ju mogao k sebi pritegnuti, sazove sabor na

Digitized by Google

Rakoškom polju blizu Pešte. Ali mu sprotivnici, kim stojaše na čelu Grgur nadbiskup Ostrogonski, ne samo nedojdoše, no suvriemeno u Vesprimu se sastanu i odluče pojti po Karla Roberta. Ožujkom godine 1300. Gjurgje Šubić, bribirski knez, predje u Napulj, da na ime njihovo i hrvatskih velmoža obodri Karla na osvojenje ugarsko-hrvatskoga priestola. I uprav listopadom iste godine vrati se Gjorgje s Karlom u Spliet, gdje su se skoro dva miesca bavili, pa odprati ga do Zagreba, gdje se papinskom dozvolom ovienča prvi put, a malo zatim drugi put u Ostrogonu za hrvatsko-ugarskoga kralja. U što se Andrija spremao, da krene s vojskom proti Karlu, bude otrovan (14. siečnja 1301.), ostaviv samu kćer zaručenu još god. 1298. s Vaclavom sinom kralja českoga. S Andrijevom smrtju izumre mužka loza Arpadovske porodice, te tako se faktično sruši svaki medjunarodni stvarni i duševni svez medju Hrvatskom i Ugarskom po uvietu za Kolomana medjusobno sklopljenom, kad se hrvatska spoji s ugarskom krunom.

KARLO ROBERT. Ugarska po smrti Andrije nehteć Karla kao narinuta joj od Pape, pozva na priestol Vaclava II. českoga kralja. Ovaj se zahvali, ali joj ponudi sina dvanaestolietnoga Vaclava, koga Ugri rado primiše i okruniše u Stolnom Biogradu (26. kol. 1301.). Sada nastade užasni razdor u državi. Da ga ojače, Bonifacij VIII., a za njim Benedikt XI. i Clement V., pomoženi po Austrijanskom vojevodi Albertu, svu snagu i sva sredstva crkovna upotriebe na korist Karla Roberta, beztemeljno tvrdeć, da rimskoj stolici stoji pravo razpolagati ugarskom krunom, čim od nje dobi Ugarska kraljevsku čast za Sv. Stiepana. Medjutim grozenja papinska izneviere Vaclavu veći dio privrženika, što mu prisili otca, da sadje s vojskom u Ugarsku (lipnja 1304.), i da si uzme sina i s krunom natrag povede u Česku. U tom nova stranka u Ugarskoj zove na priestol Otona Bavarskog, čim austrijski vojevode Albert i Rudolf po papinskom nalogu provale u Česku, i primoraju Vaclava III. po otčevoj smrti na mir, koi bi sklopljen 5. kolovoza 1305. U njem Vaclav odreče se hugarsko-hrvatske krune na korist Otona bavarskoga, komu je morao predati i krunske ugarske dragocienosti skoro prinesene u Prag. Oto bude zatim ovienčan za ugarsko-hrvatskoga kralja; no malo kašnje padnuv u ruke sedmigradskoga vojevode, biegom se spasi u Poljsku. Tako ugarski narod na saboru rakoškom 8. listopada 1307. pripoznade napokon Karla Roberta hrvatskoga i za svoga kralja. Karlo, pošto se utaloži Ugarka, iz Zagreba prodje u Budim, gdje 15. lipnja 1309. primi svečano i ugarsku krunu iz ruku papinskoga poklisara kardinala Gentila, te opet 17. kolovoza sliedeće godine za treći

Digitized by Google

put dade se ovienčati u Stolnom Biogradu samom krunom Sv. Stiepana, do tada u zaptu kod Ladislava sedmigradskoga vojevode.

Medjutim u Hrvatskoj biaše si to veću moć pritegnuo Pavao, bribirski knez, te prozvao sebe i sina Mladina hrvatskim i bosanskim banom. Zavadiv se uz to Mletčani sa Papom, Pavao pristupi k papi, i dade pohvatati mletačke brodove ploveće duž Dalmatinske obale. Da se od Pavlova nasilja uklone, Zadrani iznenada tieraju Mletčane iz grada, imenuju svojim knezom Mladina, koi se tada prozva: *Banus Croatie*, *Comes perpetuus Jadre*, *Princeps Dalmatie et secundus banus Bosne*, i predadu se Karlu Robertu kao hrvatskomu kralju (ožuj. 1311.). Karlo potvrdi jim odmah (12. list.) povelje Bele IV. Mletčani, koji su jako cienili Zadar po sigurnost jadranskog brodarenja, badava su u prvi mah iz petnih žila pokušali, da si ga prisvoje. Meću nove poreze, dižu tudje vojske pod novac, stiskaju s mora što bolje mogu ovaj grad, često jurišaju na njega, mnogo jih gine, no sve bez uspieha. Desetoga listopada obrati se Karlo na Papu molbom, da jih prisili od Zadra odstupiti, te samim Mletčanom posla do tri lista nutkanjem obsadu dignuti. Odgovori mu Dužd 12. studenoga: da je Zadar od prastara doba udo mletačke države, da se je njegovo stanje čudno uzmnožilo *sub nostro felici et suavi dominio*, te da, ako mu se ne podvrže odmah, iznaći će načina za primierno ukrotiti njegovu oholast i neviernost. No Zadar malo kašnje, kad novi razdori u državi preoteše mah, spaziv, da hrvatska kruna nije vriedna pružiti mu dovoljnu podporu, dozvolom Mladina, koi, premda po otčevoj smrti svemoćan u ovih stranah, jako se bojaše razteće Karlove moći, opet se povrati pod mletačku vlast, sada ipak na razborite pogodbe (13. rujna 1313.). Mletčani naime dopušćahu Zadru: da mu ostanu sva imanja i prava, što je uživao prije rata; da si izabere kneza po volji iz mletačkih plemića, koi bi skupa sa zadarskimi sudci dilio pravicu po zakonih i navadah sastavljenih gradjanskim viećem; da se na izmenice povrate sužnji i porobljene ili uzaptjene stvari, i pozabe uvriede; i da bude pažkim knezom onaj zadarski plemić, koga bi zadarsko vieće izabralo. Mletčani pako nagradiše Mladinove zasluge mletačkim plemstvom i takodjer za braću mu Gjorgja i Pavla (1314.).

Tada Mladin, naslonjen na mletačku zaštitu, držeć se svemoćnim na ove štrane, narinu se usilnikom ciele hrvatske zemlje. Nuz to zavade se Trogirani medju sobom, i pobieditelji iztieraju iz grada svoje protivnike, koji se uteku Mladinovoj obrani. Zato koncem svibnja 1315. Mladin slazi s vojskom u primorje, da prisili Trogir otvoriti vrata njemu odanim. Trogirani skoče listom na oružje, i šalju poslanika u Mletke, da prosi pomoć.

Digitized by Google

Ovo odlučno postupanje Trogirana, i možda mletačko brodovje ovamo pritekše na prvi pozov, prignu Mladina na pogodbe, po kojih obvežu mu se Trogirani, da će mu na rokove isplatiti 10.000 litara. Sad izgonjenici natieraju Šibenićane na rat proti Trogiru, koi uslied nesrećne bitke prisiljen je otvoriti jim vrata gradska (1317.). Iste godine dodje u Hrvatsku za bana Ivan Babonić. Opre mu se snažno Mladin, i valjda ga prisili da bieži u Zadar, odkud 7. ožujka napisa list Duždu za njeke novce ako će da bude dopušćeno mletačkim trgovcem slobodno Hrvatskom putovati. Tim ipak ne presta nesklad medju Mladinom i Trogirom, no ogorči se to većma, kad Mladin baci u tamnicu poslanike trogirske odaslane mu namierom, da s njim mir ustanove. Malo kašnje i Šibenikom zavadi se Mladin, te ovaj i brat mu Gjorgj, gospodar Kliša, napru se sada, silom si podložiti ove gradove. Da jim to srećno podje za rukom, uporave sve gorćilo svoje biesne naravi (1). Provali dakle Mladin sa snažnom vojskom u primorske kotare, i pokušav badava, da si prisvoji Šibenik i Trogir, koji mu se jako opru na oružje, porobi i popali sve naokolo, i vrati se kući za hrvatskimi plemići dogovoriti se. Ali veći dio njih i s njimi sam Paval, Mladinov brat, nehteć više trpiti to njegovo usilstvo i groznje, urote se sada složno s primorskimi gradovi, da ga strmoglave, i skupiv jaku vojsku, pomoćju Bana Babonića i njegovih sinova te i bosanskoga bana, napadnu Mladina i tieraju ga do Bliske.

Mletčani kroz te domaće bune dakako su nastojali, da darovi i povlasticami pritegnu primorske gradove pod svoju zaštitu. Na prošnju napokon ovih gradova pošalju najprije M. Viktura, a pak tri druga plemića k Mladinu, da ga prignu na mir, a u isto doba pruže pomoć napadnutim varošim i spravljaju silno brodovje na njihovu obranu (siečnja 1319.). Kad doću Mladin te stvari, odpravi odmah svoje poslanike u Mletke, da se tamo tuže tih preprava radi; no Dužd jim odgovori (14. vel. 1320.), da nemože mletačko vieće i ma komu dopustiti dalmatinske gradove zasužnjiti, nek se dakle zadovolji sa ono prava što u njih ima, i nek jih u slobodi i u miru živieti pusti.

U tom, čim su knezovi hrvatski tierali Mladina i kod Bliske tukli (svibnjom), Trogirani i Šibenićani, pozabiv svoje medjusobne razpre, sklope savez (siečnja), i pomoćju mletačkih brodova prisile Škradin i Omiš na

(1) Veli Mi. Madius: «*redditus Ecclesiarum auferebant, matrimonia secundum Deum que erant facta, minime observabant, mulieres et puellas virgines violabant, mercatores depredabant, nec non terras et possessiones civium maritimarum et dalmatinorum per vim accipiebant . . . obsides faciebant suspendi et nobiles decapitari.*»

Digitized by Google

predaju, te jih porobe i popale. Mladin po Poljicih jedva se spasi u Kliš, gdje skupivši nješto vojske, rujnom 1322. prodje k Vrani, i posla brata si Gjorgja ka kralju s darovi, da ga za pomoć moli. No Šibeničani i Trogirani, bojeći se opet Mladina, a znajući dobro, da jim nije za sada očekivati dovoljne pomoći od kralja, zabavljena težkimi poslovi u Ugarskoj, predadu se mletačkoj vladi svečanim ipak uvietom: *salvis honorificentiis et juribus Domini Regis Hungarie* (Šibenik, 1. ožujka, a Trogir, 17. lipnja 1322.). S toga naslov Karlov osta na čelu njihovih listina. U isto doba (24. lip.) Trogir stupi u savez s knezom Pavlom banovim bratom i takmacem.

Karlo stresen napokon s tih nereda u Hrvatskoj, bojeć se više mletačke lukavštine nego li vreve svojih velmoža u primorju, rujnom 1322. posla nadbiskupa Oštrogonskoga u Mletke, da tamo promotri točno misli onoga vieća glede primorskih gradova; a 3. kolov. iz Tamišgrada obznani listom isto vieće o svom slazenju u primorje, da ga na dovoljni posluh privede. I doisto Karlo, pošto poplieni tamo njekoje srbske prediele, pospieši se u Hrvatsku, da barem stranom ukine ovdiešnje nerede. Blizu Knina dodje mu na susret ban Mladin, a Karlo radi tužba prinesenih mu proti njemu, povede ga sobom do Zagreba, gdje ga dade u uze baciti i kao sužnja odvesti u Ugarsku. U Kninu potvrdi Karlo Šibeničanom predjašnje slobosti (8. list. 1322.), i takodjer stara prava i slobode hrvatskim poslanikom tu sakupljenim na državni sabor, i dade jim za bana Nikolu, šoprunskoga župana, koi se je ipak sbog odpornosti državnih knezova morao malo kašnje iz Splieta, gdje gradjanom potvrdi stara prava u Robertovo ime, prieko Vrane u Ugarsku vratiti.

Zatim to većma biesne domaće razpre cielom državom. Spliećani dižu se proti knezu Gjurgju od Kliša radi zatvora kliške česte, i robe mu i pale Omiš (ožuj. 1323.); ali jih on strašno bije kod Kliša i sve naokolo hara i ruši. Zadar i Šibenik bore se sbog njekih otoka, Trogir i Šibenik radi medjusobnih granica itd. te se napokon opet zavade medju sobom i hrvatski knezovi, i k njekoj strani njih pristaju primorski gradovi. Gjorgj Brebirski, knez kliški, potučen i uhvatjen po Nelepiću, posriedovanjem svoje žene, koja medjutim i Splietom sklopi mir (1325.), jedva je na slobodu pušćen, te umrie god. 1330. Spliet (1327.) i Nin (1328.), još sdruženi do tada s hrvatskom krunom, da se ma kako umaknu grozećemu porazu, podlože se i oni mletačkoj vladi. Jedva god. 1332. poniešto se smiri hrvatsko primorje, čim Mletčanom podje za rukom sdružiti u savez sve primorske gradove sa većim dielom hrvatskih knezova a navlastito s Nelepićem Kninskim, onda u ratu sa Stiepanom vojevodom bosanskim (15. vel.).

Digitized by Google

Tad saveznici obsiedoše i Kliš i prisiliše na mir Gjorgjevu udovu i sina njezina Mladina (28. sieč. 1333.), s otim da kliška česta bez ma kakve zaprieke bude uviek otvorena provozu trgovine u Spliet i u Trogir.

Karlo, do sada u razpri sa stricem Robertom, napuljskim kraljem, koi mu ugrabio biaše napuljsku krunu, po smrti Robertova sina napokon se stricem pomiri pod uvietom, da mu se drugi sin Andrija vienča s Robertovom jedinicom Ivanicom. Uslied te pogodbe kolovozom g. 1333. Karlo i Andrija iz Senja prodju morem u Napulj, gdje se Andrija sbilja zaruči s Ivanicom baštinicom one krune. Na tom putu u Modrušu sriete Karla Splietski poslanici. Karlo liepo jih primi i počasti, ali nehti jim potvrditi starih povelja s uzroka, da tako jih kazni iznevierenja radi, i da Mletčanom ne dade povoda bolje oružati primorske gradove, te da mu bude lašnje po obavljenju priekomorskih poslova opet jih spraviti pod svoje žezlo. No ožujka sliedeće godine, kada se Karlo vrati iz Napulja, zauze ga želja, sinu si starijemu Ljudevitu pribaviti poljsku krunu po Kasimirovoj smrti, te tako i sada sbaci s glave državne hrvatske stvari. Zato bez zaprieke knezovi hrvatski nastaviše svoje medjusobne borbe, težeć pojedini za neodvisnim vladanjem i razpruženjem to veće svoje vlasti. Čega radi dodje se napokon do javnoga rata medju knezovi Pavlom i Grgurom, sinovi Bana Pavla Subića, i Mladinom iz Kliša i njegovom braćom i rodjaci s jedne strane, a s druge medju knezovi Nelepićem iz Knina, unukom njegovim Kostantinom i Budislavom Ugrinićem, isto tako iz bribirske porodice, u kom Ostrovica bi otela knezu Pavlu. Mir bude ipak ponovljen medju njimi posriedovanjem Splećana, Trogirana i Šibeničana (travnja 1337.). Nuz to godine 1338. zavade se Spliet i Trogir radi Bosiljine; no malo kašnje dužd mletački tu razpru rieši na korist Trogirana (5. listopada 1339.). Kolovozem iste god. 1338. navali Stiepan vojevoda bosanski na Kliš. Trogirani, u što je ta vojska prolazila po njihovoj zemlji poklone joj nješto jela, a biskup jih izobći s toga što su tako imali posla s poluvierci. Tada po Bosni jako je biesnila patarinska sliedba, i premda je Papa tražio, da joj se jednom stavi kraj, Karlo nije ni pazio na to, a sam Stiepan bojao se je nje, da mu ne otme vlast. Po zakonicih primorskih gradova patarinci odsudjivali su se na oganj, te zato nemamo ni traga, da jih je u primorju bilo. Bude napokon ona razpra trogirska pred papinskim poklisarom prinesena, a ovaj kazni biskupa izobćenjem (26. travnja 1341.). Zatim druga se još oštrija borba zaplete medju primorskimi gradovi podpomoženimi po njekojih hrvatskih knezovih i medju Nelepićem knezom kninskim, koi je tada sve druge hrvatske prednjačio i već kao Mladin ponašao se, radi Ključa sagradjena Nelepićevim

Digitized by Google

unukom knezom Kostantinom na obuzdanje primorja, koja se stoprv svrši mirom od 4. listop. 1343., po kom Ključ bude razoren, i Nelepić obveže se, da će nadoknaditi sve štete počinjene. Mladin i Pavao, braća i knezovi Kliša, Omiša i Skradina, što su Mletčanom pomagali u tom ratu, 4. pros. iste godine budu obdareni mletačkim gradjanstvom.

Karlo Robert umrie 16. srpnja 1342. Kroz cielo svoje vladanje Karlo ne samo morao je dušiti neprestane bune ugarskih velmoža, no često se je i bez dovoljna uzroka miešao u tudje poslove, i tim zapuštao svoje, a navlastito da utaloži dalmatinsko-hrvatske pokrajine. Karlova nehajstva radi zavladaše silno i za dugo neredi, usilstva, opustošenja našom domovinom. Njegovo je doba najtužnije u našoj poviesti. Tada se razdvoji cielokupnost naše krune bez izvanskoga natiska, uz očigled istoga kralja bezstrastno pazeća, gdje hrvatski velikaši otimaju se za nasilje, i dave tužni narod, i gdje lukav tudjinac uz takove okolnosti trga mu u primorju najliepše bisere iz krune. Peti dan nakon Karlove smrti u Stolnom Biogradu ovienčan je na priestol za hrvatsko-ugarskoga kralja njegov stariji sin

LJUDEVIT VELIKI. Ovaj odluči odmah, da svojim okom razgleda i prouči tužno stanje svoje države i da barem popravi, što je najpriešnije lieka zahtievalo. Odpusti dakle Farkaša, vojevodu erdeljskoga, od svoje službe, a miesto njega posla Nikolu Pečeitu. Nuz to Besarab, knez moldavski, svojevoljno prigne se pod Ljudevitovu zaštitu.

Medjutim urotom bude smaknut u Aversi (16. rujna 1345.) Andrija, Karlov brat, kralj napuljski. Andrijina udova, sudielnica u toj smrti, malo kašnje porodi sina, imenom *Karlo Martel.* Ljudevit na onu žalostnu viest obrati se namah Papi Klementu VI. zahtievom, da njemu i bratu Stiepanu, onda hrvatskomu vojevodi, prisudi upravljenje napuljske krune, i da krivce Andrijine smrti dade dovoljno kazniti priekim sudom. Papa baci sbilja na urotnike crkovnu osudu, i naredi, da budu uhvatjeni; no glede kraljice nehti se izjaviti bez iztrage i lišiti ju otčeve krune.

Hrvatski knezovi, navlastito Šubići, iz prva uzkratjivahu pripoznati Ljudevita za svoga kralja. Mletci su jih na to podbadali i oružjem pomagali, da tako si osiguraju vlast nad primorskimi gradovi; te su se s njimi pušćali u saveze i davali jim prava mletačkoga gradjanstva. Da toj opornosti konac učini, posla Ljudevit godine 1344. Bana Nikolu sa vojskom u Hrvatsku. Nikola dojde amo do Knina (kolovoza), gdje tako mu se opre Vladislava, udova kneza Nelepića skoro preminuta, da se je morao na kratko bez ikoga uspieha vratiti u Ugarsku. Sliedeće godine Ljudevit isti sadje u Bihač sa 20.000 vojske; te tim knezovi poplašeni, brže bolje odoše

Digitized by Google

mu tamo na posiet, i priznaše ga za svoga kralja. Samo Šubići, Paval knez Ostrovice, i sinovac njegov Mladin knez Kliša, Omiša i Skradina, saveznici Mletački, te i primorski gradovi stojeći pod mletačkom zaštitom, odkažu mu svoju pokornost. Zadrani, koji su se u ovih domaćih nemirih u Hrvatskoj i u borbah malo prije zametnutih medju Šibeničani i Nelepićem, mal da ne neodvisno vladali (1), te i god. 1343., bez traženja duždeve dozvole ponudili kralju svoje brodove, da prebrode mu mater Jelisavu u Napulj, odprave takodjer svoje poslanike na Ljudevita s molbom, da jih primi pod svoja krila i da jim potvrdi stare njihove slobosti. No ovi poslanici ne zatekoše kralja u Bihću, već su morali za njim poći do Višegrada, gdje napokon izpuni on Zadarske želje. Ali ovaj po sve zakoniti čin Zadarskog gradjanstva na prvu viest uzbudi Mletčane na osvetu. Na mah skupe vojsku i brodove, i jedre put Zadra. Već kolovoza iste godine (1345.) Mletčani tvrdo obsiedjahu ovaj grad s mora i s kopna. Badava se Zadrani pozivljahu na zadnju pogodbu, po kojoj se biahu stavili pod mletačku zaštitu *salvis juribus Regis Hungariæ.* Mletčani su sada od njih tražili, da se bezuvietno predadu, i da poruše gradske zidine. Na tako bezobrazne zahtieve Zadrani dižu se listom na odpor, uzbiju stolietnoga dušmana, i prose pomoć od hrvatske krune. Ljudevit, uslišav njihove molbe, dade odmah zapovied Lackoviću, banu hrvatskomu, da brzo sadje s vojskom na pomoć Zadru; no onaj, podmitjen po Mletčanih, zakasni, i tako osta grad bez potriebite posade, naslonjen samo na svoju snagu. S druge strane nevierni Šubići, uslied svoga saveza sa Mletčani (13. rujna 1345.), ujačuju dušmansku silu. Zadar ipak ne klonu duhom, nadajuć se svakako Ljudevitovoj podpori. U što oni dakle junački odbijahu neprestane navale Mletčana, ovi se to snažnije utvrdjivahu u Ninu, dižuć na okolo Zadra šanceve i obkope, da ga sa svih strana i od kopna osame. Stoprv travnjom sliedeće godine slazi Ljudevit na pomoć Zadru dovoljnom silom i približi se gradu. Nu Mletčani podmite mu bana bosanskog i ugarske velmože; te kad prvog srpnja cielom vojskom spusti se na ogradjenja mletačka, da jih poruši, bude izdajnički uzbijen golemom štetom. Po pobiedi Mlečani pokušaju, da naklone Ljudevita barem na to, da jim pusti jedinito Zadar u Dalmaciji uz nagradu

(1) U knjizi «*Prospetto Cronologico della Storia della Dalmazia*» itd. koja je lanjske godine u Zadru ugledala bieli sviet, i o kojoj se veli, da je potekla iz pera g. *Maupas*-a prabiskupa Zadarskoga, kaže se, da su se Zadrani smatrali tada takmaci mletački na moru, te da iz toga je proniknuo ovaj rat medju njimi i Mletčani. Ne čudim se ni malo o takovoj povrsnosti, čim nema skoro točke u njoj, koja bi se primiti mogla kao istinita ili barem nepokvarena, nego se čudjm našemu *Književniku*, koi ju je svoje pozornosti dostojnom učinio.

Digitized by Google

70.000 dukata; no kralj, zabaciv sve ponude njihove, malo kašnje vrati se u Ugarsku. Sad Zadar, dobro pazeć, da već mu nije odkle očekivati pomoći, a da neprestani bojevi jurve biahu mu svu snagu iztrgali, 15. pros. 1346. bude prisiljen skloniti se na pogodbe, koje Mletčani rado prime, no poslie ne izvrše. S kraljem trajao je rat tja do 5. kolovoza 1348., kadno se sklopi primirje na osam godina, u kom prikazuju se nevierni Šubići kao saveznici primorskog dušmana.

Ljudevit nuz to se spremao, da sadje u Napulj na osvete proti ubojicam svoga brata. Već studenoga 1347. velikom silom jezdiše kroz lombardske planine. Ivanica, kraljica napuljska, čim doču, da se on približi Napulu, pobiegne u Provencu, i tako se skoro bez odpora Ljudevit dohvati napuljskog priestola. Lipnjom sliedeće godine, ostaviv tu Stiepana Apóra za svoga namiestnika, vrati se kralj po moru na Vranu, i odavde u Ugarsku. No na kratko Ivanica papinskom pomoćju ulieze u Napulj, te prisili Apóra, da se kući krene. Zato Ljudevit god. 1350. opet provali u Napulj, i na novo pridobi ga; nu Papa malo zatim izposluje primirje medju kraljem i Ivanicom, i oba na to tiera, da se iz države diguu, i da se bezuvietno puste na sud, što bi on izrekao glede prava na napuljsku krunu.

I doisto Papa po dugoj iztrazi izreče ga na korist Ivanice, proglasiv ju nevinom Andrijevoj smrti (11. listopada 1351.). Ljudevit mirno primi papinsko riešenje, te dignuv vojsku iz Napulja, upotrebi ju proti Lituancem u obrani Kazimira IV. kralja poljskoga, a zatim proti Tatarom, koje prisili na godišnji danak (1). Uz to neustrpljivo očekivaše, da se okonča primirje s Mletčani, nadajući se, da će mu sada poći za rukom posvojiti si dalmatinsko primorje.

Medjutim Mletčani s poslanici pokuse više puta, jeda bi jim se dalo skloniti kralja ponudom novaca na mirne pogodbe glede primorskih gradova, ili barem na produljenje primirja; dočim s druge strane dižu novu tvrdjavu u Zadru, a ostale gradove oružaju i što bolje mogu utvrdjuju. Traže i to, da si za veli novac prisvoje Kliš i Skradin, bivše onda u vlasti srbskog Cara, i s užjim savezom privezati si hrvatske knezove. Ali sve jim badava. Već 16. prosinca 1355. dočuju, da su Hrvati navalili na Kliš i oteli mu varoš. Ljudevit, prosuv glas, da će udariti na Dušana, jurve biaše skupio u Zagrebu veliku vojsku i zapoviedio Nikoli, banu hrvatskomu, da kupi Hrvate u Kninu, i da napadne Kliš i Skradin i prisili jih na pre-

(1) U tom ugarskim historikom nije vierovati. U njih potuku Magjari Tatare svaki čas na papiru; možda poradi osvete za sajski poraz. Tatari bili su tada sbilja pridobiveni, nu rukom Dimitra Donskoga.

Digitized by Google

daju. Ban skoči odmah na noge, i po kratkom obsiedjenju predobi Kliš, a Škradin izmakne mu se po lukavštini Mletačkoj, koja si za novac privuče taj grad (10. siečnja 1356.). Mletčani sada se dobro dosietiše, da će po izagnanju Srbalja ista vojska i na njih udariti, da jih iztiera iz primorja, buduć je do mala svršivalo se osmogodišnje primirje, te na mah odprave u Dalmaciju podosta vojnika i brodova i druge bojne sprave za obranu svoje vlasti u ovih stranah. Šalju i osobite skrbnike punomoćju, da razgledaju stanje ciele zemlje, i vrhovnoga zapovievnika nad oružjem Lovrinca *Celsi*, naredivši mu, da mu bude stan u Škradinu. U isto vrieme upravljaju na Ljudevita kao poslanike Cornera i Grimana, nalogom, da ga na mir sklone uz ponudu, da će mu davati svake godine do 7000 dukata i konja krletom odievena, a za sami Kliš, kad bi jim ga pustio, hiljadu. Inocenz VI. s druge strane nagovaraše jih iz Avignona (10. kolov. 1356.), da se okane oružja, a da će on riešiti ovu borbu kad bi i oni kako Ljudevit htieli priznati njegov sud. Mletačko vieće dobro je znalo i odprto izpoviedalo u svojih tajnih siednicah, da nema nikakvoga prava na naše obale, i zato je zaziralo od papinske osude. S druge strane Ljudevit bezuvietno je zahtievao, da se na mah Mletčani izsele iz naše krajine; te zato se oni poslanici vratiše kući bez obavljena posla, i odmah započe rat.

Ljudevit iz Zagreba provali kroz Furlansku na mletačke predicle, i pobiediv mnogokrat Mletčane, obsiedne Treviz. Uz to Spliet i Trogir u istu noć dignu se iznenada i zasužnje mletačku posadu, knezove dično odprave u Mletke (8. srpnja 1357.), te se predadu hrvatskoj kruni. I Zadar, izim tvrdjave, 17. rujna 1357. urotom preda se Hrvatom; te na ovaj izgled dobrovoljno vraćaju se k svojemu kralju Šibenik, Omiš, Brač i Hvar. Škradin i Nin malo zatim, tvrdo obsiedjeni, morali su opet razviti hrvatsku zastavu, a kralj svakomu potvrdi stare slobosti.

Ove zgode i pogibelj, koja se je na blizu grozila Trevizu, tvrdo obkoljenomu, pritisnu Mletčane, da mir zamole u Ljudevita, onda stojećeg u Zadru; a ovaj jim ga dade 18. veljače 1358. Ljudevit dobi sve zemlje i otoke, koje su Mletčani posiedovali na iztočnoj obali jadranskog mora od Kvarnera tja do Drača; Dužd Mletački ostavi se naslova vojevode Dalmacije i Hrvatske; a kralj vrati mu sve, što biaše predobio do onda u Italiji i u Istri. Medjusobno su pako svoje saveznike oprostili počinjenog iznevierenja, i zarobljenike povratili. Ljudevit obveza se duždu, da neće trpieti, da se gusari po moru, i obratno; te bude i to ustanovljeno, da Papa, kao vrhovni sudac, rieši pojedine borbe, koje bi se medju njimi u naprieda uzbuditi mogle.

Digitized by Google

Pri odlazku iz Dalmacije Ljudevit odpravi njekoliko neviernih knezova hrvatskih u Ugarsku, namiesti osobit odbor, nalogom, da priustroji uredno vladanje u Hrvatskoj i Dalmaciji, komu duga vriemena nije više ni traga bilo po usilstvu Šubićeve kuće; te studenoga 1360. posla svoju mater u Zadar, da to poboljšanje nastavi i savrši. Nuz ovo vojevaše i na dalje sa Srbskom, a spremao se, da udre na Turke, koji se već biahu prebrodili, na kopno Evrope. U tom ratu sa Srblji bio je Ljudevit napokon nesrećan, i na rieci Marici, dokle je prodro bio, potukoše ga Srbi podpunoma, smazav svu vojsku njegovu. Skoro sam samcat uteče Ljudevit, zaviećav se Bogu, i Bogorodici, ako ga spase, da će sagraditi krasnu crkvu. Ova crkva je *Maria-Celje* u gornjoj Štajarskoj. God. 1365. velikaši bosanski izteraju svoga bana Tvrdka iz države, a Ljudevit malo kašnje opet ga silom privede u službu. Zatim zaplamti rat medju Mletčani i Franjom Kararom, vojevodom Padvanskim. Ljudevit, istom kad vrati se iz Poljske, gdje se po smrti onoga kralja Kazimira ovieča za kralja poljačkoga, posla u pomoć Karari, svomu savezniku, nješto vojske i novca; i namieravao je s mora udariti na Mletčane, dočim u tu svrhu odpravi u isto vriieme za vojevodu u Hrvatsku svoga netjaka Karla Dračkoga, već odredjena si za nasliednika. No Mletčani potuku Kararovu vojsku, što prigne kralja, da se okani rata, i da skloni istoga Kararu na mir sa Mletčani (21. rujna 1373.). Vojevoda Karlo i supruga mu Margarita zatim ostadoše njekoliko godina u Zadru, gdje su dvorove držali na način kraljevski, ali su kadkad i nasilno postupali u izvršivanju svoje moći. Odavle se svibnja 1376. prebrodiše u Napuljske strane, a priuzme vlast Nikola ban hrvatski. U ovo se vrieme počeše isseljivati iz priekodinarskih strana Vlasi u naše zemlje, valjda uz poziv nemirnih Šubića, ili radi straha pred Turčinom, a možda i pred bogomilskom bosanskom gospodom, što s prva nanese ne malo škode našim gradovom, koji su jih zato često uzbijali i tužili kralju.

Malo kašnje strašne se razpre zavedu medju Mletčani i Genuvezi u iztoku radi trgovanja, te se na kratko pretvore u golem rat. Genuvezi ne pristaju čas om podbadati Ljudevita, da udari na Mletčane, i da si prisvoji jadransko more. Kralj, vrativ se god. 1378. pobieditelj iz Litvanske, da si osigura prolaz u Napulj, gdje se je nadao novoj kruni, pogodi se napokon s Genuvezi, i naviesti rat Mletčanom s toga, što su oni zapriečavali voženje Pažke soli po moru i što su kadkad Padvansku okolicu uznemirivali. Mletačko brodovje pod Pisanom pobiedi kod Ancia Genuveze (30. svibnja 1378.), pak udari na dalmatinske gradove, predobi najprije Kotor (14. kolovoza); dva puta, prem da badava, pokuša to isto kod Zadra, gdje

Digitized by Google

se ban Nikola Zeć hrabro održa, popali Šibenik (24. listopada), uze Rab (10. studenoga), i navali na Trogir (17. studenoga), gdje genuvezka vojska i Hrvati, pridošli joj na pomoć na prvi glas, potuku dušmana i spase grad. Zatim se Pisani ukloni u Polu, da se oporavi od pretrpljenih škoda, ali mu tu grdna nemoć polomi najbolju snagu. Na tu viest odjedri tamo naše i genuvezko brodovje i poraze ga; pa tieraju napried i navaljuju na istu mletačku obalu (kolov. 1379.), popale Grad i Kaprul, i pridobe Kiozu. U toj stisci Mletčani badava prose snosivi mir, te napriešno grade brodove i svakojake bojne ustroje, da si sačuvaju iste Mletke. Sada jim sreća pruža ruke, zaprieče našim i Genuvezom izlaz iz Kioze, i u kratko obsiedjene prisile na predaju (31. srpnja 1380.). Tim ohrabreni, opet se metnu na more, napadaju na naše gradove, te porobe i popale Senj. No malo zatim Amadej, Savojski vojevoda, skloni stranke već izrvane na mir, koi bi sklopljen u Turinu 8. kolovoza 1381., po kom Ljudevit primi natrag gradove otete si u ratu od Mletčana u Hrvatskoj i u Dalmaciji, i obvežu mu se Mletčani, da će mu plaćati godišnji danak od 7000 dukata.

U to umiešav se Ivanica, kraljica napuljska, u tadašnji crkovni razdor, proglašena je Urbanom VI. kao sbačena s priestola. Karlo Drački, jurve vojevoda hrvatski, pomoćju Ljudevita na mah predje u Napulj, baci kraljicu u uze i primi napuljsku krunu. Malo kašnje preminu Ljudevit (12. rujna 1382.); i pošto nije imao muškoga odvietka, nasliedi ga u Ugarskoj starija kći

MARIJA pod skrbništvom svoje matere Jelisave. S otim Hrvati, oprostiv se prisege, po kojoj se biahu obvezali Karlu Robertu, da će ostat vierni njegovoj obitelji dok ova bude imala muška potomka, ponude svoju krunu Karlu Dračkomu, sada napuljskomu kralju; a Karlo u kratko na to pristane.

S ovog kratkoga pregleda naše narodne poviestnice svak se može lasno osviedočiti, da s padnutjem Zvonimirove krune omrknu većim dielom i narodna naša slava; da za ugarskoga dosadašnjega sužanjstva hrvatska moć ulomi se u jezgri na kopnu i na moru; da ista cielokupnost državna razpadne se s knezova, koji uz viečni izgled ugarskoga plemstva malo su kad svoju krunu poštovali, a često ju, u slozi s dušmani, podkopavali; da su ti knezovi sa svojim usilstvom, a kraljevi iz nemarnosti i slabosti svoje, vazda ipak u borbi sa još nipošto ugladjenimi ugarskimi velikaši, neprestano radećimi o tom, da ugnjetu krunu i narod svoj, tierali bez pristanka primorske gradove, gdje se ipak sačuva barem koja iskra naobraženja i slobode, na iznevierenje; te tako da ova prva doba ugarske vlasti u

Digitized by Google

Hrvatskoj i Dalmaciji, izim ono malo sjajnosti, što se kadkad amo tamo kod nas pomolilo kroz prirodno nagnutje narodne sile, mogla bi se slobodno biliežiti u našoj poviestnici kao doba narodne propasti; što zaista bi nas moglo pameti učiti i danas u naših rasprah sa Magjari. Da je i naše primorje ostalo u naprieda, kô do ove dobe, sdruženo s arpadovimi čopori pod železnom rukom ugarskoga onda na nevieru i usilstvo naviknuta plemstva, bilo bi se i ono ili savilo u maglu bezumstva i neuljudnosti, kô što se zgodilo s istom Ugarskom i s ostalim dielom hrvatske zemlje do sadašnjega vieka, ili svalilo pod prokleti jaram druge još divljie aziatske skotine. Mletčani sa ono malo obrane, što su nam pružili, kad nam nije bilo čekati ju od iste svoje braće, premda za svrhe njihove a ne namierom, da nas duševno okriepe, u čem su dapače vazda s nami protivno razdili, spasili su nas ipak od bezdvojbene propasti stvarne i duševne; i tko bi se usudio ovu svetu istinu tajiti, taj bi, smiem reći, okaljao dično hrvatsko ime znakom neharnosti i nepravde.

---

§. 10.

S r b i.

Porfirogenit u pag. 32 pripovieda, da je jedna polovica srbskog koliena, pod njekim bratom ondie gospodujućeg kneza, ostavivši Bielu Srbsku svoju pradomovinu iznad Turaka (Ugra), na iztoku Biele Hrvatske počam od vriela Dniepra i Pruta do Ustju Visle, u predielu, nazvanom *Boika*, prieko Tatra i Dunava prelaziv, došla za Eraklija, cara iztočnoga, do rimsko-iztočnih država (oko god. 636.), i da je od ovoga izprosila solunsku okolicu za svoje prebivanje. Dodaje isti okrunjeni poviestnik, da nješto docnije ne dopadajuć se Srbljem onaj prediel, izmoliše od istoga Cara, nek njim dopusti opet se vratiti u pradomovinu. Eraklij pristade, te jih odpusti. No tek što Dunav priedjoše, pokaju se, i posriedovanjem carskog namiestnika u Beogradu izprose si od Cara druge prostranije zemlje za svoj stan. Eraklij učini jim i to, i podieli jim zemlje od mala opustošene po Avarih u južnoj Dalmaciji, naime *Srbiju* (staru i južni dio sadašnje srbske knježevine), *Paganiju* (Neretvu), *Zahumje*, *Travuniju* (Hrcegovinu), *Konavlje*

Digitized by Google

(zaptatsku okolicu) i *Diukliju* (Crnugoru) tja do Drača (1). Srblji su dakle onda graničili na sievero-istoku sa Bugari, na jugu s iztočno-rimskom državom tja do Drača, k sievero-zapadu s Hrvati; t. j. njihove su se zemlje širile medju Vrbasom, Kolubarom, zapadnom Moravom, Ibrom, Drinicom, Jadranskim morem i Neretvom.

S prva Srbski knezovi bili su za njekoliko po sve podložni iztočnomu carstvu, kako nam sviedoči isti Porfirogenit: *„cæterum Serviæ princeps ab initio, idest ab imperio Heraclii, Romanorum imperatori suberat.* Na koliko županija biaše razdieljen prostor, koga su tada Srbljí zauzeli, neda se točno razaznati iz onoga spisatelja. Naravno je ipak, da svaki od zgor naznačenih prediela morao je imati na čelu svoga vlastita vladaoca, zavisna od kneza ili velikoga župana, koi je s početka prebivao u Desnici; ali i pojedini prediel bit će se dielio na više županija. Zna se ipak, da onaj ogranak Srbalja, koi stanovaše kraj Neretve, malo po dolazku ustroji se na neodvisnu državu, koja nam od sada dolazi pod imenom *Poganije.* Ova obuzimaše današnja područja dalmatinska Vrgorca, Neretve, Makarske i Dubrovnika mal da ne tja do Gruža, te i otoke pri toj obali, navlastito Mliet, Lastovo, Korčulu, Vis, Hvar i Brač (*Const. Porph. c. 36.*).

Poviest Srbskoga plemena poslie njegova naseljenja s ove strane Dunava, ostaje nam za dugo zavita gustimi tminami. Porfirogenit jedini daje nam nješto izviestnijih zrakova za razjasnjenje prve dobe. Veli on, da Srbi, istom kad amo dodjoše, nagonom Eraklija iztočnog cara primiše krst iz ruku rimskih svećenika: *„baptizati fuere per presbyteros Roma accersitos et pietatis opera edocti antiqua fide accepta.“* Dodaje zatim njekoliko rieči o njihovih knezovih, koji su s prva nad njimi vladali pod vrhovnom vlašću iztočnih Careva: *„Serviorum principe, qui ad imperatorem confugerat, vita functo, filius ipsius successit, mox nepos, et sic omnes, qui ab eo descenderunt, et post annos aliquot fuit Boisesthlabus* (Voislav), *a quo Radosthlabus* (Radoslav), *a quo Prosegoes* (Prosegoj), *a quo Blastemarus* (Vlastimir), *ad cujus usque tempora pacem cum Bulgaris habuerunt Servii, utpote vicini ac confines, inter sese amantes, servientes romanis imperatoribus, et ab ipsis beneficiis ornati“.*

(1) Const. Porph. De Adm. Imp. c. 32: «*cumque ea, quæ nunc Servia dicitur, et Pagania, quæque Zachlunorum terra vocatur, item Terbunia et Canalitarum regio, quæ Imperatoris Romanorum dicionis erant, propter Abarum excursiones desertæ essent, expulsis inde Romanis, qui nunc Dalmatiam atque Dyrrachium incolunt, regiones illas Serviis habitandas imperator dedit*».

Digitized by Google

U svih nasliednih borbah medju Hrvati i Bugari, i medju iztočnimi i zapadnimi Carevi Srbija osta nedotaknuta i neoskvrnjena, radeć u miru oko utemeljenja svoje nutrnje moći. No za *Vlastimira* kneza, dodaje Porfirogenit, udari Presjam, bugarski knez s vojskom na Srbiju (oko g. 836.), da si ju podjarmi; ali nakon trogodišnjega rata ne samo da ništa neučini, pače mnoge vojske izgubi. Sin mu Mihail Boris, da poraz otčev osveti, iznenadi udari na Srbiju, onda jurve podieljenu izmed Vlastimirovih sinova, *Mutimira*, *Strojmira i Gojnika;* no Srbi ga tako junački dočekaju, da mu starijega sina zarobljena odvedu u okovih i otmu dvanaest velikih nastroja. Ovaj slavni čin prisili Boriša na mir, i tako sina si dobi natrag. Za kratko se zavade izmedju sebe ova tri brata za prvenstvo nad cielom zemljom, te

MUTIMIR, pobiediv braću, progna ju u Bugarsku, pridržav kod sebe sinovca si Petra, Gojnikova sina, koi mu ipak malo kašnje u Hrvatsku pobiegne. Kô što se vidi, veli naš slavni Rački (II. 277.), Mutimir kriepkom rukom vladaše; ali za Srbiju biaše nesreća, što neimadjaše toli strogo usriedotočne vlade, koli Hrvatska. Sila i vlast velikoga župana, siedećega u gradu Desnici (Δεσινίκα), njegdje u dolnjem Podrinju, ležala je u Srbiji u užjem razumku, t. j. u pokrajini okolo rieka Bosne, Drine, Kolubare, zapadne Morave i Rasine, gdje biahu miesta: Desnica, Crnabuča (Τζερναβουσκεὴ), Medjurječ (Μεγυρέτους), Drežnik (Δρεσνεὴκ), Lesnik (Λεσνὴκ), Soline (Σαληνὲς), Kotorsko (Κάτερα), Dešanj ili Tešanj bosanski (Δεσνὴκ) i Raša (Ῥάσα). Župani ostalih srbskih pokrajina, t. j. Zahumja, Neretve ili Poganije, Travunije i Duklije priznavahu doduše velikoga župana za vrhovnoga glavara; ali često težahu za podpunom samostalnostju, koju navlaš za nutrnjih nemira lasno mogahu postići. Ova težnja opazila se osobito u srbskih županijah ležećih kod jadranskoga mora, te već sada poče srbski živalj, odbijajuć se od nutrnjega kopna, osiećati privlaku od mora, ove široke ceste i promicala duševnih i materialnih sila i potreba svih naroda. Imenito oko polovine ovoga stolietja Travunija s miesti: Trebinje (Τερβονία), Ormos, Risan (Ῥίσενα), Luka (Λουκαβε), Cvietljiva (Ζετλήβη), pope se do nezavisne kneževine, odkada srbski veliki župan Vlastimir svomu zetu Krajanu, sinu Bele travunjskoga župana, samostalnost i kneževsku čast podieli (*Porfir. c. XXXIV.*). Niti Neretvani, žitelji duž mora medju Cetinom i Dubrovačkom državom, a na kopnu do potoka Rame, podieljeni u tri župe: raztočku (Ῥαστώτζα), mokru (Μοκρόν) i duvnansku (Λαλὲν), gdje su bila miesta: Mokro (Makarska), Vrulja (Βερούλλία), Ostrog (Ὄςρωκ) i Labinac (Λαβίνετζα), nedadoše se obuzdati vlastju

Digitized by Google

srbskoga župana. Položaj njihove kršovite otačbine, otoci, koje posiedovaše, naime: Korčula (Κούρκουρα), Mliet (Μέλετα), Hvar (Φάρος) i Brač (Βράτζής), učiniše jih jadranskimi Normanni, i to na toliko drzovitimi, da se niti dižućim se tada Mletkam pokloniti nehtiedoše. Oko g. 823. utanačiše doduše Neretvani mir s Mletci pod duždom Ivanom Participatiom; ali niti ovaj niti onaj, koi obnovi (839.) s duždom Petrom Tradonikom neretvanski župan Draško, dugo netrajaše; pošto neretvani htiedoše sami gospodariti i gusariti po jadranskom moru — što jim tiem slobodnije bude, pošto u nastavšem ratu pod zapoviedju svoga župana Ljudevita podje jim za rukom Petra Tradonika hametom potući.

Takovo, nastavlja Rački, biaše po prilici stanje Srbske u početku Mutimirova vladanja, kad ovaj učestvovaše u važnoj sgodi, za oslobodjenje naime južne Italije od jarma saracinskoga. Zapadni Car Ljudevit znadjaše dobro, kako će u toj prigodi uvažiti sudielovanje Hrvata i Srbalja, a Srblji nemogahu mu nipošto podpore odreći, jer se o njihovoj takodje koži radilo, dočim biahu kod mora sveudiljnomu nasrtanju Saracina izvrženi. Tada iz Drača bez svake pratnje odpušćeni papinski poklisari padoše u neretvanske ruke; što dade povod Vasiliju, premda uhvaćenici biahu uslied papinskih i carskih poslanica odmah na slobodu pušćeni, poslati u jesen g. 870. patricija Niketu u jadransko more s jakom pomorskom silom, nalogom, neka strogo kazni smiele Neretvane. Niketa okrutno izvrši primljenu zapovied, golemi plien primorskim Srbljem ote, i razoriv jim njeke tvrdje, žitelje odvede u robstvo (*Mansi XVI. 206*). Car Ljudevit sgrozi se na takovu viest i na mah potraži od iztočnog dvora štetu naknaditi, a zarobljenike kući odpustiti. No iza saracinskoga izagnanja nasilno ponašanje Ljudevitovo u južnoj Italiji žestoko ogorči, te se s toga mnogi tamošnji gradovi dobrovoljno podvrgoše Bizantincem. Sada su morali i Srblji, kô što i Hrvati, opet se povratiti pod bizantinsko pokroviteljstvo, nežrtvovav ipak ni najmanji dio svoje nutrnje budi političke budi narodne slobode. Samo crkovni odnošaji cielovito su se tada promienili. Do sada kako Hrvatska tako i Srbska crkva bila je podčinjena Solinskoj prvostolnoj crkvi. Nu sada Vasilij otu splietsku s ostalimi njoj podložnimi odtrgne od rimske, te podvrže carigradskoj crkvi. Ali do onda u njeke prediele srbske, navlastito u Neretvanske, slabo biaše prodrlo i ukorenilo se kršćanstvo. Vasilij, da ga sve to veće razpruži i učvrsti, odmah odpremi u Srbiju, navlastito u nepokršćenu Neretvansku duhovnike, da tamo narod obrate i pokrste.

Jesu li pako već tada i Srblji, kô Hrvati u Ninu, imali gdje svoga osobitoga biskupa, to se poviestno dokazati neda. Istina bo da na narodnom

Digitized by Google

crkvenom saboru u Splietu od g. 925. na jednom spisu dolazi podpisan Ivan biskup Dukljanski, i da potonji nadbiskupi barski smatrahu se za zakonite nasliednike i baštinike dukljanskih biskupa, osloniv se na stara pisma (*Lucius II. 14.*). Ovo bi nam doisto potvrditi moglo, da su Srbljи, barem iztočni, imali svoga biskupa jošte pred g. 925., i ako li ne već onda, kad se utekoše pod bizantinsko pokroviteljstvo, barem to da su ga dobili najkašnje otom prigodom, kô što nam potvrdjuju iste kronake hrvatskoga lietopisca i popa Dukljanina. Kako daleko se je pako prostirala ova Dukljanska biskupija, to se neda točno opredieliti; nu imajući obzir na obsieg barske, koja je dukljansku u časti nasliedila, i koju nam obširno opišuje Aleksander II. god. 1067. (Farl. VII. 17.), moglo bi se reći, da je obuzimala sve srbske prediele od Neretve do Drinca.

Tako Vasiliju podje za rukom duhovno i političnо Srbiju spojiti s Carigradom. No malo kašnje najprije Hrvatska pa i Splietska biskupija sa podčinjenimi već se biahu povratile k rimskoj stolici; samo srbska osta carigradskomu patrijarhu podčinjena. Badava Ivan Papa s osobitom poslanicom (874-5) nagovaraše Mutimira, da sliedeći stope svojih otaca, na koliko mu možno, povrati pod Metodovu panonsku biskupiju barem onaj dio svoje držane medju Bosnom i Kolumbarom, koi je već odavna spadao staroj panonskoj metropoliji (*Dümler. Die pan. Leg. Arkiv für öster. Gesch. XIII. 187.*). Kanio je Papa, da tim sveže Srblje s Rimom; no oni tada bili su po sve prionuli uz dukljansku metropoliju, okolo koje ležaše sva snaga srbskoga življa.

Po smrti Mutimira (890.), od triuh sinova, koje za sobom ostavi, t. j. Pribislava, Branka i Stiepana, Srbi okruniše starijega, naime

PRIBISLAVA. Petar, Gojnikov sin, čim doču Mutimirovu smrt, iz Hrvatske vrati se u Srbiju, gdje pomoćju svoje stranke baci s priestola Mutimirove sinove; starijeg uhvati, ostali pobiegnu u Hrvatsku; te tako si

PETAR pribavi srbsku krunu. Tri god. poslie (895.) tražio je Branko sa pomoćju hrvatskom put si prokrčiti na otčevo priestolje; nu *Petar* ga uhvati i osliepi. Dvie godine zatim Klonimir, Strojmirov sin, krenuv iz Bugarske, prodre u Srbiju; ali mu Petar porazi vojsku i smakne ga (897.), te jošte vladaše dvadeset godina, držeć se za dugo u miru sa bugarskim kraljem Simeonom, kojega sinu na krstu kumovaše, a pod zaštitom iztočnoga Cara Lava Mudroga. Nu uz ovo biesneći rat medju bugarskom i iztočnom krunom, Lav Rabduk, Drački predstojnik, dodje u Poganiju (Neretvansku), da nješto s Petrom probesiedi. Mihail Višević Zahumski i Dukljanski vojevoda

Digitized by Google

(veliki župan), iz zavidnosti javi Simeonu Bugarskomu kralju, da Car s darovi traži klonuti Petra, da, ugrskom vojskom podprt, udari na Bugarsku (1). Česa radi Simeon veoma razjaren, posla Pavla, Brankova sina, s vojskom proti Petru (911.). No Bugari, nemogavši ga nadvladati silom, izdajnički uhvate ga, u gvoždje okuju i u Bugarsku odvedu, gdje zaglavi u tamnici. Miesto njega stavi Simeon u Srbiju

PAVLA, Brankova sina, da s njom vlada (911—920.). Tada je živio u iztočnom dvoru Zakarija, sin srbskog kneza Pribislava. Car Kostantin Porfirogenit god. 917. posla ga s vojskom, da si Srbiju osvoji; ali Pavao ga pobije i uhvati, te u Bugarsku odpravi, za tamo ga utamničiti. Poslie tri godine Petar se s Bugari zavadi, a ovi mu na suproć šalju Zakariju, komu na kratko podje za rukom Srbiju si podčiniti (920.).

ZAKARIJA namah se spomenuv dobra njegda od iztočnoga cara primljena, predpostavi iztočnoj nego li bugarskoj kruni podložan biti. Zato Simeon, bugarski kralj, pošlje vojsku na Srbiju; no Zakarija potuče ju i protiera prieko granice. Sad opet navali na Srbiju druga još silnija bugarska vojska pod Česlavom, Klonimirovim sinom. Zakarija prepane se i pobiegne u Hrvatsku.

ČESLAV primi Srbiju od Simeona, da s njom vlada; ali ga malo zatim bugarski kralj dade uhvatiti, i s cielim srbskim narodom dovesti u Bugarsku. Samo nješto malo ljudih srećno pribiegne u Hrvatsku; a Srbija. sva opustošena, osta s Bugarskom spojena. Medjutim Bugari navale i na Hrvatsku; nu loša jim sreća biaše, te su hametom potučeni. Tek sedme godine zatim Česlav pobiegne iz Bugarske i dodje u Srbiju, gdje vrlo malo stanovnika nadje (931—949.). No najprije odasla svoje poslanike caru iztočnomu, neka mu njegovu podanost izraze; pa tako mu sreća do mala ugodi, da oni Srblji, koji su, po svojem razteranju od Bugara amo tamo živieli, sad su se svi redom k njemu vraćali, i podizali razorene gradove i sela (oko 938.). Iztočni car spozna ga za srbskog kneza, i svakojako ga obdari, a on mu

---

(1) Piše Rački, da je Mihailo vladao ne samo Humom i Dukljom, nego i primorjem od Neretve do Dračke pokrajine, kako se može izvesti iz *Konst. Porph. pag. 38., Joan. Chron. Ven. str. 23., Epist. Ivan. X. (Farl. III. 92. 94.), Ann. Benev. ad a. 926. (Pertz III. 175.) itd. Konst. Porph.* zove ga ὁ ἄρχων τῶν Ζαχλούμων, *Ivan Diac.* i *Annal. Benev.* od an. 926. *dux, rex Sclavorum*, a Ivan Papa u listini od g. 925. *dux Chulmorum*. On biaše posvema neodvisan od srbskoga župana, štovan u Carigradu i Rimu, i saveznik bugarskomu caru velikomu Simeonu. Sa svojom vojenom pomorskom i kopnom silom dne 10. srpnja 926. osvoji grad Sipont u Apuliji kod sadašnje Manfredonie *(Joan. Diac. Ann. Benev. Lupus Protosp. ad a. 926.)*.

Digitized by Google

obeća viernost i poklon. Do mala Česlav zavadi se sa Ugri, i pobiedi jih; ali nješto kašnje vojujuć u Sriemu proti njim izgubi život (njegdje poslie god. 958.). Potomka nije imao, te se narod razdieli medj toliko glavara, koliko je bilo župana. Na takovo komadanje državne moći udari iztočni car, te jih oblada. No *Ljubomir*, raški župan, najmoćniji od onih glavara, uz takovu nesriećn svoga naroda stade da Grke iztiera iz Srbije, a sebe načini vladarom ciele zemlje. Najprije osvoji Tribinje, i proglasiv se zatim gospodarom Srbije, nasrne na Grke, globeće i plieneće po državi. Medjutim narod se svidiv, listom ustane na oružje, i pozove na priestol

PAVLIMIRA, od kneževskoga roda, onda živućeg u Rimu. Dodje Pavlimir, i dade se kruniti u Tribinju. Svi ga bani i župani pripoznaše za svoga vladara, davši mu pomoć proti Ljubomiru, koi mu se sam nehtie pokoriti. No Pavlimir razbi ga i ubije, te tako sva Srbija opet se spoji pod jednom te istom krunom. Pavlimir umrie malo kašnje, a žena mu rodi sedam dana po smrti sina

TJEŠIMIRA. Na novo bani i župani stadu vladati neodvisno sa svojimi predieli, a samo Tribinjani spoznaju Tješimira za svoga vladaoca. Dorasao, pokuša ipak osvojiti si diedovinu, ali ga u bitki proti njekomu banu nemila smrt skonča. No njegov sin

PRELIMIR pomoćju bosanskog bana, dieda mu po majci, pridobi otčev priestol. Za ovo vrieme samo su Bosanski i Raški bani neodvisno vladali sa svojimi kotari. Grci, uz to pridobivši Bugarsku, udare na Rašku. Raški ban u toj pogibelji uteče se Prelimiru; a ovaj, uzamši njegovu kćer za ženu, pohiti mu odmah u pomoć, i oba složno iztieraju sada dušmanske čete prieko granice. Prelimirov brat Krešimir oženi se s kćerju bosanskog bana, i tako si priskrbi nasliedstvo u Bosni. Prelimir pri smrti razdieli svoju državu medju četiri svoja sina: *Hvalimira*, *Bogoslava*, *Dragoslava i Sveslava*. Ovi se do mala zavade za krunu. U toj nezgodi narod podigne na priestol

SILVESTRA, neznana roda. Ovoga nasliedi sin *Tihomir*, pa *Hvalimir* Tihomirov, koi podieli kraljevstvo medju svoja tri sina: *Petrislava*, *Dragomira i Miroslava*. *Vladimir*, Petrislavov sin, opet skupi pod svoju vlast cielu državu. Samuil, bugarski kralj, nezna se zašto, navali na Srbsku, i lukavo uhvati Vladimira, te u Bugarsku povede. Tude se oni pomire, i Vladimir uz to dobi jošte za ženu Kosaru, Samuilovu kćer. Godine 1014. u Bugarskoj nasliedi Samuila sin njegov Radomir; nu sliedeće godine smakne ga stričević Vladislav po nalogu iztočnoga dvora. Vladislav, bojeć

Digitized by Google

se Kosareve osvete, a hlepeć i nad Srbskom vladati, pozove jednoć Vladimira u dogovore na granicu; i tu u Prespi dade ga izdajnički smaknuti 22. svib. 1016. (1). Tako Srbija bude opet s Bugarskom spojena. No Vladislav malo kašnje udari na Drač; ali tu na priečac umrie, a vojska mu se razbiegne (1017.). Sad iztočnjaci, da se Bugarom osvete radi Vladislavove navale, provale u Bugarsku, osvoje nju i Srbiju, pretvore jih u bizantinske pokrajine (1018.) uz vladu svojih namiestnika. I uprav oko god. 1030—44. nalazimo njekog Latovista u toj časti u Srbiji, koi, kao protospathar i stratega *Serviæ et Zachulmiæ*, daruje Petru opatu Lokrumskomu crkvu sv. Pankracije u Babinompolju na otoku Mlietu s dotičnim zemljištem *(Farl. VI. 45.)*. Srbija osta pod iztočnom krunom do smrti ratobornoga Romana III. († 1034.), nu pod Mihailom IV. opet pade pod isti jaram (1036.), kada s njom vladaše kao namiestnik carski njeki *Teofil Erotik*, koi je Srblje težko globio i gnječio.

Medjutim DOBROSLAV (Stiepan Vojslav), stričević Vladimirov, dorasav u Bosni, ovienča se u Dubrovniku, pa ode u Carigrad, i tu se lukavo poprimi nagovarati Grke, da strogo i okrutno postupaju sa Srblji. U isto vrieme, držeć dogovore sa svojimi privrženici u Srbskoj o slobosti svoje domovine, pogodi se s njimi, da će tajno iz Carigrada izmaknuti i kući se vratiti, a da oni svi u isti dan listom se podignu i pogube Grke nalazeće se u zemlji. Tako bi učinjeno, te Dobroslav bude proglašen za čas srbskim knezom (1040.). Jedva je Teofil izbieći mogao srbskoj osveti. Car posla odmah silnu vojsku na Dobroslava pod Provatom, ali sva izgine nješto od mača a nješto od oskudice. Dobroslav poče od tada često navaljivati na iztočne pobližnje zemlje, te mu podje za rukom zarobiti 10. centih zlata, ukrcana za cara Mihaila Paflagona na njekoj ladji od mora udavlienoj pri srbskoj obali. Badava ga Car višekrat pozove, da mu ga vrati, te zato opet se digne i posla proti Srbskoj vojske do 50.000 glava. Ova provali u državu i poplieni ju; nu Srblji, kad se ona kroz tiesnace kući vraćaše, napadnu ju strielami i kamenjem, i tako ju poraze, da odveć slaba na broju brzo se u svoju zemlju povuče. Kostantin Monomah, da jim se osveti,

---

(1) U dielu «*Reichel Serbiens alte Münzen. St. Petersburg 1848.*, na tab. XIII. pod br. 1. nalazi se izobražen novac, gdje straga oko kralja dobro se čitati može izvrnut sliedeći slavenski napis: **КЛАДИМИРЪ НА СТОЛѢ.** Reichel pripisuje ga ovomu kralju Vladimiru; i g. Šafařik u *Glasniku* IX. 280. pristaje na mnienje Raihelovo tim radije, što se po njegovom znanju ovaj novac, ako je istinit, nemože pripisati nikomu drugomu nego još samo, izuzam kakvoga ruskoga Vladimira, caru bugarskomu Vladimiru Borisoviću, koi je vtadao od godine 885. do 888. Ali imamo još drugoga vladara srbskoga imenom Vladimira (1106—1115.).

Digitized by Google

iznevieri Dobroslavove bane, naime Raškoga, Bosanskoga i Zahumjskoga. Dobroslav udari na banove vojske, i pobiedi; ali u toj bitci sin mu Goislav, siekuć Grke, slučajno zasieče pleća otca svoga, koga nije poznao u mraku, i od te rane Dobroslav umrie, ostaviv za sobom šest sinova od svoje supruge Nade. *Nada* uzme sada u svoje ruke kormilo države, a sinove postavi za bane (1050.). Miesto nje malo kašnje postane vladarom Srbije

MIHAIL (1050—1080.), stariji njezin i Dobroslavov sin. On se pomiri najprije sa iztočnim carem, i za dugo se u miru održa, zato dobi od cara protospatharsku čast. Nu god. 1073. zavadi se on sa Grci u što bi na pomoć pozvan od sina si Kostantina Bodina, kralja bugarskog, koga on biaše dao Bugarom za vladara na prosbu istih velikaša bugarskih *(V. Zonaras i Curopalates za god. 1074. kod Lucia str. 83.).* Bodin bude tada potučen i uhvaćen, pa prognan u Antiokiju, odkud su ga zatim Mletčani izbavili i u Srbiju preveli. Mihail izprosi od Pape Grgura VII., da mu kraljevska zlamenja pošlje; a kada jih primi, nazva se kraljem (1). God. 1079. proti Grkom osvoji Drač, i malo zatim umrie, te nasliedi ga brat

RADOSLAV (1081—1082.). Ovaj se mirno držaše s Grci; no kraljevaše za malo, jer mu ote krunu sinovac njegov

BODIN (1082—1106.), Mihailov sin, koga on biaše nješto prije oslobodio od grčkog robstva. Bodin progna Radosava sa osam sinova i četiri kćeri u Tribinje, gdje i umrie. Ni ban Bosanski ni Raški ban nehtieše ga poznati za svoga vladara, a Bodin jih nadvlada, te smiesti svoje privrženike, nek bi tamo vladali. Žena mu Jakvinta, žudeć srbsko priestolje svomu sinu namaknuti, zavede Bodina, gotovo sve svoje rodjake na očigled Dubrovnika pogubiti, koga je on za sedam godina držao obsiednuta, jer se tu biahu spasili ostavši članovi kraljevske obitelji. Samo dvojica ili trojica njih pobiegne u Carigrad. Bodin umrie poslie dvadeset šeste godine kraljevanja u Skadru. Miesto njega stupi na priestol

DOBROSLAV (1106.), sin Radoslavov. Narod nehtie primiti Mihaila, Bodinova sina, no zatvori ga, a on pobiegne iz tavnice u Dubrovnik. I Dobroslav do mala poče nasilno vladati, zato dosadi narodu, koi dozva njegove rodjake za Bodina protierane u Carigrad. Ovi, dosavši u Srbiju, pomoćju Vulkana, Raškog bana, razbiju Dobroslava na Morači; no u kratko zavade se s istim Vulkanom, te biehu prisiljeni biežati iz države; a miesto njih lukavo se dobavi priestola sam

(1) Grgur VII. u listini dne 9. siečnja 1078. na Mihaila, već zove ga *Sclavorum rex*, po svoj prilici stolovaše u Dukliji (blizu Podgorice u Crnojgori).

Digitized by Google

VULKAN; ali narod nije ga htieo pripoznati za vladara, valjda zato što nemogav odolieti sili cara istočnoga, dočeka ga kod Lipljana i utanači s njim mir, davši mu za taoce Uroša i Stiepana Vulkana, svoje sinovce; te izabere

VLADIMIRA 1106–1115.), koi pozva kući sve raztierane knezove od kraljevskoga koliena, i liepo jih počasti. Bodinova udova Jakvinta dade ga otrovati, te za njim prispije

GJORGJE, Bodinov i Jakvintin sin; no malo kašnje protieraju ga Radoslavovi unuci, koje je on htio pogubiti, sa pomoću carske vojske; te tim prevratom nastupi

GRUBEŠA (1115—1122.), Radoslavov unuk, sin Branislavov; Gjorgje ipak udari na njega s raškom vojskom, porazi ga i pogubi, i opet preuze vlast. Sad dade on Draganu, Grubešinovomu bratu, Podgorje i oblast da si prisvoji Rašku, što mu i podje za rukom. No Gjorgje na kratko uzdrma uz takovu Draganovu srieću, i zato pusti iz uze Uroša, raškoga bana, a baci u tamnicu dva sina Vladimirova. Prestrašiv se Dragan na taj čin, pobiegne u Dubrovnik, i pozva u pomoć Grke, koji na mah dodju. Sada svi složno ustanu proti Gjorgju, poraze ga, i u Črmenici prisile na predaju; bude pako odpratjen u Carigrad, gdje umrie.

DRAGAN vladaše pod grčkim uplivom jedanaest godina. Nasliedi ga stariji sin

RADOSLAV, ali ne već kao srbski vladar, nego kao župan u Primorju i Kotoru do Skadra.

Za ovih zadnjih vladara raški su se bani kao neodvisni gospodari smatrali, i većkrat otimali s vladajućim kolienom za istu srbsku krunu. Prvi je takav bio *Vulkan*, po Bodinu namiešćen u Raškoj. Nasliedi ga *Uroš*, njegov sinovac, sin Ljubomirov; i ostavi za sobom tri sina i jednu kćer, koju dade Beli ugarskomu kralju. Po Uroševoj smrti nastupi stariji, *Primislav*, na otčev priestol. Medjutim ostali Srbljи dignu se na Grke, da tako svrgnu tudji jaram sa sebe; no Grci jih poraze i obladaju. Emanuil Komnenac, carigradski car, izza te pobiede navali i na Rašku. Primislav, bojeć se Grka, izruči kneževsku vlast bratu svomu *Beli*; no i ovaj do mala nje se okani, i izruči ju trećemu bratu *Deši*. Ovaj pusti se u dogovore s Ugri proti iztočnomu caru, te na njega udari, vidiv ga zamršena drugimi ratovi. No Emanuil, svladav ostale svoje neprijatelje, opet se vrati u Srbiju, i Deša bude sada prisiljen poći k Caru u tabore blizu Beograda, da mu se pokori. Ali Deša, vrativ se kući, iznova se Caru iznevieri, al sad ga Car dade uhvatiti i povesti u Carigrad. Njekoliko poslie pomiri se

Digitized by Google

s carem, i opet se povrati na svoj priestol. No na novo bude protieran, a Raška osta sasma pod iztočnim carstvom. Deša ostavi tri sina: Nemanju, Miroslava i Kostantina.

Dok se to sbivalo u Raškoj, razdor i nesloga derahu ostale srbske pokrajine, već odavna ugnjetene od carigradskog biesnila. Nu za kratko i za nje ogranu sunce liepših dana.

STIEPAN NEMANJA, Tešov stariji sin, rodi se god. 1114. na Rudnici blizu Dioklije u Crnojgori, kamo njegova obitelj, iz Raške protierana, pribiegla biaše. Mladićem zače plemenitu misao, svoj razpršeni narod siediniti i samostalnim učiniti. Sa malo drugova prodre u Rašku, i dižuć narod odasvuda na oružje i na slobodu, na kratko izagna sve Grke, a županske častnike prisili, da ga za svoga gospodara priznadu. Čim je svoju županiju priredio i ukriepio, i tako si obću ljubav zadobio, udari na južne strane Srbije, onda vlasti Radoslava velikoga župana, Caru oddana, podčinjene, te ga sve primi s uzklikom, buduć narod nije mogao više trpiti Grka. Tako ti Nemanja, bijući dušmana, u mah osvoji Zetu i Hrcegovinu; te se proglasi velikim županom Srbske državе (1159.). Radoslav i braća mu, nemogući odolieti Nemanjevoj sili, pobiegnu u Dubrovnik. Dubrovčani i Kotorani sad se sdruže, da jim na pomoć priskoče, i saveznickoj vojsci podje uprav za rukom pod zapoviedničtvom Nikole Bobala potući nemanićevu vodjenu od Radivoja Oporčanina. Ali se zatim Radoslav ne usudi udariti na istoga Nemanju, koi mu se je približio bio sa glavnom četom, nego upita pomoć od iztočnog dvora. Emanuil malo kašnje odasla mu dovoljnu silu pod Božidarom Padiatom. Srete se te vojske kod Prištine; no izza težkoga napora obijuh strana i duga okršaja Nemanja slavno ti razbi sve saveznike, a Prištinu obere za svoj stolni grad. Ugrom g. 1169. priuzme Bosnu, i one župane to više ukroti. Kada pako car isti malo kašnje krene s drugom vojskom da ga kazni, onda se Stiepan pokori Caru i s njim se pomiri (1171.) Sad Ugri opet nastojahu odvratiti ga od Cara, ali čim on opazi, da mu je carska vojska na blizu, pusti se na ugovore i dobi mir. Po Emanuilovoj smrti uzbuniv se Bugari, Stiepan udre na nje, i uze jim njekoliko varoša. God. 1186. 27. rujna, ukupno sa svojom braćom, Stracimirom i Miroslavom, sklopi mir s dubrovačkim knezom Grvasijom; te 17. lipnja 1190. Dubrovčani stupiše u savez s istim knezom Miroslavom. Od sada su Dubrovčani pomagali Stiepana, a on jim s toga podieli mnoge trgovačke pravice u svojoj zemlji (*Miklošić. Mon. Srb. str. 23.*). Počasti niemačkoga cara Fridrika I., kad god. 1188. prieko Srbije s križobojnici u Siriju prodje. Godine 1192. udari opet na Grke različitom sriećom, a malo zatim

Digitized by Google

sklopi mir, po kom nabavi sinu si Stiepanu za suprugu Eudoksiju kćercu Alekše, brata cara Isaka Angjela. Iztiera iz zemlje sve, koji nisu iztočnu vieru izpoviedali.

Pošto dakle, ukinuv samostalnost županija, svoju državu obnovi i bolje utvrdi božjom pomoćju i svojom mudrošću, kako on isti spovieda zboreć o svojih činih (*Mikl. l. c. 4.*), odreče se vladanja na 25. ožujka 1195., pa se pokaludjeri, uzamši ime Simeona, i preseli u Studenice na Svetu Goru (2. stud. 1198.), a umrie na 13. veljače 1200. u Žilandarskom manastiru, koga u dar primi od iztočnoga cara a on isti na novo sazida. Iz Žilandara sin mu Sava prenese ga svečano 19. veljače 1208. u Studenice, gdje ga još danas pravoslavni časte kao sveta. Imao je od Anice, kćeri bosanskoga bana Boriša, tri sina, naime Stiepana, Vuka i Racka. Racko, poslie Sava, rodjen god. 1169. ode god. 1186. na Athos, gdje se kaludjerom redi, i bude najprije igumenom u Žilandaru (god. 1208.), a napokon prvim srbskim nadbiskupom (god. 1221.). Sasvim pravo zove ga Dušan Silni прьвїнмь оучнтєлємь нашнмь (*pov. 12. prosinca 1347. Mikl. l. c. 125.*), a Šafařik utemeljiteljem srbske crkve i narodne prosviete. Sava razdieli Srbiju na dvanaest biskupstva, naime u Stonu, u Zeti, u Dabru, u Budimlju, u Raši, u Studenici, u Prizrenu, u Gračanih, u Toplici, u Braničevu, u Bielgradu i u Moravici. Umrie u Trnovu kao svet na 14. siečnja 1237.

Jošte za Nemanićeva života započe vladati stariji mu sin

STIEPAN PRVOVIENČANI, kao veliki srbski župan (1195.) Andrija, vojevoda hrvatski i dalmatinski, usilova ga odpustiti svomu bratu Vuku Humje i Hrcegovinu. Ali je Vuk težio pomoćju Pape svom Srbijom zavladati; te već god. 1198. sbilja zamoli Papu, da mu pošalje poklisare, koji bi mu narod na katoličku vieru navraćali, spoviedajući u dotičnom listu, da želi rimsku stolicu kao mati *super omnia post deum diligere et honorare.* Papa usliši Vukovu prošnju, odasla odmah svoje crkovnjake s knjigami na Vuka naslovom *Regi Dalmatie et Dioclie* (2. sieč. 1199.), veleć u njih, da mu šalje što je prosio, i uz to jošte plašt za Dioklijskoga nadbiskupa. Malo kašnje Vuk odgovori Papi, izkazujuć mu veliku zahvalnost svoju i naroda svoga za primljene knjige, dajuć mu u isto vrieme na znanje, da su njegovi poslanici držali sabor u miestu, *ubi antiquitus solitum fuit*, i da ga Srblji već svudje kao kralja časte i štuju *„augustali stemmate undique insignimur.* Na ovom saboru bilo je prisutnih do osam biskupa iz same srbske zemlje, i tu se je mnogo riešilo na korist katoličkoga izpoviedanja. Isti poklisari prodjoše zatim k dvoru Stiepana, Vukova brata i velikoga župana srbskoga, i predadoše mu papinske knjige, u kojih

Digitized by Google

ga je Papa pozivao, k Rimu se obratiti. Stiepan rado primi listove i poslanike, i iste godine odpisa Papi: *nos autem semper consideramus in vestigia sancte Romane ecclesie, sicut bone memorie pater meus, et preceptum sancte Romane ecclesie semper custodire, et in proximo legatos nostros volemus transmittere ad sanctitatem vestram.* Ove rieči Stiepanove sviedoče nam jasno, da isti Nemanja njegda se je dobro gledao sa Rimom *(V. Theiner. Vet. Mon. Sl. Mer. I.)*.

Nu malo kašnje težko se braća zavade. Ugarski kralj Enrik skoči Vuku na pomoć, odtiera Stiepana a stavi Vuka da nad Srbijom vlada (1202). Papa je iste godine poticao Ugarskoga kralja, predobivenu Srbiju s Rimom konačno prispojiti, i u isto je vrieme zapoviedao kločkomu nadbiskupu, čim brže u Srbiju projti, tude narod, na viernost prama Rimu zapriseći a carigradske ga odvisnosti riešiti. To je Papa i Vuku, *Maganippano Servie*, javljao, te ga poticao, da poklisare rimske liepo počita i pomogne u poslovih što bolje može; a sliedeće godine (1203.) isti je Papa nagovarao Ivanka, kralja bugarskoga, da miruje s Vukom: *cum dilecto filio nobili viro Wlco pacis studeas federa reformare, ne occasione discordie terra tua vel ejus incurrant irreparabile detrimentum;* ali bezuspiesno, jer iz lista papina od 15. ruj. 1204. izviestno se znade, kako malo prije Ivanko biaše napao na srbske prediele i poharao *terram Servie.* Iste godine odpravi Papa u Srbiju za svoga poklisara stožernika sv. Križa, preporučujuć ga narodu srbskomu, da ga veselo primi i naloge njegove srčano izpuni (*Theiner l. c.*).

Medjutim čuvši Sava, da mu braća u Srbiji u velikoj razpri živu, dotrči tamo iz Sv. Gore, te jih u brzo pomiri. Vuk osta kao vojevoda humski i hrcegovački (1), a na srbski se priestol opet vrati Stiepan. Ovaj, da sa sebe svrgne sržbu Enrika Ugarskoga kralja, stavi se odmah pod zaštitu rimske stolice, i zaprosi od Pape, da mu svoje poklisare pošalje, koji bi ga na priestol vienčali. Inocent III. 15. rujna 1204. prijavi Enriku, da ga moli Stiepan: *ut in terram suam dirigemus Legatum, qui eam ad obedientiam ecclesie Romane reduceret, et regium sibi diadema conferret*, ali da mu je tu milost zaniekao pošto bje srbska kruna već od dvie godine odredjena Vuku, a čudom se čudio, što nije jošte kločki nadbiskup ovršio tu naredbu po već onda mu podilienom nalogu. Papa nije

(1) Čini se, da je Vuk za kratka svoga vladanja kovao *narodne* novce na klimentici, i isto tako njegov unuk kralj Radoslav, ali ti novci nisu po sve jasni (*V. Šafařik. Glas. III. str, 200.*).

Digitized by Google

dakle još tada znao, što se medjutim, brinutjem Save, biaše sbilo u srbskom dvoru.

Njekoliko docnije iztiera Stiepan svoju ženu Eudožiju, uzam kćer Enrika Dandula mletačkoga dužda, koja ga opet privede na kotoličku vieru. Sad Papa na njegovu prošnju svoga poklisara odpravi, da ga ovienča na srbski priestol, što se je sbilja ovršilo godine 1222. (1). Od rimske dakle stolice primi Srbska kraljevsko dostojanstvo. Ali Sava, Stiepanov brat, već tada prvi srbski nadbiskup, malo kašnje opet privede Stiepana na iztočno izpoviedanje, te ga iznova svojevoljno okruni na iztočni način. Sava, koi je kao glavar srbske crkve morao prisustvovati i prvomu krunisanju Stiepanovu, bit će i on u toj prigodi zapoznao rimsku stolicu kao svoju vrhovnu oblast, nu se od nje odvrgao po nagonu iztočnoga patrijarhe, komu je dužan bio svoje časti prvostolničke u Srbiji.

Još za života i Stiepan se pokaludjeri, i preda vladanje sinu si

STIEPANU RADOSLAVU (1224—1234.). I Radoslava okruniše papinski poklisari. Po smrti Ivanka bugarskoga kralja Radoslav udari na Bugarsku, i veliki nje dio a nješto i grčke zemlje osvoji. Zatim pobije i Ugre, i iztiera jih iz Sriema, gdje se biahu malo prije spustili i utvrdili. No do mala jako mu oslabi pamet, i bude prisiljen biežati u Dubrovnik (2), ostavivši da Srbskom vlada brat mu

STIEPAN VLADISLAV (1234—1240.). Imao je za ženu kćer Asena

---

(1) U nadpisu, koi se štije u Žičkom hramu, s dotičnim manastirom po Stiepanu sazidanom, ovako je naznačen njegov naslov: **Стефань, по божие милости вѣньчани прьви краль вьсе срьпские ꙁемле, Диоклитию и Травоунне и Дальмацне и Ꙁахьлмие и сь прѣвьꙁлоублениимь ми сиіномь радославомь, по божиеи милости намѣстьникомь ми** itd. *(Miklosić. Mon. Serb. 11.)*, a na poveljah stoji samo: **вѣньчанны краль и самодрьжьць всие срьпске ꙁемлие и поморьские,** ili samo **краль срьпски** (l. c. 10.).

(2) U povelji, koju izruči u toj pregodi Dubrovniku (1234.), veli: **иꙁлѣꙁохь прѣдь братомь ми владиславомь ꙁа правовѣрниꙗ моиега и ꙁа иегова ради велпкаго прѣклетьвьства, приидохь оу си градь Доубровьникь... ѡдь мала и до велиꙗ приеше ме сь поучьстию, и много ме почьтише... и сие оучиниве имь и оутврьдихь, ꙗкоре ако ми богь да, и боудоу господарь, како сьмь быль, да си ходе сь своими си трьги по всѣи ꙁемли ѡбласти кралевьства ми свободно** i td. (*Mikl. l. c. 19.*).

cara bugarskoga i sagorskoga (1). Najprije ukroti domaće nemirnjake, a zatim Ivana Angjela kneza Dračkoga, koi mu je onostrane granice uznemirivao. S Dubrovnikom sklopi savez, kojim se ovaj grad izviše obvezao, da će ga primiti sa svom njegovom obitelju i častno poštovati, kad bi mu se po nesreći koje nasilje dogodilo u Srbskoj. Za njegova kraljevanja vladao je Bosnom neodvisno Matia Stiepan (Ninoslav) naslovom velikoga bana. Stiepan nalazeć se godine 1240. u Dubrovniku sa svojimi velikaši *(vojevoda, tepcija, peharnik, kaznic i knez)* podieli ovomu gradu mnoga trgovačka prava u svojoj državi. Vladislav pozove njekoliko niemaca (Saksa), da mu rude kopaju u Novombrdu (2) i srbske novce kuju, čim se vrlo obogatio. Sazidao je manastir *Mileševo* u Bosni, gdje je i pogreben. Umrie bez odvietka (3), i nasliedi ga brat

STIEPAN UROŠ I. VELIKI (Dragoslav, 1240—1272.), Uroš vladao je kroz pune 32 godine tako srećno, da je u srbskoj poviesti ime *velikoga* kralja zadobio. Oženi se s Jelinom kćerju Balduina Kurtenejskoga, posliednjega latinskoga cara u Carigradu, od koje dobi dva sina, naime Dragutina i Milutina. Za njega su Tatari Srbiju ponješto poplienili, prem da jim se on na odpor stavi (1241.). Višekrat se je borio sa susiednimi vladari braneć svoje zemlje. God. 1253. zarati se s Bugari i Dubrovnikom, te ovi 15. lipnja iste godine sklopiše savez proti Urošu. U dotičnoj pogodbi obvezavahu se saveznici medjusobno, da će imati za svoga neprijatelja Uroša i njegove podanike; te Asen obećavaše Dubrovčanom da će jim potvrditi, ako mu za rukom podje izagnati Uroša iz Srbije, sva prava, koja su oni uživali u Srbiji petnaest godina prije, i da će dopustiti dubrovačkoj crkvi

---

(1) *Nardi* u dielu: *Tre documenti della famiglia Morosini* (*Padova 1840.*), dokazuje, da je Konstancija Morosini, sestra Tomazine, matere Andrije III., kralja ugarskoga, bila udata za Vladislava kralja srbskoga, sina Stiepana Prvovienčanoga.

(2) Novobrdo bilo je jedno od glavnih i najvažnijih rudarskih miesta carstva srbskog; ležalo je na južnoj strani Kopaoničkih planina, no sad mu se i miesto slabo zna; vrlo utvrdjen, zašto Turci su bez uspieha udarali na njega kad je vas prediel obližnji u njihovih rukub bio. Obćina Saksa znatne je slobode u srbskoj državi uživala, te imala je pravo kovati novce pod svojim imenom. Jedan od takih novaca nalazi se u muzeumu Biogradskom, na kom se čita: TO..ARGE NOVOTON; t. j. po J. Šafariku: *moneta argentea novomontis (Glasnik. VII. str. 223.).*

(3) Vladislavov podpis u poveljah glasi: **СТЄФАНЬ ВЛАДИСЛАВЬ С ПОМОКНЮ БОЖИѠВЬ КРАЛЬ ВСѢХЪ РАШКИХЪ** ili **СРЬБСКІХЪ ЗЄМЛЬ И ПРИМОРСКИХЪ.** Od njega se počešće nalaze u Srbiji novci; svi su srebrni i imaju slavenski napis, n. pr. **РАБЬ ХСІ ВЛАДИСЛАВЬ** *V. Glasnik III. str. 204.)*, a jedan sami latinski (IX. str. 268.)·

Digitized by Google

svoje granice tako razmaknuti, kako jih je odprije imala. K tomu savezu pridruži se sliedeće godine (22. svib.) Radoslav humski župan, koi se Dubrovčanom zavieri, da će neprijateljevati s njihovim neprijateljem kraljem Urošem, a prijateljevati s prijateljem carem bugarskim, dok se s jednim nepomire a s drugim nerazmire. (*Mikl. l. c. 35. 44.*). Uroš pomogne Beli IV. kralju ugarskomu proti Otokaru českomu, i nahodjaše se g. 1261. u Beču, kad su ova dva mir sklapali. Tom prigodom oženi Uroš svoga sina Dragutina s Katarinom kćerju Stiepana sina Bele IV., obećavši mu tom prilikom, da će mu još za života svoga krunu ustupiti. Nu u starosti Uroš nehti ovo obećanje izpuniti, čega radi Dragutin silom ga sa priestola sbaci. Uroš pobiegne u Drač, gdje na skoro umrie od jada. Dao je kovati i on srebrne novce no latinskim govorom i pismom na način mletačkih *metapana*, pričineći razlivu; s česa ovako ga kori slavni Dante (Par. XIX. 141.):

Che male aggiustò il conio di Vinegia.

Isto tako je radio malo kašnje i kralj Milutin, čega radi Mletačka vlada oglasom 3. ožujka 1282. progna njihove novce iz svoje države osim Dubrovnika. Uroša nasliedi sin njegov stariji

STIEPAN DRAGUTIN, Sriemski (1272—1275.). Brzo se pokaja radi zloće svoje proti otcu, izkopa njegove kosti, i svečano jih dade prinieti u sopoćanski manastir, i dično pokopati. Materi odstupi njeka dobra u Skadru, a kašnje pozove k sebi brata Milutina, te mu preda istu svoju krunu pogodbom, da će ju on pustiti sinu njegovomu Vladislavu čim bude punolietan. Za se ostavi samo Mačvu i Sriem, gdje se nastani; te se tamo nazivao sriemskim kraljem. Nu malo kašnje pokaja se i odtiera Milutina, a ovaj stade zidati manastire, i tako si skloni svećenstvo, koje poče nagovarati Dragutina, da se odreče vlasti i na pokoru obrati. Dragutin napokon učini tako, pokaludjeri se, i opet se nastani u Sriemu. Umrie 12. ožuj. 1316. (*Mikl. l. c. 70.*). Brat mu se dakle

MILUTIN (Stiepan Uroš II. od god. 1275. do god. 1321. 29. list.) iznova dohvati priestola god. 1275. Od Jelisave, kćeri Andrije III. ugarskoga kralja, imao je Milutin sina Stiepana Dečanskoga. Nadvladav domaće neprijatelje, navali na iztočne zemlje (1279.), i predobije njeke gradove. Badava su mu se sliedeće godine Grci osvetit tražili. Četiri godine kašnje (1284.) povede sam car na njega silnu vojsku, no se morade vratiti, pošto Milutin u planine zamače. Poslie navale na Srbiju najprije Šišman, načelnik carigradski u Vidinu, a zatim tatarski Kan. Nadbiskup Danilo pripovieda, da je Milutin, pobiediv Šišmana, samo pod tim uslovjem mir načinio, ako Šišman u brak stupi s kćeri kojega srbskog velmože; a kad

Digitized by Google

je Šišman na to pristao, Milutin mu je dao za ljubovcu kćer svoga župana Dragote. S druge strane izprosi mir od kana tatarskoga. Godine 1296. stade opet na grčke prediele navaljivati, al se umiri, dobivši za ženu carevu kćer Simonidu, koja mu sina Kostantina rodi. Simonidina mati carica iztočna stane sada nagovarati Milutina, da ostavi krunu kćerinim sinovom; nu Stiepan, sin mu od prvoga braka, dočuv takove spletke, naumi nasilno krunu otcu oteti. Malo kašnje pokaja se Stiepan, i predade otcu, koi ga osliepiti pusti. Dvornici ipak ne osliepiše ga, da samo na izliku oči mu zavežu (1). U ratu medju iztočnim Carem i Karlom Valoiskim podpomagao je Milutin Karla, i pusti se u dogovore sa Papom kako bi opet latinsko izpoviedanje u srbsku crkvu upeljao (2). Milutin tada odasla Papi svoje poklisare, Marka Lukarića i Trifuna Michiela, poslanicom, u kojoj je molio, da ga primi za sina i da mu pošalje posle učitelje katoličke viere, kô što kaže isti Papa u odgovoru na Milutina od 1. travnja 1308: *ut te tanquam devotum filium ad gremium dicte ecclesie* (sc. romane), *et sub protectione ipsius benigne recipere dignaremur, tibique aliquos viros ydoneos apostolice sedis nuntios mitteremus, per quos tu et illi de regno tuo in fide catholica et in via mandatorum domini possitis salubriter informare.* Klement rado primi Milutinove prošnje, i uzradovao se s njim u onom odpisu, što mu je Bog oči otvorio, i što se tak plemenito stado k svojemu oboru vraća; ali mu je u isto vrieme opredieljivao, što treba najprije izpuniti, da bude svečano u naručaj rimske crkve primljen. Predlagao mu je dakle način vieroizpoviedanja, komu se morao

(1) Ovaj dogodjaj živo nam opisuje isti Stiepan u svojoj povelji od god. 1330., kojom je utemeljio Dečanski manastir. Kaže tu, kako zli zavedoše mu otca na takovu opačinu, kako bi lišen očiju i prognan u Carigrad, kako se napokon vrati i **БѢНЧАНЬ БЫХЬ НА КРАЛЮВЬСТВО ВЬ ЮДИНЬ ДЬНЬ СЬ СЫНОМЬ МОИМЬ ВЬ ЛѢТО . ҂ѕѡкѳ МѢСЕЦА ГЕНАРА . З҃ . ДЬНЬ . ИНДИКТА . Є҃ .** po nadbiskupu Nikodemu (Mikl. l. c. 90.).

(2) Milutin i odprije se je držao dobro s Rimom. Martin IV. 22. studenoga 1282. napisa knjigu «*charissimo in christo filio nostro... Regi Serbie Illustri,* gdje mu je preporučivao Mihaila Antibarskoga nadbiskupa skoro podignuta na onu stolicu. Nikola IV. 11. lipnja 1291., uslied podnesene mu prošnje od strane *Carissime in Christo filie nostre Elene Regine Servie,* dopusti Antibarskomu nadbiskupu, da podigne novu biskupiju u Savi. Klement V. 25. veljače 1307. moljaše Milutina, da štiti Andriju novo naimenovanoga nadbiskupa Antibarskoga, te tako da si nabavi zasluga pred Bogom i ljudmi, *ac nos, qui personam tuam sincera complectimur in domino caritate, devotionem tuam possimus exinde merito commendare.*» Klement iste godine 15. rujna podieli Petru, antibarskomu naddjakonu, uslied molbe kancelara *clarissime in Christo filie nostre Helene Regine Rassie Illustris,* njeko crkovno imanje.

Digitized by Google

svečano obvezati, i nuz to mu je naznačivao odnošaje, koji bi obstojati morali medju Rimom i Srbijom bez ustrba carigradske stolice, kad bi i ova obnovila stare saveze sa Rimom i medju rimskim i srbskim svećenstvom u istoj Srbiji. Nagovarao ga je napokon, da častno primi rimske poklisare, naime Egidija Gradskoga patrijarha i fratrove Lupa i Artemisija, koje mu slaše s otom poslanicom, i da jim pusti prirediti duhovno srbsku državu. U isto vrieme dopusti Papa Fra Garguru iz Kotora i Fra Enriku iz Rimina, da ostanu u Srbiji za podučavanje kralja i puka uslied kraljevske želje, i da mogu iz države izhadjati *pro exequendis negotiis eiusdem Regis et Regni*. Ali sve ove težnje ostadoše bez ikoje posliedice.

God. 1313. udari Milutin na Ugre, a svrši ratovati tada, kad mu je od potriebe bilo sve svoje sile skupiti i odaslati u pomoć Caru proti Persiancem u iztok. I s Dubrovčani zavadi se radi otoka Lastova, a oni mu se tada obvežu na godišnji danak. Mati Uroševa Jelena, koja i za sina podrži veliki upliv na državne stvari, jako je branila Dubrovčane i liepo jih obdarivala. Po nukanju svećenstva pozove Milutin sina Stiepana iz Carigrada, i stavi ga u Diokliju, da tamo vlada. God. 1319. udariše Ugri sa sievera a Sicilijanci na Drač, te oni mu otmu Bosnu. Umrie 29. listopada 1321. (*Mikl. l. c. 84.*). Iz svoje bogate blagajne dade sazidati ili popraviti njekoliko manastira i hramova u Srbiji, a god. 1319. dao je vrlo skupocieni od srebra napraviti krasni oltar nad grobom Sv. Nikole u crkvi Barskoj u Napuljskoj zemlji. Od silnoga otoga kralja imamo mnogo raznih novaca, s nadpisi što slavjanskimi što latinskimi (*V. Glasnik. III. 214. VII. IX. str. 27.*). Mnogo je učinio za uredjenje svoje države a svećenstva navlastito. Uredi ponješto i kraljevski dvor, te nam se prikažuju u družbi njegovoj, čim se jednom bavio u Kotoru (1305—7.), sliedeći častnici kao dvornici: nadbiskup barski, kaznic, biskup humski, biskup zetski, čelnik, djed, župan i biskup kotorski (*Mikl. l. c. 69.*). Poslie smrti Milutinove zauzeo je otečeski priestol

STIEPAN DEČANSKI (Uroš III. 1321—1336.) već tada oženjen sa kćerom Smilca, kralja bugarskoga, s kojom je Dušana i Dušicu rodio. Brat mu po otcu Kostantin (1) odmah se dignu, da ga s priestola svali, no u bitki pogine. I Vladislav, Dragutinov sin, iz Sriema udari na Stiepana,

(1) Kostantin dao je kovati u Skadru srebrni novac; što sviedoči, da je on kroz njeko vrieme u njekih predielih srbske države vladao, dočim nije ga Stiepan Dečanski u boju vlade i života lišio (*Glasnik. III. 219. VII. IX. 271.*).

Digitized by Google

no ovaj ga zatiera u Ugarsku. Godine 1326. priskoči na pomoć vlaškomu vojevodi i pobiedi Ugre. God. 1330. kralj bugarski Mihail, protierav svoju ženu Nadu, Milutinovu kćer, a uzam drugu, s Ugri u savezu navali na Srbiju. Stiepan stavi tada na čelo svoje vojske sina si Dušana, a ovaj kod Strume razbi golemu dušmansku vojsku, i usužnji istoga Mihaila, koi umrie četiri dana poslie od zadobivenih rana. Dečanski spominje ovu pobiedu u svojoj povelji od god. 1330. i dodaje: цара михаила оубихь, и ѿтьѥхь поношениѥ ѥго, и иныѥ царе побѣдихь и разьбихь, и вьзехь достоıаниıа ихь на мѣстѣ рекомѣмь вельблоуждь вь лѣто .҂ѕѡлн. (6838—1330.) мѣсеца июлıа вь . кн. (28.) дьнь (*Mikl. l. c. 100.*). Po bitci otide Stiepan u Bugarsku, i postavi tamo svoga sestrića na priestolje. Sliedeće godine ote Stiepan caru Androniku iz osviete, što je u to s Bugari držao, njekoliko gradova bez odpora. Bogastvom zarobljenim sazida Dečanski manastir, pozvav odasvud zanatljie, kojim na čelu biaše Fra Vita malobraćanin iz Kotora. Ali prvo nego je stao zidati, skupi državni sabor, da mu tu odluku odobri, kô što nam on isti povieda u dotičnoj povelji, gdje, čim nam se očituju ondašnji vrhovni častnici u srbskom dvoru, odkriva nam se poniešto osnov državnoga ustava: сьбрахь зьборь срьбьскыѥ земьлѥ арьхиѥпископа и ѥпископи и игоумени и казньце и тепьчиѥ и воѥводы и слоугы и ставильце, и зьговорихь се сь ними itd. *(Mikl. l. c. 99.)*. Godine 1309. Stiepan polazi Mletke, i bje liepo dočekan i počašćen, a god. 1330. dopušća Mletčanom, da slobodno trguju po Srbiji, i da kroz nju bez i ma koje zaprieke u vas iztok, izim u Bugarsku, trguju.

Prvoga lipnja 1331. Ivan XXII. napisa list na Stiepana, gdje ga moli kao preljubljena sina, da *ob apostolice sedis reverentiam* obrani Sergja iz Kotora, skoro naimenovana kotorskim biskupom, proti Kotorskoj obćini, koja (uslied zakona od nje sastavljena, da nijedan Kotoranin ne smie kotorskim biskupom biti) težkom globom odbijaše Sergja iz kotorske stolice, a rodjake mu bacaše u uze i dobra si njihova dosudjivaše; pa da ju prisili, da taj neprikladni zakon ukine. Stiepan se je naravno uztručavao papinske želje izpuniti, jer drugako bio bi radio proti svojoj koristi (1).

(1) Kotorani su tada tvrdili: *Sergium et Marinum predictos* (braća) *statuti predicti pretextu ad solvendum Regi prefato duomilia perperorum, et ceteris officialibus, videlicet Casnezo mille, Sevesto Cratorum quingentos, Wrinode* (Vaivode?) *quingentos, Judici ducentos, Celiuto magno ducentos, Stanilozo ducentos, Communitati Catharensi mille et unicuique civium dicte civitatis quingentos perperos pro pena teneri et deberi compelli;* a Papa

Digitized by Google

Oženi se Stiepan po drugi put, i dobi iz toga braka još jednoga sina, Kostantina. Tada poče mrziti na Dušana tako, da ga naumi pogubiti a bez ikojega uzroka. Već mu biaše odpustio gornju i dolnju Zetu, da tamo vlada kraljevskom vlašću; a sada iznenada digne vojsku na njega i navali na Skadar. Dušan sa svojimi prvrženici ukloni se; pa se sastane s otcem na dogovor, i tako se opet mir načini. Ali malo kašnje poče otac još žešće mrziti Dušana, a ovaj, da se ne kvari mir u državi, odluči ostaviti svoj zavičaj. Nu velikaši ga usile, da ostane, te sa malom pratnjom otide k otcu. Ovaj pobiegne pred sinom u Petrić. Dušan za njim, a Petrić mu se preda. Kad Stiepan izadje na polje, da moli sina za život, baci mu se ovaj na koljena i pomire se. Otac bude zatim odveden u Zvečan, gdje za kratko umrie od tuge, naime 3. studenoga 1336. (1). Novci njegovi dosad poznati svi su srebrni, i imaju srbski nadpis. Već 8. rujna 1336. metropolita Danilo okruni na srbski priestol u kraljevskom dvoru *Svrčinje*

STIEPANA DUŠANA SILNOGA (1336—1356.). Rodi se Dušan god. 1310. Dietetom ode s roditelji u Carigrad, gdje bude u diedovom dvoru odgojen, te uze kašnje za suprugu Jelenu kćer ministra grčkoga Ivana Kantakuzina. Prva žena po narodnom pripoviedanju bila je srbkinja i kćerka valjda Despota Ivaniša *(Glasnik. XV. 315.)*. U dvadesetoj godini

---

ih izobći kad ne bi odmah stavili u slobost Sergjeve rodjake, i vratili jim sva dosudjena si imanja njihova. Utamničani budu napokon pušćeni, ali dobra ne budu jim nipošto povraćena po istoj riešitbi Skadarskoga biskupa (poslanica Benedikta XII. od 17. kolov. 1336.).

(1) Miklosić. Mon. Srb. str. 115., ali mnienje, da je Dečanski god. 1336. umro osniva se jedino na nadpisu, koi se u dečanskoj crkvi nalazi. Taj nadpis bio je urezan poslie smrti Dečanskove. Spominje godinu 1335., kada je zidanje manastira dovršeno. Du Fresne i Hilandarski lietopis kažu, da je Dečanski umro godine 1333., a drugi srbski lietopisci vele, da je umro god. 1332. Vrli Dr. Nik. Krstić u Glasniku VII. str. 101. navadja njekoliko razloga, iz kojih izlazi, da je godina 1332. najosnovanija, to jest da se najbolje slaže sa izvori srbske poviesti. Evo jih:

a) Nadbiskup Danilo opisao je razpru porodivšu se izmedju Dečanskoga i Dušana, i samo krunisanje Dušanovo. Mušinski pako jasno je dokazao *(Glasnik VI. str. 25—87.)*, da god. 1336. nije više Danilo živio, i da, sravnivajući njegova kazanja s drugimi izvori, lasno je osviedočiti se, da je već 3. siečnja 1333. god. Joanikije postao Danilovim nasliednikom. Čega radi morao je Dečanski umrieti nješto prije i Dušan okruniti se. Dušanovo vienčanje na priestol dogodilo se je dakle 8. rujna god. 1332.

b) Još drugi spomenici, pohranjeni u dečanskoj crkvi, kažu, da je Dečanski umro na odmaku god. 1332.

c) U lietopisu hilandarskom i koprivničkom stoji, da je Dečanski umro god. 1332.

d) Iz nadpisa Rilskoga izlazi, da je Dnšan već godine 1335. siedio na priestolu srbskom.

Digitized by Google

potuče Bugare. Vodio jo trinaest ratova sa Grci. Prvi započe već godine 1337., čim povrati mir i red u državi, da se osveti Androniku, što je Bugarskomu kralju Mihailu proti Srbiji pomagao. Osvoji tada Dušan veći dio Macedonije i Tesalije, prodre do Carigrada, a Cara istoga obkoli u Solunu i tako prisili, da ga moli za mir, po kom osta mu veći dio osvojenih zemalja (1340.). Izza te slavne pobiede osilivši se, ne bude zadovoljan imenom kralja, te nazva se Dušan srbskim carem, uredi dvor i činovničtvo po običaju zapadnom, i razdieli državu na osam namiestničtva pod upravom dotičnih župana. Nikola Bukić (Bucchia) iz Kotora biaše mu za velikoga komornika.

U prevratu Carigradskom, Kantakuzin spasi se u Srbiju (1341.), a Carica Anica zahtievala je od Dušana, da joj ga izdade živa ili mrtva, obećav mu mnogo zemalja i koje šta drugo na dar; no Dušan na protiv dade mu vojske proti Carici. Kašnje Kantakuzin, zavadiv se s Dušanom radi njekojih miesta predobivenih na iztočnoj medji, pobiegne iz Srbije, a Dušan predje na Aninu stranu. O tom je ponajviše radila Mletačka republika, s kojom je Dušan uviek u miru stajao i liepo se gledao, popuštajuć joj njeka trgovačka prava u državni, a ona mu je davala oružje za vojsku. Mletci pako nisu nipošto želili, da Carigrad padne u srbske ruke, i zato na prošnju iztočnoga dvora god. 1343. odpraviše k Dušanu Marina Veniera kao poslanika, komu u taj par podje za rukom utanačiti mir i ženitbu medju Dušanovim sinom i carevom sestrom. Medjutim Kantakuzin, neznajući kamo će, pozva Turke na pomoć i tim povod dade, što su se u Evropi utvrdili. Turci dakle priskoče i potuku Srblje kod Sofanijane (1344.). Ali Dušan na brzo ponovi vojsku, i često navaljujuć na grčke prediele, osvoji isti Serez (1346.), i tada se proglasi svečano carem srbskim i grčkim na saboru držanom u Skoplju, gdje ga Joanikije, srbski prvostolnik, nasliednik jurve priminuta Danila, okruni kao cara srbsko-bugarsko-carigradskoga (1). Sada si sjajnije uredi dvor po grčku, i

(1) U dušanovih povelja tja do siečnja 1347. stoji podpis ovako: **Єтєфанъ въ Христа бога вѣарни краль всѣхъ срьпскихъ и поморскихъ ꙁємлъ**, ili prosto **Стєфанъ кралъ**; a u povelji od 12. prosinca iste godine 1347. već se nalazi: **Стєфанъ въ Христа бога благовѣрны царь и самодрьжьць Срьблѥ (мь) и Гркомъ и Бльгаромъ**, te dodaje u drugoj od 26. travnja 1348. **и Ѩербанасѡмъ**; ali već ove iste godine izpušta dva zadnja dometka, ili miesto njih meće: **Поморию и Ꙁападнои Странѣ.** *(Mikl. l. c.)*. Na novcih dušanovih stoji samo: **† стєфан въ ха ба блговѣрни црь.** *(V. Glasnik. Svez. III. V. VII.)*.

Digitized by Google

ustanovi red S. Stiepana, da tim uzmnoži načine zaslužne državljane nagradjivati. Njeki vele, da je to vojeni orden bio i za same srbske vlastele, no Dušan ga je podario i poslanikom dubrovačke republike, koji su se tom prilikom u carevom dvoru desili. Naviesti tu zgodu po poslanicih Mletačkomu vieću, i pozove ga isto vrieme u družtvo da predobiju Carigrad, no badava, jer su tada Mletčani velike pravice uživali u iztoku, i pod svojom vlastju držali dobar dio samoga priestolnoga grada. Sinu si Urošu malo kašnje dade staru Srbiju, da s njom vlada pod naslovom kralja srbskoga.

Nastavi uz to rat s iztočnim dvorom, koi mu se pomoćju Turaka snažno opre. Pobiedi zatim ugarskoga kralja Ljudevita (1352.), koi zahtievaše, da Dušan predje na katoličku vieru, i da mu Sriem pusti; a dvie godine poslie ukloni se povećoj ugarskoj sili pomoćju Pape, komu je lažno medjutim obećavao, da će se katolikom proglasiti. A poznato je dobro, kako je nemilo progonio katolike, i silom jih tierao na pravoslavje (*Act. Arch. Ven. str. 142.*). Pokorivši Bosnu, zaprosi od bosanskoga bana Stiepana kćer Jelisavu svomu sinu Urošu, zahtievajući uz snahu Zahumje u miraz; no ban nebiaše tako lud i rat se nastavi. Ova je borba za dugo trajala, te Mletćani i Dubrovčani jako su oko cara poslovali na banovu korist. Tom prigodom pruži Dušan svoje lakomice ruke i na srednji dio dalmatinske Hrvatske, naime na Skradin i na Kliš. Podje mu malo kašnje za rukom dobiti od kralja Ugarskoga srbski Biograd, te tako od sada ovaj grad postane priestolnim državе srbske. Zatim sazida na Bistrici pod Prizrenom velikoliepi manastir i hram, i posveti jih arhangjelu Mihailu i Gavrilu kao pokroviteljem srbske vojske, te dade još izobraziti lik Mihailov na svojoj zastavi s dvoglavnim orlom kao znakom carstva.

Dušan nastojao je držati se uviek u prijaznom odnošenju sa Mletci. God. 1340. odpravi poslanike u Mletke molbom: nek bi ga mletačkim gradjaninom naimenovali; da mu u pogibelji bude prosto spasiti sebe, svojbinu i blago svoje na mletačke zemlje; i da mu dadu dvie ladje, na kojih bi poslao u Jeruzolim novca, da se s njim tamo manastir i crkva podigne za Srbe; obećavši s druge strane, da će jim u svakoj prigodi u pomoć biti s vojskom; dodav napokon i to, da jim pušća slobodnu trgovinu kroz Srbiju u Carigrad. Mletčani privoliše na sve. Godine 1345. izjavi jim jošte svoju žalost Zadarskoga radi iznevierenja, i prikaže jim se spravan na pomoć tamo priteći, a oni mu liepo zahvale. Dušanu bi dopušćeno višekrat oružje nabavljati u Mletcih, te mu Mletčani odpustiše četiri svoje ladje, da jih oruža za obranu svoje obale (1348.), pišuć mu uz to (10. travnja):

Digitized by Google

quamvis similem gratiam aliquibus de mundo nunquam concedimus facere, sed potius contra dicere. Ipak je Dušan uza svu tu svoju carsku besiedu do mala dubrovačke trgovce globiti stao, akoprem oni tada pod zaštitom Mletačkog gospodstva življahu. Zato Mletčani namah sliedeće godine k njemu navalice poslanika odpraviše, zahtievajuć, da takove sramote više nečini, da počinjenu škodu nadoknadi, te da ugovora nezamiće. Godinu zatim oblitahu ne prviput Dušanovi odaslanici Mletčane, mameć jih u zajednicu proti caru i Carigradu, koi kad bi s mora svojimi galijami oteti pomogli, u zamienu tobož dobili bi ol Larsku državu (*Despotatus Lartae,* na iztoku Arbanaske) ol Peru. Zalud sva moljakanja. Tadašnja mletačka politika u iztoku i sadašnja ingleska slika su i prilika. Još se bieše i Papa god. 1345. duždu zagrozio, da s Dušanom neortakuje. Kad je g. 1356. Dušan već na putu silnom vojskom bio, da Turke jurve u Galipolju naseljene iztiera, i da si sve iztočne zemlje do sama Carigrada spokori, uhvati ga u selu Djavoli groznica, te umrie 8. prosinca u četrdesetpetoj godini. Osilio biaše Dušan, kako ma koi pred njim u Srbiji, nu se tom silom po njegovoj smrti nitko nekoristova kamo li Srbija napriedova, pače sve u nazad ode.

Dušan je svojoj vlasteli razdavao svakojake naslove po običaju grčkoga dvora, a ime kralja, kô što je rečeno, zadržao je sinu svomu jedinomu, Stiepanu Urošu, rodjenomu u braku s Jelenom kćeri Ivana Kantakuzina, misleć, da će tim načinom Urošu utvrditi priestol, a to ga je dakako upropastilo. Zaprosi mu i kćer francuzkoga kralja Ivana za ženu; no je otaj zahtievao, da se najprije otac i sin podlože Papi; na što Dušan ne prista, ter sina s Jelenom kćerju Vlade kralja Vlaškoga oženi. Godine 1351. potvrdi Kotoranom sloboštine njihove, koje su jim bili njegovi predšastnici dali. U srbskoj crkvi okonča Savov ustav, proglasiv god. 1346. na saboru u Skoplju svoga nadbiskupa Joanikija prostim od Carigradskoga patrijarhe, a imenovav ga u isto vrieme patrijarhom svih svojih zemalja. Grčki patrijarh Kalist proklje na to i cara i narod i patrijarha i skopljanski sabor, te akoprem je Dušan pomiriti se nastojao, ipak mu za rukom nepodje neg tekar knezu Lazaru i to jedva. God. 1349. skupi svećenstvo i vlastelstvo, malo i veliko, na sabor, gdje bude sastavljen srbski zakonik po 205 članova, a 21. svibnja jednoglasno potvrdjen. God. 1354. opet je na saboru popravljen, umnožen i odobren. Zakoni, godine 1349. uredjeni, vršuju se poglavjem 65. (§. 115.). Za njim je ovaj prosti nadpis: ВЬ ЛѢТО . ҂ЅѠѮВ . ИНЬДИКТЇѠНЬ СЕДМЇИ; i bez daljega pogovaranja odmah ide poglavje 66. (§. 116.) tja do pog. 118. (§. 205. *V. Šafařik. Pam. Dře. Písem. Jihosl. 1851.).* Zakonik Dušanov je najstariji pismeni spomenik

Digitized by Google

pravnoga života srbskoga. On nas upoznaje službenim jezikom ondašnje Srbske, akoprem jezik u njem nije ni pučki ni staroslavenski, već jedna smieša jednoga i drugoga; on je poviestnički spomen pravnoga ondašnjega života srbskóg, i kaže nam, da Dušan nije se samo starao ratovi granice širiti svoje države, no da se je i trudio po dobrih zakonih svoj narod usrećiti. Uz to treba ipak opomenuti, da u zakoniku Dušanovom nijedan predmet nije dovoljno uvažen, a kamoli sasvim izcrpljen; da u njem nema nikakve nutrnje sveze, jer ne samo nije po predmetih razdieljen, nego se kadkad pod jednim naslovom nalaze najrazličniji zakoni, a ima više zakona jednoga te istoga sadržaja.

Kad već Dušanov zakon spominjemo, recimo koju i za državni ustav Srbije, o kom su nam dosta toga Palacky i Dr. N. Kostić (u Glasniku II. VI. VII. IX.) napisali. Iz njihovih ćemo spisa toliko povaditi, koliko nam treba, da što bolje onu državu upoznamo.

Forma vladanja u Srba tja od njihova dolazka na ove strane bila je monarhička. Prvi vladari nazivali su se *knezovi*, poslie *veliki župani* (sam Nemanja), pako *kraljevi* (braća Vuk i Stiepan Prvovienčani), napokon *carevi* (Dušan). Urošem V., sinom Dušanovim, prestalo je carstvo srbsko; Vukašin bio je samo *kralj*; Lazar više je pod imenom *knesa* nego cara ili kralja poznat. Po Kosovskoj bitki Turci su Srbom dopustili vladare iz svoga roda, no samo naslovom *despota*.

Pravo na priestol biaše nasliedno, nu ženske neimahu nikakova. Prije Nemanje otac mogaše razdieliti državu medju svoje sinove; za Nemanića tomu nema primiera. Obično nasliedio bi otča sin stariji; no do Milutina nije strogo opredieljeno bilo nasliedje na priestol, jer nalazimo gdje Dragutin, osiećajući se nesposobnim za dalje vladanje, daje svoju krunu bratu Milutinu, akoprem imadijaše tada sina Vladislava malolietnoga. Vlastelstvo imalo je iz početka nješto upliva na izbiranje vladatelja; no poslie Vladislava taj upliv posta sve slabiji do Lazara. Uzvišeni na vrhovnu vlast, u prisutnosti državnoga sabora vienčavali su se na priestol, da tim načinom svoju vlast opravdaju i pozakone, i da bude svetkovina liepša. Stiepan Prvovienčani naredi zakonom, da se u crkvi Žici krune kraljevi i sabiraju prvostolnici. U zakoniku Dušanovom nema ni rieči o rečenih stvarih.

Prava poglavita krune bila su sliedeća:

a) *Zakonodavnu moć* obavljao je vladar obično skupa s vlastelstvom i svećenstvom na saborih; ali kadšto je i on sam, valjda savietujuć se svojimi dvornici, izdavao zakone, naime u nagloj potriebi, ili ako je

Digitized by Google

stvar manje ciene bila. Pisanih zakona bilo je i prije Dušana, čim zakonik Dušanov spominje zakone Milutinove. Poznato je pako, da je Radoslav zakonom postavio, da se baštinici priestola nazivaju *Stiepani;* a nadbiskup Danilo odprto kaže, da je Uroš Veliki bio *revnitelj otečeskih zakona.* — Vladatelju pripadaše pravo sazivati sabor (sbor) kao načelniku zakonodavne i upravljateljne vlasti. Nije bilo opredieljeno vrieme sazivanja sabora. Kad bi se vladaru činilo, da se kakvu poslu dogovora hoće, onda bi ga skupio, vierojatno u priestolno miesto. Siednice su obično bile u crkvi. U prva vriemena nije bilo opredieljeno, tko ima pravo doći na sabor, i zato je možda svakomu dopušćeno bilo; ter što bi vladatelj u dogovoru sa prisutnimi uglavio, bilo je zakon za svakoga bez razlike. Dočnije su si prisvojili to pravo duhovnici i plemići, te tako ostali narod bude iztisnut. Zakon Dušanov pozakoni to bezzakonje, čim odredi, da imaju samo crkovnici i vlastela, mala i velika, pravo na sabor. S prva je sabor samo viećao, al ništa odlučivao; pod Dečanskim zadobio je veću vlast, koja se je pod Dušanom to više uzmnožila, kako nam sviedoči njegov zakonik, a pod Urošom V. sasvim utvrdila. U sabor spadahu dakle svi znamenitiji poslovi zakonodarstva i uprave, te kadšto i same sudačke vlasti. Saboru pripadaše: priznavanje i krunisanje vladatelja i sabiranje prvostolnika a poslie patrijarha; opredieljivanje načina potriebitih, da se sačuva čistoća pravoslavja; ustupanje priestola; naredjivanje velikih narodnih svečanosti; pitanje, hoće li se voditi rat ili ne, sklopiti mir ili ne; ustanovljivanje kazni za članove vladajuće kuće; predlaganje novih zakona i odobravanje po vladatelju izdanih; podarivanje baština, sela, iz državnoga imetka učinjeno manastirom, crkvam i vlastelom itd.

b) Vrhovna *vlast sudbena* biaše sasvim pri vladatelju. Sudove obavljahu Srblji pravnimi običaji, koji su se mal da ne sasma izgubili. Duhovnici i plemići na svojih imanjih imadijahu pravo nad svojimi podanici nižega suda; a svakomu slobodno biaše prizvati na zadnju odluku careva suda. Sudovi se vodjahu pismeno. Sudija moradijaše u izviestno vrieme po oblasti svojoj ići, da sirotinji pravdu sudi. Porota ili sud po prisegi upotrebljavaše se vazda u svih sudovih. U velikih uzimalo se 24, u pomanjih 12, a u malih 6 porotnika, koji nebijahu ni srodnici, ni javni neprijatelji; te bi ili opravdali ili okrivili. Porota držala se u crkvi uslied prisege. Porotnici sabirahu se iz stališa okrivljenikova; a za inoviernike i trgovce polovica uzimala se iz Srba a polovica iz njihove družine. Krivi porotnici bili su kažnjivani vraždom od hiljadu prpera, i više nije jim viere. Porota biaše višji stepen sudbenoga običaja za veće stvari; a u manje važnih par-

Digitized by Google

nicah biahu *dušnici*, *duševnici i sviedoci* bez potriebe od zakletve. Bieguncí iz državnih zatvora, stigavši samo u dvor carev ili patrijarhov, bivahu slobodni. Obtuženik moradijaše kadšto ili usijani kotao rukom dirnuti, ili željezo s vatre pred crkvenimi vratmi uzeti, i na otar ga donieti. U karnih parnicah opredieljivahu dotične kazni carski sudije. O glavi sudijaše sam vladatelj. Ako se je koje zlo učinilo u okolici, a nezna se zločinca, moraše ota okolica za zločinstvo opredieljenu globu platiti. Najveća kazan u zakoniku Dušanovom jest ova: ako ko ubije čovieka duhovnoga, da se obiesi; ako ko pak ubije otca ili mater, ili brata, ili diete, da se spali na vatru.

c) Vladatelji imadjahu svoje *posebno imanje*, a mogahu kadšto i sami razpolagati *državnim nepomičnim imanjem*. Oni su i po zakoniku Dušanovom ovlastjeni bili baštine davati, da tim nagrade dobra i zaslužna diela. Obdarivahu povlasticami ljude i moralna tiela, kô što nam sviedoče njihove mnogobrojne listine; no sve to ipak sporazumljenjem svojih velmoža i obično na saborih.

d) Vladar *nasliedjivaše* dobroga konja i oružje umrloga vlastelina. Kada je *sina krstio* ili *ženio*, davahu mu svi pomoć, da mu sin bude dovoljno oskrbljen. Na putu njegovom po državi dužni biahu pratiti ga od miesta do miesta, primati ga na konak i pristojno gostiti.

e) Vrhovni vodja državne *vojske* biaše uviek sam vladatelj, a nebje zato potriebito, da ju on glavom u rat vodi. U Srbiji nebje stalne vojske, nego ju plemići sačinjavahu s oružanom silom, što je svaki plemić na svojem imanju imao. Vierojatno je, da su svi plemići za oružje sposobni u rat polazili. Pravo navišćivati rat nepripadaše samomu vladaru; moradijaše se on kadkad najprije s vlastelstvom u dvoru ili na saboru sporazumiti, te zatim zapoviedio bi, da se vojska kupi i da bude spremna na vojevanje. Velikaši se mnogo pačahu u vodjenje rata. U potriebi uzimala se je i najamna vojska iz stranih država.

f) Pravo *ugovore* sklapati sa stranimi državami pripadaše vladaru dosta obilno i nestegnuto. Ovo pravo kadšto ponapose uživahu i srbski velikaši, koji su upravljali s pograničimi pokrajinami; a kadkad i sam vladatelj potvrdjivaše te njihove ugovore. Oni se često sami za uvriedu osvetjivahu, te rat vodjahu i bez same gospodareve dozvole.

g) Sam vladar opredieljivaše *poreze državne* (carske dohodke), te s njimi upravljaše i razpolagaše. Porezi ili nameti nebjehu doisto po načelih ustrojeni i opredieljeni. Sastojahu u plodovih zemnih ili novcu. Plodovi se skupljahu u državna skladišta. Novac davahu svi državljani, izim duhovničtva. Biaše i drugih tereta, n. pr. prolazećou vojsku nuždnimi

Digitized by Google

stvari oskrbiti itd. Medju državnimi prihodi dolaze još: kopanje ruda, kovanje novaca itd.

h) Napokon vladatelj upravljaše državom po svojih organih. Organi državne uprave bjehu činovnici, podložni samomu vladaru, kao najvišjemu državnomu upravljatelju. Oni imahu veliko dielovanje; no granica mu se ne da točno opredieliti po ostavših izvorih, a iz njihovih naslova ništa stalnoga ne može se izvesti, jer su ovi s vriemenom glede važnosti svoje vrlo znatne promiene pretrpili. Činovnici mogu se razdieliti na tri reda, naime na velikaše, činovnike dvorske i zemaljske.

Velikaši ili velikodostojanstvenici razlikovahu se uzvišenim stališem, koi su van i u dvoru uživali; i stupljahu na tu odliku ili po rodu, t. j. po nasliednom pravu, ili po zvanju. Sačinjavahu ovaj red: *veliki knezovi* i samo *knezovi*, *vojevode i župani*. Ovi obično upravljahu čitavimi pokrajinami ili župami ili pograničnimi kotari, držahu svoju vojsku, mogahu se u sam rat sa stranimi upuštati i s njimi ugovore sklapati, a u dvoru pristojahu jim prva siela. Vojevode, s prva vojnički upravljatelji imahu u vojski, u odsutnosti vladateljevoj, nestegnutu vlast, koja ratom prestajaše. Samo za karne stvari bjehu i u vojski osobiti sudovi po vladatelju nastavljeni. U redu *dvornika* dolaze nam: despoti, sevastokratori, kesari, protosevasti, protovistijari, protospatari, dvorodržice i stiegonoše, kaznaci, peharnici, i logotheti. Logothet bješe navlastito u dvoru znamenita osoba kao načelnik državne pisarnice i čuvar državnoga pečata i arkiva. — *Činovnici zemaljski* podložni bijahu velmožam u njihovih oblastih, i izpunjivahu manje državne službe. Od tih se spominju u starih izvorih: kraišnici (uviek vlastela, čuvahu u pograničnih kotarih državne medje), primikurije, veliki i mali čelnici, kefalije, arkidiaci i diaci (bilježnici), carinici (pobiratelji carine na odredjenih trgovih), globari (uz sudije, utieravahu globe uz pismeni nalog sudija), pribiegari, priestajnici, vladalci, sevasti, satnici i stavilaci, starinici, te i seoske i župske starešine.

Palacky dieli državljane srbske na četiri reda, naime: *duhovni*, *plemicki*, *gradjanski i seljački*. Samo prva dva uživahu politična prava, ostala dva nepačahu se ništa u državnu upravu.

Duhovnici dilili su se na velike, naime patrijarhe, metropolite, vladike, esarhe i igumane, i na male, naime proste svećenike i kaludjere. Imadjahu veliku vlast u državi i mnoga imanja bjehu njihova, jer su se u obće ne samo starali o duševnom spasenju, nego i o stvarnom napredovanju naroda. Veliki duhovnici u svojih posiedih uživahu pravo voditi gradjanske parnice isto kao plemići; a to veliki to mali nit kakve glavarine plaćahu,

Digitized by Google

nit kakvih tereta nošahu. Svakoga, uvriedio li biaše njih kojega, težka kazna stigavaše, pa bio on liepo vlastelin. Jedino u službi vlasteoskoj biaše popu manje slobode, jer doklegod onaj hranitelj, dotle ovaj služitelj.

I plemići bili su dvoji, veliki i mali, naime vlastela i vlastelići. Veliki imadijahu istina veće pravice, nu zakone stvarahu i jedni i drugi, ter državom jednako vladahu i upravljahu. Dužnost jim biaše vladaru davati: konje u boj, pa takodjer njekoliko žita i novca. Njihove zasluge po vojskah nagradjivaše vladatelj baštinami, na kih jim prosto biaše svoju volju vršiti, sud suditi i prihode uzimati. Državna dostojanstva biahu sva njihova.

Gradjani, kao takovi, većinom trgovci, uživahu još od starine osobite povlastice, zakone i sudove; te jim ote ni zakonik Dušanov neotimlje. Neživljahu pod vlastelom, nego slobodni. U politiki biahu peto kolo.

Seljački napokon red po Palacku dieljaše se na *meropse*, *sebre i otroce*; a po Krstiću ime *sebr* biaše obćenito za gradjana meropsa i otroca. Meropsi biahu zemljodielci, podložni robotam na zemlju, bila ona carska, crkvena ili vlastelska, koju su obdielavali, naime dva dana svake nedielje morali su badava robotati gospodaru zemlje, davati mu svake godine prperu carevu, i jedan dan isto badava sieno mu kositi, a jedan dan još raditi mu, gdje bi zapoviedio. Uživahu oni prava ličnosti i imanja, t. j. mogahu imati osim gospodareve i svoju baštinu i kupljenice, pravom nasliedstva i prodaje. Sebri po Palacku biahu nješto manje od meropsa, jer je. veli on, svaki merops bio sebr, ali svaki sebr nije bio merops. Otroci pako biahu ticlom i imanjem sobstvenost drugoga.

Po smrti Dušana dohvati se priestola srbskoga njegov jedini sin

STIEPAN UROŠ V. u devetnaestoj godini svoga života. U njem je bez dvojbe sjala krasna duša, samo mu je jedno nedostajalo, naime odlučnost i postojanstvo, a bez toga nije mu mogućno bilo pokazati svoju gospodarsku vlast u državi, koja se je pružala od Dunava do Jadranskoga, Egjejskoga i Crnoga mora, i u kojoj velmože tako silno bili su se na moć digli, da su mal da ne u svojih pokrajinah neodvisno vladali. S toga dakle Uroš izgubi carstvo po Dušanu silom oružja al bez blagoslova božjeg osnovano. S prva stao je pod uplivom svoje matere, carice Jelene, i patrijarha Save, i dosta dobro su državni poslovi uspievali. No malo kašnje nesrećno i proti savietu svojih privrženika povieri se županu Vukašinu, imenova ga kraljem srbskim, i preda mu vlast u državi, te i njegove je saviete sliepo sliedio. S otim uvriedi ostale velmože i župane, koji, iznevieriv mu se,

Digitized by Google

počnu svaki za sebe sasvim samovlastno gospodariti u svojih državah, i medju sobom boj biti bez ikoje zaprieke od careve strane. Tako započe dioba carstva dušanova, koja je napokon cielu državu upropastila. Vukašin prisvoji si sievero-zapadne strane, brat mu Ugleša, kao Despot. zadrži Romaniju, knez Gojko utvrdi se u Zenti, a knez Lazar sa zetom svojim Vukom Brankovićem preduzme gornju Srbiju sa Sriemom i zemljami duž Dunava. Dok se tako svaki od ovih u svojoj oblasti utrvdjivao, a grčki carevi medju sobom trli oko vlade i priestola, Turci su Bugarsku harali i na Srbiju rukom mahali, koja tek što se nije spustila. Medjutim Simeon, brat Dušanov iz nećake Andronika Paleologa, iz Kastorije navali na Srbiju, i njeki si nje dio privuče; no nemogav se održati prama Urošu, ukloni se i svoju vlast pruži, odbijajući Grke, u Tesaliju i u Etoliju, a ovu zadnju dočnije izpusti (Glasnik. XIV. 234.). I Ljudevit veliki, kralj ugarski istom kad svrši rat sa Mletčani, upotrebiv ovu zgodnu priliku, navali na Uroša (1358.), i Bosnu mu uzme. S Mletčani i s Dubrovčani Uroš mirno se je držao, te i Dubrovniku potvrdi stara trgovačka prava u Srbiji i darova mu zemljište od Ljute do Kurila (1357.); no malo kašnje zavadiv se ovaj grad s knezom Voislavom i s Kotorom, uvriedi jako i Uroša, koi mu ipak na kratko svoju milost vrati i s Voislavom ga pomiri, utanačiv, da jedan drugomu otete zemlje i sužnje povrate (1362.). Ostaje nam isto tako povelja, kojom potvrdjuje Uroš Kotoru slobode, koje su mu njegovi predci darovali bili *(Nani. de Duob. Imp. Ras. numis.)*.

Kraju konca upazi i sam Uroš, da je Vukašinov sužanj, te nebje druge, nego vierne još njekoje dvornike poslušati i najopasnijeg tog suparnika silom oružja odtisnuti. Nu je Uroš još nejačak premac bio, pa namisli u Dubrovnik prebjeći, i odtolen vatru gradjanskog prevrata podstriekavati. Medjutim ga Vukašin preteče. Na Kosovu blizu Nerodimlja ubi ga u lovu (2. prosinca 1367.). Tako pripovieda patrijarh Arsenije. S njime nesta Nemanićeva plemena (1). Nasliedi ga sam uboica

VUKAŠIN MRNJAVIĆ (1367—1371) kraljevskim naslovom a ne carskim (2). Uz tu prigodu Baoša, župan u Zenti proglasi se gospodarom ove zemlje, a malo kašnje, da razpruži svoje granice, obsiedne Kotor. Vu-

(1) Novce Uroševe opisuje J. Šafařik u Glasniku III. 231. VII. 212. VIII. 268. IX. 275. Ima tu srebrnih i bakrenih, slavjanskim i latinskim nadpisom.

(2) Podpis Vukašinov glasi: **вь христа бога благовѣрни и христѡлюбиви влькашинь краль ✝.** *(Mikl. 181.)*. Na novcih pako stoji: **благовѣрни кра влькаши** *(Glas. VI. str. 199.)*.

Digitized by Google

kašin, zabavljen tada s izneviernimi župani u drugih stranah Srbije, obrati se na mah k Mletačkomu vieću molbom, da Baošu protiera iz Kotorskog područja. Mletčani, medjutim na to od istoga Pape potaknuti, odprave odmah svoga poslanika k Baoši nalogom, da se s Kotorom pomiri, i s one stope svoje brodove odstrani i razoruža, inače da će mu jih porušiti i popaliti. Tiem se na novo povrati mir. Stražimir Juraj i Baoša, braća i župani u Zenti, tom prigodom svečano se odrekoše iztočne viere, povrativ se na katoličku (29. siečnja 1369.; zakletva njihova kod Theinera). U Poreči na Brodu 5. travnja 1370. (6878.) potvrdi Vukašin Dubrovčanom stare povlastice, što su u Srbskoj za predjašnjih vladara uživali.

No pravda božja nije dopustila Vukašinu kao ni Dušanu dugo nasladjivati se plodom svoga izdajstva. Godine 1370. za prvi put Murat I., sultan turski, navali na Srbiju sa 70.000 svoje vojske. Vukašin dočeka ga s 25.000 na Kosovu, i kad se prvi put vojske udariše, Vukašin održa pobiedu, posiekav trideset hiljada Turaka. Nu malo kašnje Vukašinova vojska kod Marice iznenada ob noć napadnuta, sramotno biežeć, većim dielom u rieci se podavi ili od maća poginu. Vukašin izmakne, i u biegu misleć da je već van opasnosti, sjaše s konja i odoruža se da malo odpočine; no sluga njegov polakomi se na zlatni lanac viseći o kraljevskom vratu, te da si ga prisvoji, odrubi hristoljubivomu kralju glavu (26. rujna 1371.). Žena mu je bila Aljena, a sinovi Marko i Andrijaš, toli proslavljeni u narodnih piesamah (1). Marko je već za otčeva vladanja nosio kraljevski naslov (*Mikl. Mon. Ser. str. 180—2.*); ali ga nehtiede po otčevoj smrti cio narod priznati za svoga vladatelja. Tada se sva ta država razpade i svaka valjda pokrajina o sebi stajaše. Zato vrieme, koje je poteklo od smrti Vukašinove do Lazareva vienčanja (1377.), može se slobodno nazvati *bezvlada*. U tom kolebanju pribavi si napokon veću stranku naroda Sriemski župan

LAZAR GREBLJANOVIĆ, rad toga navlastito, što je bio u rodbini s Nemanićevom kućom, imajući za ženu rodjakinju Dušanovu, Milicu. Pomoćju te stranke Lazar pohiti, da si podloži svoje takmace. Udari dakle na velikaše, koji se uztručavahu pripoznati njegovu vrhovnu vlast, i podje mu srećno za rukom njekoje odmah spokoriti. Župana Nikolu Altomanovića pobiedi tek poslie trogodišnjega boja, i osliepi ga (*Šafařik. Pam. Drev.*

(1) U spisih arkiva Mletačkog (*Senato. Mar.* 22. svibnja 1444.) spominje se: *Oliveria filia Regis Volcassini*, i kaže se, da je *per magistros conductos de Regno patris sui* sagradila u Zenti crkvu *Sancte Marie de Lorenzo.*

Digitized by Google

Pisem. Jihos. str. 74.). Ali najgolemiji i najsilniji njegovi suparnici bili su sinovi Vukašinovi, Marko i Andrija, i bosanski ban Stiepan Tvrdko. Na ku je stranu države Andrija svoju vlast sterao, to se još do danas opredieliti nemože. U pienezih dolazi nam naslovom: *Despot Andrija.* Marko utvrdi se u Prilipu Makedonskom, a čini se, da je on po otčevoj smrti u svojoj vlasti veći dio južno-iztočne države pridržao, odkle je pomoćju Baoša, župana zentskog, a bezdvojbeno i brata si Andrije, uspiešno odbijati mogao zahtievanja i sama napadanja Lazareva (*Lietop. Tronoš. V. Glas. V. gl. IX. §. 41.*). Tamo je Marko neodvisno i kraljevskim naslovom vladao, kô što nam posviedočavaju novci, što je tada dao kovati imenom kralja. Vrli Janko Šafařik priobći prvi Markov novac iznadjen od g. Vrkovića u Pirotu (Glas. VII. 217.). Na njem se vidi s prieda Isukrst stojeći, gdje daje blagoslov, a s traga nadpis u cielom polju **вь ха * ба благовѣрии краль марко** (1).

Pošto Lazar njekoje od srbskih velmoža spokori, g. 1377. u Prizrenu privoljenjem svećenstva i sabora stavi si na glavu carsku krunu (*V. Glas. IX. 248.*), pozva se samodržcem srbske i podunavske zemlje, i dade se pomazati na priestol nadbiskupom Jefremom (2), dajuć u dvoru najveću čast zetu si Vuku Brankoviću, koi je tada mal da ne neodvisno vladao u

---

(1) Imamo i drugih spomenika, koji sviedoče, da je Marko, sin Vukašinov, kao kralj neodvisno vladao njekim dielom države. U nadpisu, koi se već od onda čuva u crkvi manastira *Zerze* kod Prilipa ne daleko od Ohrida spominje se Marko kao kralj i nasliednik Vukašinov (**и сынь ѥго краль марко**), te se dodaje, da je tamo počeo vladati poslie Marka veliki Amir Pajazit; iz toga valjda, što Lazarova vlast na one strane ili se nije nigda sterala ili po sve slabo i za odveć kratko vrieme (*Glas. VI. 186.*). Marka kao kralja spominje još drugi nadpis na crkvi prvostolnoj u Ohridu, priobćen po Miklosiću (*Mon, Srb. str. 182.*). U Ohridu pako kaže narod, da je kralj Marko sazidao crkvu sada razorenu s manastirom Sv. Arhanjela Mihaila, gdje se još danas vidi s desne naslikan Vukašin kraljevskom krunom i nadpisom kod glave **краль влькашинь**, a s lieve isto tako u kraljevskom odieln krunom na glavi i žežlom u ruci stojeći sin njegov Marko, nadpisom kod glave **краль марко.** Janko Šafařik, koi je u Glasniku VI. ove spomenike bistro razložio, veli, da se može sasvim pouzdano reći, da je Marko bar u jednoj česti Dušanova carstva poslie smrti svoga otca za kralja priznat bio. Pobija to mnenje Dr. Nik. Krstić u Glas. VII. 57., no slabo i sasvim neosnovano.

(2) U podpisih Lazarovih ne nalazi se ipak carski naslov, no uviek kneževski: **вь христа бога благовѣрпыи кнезь лазарь** — ili: **вь христа бога благовѣрпыи и самодржавныи господинь срьблемь и подунавїю стефань кнезь лазарь** od god. 1380. (*V. Mikl. Mon. Serb. str. 195.*). Na novcih se pako naziva samo knezom i kraljem (*V. Glas. III. 235. i V. 214.*).

Digitized by Google

Prištini (1), što ga je najskoli upropastilo. Taj važni čin privede i ostale velmože, da ga primu za svoga gospodara, izim pomenutih Marka, Andrije i dakako Tvrdka, nadajući se sami prestolu. Lazar tek sada se pospieši, da najprije Marka oružjem sagne. Navali dakle na njega i prisili ga god. 1388. ili još dočnije, da pribiegne k turskomu caru, Muratu. Sad Marko stade, da Lazara u rat s Turci uplete, i zato je dražio Murata proti njemu, a ujedno je i ostale Lazareve knezove knjigami na svoju stranu primamljivao *(V. Glas. IX. §. 44.)*. Tiem počima delijski život Markov i njegovo službovanje kod turskoga cara; te po kazivanju tronoškog lietopisca Marko i Andrija bili su od sada pratioci turskih četa.

S druge strane Lazar ili se ne usudi, ili mu Turci vriemena nedadoše, da se svrgne na Stiepana Tvrdka bana bosanskoga. Ovaj još za Uroša V., odtrgnuv se pored ugarske zaštite sasvim od Niemanića, stavio se biaše već onda na to, da razširi na sve strane svoju državu. Po Vukašinovoj smrti saželi si napokon srbski priestol; te kada mu malo kašnje podje za rukom predobiti primorje do Zente, proglasi se bosanskim i srbskim kraljem, i priredi si odmah dvor na kraljevsku (1376.). Sve to nam on sam pripovieda u listini, kojom u Trstivnici, uz prisutnost svoje matere Jelene i žene svoje kraljice Dorotije i njekojih dvornika, potvrdi Dubrovniku stara prava, koja si stekao biaše u Bosni i u Srbiji za prednjih vladaoca. Tu veli Tvrdko, da mu je Bog dao dvie krune, najprije bosansku, pak srbsku; da nalazeć se Srbija bez pastira, podje tamo da ukriepi onu stolicu svojih praroditelja, te da je u Srbskoj okrunjen bio na priestol imenom Stiepana kralja Srbije, Bosne, Primorja i zapadnih strana.

Lazar, čim se ponješto osnažio, udari najprije na Biograd, i razori ga, samo da se nemaju Ugri odkud Srbiji groziti, kô što su namieravali. Medjutim već god. 1381. počmu Turci nasrćati na srbske zemlje, ali budu razbijeni od Čerepa Vitomira na Dubravnici. Dočnije pako udare na Bugarsku, i prisile kralja Šišmana na danak i vojničku pomoć. Nuz to iz Bugarske provale dalje u srbske prediele i osvoje Niš (1386.). Sliedeće godine opet se povrate u Srbske prediele. Dočeka jih Lazar, i kod Pločnika na Toplici razbi *(Šafařik Památ. Dřev Pisem. Jih. str. 74.)*; ali spoznavajuć, da jim još nije na oružju dorasao, morade jim obećati, što i Bugarska. Odoše Turci, a Lazar stade svu snagu prisakupljati i što domaću to tudju

(1) Ovo bi nam posviedočila Vukova povelja od 20. siečnja 1387., u kojoj veli, kako su Dubrovački poslanici bili pred knezom Lazarom, gospodarom njegovim, i kako jim je Lazar potvrdio stare povelje; a zatim da su došli k njemu, nek jim jih i on odobri, što voljno izvrši *(Mikl. l. c. str. 207.)*.

Digitized by Google

gospodu u boj proti neviernomu Otmanoviću nagovarati. Čim to Murat doču, piše tronoški lietopis, diže vojske tristotine hiljada, a pred njome junak Kraljevića Marka i brata mu Andriju, dva Vukašinovića. Na Kosovu se vojske sukobiše. Iz prva bi dobitnik Lazar sa svoje sto hiljada vojske. No veli se po izdajstvu Vuka Brankovića osta Turčin slavodobitan 15. lip. 1389. (1). Lazar, u biegu od dušmana uhvatjen, bude onu istu večer smaknut; a i Murat u isto vrieme dokonča svoj život od desnice Miloševe (2). Tiem padne Srbija u turske šake.

Kosovskom nesriećom to većma se razciepa srbska država, i onako raztrgnuta smrtju Uroša V. Tvrdko pridrža Bosnu i veći dio Primorja, pa sada većim pravom i naslov kralja srbskoga, bosanskog i primorskoga.

---

(1) Izdaju Brankovu njekim načinom potvrdjuje nam pogodba, koju je isti Vuk sklopio 9. svibnja 1390. s Dubrovnikom. Bojeć se Vuk, da ga Ugri ili Turci s priestola, koga se u Srbskoj po kosovskoj nesrieći nezakonito dohvatio biaše, ne svale, prignu Dubrovčane na obvezu, da će ga primiti, te i cielu njegovu obitelj i imovinu, kad bi mu od potriebe bilo, u svoj grad, i braniti i ne predati u ičije ruke itd.; te se tu veli: **АКО ЛИ БИ ДОШЛО ДО ТОГАИ ВРѢМЕНА, ША БОГЬ НЕ ДАИ, ТЕРЕ НЕ ѸЗМОЖЕ ГОСПОДИНЬ ВЛКЬ ДРЬЖАТИ ЗЕМЛЮ СРЬПСКѸ, НѸ ГА ИЖДЕНѸ ѸГРИ ИЛИ ТѸРЦИ ИЛИ ТКО ИНИ,** itd. (*Mikl. Mon Serb. str. 215.*).

(2) Živo nam je ova bitka opisana u rukopisu, koi se nalazi u knjižnici popečiteljstva prosviete u Biogradu (Daničić. Glas. X. 340.). — Republika Mletačka nije se onda nalazila ni u ikojem odnošaju sa knezom Lazarom, i zato u mletačkom Arkivu nema viesti o kosovskoj bitki. Samo se u naputku, što je ono vieće davalo svomu poslaniku na iztočni dvor i na Pajazita nasliednika Muratova (23. srpnja 1389.), spominje ovaj rat medju Muratom i knezom Lazarom, i Muratova smrt: *Quibus litteris presentatis, et facta salutatione decenti et oblatione generali* (t. j. nasliedniku Muratovomu) *cum illis verbis, que sibi utilia videbuntur, dicere debeat, quod subtus partitam galearum presentium de Venetiis ad audientiam dominationis nostre venerat, sed non clare, bellum et novitas, quod fuerat inter magnificum Dominum Moratum, qua patrem suum, et comitem Lazarum; de quo diversa dicebantur, quibus fides bene preberi non poterat. Sed tamen dominatio nostra audierat de morte ipsius domini Morati, de qua maximam displicentiam habuerat.* S toga bi se dalo misliti, da prve viesti prinešene u Mletke o kosovskoj bitki nisu bile baš najpovoljnije za Turke, kad se nije poslaniku naročito naložilo, da se Sultanu raduje za pobiedu iznesenu. I doisto bitka kosovska, akoprem od težkih posliedica za Jugoslavjane, nije ipak bez naše slave dokončala. To nam potvrdjuje, što se je odmah Turska vojska kući vratila, i ono malo viesti, što nam ostaje od one dobi. Stiepan Tvrdko u listu na Trogirane od prvoga kolovoza iste godine 1389. odprto veli: *Eya tandem inito cum eis bello die 20. mensis Junii proxime preteriti Dei dextera adjutrice et nobis propitia assistente, obtento penitus cum triumpho campo conflixímus, devicimus, et humi prostravimus interemptos, paucis demum ex ipsis superstitibus remanentibus, Dei laus licet cum aliqua strage nostrorum, attamen non multorum.* Isto nam tvrdi odgovorni list, što je 20. listopada 1389. odaslala Florenza na istoga Stiepana, gdje mu se raduje na pobiedi, koju je nad Turci održao na dan Sv. Vida

Digitized by Google

Vuk Branković, opiruć se Milici, udovi Lazarevoj, i Pajazitu caru Turskomu u prisvojenih si predielih, sklopi napokon s ovim zadnjim povoljni mir, obvezajuć se na godišnji danak; a Pajazit mu pusti da pridrži prisvojene si zemlje i da bude skrbnikom Stiepana Lazarevića do njegove zrielosti. Dade si naslov sliedeći: господарь серблемь и подунаю (god. 1392. Mikl. M. S. str. 223.) (1). Za te turske razpre dobi Vuk od republike dubrovačke znatnu povelju, kojom se je ova 9. svibnja 1390. obvezala, da će primiti poklade njegove, i žene mu g. Mare Lazarevićeve i njihovih sinova Grgura, Gjorgja i Lazara, i vierno čuvati, pa tako da će jim jih po volji njihovoj povratiti; i da će jih dragovoljno u svoj grad primiti i braniti proti svakomu kad bi došlo do toga, da oni nebi mogli držati zemlju što sada imaju; niti da će jih i ma komu predati, no pri jačjoj sili budi turska budi ugarska ili koja druga, da će jih sigurno odpratiti do slobodne zemlje (Mikl. str. 215.). Tada Vuk Dubrovčanom nadomieri tu zaslugu potvrdjenjem povlastica, što jim biaše prvo zapisao. Vuk već pri smrti Uroša V. upravljaše kao vojevoda sievero-iztočnom

---

na Kosovom polju. Tu se jošte slavi ono 12 junaka, koji su se zakleli bili, da će probiti do carkoga šatora, a navlastito onoga, koi je istoga cara Murata mačem ubio (Katona T. XI. str. 273,). Nije dakle uvrieda po Lazaru, no živi plamen domaćega spasa oružao silnu desnicu Miloša Obilića i poveo ga do stana Muratova. Ove viesti suvriemene opisuju nam dakle kosovsku bitku po sve različnim načinom nego što nam jih je predaja sačuvala u narodnih piesamah. Ali ne smiemo ovdie ni mukom mimoići *Ferman*, koi je sultan Bajazit, sprovodeći mrtvo tilo na Kosovu poginuvšeg sultana Murata Bruskomu Kadiji i Sulejmanbegu prvomu većilaru pisao. Original turski čuva se u Carigradu, a prevod srbski u knezevskoj kancelariji Beogradskoj, odkle ga je dobilo družtvo srbske slovesnosti i priobćilo (Glas. X. 350.). Veli tu dakle Pajazit: *kad ovaj moj visoki ferman prispie, znano budi, da se je po održanju bitke, koja se je po naredbi božjoj na Kosovskom polju dogodila, moj otac, sultan Murat, koga je život bio srećan a smrt mučenička, pri svem tom što se je on, posle u snu vidjenog sana svevišnjemu tvorcu molio, da ga mučeničtva udostoji, nevredim u podpunom zdravlju s bojišta u čador, koi je do neba uzvišen, povratio; — pa baš kad smo najveću radost i zadovolstvo uživali, gledajući kako se odsiečene glave banova pod pločama konski nogu valjaju, kako neki s vezanim rukama, a neki s izprebijanim mišicama stoje, onda je iznenada jedan imenom Miloš Kopilić, došavši s lukavstvom i pritvornošću kazao, da je islamsku vieru primio, moleći da se u red pobiedu održavajuće vojske primi. — I kad je po molbi njegovoj propušćen bio, da noge svetloga cara cieluje, on je u miesto da to izvrši, otrovni hanžar, koi mu je u rukavu sakriven bio, neuztrašivo na dično tielo presvietloga cara upravio, i zadavši mu težku ranu, napojio ga je mučeničkom sladkom vodom . . . Pošto je rečeni Miloš ovo dielo proizveo, nagao je izpred vojnika, koji su se kao zviezde na nebu blistali, begati, no od hrabrih vojnika bude stignut, i na komade izsiečen.*

(1) Dva novca Vuka Brankovića slavenskim nadpisom izdao je Šafařik (Glas VI. 204. IX. 278.). Jedan sazdaje samo ime njegovo; drugi: **ДЕСПОТЬ ВЛЬКЬ.**

Digitized by Google

stranom srbskog carstva, i pridrža one prediele za Vukašina i kneza Lazara, koi mu dade istu svoju kćer za ženu. Ali sve njegove težnje smierahu na to, da si pribavi sasvim neodvisnu državu, što napokon i postignu kosovskom izdajom. I s mletačkom republikom držao se je Vuk prijateljski. Zapita joj godine 1393., da mu vrati dragocienosti, koje su bile miraz njegove sestre, udate za Gjorgja Topiju gospodara Dračkoga, koi preda Mletčanom Drač, a ona mu 26. rujna i. god. odgovori, kao *intimo amico nostro*, da će mu po moći pogoditi, no da i on pusti otvorene staze trgovačke, da Mletački podanici mogu slobodno i sigurno doći *in locis et terris suis* uz obične povlastice, koje bi željela da joj u pismo stavi. Vuk pogodi joj, a ona podieli mu 9. trav. 1394. za njega i za nasliednike njegove pravo na gradjanstvo mletačko, naslovom gospodara Račke, Slovenije id. Dragocienosti ipak ne vrati mu ni njegovim sinovom, koji su jih zahtievali po otčevoj smrti, no 4. stud. 1400. zapoviedi, da iz Drača se prinesu u Mletke. Vuk umrie 6. list. 1398. (Mikl. str. 231.). Kaže tronoški lietopis, da je Vuka Pajazit po kosovskoj bitki skrbnikom još nezriela despota Stiepana Lazarevića postavio, te napokon ga rad njeke uvrede u tamnicu bacio; no podmietiv straže, da je Vuk pobiegao u Bosnu i tamo nedaleko Travnika zemlja ga poždrla i jezero se tu otvorilo, koje se i sad Klokot Vukov nazivlje. (Glas. V. str. 94.).

U zapadnoj strani, naime u Zenti i u Arbanaškoj, po Lazarevoj smrti njekoji velmože proglasiše se neodvisnimi vladari u svojih kotarih. Izmedju njih najmoćnija biaše Baoševa kuća, koja si prisvojila biaše neograničenu moć već za Vukašina, i njezina vlast protezala se na Zentu i na sievernu Arbanasku. God. 1389. stajao je na čelu te obitelji Gjorgj Stracimir Baošić. No Turci malo kašnje navališe i na te strane, te opriviši se Gjorgj, rujna 1392. pade u njihove ruke. To dade povod Mletčanom, da se tvrdo nasade na srbskom zemljištu. 7. list. 1395. ponude pomoć Gjorgjevoj ženi samo da ne daje Ulčinja Turkom, a malo kašnje od Drag. Topije primaju Drač na obranu proti Turkom, koji ga već tada biahu obsieli; a isto tako Lešku (Alessio), od Radića Crnoje velmože Zentskoga; te oni si prisvoje ta miesta uz slabu novčanu naknadu. Medjutim Gjorgj, pustiv Skadar vodji Turskomu Sainu, dobi slobodu; a kad u slobodi, opet si pridobije Skadar. No videći, da nemože odolieti pretežnjoj sili Turskoj, a da mu nije čekati pomoć od Srbije, pošalje poslanike u Mletke, da ponude onoj vladi Skadar i Drivast s dotičnimi kotari. Senat mletački rado primi te ponude, i 14. trav. 1396. bje sklopljen u Mletcih ugovor, po kom umah dade Gjorgj Duždu mletačkomu one gradove, ostaviv za se Ulčinj, Bar, Sabojanu i

Digitized by Google

Zentu, i naknadno, da bude on i njegovi nasliednici plemići mletački, i da mu dadu Mletčani 1000 duk. na godinu kao danak za darovane jim zemlje. Tada Gjugj navali na Radića Crnoja, koi mu se, čim je Gjurgj sužnjem bio Turskoga Saina, iznevierio biaše, i 25. travnja 1396. potuče ga i ubije, te tako opet pruži svoju vlast na Zentu. Po smrti Gjorgja, njegova žena Jelena, kćer Lazara kneza srbskoga, i sin njihov Baoša Stracimir zapitaše od Mletčana sve zemlje, što jim Gjorgj biaše darovao; al bez uspieha, te Baoša stane oružjem jih predobivati i otme Skadar. Mletčani pošalju tamo dovoljnu silu, da ga susbije, i u isto vrieme proglase, da će dati 1000 duk. svake godine onomu, koi bi jim predao u ruke Jelenu i Baoša nje sina, zadnjega potomka ovoga plemena (7. kol. 1405.). Medjutim ne samo pridobiju Skadar i protjeraju Baoša iz svoje zemlje, no uzmu mu Ulčinj, Bar i Budvu; a da si osiguraju svu na novo pridobitu državu u Arbanaskoj, pošalju 30. ožujka 1406. poslanika na Sultana, komu se obvežu plaćati godišnji danak od 2000 duk. za svoje Arbanaske zemlje. Rat ipak trajaše neprestano medju Mletčani i Baošem, i stoprv lip. 1407. kod Bara dodje do mira, po kom osta Baoši zemljište Gospi od Rozaca na zapadu s Budvom na moru, a Mletčanom od Bara do Leške i Skadra, uz godišnji danak Baoši od 1500 duk., te Baoševi opunomoćnici jamčiše za mir ujcem Baoševim Stiepanom despotom srbskim i njegovom tetkom Marom, ženom pok. Vuka Brankovića. Ali Baoša ustručavao se potvrditi taj mir opet obnovljen 6. lipnja 1408. u Draču, zahtievajući, da mu puste Mletčani još barem Bar i nješto nutrnjega zemljišta. Da si to izposluje, posla Baoša srpnja 1409. u Mletke svoju Mater Jelenu; nu sve zahman, kô što i molbe Stiepana despota srbskog i njegova brata Vuka. Medjusobna napadanja napredovahu to oštrije, te napokon posriedovanjem Sandala velikog vojevode bosanskoga bje 21. stud. 1412. ugovoren mir. Mletačka Republika vrati Baoši Ulčinj i Budvu s njihovimi kotari i obeća mu 1000 duk. na godinu. No Baoša nije se zato dobro pazio s Mletčani, a oni su s druge strane svakom prilikom gledali, da mu naškode, ili da ga sasvim izteraju iz onih strana. Radi njeke razpre uzkratiše mu najprije godišnji danak. Da jih na to prisili, navali Baoša početkom god. 1419. na mletačke prediele, te svibnjom podje mu za rukom pridobiti Drivast, a malo kašnje Bar. Mletčani, budući drugdje zabavljeni, slabo mu se mogoše oprieti, ter naložiše svojim načelnikom u Arbanaskoj, da zovu Turke na pomoć iz Skoplja i da Baošu gledaju svakako upropastiti i života lišiti pomoćju novaca i uciene već proglašene na njegovu glavu, koja je od 4000 na 8000 dukata povišena (8. travnja 1419.). Čujuć Baoša takove stvari, poplaši se i zaprosi

Digitized by Google

mir od skadarskog kneza; ali malo poslie odreče se toga ugovora, osvojiv i tvrdjavu Drivastsku, gdje zasužnji sama kneza ovoga grada Jakova Korera i još drugih plemića mletačkih (kolov.). Sliedeće godine sreća se obrati na Mletčane, te osvojiše mu sve gradove i istu Zentu gornju, a Baoša zaglavi (svib.—kol. 1421.), ostaviv samo od sebe ženskoga a ne muškoga spola, te tako njegova porodica s njim se izginu a imanje prodje na Mletčane.

Napokon i Marko i Andrija, sinovi Vukašinovi, po kosovskom porazu opet se povratiše u svoju prednju oblast, i u Prilipu su kao vasali turski valjda i do svoje smrti ostali, jer se zna, da je Marko, vojujući sa svojimi srbskimi četami u vojski Pajazitovoj proti Mirči, vojevodi Vlaškomu u velikoj bitki kod Rovina g. 1394., gdje su Turci krvavo razbijeni bili, poginuo. Od tada Markova država osta u turskih rukuh, čim se podpuno znade, da despotova vlast nije se nigda poslie na one strane razprostirala.

Tim načinom odveć malo zemljišta srbskog osta za zakonitoga nasliednika Lazareva. Pajazit, po otčevoj smrti na Kosovu, ubivši braću i prisvojiv si svu moć u Turskoj, poplieni njekoje srbske prediele, uze njekoliko gradova i ode k Carigradu, da si priestol utvrdi. Malo kašnje posla ipak u Srbiju nješto razbojničkih četa, da ruše sve naokolo srbske, bugarske i arbanačke kotare. Taj čin prisili Milicu, udovu Lazarevu i njezina dva sina Stiepana i Vuka, koji su u svojoj vlasti sadržali bili samo sriedu prvašnjeg carstva srbskog, da zamole od silnoga dušmana mir i uživanje ostavše jim zemlje. Pajazit dopusti, da ostane na priestolu srbskom

MILICA i nje sin *Stiepan Lazarević*, no pod takvom pogodbom, da se već sada Srbska njegovom sužnjicom nazvati može. Stiepan morao je sliediti Pajazita u bojeve sa svom silom svoje zemlje i plaćati mu težki godišnji danak. Osim toga Pajazit uze si za ženu Milevu kćer Miličinu. Njezinoj liepoti za ljubav zaboravljao je Pajazit na svoj koran, a u njeje se pravoslavje nedirao. Bratu nje Stiepanu pako povrati sve što si pridržao biaše zemlje srbske. Milica malo poslie smrti svoga muža nedaleko od Kruševca sazida manastir Ljubostinje, gdje se i ona, pokle opazi Stiepana već zdriela za vladanje, zatvori sa mnogo udovica, svojih muževa lišenih na Kosovu, i tude umrie 11. stud. god. 1405. kao kaludjerica. Čim se Milica svoje vlasti okani, stade

STIEPAN LAZAREVIĆ sam vladati svojom zemljom, i pošav u Bosnu, oženi se tamo s kćerom Tvrdka, kralja bosanskoga, i odvede ju uz sjajnu pratnju u svoj stolni grad Biograd na Dunaju. Stiepan, akoprem

Digitized by Google

pogodbom Pajazitu obvezan, i po njem obdarem, ne izkaza mu se ipak po sve vieran i oddan. U bitki kod Nikopolja (26. rujna 1396.) on se je uz Cara Sigmunda borio proti Turkom, ali izza one goleme nesrieće za cielo kršćanstvo izkaža mu se Stiepan sa svim pokoran. Po smrti Vuka Brankovića (1398.) izagna Stiepan sinove Vukove Gjurgja i Lazara iz Srbije, a oni prieko Dalmacije otidoše k Pajazitu, nebi li jih uveo u otčeve zemlje. Ali Pajazit, rad Milieve, kćeri Lazareve, svoje žene, ne prista na njihove zahtieve, te tako ona dva brata ostadoše pri dvoru Sultanovu čekajući zgodnija doba. U ratu s Tamerlanom Stiepan i brat mu Vuk odvedoše dovoljnu silu u pomoć Turčinu, i u bitki na angorskom polju (26—28. srp. 1402.) Stiepan je s Bajazitovim sinom vodio predvojsku i junački uzmicao pred neizmiernom silom tatarskom. Tamo se nadjoše i oba brata Brankovića. Sva četiri padoše napokon u tatarske ruke, te i Stiepanova sestra Sultanica Milieva; no oni pobiegoše iz tamnice i čudnovato se spasiše, bižuć u Carigrad, gdje jih car liepo primi, a poslie u Metelin (*Marciana. Cod. 1402.*). Tom prigodom dobi Stiepan od grčkog cara naslov i krunu despotsku po običaju starom, kojom se godine 1406. vienča na priestol. Narod ga je priznavao za cara (*Mikl.* str. 277.). Braća Brankovići ostaše tada u Carigradskom dvoru, gdje Gjorgj primi poslie za ženu carevu kćer Ierinu, te od tada je car tražio, da mu zet postane Despotom srbskim. Brat Gjorgjev Lazar, prodje k Sulejmanu u Jedrene, da mu pita pomoć proti Stiepanu, no sve badava. Stiepan iz Metelina s bratom Vukom po moru vrati se u svoje zemlje. Stiepan i Vuk, liepo su se gledali dokle jim je majka živila, i kao braća priljubljena i nerazdieljiva u Srbskoj vlast dilila, što bi nam javno dokazale povelje srbske onog doba, na kojih oba su zajedno imenovana i podpisana. Jedino na pečatu stoji ime samo Stiepanovo: † вь христа благоверни деспоть стефань господинь вь вьсеи сьрпске ȥемле и подунавью (*V. Mikl. Mon. Serb.*). Po smrti Milice Stiepan sam se podpisuje, kô što na povelji u Boraču izručenoj 2. pros. 1405. dubrovačkim poslanikom, kojom potvrdjuje onomu gradu sve povlastice, što je imao u Srbiji, te tu se naziva: *gospodin svoj zemlji srbskoj i pomorju i podunavskim stranam*; ili samo *gospodin Srbljem despot Stiepan*. To bi nam već dokazalo da su se braća po smrti svoje matere razdvojila. Uzrok, čega radi taj razdor posta, biaše stranom što je tada Stiepan svu vlast u svoje ruke stisnuo, a stranom što su sada braća Brankovići, koji su ipak držali tada u svojoj oblasti njeku čest otčeve zemlje (*V. povelju od 29. prosinca god. 1405. izdatu u Vlčem Trnu. Mikl. str. 269. 277. 279.*) upotrebili tu prigodu, da navedu Vuka, da pita

Digitized by Google

u brata za se dio otčeve zemlje. Stiepan odbaci bratove zahtieve, a Vuk ode u Jedrene k Sulejmanu, gdje združiv se s Brankovići, izprosi vojsku od Turčina, i s njom navali na Rašku, koju u malo pridobi (1409.). Sad Stiepan bi prisiljen razdieliti svoju državu s bratom Vukom, komu pusti mal da ne cielu staru Srbsku. Od tada Vuk jako se je držao Sulejmana i podpomagao ga u ratu s bratom Asanbegom. No god. 1410. Musa, treći sin Bajazitov, usta proti Sulejmanu i pobiediv, smaknu ga. U toj borbi Vuk s prva prikažuje se naklonjen Musi, te srpnja 1410. god. upravi poslanika Marina Stiepanova iz Dubrovnika u Mletke, da po nalogu Muse izprosi galije mletačke, koje bi vojsku Musevu iz Asije u Grčku prevezle. Tom prigodom Vuk zamoli mletačko vieće, da ga imenuje plemićem mletačkim, da naloži svojim knezovom priekomorskim, da ga prime na mletačku zemlju sa svojbinom i imanjem, kad bi po nezgodi morao biežati iz svoje, i da oprosti Baoši i sestri njegovoj Jeleni i oskrbi pristojnim živežom. Ali malo kašnje Musa prodje u Grčku, te mletačka republika odgovori poslaniku 8. kol. 1410., da, pošto se već Musa biaše u Evropu prebrodio, od galija nema više govora, a Vuku podieli plemstvo (u povelji 10. kol. nazvan: *comes Sclavoniæ*) i list za knezove, da ga prime s pratnjom i s imanjem u svoje gradove. Čini se ipak, da se je napokon Vuk bacio na Sulejmanovu stranu, što prikini njegove namiere na cielu Srbiju, čim i on i Lazar Branković padoše u Musine ruke, a Musa dade Vuka ubiti. U tom gradjanskom ratu i Stiepan se je držao Sulejmana; zato Musa po bitki kod Smederova, gdje potuče Sigmunda, vraćajuć se iz Vidina, prolazi kroz Srbiju, pridobi Skoplje i poplieni sve naokolo, kuda je stupao. No malo kašnje Mahumed, ustavši proti Musi, bude podpomožen od Stiepana, te podje mu za rukom uhvatiti Musu. Tim Despot Stiepan primi u dar za izkazanu viernost i pomoć Rašku i još njekoje gradove uz njeki danak. No poslie njekoliko godina dogovarao se je Stiepan tajno s drugom Sigmundom proti Turčinu, te gledao protegnuti granice svoje države, ali ga Sultan ukroti i ote mu Skoplje. U toj uroti učestvova i iztočni Car, jer je u početku god. 1416. po poslaniku svom nagovarao Mletke, da stupe u savez s njim i srbskim despotom i još njekojimi vlasti *(Ark. Mlet. Sec. Cons. Reg.)*. Sada nastade mir, a Stiepan uporavi to vrieme zidajući manastire i čineći milostinje svakojake. Neimajući poroda svoga, pomiri se s Gjogjem Brankovićem, pozva ga od Carigrada i učini svojim nasliednikom.

Amurat, sin Bajazitov od Milieve, čim se dokopa carstva turskoga sklopi mir i savez sa Stiepanom svojim ujcem, a Stiepan dade mu za ženu Maru sestru Gjorgja Brankovića, te tako se jako usnaži njihova ljubav·

Digitized by Google

Uprav tada Baoša umri, i s njim njegova porodica vladajuća u Zenti i u zapadnoj Arbaniji, koje su odprije spadale na srbsko carstvo, a sada u šake mletačke spale. Da jih opet prisvoji staroj oblasti, umah usta Stiepan, potaknut od Gjorgja Brankovića i od Dubrovčana, i kolovozem 1421. god. prodje s vojskom u Arbanasku, i u što navali na mletačke prediele, upravi u Mletke svoje poslanike zahtievom, da mu ono vieće pusti Baoševe zemlje kao svojinu srbske krune. Mletčani, zabrinuti s jedne strane rad vojevanja Sigmundom u Dalmaciji, a s druge rad italijanskih nemira, odmah mu pošlju Jakova Dandula, naimenovana tada upravljateljem u Arbanaskoj, da s njim ugovara mir; a poslanikom Stiepanovim odgovore, da su Baoši oteli zemlje u zakonitom ratu, i da su već odabrali poslanika, da ide k njihovomu gospodaru dovoljnim naputkom, da umiri sve razpre (9. rujna 1421.). U tom naputku obvezavala se je republika obskrbiti kćeri Baoševe pristojnim mirazom i plaćati Stiepanu godišnji danak od 1000 dukata. No Stiepan tim se ne zadovolji, te, odbacivši primirje ponudjeno, sliedeće godine ote Mletčanom Drivast i Bar; a ovi mu po Marku Barbadiku opet ponude Bar i Drivast i danak od 1000 dukata. U isto vrieme opetovano obtužuju Stiepana Muratu, tražeć, da ga prisili na mir po pogodbi, koju su s Turci imali.

Medjutim Stiepan tvrdo obkoli Skadar, da ga prigne na predaju. Mletčani pošalju njekoliko galija i drugih ladja vojnici natovarenih u pomoć tomu gradu (4. list. 1422.); ali Srbljі s prva uzkrate jim prolaz po Bojani, napokon budu strašno potučeni, a Skadar spašen. Sliedeće godine provali u mletačke prediele sa 8000 konjanika Gjorgj Branković, i goneć Mletčane, obsiede sve njihove gradove i opet zaprieči prolaz po Bojani njihovim ladjam. Mletačko vieće sada još većma zabavljeno talijanskimi poslovi, 2. kol. 1423. zapoviedi svojim načelnikom u Arbanaskoj, da sklope mir s Gjorgjem, koi bje uprav utanačen 12. kolovoza u Gjorgjevu taboru pri nasipih Sv. Sergja kod Bojane. Tom pogodbom Republika si pridrži Skadar, Ulčinj i Kotor s njihovimi kotari i rieku Bojanu, a za Despota osta Drivast, Bar i Budva sa solinami, veći dio Zabojane i ciela Zenta. Na izmenice oprostiše uvriede i sužnje povratiše. Dopušćeno bi Gjorgju u potriebi oboružati u Mletcih do šest galija i spasiti se s pratnjom i s imanjem na mletačko zemljište. Ovaj mir bude pako 22. travnja 1426. god. na novo potvrdjen Gjorgjem Brankovićem za se i za despota Stiepana i Franjom Quirinom opunomoćnikom mletačkim u Gjurgjevu dvoru u Vučitrnu, i tom prigodom nagodiše se podpunoma rad njekih nesmirenih zahtieva. Despot Stiepan odobri te ugovore 25. srpnja u Zrebrnici, te 11. studenoga

Digitized by Google

budu ustanovljene i pismom označene granice medju oblastimi Srbskimi i Mletačkimi, i to bolje objašnjeni njekoji članci same pogodbe mira. Gjorgj u toj prigodi ponudi Mletčanom svoje posriedovanje medju njimi i Muratom radi Soluna, koi jim se biaše dao pred strahom turske sile. Republika rado primi tu ponudu, i naloži knezu Skadarskomu, da prieko Gjorgja obnovi mir s Turci (2. rujna 1426.).

Despot Visoki Stiepan Lazarović mnogo je pisao i preveo na srbski jezik (*V. Šafařik. Pám. Dřev. Písem. Jihos. 62.*). Žitje njegovo napisa Kostantin filosof ili Kostenecki u prvoj polovini 15. stolietja (*V. Glas, XI. 166.*). Umrie 19. srpnja 1427. god. u Glavi bez odvietka, a po njegovoj želji nasliedi ga sestrić

STIEPAN GJORGJ, kim stupi na priestol despotovine srbske pleme Brankovićevo. Narod nije ga nipošto ljubio, čim se je za njim govorilo, da je nasilnik, da ne drži ni do viere ni do zakletve, i da se samo na svoju korist ozire. Bilo je u zemlji i velmoža, koji ga nehtieše priznati za svoga Despota. Uz to gospodovahu nad većim dielom Arbanaške Turci, a nad Zentom i Primorjem Mletčani, te si tada i Ugri Maćvu, Zvornik i Sriem prisvojavahu. Ništa ne manje nije mu manjkalo prijatelja i saveznika, jer znao je dobro k sebi privući ljude blagom, koje su mu obilato prinašale rude Novogradske, i svojim veličanstvenim i plemenitim stasom, zanimivim govorom, šegavostju i znanjem; što bi u svakom, koi bi ga vidio i čuo, divnost i sklonost probudilo. Njegovo stanje biaše ipak preveć dvojbeno, čim mu Turci vazda na blizu prietjahu, a ugarski ga kraljevi, kim se često za pomoć utiezati moraše, uviek kao nezakonita smatrahu, same sebe pako za prave gospodare srbske zemlje držahu.

Kada li Murat doznao bješe, da Stiepana Lazarovića više neima, pa da je njegovu stolicu Gjorgje zasjeo, sakupi vojsku na despota, i razglasujuć, da za Stiepanom zakonitoga nasliednika ostalo nije, te da je tako Srbija njegova, prodje svom zemljom do Morave i grada Kavane, a kad i Kosovom, sva si miesta i gradove pokori, Prizren razori, samo Novog grada nesmože, jer se samo taj smielo i upro i opro biaše. Gjorgj u toj pogibelji pusti mu grad Golubac, koi još despot Stiepan Lazarović njekomu velmoži za 12.000 dukata u zalog biaše dao. No velmoža ga nehtiaše Ugrom predati, dok mu onih 12.000 dukata neizplate. Dočim pak s druge strane Gjorgje tvrdjaše, da je Stiepanovo pismo izmišljeno, navali kralj Sigmund na Golubac, a velmoža, nemogav mu odolieti, pozva Turke na pomoć. Da priteče tamo, pomiri se sada Murat s Despotom Gjorgjem, pusti mu mal da ne cielu Srbiju, a despot dade mu u zaklad dva svoja starija

Digitized by Google

sina, Grgura i Stiepana, i obeća mu nješto danka. Zatim Murat obrati se na Ugre, koji, obsiedajuć Golubac, harahu nadalje turske prediele, i podje mu za rukom odatle jih izagnati. Sigmund jedva si biegom spasi život (1428.). Turci stave sada jaku posadu u Golubac, i kući se vrate.

Gjorgj ne osta ipak vieran Muratu. On se bojao, da, kao Golubac, Turci ne uzmu mu uz priegodu i druge gradove, te stade dogovarati se Sigmundom, kako da se slože za obću obranu. U tih dogovorih Sigmund skonu Despota, da mu Biograd izruči, i još njekoja pobližnja miesta, a dade mu u zamienu njekoliko gradova u Ugarskoj. Turci na srbskoj granici dočuv te stvari, obtuže Gjorgja Muratu, da je predao dio zemlje Ugrom i s njimi u savez stupio, i da tajno obaviešćuje Sigmunda o stanju turskih četa, te da jim tako prepriečuje put u ugarske zemlje. Murat, razsrdiv se na to, proglasi ga izdajnikom i rušiteljem mira, i zapoviedi mu, da pusti Srbiju u turske ruke. Gjorgj se na tu zapovied strese, i odmah pokori, svoju sestru Maru Sultanu ponudi, veći danak obeća, njeke svoje prediele na iztočnoj strani ustupi, i još obreče, da niti će Ugre kroz svoju zemlju pušćati, niti kršćanom ikada više česa dojavljivati. Oko toga doba car iztočni posla Gjorgju knezevske biesrnjake i povelju, kojom ga potvrdjivaše despotom srbskim, što on rado primi; ali se ne pobrinu poslati sestru Muratu, kô što se biaše obvezao. No Murat, počekav za njekoliko, i nevideći ju doći, opet mu se zagrozi vojskom, proglasiv, da je Srbija tursko roblje. To sada prisili Gjorgja, da brže bolje odpravi sestru velikimi dari za Sultana, koja ga smiri i na milost prama bratu i na povraćenje sinova njegovih privede. Od sada Despot osta za njekoliko godina u miru sa Turci, kim je god. 1433. podpomagao proti Škendrbegu. S Mletčani se Gjorgj mirno i ljubezno držao, i 14. kol. 1435. god. u Smederovu obnovi mir s njimi sklopljen još god. 1426., te sada budu bolje naznačeni i raztumačeni skupni posli; a Republika 26. ožujka sliedeće godine podili mu za njeg i za nasliednike pravo na mletačko vlastelstvo.

God. 1438. provališe Turci u Erdelj, većim ga dielom poplieniše i do 70.000 duša u robstvo odvedoše. Gjorgj i Drakul, vojevoda Vlaški, morali su jim tada podpomagati po obstojećih pogodbah. No malo kašnje Ugri zamašu u turske prediele na osvetu. Tom prigodom Isak-beg, turski sanjak na granici srbskoj, nagovarao je Murata, da si uzme Smederovo, koje kad bi njegovo bilo, nebi više Ugri mogli navaljivati u tursku zemlju, a u isto vrieme zapriečio bi svaki savez medju Despotom i Ugarskom, i pribavio bi si sigurni prelaz prieko Dunaja. Murat zaiska odmah taj grad od Gjorgja; nu ovaj, prizivajuć obstojeće pogodbe, odprto odbi to zahtievanje. Ali

Digitized by Google

Murat sliedećega lieta (svibnja 1439.) velikom vojskom provali u Srbiju, i obsiedne Smederovo, a prieko Dunaja pošalje svoje konjanike, da koračaju do Temešvara (lipnja). Čim Turci na granici srbskoj, Gjorgj, ostaviv dva starija sina, Grgura i Stiepana, da brane Smederovo. pobieže s mladjim Lazarom i blagom u Ugarsku, da tamo prosi pomoć. Albert car niemački i ugarsko-hrvatski kralj, akoprem u Českoj zabavljen gradjanskim ratom, primi ipak rado njegove molbe, i skupiv 24.000 vojske. pohiti lipnja prieko Segedina do Petrovaradina; no morao je tu sustati, neuzdajući se malom snagom pred ogromna neprijatelja. Željaše Albert, da se ta njegova vojska primakne u Bosnu i sdruži s četami, koje su se skupljale s ote strane; no Ugri, uviek nesložni medju sobom, a sada poplašeni na viesti, da su one čete u Bosni potučene bile, te i radi oskudice i nemoći, razidju se i tako napriešno, da sam Albert jedva si spasi život. Vraćajući se iz Budima u Beč, poputu umrie 27. listopada 1439. u Neszmél-u. Sultan pako izza trimiesečne obsiede pridobi Smederovo (27. kolovoza 1439.), i sve drugo, sto je Despot van Ugarske posiedovao; oba sina Gjorgjeva, Grgura i Stiepana, zasužnjena u Smederovu, dade osliepiti i u Malu Asiju prognati; a mnogo Srbalja medju Janičare uvrsti ili na trgove razproda. Zatim pokuša Murat, da i Biograd otme Ugrom; obsiedne ga i često juriša na njega, no badava mu svi napori; branjaše ga naš sivi sokol Ivan Talović iz Dubrovnika, Priur Vranski i brat Matka bana hrvatskoga, koi izza sedamiesečne obsiede prisili Turke, da razbijenom glavom odstupe. Tada za prvi put upotriebiše Ugri u boju prah i topove. Murat iz Biograda krene u Bosnu, gdje potuče Ugre, a Tvrtka, kralja bosanskog, prisili, da mu miesto 20.000 dade od sada 25.000 duk. na godinu.

Po smrti Albertovoj zapodje se u Ugarskoj svadja i buna medju Jelisavom, materom Ladislava posmrtnoga, i medju Vladislavom kraljem poljskim, te Gjorgje videć, da mu odotud nije pomoći čekati, nakani se u primorje, nebi li tamo narod proti dušmanu digao. Prosincem odpravi dakle poslanike u Mletke, moleć, da mu Ulčinj za novac povrate, da mu slobodno bude s družbom i blagom proći kroz zemlje mletačke, ili u njih se nastaniti, i da mu izplate ono 1000 dukata, kô što ga ide po pogodbi od 1426. U isto vrieme opominjaše vieće mletačko, da ga Ugri žele za kralja, i da, ako se to dogodi, ko što ufa, imati će u njem prava prijatelja. Odgovoriše mu 2. siečnja 1440. Mletćani, da mu Ulčinja pustiti nemogu, čim se tomu gradu biahu obvezali za se ga držati; da mu je uviek slobodno proputovati i pribivati kamogod hoće po zemlji mletačkoj; da je zapovied pošla na kneza Skadarskoga izplatiti mu sve što mu se pristoji

Digitized by Google

po onoj pogodbi, i da mu se liepo zahvaljuju na viesti i na ponude glede priestola ugarskoga. Čim Gjorgj primi taj odgovor, umah se digne iz Ugarske sa 1500 svojih konjanika, i s njimi i s blagom krene put Mletaka. Mletčani, obaviešćeni o dolazku Gjorgjevu po Nikoli iz Kotora, njegovom tajniku, liepo ga dočekaju na granici, i sjajno ga počaste i podvore po svojih imanjih u Istri i u Furlanskoj (svibnja 1440.), te pruže mu galiju i brodove, da prevede sebe i pratnju u Arbanasku. Iz Mletaka prodje Despot u Dubrovnik a odatle u Bar, da se očima osviedoči o stanju ondiešnjih žitelja. No videći, da i s ote strane neima i ma koje nade za uspiešno izvesti svoje namiere, povrati se u Dubrovnik. Prije odlazka iz Bara zapoviedi svojim namiestnikom u onih predielih, da se u pogibelji stave pod zaštitu mletačke republike, držeć za stalno, da će mu ova kao prijatelju sve povratiti, čim bi se povratio u svoju oblast. I Dubrovčani rado ga primiše i počastiše uz prkos turskih grožnja, a on jim povieri sve golemo svoje blago, što je sobom nosio, da mu ga čuvaju u gradskoj blagajni (26. srpnja 1441.). Pazeć napokon, da ga Murat neprestano zahtievaše od onoga vieća, te da bi mogao svojim postajanjem ne malo škoditi tomu gradu, lipnjom odputova prieko Šibenika (1) u Ugarsku.

Čim se Gjorgj odaleči od onih strana, stavi se Stiepan, veliki vojevoda bosanski (Sv. Save), da si prisvoji Gjorgjeve zemlje u Zenti i u Primorju, i skupiv vojsku, iznenada provali u gornju Zentu. Republika mletačka, koja nikada nije dobrim okom pazila a ni trpiti mogla osiljenje pograničkih vlasti, naloži odmah (28. list. i 2. stud. 1441.) knezu Skadarskomu, da pod svoju obranu uzme Budvu, Bar, Drivast i sva ostala miesta despotova, a da Stiepanu izjavi, da je to dužna izpuniti po pogodbi obstojećoj medju njom i Despotom. Malo kašnje bojeć se njekoji od tih gradova despotovih Stiepanove sile, a sasvim bez nade, da bi jih Gjorgj mogao i ma kako od Turćina obraniti, sami samole Mletčane, da jih prime pod svoju vlast. Mletčani dakako pogode jim, te 4. lip. 1442 poslaše tamo Marka Gena nalogom, da jih primi i s njimi upravlja. Stiepan, pokušav medjutim, da prodre iz gornje u dolnju Zentu, bude potučen i odbijen. Uslied te pobiede mletačko vieće zapoviedi sada M. Genu (27. lipnja 1442.), da iztiera Stiepana iz ciele Zente, a pomorskomu načelniku da s mora napadne miesta Stiepanova u Dalmaciji. Budva već se biaše predala Mletčanom (studenoga

(1) 19. kolovoza 1441. mletačko vieće odobri trošak od 120. litara, učinjen od kneza Šibeničkog Jakova Donata «*pro honorando Illustrem Despotum Rassie, qui ibi fuit*» (*Arch. Ven. Senato. Mar.*).

Digitized by Google

1441), a 5. kolovoza 1442. preda se i Drivast po pogodbi. Ali Stiepan, sporazumno sa Stiepanom Crnoevićem (Juraševićem), velmožem zentskim, do mala opet provali u Zentu, i predobi Bar a Skadru se zagrozi; no malo kašnje ponudi Mletčanom primirje za zime, i oni pristanu. Premalićem sliedeće godine (1443.) obnovi se rat. Lipnjom Mletčani, novom vojskom ohrabjeni, oteše mu Bar i sve drugo, što jim malo prije oteo bješe u dolnjoj Zenti, te tako Poljica (29. sieč. 1444.) i Omiš (26. ožuj. 1444.) u Dalmaciji, i privukoše napokon na svoju samoga Stiepana Cernoevića, ma tako, da ga ostaviše gospodarom svoje vlasti i imanja (u Skadru 26. ožuj. 1444.).

Despot Gjorgj čim se vrati u Ugarsku, ode u Budim k Vladislavu kralju ugarskomu, ali nenalazeć ga tamo, prodje u Beč, gdje se tada kralj bavio, i stade se s njim i carem dogovarati o ratu proti Turkom. No pazeć, da mu odatle očekivati nije dovoljna uspieha, na kratko vrati se u Budim, i stavi se nagovarati Ivana Hunjada (Sibinjanina Janka), vojevodu erdeljskoga, naravnoga sina cara Sigmunda, koi je već tada imao veliki upliv na državne poslove ugarske, te vrlo se brinuo o tom, kako bi moguće bilo Turke iz Evrope izagnati, da složno na nje udare. Hunjad obljubi te ponude, te oba brižno se prime, da dovoljnu silu za to sakupe. Medjutim Turci (na odmaku god. 1441.) pod Mesid-begom provale u Erdelj, i sve naokolo popale i porobe, Hunjad ne zakasni, i na prvi sukob smeće jih u bieg i potiera prieko Vlaške i Dunaja do alpa. Murat, da opere otu sramotu, pošalje mu umah na suproć Belierbega rumeljskoga sa 80.000 vojske (travnja 1442.); ali se sad spoje Ugri i Srbi pod Despotom, i kod Vasaga udare na tabore belierbegove, i opet Turke hametom potuku. Sada mogahu Ugri složno sa Srbi uz pomoć svojih saveznika, iztočnoga cara i despota moldavskoga, goniti kletog dušmana do mora, i tu ga živa ugušiti, ali jih zlobni udes za krst i slobodu našu zaustavi.

U što dopre glas o toj pobiedi u Budim, dolieti tamo i poslanik Muratov (srpnja 1442.), nudeć mir. Murat zahtievaše, da mu Vladislav plati godišnji danak i da mu izruči Biograd. Vladislav ta pitanja odriešito odbaci; no sklonu se malo kašnje na primirje samo za njekoliko dana (24 srpnja—21 rujna). Za toga primirja kardinal Julian, poklisar papinski, sve načine upotriebi, da vojska križarska to snažnija bude; te i Despot pokupi snažnu četu i svoje blago iztroši na inostrane vojake. I prilike onog doba bile su ugodne za vojnu. Vladar Karamanski tada uprav naviestivaše rat Turkom u Aziji, a Murat biaše mu išao na suproć. Kršćanska vojska srpnja 1443. prebrodi Dunaj kod Smederova. Hunjad sa 12.000 konjanika zamaše napried, i stigne Turke prvi put pod Issa-begom kod Niše,

Digitized by Google

te jih hametom potuće (3. studenoga 1443.). Sad vojska premiesti se na livu stranu Morave, gdje osta kralj Vladislav s polovicom vojske, a s drugom zaleti se Hunjad proti Eze-begom, koi sa 20.000 konjanika idjaše amo iz Bugarske. No čim Eze-beg dođu, da mu se približuje Hunjad, vrati se natrag, a Hunjad uze Nišu silom i sažga. Doleti joj na pomoć Eze-beg, ali kasno, te Hunjad porazi ga, i tako još dvie druge Paše tierajuć, predobi Sofiju, koju isto kao Nišu sažga, i stigne do alpa. Tu opet potuče Turke (24. prosinca). Murat skupi vojsku kod Filipopola, da mu dodje na susriet. Staze na gorah bile su utvrdjene. Već je bila nastala jaka zima, ponestala trava za konje a hrana za vojsku, i nemoći se u vojski pojavile. Ali su još Turci držali tvrdjave u Srbiji. Despot ponudjaše 100.000 duk. samo da se nastavi rat i uzmu tvrdjave; no Vladislav zapoviedi, da se ide natrag, obećav Despotu, da će pramalićem svakojako opet saći na polje, da uzme one tvrdjave; te tako se vojska na Beograd vrati u Ugarsku uz sveslavje. Sve sile zapadne s osobitim poslaničtvom radovahu se Vladislavu za te pobiede, i ponudiše mu pomoć u novcu i u vojski. Papa i Burgundski vojevoda dadu oružati prieko zime njekoliko galija u Mletcih, a ista Republika obećavaše pridati nješto svojih, i poslati u Galipol, da Turkom zaprieče prelaz iz Azije u Evropu i obratno. Kardinal Julian predloži, da se ne gleda na srbske tvrdjave, nego da se odatle tiera uprav do Carigrada i skupa s pomorskom silom navali na Turčina te u jedanput skrši moć njegovu u Evropi. Opriše se toj osnovi Hunjad i Despot Srbski, kim je bolje poznata bila još ogromna moć Muratova; no Vladislav se pusti povesti na rat po Julianovom govoru, i stade u Segedinu skupljati vojsku. Murat u toj neprilici najprije povrati Drakulu i Gjurgju njihove oslieplјene sinove te zadnjemu i tvrdjave srbske Kruševac i Smederovo, pak pošalje poslanika k Vladislavu u Segedin, da ugovara mir. Vladislav videć, da su predlozi turski dosta koristni po njegovu državu, posluša saviete Hunjadijeve i Gjorgjeve, i primi ih. Mieseca srpnja 1444. bude primirje na deset godina učinjeno i kraljevskom prisegom potvrdjeno. Despot morao je dobiti natrag sve srbske zemlje a tvrdjave pustit će mu Turci do 1. rujna; Vlaška pako osta pod Ugarskom.

Malo dana zatim dodje viest Vladislavu od njegovih saveznika, da je vladar Karamanski obnovio rat u Aziji, i da je pod Carigradom silno brodovlje i dosta vojske skupljeno, te da je uz tu pomoć sada najugodnija prilika izagnati Turčina iz Evrope. Vladislav htio se držati svoje prisege, ali kad mu kardinal Julian dokaza, da nije grieh neviernika prevariti, dočim je izviše mir bez papinske i drugih saveznika dozvole učinjen, nakani

Digitized by Google

početkom rujna Turke zavojstiti. Nu ona kukavica srbska Gjorgje, komu Hunjad po segedinskom primirju tretinu Srbije dopitao a ostalo ugarsko-hrvatskoj kruni pridržao biaše, javi Vladislavu, da on na Turke vojske dizati neće, nego se segedinskog ugovora držati. Dok je tako taj ni prvi ni zadnji Vuk naš na jednu stranu licumierio, na drugu je Muratu, samo da ga ugarska navala nespravna nenajde, u Aziju dojavljivao, što se sve proti Turkom snuje. Sa svim tim prebrodi ugarski kralj 20. rujn. 1444. Dunaj kod Orsove, i s malom vojskom Bugarsku prodje, nebi li onda kroz Tračku do Galipola. Uz put još i Nikopol uzeti htijaše, nu badava. Dok on tako, nije ni Murat (koji se malo prije za ljubav još nejaku sinu Muhamedu vladanja okanio bio) na despotove glase vojsku kod Elesponta sakupiti cknio. Akoprem je tudjer kršćanska vojska sabrana čekala, ipak si je Murat novcem prelaz prieko tiesnaca siegurao. Od Jedrene krenu on sa sto hiljad vojske, pa uzastopce za Vladislavom i Hunjadom prama Varni. Tuj se stigoše. Kardinal Julijan htiede, da se vojska utabori i na Gjorgja Kastriotu iz Arbanaske počeka, a galije da se iz tiesna galipoljskog u pomoć pozovu. Al jedno zabavljaše Kastriotu kod Pristine Despot srbski, a drugo mnijaše Hunjad, da su i prije manje vojske Turkom odoljavale, pa onda da brašna slabo dotiče, te tako bje sliedeći dan na varnskoj poljani bitka zametnuta. Kršćani uz najgolemije junačtvo budu sasvim potučeni. Kralj i kardinal poginuše od dušmanskog mača i s njimi najkrasnija kita ondašnjih junaka.

Uza pobiede nagradi Murat Despota srbskog radi zasluga izkazanih mu tečajem ovoga rata mal da ne cielom Srbijom, te stade Gjorgj odmah misliti, da priotme Mletčanom, što mu biahu oteli u Zenti i u Primorju. Najprije primi od Stiepana, vojevode Sv. Save, tvrdju Medun u gornjoj Zenti, i sklopiv s njim savez, poče kupiti vojsku. Dočuv to mletačko vieće, pismom ga ponudi (17. sieč. 1445.), da pošalje ljude u Mletke, s kojimi bi se ta razpra umiriti mogla. Prista Despot na tu ponudu, i po svom poslaniku zaiska, da mu Rep. povrati Zentu i primorske gradove. Mletčani odgovoriše (14. svib. i 9. lip.), da su oni ta miesta velikim troškom od vojevode hrcegovačkog obranili, pa da nije pravedno, da jih sad puste. No videći malo kašnje, da se Despot i vojevoda dogovaraju s napuljskim kraljem, s kim je tada Republika u razdoru stojala, opet se obrati listom na Stiepana (18. lip.), i spomenuv mu, koliko ga je ona pomogla u doba njegove najgolemije nesreće, moljaše ga, da se te namiere okani. Malo kašnje podje za rukom Mletčanom utanačiti mir s vojevodom Stiepanom, te tako ta borba u Arbanaškoj za tada nedospievena osta.

Digitized by Google

U isto doba Skendrbeg, vrativ se iz Srbije izza poraza varnskog u Kroju, stade navaljivati na pobližje Turke i goniti jih iz onih prediela, te na kratko pridobije mal da ne cieli Epir. Potraži on i od Mletćana, da mu povrate Lešku i Drač. Nu ti upotriebe sve načine, da ga unište ili barem na mir privedu, pače istog Turčina proti njemu podmićivahu. No badava. On sve potuče, i jedva se godine 1448. primiri, kad su mu dali, što je htieo.

Medjutim u Ugarskoj po smrti Vladislavljevoj svi stališi jednoglasno priznaju za svoga kralja Ladislava posmrtnoga, sina Albertova, a Hunjada naimenuju skrbnikom kraljevim i upravljateljem ciele zemlje. Ladislav, jedva pet godina star, biaše tada u rukuh Fridrika austrijanskoga, cara niemačkoga, a ovaj nehtjaše ga nikako Ugrom izručiti. Da ga na to prisili, prosincem 1446. navali Hunjad na Austriju i natiera Fridrika na pogodbu. Istim putem ukroti Celjske knezove, koji kao hrvatski bani nehtieše zapoznati njegovu vlast, i oblada Hrvatskom; a sliedeće godine opet stade misliti, kako da ustane proti Turkom. Pozva na taj pir najprije mletačko vieće, no ovo 1. svibnja 1447. odgovori njegovomu poslaniku, da mu nije moguće za sada na to privoliti, čim se nalazaše težko zabavljeno u Italiji. Početkom sliedeće godine opet posla Hunjad poslanika k Papi, k Aragonskomu kralju i u Mletke pomoć prositi. Ona dva mu se doisto i obvezaše, da će mu dati novca svaki za 4000 konjanika, a Mletćani izjaviše mu (7. ožuj. 1448.), da će se travnjom sliedeće godine svakojako spremiti na boj. Tada Hunjad upotriebi sve načine, da si Despota privuče na svoju; ali ovaj s druge strane ne samo odbaci te ponude, no jako se pobrinu, da njega od te namiere odvrati; a videć napokon, da uspieti nemože, na vrieme i potajno sve Muratu javi, koi baš u to doba obsiedjaše Skendrbega u Kroju. Hunjad, uz same svoje sile provali sa 50.000 junaka tja do Raške, i poplieni sve naokolo, da se osveti Srbom, koji po zapoviedi despotovoj niti se htieše s njim združiti, niti ga u čem podpomagati. Murat napriešno na tu viest ostavi Kroju, i svrati se na Hunjada sa 150.000 Turaka. Sretoše se vojske na Kosovu 17. listopada 1448. Tri dana neprestano trajaše bitka. Kršćani stvarahu čudesa; ali što će naprama tolikoj dušmanskoj sili? od duga napora onemoženi, napokon porazeni budu. Pade njih na crnu zemljicu do 17.000, a do 50.000 Turaka. Hunjad biegom jedva se izkopa iz Kosova. Peti dan ipak Srbi ga uhvatiše i u Smederovo zatvoriše. Jedva tri mieseca poslie Despot ga na slobodu pusti, i to pošto mu dade sina za taoca i još njekoliko miesta u Ugarskoj. Despot stavi se sada, da pomiri Murata i Hunjada; no Hunjad do mala posumnja, da ga Gjorgj opet

Digitized by Google

izdaje; čega radi proglasiv ga izdajnikom ugarsko-hrvatske krune i cieloga kršćanstva, ublagari sva imanja Despotova s one strane Dunaja, i hrabrom silom provali u Srbiju, robeć i paleć zemlju i otimajuć pogranične tvrdjave. A već je nakanio bio i nadalje tierati, kad Despot pusti Ladislava sina Hunjadova, da ode k otcu, i pozva se na ugarski sabor, da otu razpru medju njim i Hunjadom rieši. Tako se ova dva opet pomire.

Videć medjutim Despot, da mu oblast mletačka neće na miru vratiti Zente i Primorja, a da je i s one strane jako uznemirena po Skendrbegu, obnovi rat, i odpravi vojsku, da te strane uzme. Dočuv to Mletčani, uputiše odmah put Arbanaške Andriju Veniera upravljatelja one pokrajine, nalogom (27. lipnja 1448.), da, ako mu ne podje za rukom kakogod pogubiti Skendrbega, s njim sklopi mir, a zatim da prodje k Despotu ili načelniku njegove vojske, i da mu se potuži, što je iznenada napao na njihove zemlje. Naručiše mu još, da utanači mir i s Despotom pod uvietom, da će mu oni Budvu, Bar i Drivast povratiti, čim jim izplati troškove učinjene proti Stiepanu, i da će mu davati 1000 dukata danka, ako li se služio bude u naprieda mletačkom solju i pustio, da se slobodno i sigurno trguje na izmienice. Kad bi ga pako našao odveć silna na oružju, tada da mu izruči ona miesta, i da mu se obveže i na to, da će mu republika od sada davati svake godine 1000 dukata, a za ono, što mu nije izplatila, da će ga namiriti sa 3000 dukata. Medjutim vojska despotova pod Logofetom, ohrabrena po Crnoevićih, biaše navalila na mletačke kotare, ali ju razbijaše Paval Loredan knez Skadarski, i tieraše iz zemlje. Uz te okolnosti mletačko vieće naloži sada Venieru, da ide k Despotu, i da s njim utanači mir, no pogodbom, da svaki ostane pri svom, a samo da će mu plaćati Republika do 1000 dukata na godinu. Stiepan odbaci te uviete i stade kupiti vojsku. Mletčani bojeć se, da se ne združi s njim i Skendrbeg, slobodan sada od Turčina, naredi Venieru (10. list.), da, nepazeć na ono, što mu je bilo odprije naloženo, ponudi Despotu do 1500 dukata, a sa Skendrbegom utanači mir. Učini ga Venier sa Skendrbegom 4. listopada, ali ne s Despotom. Stiepan Crnoević nastavi rat na ime despotovo, i bez pristanka navaljivaše na mletačke prediele. Kotorani navlastito po njem oštećeni privedu ga napokon na mir sa Mletčani. Stiepan po kotorskih poslanicih izjavi vieću mletačkomu svoje zahtieve, a ono mu jih većim dilom 2. srpnja 1451. odobri. Tim načinom i bez Despota povrati se mir u onih stranah. Veljače 1452. u Kotoru primi Stiepan svečano iz ruku onoga kneza sjajan buzdohan i zastavu Sv. Marka kao vojevoda mletački u Zenti, i podporom vlaha mletačkih oblada Župu kotorsku i pod mletačku vlast vrati. Sadje

Digitized by Google

tada Altoman, vojevoda srbski, snažnom četom, da pomogne Župi; no mieseca travnja potuče ga Stiepan i prisili natrag, i utvrdiv staze u gornjoj Zenti, ustavi tada Tomu, zeta Despotova, koi se dovoljnom silom približivaše, da s one strane provali u mletačke prediele. No malo kašnje opet se iznenada povrati, i našav sada otvoren put, prodre u Zentu. Stiepan Crnoević namah mu ode na susriet, i 14. rujna hametom ga potuče. Te sjajne pobiede radi republika izjavi mu svoju radost i zahvalu (28. rujna), obdariv ga u isto vrieme zlatnim suknom (200 dukata vriednosti).

U ovo doba zavadi se Despot Stiepanom Tomaševićem, kraljem bosanskim, čim ovaj travnja 1451. po svojih poslanicih moljaše mletačko vieće, da u ratu, što je prisiljen voditi s Despotom, ne samo uzkrati svaku pomoć njegovomu neprijatelju, no da i kod Turčina po svojem poslaniku izposluje, da mu je i on ne dade. Mletčani rado privoliše na te molbe Stiepanove (29. travnja), i k Turčinu zato odpraviše Lovru Mora. Sliedeće godine pako porazume se i pomire.

Murata, od razpuštena života umrvšega u Drinopolju, nasliedi god. 1451. stariji sin Muhamed II. Ovaj s prva izkaza se po sve miroljubiv i pošten, te s toga obnovi pogodbe sa svimi okolostojećimi oblastimi; no u srdcu već tada matraše, kako da pridobije Carigrad. Treće godine svoga vladanja učini mu se, da je steklo vrieme za te namiere. Stade najprije graditi tvrdjavicu pri obali tisna carigradskoga, zatim kadkad navaljivati na okolicu ovoga grada. S toga srpnja 1452. započe zadnji rat tursko-bizantinski. Muhamed, da Srbiju u tom odlučnom času pridrži barem neutralnu, što je više mogao njegovaše Gjorgja; odpravi mu Maru, njegovu sestru a udovu Muratovu, obdarenu znatnim imanjem, i potvrdi mu sva posiedovanja, što mu biaše Murat podielio. Konstantin XI., zadnji iztočni car, čim spozna namiere Muhamedove, umah zaprosi pomoć od zapadnih sila, obećavši jim, da će se katolikom proglasiti. Čega radi ove mu dadoše rieč, da će ga dovoljno pomoći, ali mu ju ne održaše. Sam Papa i Mletčani, akoprem težko zabavljeni ratom u Lombardiji, poslaše mu na vrieme nekoliko galija i nješto bojne sprave; te 13. prosinca 1452. u Sv. Sofiji bude svečano proglašeno siedinjenje iztočne sa zapadnom crkvom. Jedva 6. trav. 1453. dodje Muhamed glavnom silom (160.000 vojske, 86 galija, i prieko 300 manjih brodova) pred Carigrad, i odmah poče ga strahovitom vatrom iz svih strana lupati i skončavati. Car i branitelji, akoprem na broju odveć slabi, vitežki ga ipak dočekaše i silno odbijahu; ali se od neprestanih napora do mala njihova snaga ulomi. Tad Murat udari svom silom na juriš.

Digitized by Google

Turci prikriju gradske zidine, i strahovitim trepetom srušiše iztočno carstvo (29. svibnja).

Po pobiedi Muhamed svrati svoju vojsku na Grčku, onda razkomadanu na više oblasti, i sliedeće godine oblada ju. Navali pako na Skendrbega, ali ga ovaj više puta potuče, i na bieg prisili, dok najskoli videć se sama proti svoj ogromnoj sili aziatičkoj, izdana od svoga netjaka, zavadjena s Mletčani, s Turci se pomiri, i prodje u Italiju na pomoć Ferdinandu napuljskomu proti Angjovincem. Dodje sada red na Srbiju. Muhamed potraži od Despota, da mu sve zemlje Stiepana Lazarovića izruči, a obeća mu otčeva imanja i Sofiju. Gjorgj upotriebi sada sve moguće načine, da toliko pri sebi zadrži poslanika turskoga, koliko mu trebovaše za ubaviestiti o tom susiedne moći, pribaviti si njihovu pomoć, i svoje tvrdjave vojnici i hranom oskrbiti; no Turčin, dosietiv se privari, ode. Despot, da nesriećі izmakne, odmah svoje blago i najplemenitije obitelji srbske odpravi u Ugarsku, narod pako skupi u tvrdjave, te napokon i on sam prodje u Ugarsku, da čim prije od Hunjada pomoć izprosi. Početkom god. 1455. oba odpraviše svoje poslanike (za Despota Junij Gradić Dubrovčanin) na sve oblasti evropejske, da jih mole za to veću i napriešniju pomoć. Mletačko vieće 15. veljače odgovori jim, akoprem je s Turci u miru, ako pristanu druge oblasti na rat, i ono da će rado pristati i svoje dužnosti izpuniti. Muhamed medjutim navali na Srbiju, i poslav k Carigradu do 50.000 zarobljenika, da si u onoj okolici prirede stanove, stade otimati njekoje tvrdjave, i obsiede Smederovo. No kad doču, da se približuje vojska Hunjadova i Despotova, ode iz Smederova, i pobieže brže bolje u Drinopolje, ostavljajući za sobom u Srbiji Firus-bega sa 32.000 vojske. Saveznici udare na Firusa kod Krusovca kraj Morave. te hametom mu potuku vojsku, a njega živa ulove. Sada prieko alpa provale u Makedoniju i u Tračiju, i zarobivši silni plien, kroz Bugarsku, pošto uzeše i razoriše Pirotu i Vidin, vrate se u Biograd. Despot ipak tako se malo pouzdavaše u tu pobiedu, da malo kašnje ponudi Muhamedu 30.000 dukata danka samo, ako ga mirna pusti, a ovaj poprimi tu ponudu i sklope mir *(Hammer II.)*.

Sliedeće godine nastojahu brižljivo sve oblasti evropejske o silnom savezu proti Turčinu; ali nutrnji razdori u Ugarskoj sve pokvariše. Ulrih Celjski najpogrdnijimi načini iskaše Hunjada pogubiti i pred kraljem ocrniti, no ruglo pade napokon na njega, a Ladislav, pomiriv se s Jankom, potvrdi ga vrhovnim vodjom vojske ugarske. Medju to Muhamed prodre u Srbiju namierom prieko Dunaja provatiti u Ugarsku na osviete, i nenalazeć odpora od nikoje strane, osmieli se sa 150.000 vojske i 300 topova sam

Digitized by Google

Biograd obsiesti. Upravljatelj grada biaše Mihail Silagović, ujak Matie Korvina. Priskočiše namah u pomoć ovomu gradu Hunjad i Ivan Kapistranski, poklisar papinski, krstaškom vojskom, dušmana hametom potukoše i silno brodovlje njegovo popališe (21—22. srpnja 1456.), i iz Srbije do čista iztieraše (1). Ali njekoliko dana poslie te sjajne pobiede, što kroz toliko vrieme nije mogao ogromni azijat, to učini nemila nemoć, koja 11. kolov. svali slavnoga Hunjada, otu silnu bedenu, koju ruka božja doisto uzdigla biaše proti usilstvu i barbarstvu. Malo kašnje umrie i Ivan Kapistranski (23. list.) i s njim mnogo vojske, koja se do mala sa svim razidje.

Sultan stade sada, da sabere novu još silniju vojsku za dojduće pramaliće. Na tu viest uzdrma i prepade se Gjorgj, i umah zaprosi pomoć od susiednih država; no pokvare mu račune nješto ondašnje okolnosti evropejske, nješto nemiri nastavši u Ugarskoj, a nješto pako i poklisari papinski osvadom, da mrzi katolike i javlja Turčinu dogovore kršćanskih oblasti. Zahman pohiti tada Despot do Budima i Beča, da se kojim načinom opravda, i svoje svrhe postigne. Povrativ se u Srbiju, za kratko od jeda i grižnje umrie u Krievarici (*24. pros. 1456.*), gdje je i pogreben. Ostavi za sobom od Jerine svoje supruge tri sina, naime Grgura, Stiepana i Lazara, i dvie kćeri, Maru i Kantakuzinu. Jan. Šafařik kaže (*Glas. III. 239. VII. 226. IX. 279.*), da „ovaj dugo vladavši Despot srbski ostavio nam je posle cara Dušana najviše raznoga roda novaca“ te je i tu u Glasniku njekoliko njih obielodanio. Svi su srebrni, a nadpis njihov klimentički. Malo kašnje Novobrdo, gdje su se srbski novci kovali, pade u turske ruke, te 11. travnja 1467. prenesli su Turci novobrdske rudare u Carigrad i u pomorske prediele. Tim prestade kovanje srbskih novaca.

Po smrti Gjorgjevoj više jih se izjaviše kao baštinici njegova priestola. Medju njimi biaše i Papa Kalist III., koi pismom na oblasti evropejske netemeljito izjavi, da je Gjorgje, umirući bez potomka, darovao svoje zemlje rimskoj stolici (*Rainald. XVIII. god. 1458. 18.*). Ugarska pako zahtievaše Srbiju valjda s toga, što ju branjaše do sada proti Turčinu. Ali Gjorgje na smrti biaše svoju krunu ostavio starijemu od svojih sinova, naime *Grguru*, tim uvietom, da, pošto je sliep bio, u vlasti si pridruži svoju mater

(1) Republika Mletačka, odgovarajući 12. kolovoza na pismo stožernika Sv. Angjela, doda mu uz zahvalu, da je još druga pisma istom veselom viešću primila od stožrnika Ostrogonskoga, od biskupa Šibeničkoga i od istoga Hunjada, *nunciantibus felicissima nova victorie sue de Imperatore turcorum turpiter in fugam converso, dissipato robore gentis sue, ammissis tormentis et bellicis machinis et navibus, quascumque in fluvio Danubij habebat, partim captis et partim combustis.*

Digitized by Google

JERINU. Ova pako poče sama vladati; ali malo kašnje, kad si pridruži sina *Grgura* po volji muževoj,

LAZAR, treći njezin i Gjorgjev sin, jedini zdravih očiu, žudeć vladati, iztiera svoga brata Grgura iz zemlje, a ovaj ode u Sv. Goru, i postriže se kaludjerom *(Glas. XI. 126.)*. Kaže se, da ga je nješto poslie Lazar dao tamo otrovati *(Glas. V. 17.)*. Ostavi Grgur od sebe samo jednoga sina, imenom Vuka ili Zmaja. Jerina prozva sada despotom Stiepana, drugoga sina Gjorgjeva, koi je isto kao Grgur bio sliep. S toga Lazar, na nju se razsrdiv, pogubi ju u Rudniku 24. travnja, i bje pogrebena u Smederovu. Sad braća, Lazar i Stiepan, koji u tom gradu stanovahu, pomire se, i Lazar sam osta despotom srbskim. Sve to se je zgodilo prije 12. kol. 1457., čim ova braća dolaze nam, prvi pod naslovom *Despota* a drugi *Gospodina* u povelji, koju Lazar taj isti dan izruči obćini dubrovačkoj, gdje kaže, da su oba primili natrag poklad, postavljen od jurve priminutih svojih roditelja Gjorgja i Jerine u ruke kneza i vlastelstva dubrovačkoga, a da samo *gospodin* Grgur, stariji brat njihov, jošte nije svoje uzeo. U drugoj povelji od 29. studenoga iste godine pripovieda se, da su Lazar i Stiepan, onaj sam s despotovskim naslovom, sasvim nadomiereni bili glede onoga poklada. U trećoj pako povelji od 14. pros. iste godine iz Smederova spovieda Stiepan, koi se samo gospodinom zove, da su on i braća mu gospodin Grgur i despot Lazar primili sve, što je jošte ostajalo u Dubrovniku od istoga poklada. Vidiet je, da je i sam Grgur zapoznavao brata Lazara za despota, čim isti njegovi poklisari, odaslani u Dubrovnik po njegov dio onoga poklada, zovu Grgura gospodinom a ne despotom *(Mikl. 479.)*.

Muhamed, car turski, zahtievaše Srbiju za se, kao imanje darovano po Muratu Gjorgju Brankoviću doživotno, te se Lazaru zagrozi, ako mu ju odmah ne izruči. Lazar stade sada dogovarati se s Muhamedom; te obećav mu danak, dobi mir i uz njega natrag grad Kovim i još ine pobližje gradove, te tada se vienča na priestol. No malo kašnje umrie *(po lietopiscu kod Šafařik 78.-20. sieč. 1458.)*, možda iz straha od Turčina, i iz grižnje, što je od svih nenavidjen i priziran bio kao ubojica materin. Neostavi ploda svoga; a po njegovoj odluči zasiedne priestol žena njegova

JELENA PALEOLOVKA, kćer Tome despota Morejskoga i rodjakinja Ivana cara iztočnoga. Sultan odmah joj se vojskom zagrozi, ako ne pusti sve zemlje u njegovu oblast. Čega radi Jelena ode u Ugarsku, da zapita pomoć proti dušmanu i potvrdjenje krune za se ili za svoga zeta Stiepana Tomaševića, kraljevića bosanskoga. No jave se sada za priestol

Digitized by Google

i Stiepan, brat Lazarov, i Kata njihova sestra, udova Ulrika kneza Celjskoga. Matiaš, kralj ugarsko-hrvatski, na saboru u Segedinu *(studenoga 1458.)* smiri tu borbu, dopitav Srbiju

STIEPANU TOMAŠEVIĆU, a Stiepanu Gjorgjeviću doznači imanja otćeva u Ugarskoj. Sad Stiepan Gjorgjević, koi si medjutim uzeo biaše za ženu Angjeliju, kćer Aranita kneza Valonskoga u Arbanaskoj, ode u Sriem dopitan mu od Matiaša, i s njim se preseli tamo mnogo Srbalja, a još veće jih se u te strane u naprieda iz Srbije premiesti. Stiepan Tomašević pako, čim primi u Segedinu pravo na srbsku krunu. nastavi svoje namiestnike u Srbiji i u Raškoj, a punici Jeleni preda Smederovo, da s njim za života svoga upravlja. Ali svojim nesmotrenim ponašanjem do mala dosadi Jelena svojim gradjanom tako, da su primorani bili izabrati si za vojevodu Mihaila Bogevića, po materi u rodu s kućom despotovskom, uvietom, da s njom zajedno upravlja Smederovom uz godišnji danak za Turćina. Jelena učini se kao, da se je okanila svake vlasti bez i ma koje nezadovoljnosti, i ode prieko Dunaja u njeku pograničnu tvrdjavicu, i tu se nastani. No kad joj malo kašnje dodje na posiet Mihail, ona ga dade baciti u uze i u Budim povesti, da tamo bude za uviek u zatvoru čuvan. Sad Smederovljani, bojeć se Jelenine srdžbe, pozovu Turke u grad. Na taj poziv doleti umah Mahmud Paša, brat Mihailov, velikom vojskom, stavi svoju posadu u Smederovo, i obdariv gradjane, pridobi uz to Višesav, Golubac, Riešavu, Žrnov i Bielustienu (1459.). Stiepan Tomašević, ne nalazeći se još u dovoljnoj snagi Turkom se oprieti, pusti jim mirno sve te gradove, i s njimi učini mir. Tim pade mal da ne sva Srbija u tursko robstvo, čim od sada nemamo više ni jednoga despota na srbskoj zemlji. Matiaš na takove viesti jako se razljuti na kraljevića bosanskoga, što je iz nepomnje dao grad u nejake ruke i tim ga upropastio; i prisili ga, da prikine Bosna svaki odnošaj s Turci, i da njemu pusti sve tvrdjave bosanske uzduž Save; te tako se opet ta dvojica pomire. Sliedeće godine Silagović skupi vojsku na svoje troškove, i pokuša, da Turke iztiera iz Smederova, ali ga oni hametom potukoše i živa uhvatiše, te u Carigradu tielom razstaviše.

STIEPAN, drugi sin Gjorgja Brankovića, bude sada od Srbalja za despota, stanom u Sriemu, pripoznat. On je pribivao u Šiklešu suprugom i čadom, naime Gjorgjem, Marom i Ivanom; a njegovi vodje za obranu Sriema bili su slavni Stiepan i Dimitrija Jakšić i Vuk, jedini sin njegova brata starijega Grgura, koji su se neprestano borili s dušmani, i pobiedonosno odbijali jih. Stiepan pri starosti prodje prieko Dalmacije u Arbanasku, valjda da vidi, bili mu moguće bilo s ote strane dignuti narod proti Turćinu;

Digitized by Google

no videć za kratko, da mu sav trud u zahman, ode u Mletke, da kuša i tu oblast. Vieće mletačko 10. rujna 1475. zaključi to samo, da mu se dade 10 cekina na miesec za hranu a ujedanput svotu od pet mieseca za putne troškove do kuće (*Sec. Cons. Rog.*). Stiepan 1. listopada 1476. napisa list obćini dubrovačkoj, u kom se tuži, da je silno bolovao, i da se nalazi pri koncu svoga života, te da joj preporučuje svoju ženu Angjeliju i sinove Gjorgja, Maru i Ivana, jer da jim ne ostavlja za sobom ni ma kojeg imetka ni sama pokućstva (*Mikl. 518.*). Stiepan umrie van svoje zemlje, ali tielo njegovo žena i sinovi prenesoše u Sriem (*veljače 1486.*), i položiše ga u crkvi Krušedolskoj, kô što sviedoči povelja Ivana njegova sina od 4. svib. 1496., čim veli da: митрωпωлітъ маѯимь (t. j. Gjorgje, sin Stiepanov) ... положи вь ніен (t. j. монастиру Крушедолу) светыѥ мощи отьца нашего благоуестиваго Стефана бывша куръ деспота тогда... владатель землѥ срьбьскіє. Stiepan sazida u Sriemu mnogo crkava i manastira, od kih najkrasniji Hopovo. — Prije smrti Stiepanove biaše si uzeo naslov i vlast despotovsku u Sriemu (1471.) gorpomenuti sinovac Stiepanov

VUK GRGUREVIĆ. I Matiaš, kralj ugarski. pripoznavaše Vuka za Despota srbskoga. Vuk mu je liepo pomagao svojom četom u ratovih s Poljaci i s Turci, i tako na oružju biaše si osvietlao lice, da su ga zvali: *Zmaj Despot Vuk* ili *Vuk ognjeni*. Pomože navlastito Ugrom uzeti Šabac (20. *veljače* 1476.), god. 1470. sagradjen od Turčina radi slobodna prolaza prieko Save u Sriem i dalje, i tada povede svoje čete tja do Srebrnice, koju strašno poplieni; a sliedeće godine prodrivši Turci prieko Bosne i Hrvatske do južne Štajarske, dočeka jih na povratku Vuk, potuče jih, u bieg stiera i veći dio plena jim oduze. Za te zasluge Matiaš naimenova ga Despotom raškim, i g. 1478. darova mu Slankamen (1). G. 1482. Pavao Kinižki kod Golubca suzbi Turke; a kad jim dodje na pomoć Skender, vojevoda Smederovski, polete i Pavlu na pomoć Vladislav Rozgoni zapoviednik biogradski i Vuk, i složno razbiju Skendera tako, da se je jedva, bižuć u Smederovo, spasio. I vieće mletačko jako je cienilo bojnu vieštinu Vukovu, čim mu je 25. kolovoza 1478. nudio, da stupi svojom četom u mletačku službu (2). Umrie u boju proti Turkom, i ne ostavi ploda s že-

(1) Mletčani, odgovarajući Vlatku, hrcegu Sv. Save, još zovu Vuka kraljem bosanskim: *nobis videretur necessarium, quod excellentia ipsius domini se intelligeret cum serenissimo rege Bossine, illustri Boicho filio condam illustris despoti Servie (Sec. Cons. Rog.).*

(2) Evo toga zaključka: *Magnum est nomen et reputatio apud Turchos, et item magna est virtus in re militari Despoti Vuchi Servie, qui servire cupit nostro dominio, et*

Digitized by Google

nom svojom Barbarom (1485.). Po smrti Vuka povratiše se iz Erdelja u Sriem Angjelija i nje sinovi Gjorgje i Ivan, te se

ANGJELIJA odmah proglasi despoticom srbskom. Ujedno s materom nošahu naslov despotovski i nje sinovi. To nam sviedoči povelja izdana 3. studenoga 1495. u Kupiniku, gdje je stolovala, kojom se ta *despotica* Angjelija i *despoti* Gjorgje i Ivan obvezahu davati svake godine manastiru Sv. Pavla na Sv. Gori 500 zlatnika (*Mikl. 540.*). Gjorgje po smrti Matiaševoj (1490.) često se je inadio s Nikolom Ujlakom zapoviednikom beogradskim, što je ne malo prudilo Turčinu, kad je na Jajac pošao. Vidiet je, da se je Gjorgje na svrhi god. 1495. ili početkom sliedeće pokaludjerio, kô što nam povieda lietopisac kod Šafařika (*Pám. Dřev. Písem. str. 64.*), te uzeo ime Mažima, čim u povelji 4. svibnja 1496., izdanoj u Brkasovu, kojom brat mu Ivan daruje njekoliko sela manastiru Krušedola, ovaj se sam zove: самодержавнiи господинь ꙁемлѥ сръбъскiе Iωаннь деспоть (*Mikl. 541.*). Od istoga despota Ivana ostaje nam još jedna druga povelja od 23. srpnja 1499., kojom prima u svoju zaštitu manastir Svimenski, obećavši mu, da će ga za sada po svojoj moći podpomagati, a u naprieda, ako postane *gospodarom Srbljem*, da će mu sve dare i povlastice, što mu je učinio died njegov Gjorgje, obnoviti i potvrditi (*Mikl. 542.*). Malo prije smrti Angjelija pokaludjeri se; te ova u narodu svom vrlo poštovana žena bje poslie pokopana blizu muža u crkvi Krušedolskoj. Despot Ivan pako rodi s Jelenom, kćerju Stiepana Jakšića, jedinicu Mariju (*Glas. V. 17.*), koja se udade za Ferdinanda Frangipana, i s njim je rodila Stiepana, župana modruškoga i Katerinu suprugu Nikole Zrinskoga, bana hrvatskoga. Ivan preminu 10. pros. 1502. (*po Mikl. 548. i Šaf. Pám. 82., a po lietop. u Glas. XI. 154. 10. pros. 1503.*). Malo dana prije poslao biaše svoga brata Mažima, da prosi pomoć od Mletčana proti Turkom, s kojimi su tada rat vodili, ali sve badava (*Mar. Sanuto.* stud. 1502. str. 222.). Od njegove žene Jelene, koja se podpisuje деспотица срьблемь, imamo povelju od 11. lipnja 1502. iz Budima, kojom se obvezivaše svake godine davati manastiru hilandarskomu od svoga slaba imetka 100 dukata, samo da joj se поє параклись и лутоурьгїа i td. (*Mikl. 546.*). Iz žitja arhiepiskopa

---

per neminem melius arceri et reprimi possent incursiones hostium, quam per hunc Capitaneum cum bono et valido equorum rassionorum numero. Iccirco Vadit pars, quod Collegium per auctoritatem et jussum huius consilij teneatur et debeat per illam viam et medium, quod existimaverit accommodatius et magis idoneum et secretum tentari faciat suprascriptum dominum, et ingredi in practica conducte illius. Et sciscitata illius mente et intentione tam circa conductam, quam circa reliquas conditiones, cum eo quod habebitur, veniatur ad hoc consilium. + 84—2—1. (Sec. Cons. Rog.).

Digitized by Google

Mažima (*Glas. XI. 125.*), u svietu Gjorgja, sina Stiepana Gjorgjevića i Angjelije, vidi se, da po smrti brata mu Ivana despota, akoprem kaludjer i metropolit, stupi ipak na čast despotovsku isti

MAŽIM, privoljenjem kralja ugarskoga i naroda svog u Sriemu. Despotom ga zove i nadpis od god. 1514. kod Miklošića (*str. 549.*). Putova s materom u Vlašku k vojevodi Radulu, i tamo se podugo zabavljao na korist tielesnu i duševnu one zemlje. Prestavi se Mažim 18. sieč. 1516., i bude pogreben kod otca. Po smrti njegovoj proglasi se despoticom

JELENA, žena Ivanova, i vladala je do g. 1521., kad Turci uzeše Biograd (*Glas. V. 17.*). Tada, razliegavši se Turci po Sriemu, ostavi Jelena grad Kupinik, gdje je živila, i poda se biegu, te Sriem bez odpora bude strahovito porobljen i popaljen, a Kupinik do temelja razoren.

Ista dakle sudbina srbskomu narodu iz svoje nesložnosti u domovini i van domovine! Isto želiezna ruka polomi ga i snemože s jedne i s druge strane Dunaja, i kamogod je pred silnim dušmanom tražio spasa! no ta ruka, bila najsilnija i najusilnija, nije ipak kadra bila kroz tolike viekove i toli grozna stradanja ugušiti mu životnu žilu, satrti u njem blagu sviest prednje svoje slave, hrabrosti i samostalnosti. Ova se sviest, premda krvnim stolietnim pepelom pritisnuta, u narodu srbskom dapače uviek živa i jedra sveto pohranila, čekajući, da se Marko iz duga sna zbudi i svojim ju junačkim dahom oživi i ukriepi. A to se uživotvarati poče našim stolietjem s uzkrsnutim Markom, Karagjorgjem; uprav onda, kadno jaka trulost obuze već odavna mlitavu tielesinu njegova dušmana. Narode, koji odlukom providnosti božje stradaju, da kroz patje izperu griehe, ista providnost, uviek blaga i pravedna, na svoje vrieme diže iz pepela do najveće sjajnosti i slave. A to ona neće doisto uzkratiti i već dosta kaznjenomu narodu srbskomu; te tomu se je baš nadati doskora. čim postupno omrčanje polumiesečine na iztoku, a suvriemeno pomoljenje danice na zapadu već nam kaže, da će do mala onamo sve tmine obujati, a ovamo granuti najmiliji zraci sunca jugoslavjanskoga. Bog i viera.

Po smrti Jelene i Srbi u Sriemu ostaše bez despota iz do sada vladajuće porodice. No pet godina kašnje kralj Ugarski narinu jim za despota *Stiepana Berislova* (1526-7.), a za njim *Ivana Crnovića* (1527-8.). Nasliedi pako bezdespotstvo, tja do *Jakova Vasilievića Iraklijskoga* (1552-1563.), koi se je despotom srbskim proglasio u Vlaškoj i u Moldavskoj, gdje je stanovao. Medjutim gdješto se pojavljaju njekoji pod imenom Brankovića, ali ne od despotovskoga srbskog plemena Brankovićeva, koji si čast despotovsku prisudjaju, naime

Digitized by Google

Dimitrije Branković (1561-63.), a za njim

Gjorgje Branković (1563-96.), pak Gjorgjev sin

Avram Branković (1596-1630.). Od Danila, sina Avramova, rod se Ivan; a od Ivana pako

Ivan Gjorgje Branković (1688-1715.). Car Leopold I. za rata turskoga, da si Srbe priveže, prizna Ivana Gjorgja za despota srbskoga; no malo kašnje (1689.) dade ga baciti u tamnicu i odvesti u Egru, gdje je i umro (1). U njem se iztrgne isti naslov despota srbskih.

Padnućem Smederova (1459.) Srbska i Raška ostadoše roblje tursko; samo njeke malene česti carstva Dušanova na zapadu još za njekoje vrieme uz neprestani bojak i golemo stradanje slavno sačuvaše uviek napetu zastavu kršćansku proti usilnomu barbarstvu, zasluživši tim načinom, ne samo od naroda svog, no od cieloga kršćanstva najblažije divljenje i najiskreniju zahvalnost. Te česti prepadale su Arbanaskoj pri moru jadranskom. Tamo se u to doba zemlja srbska, od kopita turskog slobodna, dielila na tri poglavite oblasti, naime na mletačku, na onu kuće Crnoevića, i na onu kuće Kastriotića.

Poviest vladanja mletačkoga u stranah srbskih stoji uzko svezana sa srbskom, te nije ni treba o njoj ponapose probesiediti. O Crnoevićih i Crnojgori podalje ćemo poviedati u drugoj knjizi, gdje ćemo nastaviti i pregled poviesti Hrvalske i Srbske. Ovdie nam je samo dodati malo rieči o kući Kastriotića, koja, čim granu, doteče najveću slavu, no žalibože i do mala izceznu.

Čim je padala Baoševa a dizala se u Zenti Crnoevićeva kuća, u iztočnoj Arbanaskoj ojačivala se sve to više porodica Kastriotićeva i napokon tako se osilila, da već u drugoj desetnici petnaestoga stolietja, biaše sve druge tamo vladajuće obitelji pretekla i poda se spravila.

IVAN KASTRIOTIĆ može se smatrati kao temelj, na kom se podignu onaj sjajni narodne slave hram, što je malo kašnje, akoprem za kratko, tako veleliepno osnovati znao njegov neumrli sin Skandrbeg, ovaj pravi Herkul jugoslavjanski.

Ivan po nesrieći Kosovskoj, gdje je junački učestvovao, neprestano se s Turci boraše, i slavno susbijaše toga sveobćeg dušmana; no napokon, od silnog napora iznemožen, bje prisiljen predati mu u ruke sina najmla-

(1) U Glas. XV. 262—3. nalaze se dva njegova pisma na cara ruskoga Petra Velikoga; jedno od 19. veljače 1702. iz Beča, u kom moli Petra, da izvoli **свою Грамоту прислати ка Римска Кесара величаству ради свобождениꙗ моего уже ѡт. гі. летно ꙋзилищнои кꙋстодии**, ; drugo od 29. rujna 1715. iz Egre, u kom ište pomoć od istoga Petra, da se oduži.

Digitized by Google

djega Gjorgja i uz to godišnji danak, i samo tim načinom dobi mir. Vrieme pokoja upotriebi Ivan, da utvrdi svoje gradove, a Kroju navlastito, te da si priskrbi dovoljnu silu kod kuće a pomoć od izvanjskih oblasti, znajući dobro, da u dušmana nema viere, i da će opet prije ili poslie do okršaja doći. U ratove, što je Republika Mletačka vodila s zadnjim Baošićem, Ivan nije se nipošto pačao; u onom pako, što je imala sa Stiepanom Lazarevičem, Ivan stade na Stiepanovu stranu, i svojom vojskom podpomagao je težnje Lazarevićeve, akoprem su Mletčani sve načine upotrebljivali, da ga podmite i na svoju stranu naklone. No malo kašnje osmieli se Ivan oprieti se sve to većim zahtievom dušmanske neviere, te ova ga iznenada napadnu, gradove mu ote, a njega i tri ostala sina u sužanjstvo odvede. Ivan umrie god. 1432. Gjorgje, (rodjen 1404.) u mahumetskoj vieri odgojen i poturčen, čim stupi na zrielost, slavnimi se čini tako odlikova, da prem osamnaest godina star bje zdignut na čast sanžakatsku imenom

SKENDRBEGA ili kneza Aleksandra. Ali je Gjorgje u svom srdcu, akoprem tajno, otčevu vieru gojio i kršćanska obsluživanja, po što je mogao, niegovao i ovršivao; što ga je napokon potaknulo, da sa sebe skine kleti jaram i da ustane na osvetu otca, viere i doma, prve i najmilije svetinje na svietu. On dakle za rata, što je god. 1443. vodio Murat s Hunjadom, prisili tajnika Sultanova, da mu carski nalog izruči na zapoviednika u Kroji, po kom da mu taj grad bezodvlačno preda; pa čim Hunjad razbije Turke u Bugarskoj, izmakne iz turskog tabora i ode u Kroju, gdje po onom nalogu ovaj grad u svoju vlast primi. Sad, utvrdiv ga po mogućnosti, stade s malenom četom iz busija napadati na Turke dolazeće da predobiju Kroju; a kad si skupi dovoljnu silu, pozva na viće svoje rodjake i prijatelje, te zatim izvede vojsku proti dušmanu, i višekrat ga hametom potuče. Tako si u trideset dana cielu iztočnu Arbanasku podloži (*Hammer IV. 466.*). Nenadna srieća Skendrbegova težko smuti Mletčane a još veće kad jih zapita, da mu uz godišnji danak jošte povrate njekoja otčeva miesta. To tako strese one lakomce, da nisu se nipošto stidili javno obećati doživotno 100 duk. na godinu onomu, koi bi Skendrbega života lišio. U isto doba odpraviše dosta vojske u Skadar i galija u Drač, i strogo naložiše svojim knezovom u onih stranah, da svoje gradove što bolje mogu utvrde, i nad njimi bdiju. S druge strane pismom se i poslanikom obratiše i na Sultana, tražeć, da uslied medjusobnih uvieta kazni i iztiera onoga nemirnjaka iz Arbanaske (4. i 25. svib. 1448.). Malo kašnje odpraviše u Arbanasku Andriju Veniera nalogom, da zove Turke proti Skendrbegu, a kad to ne bi odmah izposlovati mogao, da mu ponudi mir i s njim do 1500 duk.

Digitized by Google

na godinu, ako jim pusti Danj, što jim biaše malo prije oduzeo, drugčije samo 500 duk.; a kad nebi mu ni to za rukom pošlo, da traži novcem i darovi iznevieriti mu Pavla i Nikolu Dukajince, glavne stožere sile Skendrbegove. Tada i Despot srbski, obnovivši rat s Mletčani, provaljivaše u Zentu. I s ovim pokuša Republika, da mir utanači ustupajuć Bar, Drivast i Budvu. Zato naloži istomu Venieru, da kad bi se s despotom pogodio, novcem navede Srbe, da odmah navale na Skendrbega. U isto doba zapoviedi Petru Loredanu, knezu Skadarskomu, da svom silom udari na Gjorgja, i kad nebi ga nikako mogao obladati ili upropastiti, niti bi nade bilo, da će mu do skora Turci u pomoć prići, da se s Skendrbegom u dogovore pusti, dok oni dodju (*27. lip. 1488.*). Eto ti makiavelizma u Mletcih sto godina prije, nego li ga onaj slavni Fiorentinac knjigom u sviet proturi. Turci rado primiše ponude i novce mletačke, te lipnjom dohrliše do Kroje, i urnebesom na grad udariše. Republika naredi tada, da se utočište uzkrati ne samo Skendrbegu, nego i zetu mu Tobiji, Dukajincem, i svim privrženikom Gjorgjevim. No Arbanasi kao biesni lavovi izsieku Turke na hiljade i na kratko prisile jih, da se brže bolje natrag povuku (*kolovoza*). Ta slavna pobieda prisili Mletčane, da zaprose mir od Skendrbega, čemu ovaj privoli, te bude sklopljen u Gjorgjevih taborih kod Lekše 4. list. Tim budu oproštene medjusobne uvriede; izplatiti će na godinu Mletčani Skendrbegu 1400 duk. za Danj; bit će slobodno Mletačkim podložnikom u najam uzimati sela i baštine u Arbanaskoj, a Gjorgje moći će iz Drača izvažati bez carine plaćati do 200 tovara soli i sukna; jedna strana neće primati zločince druge; svake godine dati će Republika Skendrbegu odielo grimizko, a ovaj njojzi dva zečara (zečarska psa) i dva jastreba. K tomu obeća Skendrbeg, da će odmah krenuti na pomoć vojski Hunjadovoj, a Republika mu se obveza, da će mu za to dati u zajam 1400 duk. Ali Hunjad porani na Kosovo, i još 17. list. udari na Turke, te bude poražen. Da je Hunjad Skendrbega počekao, doisto bi Turčin bio otišao razbijene glave (*Hammer* IV. 458.).

Od sada često su Turci na Skendrbega udarali, ali njhove sile nikada nisu kadre bile pokoriti ga. Po predobitju Carigrada (1453.) na izmaku iste godine navališe na njegove zemlje, i akoprem ga Republika u tom času sama i bez ma koje pomoći pusti, i uz to svojim zapoviednikom na moru i kopnu zapoviedi, da se strogo neutralnosti drže, Gjorgje ipak ne klonu duhom ni mišicom, nego i tada junački obrani dom i vieru. Godine 1456. Mletčani se zavadiše s Lekom Dukaincem, te ovaj, pomoćju kralja napuljskog, ote jim Danj, i smaknu kneza mletačkoga. Republika udari sada

Digitized by Google

istim putem kô što prije proti Baoši, Crnoeviću i Skendrbegu, oglasiv ucienu od 1500 duk. za Leku živa, a 1000 za mrtva. Ali i sada ne podje joj za rukom to gadno i sramotno dielo. Arbanasi znali su svoje cieniti i za tudjim se nelakomiti. Napokon budu Mletčani po Skendrbegu povedeni s Lekom i braćom njegovom sklopiti mir (19. veljače 1458.). Dočim je ta borba trajala, Turci opet udariše na Skendrbega i potukoše ga, no on se spasi u Kroju, i odatle slavno odbijajući juriše, na kratko iz zemlje jih iztiera (*list Kalista III. od 10. ruj. 1457.*). U tom ratu Turci oteše Leki goru *Sati* sa tvrdjavom, a Skendrbeg Turkom ju preote; no Mletčani, kim ju uzeo biaše Leka, sada ju potraže od Gjorgja kao dobro svoje (*7. svibnja 1459.*). Biediše ga i s toga, da se dogovara s kraljem napuljskim, kako bi mogli Mletčanom Arbanasku iznevieriti. No Skendrbeg, potrebujuć mira, da se od pretrpljenih škoda oporavi, dobrovoljno izruči Mletčanom ono miesto, ali jih u isto osviedoči, da ga je silom Turkom odtrgnuo, i da se ufa, da će mu ga Republika povratiti istom kad se dobro obaviesti o pravu njegovu. Želeći pako priteći na pomoć svomu prijatelju Ferdinandu, kralju napuljskomu, proti Angjoincem, prista sada na mir ponudjeni mu od Mahmuda, i ode u Italiju; odakle se kašnje vrati lovorom slave okrunjen, da se pripravi na nove ratove s kletim gaziteljem viere i prosviete.

Godine 1463. Turci, pošto strovališe bosansku kraljevinu, provališe namah u primorje. Mletčani, da spase svoje zemlje, brižljivo su radili o tom, da se sdruže svi vladari u tih stranah. No Turci svojom nenadnom navalom raztave jih, i to prisili Gjorgja, da se na novo s njimi pomiri, obećav jim pomoć u ratu (*kolovoza*). Ali se taj mir mogao za čas prikinuti. Dvanaestoga rujna 1463. ugovoriše savez Mletčani s Matiašem kraljem ugarskim proti Turčinu u Varadinu, te pozvaše Gjorgja na taj obljubljeni pir, obećavši mu novčanu i vojničku pomoć (*20. kolovoza, 18. rujna, 13. prosinca*). Da ga to lakše primami, Republika mu 25. istoga rujna izruči povelju, kojom protegnu pravo na vlastelstvo mletačko podieljeno Ivanu njegovomu sinu, već naimenovanu vodjom u Arbanaskoj proti Turčinu (*nobilis civis Veneti de nostro maiori consilio, capitaneus expeditionis in partibus Albanie contra Teucros*), i na nasliednike njegove. Čim se zametnu rat po kopnu i po moru, Skendrbeg stade skupljati sve svoje sile, da na ugodno vrieme stupi u to bojno kolo. No Matiaš, pošto pridobi Jajce i malo kašnje oslobodi od napada turskoga, odveć malo se brinuo za stvari turske, a mnogo više za češke i austrijanske. Mletčani s druge strane svu svoju silu upravljahu u iztok, gdje su jake rane zadavali gorostasnomu dušmanu. Prem početkom god. 1466., navabljen po silnih pripravah mletačkih i papinskih,

Digitized by Google

prekrši Gjorgje mir, što ga tri godine prije biaše s Turci sklopio. Na prošnje nadbiskupa Dračkoga Mletčani oskrbljaše ga tada novcem, vojskom i bojnom spravom. Turci na tu viest sunuše odmah na Skendrbega, ali jim on dvie vojske u malo dana hametom potuče, i potiera u bieg. Već sedmoga lipnja Republika liepo mu se radovaše na te pobiede njenom pomoćju izvojevane, i naredi mu, da pomogne vodjam mletačkim srušiti *Valme*, što su Turci nad Bojanom sagradili, da galijam preprieče prolaz po toj rieci. Ali malo kašnje dodje sam Mahmud golemom vojskom pod Kroju, i tvrdo ju obsiedne. Skendrbeg, da si proti toli silnomu dušmanu dovoljnu snagu priskrbi, izruči Kroju Mletčanom, da mu ju brane, a on ode u Italiju prositi pomoć od Papa i od drugih ondješnjih oblasti. Republika te njegove prošnje jako podupiraše kod rimskoga dvora (*29. studenoga*), i u isto doba junački branjaše Kroju. Vrativ se Gjorgje iz Italije dovoljno oskrbljen, nastavi rat sve to većim uspiehom. Sliedeće godine Turci se obrate na Skadar. Skendrbeg odleti mu odmah na pomoć, i prisili dušmana u krvavi bieg. No od silnih napora sasvim onemožen, malo kašnje poboli u Lekši, i tu preminu (*sriečnja 1468.*). Smrtju Skendrbegovom utrnu se zadnji cviet jugoslavjanskoga junačtva za prvo doba naše narodne slave; a mislim da je taj cviet od svih naših i najkrasniji bio, čim nemamo u poviestnici našoj junaka, koi se je tako dugo i pobiedonosno, a s toli slabimi sredstvi i mal da ne uviek bez ikoje pomoći, borio proti najsilnijoj oblasti onoga vriemena, i koi je toliko pretrpio za krst slavni i slobodu svoje mile domovine. Slava mu i viečni u narodu spomen!

Republika, dočuv smrt Skendrbegovu, odmah odasla u Arbaiju Franju Kapela nalogom, da podje k udovi i sinu Gjorgjevu Ivanu u Kroju, i da jim reče, da, ako se ne uzdaju održati grad proti dušmanu, njojzi predadu ga za obranu, a da će jim ga ona bezdvojbeno koncem rata povratiti (*13. veljače*). U isto doba odpravi kući i biskupa Dračkoga, preporučujući mu, da do živa boga nastoji, da se Kroja i sve tvrdjave Skendrbegove što bolje utvrde i učuvaju. Sada Mletčanom podje za rukom dignuti proti Turkom Usunhasana kralja prsiskoga, i tako sva sila turska na onu se stranu obrati. G. 1474. udare Turci na Skadar; no Ante Loredan, knez Skadarski, i sami Skadrani nečuvenim primierom najsjajnijega junačtva odbijajuć neprestane dušmanske juriše, spase grad. Prem travnja 1477. sanžak Dobriski pokuša, da si Kroju oblada. Gradjani ga liepo dočekaju, i obnoć juriš na tabore turske učine, ali odbijeni budu, i sam knez mletački, u što svoju družinu poplašenu hladnokrvno hoće da skupi i na junački odpor ohrabri, poginu od dušmanske vatre. U isto doba nasrnu Turci, jedni na Crnoevića

Digitized by Google

a drugi iz Bosne kroz Hrvatsku i Kranjsku provale po drugi put u Furlansku, sve naokolo robeć, paleć i taruć. U tom metežu potuku Crnoevića, iz Furlanske silnim se plienom povrate, a Kroju napokon prisile, da jim se uvietno, od glada samo, predade (*15. lipnja 1478.*). Niti se drže zadate viere, no siku posadu na komade. Sad sam Muhamed stade na čelo svojih paklenih četa, ode na Skadar, i 2. srpnja tvrdo ga obsiedne. Branjaše ga tada Antun *de Lege*, junak, komu onda u plemstvu mletačkom sbilja nije bilo para. Dvadeset drugoga i trećega srpnja Antun na očigled Muratu slavno odbi neprestano jurišanje golemim porazom neviernoga dušmanina. Sad Turci, šireć se po Primorju, Drivast i Lešku predobiju, a Crnoevića iztieraju iz zemlje. Republika, i drugdie težko uzkolebana, a na same svoje sile naslonjena, nezna više kako, da toj azijatskoj sili odoli, te hoćeli nećeli prisiljena bje od Turčina zaprositi mir. I dobi ga, ali uz golemu žrtvu. Po tom miru (*25. siečnja 1479.*) u Arbanaskoj osta joj samo Kotor, Budva, Bar, Ulčinj i Drač, a sve drugo Turkom. Drač izgubi pako g. 1501. a Ulčinj i Bar g. 1571. Samo Kotor i Budvu sačuva do konca svega.

---

§. 11.

B o š n j a c i.

U obće misli se, da je Bosna primila svoje ime od rieke, koja se tako nazivlje, i sieče ju na dvoje iz juga prama sieveru, izviruć izpod planine Igmana, kod Blažuja dva sata od Sarajeva, i utiečuć napokon u Savu. Costantin Porphyrogenit jest prvi, koi ju spominje imenom *Bosona*, i daje joj odveć malo prostora s desne i s lieve strane one rieke, čim taj prediel naziva Χωρίου.

Kad su se u polovini VII. vieka Hrvati i Srbi naselili s ove strane Dunaja, Hrvati prisvojiše si sievero-zapadni dio te zemlje, gdje sbilja nalazimo njekoliko hrvatskih županija. Iztočno-južni njezin dio zauzeše Srbi. Što *hrvatska Kronika* i *pop dukljanski* pišu o prvoj dobi bosanske poviesti, to se ne daje nikako vierovati, čim se većim dilom protivi ondašnjim spomenikom hrvatskim i srbskim.

Bela II. sliepi, Ugarski kralj, god. 1127. uze si za ženu Jelisavu kćer Uroša velikog župana raškog, a ova doni mu za miraz onaj iztočno-južni srbski dio Bosne, koi se tada zvao *Rama*, od rieke istoga imena,

Digitized by Google

koja izvire kod Varvare izpod planine Draguše i utiče u Neretvu. Bela privuče Bosnu k rimskoj crkvi, i dade joj za biskupa, stolicom u Kreševu, njekoga Vladislava, podčinjena nadbiskupu Dubrovačkomu. Od tada nalazimo Bosnu na dvoje razdieljenu, naime na višju i na nižju iliti Ramu. No ugarski kraljevi u naprieda, odbacivši iz svoga naslova ime Bosne, uvedoše onaj Rame za cielu na njih spadajuću zemlju, i staviše svoje banove nek bi tude neograničeno vladali. Nasliednik Bele II., Gejza, povieri Ramu ili nižju Bosnu *Beli* ženinu stricu, da s njom upravlja kao ban, te do mala naimenova ga ugarskim palatinom. Za Belom dobi Ramu Gejzin brat *Ladislav*, koi umrie god. 1162. Medjutim višjom Bosnom vladaše

BORIĆ, koi se god. 1154. pusti u rat sa Dubrovčani radi Milovana ondiešnjeg biskupa, koi je nastojao svom moću, izmaknuti se vrhovnosti nadbiskupa dubrovačkog, a stavit se pod onu Splietskoga, komu je i prije ona država pripadala. Dubrovčani potuku Borića, i tim ga prisile, iznovice svoju crkvu dubrovačkoj podložiti (1). Emanuil, car iztočni, pridobivši Hrvatsku i Dalmaciju, natiera i Borića pod svoju vlast. Po smrti Emanuila Bela III., ugarski kralj, priuze Grkom ne samo Hrvatsku i Dalmaciju, no i Bosnu, i cielu dade ju,

KULINU sinu Borićevu, da s njom banuje (1180.). Odmah s prva prikaže se Kulin kao vatreni štovatelj katoličke viere, te zato Teobald, papinski poklisar u ovih strana, u poslanici na njega pisanoj od g. 1180., uzveličuje *„magnitudinem liberalitatis et gloriæ vestræ“*. Kulin liepo se je gledao sa Dubrovčani, i 29. kolov. 1189. obećav jim, uviek se prave viere držati, dopusti jim, slobodno i siegurno po njegovoj zemlji trgovati. No god. 1191. Rimska stolica po nagovoru Petra III. prvostolnika Splietskoga skloni opet pod vrhovnost splietske crkve bosansku biskupiju. Ta nezgodna naredba težko smuti Kulina, te iste godine posla u Rim Bernarda nadbiskupa Dubrovačkog s liepimi darovi za Papu i nalogom, da tamo izposluje ukinutje te naredbe. Možda što nije uspio u svojoj nakani, ili da se je pustio svesti od svoje žene, sestre Stiepana Nemanića velikoga župana srbskog, koja obljubila biaše bogomilsku (patarinsku) vieru, Kulin primi se obrane bogomilske sliedbe, i s njim se u tom složi Daniel biskup

(1) Čini se, da je Borić, još prije rata medju Ugri i Grci, zauzeo bio cielu Bosnu, čim veli *Cinnamus (knj. III.—V. Lucius. De Reg. lib. IV. cap. 3.)*: *Ad Savum cum venisset* (naime Emanuil) *ad illud inde flumen deflectu nomine Drunam* (Drinum) *quod superiori e loco factis ostiis Bostnam a reliqua Servia dividit, cæterum Bosthna imperio non subest Servie Archizupano* (t. j. Stiepanu Nemanji), *sed gens tum temporis moribus suoque magistratu agebat.*

Digitized by Google

bosanski i kćer Miroslava, kneza zahumjskoga, baštinica otčeva priestola *(V. Theiner V. M. S. M. god. 1199.)*. Emerik, kralj ugarski, čim siede na otčev priestol, po nagovoru Bernarda, prvostolnika splietskog, prisili Kulina ići u Rim k papi, da se tamo opravda od šta su ga tužili, da je bogomilom postao. Poboja se Kulin sbog svoje vlasti, tim većma, što u to doba Andrija, Emerikov brat, vojevoda Hrvatski i Dalmatinski, pridobi Humje i još njekoje na okolo mu ležeće prediele i pod svoju vlast spravio istu Ramu, te ode u Rim, i potajiv svoja uvierenja, izkaza se Papi kao pravi katolik, i pod zakletvom obeća, unaprieda niti slieditи bogomilski nauk, niti bogomile trpiti u svojoj zemlji.

No čim se Kulin vrati iz Rima u Bosnu, za buna, koje nastadoše medjutim u Ugarskoj medju Emerikom i Andrijom, ne bojeć se više njihove vlasti, na skoro posta još žešćim braniteljem krivovierника, koji se tada silno u Bosni uzmnožiše. Inocent III., razumievši ne samo od Vulkana (1199.) vojevode srbskoga, već i od Splietskog prvostolnika, da se je Kulin opet povratio na bogomilstvo, prokune najprije Daniela biskupa bosanskog, a i s njim sve njegove sliedbenike; a za dokončati taj metež, napisa list 11. list. 1200. na Emerika kralja, nek usili Kulina, sve krivoviernike protierati iz Bosne, i sama Kulina nek svrgne s časti, kad ne bi se odmah okanio iste sliedbe, ili da ga na bolje natiera. Bernardu pako nadbiskupu splietskomu dade istovriemenito oblast, lišiti Daniela biskupske časti, ako se nepokori, i u tom slučaju, da svake nedielje javno u crkvi prokune Daniela biskupa bosanskoga. Emerik po papinskom nalogu zagrozi se Kulinu, da će ga, ako li ne ostavi krivovierstvo, iz Bosne izagnati; što prisili Kulina, na miesto Danila već mrtva, postaviti biskupom Radogosta, i uputiti poslaničtvo Papi s darovi za izjavit mu svoju podložnost prama Rimu, i s molbom, upraviti svoga poklisara u Bosnu, koi bi se ovamo starao za obraćenje bogomila. Iste god. 1202. posla Papa u Bosnu u tu svrhu Ivana *Casæmaria*, koi obrati na vieru ne samo Kulina, no medju mnogimi i njekakve kaludjere Sv. Vasilie. U skupšćini na Bolinom polju kod ricke Bosne (*30. trav. 1203.*) bosanski popovi, narodni zastupnici i sam Kulin obvezaše se papinskomu poklisaru prisegom, da će se držati prave viere po načelih, što jim on propisa. Ivan zatim ode u Ugarsku k Emeriku, vodeć sobom dvojicu od Bosanskih prednjaka, od iste skupšćine sabranih nalogom, da na njezino ime opet polože u kraljeve ruke jurve učinjenu prisegu.

Medjutim Kulin preminu (*koncem god. 1203.*). Za njegova upravljanja tako je bila plodnost i obilnost u žitu i u svačem, da se još danas u Bosni, kad se naznačiti želi koje srećno doba, kaže niekim ponosom *ele*

Digitized by Google

Kulinova doba. On prvi uvede državnu upravu i uredi ju po duhu ondašnjeg vriemena; mnoge inostrance pozva u svoju zemlju, oprediliv jim miesta prazna, gdje se poslie digoše liepe varoši i sela; dade kopati u Jagodini (*Naštići*) gvozdene i srebrne rude dvojici Dubrovčana, koji tamo sagradiše tvrdjavicu, za dugo vriemena nazvanu *mali Dubrovnik.* Nasliedi ga sin

STIEPAN, kô što sviedoči papinska listina izdana kolov. god. 1236. Ovaj se nalazio u dvoru Emerikovu god. 1203., kad tamo prispie poklisar Ivan sa ono dvojice bosanskih poslanika. U toj prigodi i Stiepan pod kaznom od 1000 marka srebrnih prisegom se obveže, da će se uviek čvrsto rimske viere držati a krivovierce tjerati iz Bosne na sve ruke. Emerik odmah obznani Papi o tom srećnom poravnanju bosanskih stvari, dodav mu, kako se sam „*Dominus illius terræ*“, naime Stiepan, obveza rimske naloge točno izvršiti. Poklisar pako savietova Papi, u Bosni više biskupa nastaviti, koji bi u naprieda kroz toli prostranu zemlju bolje izvršivati mogli svoje pastirske dužnosti, paziti na neprijateljske zasiede i čuvati neočkvrnivost onoga plemenita naroda; na što se ipak ne uze opaz ni tada ni poslie s golemom škodom zapadne crkve. Za ovoga bana nasta strašni križoboj proti Albigezom u južnoj Francuzkoj, gdje se je proti toj sliedbi, koja je glede vieroizpoviedanja u tiesnom savezu stojala sa bosanskimi bogomili, od strane katoličkih crkovnjaka svaka nečoviečna okrutnost i sila upotriebila. Naravno ugarski dvor nije mogao odobriti to nasilno i divlje ponašanje rimskih iztražitelja (1208.), te zato je s prva uzmicao pred papinskim zahtievom, da se i na bosanske bogomile križoboj digne. S toga dogodi se, da se je broj njihov, kô što inudje, i ovdie od dneva do dneva pomnožavao, i tako, da su si do mala izbrali svoga osobitoga nadbiskupa ili papu. Čuvši to Onorij III., prosinca god. 1221. obrati se na kralja Emerika i na sve nadbiskupe i biskupe ugarske, a navlastito na Oštrogonskoga, naloživ jim strogo, ustati proti Bosni kao najgadnijemu gniezdu nevierstva, i listom svoje podanike dignuti, te složno na te neviernike udariti. Ta neprestana podurkanja papinska navedoše napokon Emerika, da si preduzme izčistiti Bosnu od Bogomila. Već se bavio tada (*od god. 1219.*) u Bosni papinski poklisar Akoncij, uredjivajuć svećenstvo, a kupeć krstaše. Tri godine se latio on toga posla uzalud u Bosni, gdie i umrie god. 1222. od napora, što je stavio u tu svrhu. Pošto težnje Akoncijeve ostaše bez dovoljna uspieha, Andrija, ugarski kralj, povieri Ugrinu, nadbiskupu Koločkomu, preobraćenje ili satarenje bogomilske sliedbe, uvietom, da mu bude ono zemljište, što bi proti njim predobio. Ugrin, dopuštom papinskim (*svibnja 1225.*), skupiv

Digitized by Google

krstačku vojsku, junački udari na bogomile, i mnogo jih privede silom na katoličku vieru; njekoje pako oštro kazni, a još više jih izagna iz zemlje ili prisili izselit se; što mu pribavi papinsku pohvalu, i obodrenje, da to slavno poduzetje sa svime do kraja dovede (*15. svib. 1225.*). Iste godine nagovaraše Onorij bosanskog bana Stiepana i njegovu ženu Jelisavu, da strogo postupaju proti bogomilom (*Ark. II. 6.*). U to doba nagrnuše i u Bosnu Dominikanci, za svesti na pravu stazu one krivovierce, te upav podje jim za rukom, priobratiti na vieru katoličku mnogo svietine. I Koloman, mladji sin kralja Andrije, prodre s vojskom višekrat u Bosnu, i protiera mnogo bogomila iz te zemlje, a u isto doba tako prestraši

MATIJU STIEPANA NINOSLAVA (po Adamu Bzoviu *Nikolu*), koi se po smrti bana Stiepana u nastavših bunah proglasio biaše bosanskim banom pomoćju bogomilskom a bez dozvole ugarskog kralja, da se je na vieru katoličku brže bolje obratio. Listopada g. 1233. Grgur IX. uze Ninoslava pod svoju i Sv. Petra zaštitu, i obeća mu, da, ako se vierno uzdrži naprama rimskoj stolici, odsele neće smieti nitko dirati u njegovo pravo. U isto doba Papa priporuči ga Kolomanu, nek bi ga branio proti onim Bošnjakom, koji iz jeda, što je prošao na vieru rimsku, žele mu oteti one zemlje, što su imali njegovi predji (*Arkiv. knj. II. s. 7.*). Ninoslav dade sagraditi grad Bosnu blizu Serajeva, i položi kod Dominikanaca pečuhskih novce za gradjenje stolne crkve katoličke u Bosni i biskupskog stana. No vidiet je, da malo kašnje Ninoslav opet se povrati na bogomilstvo, čim isti Papa u listu od 8. kolov. 1236. na Sebislava, kneza usorskoga i sina pok. bana Stiepana, komu Ninoslav ugrabi otčevi priestol, spovieda, da je ovaj sam u Bosni kao lier medju trnjem, i zato pripoznav velike njegove zasluge, prima ga pod svoju zaštitu. Budući tim većma osiliše Bogomili, obodri Grgur IX. ugarskoga kralja na rat proti njim i Banu, a Ivanu Ponzi Niemcu, biskupu bosanskomu (*od god. 1234.*) i od sada svomu poklisaru u Bosni, naredi, da u istu svrhu kupi vojsku u Ugarskoj. Koloman, Belin brat, vojevoda slavonski, provali zatim u Bosnu, i ponješto slomi snagu bogomilske sliedbe, što mu pribavi papinsku zahvalu (*1238.* i *1239.*).

Ninoslav liepo se je pazio sa Dubrovnikom, te god. 1236. podieli mu ista prava trgovačka u Bosni, koja je uživao za Kulina, a 22. ožujka 1240. bivši u tom gradu opet mu obeća, s njim vieke mirovati, te u pravdi živieti, i kako što se činilo prije, da i od sada Dubrovčani slobodno putuju po njegovoj zemlji bez plaćenja ikoja desetka ili kojeg drugoga nameta, i da će jih on braniti proti kralju raškomu. Za ovoga bana god. 1242. Tatari, prešavši iz Hrvatske i Dalmacije, udare na Bosnu, i oplienivši ju,

Digitized by Google

mnogo naroda sataru i zašužnje, pa putem Srbije prodru u Bugarske zemlje. Po toj navali bogomili kao oporavljeni stanu se opet jako širiti po Bosni, Sada Benedikt, koločki nadbiskup, ponudi papi, da će na njih dignuti krštačku vojsku, ako podčini njegovoj bosansku crkvu. Inocent IV. pristane na tu želju, a Benedikt god. 1246. navali na Bosnu, junački udari na patarene i razbije ih; mnogi poginu, više jih se obrati, a njeki razbiegnu se.

Medjutim zarate se Spliet i Trogir s toga, što su si Trogirani prisvojili bili njekoje Splietu pripadajuće zemlje ležeće u kotaru Trogirskom. Izza duga prepiranja neimajući Spliet dovoljne snage za nadvladati neprijatelje, pozva na pomoć bana Ninoslava. Sadje ban u primorje s vojskom, a Spliet mu se obveže za izplaćenje bojnih troškova, i izabra ga za svoga kneza. Popalivši Ninoslav Trogirski kotar, Trogirani uteku se Beli, ugarskomu kralju, za pomoć, a ovaj naloži odmah Dionizu Vialki, vojevodi slavonskomu, Spliet pokoriti, te kazniti. Dioniz 12. srpnja 1244. udari na Spliet, i jurišem ga prisili na težke pogodbe (*19. srpnja*). Ninoslav i Andrija, humski knez, saveznici Splietski budu kao neviernici kraljevi naročito izključeni iz pogodbe tada sklopljena mira. Iz lista Inocenta IV. na Belu od god. 1247. izlazi, da se je ovaj ugarsko-hrvatski kralj spremao nasrnuti na Bosnu, ali sliedeće godine isti Papa naredi koločkomu nadbiskupu, da nepostupa neprijateljski proti bosanskomu banu Ninoslavu, pošto se je ovaj držao za istinitoga privrženika viere rimske, a da je prije s razkolnici samo radi toga držao, što su mu ovi pomagali proti neprijateljem. O Ninoslavu nemamo više poviestničkih viesti, izim povelje, koju kao veliki ban bosanski izruči ožujka 1249. obćini Dubrovačkoj, kojom podieli joj još veće trgovačke povlastice u Bosni, i gdie prikazuje nam se jošte u velikoj moći i banskim dvorom sjajno uresenim (*Mikl. Mon. Srb. str. 32—34.*). Kada li je umro, to se nezna izviestno; no ipak što *Orbini* i *Prudentius* pišu o Stiepanu Kotromanoviću, to se uzeti može kao puka izmišljotina (1).

God. 1271. spominje se *Bela*, Stiepana kralja sestrić, kao vojevoda bosanski, naime *Machoviæ et Bosnæ Dux*; što dokazuje, da su kraljevi ugarsko-hrvatski banovinu bosansku, kad su to učiniti mogli, svojoj porodici a nipošto tudjincem davali; ali kad onaj sliedeće godine umrie bez svoga odvietka, Ladislav, kralj ugarski i nasliednik Stiepanov, predade ju

(1) Humje pripoznavše sada vrhovnost krune ugarsko-hrvatske, čim u povelji, kojom se Radoslav, župan humski, kune, da će s Dubrovčani mir *po starom zakonu* čuvati, a rat s Urošem voditi, veli: **ЄСМЬ ВѢРЬНЬ КЛЄТЬВЄНИК ГОСПОДИНУ КРАЛУ УГЬРСКОМУ** (*Mikl. str. 44.*).

Digitized by Google

svojoj materi *Jelisavi*, a ova miesto sebe posla u Bosnu njekoga *Stiepana*, koi si odabra za svoje sielo grad Sutečku. Stiepan malo se brinuo o bogomilih, te se ovi tada kroz nutrnje borbe i razpre jako pomnožiše, i slazeć s gora, gdie se biahu spasili, javno stadoše svoja načela spoviedati i širiti. Papa Nikola III. zapoviedi god. 1280. Jelisavi, kao vojvodkinji bosanskoj, i njezinomu sinu Ladislavu, nek jednom Bosnu od bogomila izbave. Jelisava doduše odmah podieli strogu zapovied (*rujna 1280.*), da se u njezinih zemaljah proti tim nevierńikom strogo postupati ima, naime da se obrate ili izsele; no čim je ona silom svoje namiere u Bosni izvesti tražila, u isto doba škrbnici Ladislavovi nespretnim svojim ponašanjem u dvoru i nasilnim upravljanjem države u samoj Ugarskoj probudiše obće nezadovoljstvo i urote, u kih Ladislav pusti Bosnu za novce *Pavlu Šubiću* banu hrvatskomu i knezu Bribirskomu (*1283.*). U toj buni Stiepan, namiestnik Jelisavin, sa sinovi bude iztieran od velmoža, valjda što su si ovi htieli pridržati pravo izbora na priestol. Stiepan Stiepanov pobieže u Dubrovnik, braća njegova Miroslav i Vladislav u Hrvatsku, a sestra Danica u Rim, gdie brzo umrie. Dubrovčani liepo primiše Stiepana i na nauke dadoše, a kašnje privedoše Bošnjake, da ga za bana prime. Sad *Milutin*, kralj srbski, navali na Bosnu, da si ju podloži, i podje mu uprav za rukom u kratko većim ju dielom podjarmiti. No Pavao bribirski god. 1302. otme ju Milutinu, i iste godine dopusti, da s njom vlada sin mu stariji *Mladin* naslovom drugoga bana. Pavao, koi se nazivaše *Banus Croatorum et Dominus Bosne (Lucius. de Reg. IV. 13. — Com. I. 178.)*, umrie na odmaku god. 1312.

Mladin, koi nasliedi otca u Hrvatskoj i u Bosni sad kao *Croatorum et tocius Bosne banus (Com. I, 213.)*, uz prkos papinskih nagovora bogomilom svaku slobodu dozvoli, no svojim usilnim ponašanjem dosadi Hrvatom i Bošnjakom, koji složno najprije ga potuku kod Bliske, pa ga kralju obtuže, a otaj ga listopada god. 1322. svake časti liši i sobom povede u Ugarsku. Sada Karlo, kralj ugarsko-hrvatski postavi za bana

STIEPANA STIEPANOVA (1). Otaj si uze za ženu Jelisavu od vladajuće kuće poljačke, kô što učinio biaše ugarsko-hrvatski kralj, te zato ovaj mu dozvoli prisvojiti si cielu Bosnu i pridobiti Humje (*1325.*),

(1) Da Stiepan biaše sin pok. bana Stiepana, namiestnika Jelisavina, sviedoči listina, što je 18. srpnja 1319. upravio Papa Ivan XXII. Stiepanu, kojom mu po molbi Mladina bana hrvatskoga i bosanskoga dopušća, da si uzme za ženu njeku svoju rodjakinju kćer Menharda kneza od *Orthenborch*-a (*Theiner*). Iz te listine vidi se, da je Stiepan već tada u Bosni držao njeku poveću čast, i da je s istim *M*ladinom u ljubavi živio. Izvorna listina Petra Gradenika

Digitized by Google

cim Stiepan postavi temelj kraljevini bosanskoj. Izpoviedjaše iztočnu vieru, no zato nije nikako smetao širenje zapadne, a pušćao uz Dominikance i Franciskancem, koji se biahu nješto prije tamo primiestili, svoju zadaću ovršivati proti bogomilom, koji su se bili za Pavla Bribirskoga i njegova sina Mladina jako umnožili i osilili. Ivan XXII. god. 1325. napisa mu list, kojim ga nutkaše, širenju se bogomilstva u Bosni oprieti a priazno primiti iztraživaoce, osobito franciskana Fabiana; ali se Stiepan jako bojaše te sliedbe, čega radi nije se htio za tada miešati u takove poslove, a g. 1327. primi ipak Fabiana uljudno, i dovoljnu mu pomoć pruži. Mletčanom dozvoli, slobodno po njegovih predielih trgovati.

Već god. 1324. pomogne Stiepan Gjorgju knezu Bribirskomu i Kliškomu i drugim privrženikom ugarsko-hrvatske krune proti knezu Cetinskomu i njegovim saveznikom; ali Bošnjaci budu tada kod Knina jako potučeni. Isto tako god. 1326. dodje glavom u Hrvatsku, da pomože Mihaću, banu hrvatskomu, nu i tada bez uspieha. U toj mu se prigodi Nikula Venier, knez trogirski, pismom prituži, da njegovi ljudi pokradoše njekoga trogiranina, te je od njega zahtievao, da po listovih, što je Duždu Mletačkomu i samomu Trogiru izručio glede trgovačke slobode i siegurnosti medjusobne, oštetjenika nadoknadi. U tom pismu knez trogirski daje mu sliedeći naslov: *Magnifico et Potenti DD. Stefano libero Principi et D. Bozne, Vssore et Sale; et plurimorum aliorum locorum, atque terre Chelmi Comiti (Lucio. Mem.* str. 188.—12. lip. 1326.). On sam pako u povelji od 23. lipnja 1332. ovako si ga priredi hrvatski: **ми Стєфань по милости божиои бань Босни и Ѹсори и Соли и господинь хомскои зємли** (*Mikl. 105.*). Iz ovih naslova jasno se vidi, kako se je daleko širila oblast Stiepanova.

S Dubrovnikom se je uviek prijateljski držao. S njim 23. listopada 1332. ugovori način kako će se u skupnih poslovih suditi i rat naviešćivati, a 15. ožujka sliedeće godine darova mu vas Rat, Ston i Prievlaku i otoke

---

kneza Trogirskoga od 25. svibnja 1355., koja se u Arkivu Mletačkom čuva, kaže doisto, da je mati bana Stiepana bila sestra Mladinova. — Jukić pako piše: *Du Cange cap. 9. §. 16., Farlati i mnogi drugi pisaoci ovog Stiepana Linog miešaju sa ovim sliedećim* (naime: *Stiepan IV. Stipić-Stipocius—); sam spomenuti Du Cange i Lucius raztavljaju, ali oni miešaju činjenja jednog s drugima.* No Jukić niti navadja rieči Lucićeve, niti svoje mnienje i ma kojim načinom opravda. Po nas *Stiepan Stipić* ili *Stipocius*, koi po Jukiću poče vladati poslie g. 1330., ista je osoba sa Stiepanom, koi vladaše od godine 1322. do g. 1330., čim u listini Nikole Veniera kneza trogirskoga od 9. srpnja 1324., uprav kod Lucića (*Mem.* str. 177.), daje se nalog njekomu vodji trogirskomu, da složno sa saveznici udari *contra Comitem* Steposium *de Bosna et fratrem* Steposij, *et gentem suam* itd.

Digitized by Google

ležeće okolo Rata pogodbom, da mu plati godišnji danak od 500 prpera. Kolovozom god. 1338., nezna se čega radi, Stiepan stane obsiedati Kliš, tvrdju Mladina Gjorgjevića kneza bribirskoga (*Lucio. Mem.* str. 234.); no njegovi i tada jalovi se kući povrate. Tim ratom osta zapriečena trgovačka cesta kliška, te sliedeće godine 7. list. ban Stiepan pismom na Trogirane obnovi stari trgovački savez medju Bosnom i primorskimi gradovi u Dalmaciji (*Lucio. Mem.* str. 224.).

Uze si Stiepan za velikoga tajnika Domanju Bobalića vlastelina i kanonika dubrovačkoga, a ovaj ga privede ka katoličkoj vieri. Zato Stiepan početkom god. 1340. čuvši, da dolazi k njemu poslanik papinski Gerard, upravljatelj reda franciškanskoga, ode mu na susriet, priazno ga u dvor uvede i svečano primi katoličku vieru, te mu se obveže, da će proti bogomilom vojevati, ako mu Papa i kralj ugarski pomognu. U tu svrhu Stiepan je zatim radio po što je mogao, a navlastito je svom silom i revnostju Franciškance u njihovom nastojanju pomagao, samostane jim gradio i dobri nadarivao, te god. 1347. po vladi mletačkoj izprosio od Pape mnoga prava, i da si mogu uzeti pomoćnike kamogod bilo, samo *in fidei doctrina peritos et lingue croatice non ignaros*, a god. 1348. tražio, da Fra Peregrin, obći vikar bosanski, bude prvim biskupom bosanskim.

Za borbe, koja se god. 1343. zametnula medju Nelepićem knezom kninskim i primorskimi gradovi u Dalmaciji radi tvrdjavice Ključa, sagradjene po Kostantinu sinovcu Nelepićevu na medji šibeničkoj, Stiepan po svojih poslanicih ponudi se Republiki mletačkoj proti Nelepiću, nebi li valjda tako još dalje svoju oblast u primorju razširio; no Mletčani 7. lip. iste godine dopustievahu, da samo pomenuti gradovi stupe u taj savez *ad defensionem solummodo Bossine et partium Sclavonie*, ali bez ni spomena u njem oblasti mletačke, i da njegovi poslanici u Mletcih nakupe za bana oružja uz obične daće (*Misti. XXI. 44.*).

Po smrti kneza Nelepića, koja se dogodila na odmaku te iste godine, Nikola ban hrvatski dodje vojskom pod Knin, da ga udovi Nelepićevoj otme; no ova mu se silno opre, a ban se je morao praznih ruku natrag povratiti. Sliedeće pako godine 1345. sam kralj sadje vojskom do Bišća i s njim Stiepan ban bosanski. To prestraši udovu Nelepićevu i primora, da kralju predade grad, i da se uz nju i ostali velikaši hrvatski kralju priklone (*Lucio. Mem. str. 240.*). Malo kašnje Zadrani se izjave za ugarsko-hrvatsku krunu, kojoj su zakonito pripadali, čega radi Mletčani jih tvrdo obsiednu. God. 1346. odluči sam kralj Ljudevit s banom Stiepanom priteći Zadru na pomoć. Mletčani najprije po njekojih fratrovih potraže Stiepana

Digitized by Google

podmititi *(V. Sec. Con. Rog. 13. veljače 1345., 22. veljače 1346., 9. kol. 1346.)*. Stiepan nakloni uho, i odasla svoje poslanike u Mletke, koji bi izlično dopoviedali onomu vieću, da će kralj pristati na mir, ako mu republika svoje poslanike upravi. Vieće uslied tajnih dogovora odluči 11. travnja 1346., da se za sada daruje Stiepanu 1000 duk. a njegovomu poslaniku 100; javno mu pako odgovori 18. travnja, *regraciando ei de hiis, que fecit in honorem et comodum huius dominii,* ali da kralj neće odustati od svojih zahtieva, kò što se očitovao biaše po vojevodi Austrijanskom posriedniku mira, te zato da svako poslaničtvo bilo bi bez dvojbe bezuspiešno. Medjuto sadju Kralj i Stiepan silnom vojskom do Zadra, da Mletčane iztieraju. U toj pogibelji Mletčani ponude Stiepanu i velmožam ugarskim do 20.000 duk. samo ako izposluju, da ta vojska od Zadra otide *(19. lipnja 1346.)*. Ovi pristanu, te tako vojne urede pokvare, da si je mogla sila mletačka 1. srpnja sjajnu pobiedu izvojevati *(Sec. Cons. Rog. 4. srpnja 1346.)*. Kralj prije odlazka, s poslanici pokuša navesti Mletčane, da se Zadra ostave, no badava. S druge strane Mletčani, čim dočuše, da se je kralj stavio na povratak, držeć, da su onom pobiedom njegove zahtieve sasvim ukrotili, odluče mu poslanike odaslati, nadom da će jim sada uz novac odpustiti Zadar i ostale gradove, što su imali u Dalmaciji. Zato 26. kolovoza preporučivahu Stiepanu *tanquam honorabili et precipuo amico nostro*, da kod kralja podupira njihove želje, a da će ga dovoljno za njegove zasluge obdariti. Takovo ponašanje Stiepanovo, i tužbe pred kralja proti njemu prinešene od Zadrana, jako uznemiriše Ljudevita, te Stiepan, da se njegovoj sržbi ukloni, po Iliji, kanoniku trogirskom, ponudi se Mletčanom proti kralju. Mletčani, koji su tada s kraljem još u dogovore bili i mislili, da će jim za novce napokon gradove dalmatinske odpustiti, odgovoriše mu 4. rujna, da za sada na savez pristati nemogu *absque nostro onere et infamia*, da to *verosimiliter fieri poterit in processu temporis cum reservatione honoris nostri*, ali da su spravni i sada u svakoj njegovoj potriebi podpomagati ga, da će u milost primiti velmože hrvatske od njega priporučene, da će njegove želje pri kralju srbskom podupirati i oprostiti život i imanje Zadranom, ako se na odredjeni jim rok predadu.

Medjutim Ljudevit odbije poslanike mletačke zabranjujuć, da mu se prikažu, dok se njihova vojska ne digne izpod Zadra. Na tu viest Mletčani pošalju poslanika do Stiepana, da čuju, pod kim uvietom htieo bi s njimi u savez stupiti, a već 7. studenoga narede istomu poslaniku, da ga sklopi. U isto doba priporučavahu knezu Mladinu kliškomu, da ne kvari mira Stiepanom stoprv utanačena, nadajući se oba za svoje svrhe upotriebiti.

Digitized by Google

Stiepanu pako 21. studenoga navieste, da je kralj raški spravan u miru biti, ako mu povrati njeko miesto, što mu biaše oteo, ili da dobri ljudi rieše, čije je po pravici, a da medjutim bude primirje. Stiepan, koi se uz to biaše s kraljem sasvim pomirio, nehtie pristati na ponudjeni mu savez, te odgovori Mletčanom, neka bi ta stvar za sada ostala *in pendenti et secreta*, a da će, kad bi to želieli, svakako gledati, čim prije jih s kraljem pogoditi i pomiriti. Odgovore mu Mletčani po Iliji 1. siečnja 1347., da *confidentes de ipso plus quam aliquo principe vel domino mundi*, oberučke pristaju na njegove ponude, a da jim on, kako mu se bolje vidi, izposluje mir. No prem 5. kolovoza 1348. u Mletcih bje sklopljeno primirje medju Ljudevitom i Mletčanom na osam godina.

Malo kašnje Stiepan pusti se u rat s Dušanom, carem raškim, granica radi i što je ban htio sagraditi tvrdjavu blizu mora u Humju, a Dušan mu to zabranjivao, tvrdeć, da je njegov taj prediel (*Misti. 16. srpnja 1349.*). Čim se Dušan s vojskom u Romaniji bavio, Stiepan iznenada navali u zemlje raške, susiedne kotare oplieni i porobi, a njihove gradove si prisvoji. Vrativ se Dušan s boja, naumi Bošnjakom vatiti žao za sramotu. Ali da odstrani najprije svaku zaprieku od strane vieća mletačkoga u svom postupanju proti Stiepanu, ožujka 1350., uputi svoga poslanika Mihaila Bukiju u Mletke porukom, da je on spravan s banom bosanskim mir obnoviti samo ako mu ban povrati gradove i zemlje, što mu je oteo, i škode mu prinešene nadoknadi, drugčije da će mu se silom osvetiti. Mletčani, koji su tada isto prijateljski s obima obćili, 13. travnja odgovoriše mu, nek bi za sada svako nasilje obustavio, a da će oni sve moguće načine upotrebiti, nebi li mu ban kako sve čim prije povratio. Dušan počeka; no videć, da mu nije nade mirnim putem svoje pekljanije postići, navali na Humje. Sad Mletčani uprave na obojicu dva svoja *svečana* poslanika nalogom, da jih svakojako porazume i pomire (*11. srpnja*); no sve badava, te 6. listopada vieće mletačko naloži svojim poslanikom, da ostanu u Dubrovniku, i da paze, da Srbljи ne naškode tomu gradu ili Stonu, kamo se činilo, da smieraju. Tada je Dušan tražio od Stiepana za naknadu učinjene sebi štete Humje i kćer banovu Jelisavu za svoga sina Uroša, što mu Stiepan srdčano zanieka. Čega radi Dušan nastavi rat, i ote Stiepanu veći dio Bosne, a Hrvatom, koji su ga podpomagali, njeke prediele u primorju do sama Kliša i Skradina, što mu predade sestra njegova udova Mladinova (*stud. 1355.*). Već čim Mletčani dočuše, da udova kani te tvrdjave Srbljem predati, odpraviše odmah tri skrbnika u Dalmaciju nalogom, da ju prignu čuvati jih za svoje sinove, i da joj zaštitu mletačku i vojenu pomoć ponude:

Digitized by Google

a kad jim dodje glas, da su pale u ruke srbske, naložiše onim skrbnikom, da traže svakojako dobiti Kliš i Skradin bilo i troškom od 100.000 malih litara, a kad nebi ni to moguće bilo, nek pomognu Srbljem, samo da opet ne prodju u oblast hrvatsku. No Hrvati umah tvrdo obsiednuše Kliš i jako se u prigradju kliškom i u Opraku utvrdiše; a kad jim malo kašnje na pomoć dolieti sam Nikola. ban hrvatski, na predaju ga prisiliše. Napokon Mletčani i Dubrovčani sklone cara srbskoga i bana bosanskoga na dogovore, te jih pomire. Dušan zadrža naslov kralja bosanskoga i njekoliko pograničnih miesta i Humje.

Iste godine, prestavši primirje medju Mletčani i Ugri (*kol. 1355.*), nastupi rat. Medjutim Juras *Ysete*, zapoviednik raški u Skradinu, podmićen novcem mletačkim, predade Mletčanom tu tvrdjavu uz pogodbu, da po miru opet ju kruni srbskoj povrate (*10. siečnja 1356.*). Malo kašnje umrie Dušan, te za buna, koje tada Srbijom zavladaše, lasno biaše Stiepanu, pomoćju ugarsko-hrvatskom, opet si prisvojiti prediele i gradove Dušanu po miru odpušćene, i uz to još njekoje srbske predobiti. U ratu medju Mletčani i Ljudevitom Velikim (*1356—8.*), Stiepan pomagaše kralja ugarskoga, komu zaručio biaše Jelisavu kćer stariju, zajedno s Ljudevitom odhranjenu u dvoru ugarskom. U putu da podje kćeri na pir u Ugarsku, nagla ga smrt dopade (*1357.*), i bje pokopan u Mileševu, u crkvi Sv. Nikole samostana franciškanskoga, što biaše on sam na rieci Bosni sagradio (1). Stiepan nije imao od sebe muškoga odvietka, te ga dozvolom kralja ugarskoga nasliedi na priestol sinovac mu

STIEPAN TVRDKO I., sin Vladislavov i Jelenin, od 22. godine dobi svoje. Po Orbinu i Farlatu Tvrdko bio je iztočne viere, bogomile je branio a svakojako progonio katolike i sama brata svog Vuka, u krstu Stiepana, što se obratio biaše na katoličko izpoviedanje. Usuprot J. F. Jukić (*Dogod. str. 108.*) tvrdi, da njihova dokazanja ništa nevriede. i dokazuje, da je on katolik bio, poveljom, koju isti Tvrdko izruči Andriji Gualdu, nadbiskupu splietskomu (*Farl. III. 334.*), i gdie veli odprto: „attento igitur hoc, et quod per eum regnamus, qui fidei Catholicæ, *cujus plantulam me recolo fundator*, caput et rector etc. Njekoji bosanski velmože nemoguć trpiti, da s njim vlada njegova mati Jelena, žena pametna i razborita, proglase banom bosanskim Pavla Kulišića bana od Usore, a Tvrdka i Jelenu protieraju iz zemlje. Tvrdko obrati se sada na Ljudevita kralja ugarskoga za pomoć,

(1) Stiepanu se pripisati moraju srebrni novci latinskim i hrvatskim nadpisom što je vrli Janko Šafařik obielodanio u *Glasniku* III. 253. V. 218.

Digitized by Google

a i da ju dobije, morao mu je najprije pustiti Usoru (*1364.*). Združiv k toj pomoći svoje vierne bošnjake, Tvrdko udari na Pavla i na njegove privrženike, potuče jih, živa uhvati Pavla i baci ga u tamnicu, gdie je i smionost svoju glavom platio, a ostalim oduze tvrdjave i imanja. Njekoliko njih pobiegne ipak u Dubrovnik sa Dabišom sinom naravnim Miroslava strica banova, gospodarom neretvanskim. Malo kašnje Dubrovčani pomire jih s Tvrdkom, a ovaj jim učini milost, i povrati imanja. Nehoteć ugarskoj kraljici Jelisavi pustiti Humje, što je zahtievala kao prèiju primljenu od otca na udaji, ona ga na izlik, da će se s njim radovati, što je ponižio takmace, pozove sebi u Ugarsku. Tvrdko povierova, i ode u Budim, a Jelisava zatvori ga, i nehtiedne ga prije pustiti slobodna, dok joj Humsku nepokloni, a ona mu dade za uzdarje njekoje kotare u Neretvi, Imoćskom i Novom. Obveza se tada Tvrdko, razkolničtvo iz Bosne protierati, kralju ostati vieran i podpomagati ga proti dušmanom, te sam ili brat mu Vuk živieti na dvoru ugarskom. I kralju Ljudevitu morao je silom pustiti Usoru (*1364.*). G. 1367. biaše u Dubrovniku, gdie je imao svoju kuću, i 1. lipnja potvrdi otomu gradu povlastice, što mu podilio biaše njegov *stric* ban Stiepan (*Mik. 176.*). Malo kašnje ban opet ode u Ugarsku, a miesto sebe ostavi u Bosni svoju mater Jelenu. Velikaši, koji nisu mogli nje trpiti, niti zaboraviti slobode, koju su uživali za prednjeg bana, dignu oružje, protieraju banicu, te banom učine Vuka, brata Tvrdkova. No Tvrdko doleti namah u Bosnu, sakupi prijatelje, s njimi na buntovnike nasrne i njih razbije, njeke pohvata, a njeki se razbiegnu. Vuk jedva se spasi u Ugarsku, odkle zamoli Papu, da mu izprosi pomoć od Ugarskoga kralja. Papa pogodi Vuku listom na Ljudevita (*1369.*), a ovaj naredi banu, da jedan dio svoje zemlje pusti bratu. No Tvrdko odbaci bez oklievanja te zahtieve, a Ljudevit, da mu se osveti, pošalje vojsku na bana pod načelničtvom Nikole Kontha palatina, i Nikole prvostolnika ostrogonskog. Srete se braća pod Srebrenikom, gdie Ugri budu junački potučeni i rabijeni. Jedini Senko Mladinović održa se još za koje vrieme, dok i njega prisili na bieg. Senko pobiegne u Dubrovnik, a odatle, kad se ban zagrosi i tomu gradu, podje k županu užičkomu Nikoli Altomanoviću, koi ga liepo primi i Tvrdku ote njekoje pogranične zemlje. No Tvrdko, pruživ pomoć srbskomu Despotu Lazaru proti Altomanoviću; pritegne si tada one zemlje, koje mu ovaj nješto prije biaše ugrabio; a malo kašnje provali u primorje, i ote Baoši, zentskomu županu, Trebinje, Dračevicu i Konavlje.

Opojen tom srećom, naumi proglasiti se kraljem. S privoljenjem dakle kralja ugarsko-hrvatskoga god. 1376. čini se svečano kruniti u

Digitized by Google

Mileševu hrcegovačkom od Ave prvostolnika grčkoga, uzamši ime *Stiepan Mirče*; i sliedeći naslov: **Стефань Тврьткѡ вь Христа бога краль Срьблѥмь и Боснѣ и Приморию**, kô što stoji podpisan na povelji, koju 10. travnja 1378. iz Trstivnice podieli Dubrovniku, kojom potvrdi mu sve povlastice i trgovačke slobode, koje je uživao za njegovih predjašnjika u Bosni i u Srbskoj, s pogodbom ipak, da mu plate svake godine 2000 perpera (*V. str. 186.*). God. 1373. sagradi Tvrdko na utoku Neretve grad Trstenik, no na prošnju istih Dubrovčana, kim je taj grad mnogo smetao, sruši ga. Sad pako g. 1379. sagradi drugi u Dračevici kod mora, imenom *Sv. Stiepan*, a poslie *Novo* (*Castel Nuovo* u buci kotorskoj), gdie napravi slanice i trg soli, ali i tu trgovinu, kao protivnu ugovorom sa Dubrovnikom, god. 1382. ukine.

Po smrti Ljudevita Ugarskoga Tvrdko priuze si Humje; a da si ga sačuva proti udovi Jelisavi, svojoj rodici, i Mariji njezinoj kćeri, kraljicam ugarsko-hrvatskim, stavi se prijateljski obćiti s palatinom Gorjanom, obećav mu, da će ga svom silom braniti proti svakomu van onih kraljica (*28. ožujka 1385.*). Gorjan pomiri ga s kraljicami, koje mu tada darovaše grad Kotor (*Misti. 39. 112.*). Kad pako Jelisava i Gorjan glavom svoja usilstva platiše, a Marija tamnicom, stupi Tvrdko u savez s hrvatskimi plemići, i zauze svoje tvrdjave, Usoru i Dobar, pa posla u primorje u pomoć svojim saveznikom proti Ugrom vojsku, koja osvoji Kliś (*1387.*) i težko se primorskim gradovom zagrozi. Da si u toj prigodi odstrani Dubrovnik, onda u vlasti ugarske krune, Stiepan 9. travnja 1387. sklopi s njm savez proti svakomu izim Marije, kraljice ugarske; ali tim znamenitim uvietom, ako bi se kad kraljica Maria (onda u Novom Gradu zatvorena) u svoju oblast povratila i od Dubrovčana zaiskala, da joj izruče Tvrdka, nalazeća se tada u Dubrovniku, obveza se obćina dubrovačka kralju i vlasteli njegovoj opredieliti podobni rok kako do roka može on i vlastela slobodno poći iz grada kamo jim ugodnije bude; ili kad nebi se našao u gradu, tada da Dubrovnik nije držan prijati ga, kad bi tamo došao. Medjutim Turci u Bosnu provale, a Tvrdko iz zasieda na jih nasrne, i do 15.000 smakne. U isto doba sdruživ se u savez s Vlačkom, Moldavijom i Srbijom isto proti Turčinu kô što proti Sigmundu, posla Lazaru, knezu srbskomu, vojenu pomoć od 20.000 vojnika, i pred njim svoga velikoga vojevodu Vlatka Hranića. Na Kosovom polju 15. lipnja 1389. zametne se bitka. Hranić hrabro se održa, no spaziv Brankovićevo izdajstvo, vojsku svoju natrag povuče. Turci sada nasrnu na Bosnu, no Hranić junački jih dočeka i velikim njihovim porazom od bosanskih granica odbije (*20. lipnja*). Odmah

Digitized by Google

zatim prinese Tvrdko svoje oružje u primorje, potuče Ugre pod Vranom, i za malo prisvoji si gotovo sve dalmatinske gradove i otoke, izim Zadra i Dubrovnika, a on jim potvrdi stara prava. Obdari zasluge Vlatka Hranića, pokloniv mu svu zemlju humsku kao leno bosanske krune, pravom nasliedstva dok bude hranićeva poroda.

S Republikom mletačkom Tvrdko uviek se prijateljski držao, i njezine podanike branio i častio, te zato 7. rujna 1364. ona darova pravo svoga gradjanstva njemu i bratu mu Vuku i materi Jeleni. God. 1366. vieće mletačko zaiska od njega, da kazni njekoje plemiće, što su kovali lažljive novce na način mletačkih i zbog uvrieda podanikom mletačkim nanešenih; a Tvrdko mu odgovori (*22. ožujka*), da se je stoprv u svoje kraljevstvo, *licet non in toto*, povratio pomoćju ugarsko-hrvatskoga kralja, *non valentes ita subito ipsos nobiles pro nostra et etiam pro vestra injuria punire et carcerare;* ali da se ufa sve to do skora ovršiti, i da će uviek nastojati, sveto izpuniti medjusobno obstojeće obveze, i u tu svrhu ne samo blago požrtvovati, *imo, si necesse fuerit, usque ad mortem corpori non parcendo.* Republika, čim se Tvrdko kraljem srbskim i bosanskim proglasi, odmah ga za takova pripozna, te ga i često oružjem oskrbi. Tada na novo podieli mu pravo na gradjanstvo mletačko za njega i za potomke (*30. srp. 1383.*), a iste godine (*5. list.*) dopusti mu u Mletcih dvie galije sagraditi. Kad god. 1385. od kraljice Marije dobi u dar grad Kotor, Tvrdko na prošnje Jakova *de Rippa* poslanika mletačkoga dozvoli Mletčanom, da mogu u Kotoru po staroj pravici slobodno trgovati (*23. kol.*); a oni rado primiše njegove ponude, da ga pomire s Baošićem vojevodom zentskim, te u tu svrhu odaslaše 5. list. dva poslanika na obojicu. Samo pošto Tvrdko stupi u savez s velikaši hrvatskimi proti Mariji, poniešto oslabi to prijateljstvo, te 6. srpnja 1389. nehtiedoše mu Mletčani dopustiti, da iz Mletaka oružje izvaža kô što prije bez plaćanja običnih daća, niti mu gorpomenute dvie galije do Kotora izpratiti, niti bezuvietno dozvoliti, da bude miritelj izmedju njih i Margerite kraljice napuljske. God. pako 1390. po poslanicih naviesti Tvrdko Republiki svoje pobiede u Dalmaciji, i da kani predobiti i Zadar, te moljaše od nje u tu svrhu s mora pomoći; da će ju s Ladislavom, kraljem napuljskim i njegovom materom Margaritom pomiriti; a pošto je odlučio s vojevodom Austrijanskim u rodstvo stupiti, da će staru ljubav, obstojeću medju Mletci i kućom Austrijanskom tim čvršće ustanoviti; i napokon da bi želio s njome podpuni savez sklopiti. No Mletčani mu odgovoriše: da jim je milo čuti sve što se tiče uzveličavanja njegove krune i države; da mu glede Zadra pomoći nemogu, čim ljubezno živu s ugarsko-hrvatskim kraljem i

Digitized by Google

s Zadrani; da kô što za kralja Karla, misle, da tako i sada stoje u prijateljstvu s vladari napuljskimi; da jim je veoma drago, da će se s kućom Austrijanskom urodbiti; a glede saveza, da na to pristati nemogu, čim s pojedinimi oblasti imaju pogodbe, koje nikako povrieditи neće.

Tvrdko još kao ban poče kovati novce latinskim nadpisom, a poslie kao kralj tako isto nastavi (*Glas. III. 256. VI. 206.*). Nije imao poroda niti od prve žene Dorotije. kćeri Stracimira vojevode vidinskog, niti od Jelene iz vlasteoske kuće bosanske; nego samo od Vukosave priležnice dobi Tvrdka *Scurus*, koi je poslie kraljem bio, i Katerinu, udatu za Ulrika kneza celjskoga (*1362.*). Umrie 13. ožujka 1391., petdesetšeste godine svoga života, trideset i četvrte svoga vladanja (*19. kao ban, 15. kao kralj*). Oštre pameti i čvrsta duha, znao je shvatiti političko stanje svoga vieka; te upotriebiv mudro ondašnje okolnosti, hrabrom mišicom prikloni jih na to, da kraljevini bosanskoj, od njega podignutoj, pribavi ne samo to bolji duševni i stvarni razvitak u nutri, no i vani dični ugled. Nasliedi ga

STIEPAN DABIŠA, sin naravni Miroslava, strica Tvrdkova, kog izabra većina velikaša bosanskih. Još 1. lipnja te iste godine Republika Mletačka pripozna ga za kralja srbskoga i bosanskoga, darovav mu pravo na svoje gradjanstvo. I Dabiša, kô što i predjašnji kralj, nazivao se: милостию господа бога краль Срьбьлемь, Босни и Приморню, kako se vidi iz njegova podpisa na povelji, koju 17. srp. 1392. izruči Dubrovniku. potvrdivši mu sve povlastice, što je imao od gospode srbske, raške i bosanske, a navlastito onu 10. travnja 1378. od kralja Stiepana Tvrdka pod ugovorom, da mu plaća obični danak (*Mikl. 220.*).

Tvrdko *Scurus* pokuša Dabišu s priestola baciti, i nadje si privržienika u primorju. No Dabiša posla odmah u primorje za bana Vuku Vučića, brata Hrvojina, koi za malo s ove strane podignu vlast Dabiševu, te 10. listopada 1392. u ime kraljevo dopusti nadbiskupu splietskomu, da može zidati tvrdju Kukac ne daleko od Solina. I ban Vuk i vojevoda Hrvoja biahu tada od Republike obdareni pravom na gradjanstvo mletačko (*13. srp. 1393.*). Čim su se pako ona dva medju sobom borila u primorju, a pojedini Sigmundom kraljem ugarskim, Turci neprestano i pod vodjem samim Bajazitom navaljivahu na Bosnu, što prisili Dabišu, Sigmundom se uravnati. Dabiša mu obeća, da će ga podpomagati proti njegovim neprijateljem, a kralj ugarsko-hrvatski dopusti Dabiši, dok uzživi, zadržati Dalmaciju pod sobom, a poslie njegove smrti, da Ugarskoj pripadne. Tako je Dabiši sada lahko bilo s jedne strane suzbiti Turke prieko granice, a s druge iztierati Tvrdka iz primorja, i predobiti sve, što je za Tvrdka

Digitized by Google

spadalo na krunu bosansku, i jošte joj štogod pridodati, čim u povelji, kojom 26. travnja 1395. svojoj kćeri Stani darova selo u ime Veljake, zove se: краль Срьблємь, Боснѣ, приморию, хльмьсцѣ земли, дольнимь краємь, западнѣмь странамь, Ѹсорѣ, Соли и Подринию. Da ugodi svojoj ženi Jeleni od plemena knezova Nelepićevih pusti se u rat s Grgurom i Ladislavom od plemena Kuriakova, i puno jim zla počini. Iz povelje, što dade Jelena u Sutisci 13. svibnja 1397. (*Mikl. 229.*) Dubrovčanom, kojom jih oslobodi od carine pred Stonom, na Maslini i na Slanu, izlazi, da je tada Dabiša još živio, ali jako bolovao, čim ju Jelena na svoje ime izdade. Dabiša nije imao poroda svog, te po smrti njegovoj dočepa se priestola ali za čas gori spomenuti

STIEPAN TVRDKO II. TVRDKOVIĆ (*Scurus*). Nu za malo buduć se prosuo glas, da Tvrdković nije ni naravni sin kralja Tvrdka, već podmetnuti za sina u vrieme poroda, umah mu se veći dio velmoža iznevieri, te bude kraljem proglašen

STIEPAN OSTOJA iz plemena Jablanova, Pavla Kristića sin, jedan od prvih bosanskih velikaša, čim se u povelji Dabiše od 26. travnja 1395. podpisuje kao knez usorski (*Mikl. 225.*). Valjda je u rodbini bio s Tvrdkom I., čim u povelji 25. vel. 1399. naznačen je Tvrdko I. kao praroditelj Ostojin (*Mikl. 239.*). Ostoja uze si naslov kô što Dabiša u najnovije doba. Za pomenutih nutrnjih razdora u Bosni Sigmund, zabavljen s Turci, moraše zapustiti sve svoje prijašnje nakane glede ove zemlje, te tako Ostoji podje za rukom, Tvrdka II. iz Bosne protierati. Tvrdko, otišav k caru turskomu, uzme od njega pomoć, obećav mu veliki danak; te zatim često uznemirivaše granice bosanske. Tom prigodom Sigmund svibnjom god. 1398. provali u Bosnu, i pridobije njekoje sieverne kotare. Čega radi Ostoja stavi se sada od strane Ladislava napuljskoga, koi se sa Sigmundom otimaše za ugarsko-hrvatsku krunu, i pošalje za svoga namiestnika u primorje Hrvoju Vukcića, sina Vukca Hrvatića, velikoga vojevodu bosanskoga, s velikom silom na pomoć velikašem hrvatskim privrženikom Ladislavovim, da jim pomože proti Sigmundu. Hrvoja za kratko podloži županiju Dubičku, veću stranu Hrvatske, i sve primorske gradove izim Splieta, koi mu još ote Omiš (*1401.*); no malo kašnje prisili i ove gradove pod Ladislava. Ostoja obdari zasluge Hrvojine s gradom *Hlivnom* sa svom župom (*S. pros. 1400.*); a Ladislav, u Zadru se okruniv (*1403.*), naimenova ga vojevodom splietskim i svojim namiestnikom u ovih stranah.

U početku svoga vladanja Ostoja prijateljski se držao s Dubrovčani; te 20. studenoga 1398. obeća jim vas dug kralja Tvrdka izplatiti;

Digitized by Google

a 15. siečnja 1399. darova jim sve zemlje od Kurila doli do Stona, kao naknadu za službu, što mu biahu učinili, kad bje na kraljevstvo povišen; 5. veljače pako i. g. skupa kraljicom Kujevom i ostalom vlastelom potvrdi jim sve ugovore i povlastice, što su odprije imali od bosanskih vladara, a navlastito povelju kralja Tvrdka I. od 10. travnja 1378. Zato Dubrovčani 25. veljače 1399. imenovaše ga svojim plemićem, i liepom ga polačom u gradu obdariše; a Ostoja za naknadu te odlike 25. kolov. iste godine još više razširi njihovo imanje, čim dopusti, da jim Radić Senković dade Lisac sa svojimi seli i zaselci u primorju. I s Republikom mletačkom Ostoja liepo se gledao, te ona mu podieli 10. lipnja 1399. pravo za njega i potomke njegove na svoje gradjanstvo. Godine 1402. obaviesti ju, da misli pri moru sagraditi tvrdjavu, da promet trgovine medju svojimi i njezinimi podanici bolje osigura, ali ju moljaše, da bi mu pomoć pružila, kad bi se tko usudio to zgradjenje zasmetati. No Mletčani mu odgovoriše (*20. travnja*), da na svoje zida kad i kako mu drago, ali da oni toga radi nebi se nikada i ma s kiem u rat upustili.

No još god. 1403. osvadi se Ostoja s Dubrovčani, kako Jukić kaže, iz uzroka, što su ovi bez njegova znanja i dopuštenja od Sandala, velikoga vojevode bosanskoga, kupili Konavlje i njeka sela u primorju, te poče najprije od njih zahtievati proti obstojećim ugovorom, da mu primorje i sve drugo, što malo prije biaše jim pustio, povrate. Dubrovčani umah te zahtieve odbaciše, a Ostoja posla na njih vojsku od 8000 i pred njom vojevodu Radić Senkovića, te silom si uze one prediele i istomu se gradu zagrozi. Dubrovčani, da mu se dovoljno osvete, na svoju privuku Hrvoju, koga još 25. veljače 1399. biahu darovali pravom na svoje vlastelstvo, i s njim sklope 15. siečnja 1404. savez proti Ostoji; te jim se je hrceg splietski obvezao, da će dignuti vojsku i poslati ju prieko Neretve u zemlju Humsku, i da će tu Pavla Radišića kraljem bosanskim proglasiti. S druge strane Dubrovnik obeća, po moru i po kopnu ga podpomagati, i da će mu oprost izprositi od cara Sigmunda, koi mu više od Ostoje mogaše od koristi biti. Malo kašnje saveznici se pobiju s Ostojom i predobiju ga (*Orbini str. 363.*). Medjutim opet provali u Bosnu Tvrdković s Turci. U toj pogibelji Ostoja na brzo sklopi mir s Dubrovčani, a Mletčanom velike pravice u Bosni podieli (*2. trav. 1404.*), te napokon spoznav Sigmunda za svoga gospodina, svom silom ode usuprot Tvrdkoviću, ali mu loša srieća, ovaj ga strašno potuče i iz Bosne odtiera. Tako se opet digne na priestol bosanski

STIEPAN TVRDKO II. TVRDKOVIĆ (*Scurus*). Ovaj odmah ustanovi

Digitized by Google

mir s Dubrovčani (*24. lipnja 1405.*), gdie žaleć zla, što je morao njihov grad pretrpiti u ratu s bivšim kraljem bosanskim Ostojom, koi biaše pobio kletve i obećanja svoja i svojih predjašnjika te mir s njimi privrgo, sve jim stare zakone, povelje, uviete i zapise potvrdi, što su imali s gospodom bosanskom itd.; dade jim jošte, po savietu Hrvoje hrcega splietskoga, koi bošnjake s kraljem umiri, njekoja sela, t. j. Lisac, Imotica i Trnovica u primorju; te naredi napokon Hranića za sudca u onih stvarih, koje jim vojevoda Sandal i knez Pavao Radinović u rečenom ratu oteše (*24. lip. 1405.*). S druge strane Dubrovnik, da mu svoju ljubav i privrženost izkaže, podieli mu pravo na svoje vlastelstvo, i darova mu polaču u svom gradu i nješto zemalja u Primorju (*22. rujna i. g.*). Kroz tu busu Kotor po poslanicih zaprosi vieće mletačko, da ga primi u svoju oblast; no Mletčani, tada s Kararom zabavljeni, odgovoriše (*3. kol. i. g.*), da za sada nemogu, ali da se ustrpi, dok budu slobodnih ruku. Tvrdko, čim se opet priestola dočepa, savietom Hrvoje i Sandala, izjavi se odmah za Ladislava Napuljskoga, a ovaj kao za nagradu 26. kol. 1406. kruni bosanskoj potvrdi prava i medje, kò što jih je za Kulinova doba imala, te i velikašem bosanskim sva njihova imanja i povlastice, što su tada uživali. Tvrdko, kad dočuu, da Mletčani misle si prisvojiti Kotor, po poslanicih opomene jih, da u prava njegova ne diraju, a da Ulčinj, Budvu i Bar, što biahu Baoši i njegovoj materi Jeleni oteli, Sandalu prijatelju njegovu odpuste. No Mletčani mu odgovoriše (*13. rujna 1405.*), da glede Kotora oni se ni malo pačati neće, a glede gradova na obali arbanaskoj, da su jih oni u dobrom ratu pridobili, niti da su voljni i ma komu jih pustiti, no uviek pripravni proti svakomu učuvati jih i braniti. Isto tako malo kašnje odgovoriše poslanikom Ladislava napuljskoga i hrcega Hrvoje (*8. lipnja 1406.*).

God. 1408. Sigmund, kralj ugarski, da lašnje zatiera Napuljce iz Hrvatske i Dalmacije, navali najprije na njihova prijatelja kralja Tvrdka, pridobi Srebrnik, Dobor i tvrdi Kliševac, i kod Dobre, koja se u Bosnu izlieva, potuče Tvrdka, i njega sa 126 prednjaka živih uhvati, od kojih mnoge dade smaknuti i bez glave sa zidina Dobora u Bosnu baciti, ostale pako sa sobom odvede, medju kojimi i kralja Tvrdka. Tvrdko osta za dugo u kraljevom dvoru. Sigmund god. 1414. sobom ga povede na sabor kostnički, niti ga je poslie na slobodu pustio, dok mu ne obeća viernost. Ono strogo postupanje Sigmundovo izza pobiede, i uz to sve to veće oslabljenje stranke Ladislavove u primorju, prigne sada Hrvoju i Sandala, da se Sigmundu pokore. Ali čim Tvrdko bje u Ugarsku odpratjen, opet se priestola bosanskoga dokopa

Digitized by Google

STIEPAN OSTOJA. Ovaj, koi se s prva biaše jako održao u Bobovcu proti Tvrdku, čuvši poraz Tvrdkov i dobiv pomoć od Turčina, provali umah u južnu Bosnu, i pomoćju Sandala i Jablanovića većim ju dilom pridobi. Obsiedne tada i Kotor s kopna, a Ladislav napuljski pruži mu pomoć po moru, da ga i tude to bolje stisne. To se ne dopadne Dubrovčanom, te ovi, kao privrženici Sigmundovi, Napuljce potuku i protieraju od onih obala. Već prosinca iste god. 1408. Ostoja kao kralj bosanski obdari svoje privržene vodju Gjorgja, kneza Vučića i njegove sinove Omišom i primorjem od Crnovice do Neretve; a sliedećega siečnja bude mir medju krunom ugarskom i bosanskom utanačen. Ostoja malo kašnje pomiri se i s Dubrovnikom, te 4. pros. 1409. sa svojom ženom Kujevom i sinom Stiepanom potvrdi mu do vieka sve povelje, listove, zapise, dobre zakone i slobodštine, koje je imao tja od postanka države bosanske, srbske i raške; a Dubrovčani 31. prosinca 1410. obnoviše mu prijašnje darove i pravo za njega i za potomke na vlastelstvo dubrovačko, i obećaše plaćati mu obični danak.

Medjutim ustroji se u dvoru ugarskom proti Hrvoji huda urota njekojih velikaša, kim su na čelu bili Ive Gorjan i Petar Ćupor ban hrvatski, povedeni navlastito Sandalom, vojevodom humskim, koi si nakanio biaše prisvojiti časti i dobra Hrvojina. Ali do mala doču Hrvoja, što se o njem radi, te čim se Sandal bavio na drugu stranu, da mu se osveti, otme mu njekoja miesta. Na taj glas prijatelji Sandalovi u kraljevskom dvoru prikažu Sigmundu, koi se tada borio sa Mletčani u Furlanskoj, taj postupak Hrvojin kao izdajstvo, i naputе ga, da svake časti liši Hrvoju i proglasi poremetnikom državnoga mira, te zato slobodno svakomu progoniti ga i smaknuti. Toj opasnosti da izbiegne, bje Hrvoja prisiljen od Turčina uzeti pomoć, i tada nasrnu na kraljeve prediele, posieče mu vojske i sama Pavla Ćupora živa uhvati i dade zašiti u volujsku kožu, s kojom je Hrvoju njegda u dvoru na porugu prilikovao, i baciti u rieku Bosnu. No videći Turke izza pobiede ugnjezdivše se u zemlji, te plieneće i robeće njegove iste prediele, i otimajuće za se gradove, a neočekivajući od Sigmunda nikakova mira, od jada razstavi se na koncu god. 1415. u Kotoru, ostavivši za sobom sina imenom Baošu i kćer Mariju, udatu za kneza Stiepana Šimrakovića, na kog su takodjer posiedovanja njegova prešla.

Ostoja, premda se je u ovih bunah držao stranke Sigmundove, s jedne strane pušćaše, da se neredi po zemlji šire, držeć, da to veće oslabljenje borećih se stranaka bit će napokon na njegovu korist, a s druge stavi se, da u podložnih si kotarih svojevoljno i nečedno vlada. Na to

Digitized by Google

njegovo postupanje za mala težko omrzi narodu, koi ga na koncu g. 1418. baci s priestola, a miesto njega nazva kraljem sina mu

STIEPANA OSTOJIĆA. Ostoja nemogav trpiti, što ga izbaciše, uteče se k caru turskomu za pomoć, obećav mu, da će mu, ćim se opet dočepa priestola, plaćati veliki godišnji danak i sina svoga Radivoja u zalog dati. Sultan prista na ponude, i dade mu silnu vojsku. Medjutim ona stranka, kojoj ponajviše biaše omrznuo Ostoja, nehtiaše ni njegova sina primiti za kralja, nego pozva natrag Stiepana Tvrdka II. Tvrdkovića, koi se još tada nalazaše u dvoru Sigmundovu. Tvrdko dozvolom kraljevom umah doleti u Bosnu i stavi se na čelo svojih privrženika, te izza kratka ali žestoka boja, velmože, za veće zlo ukloniti, medju sobom i narodom pomire jih tako, da oba do smrti zadrže kraljevsku moć i dostojanstvo, i da ne smie više nitko Turke pozivati u pomoć, ili se s njimi u ma koje dogovore upuštati. U to Ostoja s Turci navali na Bosnu; no Ostojić i Tvrdko složno dočekaju dušmana, i razbiju. Malo kašnje Ostoja umrie od jada (1).

Medjutim Kotor, nemogav odolieti nasilju Baoše Zentskoga, po poslanicih opet zaprosi od Mletčana, da ga u svoju vlast prime, a oni mu napokon to dozvole 8. ožujka 1420., te tako se i taj grad izmakne narodnoj oblasti kroz dugotrajne domaće ratove iznemoženoj, a baci se u ruke dušmanske. Stiepan Ostojić i Tvrdko Tvrdković, dok su zajedno vladali, svaki ipak u sebi odredjenom rusagu, mirno su medju sobom živili. Stiepan 5. ožujka 1419. potvrdi Dubrovniku povelje podieljene mu od Tvrdka I. i od pok. svoga roditelja Ostoje, a 4. pros. i. g. zajedno sa svojom materom Kujevom, darova mu polovicu Konavlja i Sokola, čim drugu polovicu već mu biahu pustili vojevode Sandal i Pavlović. Usuprot Dubrovnik obećavaše Stiepanu, da će mu svake godine plaćati 500 prpera (*Mikl. 294.*). Godine 1421. Stiepan upravi poslanika u Mletke nalogom, da reče onomu vieću, da će se on tvrdo držati ugovora, što je s njim imao njegov pok. otac,

---

(1) Zadnja povelja Ostojina, koju imamo, jest iz Bišća od 23. ožujka 1818. (*Mikl. 280.*). Jukić tvrdi (*str. 115.*), da je Ostoja umro prem god. 1435. No mogao je lasno spaziti iz hrvatskih spomenika, da već početkom god. 1419. nije živ bio, čim na broju 95. tih spomenika (*Mikl. str. 282.*) nalazi se povelja od 5. ožujka 1419., kojom njegov sjn Stiepan potvrdi Dubrovniku povlastice darovane mu od njegovih predjašnjika, gdie Stiepan čisto spovieda, da je stupio na priestol svoga roditelja prisvitloga **И СВЕТО ПОЧИВАВЬШАГО ГОСПОДИНА МИ КРАЛА СТИФАНА ѠСТОЕ.** A da je bez svake dvojbe tada umro, jasno nam dokazuje pismo, što su 4. list. 1422. poslali Mletčani na svoga poslanika u Bosni, gdie mu nalažu, da traži dobiti od kralja Tvrdka potvrdu *privilegii alias obtenti... cum condam serenissimo Domino rege Hostoja (Sec. Con. Rog. VIII.).*

Digitized by Google

i da bi želio s Republikom u savez stupiti. Odgovori vieće 7. travnja, da mu se liepo zahvaljuje za tu iskrenu ljubav, kojom ga prijateljski obdaruje; da se pobrine utvrditi Neretvu tako, da tamo sigurno trgovci dolaziti uzmognu, gdie bi mogla i sama Republika, ako mu ugodno bude, skladište soli za njegove podanike držati; a glede saveza, da je ono uviek pripravno na pogodbu pristati, koja bi isto za oboje koristna bila.

I Tvrdko 16. kol. 1420. potvrdi Dubrovniku ona zemljišta, što mu biaše Sandal darovao. Republika mletačka 5. sieč. 1421. nudjaše mu savez tako, da on brani njezine zemlje u Dalmaciji po kopnu, navlastito proti Ivanu knezu cetinjskomu i Poljicanom, a da će ona po moru njegovim neprijateljem dolaz zapriečiti.

God. 1421. umrie Stiepan Ostojić, te tako dozvolom naroda osta opet sam kao kralj bosanski

STIEPAN TVRDKO II. TVRDKOVIĆ (*Scurus*) (1). Čuvši Radivoj, sin Ostojin, bratovu smrt, uzme pomoć od cara turskoga, i dodje u Bosnu, da si otčevinu prisvoji; al ga Tvrdko snažno dočeka i vojsku mu razbije. Radivoj se u Dubrovnik spasi. Dubrovčani ga učine svojim plemićem, i od Tvrdka mu oproštenje izmole, a ovaj mu se kašnje smiluje, i dade mu njekoje zemlje okolo Kisele-vode.

Svibnja 1422. Mletčani, težko strešeni u svojoj vlasti po Srbljih u Arbanaskoj a po Hrvatih u Dalmaciji, da ga k sebi privuku, odaslaše mu poslanika sjajnimi darovi, da mu se naraduje, što je opet privoljenjem naroda podpunu vlast u cieloj kraljevini bosanskoj stekao. Uz tu prigodu poslanik morao mu je od strane Republike dodati, da se pobrine trgovcem osiegurati dolaz u njegovu državu i odatle izlaz do mletačke; da knez Ivan Cetinjski ruši neprestano to medjusobno obćenje, te da bi potrebito bilo, složno na njega udariti, a što bi se dobilo, da bude krune bosanske izim Kliša, Omiša, Poljica i zemalja, koje knez Ivan oteo biaše primorskim

(1) To izlazi iz povelje Tvrdkove od 18. kol. 1421. izručene Dubrovniku, kojom mu potvrdi sve povelje, koje primi od otca mu Tvrdka I., i od kralja Ostoje (*Mikl. 316.*). U njoj veli, da je seo na priestol kraljestva kao car i vladika **ВСЕМЪ СТЕЖАНІЮ СВѢТѢХЪ МОНХЪ ПРНРОДНТЕЛЬ, ѠДА ВСѢХЪ ПРНЕМЕ УАСТЬ Н СЛАВУ Н ДАРН МНОГНЕ.** Potvrdjuje. to sjajnije tu istu stvar naputak od 26. svib. 1422., što su Mletčani dali svomu poslaniku odredjenu na Tvrdka, gdie mu se zapoviedjaše, da reče kralju; *quod nostra dominatio, audiens felices successus suos, et creationem suam ad regnum, cordialem consolationem et letitiam habuit et habet... et audita creatione sua ad regnum suum, in mente nostra fuit, ad presentiam suam mittere nostram ambassiatam.* S druge strane zadnje pismo, što nam ostaje, gdie se spominje Stiepan Ostojić, jest gore spomenuti odgovor na njega od vieća mletačkoga 7. travnja 1421.

Digitized by Google

gradovom, što bi samo Republika za se pridržala; da je Republika spravna davati mu do 2000 duk., ako joj izključivo pusti prodaju soli u Neretvi; i napokon da joj potvrdi povelju trgovačku, što je odprije dobila od kralja Ostoje, ili da joj barem taku izruči, koja bi trgovce mletačke u Bosni dovoljno osiegurala. Tvrdko odgovori mu, da do nove godine nemože na taj rat pristati uz Mletčane, no podieli mu povelju dosta koristnu za trgovce mletačke (*21. pros. 1422.*). Čim se ipak Republika dogovaraše s Tvrdkom, s druge strane novcem nudjaše kneza Ivana na mir (*2. list. 1422.*); ne pazeć, da ovaj ga neće, opet se ponudi kralju bosanskomu. Sad Tvrdko prista, i bude 6. veljače 1423. u Sutisci savez utanačen. Tuj Tvrdko obeća, da će najdalje za Uskrs god. 1424. na kneza Ivana navaliti, da će od pridobivenih miesta Mletčanom pustiti Kliš i što jim oteo biaše knez Ivan, a ostalo za se pridržati, ako ga Mletčani u ratu dovoljno podpomagati budu. Republika, želeći ga što voljnijega u toj nakani, podieli mu 20. travnja i. g. pravo za njega i za potomke na svoje vlastelstvo. Ali u što se Tvrdko spravljao, da tu pogodbu izvrši, iznenada Turci navale na Bosnu; što on navisti odmah Republiki, a ova mu 27. lipnja 1424. odgovori, žaleć taj nezgodni slučaj i bodreći ga, da se snažno neviernomu dušmanu opre. Tvrdko s prva suzbi Turke, ali videć, da njihovoj pretežnjoj sili odolieti nemože, izruči jim njekoje tvrdjave na granici, obveže jim se stati pod njihovom zaštitom, i pomnoži danak, što jim je do sada plaćao (1424.).

Sliedeće godine Tvrdko sklopi mir i s kraljem ugarskim; te od tada nije imao više jake brige s inostranskimi moći, izim njekojih razpra s Ivanom Cetinjskim. God. 1430. odasla poslanika u Mletke, da izjavi onomu vieću, kako ga Sigmund i Turci sile, da se s Mletčani zarati; a tim se nadao, da će mu Republika toga radi uzajmiti 32.000 duk., s kojimi je mislio, od Turčina svoje zemlje, što mu po zadnjem miru biaše predao, odkupiti. No Mletčani mu odgovoriše (*29. kol. i 5. ruj.*), da se oni od njega i u buduće staromu prijateljstvu nadaju, ali da mu novcá nipošto za sada posuditi nemogu. Pošto Turci god. 1439. uzeše Smederovo, i iztierav despota Gjorgja iz Srbije obsiednuše Biograd, Tvrdko se jako preplaši, te po poslaniku zapita Mletčane, bili mu dopustili, kad bi ga na to potrieba stiskla, spasiti se s obitelju i s imanjem na njihovo zemljište, a da bi jim dao svoje kraljestvo, da s njim samovoljno vladaju. Na to primi Tvrdko sliedeći odgovor (*21. veljače 1442.*), da mu je prosto priti gdie i kad hoće u njihovu državu; a glede kraljestva, da mu se na takovo pouzdanje liepo zahvaljuju, i da mu žele, da se u svojoj vlasti i oblasti učuva. Dopustiše mu pako, da si nabavi oružja u Mletcih, koliko bi mu od potriebe

Digitized by Google

bilo za obranu svoje zemlje. Malo za tim odasla Tvrdko još druge poslanike u Mletke, po kojih zamoli ono vieće, da izvoli po svojih poklisarih skloniti Turčina, da s njim miruje; da mu dade jedan grad u Dalmaciji u zamienu drugoga u Bosni; da je spravan, kad bi htielo, doći mu u pomoć proti Stiepanu vojevodi humskomu; i pošto mu se Turčin grozi, da mu dopusti oružja si priskrbiti u Dalmaciji; i da u Bosni svoga plemića drži. Ali vieće odgovori mu (*5. lip. 1442.*), da za sada, čim se Turčin bori u Ugarskoj, nije prilično, da mu se poslanici šalju; da mu grada u Dalmaciji dati nemože, a da mu je ipak uviek prosto kamogod hoće doći u oblast mletačku; da će u potriebi njegove ponude glede vojevode Stiepana rado upotriebiti; da mu se nije nipošto bojati Turčina, čim bi mu mogli državni položaj i dobro oskrbljena sila pružiti dovoljnih načina za održati se proti dušmanu; da si iz Mletaka uzme bojne sprave po volji; i napokon da nema uzroka držati plemića u Bosni.

Za Tvrdka dva se puta zavadiše Radoslav Pavlović, veliki vojevoda bosanski i knez tribinjski i popovski, i Dubrovčani. Još 31. prosinca 1427. Pavlović biaše darovao Dubrovniku svoja imanja u Konavljih s Obodom i Captatom uz pogodbu, da mu dade liepo napravljenu polaču u gradu i svako lieto 600 prpera; no po nagovoru zlih ljudi pusti se povesti na to, da tu pogodbu sruši. Prem 25. listopada 1432. bude mir načinjen, a Tvrdko ga to bolje utvrdi svojom listinom 2. ožujka 1433. Dubrovčani učuvaše svoja prava.

Jukić jasno dokazuje, da je Tvrdko bio katoličkog vieroizpovieda-nja; no ipak za dosta burna njegova vladanja bogomilci razviše silno svoje snage, čim su jih poglaviti velmože, kò što Sandal, Pavlović itd., branili i možda se iste sliedbe držali. Zato Franciškanci slabo su tada mogli ovršivati svoje poslove, što je i uzrokovalo, da sama biskupska stolica bude prenešena u Diakovo (*1436.*). Tvrdko izprosi od Pape, da Franciškanci u Bosni dobra i imanja držati i posiedovati slobodno mogu. Umrie Tvrdko god. 1443. (1), u 47 godini svoga vladanja, bez poroda. Ostavi krunu svomu sestriću Hermanu Celjskomu, banu slavonskomu; ali se po izboru velikaša bosanskih dočepa priestola

STIEPAN TOMAŠ OSTOJIĆ, nezakoniti sin kralja Stiepana Ostoje. Vladislav, kralj ugarsko-hrvatski, nastojanjem slavnoga Janka Sibinjanina vojevode sedmigradskog i vrhovnog zapoviednika vojske kraljeve, pripozna

(1) Zadnja povelja, koju imamo od Tvrdkovića, jest od 22. lipnja 1443. iz Sutiske *(Mikl. 426.)*; a prva od Tomaša iest od 26. ožujka 1444. iz Jaica *(Commem. XIII. 160.)*.

Digitized by Google

ga za kralja bosanskoga; a Tomaš 5. lipnja 1444. liepo mu se zahvali. S Dubrovčani je prijateljski obćio, te još 3. rujna 1444. potvrdi jim stara prava i prijašnje povelje (*Mikl. 427.*). Tu u podpisu sliedeći si naslov daje: краль божиωмь милостью Срьблемь, Босни, Приморїю, Хомьсцї Ꙁемлї, Дальмьци, Херьватомь, Донїмь Краемь, Ꙁападнимь Странамь и к томꙋ; a u povelji od 22. kol. 1446. još dodaje: Ꙋсꙋри, Соли, подриниию (*Mikl. 438.*). S Mletčani isto se je prijazno držao, te 26. ožuj. 1444 iz Jajca izruči jim povelju, kojom jim potvrdi sve predjašnje povlastice kraljeva Ostoje i Tvrdkovića, i da mogu bez ikoja plaćanja daća i poreza sigurno uvažati i izvažati trgovinu iz rusaga bosanskoga; da će jim uviek staze, rieke i druge vode njemu podložne otvorene biti bez troška, i da će biti branjeni i za štete točno naknadjeni. Sliedeće godine odasla Tomaš svoga kancelara u Mletke, da reče Mletčanom: da je hrceg Stiepan Despotu srbskomu predao tvrdjavu Medun u Zenti, i da kani sad s njim složno u zemlje mletačke provaliti; da je Tomaš spravan s njimi na hrcega udariti; da zajedničkimi troškovi sagrade tvrdju u Neretvi; da mu dadu grad u Dalmaciji, gdie bi se u pogibelji sa svojimi i s imanjem skloniti mogao, a da će jim on izručiti tvrdjavu blizu Poljica koju hoće; i da mu pošalju plemića, koi bi uviek u njegovom dvoru pribivao. No Republika mu se na te ponude liepo zahvali (*4. ožujka 1445.*), dodav samo, da u pogibelji rado će ga i dično primiti na svoje zemljište kamogod hoće. Tomaš sliedeće godine opet u Mletke svoje poslanike upravi, po kojih izjavi Mletčanom, da mu kralj Aragonski pita Neretvu, misleć tim si put k ugarsko-hrvatskomu priestolu prokrčiti, ali da bi ju volio Republiki izručiti; da su se Dubrovčani s Bosnom obogatili, a da bi ta korist mogla sva pasti na trgovce mletačke, kad bi se htieli s Bosnom baviti; da mu s Turci mir izposluju; i da miesta, što jim ban Petar ponudja, kruni bosanskoj pripadaju. Mletčani mu na to odgovoriše (*17. ožuj. 1446.*): da si Neretvu pridrži, jer dok u njegovih bude rukuh, Republika će ju smatrati kao u svojih; da radi kralja aragonskoga ne kvari mira sa susiedi i prijatelji; da će navesti svoje trgovce s Bosnom obćiti; da su s Turci u ratu; i napokon da u dogovorih s banom Pirkom neće nipošto dirati u njegova prava.

Tomaš bio je s prva žestoki bogomilac; no malo kašnje brinutjem Tome biskupa hvarskoga, poklisara papinskog u Bosni, obrati se na katoličku vieru, i bude kršćen od Ivana Karvajala, auditora rimske Rote, koi se tada u Bosni desio. i uzme ime Stiepana. Već u gor pomenutoj povelji 3. rujna 1444. kune se Stiepan Dubrovčanom, postaviv ruke na *sveto evangjelje* i na *častni križ krstov*, da će se svoje rieči držati; a

Digitized by Google

29. svib. 1445. Eugjen IV. Papa napisa mu list, u kom mu se radovaše, što je primio pravu vieru katoličku i priznao stolicu rimsku, te zato, da mu onu pogrieśku, što je od nezakonite žene rodjen, sasvim diže i uništuje, čim mu daje pravo svu baštinu svoga otca onako uživati, kao da je od zakonitoga braka, i dopuśća mu za ženu si uzeti prostu dievojku, s kojom već imaše sinova, i koju velmože nehtieše za pravu kraljicu priznati (*Theiner*). Dočnije Papa ponudi Tomašu kraljevsku krunu, i dopusti mu podignuti tri ili četiri biskupske stolice; na što mu se kralj zahvali, da Turčina nevriedi i pravoslavne i bogomilce nezbudi. Tim Franciškanci nezadovoljni, u Rimu ga odmah obtužiše, i zabraniše mu svetotajstva primati; ali se kralj pred poklisarom papinskim sasvim opravda. Tomaš 24. lipnja 1446. u Konjicu blizu Neretve sakupi sabor državni, gdie bude u prisutnosti poklisara rimskoga i mnogih glavara crkovnih i svietovnih iztočne i zapadne viere sastavljeno mnogo zakona, a navlastito bje odredjeno: da bogomilci ne smiedu više graditi hramove, niti stare popravljati; da što je jedanput crkvi darovano, nemože joj se više oduzeti; da se ubojice izruče kraljevskomu sudu, a njihova imanja polovicom kralju a polovicom rodjakom ubijenoga dadu; da se viećnici, tajnici, vojevode i knezovi, primivši službu, kralju prisegu; da hrceg Sv. Save nezakonit je, ako ga kralj ne potvrdi i ako mu se nezakune; da se oskvrnitelji rodica odsude na smrt, a isto tako izdajnici tvrdjava i kovači lažljivog novca (1). Te naredbe svečano proglasi sam kralj 24. lipnja 1446. Ova listina (*Farl. IV. 68.*) jasno dokazuje, da je kraljevski dvor bosanski isto tako kao prije Hrvatski sjajno uredjen bio, čim nalazimo u nje podpisih i kod drugih povelja Tomaševih sliedeće častnike: *veliki vojevoda bosanski* ili *starosta, hrceg Sv. Save, bani, vojevode i prefecti, knezovi, judex curie, viećnici kraljevski, magister dapiferorum, magister pincernarum, referendariorum nostrorum magister, Aule secretarius, protovistar knez, pristav od dvora dvorski knez, dijak.* God. pako 1450. Tomaš stavi se još odvažnije, da jednom sasvim izkoreni krivovierstvo u Bosni. Oglasi dakle bogomilom, da se na katoličku vieru obrate ili da se izsele. Do 2000 jih se obrati, ostale okolo 40.000 hrceg Stiepan Vukčić, koi, akoprem kršćen kad i Tomaš, opet odkazao biaše posluh rimskoj crkvi i kralju, pod svoju zaštitu primi. Tomaš morao je i tada hrcegove uvriede mirno podnieti, jer su mu se Turci na blizu grozili, a hrceg je i s njimi u dogovoru stajao. Od Mletčana pako nije mogao proti neviernomu podložniku i ma koje pomoći očekivati,

(1) Tomaševi novci imaju s traga: ‡ GOS. TOMAS. CRA. BOSN. Svi su srebrni; a ima jih i latinskim nadpisom (*V. Glas. III. 255. V. 219. VI. 207.*).

Digitized by Google

pošto mu još prošle godine, kad jih po poslanicih obaviesti, kako Stiepan radi o tom, da ga kralj aragonski hrcegom sphetskim naimenuje, i kako je spravan s njimi složno na njega udariti, biahu odgovorili jedino to, da mu liepa hvala na toj viesti, i da će se pobrinuti, da toga ne bude (*7. trav. 1449.*). U istoj prigodi Tomaš zapita Mletčane za saviet, bili primiti mogao banovinu, što mu Petar, ban hrvatski, nudja u zamienu s njekom zemljom bosanskom; i kad bi ju primio, bili mu oni dopustili, da si iz Dalmacije do 200 strieljača uzme. Tada jih jošte zamoli, da kò što i Stiepanu Vukčiću, dadu i njemu sol po 4 dukata, a da će se tada sva njegova država s njihovom solju služiti. Mletčani mu na to izjaviše, da bi jim radije bilo s njim nego li s Ugri graničiti; da si uzme ono 200 strieljača na svoje troškove, ali da soli za one novce više ni Stiepanu davati nemogu. No Tomaš do mala okani se tih težnja, te ote iste godine u Dobaru po banu Maćvanskom Ivanu Horagu s Ugri sklopi bratimstvo i savez proti Turskom. U to doba granica radi posvadi se s Despotom srbskim. Oba složno po poslanicih tu pravdu poviere saboru ugarskomu, a ovaj priredi sud, koi će onoj stranki pravo dosuditi, koja bude pravo imala (*lipnja 1449.*); no ta borba se nesmiri. U pogodbi mira, što Mletčani tada sklopiše s kraljem aragonskim, staviše i Tomaša, svoga saveznika, te ovaj ju potvrdi 24. list. 1450. u Jajcu. Sliedeće godine po poslanicih Tomaš izkaže jim se veoma zahvalan za tu čast, i zapita jih, da ako li njim nije stalo do Ostrovice, koja se malo prije bješe iznevierila Petru banu hrvatskomu, da je on novcem imati može; da u ratu, što će, kò što se čini, buniti medju njim i despotom srbskim, ne pružaju pomoći despotu, i da mu to isto po svojih poslanicih izprose od Turčina; i napokon, da mu izjave, koga od njihovih plemića mogao bi za svoga stalnoga poklisara u Mletcih namiestiti. Odvrate mu Mletčani, da si, ako će, Ostrovicu uzme, da se despotu nipošto pomoći neće, no po poslanicih zamoliti Turčina kò što želi, a da medju plemići si odabere po volji (*29. trav. 1451.*). Za rata pako medju Dubrovčani i hrcegom Stiepanom Vukčicem, Tomaš sklopi savez s Dubrovčani proti Stiepanu (*18. prosinca 1451.*), te je s njimi složno udarao na zemlje svoga neviernoga velmože. Tom prigodom Tomaš opet potvrdi Dubrovčanom sve stare povelje i zapise, i darova jim jošte sve zemlje od Konavlji do medje kotorske. Hrceg, nemoguć si primorje obraniti od saveznika, pusti ga Mletčanom, a ovi si Omiš i Krajinu prisvojiše. Tomaš odmah potraži od Mletčana, da mu te zemlje krune bosanske povrate; no oni ga smire ponudom danka.

Za te borbe, ponajviše domaće, Tomaš osta vieran rimskoj crkvi, te ne samo sagradi njekoliko manastira za Franciškance, no još naredi po

Digitized by Google

cieloj kraljevinj osobiti namet za njih, što prouzrokova ne malo nemira u državi. Ponuka Papu višekrat, da proglasi krstašku vojnu na Turčina, koi se već silno grozio cielomu zapadu, a Papa nije s prva na to ni gledao, no samo da diže križare na Ušite. Turci u tom Carigrad pridobiju (*1453.*) i kroz južnu Srbiju u Bosnu provale. Tomaš i despot Gjorgj nisu imali dovoljne sile oprieti mu se, te se sada većim nastojanjem utekoše Kalistu III. za pomoć. Papa proglasi napokon križoboj na Turke, a stavi mu na čelo Ivana Kapistrana i Janka Hunjada. No tom prilikom Ladislav i Hunjad zavade se s Tomašem, i pohite, da mu kraljevinu otmu. Tomaš potuži se Papi, a ovaj toga radi jako ukori kralja i Sibinjanina, i zapoviedi jim, mirna ga pustiti, dapače od Turčina ga braniti (*30. trav. 1455.*). A sam Kalist pako u listu na Tomaša (*svib. i. g.*) izjavi, da ga pod svoju zaštitu prima, i da kraljestvo bosansko zavisno čini samo od rimske stolice, te da šalje Tomu, biskupu hvarskoga, u Ugarsku nalogom, svako nesporazumljenje u toj stvari sasvim ukinuti. Zatim Turci budu porazeni pod Biogradom; ali ta slavna pobieda radi nastavše nesloge nije za kršćane dovoljnih posliedica imala.

Tomaš, u što se brinuo, da Turčina odstrani od svoje zemlje, s druge strane je nastojao, da granice svoje države protegne u Hrvatsku. Ovamo po smrti bana Petra knez Celjski sve načine upotrebljavaše, da si prisvoji cielu Hrvatsku, a sinove Petrove njihovih zemalja liši. Tomaš po poslaniku Nik. *Testa* zamoli Mletčane, da ili uzmu oni Knin, tada glavno miesto u banovini, ili baštinike Petrove prignu, da mu ga izruče. Republika odgovori (*8. ožuj. 1455.*), da si ga uzme. Sliedeće godine pridobi Ostrovicu i obsiedne Knin. Tomaš udari na kneza i potiera ga, ali ne uzme Knina, nego po istom *Testa* i biskupu hvarskomu ponudi se Mletčanom proti knezu Celjskomu, hlepećem i za primorskimi gradovi, ili barem, da mu pomoći dadu, obećavši, da će samo Knin pridržati, a ostala miesta za baštinike Petrove, koji su pod zaštitom mletačkom bili, braniti. Onda, da Stiepana Vukčica, koi knezu Celjskomu svomu rodjaku biaše pomoć obećao a po ovom dobio od kralja ugarskoga naslov hrcega splietskoga, prisile, ne pačati se u ote poslove. U isto doba naviesti jim, da Turčin čezne za Bosnom, da ga je do sada novcem sitio, a sada, da pita četiri tvrdjave i 20.000 vagana žita ili da će rat; da ga dakle savietuju i da mu dadu oružja i strieljača i utočište u pogibelji. Odgovoriše mu Mletčani (*14. lipnja 1456.*), da si prisvoji Knin i tako prikine susiedstvo kneza Celjskoga s Vukčićem, a strieljača i hrane, da si pribavi koliko mu treba iz rusaga mletačkoga; a da će mu uviek prosto biti na zemlje mletačke doći. Republika se tada

Digitized by Google

jako bojala, da se nedodirne granice onih dvaju; te je 5. srpnja odredila, da se Zadar oskrbi bojnom spravom i dobro utvrdi, akoprem u isto doba čestitaše knezu Celjskomu, što je banom hrvatskim postao.

Malo kašnje svim svećenikom u Ugarskoj, Bosni i Dalmaciji zapoviedi Papa plaćati desetinu, koja se na troje imaše razdieliti, naime jedan dio kralju ugarskomu, drugi Skendrbegu, treći Tomašu. Ovaj sliedeće godine odpravi opet svoga *Testa* na Mletčane i na Papu. Kalista moljaše, da mu pomože i da mu posveti zastavu i križ, s kim bi mogao krstaše dignuti proti Turkom, što mu Papa dragovoljno i učini; a od Mletčana pitaše, da mu izruče novce pobrane u Dalmaciji za križoboj, da križarom dalmatinskim dopuste u Bosnu proći, i da mu bude prosto ondje si strieljača nabaviti i banovinu hrvatsku osvojiti. No oni mu sada odvratiše, da su oni novci, križari i strieljači za njihove potriebe, a da si uzme samo Knin u Hrvatskoj, čim sve drugo u banovini sinovom bana Petra pripada (*13. ruj. 1457.*). No sliedećega siečnja i srpnja, pošto Knin padne u ruke ugarske, dopuste mu, da, ako mu je sile, i cielu banovinu, izim Kliša, posvoji.

Medjutim umrie Ladislav, kralj ugarski (*23. stud. 1457.*). Sada se u izbiranju novoga kralja kraljevina ugarska razciepi u dva protivna tabora; a domaći nemiri ni onda ne prestadoše, kada je Matija Korvin čitavom zemljom zavladao. Tomaš tim načinom osta sam proti Turčinu, te zato bje prisiljen, s njim se držati u miru i danak mu plaćati. A videć pako, da je težko banovine se dokopati, pripozna napokon vrhovnost Matijaševu, te studenoga 1458. ode na sabor u Segedin, gdie se pokloni kralju, a ovaj mu obeća Srbiju za sina i dade mu Smederovo, da ga brani. Za malo Muhamed silnom vojskom uputi se k Smederovu, nebi li ga predobio. Tomaš, neuzdajući se u sama sebe a bez uhvanja pomoći ugarske i mletačke, pošto Mletčani se izpričavahu, da će se na skoro u sastanku Mantvanskom odlučiti, kako se proti obćemu neprijatelju postupati ima (*31. svib. i 10. srp. 1459.*), tajno se stavi u dogovore sa Turci, te ovi mu pustiše njeke prediele srbske, a on jim preda Smederovo, i tako jih kući odvrati. Težko mu zaprieti Matijaš radi te neviere, obtuži ga Papi, što mu je sin Stiepan bez velike potriebe Smederovo predao Turkom, i napokon prisili, da vojski ugarskoj izruči sve tvrdjave bosanske ležeće uz granicu tursku na iztoku, te tako se pomire. I Stiepan Vukčić, još uviek u nevieri prama kralju, krivljaše ga, da mir narušiva, dapače Turčina napusti u svoju zemlju, dajuć mu jaku tvrdju Čiošinu. Na te glasove Papa naredi svomu poklisaru u Bosni Tomi biskupu hvarskomu, da iztraži, jesu li istinite te tužbe. No Tomašu do mala podje za rukom i s Papom se pomiriti; ali mu ovaj

Digitized by Google

zanieka tada vlastite biskupe za Bosnu i krunu, kò što je po poslanicih od njega prosio, jer se tomu sprotivio kralj ugarsko-hrvatski (*ožuj- 1460.*). Te iste godine odasla Tomaš svoje poslanike u Mletke, da ponude Duždu kraljevinu bosansku, ako će ju braniti proti Turkom; ili barem, da ga oružjem, vojaci i bojnom spravom oskrbi, i da mu dade jedno miesto na zemlji mletačkoj, gdie bi svoju obitelj sklonio i sačuvao; no Dužd mu odgovori (*10. stud.*), da si pridrži i sam brani svoju krunu, da mu je prosto u Mletačkoj po volji oružja si nabaviti i prići, a da se jednom s Vukčićem pomiri na oboju korist.

Sliedeće godine u što je Tomaš vodio vojsku proti neviernomu banu Vukmanu, utaboriv se na polju bilajskom, nezna se rad koga uzroka, možda po nagovoru kralja ugarskoga ili iz pohlepnosti za vladanjem, bude od brata Radivoja i naravnoga sina Stiepana obnoć udušen (*kolov. 1461.*) (1). Njegovo tielo bje pokopano u Sutiski, u samostanskoj crkvi Sv. Ive krstitelja, koju on sam sagradi. Žena mu Katarina, kćer hrcega Stiepana Vukčića, čim doču taj zločin, da osveti muža, pozva Turke u Bosnu, koji porobe ju i popale; no videć kraljica, da joj to nije od koristi a tužnim i nevinim podložnikom od goleme štete, pokaja se i mitom jih odvrati. Prvi nje sin umrie prie otca na otoku Mlietu u dubrovačkoj državi, gdie je i pogreben. Nasliedi Tomaša sin njegov

STIEPAN TOMAŠEVIĆ od priložnice Vojače. Uze si Stiepan sliedeći naslov: Щефань Степань Томашевнѣь краль Срьбьлемь, Босни, приморью, хѹмьсци земли, Далмацни, хрьватомь, донимь краемь, западнимь странамь, Ѹсорѣ, Соли, подриньо и к томѹ (*Mikl. 486.*). Čim stupi na priestol, najprije se pomiri s Jelenom, kćerju hrcega Stiepana Vukčića, udovom pok. kralja Tomaša svoga otca, pak s istim Vukčićem, i s ovim sklopi savez proti Pavlu Sperančiću banu hrvatskomu, koi mu u smrti otčevoj silom oteo biaše njeku tvrdjavu; zato Vukčić odasla mu sina Vlatka, da sudieluje na njegovo okrunjenje, koje se malo kašnje u Jajcu uz prisutnost mal da ne svih velmoža bosanskih po papinskom poklisaru sjajno ovrši. Toga radi Matijaš, kralj ugarsko-hrvatski, jako se sažali s Papom; ali mu ipak obeća, Stiepanu sve oprostiti, ako točno i vierno svoje dužnosti naprama ugarsko-hrvatskoj kruni izpuni. Nò Stiepan s prva

(1) Jukić, i s njim mnogi drugi vele, da je umro god. 1460.; ali da je ove godine još živio dokazuje listina Pia II od 2. kol. 1461. (*u Arkivu II. str. 32.*). A da je uprav umro kolovoza 1461., to odprto kaže zaključak Senata mletačkoga od 20. kol. i. g., gdie stoji: *quemadmodum notum est, serenissimus rex Bossine anteactis diebus ab humanis subtractus est (Sec. Con. Rog. XXI. 54.).*

Digitized by Google

na to nije ni pazio, već stade kupiti vojsku, da se Sperančiću osveti. A da Mletčane u tom ratu ne povredi, odasla na njih poslanika, da jim izjavi svoje namiere. Ali ga tamo preteku poslanici banovi ponudom na Mletčane, da pod svoje okrilje Ostrovicu i Kliš sprave. Toga radi Mletčani, akoprem za tada ne privoliše na želje banove, ipak 1. pros. 1461.. odgovoriše Stiepanu, da s banom radi po što mu drago, ali da ne dira u Ostrovicu i u Kliš, čim na prvu imaju pravo, a drugu, da su već odavna pod svojom zaštitom držali, te i sada drže. A na ostale se prošnje Stiepanove tom prigodom podnešene izjaviše, da će ga rado svojim plemićem učiniti (*kô što i jesu 10. pros. i. g.*), ali da mu kuće u Mletcih i u Zadru dati nemogu, ni grada u Dalmaciji, kô što pita, čim kuća njemu pristojnih ondje za sada nema, a da će mu uviek ipak prosto bíti, kad bi ga do toga nevolja stiskla, na zemlje mletačke kamogod hoće, proći i spasiti se; da mu rado dopuštaju iz njihove države za svoje novce uzeti si strieljača, puškara i bojne sprave po volji, i da će mu uz prigodu svaku pomoć pružiti; da će Stiepana Vukčića nagovoriti, vierno uztrajati u ljubavi i u oddanosti prama kruni bosanskoj; i da mu se raduju, što se jednodušnim privoljenjem i uzklikom svećenstva i vlastelstva a i cieloga naroda na otčev priestol vienčao. Ta razpra medju Tomaševićem i kraljem ugarskim uztraja još kroz cielu god. 1462., te napokon po nagovoru strica si Radivoja i Nikole biskupa modruškoga, poklisara papinskoga, Stiepan posla Matijašu svečano poslaničtvo, da mu svoju privrženost i ljubav izkaže. Tada mu je Stiepan dozvoliti morao, da ugarske posade iz Mačve primakne u tvrdje bosanske na Savi, i obećati, da će mu od sada vieran biti i s Turci svaki savez prekinuti a s njim svoje sile sdružiti, i složno proti obćemu neprijatelju vojevati.

S Dubrovčani obnovi Stiepan stare sveze bratinske ljubavi obstojeće medju njimi i krunom bosanskom, te jim ne samo potvrdi stare povelje i slobodštine, što su imali u Bosni (*23. stud. 1461.*) i svojim odlučno zapoviedi, da nitko ne smie trgovcu dubrovačkomu i ma koju novost ili bezakonje učiniti. i da se *dinari* dubrovački po kraljevom rusagu tratiti mogu kô što za prednjih kraljeva, no obeća jim jošte, vas dug otčev točno izplatiti (*25. stud. 1461. — Mikl. 485—91.*).

Muhamed, čim doču slogu Stiepanovu s Ugri, naredi odmah vojku kupiti, a u isto doba dade proglas na Bošnjake, kim jih pozva na predaju, a da će jim dopustiti slobodno izpoviedanje viere, i da neće danka plaćati. Više jih je bilo, koji su tajno kralju neprijatelji bili, a mnogi još povierovaše na rieči azijatske kače, premda su dobro poznavati mogli, da u nje viera i prosvieta nisu drugo van puklo ruglo. Kralj dakle, u što se obaviesti

Digitized by Google

o tih grožnjah, odmah se po poslanicih obrati na Papu, na Matijaša, na Skendrbega i na Mletčane, i izjavi jim sve, što se s ove strane sbivalo, proseći napriešnu pomoć. Mletčane je navlastito poticao, da oni s mora a da će on složno s Vukčićem po kopnu udariti na Turčina; da ako to ne učine, lasno će Turčinu poći za rukom, najprije njega i Vukčića satrti, a poslie, kò što se već izjavio, na njih nasrnuti i sve uzduž iztočne obale jadranske do same Istre preobladati; no ako se pako za sada ne mogu javno proti obćemu neprijatelju izkazati, da mu barem pomognu bojnom spravom iz krstaške desetine u tu svrhu po Papi naredjene u Dalmaciji, i njekim brojem strieljaća za obranu njegovih tvrdjava. Odgovoriše mu Mletčani 28. veljače 1463., da, akoprem su u miru s Turci, spravljaju ipak jaku pomorsku silu proti njim, u kih vjera i neviera sve je jedno; da po poslanicih neprestano nagovaraju Papu, da čim prije sve kršćanstvo složi proti obćemu dušmanu; da su u tu svrhu već odredili odpraviti na Matijaša svečanoga poslanika, da ga na obranu svoje i krune bosanske obodri; da mu šalju u dar nješto bojne sprave, a da si na svoje troškove iz kotara mletačkih uzme strieljaća koliko mu drago. Preporukom mletačkom na Papu poslanici Stiepanovi iz Mletaka prodjoše u Rim, gdie se sastavio biaše osobiti odbor od 4 kardinala, da se o vojni proti Turčinu skrbi. Ovaj jim dakle obeća, da će do mala tamo prispieti silna krstaška vojska na obranu, i da će Ugre i Mletčane prignuti, odmah se s njom sdružiti, i složno s mora i po kopnu udariti na Turke. I doista Mletčani bili su tada već spravni udariti na Turčina, čim još 4. veljače naredjivahu svomu vrhovnomu kapetanu pomorske sile u iztoku Ljud. Loredanu, da kad bi brodarnica turska iz tiesna izišla, i vidio, da bi ju lasno satrti mogao, satare ju. S druge strane napriešno upravljahu listove, najživljim mastilom bojnoga čuvstva ožigosane, na kraljeve francuzkoga, češkoga, poljskoga, na hrcega bavarskoga itd., a svak čas na Papu (*ošujka*), nutkajuć, da se jednom svi složno dignu za spas svoj a Ugarske naročito; uzimahu pod novac dosta vojske za kopno, a nove galije spremahu za more, i svibnjom već se snažno borahu sa Turci.

Onim odgovorom utiešeni, vrate se umah poslanici u Bosnu, i sve izjave kralju, a ovaj nesavietno, nečekajuć da se ta obećanja uživotvore, i ne gledeć na rieči svoje matere Vojače, koja ga neprestano nagovarala, da tako naglo i nerazborito nerazmeće s Turci prijateljstva i da ne sluša nerazumna poklisara papina, iznenada navali na Turke, ote jim Šamac na ustijuh Bosne u Savu i razvali, a vojake zarobi. Medjutim Muhamed, da se opravda pred svietom, što je na Bosnu rat digao, odpravi Stiepanu svoga

Digitized by Google

poslanika, neka primi od njega obični danak od 25.000 dukata. Kad ovaj prispije u kraljev dvor, Stiepan, po savietu biskupa modruškoga, odriešito zabaci njegove zahtieve, a za osviedočit ga, da to ne čini nipošto sbog oskudice na novcu, no uz prkos samo iskanja, nesmotreno uvede ga u svoju bogatu blagajnu, u kojoj prieko dva miliuna dukata biaše, i ponosito reče mu: evo vidiš, koliko ja srebra i zlata imam! no nedam Turčinu ni jedne mrvice, nego ću s otim vojsku sakupiti, a jedan dio u sigurnom miestu čuvati, kako bi odatle, ako bi me srieća vojnička iznevierila, izvan otačbine živieti mogao.

Jako se Muhamed razsrdi na taj odgovor, te umah se digne na noge, i s vojskom od 150.000 konjanika osim nebrojenih piešaka 14. lip. 1463. nečuvenom hitrinom pod grad Bobovac prispije. Matijaš još za vrieme savietova kralja, da se povuče u gore, i da se odtud brani, dočim on dodje na pomoć. No kralj, nepazeć nipošto na te razborite saviete, stricem Radivojem i kraljicom Mariom pobiegne u Jajce, gdie se utvrdi, a Bobovac povieri svomu vojevodi Radi Radaku, da ga vierno i odlučno brani. Ali Radak, tajno srdcem i dušom pravi bogomilac, ponudi odmah Muhamedu, da će mu za blago grad izdati. Car mu naravno obeća, i tim načinom unidje u Bobovac, najglavnija onda tvrdjava na onoj granici, a izdajici za nagradu odsieče glavu. Čuvši Stiepan u Jajcu, što se od Bobovca sbilo, ni ondje se siguran nevideći, pobiegne svojim blagom put Dalmacije. U tom car opremi za njim Mehmeda svoga vezira k Jajcu, gdie je mislio, da se jošte nalazi kralj. Mehmed kletim izdajstvom uzme grad na predaju: no čuvši, da je kralj pobiegnuo, odmah pošalje za njim konjanike u potieri, koji ga kod Ključa stignu. Stiepan u toj opasnosti baci se u tu tvrdjavu ležeću na visokom briegu pokraj Sane. No Turci ga obsiednu i stanu grad bez pristanka strašno biti. Kralj se tri dni junački branjaše, ali nebuduć mu hrane u gradu, morade se napokon četvrti dan predati pod pogodbom: da on Bosnu caru predade, a Car njemu i stricu da pokloni život, a gospodstvo i zapovied da jim u drugom kraju svoga carstva dade. Turska viera ko na vodi piena! Vezir na ime carevo podpiše tu pogodbu, ali ju car zabaci, nedržeć se dužna obsluživati ugovore svojih sluga. No želeć si prisvojiti svu zemlju bez odpora, kralju obećanu sigurnost pritvorno potvrdi, ako još razpiše na sve zapoviednike gradova, da se dragovoljno predadu; što kralj morade učiniti, i tako za osam dana više od 70 gradova na vieru se preda. Odveć malo jih se opre, ali i tih su ponajmnozi napokon silom prisiljeni bili na predaju.

Čuvši Mletčani te nenadne nesriećе, još 14. lipnja obrate se na

Digitized by Google

Papu i na svoga poslanika u Rimu, kažuć jim, da je Turčin ne samo osvojio Bosnu, no sama kralja zasužnjio i priešao paleć i mrcvareć sve naokolo u Krbavsku do Senja; da je već vrieme priespielo za obći ustanak proti dušmanu; da su u Mletke došli poslanici Dubrovački moleć pomoć, i da jim se pomoći dalo i obodrilo na snažnu obranu, obećanjem još veće pomoći. No Pio II. u toj opasnosti za cielo kršćanstvo više se brinuo za svoju, negoli za obću svetu korist, čim je uprav tada svoje oružje obraćao proti Malatestom, obsiedajući Fan a Riminu se grozeć. Isto tako i za tatarske navale. No Republika u toj pogibelji stade jako oboružavati Dalmaciju i Arbaniju; ponudi Matijašu, da će s Turci razbiti po moru ako li on po kopnu (*29. lipnja*); zapoviedi opetovano svojim galijam, da podju na obranu Kotora i Dubrovnika, komu se tada iz bliza Turci grožahu (*1. srp.*); odpravi jednoga poslanika u Poljsku, Česku i Niemačku (*28. lipnja*); drugoga na gospodara Karamanskoga i na Usona Kasana u Aziji (*30. kol.*); a trećega u Arbanašku, da čvrsto spoji na obću korist hrcega Stiepana Vukčića, Vladislava njegova sina, Skendrbega i ostale velmože u onih stranah, (*1. kol.*); Skendrbegu pak dade 500 piešaka i 500 konjanika u pomoć (*20. kol.*) i dosta golega novca i bojne sprave (*23. kol.*).

Muhamed medjutim videć, da mu je prevara s kraljem željnim plodom urodila, dade 10. lip. 1463. pogubiti Stiepana, strica mu Radivoja (1), i mnoge druge vojevode, knezove i plemiće bosanske, koji se nehtieše poturčiti. Smrtju Stiepanovom prestaju kraljevi bosanski, i počimlje robstvo bosansko, koje još traje. No Stiepan zasluži svoju sudbinu; krv otčeva neoplakana jako ga je biedila pred viečnim stolom. A narod? jadni narod, osliepljen s krivovierstva i domaćih nereda, i on privukao biaše sržbu božju na se; trebovalo i njega stresti i kosnuti, da si kroz dovoljnu kaznu dičniju budućnost pripravi. Od kraljeve kuće spasi se kraljica Maria, kći Lazara Brankovića, koju još za vrieme s mnogim blagom odpravio biaše kralj iz Ključa u Hrvatsku; al došav na konak k banu Pavlu, bje od njega u tamnicu bačena i svega blaga lišena. Marija malo kašnje, čim se Pavao bio s Turci i nevieru glavom platio, izbiegne u Ugarsku, gdie umrie u Požunu od tuge i žalosti 20. lipnja 1466. (2). Katarina, kraljeva maćeha, prieko

(1) U izviešću Antuna *Vinciguerre* tajnika mletačkoga *(Solitro. Doc. Stor. str. 69.)* govori se o Radiću, bratu kralja bosanskoga uhvaćena i smaknuta od Turčina, koi, bižeć sa svojom obitelju izpred Turaka, spasi se najprije na Rabu, pa na Krku, gdie ga knez Ivan Frankopan dade izdajnički otrovati, a imanje mu zarobi.

(2) Ovako Jukić str. 129. U spisih arkiva mletačkoga nalazim dvie samo viesti o kraljici bosanskoj. Ivaniš, vojevoda bosanski, po poslanicih zapita Mletčane otok Brač, gdie

Digitized by Google

Dubrovnika ode u Rim, gdie umrie 25. list. 1478., ostavivši u svojoj oporuci od 24. istoga mieseca, bog zna kojim pravom, kraljevinu bosansku Svetoj Stolici rimskoj, uvietom ipak, da ako se nje sin Sigmund opet na katoličku vieru obrati, bude za njega; ako li pako ne on, no kćer njezina Katarina (oba bo se biehu, nezna se pravo s čega, ali vierojatno po sili turskoj poturčila), da bude za nju (*Theiner*).

Osvojiv Bosnu navali Muhamed na prediele Stiepana Vukčića, hrcega Sv. Save i silno zaprieti Dubrovniku. Namiera je njegova bila predobiti sve zapadne strane poluotoka balkanskoga do same Istre, da si tako prokrči put k Italiji, za kojom je jako hlepio. No Stiepan, dočuvši nesrieće bosanske, napriešno utvrdi dobro svoje gradove, i povuče se u primorje, da ga Turčin ne uhvati i kao Tomaševića ne smakne. Došad dakle Turci u Hrcegovinu, naidjoše na silni odpor, te zato stadoše plieniti zemlju i paliti varoše. U tom Dubrovčani, videći pred vratih svoju pogibelj, odpraviše umah svoje poslanike na Papu i na Mletčane, moleć priešnu pomoć. Republika jim ne samo dopusti, uzeti si iz Mletaka vojaka, oružja, bojne sprave, žita i što jim drago, dapače obeća jim još više, ako se hrabro održe (*17. lip. 1463.*); te malo dana poslie (*28. lip.*) odluči zapovieditи kapetanu u moru jadranskom, da se s galijami Dubrovniku približi i u potriebi mu pomogne, što se i dogodi. Turci medjutim predobivši silom njekoje tvrdjave Stiepanove, provale u zemlje hrcega Radoslava Paulovića, koi tada mal da ne neodvisno vladaše u Popovu i u Tribinju tja do Zente, potuku ga i pogube, gradove mu porobe i obore, njive popale a stanovnike zarobe. Videći pako Mletčane spravne na moru odbiti njihove navale na primorske gradove, natrag se povuku. To je, a ne drugo, spasilo Dubrovčane.

Dok ovamo Turci uspiešno napredovahu, Matijaš, kralj ugarsko-hrvatski, skupiv snažnu silu, prieko Save provali u Srbiju, i zauzbiv Ali-bega vezira srbskoga, za kratko predobi tamo njekoje sieverne kotare. Kad doču pako, da je car smaknuo kralja bosanskoga, i da su se Turci glavnom

---

bi se on, njegovi sudrugi i kraljica bosanska svratiti mogli. Republika 20. rujna 1463. odgovori mu, da mu Braća dati nemože, no da je uviek spravna dati utočište na svojih zemaljah njemu, njegovim, *ac etiam Serenissime Regine (Sec. Cons. Rog.)*. Jedanaestoga pako prosinca 1466. pisa knezu splietskomu: *accepimus superioribus diebus literas vostras, quibus inter cetera tangitis reginam olim bossine monasterium Sancti Stephani prope muros istius civitatis nostre inhabitare, compluresque bosnenses nec non hungaros visitationis gratia ad illam accedere, que res nobis est suspiciosa, et periculosa videtur. Quamobrem vobis cum nostro rogatorum consilio respondentes, dicimus nos statuisse illam omnino amovere*; čega radi *captato tempore*, da joj čim prije šegavo i oprezno reče, da u Splietu nema za nju ugodnoga stanja, da prodje dakle u Šibenik ili na koi otok *(l. c.)*.

Digitized by Google

silom krenuli put Carigrada, sklopi sazez s Mletčani (*12. ruj.*), i iz Petrovaradina prodre u Bosnu, da si ju pridobije za svoju krunu, i da pomože Vladislavu Vukčevu, koi, iznenada Turke, s kimi je do sada složno radio, ostaviv, a nastojanjem se mletačkim s otcem izmiriv, ne samo njekoje južne tvrdjave bosanske svojim junačtvom proti dušmanu očuva, nego mu još i druge ote. Kroz zimu, naime licem na Božić, velikim trudom i pomoćju Stiepana Vukčića, Matijaš silom pridobi Jajce i još do trideset drugih gradova, a isto toliko, ako ne više, opet mirnim putem, medju kojimi znatniji: Banjaluka, Tešanj, Srebrenik i Sokol. Pod Jajcem (*6. pros. 1643.*) darova Matijaš Vladislavu Vukčevu i sinu mu Baoši grad Veselu Stražu sa župom Ustopje i grad Prozor u Bosni, da njimi onako vladaju kô što su vladali kraljevi bosanski; a oni mu se obvezaše, da će vierni ostati kruni ugarsko-hrvatskoj, i njoj uviek i proti svakomu u pomoći biti osim proti Mletčanom, s kojimi su u savezu bili. Siečnjem pako Matijaš morao se u Ugarsku povratiti, da Čehe odbije, koji su medjutim provalili bili u njegove sieverne zemlje. Pri odlazku ostavi u Bosni za svoje namiestnike Emerika Deáka i Mirka Zapolju, da pase na neprijatelja i gradove čuvaju. Mletčani malo kašnje odaslaše mu svečano poslaničtvo, da mu čestitaju na održanoj pobiedi, i da prisustvuju njegovu ovienčanju na priestol, te da ga potaknu, čim prije dignuti vojsku na Turke, a da će mu oni, akoprem ovim ratom prisiljeni na silne troškove, dati do 60.000 duk. i mnogu spravu bojnu iz Dalmacije (*sieč. 1464.*).

Premalićem Muhamed na novo dignu silnu vojsku na Bosnu, i obsiedne Jajce; ali čuvši do mala, da Matijaš ide na njega, topove pobaca u vodu a s vojskom brže bolje pobiegne, ostaviv sada samo njekoliko hiljada, da na taj grad paze. I doisto Matijaš rujna sadje s vojskom u Bosnu, i potukav i iztierav ostavše Turke prvim mahom prieko granice, još si prisvoji njekoje gradove. Obsiedne i Zvornik (*stud.*), ali ga uzeti nije mogao. U isto doba Skendrbeg slavno odbijaše Turke u Arbanaskoj, a i sinovi Vukčićevi u primorju goleme jim rane zadavahu. Tada i Papa i Dužd Mletački i Burgundski sklope u Rimu savez proti obćemu dušmanu, te se prva dva sastaše u Jakinu, da glavom odu u iztok na boj, no nenadna smrt papina zaprieči svaki uspieh za tu godinu (*kol.*). Sliedeće godine Matijaš, zabavljen u Ugarskoj, nije ni sašao u Bosnu, dapače se on i Mletčani dogovarahu s Turci o miru, komu se Papa sprotivio, dočim on sam nije znao ništa dobra i riešiva izposlovati proti obćemu neprijatelju. S toga kad Turci kolovozem provališe u zemlje Vukčićeve, nitko mu ne usta na pomoć, te Stiepan morao sam škrbiti za svoj spas. God. pako 1466., kad

Digitized by Google

se je bez dvojbe držalo, da će Matijaš saći s vojskom u Bosnu proti Turčinu, naprotiv kolovoza krene u Zagreb, i udari na banicu hrvatsku udovu Sperančićevu, kojoj ote tom prilikom sve zemlje i sam Kliš, za kim su Mletčani jako lakomi bili. God. 1471. podieli Matijaš bosansku krunu Lovri Ujlaky, županu Iločkomu u Sriemu, no ovaj Bosne ni vidio nije. U spisih mletačkih još nam dolazi kao kralj bosanski Zmaj Vuk Branković despot srbski, čim u odgovoru danom 15. sieč. 1474. Vlatku, hrcegu Sv. Save, Republika nagovara ga, da se za predobitje svoje otčevine porazumi *cum serenissimo rege Bossine, illustri Boicho filio condam illustris despoti Servie* (*Sec. Con. Rog. XXVI. 61.*). Još jedanput, naime god. 1480., Matijaš potuče Turke medju Busovaćom i Vitezom, kad su se velikim plienom vraćali iz država priekosavskih u Bosnu; ali nije mogao ni tada ni docnije nastaviti svoja pridobitja, jer je uviek bio u boju s Niemci, Česi i Poljaci. Za Vladislava II. opet Turci obsiedoše Jajce. Ivan Korvin ban hrvatski, na koga su spadale zemlje bosanske, odmah mu na pomoć priskoči, i dušmana porazi (*1500.*). U ovoj sjajnoj pobiedi jako ti osvietlaše narodno lice slavni Frankopan, Karlović i Zrinski, a Korvin si steče junačko ime. U odlazku Ivan povieri upravljanje ovoga grada Ivanu Gjulanu, koi ga i prie znao brižljivo čuvati i snažno braniti. Primirjem, što 20. kol. 1503. Vladislav sklopi s Turci, osta u njegovih ruku dosta gradova u Srbiji i u Bosni, naročito Biograd, Šabac, Srebrenik i Jajce. I godine 1515., čim Turči potukoše Ugre, Jajce obsiednuše; no do mala budu prisiljeni, jalovi se natrag povratiti. U toj prigodi badava je Papa Mletčane nutkao, da mu na pomoć priskoče (*Sanuto*). God. pako 1519. nevierni Ugri izdadu Srebrenik, a Sokol i Tešanj upale i uteku. Sliedeće godine Turci, otajno se pripeljavši k Jajcu, budu lukavo sa malo junaka od Petra Keglevića i od Blaža Keria obkoljeni, hametom potučeni i pohvatani. Opet god. 1524. obsiednu Turci otaj grad. Zalete mu se na pomoć kao razjareni lavi hrvatski velmože, izmedju kih zviezda naša silni junak Petar Kružić iz Kliša. Petar smielim načinom oskrbi grad hranom, a tri dana zatim zametnu se boj, u kom Turci opet sasvim porazeni bjehu. Godinu dana pako izza mohačke nesrieće, u što se Ferdinand Austrijanski i Zapolja otimaše za krunu i gospodstvo u Ugarskoj, podje napokon Turčinu za rukom, cielu si Bosnu posvojiti. Ljudevit II. predao biaše Jajce Ferdinandu, da ga brani, a ovaj ga povieri niemcu Stiepanu Gorbonku, koi, nenadajući se pomoći od ma koje strane, izza kratkoga obsiednutja, sramotno ga Turkom izruči. Čuvši to, ostali zapoviednici popale sada svoje gradove, i prieko Save uzmaknu. (*1527.*). Hrvatske vojske zatim mnogokrat preoteše sad više sad manje

Digitized by Google

kraljevine bosanske; ali carevi niemački, koji su zajedno bili i kralji ugarsko-hrvatski, nisu nipošto umili prisvojene si zemlje sačuvati. Mletčani samo, ono, što hrabrom hrvatskom mišicom malo po malo Turkom u primorju pootimaše, znadijahu u svojih rukuh pridržati, te na korist naše knjige i obće prosvjete od kužne divljačnosti azijatske obraniti i spasiti.

---

§. 12.

Hrcegovci.

Neće biti suvišno, akoli prozborimo ponapose i o kući Hranićevoj, koja malo po malo taku si steče moć u zapadno-južnoj strani bosanske kraljevine, naime u Hrcegovini, da za njeko vrieme i ova može se doisto smatrati kao samostalna država (1).

---

(1) Još iz X. stolietja imamo uspomena, koje nam kažu, da je sadašnja Hrcegovina onda Zahumje ili Humje, bila kao osobita država, zapoznajući samo vrhovnost sad hrvatske, sad raške a sad bosanske krune, Već desetoga vieka nalazimo Mihaila Višević, vojevodu humskoga, gdie dolazi na državno-crkveni sabor splietski *(925.)* na poziv velikoga župana hrvatskoga, što nam dovoljno očituje, da je Mihail zapoznavao po nieki način nadvišnost prieštola hrvatskoga. Papa u listu na oba ova vladara ovako jih označuje: *dilecto filio Tamislavo regi Croatorum et Michaeli Duci Chulmorum (Farl. III. 92. 94.)*. Sam Porfirogenit u pog. 33. odprto kaže, da su *Zachlumorum terræ* imale onda svoga osobitoga vladara, i da su to ime stekle *a monte Chlumo nuncupato*, a Mihaila zove ὁ ἄρχων τῶν Ζαχλούμων *(De Adm. Imp. III. str. 160.)*. Mihaila humskog spominje još Ivan Diakon mletački (*Pertz. VII. str. 23.)*, nazivajući ga *Sclavorum Dux*, i veli, da je uhvatio Petra sina Ursa dužda mletačkoga *(V. str. 159.—Rački. Odlomci. str. 15.)*. Vidiet je, da je Beli II. god. 1138. donila Humje u miraz njegova žena kćer Uroša bana raškoga. Stiepan Nemanja, veliki župan srbski, pridobi i Humje, i podieli ga svomu bratu Miroslavu, na koga 7. srpnja 1181. Papa Aleksandr III. napisa list naslovom: *Miroslavo comiti Tacholmitano (Theiner.—Mikl. Mon. Ser.)*. Andrija II. kralj ugarsko-hrvatski, čim je bio vojevodom hrvatskim, priote Srbljem Humje, kô što bi izlazilo iz jedne njegove odsude od god. 1198. *(Farl. V. 66.)*. Stiepan prvovienčani kralj srbski nazivaše se i gospodinom ХЛѢМЬСКѠ ЗЄМЛѢ ili ЗАХЛЬМИѠ *(1222—1228. Mikl. 9. 11.)*. Čini se, da je on darovao Humje svomu bratu Savi, prvomu metropolitu srbskomu, od koga se je kašnje i prozvalo *kneževina Sv. Save*. Od godine 1234—1249. iznosi Miklosić (*str. 24. 34.)* dvie listine Andrije, koi se zove КНѢЗЬ ВѢЛІ ХЛѢМЬСКЫ, gdie sklapa viekoviti mir i prijateljski savez s Dubrovčani КАКО СѪ И МОИ СТАРѢ ИМАЛИ С ВАШИМИ СТАРѢШИНМИ Ѵ СТАРЫ ЗАКОНЬ; što očito dokazuje, da su i diedovi Andrijini vladali nad Humjem, i pogodbe s Dubrovčani sklapali. Andrija imao je dva sina, naime Bogdana i Radoslava, i za njegova života bili su župani u Humju,

Digitized by Google

Od obitelji Hranićeve prvi, koi si steče veliku moć u Bosni, i koi se uzeti može kao osnovatelj sreće svoje kuće, biaše VLATKO HRANIĆ inače Vuković, sin Vuka Hrane kneza od Rudina (*† 1359.*), veliki vojevoda bosanski. Prvo dolazi kao *„Voevoda in partibus Dalmatie et Croatie“ (13. ožuj. 1388. i 24. ožuj. 1389. Lucio Mem. di Trau str. 335—344.)*, naime bje za načelnika vojske bosanske u ratu među Tvrdkom i Sigmundom, pa 15. lip. 1389. na Kosovu kao vodja pomoćne sile bosanske, gdie se hrabro održa, te uzmicajuć izpried dušmana, pet dana poslie one nesrićene bitke na granici bosanskoj sjajnu iznese pobiedu proti četam turskim, u što su namieravale provaliti u Bosnu. Tvrdko, kralj bosanski, liepo ga za te tako važne zasluge proti Turkom, i još druge proti Ugrom i Baošićem, obdari, čim mu podieli prve časti u državi (*proxva ga banom*), i mnogo imanja u Humju i u Primorju s velikimi pravi za se i za nasliednike. Od Anke banice imao je Vlatko tri sina, naime vojevodu Sandala, i knezove Vukca i Vuka.

SANDAL, stariji sin, po smrti otćevoj stade odmah, da sve to veće podigne moć svoje kuće u državi bosanskoj; a da se do toga cilja uspne, svakojake načine upotriebi. Kroz borbe, koje u Bosni nastadoše za priestol, ni jedne ni druge stranke nije se stalno držao, nego uzjaćujuć to veće svoje sile, sad se nagibaše na jednu a sad na drugu, kò što bi mu se činilo, da će ona ili ova u svojih težnjah uspieti. Najprije prikazuje nam se kao privrženik Dabišin, pak Ostojin, zatim složno s Hrvojem diže na priestol izagnana Tvrdka Tvrdkovića (*1405.*), i s ovimi ukupno podpomaga Vladislava Napuljskoga proti Sigmundu; a kad Sigmund, kralj ugarski, potuče Tvrdka (*1408.*), odmah se i on kò što i Hrvoja, izjavi za Sigmunda. Iste pako godine pazeć, da Ostoja opet se k priestolu približuje, Sandal na mah mu pruži pomoć, i tim ga utvrdi u oblast. Oba sada, Sandal i Ostoja, držeć se Sigmunda, ustanu proti Hrvoji i ocrne ga pred kraljem ugarskim; ali je slavni Hrvatić, hrceg Splietski, znao, dok je živio, svim ne samo odolieti, no i težkih jim rana zadati. U borbi nastavšoj, pokle bje Ostoja kraljestva lišen (*1418.*), stavi se Sandal na stranu sad sina njegova Stiepana, sad Tvrdka Tvrdkovića složno s Turci; te čim

---

njemu podložni. Da su ova tri kao samostalni vladari КНЄЖЬСТВА Humskoga bili, iz toga se navlastito vidi, što župan Radoslav 22. svib. 1245. *(Mikl 44.)* kune se Dubrovčanom, da će po sili svojoj УНИНТИ РАТЬ КРАЛЮ ѲРОШЮ, dok s njim bude u ratu i Dubrovnik, i da će za to vrieme držati mir s Mihailom carem bugarskim. Stiepan, ban bosanski, na listini 23. list. 1332. dolazi kao gospodin svim zemljam bosanskim i ХУМЬСЦЄМЬ *(Miklosić 102. 105.)*; a isto tako i njegovi nasliednici.

Digitized by Google

se oni pomiriše, primi od svakoga liepih darova i zemalja za naknadu svojih zasluga. Po smrti Stiepana Ostojića Sandal uviek se s Tvrdkom Tvrdkovićem liepo pazio.

I s Mletčani Sandal tražio neprestano prijateljski obćiti, znajuć, da ga u njegovih namierah jako podpomoći mogu; a oni su pako njegovali rado njegove težnje za samostalnostju, ćim su dobro poznavali, da samo razdvojenjem naše narodne sile mogli su svoja priekomorska imanja u svojoj oblasti sačuvati. Zato još 22. srpnja 1396. darovaše mu pravo za njega i za potomke na gradjanstvo mletačko, dajuć mu u dotičnoj povelji ovaj sjajni naslov: *egregius ac magnificus dominus Sandali de Chosachi, miles, Rascie Bosneque magnus voyvoda, ac Budve et Zente Dominus.* Budvu i dio Zente ote Sandal Radicu od Crnoje, koi si za sužanjstva Gjorgja Stracimira Baošića, gospodara zentskoga, biaše te zemlje i još druge prisvojio; ali jih poslie vrati istomu Gjorgju, pošto slobodu dobi. Kašnje Mletčani, pridobivši Budvu i još k tomu u Zenti proti Baoši Stračimiroviću, za se jih uzmu. Sandal sada po Vladislavu kralju napuljskom i po Hrvoji hrcegu splietskom, akoprem badava, zamoli Mletčane, da mu odpuste one zemlje, prije njegove i njegovih pradiedova (*8. list. 1406.*). Sliedeće godine po poslanicih opetova tu prošnju, no i tada bez uspieha; a to zahtievanje sasvim presta, pošto Mletčani s Baošem ugovoriše mir (*6. lip. 1408*). Mletčani su pako znali blazniti to više Sandala, da jim se toga radi ne osveti, tim većma, što je u svoju vlast držao Ostrovicu i Skradin na medji kotara zadarskog i šibeničkog; te 5. sieč. 1411. podieliše mu pravo za se i za nasliednike na samo vlastelstvo mletačko. U naknadu te odlike Sandal i punica mu Ana 13. trav. 1411. prodaše jim za 5000 duk. Skradin i Ostrovicu, tim više, što su znali, da nemogahu jih braniti proti Hrvoji, s kim se tada biaše Sandal težko zavadio. S druge strane u isto doba zahtievaše Sandal od Mletčana, da ne primaju Kotora u svoju oblast, ćim njemu pripada. Mletčani, akoprem od Kotorana ponudjeni, da mu ugode, toga se posla za tada odrekoše, ali mu predložiše, da će oni gledati sve razpre sravnati, koje medju njim i Kotorom obstoje (*20. svib. 1411.*). Sliedeće godine po poslanicih zamoli Mletčane, da Baoši radi njegove nezrielosti oproste, i da ga u milost prime, a da će on sam za mir jamčiti. Mletčani mu odgovoriše (*22. trav.*), da oba pošalju opunomoćnike u Mletke, gdie bi se ugovor mira učinio. To se tim načinom i ovrši 22. studenoga iste godine. U miru Sandal se obveza, da ako Baoša ne pristane na taj mir po njem ugovoren, bez oklevanja pristati će uz Mletčane proti Baoši. Taj mir se produlji do god. 1419., kad bunu rat još žešći od prednjega. Sandal,

Digitized by Google

tada zabavljen poslovi bosanskimi ni na to pazio nije; no sliedeće godine kad doču, da su Mletčani Kotorane u svoju oblast primili, umah po poslanicih zaiska ga natrag kao svojinu, i što oni sami prie 25 godina u svojih pismih biahu mu ga priznali. No Mletčani mu tada odgovoriše: da su Kotor uzeli s toga samo, da ne pride u ruke turske, koje bi doisto i njim i njemu od velike škode bile, a da ako jih pomogne proti Baoši, kô što mora po medjusobnih uvietih, davat će mu i u naprieda onu korist, koju je do sada od Kotora primao. Po smrti Baoše, Sandal opet upravi svoje poslanike u Mletke istim zahtievom, i još da mu dadu Bar, Budvu i gornju Zentu; ali mu Mletčani 13. srpnja 1421. odgovoriše, da su to u dobrom ratu dobili i da su odlučili sebi pridržati i učuvati. Isti odgovor dadoše 28. trav. 1422. i još trećim poslanikom Sandalovim, koji zahtievahu samo Kotor, akoprem Srbi tada udarahu na Zentu i Sandala na pomoć pozivahu. Ali u naputku, što su 26. svib. svomu poslaniku na kralja bosanskoga dali, biaše i to, da pomoćju kraljevom sa Sandalom radi Kotora učini ugovor, obećujući mu do 2000 prpera danka, ako karovanom pusti slobodni prolaz do Kotora. Sandal prista na te ponude, te se 1. stud. 1423. u Blagaju podveže, da će dopuščati karovanom kroz svoju zemlju prolaziti u Kotor uz plaćanje obične carine, da će Kotoru dobro susiedstvo činiti i podajnike mletačke dobro gledati i braniti, i da će pustiti na slobodu četiri kotorana prije taoca i u tamnicu bačena; a da će Mletčani njemu i nasliednikom njegovim davati 600 duk. na godinu i povratiti mu kuće, što je u Kotoru i u Zadru imao. Tada Mletčani obnoviše mu povelju od vlastelstva mletačkoga (*1. veljače 1422.*), i to pravo protegnuše na braću njegovu Vukca i Vuka i sinovca Stiepana Vukcieva (*13. vel. 1424.*), a kašnje obdariše jih kućom u Mletcih, da tako izkažu Sandalu svoju harnost za ljubav, koju jim nosi, *ac operum effectibus quamplurimis patefecit.* Još jedanput odasla Sandal svoje poslanike u Mletke, kim 9. kol. 1425. odgovoriše Mletčani: da jim je milo, što je kralj bosanski s ugarskim učinio mir; da će razviditi dobro, jesu li doisto Poljica i soline, kô što veli, njihovo imanje, i kad bi uprav bili, da će jih zapitati; da istom kad svrši rat medju Mustafom i Muratom, od dobitnika će mu izprositi povelju za njegove zemlje; da ako želi tako, obnovi prijateljstvo s hrcegom milanskim; da se naredjuje knezu kotorskomu najedno mu izplaćivati danak, a da će se njegovi izneviernici iz Dalmacije iztierati.

S Dubrovnikom Sandal isto je tako do smrti skladno živio. Dvadeset i četvrtoga lipnja god. 1419. odpusti Sandal s braćom i sinovcem ovomu gradu pol Konavlja s dolnjom gorom i Vitaljinom; a pošto sliedeće godine

Digitized by Google

od Sultana u dar primi i drugu polovicu, koju Turci medjutim biahu oteli Petru Pavloviću, Sandal dade jim i tu sa Sokolom, Obodom i Captatom (*3. svib. 1420.*). Još 3. srp. 1405. Dubrovčani biahu mu podielili s bratom Vukcem i potomci njihovimi što bude po muškom kolienu pravo na vlastelstvo, darovali polaču u gradu i nješto zemalja u primorju, i obećali, da kad bi jih nevolja prisilila iz svoga rusaga biežati, rado će jih u svoj grad primiti, braniti i dično hraniti; a sada svu rodbinu Sandalovu primiše za svoje vlastele i viećnike, darovaše joj još drugu polaču, i obvezaše se, da će joj plaćati godišnji danak, nje novce u poklad primiti, i dati joj utočište, kad bi ga triebovala (*29, lip. 1419. i 20. svib. 1420.*). Te darove jim pako najprije kralj Stiepan Ostojić (*4. pros. 1419.*), a poslie i kralj Tvrdko (*16. kol. 1420.*) potvrdi.

Sandal se oženio dva puta, prvo s Katom, kćerom Vuka, bana bosanskog za Tvrdka I. u Hrvatskoj i u Dalmaciji (*V. Sec. Cons. Rog. 13. trav. 1411., 29. stud. 1412. Mikl. 274.*), a poslie s Jelenom, kćerom kneza srbskoga Lazara Grebljanovića umrvšega na Kosovu, udovom Gjorgja Stracimira gospodara zentičkog (*Sec. Cons. Rog. 6. kol. 1423. Glas. XIII. 199.*). Od ove ostaje nam oporuka od 25. stud. 1442. (*Mikl. 415.*). Umrie bez odvietka, te ga nasliedi njegov sinovac.

STIEPAN, sin Vukca Hranića. Stiepan kad stupi na priestol, već je imao dva sina od svoje žene Jelene Baošićeve, Vladislava i Vlatka, a zatim dobi i trećega imenom Stiepana, koji preživiše otca. Uze si stričevu vlast bez obzira na kralja bosanskoga, i poče vladati kao samostalni vladatelj u svojoj zemlji, kô što hoće povelja, kojom još 10. list. 1435. potvrdi Dubrovniku stara prava i povlastice u Humju (*Mikl. 381.*), čim tu veli odprto: повелѣниемь и сѹдомь божимь приѣмше дрьжавѹ и рѹсагь ѹ рѹке господства ми и сѣеде ѹ господствѹ родитель моихь, i dodaje, da ga on obdaruje kao господинь рѹсашки, стежникь моихь прѣродитель, jer ѡдь тиехь примае часть и славѹ. Zato s prva Stiepan i kralj bosanski ne biahu si sasvim voljni.

S prva Stiepan se prijateljski držao s Dubrovčani, kô što sliedi iz zgor spomenute povelje, kojom jim dopusti, da u vieke uživaju ne samo dosadanje slobodštine, no i župu konavljsku Sokolom, Vitaljinom, Captatom i Obodom, što jim darovao biaše stric Sandal; te istoga mieseca, a poslie višekrat postavi poklad u njihovu blagajnu, da mu se tamo čuva. Listine izdate sbog tih i još drugih poklada Stiepanovih, dokazuju nam jasno, da barem do 5. srp. 1450. Stiepan napriedova gojiti ljubav s obćinom dubrovačkom. No do mala se taj mir pokvari i dodje do žestoka rata.

Digitized by Google

I glede Mletčana s prva svrnu Stiepan od one staze, koje se neprestano njegov stric Sandal držao, pošto je ovaj znao, da mu lasno mogahu težko naškoditi, a i dosta koristi, u pogibelji navlastito, doprinieti. Pričuvši Mletčani, da je Sandal umro, pokušaše, da si Novo prisvoje, bojeć se, da ne padne u ruke Dubrovačke (*11. trav. 1435.*). Ali videć do mala, da Stiepan miesto umaljiti, nastoji svoj rusag to veće razširiti i ukriepiti, ote se namiere ne samo okaniše, no jošte 15. svib. 1436. potvrdiše mu kuću u Kotoru i ono 600 duk. danka, što je Sandal od njih primao. Stiepan ipak ne zadovolji se tim darom, te znajuć, da Kotor njegda biaše njegova strica Sandala, čim se u svojoj oblasti utvrdi, odasla svoje poslanike u Mletke, tražeć, da mu povrate Kotor, a da će jim dati u zamienu Neretvu; ali mu Mletčani odgovoriše (*15. trav. 1439.*), da jim se Kotor sam predao pogodbom, da ga ma komu ne daju. Sliedeće godine obnovi Stiepan tu molbu, i zapita od njih u isto vrieme pomoć proti Matku banu hrvatskomu, s kim se biaše radi granica težko zavadio; ali mu i tada sve badava (*13. rujna 1440.*). Stiepan se ipak zarati s Matkom, i silom mu ote jednu tvrdjavu. Matko se tada obrati na Mletčane, a ovi mu tajno pružiše oružja i praha do volje (*1. pros.*).

Medjutim Despot Gjorgj bude po Turcih izagnan iz Srbije. Stiepan, videć liepu priliku, da granice svoje države protegne, odluči posvojiti u Zenti sve, što je do sada despotovo bilo, i dogovoriv se s braćom Crnoevićevom, list. 1441. provali u gornju Zentu. Mletčani, koji tada posiedovahu u dolnjoj Zenti Skadar, Ulčinj i Drač, polakome se za svom Zentom, te odrediše knezu Skadarskomu, da složno s kotorskim udari na Stiepana, kad bi, nezadovoljan s gornjom, kanio navaliti i na dolnju Zentu. Oni su tvrdili, da u miru sklopljenom s depotom Gjorgjem biahu se obvezali pomoći mu u Zenti. Sliedeće pako godine pazeć, da Stiepan nipošto se ne briži o njihovih riečih, oboružaše svoje gradove u Arbanaskoj, i odabraše za upravljatelja one zemlje Marka *Gena* (*ošujka*) nalogom, da svu dolnju Zentu s primorskimi gradovi u njihovu oblast primi, Stiepana odbije, a Turke odstrani obećanjem 500 duk. danka. U to dodju u Mletke poslanici Stiepanovi, da Mletčane obustave u njihovih nezakonitih zahtievih glede Zente. Dogovori svi badava, a Stiepan predobi Bar. Čega radi Mletčani odaslaše Gena nalogom, ili da se Stiepanom porazumi, pušćajuć mu sve, što je despotovo bilo izim Drivasta i Budve, a na zadnju i to, samo da bude mir, koga su tada težko triebovali; onda kad nebi mu ipak za rukom pošlo privući na stranku mletačku braću Crnoevićevu ponudom od 600 duk. danka, tad stariji Stiepanica da bude načelnikom u onih stranah,

Digitized by Google

i da si Budvu pridrži. Stiepan medjutim složne Stiepanicom ulize u dolnju Zentu, ali se malo kašnje morade u Bosnu vratiti. Sad Mletčani najprije novcem pridobiše braću Stiepaničinu; pa videć, da jim se svi gradovi dragovoljno ne predavaju, udare s vojskom na njih, i pitajuć njihove načelnike dari i obećanji, traže si prokrčiti put gradjanskim prevratom. Tim načinom 28. srpnja 1442. pridobiše Budvu, a Drivast 5. kol. otvori jim vrata pored dosta za se povoljne pogodbe. Na tu viest pospieši Stiepan u Zentu, i provaliv u dolnje strane, Skadru se zagrozi. Zato 8. siečnja 1443. zapoviedi Republika svojim načelnikom u Arbanaskoj, da sklope mir Stiepanom, ostavljajući mu gornju Zentu osim Pastrovića i Crnoevića, i Bar s okolicom u dolnjoj. Stiepan ni tada ne prista na ponude mletačke, no posva Turke na pomoć. Da jih odstrani, Republika 10. svib. 1443. obrati se na cara, moleći ga, da naredi svojim zapovjednikom na onih granicah, tvrdo se držati medjusobnih uvieta. Uz to Stiepan na novo bje prisiljen povratit se u Bosnu. Sada knez Skadarski obsiedne Bar, i silom ga prisili na pogodbu (*19. svib.*). U isto vrieme zapoviedaše Mletčani pomorskomu kapetanu, da ako se Stiepan jednom ne prigne na mir, udari na Omiš, Neretvu i Novo. Poljičani i Omišani po nagovoru kneza splietskoga svojevoljno se tada pokloniše lavu mletačkomu. Čuvši to Matko, ban hrvatski, i Tomaš, kralj bosanski, zaiskaše odmah od Mletčana, da jim ta miesta povrate, oba tvrdeć, da pripadaju njihovoj oblasti. Republika odgovori jim 15. svibnja, da čim su u njezine ruke, mogu jih smatrati kao u svoje. Matko zadovolji se tim odgovorom, te po poslanicih ponudi Mletčanom pomoć proti Stiepanu, s kim se još u ratu nalazio, i zamoli, da mu dadu dvie galije i sto strieljača; no sve badava, budući se izpričavahu Mletčani, da se Stiepanom o miru dogovaraju (*12. srpnja*). Sliedeće godine Mletčanom podje za rukom na svoju stranu nakloniti Stiepanicu, pa i s njim zaključiti ugovor (*26. ožuj. 1444.*). Medjutim despot Gjorgje, priuzevši vlast u Srbiji, čim se poniešto oporavi, porazumiv se Stiepanom, koi mu tada izruči Medun, odpravi vojsku u Zentu, da priuzme, što mu je odprije pripadalo. Tomaš, kralj bosanski, koi se još tada nalazio u borbi sa Stiepanom, na vrieme sve javi Republiki, dodajuć, da, ako će s njim stupiti u savez proti Stiepanu, on će udariti na njega po kopnu a ona s mora. Republika, čim doču te stvari, akoprem ne primi za sada kraljeve ponude, pošto se tada sa Stiepanom dogovaraše o miru, ništanemanje odmah se prituži despotu (*17. sieč. 1445*), a poslaniku njegovu, došavšemu u Mletke, da traži miesta despotova na mirne, odgovori, da će mu pustiti rado gornju Zentu, a primorje, da je njezino, čim ga je Stiepanu u ratu priotela.

Digitized by Google

U tom pomiriv se Stiepan s kraljem Tomašem, ovaj, da ga odciepi od despota, do mala ga navede, da se s Mletčani pomiri. Stiepan dakle posla lipnja 1445. četiri poslanika u Mletke, da mir ugovore. Po miru, sklopljenom 23. kolovoza, Stiepan pusti Republiki Omiš i sve što je imala u Zenti, a Republika obveže se, da će mu i u naprieda davati ono 600 dukata danka, što je i prije plaćala njemu i Sandalu radi Kotora, i vratiti mu kuće, koje je imao u Kotoru i u Zadru, a dati jednu i u Mletcih. U ovoj pogodbi za prvi put nalazimo u kući hranićevoj naslov hrcega humskoga. Tu stoji: *Stefanus de Sochol magnus vayvoda regni Bossine ac Dux terre Huminis.* Sandal se nazivao velikim vojevodom bosanskim i ništa drugo.

Sada Stiepan po nagovoru Mletčana, pomiri se svojim kraljem Tomašem, i, kao ovaj, iz bogomilstva prodje na katoličku vieru. S toga god. 1446. prisustvova na državnom saboru u Konjicu, i 24. lipnja podpisa svojom rukom riešenja saborska i tim osudu sliedbe bogomilske (*Farlati. IV. 68. Mikl. 400.*). Za rata, što su Mletčani imali god. 1448. sa Skendrbegom u Arbanaskoj, i za razpra njihovih sa Srbi u Zenti, Stiepan nemarno je pazio, gdie Mletčani, koji su se u to doba hvastali kao da su predvodje kršćanstva i izobraženja, nemogav ga izdajnički umoriti, povuku Turke na onoga neumrloga junaka, koga ipak nazivahu *Turchum et perfidum hominem.* S druge strane pomirenje njegovo s Tomašem sasvim malo uztraja. Već početkom god. 1449. Tomaš zove ga svojim nepijateljem, kada ga, akoprem badava, obtuživaše Republiki, da si skrbi od kralja aragonskog pribaviti naslov hrcega splietskoga. Čega radi, kad Tomaš stade oštro stupati proti bogomilom, Stiepan dade jim utočište u svoje prediele, i opet stupi u njihovo kolo, da si tako to bolje utvrdi priestol. Tada si priredi sjajnije svoj naslov, čim od sada ovako počimaju njegove listine: **ми господинь Стѣпань, божиωмь милостꙋ херцегь ωдь светога Саве, господарь хꙋмьски и приморски и велики воевода рꙋсага босаньскога, киезь дриньскп и к томꙋ** (*Mikl. 441.*).

Do mala domaće razpre Stiepanove dadoše mu uzroka, da se s Dubrovčani zarati. Pripovieda se, da Stiepan ote sinu svomu starijemu Vladislavu, videći da je liepa, njeku nemkinju, koju mu on sam odredio bješe za ženu, te toga radi da mu sin s materom pobieže u Dubrovnik. Dubrovčani primiše jih pod svoju zaštitu, tim više, što su već tada s hrcegom u zavadi bili radi povišenja carine na soli, i što on proti ugovorom od njih zahtievaše, da mu Sokol i Konavlje povrate. Sad Stiepan zapita, da mu sina i ženu izruče, a oni zaniekav mu to, još mu na moru uhvatiše poslanika

Digitized by Google

vraćajuća se iz Mletaka. Stiepan obtuži Dubrovčane vieću mletačkomu toga radi nasilja na njegovom moru, i pozva Mletčane u savez proti Dubrovniku. Mletčani 1. svib. 1451. odgovoriše mu, da odmah nemogu, dočim su italijanskimi poslovi težko zabavljeni; a da, čim budu slobodni, rado će na njegove ponude prignuti uho. Obećaše mu ipak, da će odmah zabraniti bojnim ladjam dubrovačkim, koje mu plienjahu obale, brodariti po moru, tvrdeć da more je njihovo, i da hoće, da bude slobodno i sigurno za svakoga.

Malo kašnje Stiepan provali u Konavlje dubrovačko, tu razbi svu snagu dubrovačku vodjenu od Marina Crvića, i poplieniv i popaliv sve naokolo do Gruža, obsiede sam grad (*srpnja*). Dubrovčani u toj opasnosti obrate se za pomoć Mletčanom, Papi, Hunjadu i Tomašu, a 15. kol. 1451. sklope savez s knezom Vladislavom, sinom Stiepanovim, u Drinalevu, gdje se medjutim ovaj bieše utvrdio, i oko sebe sakupio svoje privrženike i neprijatelje otčeve (1). U dotičnoj pogodbi obećavaše Vladislav Dubrovčanom, da će iz svih sila nastojati osloboditi jim konavljsku župu, i da neće mira učiniti s rodjteljem svojim bez njihove dozvole. Ali jim Mletčani odgovoriše, da se oni u toj borbi ni u jednu ni u drugu stranu pačati neće, da neće zato ni trpiti oružanih brodova u svom moru bili njihovi ili Stiepanovi, da jim savietuju čim prije načiniti mir, i da, kad bi htieli, oni će drage volje svu skrb uložiti, da se do mira za oboje strane povoljna i dična dodje (*27. srp. 1451.*). Dubrovčani ipak ne pazeć nipošto na te rieči, iznenada udariše malo kašnje s mora na prediele hrcegove. Toga radi Stiepan po poslanicih odmah se prituži Mletčanom, a ovi mu odvratiše, da su od mala zabranili Dubrovčanom držati oružane brodove na moru, a da će jim umah tu zabranu obnoviti (*23. kol.*). Medjutim Nikola V., pričuv molbe Dubrovčana, odbi od krila crkvenoga sve, koji bi i ma koju pomoć u tom ratn Stiepanu pružili (*9. lipnja*), a Mletčane zamoli, kò što i Hunjad, da pomognu Dubrovniku proti gazitelju viere i Boga. No Mletčani jim se izpričavahu (*2. studenoga*), da su isto prijatelji jedne i druge strane, da naoružanih brodova na svom moru trpiti nemogu, da su se Dubrovčanom ponudili za miritelje, a da ovi ne samo jim neodgovoriše, dapače s brodovi napadoše proti njihovoj zabrani na primorje Stiepanovo, i da jih ipak

(1) Evo, što sam Stiepan pripovieda Mletčanom o ovom ratu (*Sec. Cons. Roġ. 10. ožuj. 1466.*): «*Et etiam quando feva guera a Raguzi, la qual havevi conduto a stretissimo ponto per forma, che i loro marchadanti non podevano insir un palmo cum loro merchadantie per modo che qualche bonì pati cum loro non me haverebbe mancato. Vedando lui* (t. j. Vladislav) *questo a posta de Ragusei acordandose cum eli lui et Ivanis Chumschi se revelono cum alchuni castelli nostri cum grandessimo dano e obrobrio nostro per forma per lui me fuó guasto un bonitissimo desegno.*»

Digitized by Google

pustiše, da rade što jim drago. Tomaš pako uz molbe dubrovačke najprije se težko zagrozi Stiepanu, ako se ne ostavi toga rata, a malo kašnje videć ga utvrdnuta u njegovoj namieri, stupi u savez s Dubrovčani proti hrcegu (*u stolnom miestu Bobovcu 18. pros. 1451.*). Tom prigodom Tomaš potvrdi opet Dubrovčanom i bolje ukriepi sve zapise i povelje, što su imali od vladara i gospode bosanske, i darova jim Vrsine i Dračevicu s gradom Novim i Risnom sve do medje kotorske, dopustiv jim uzeti i primiti u svoje ruke i u svoju oblast te baštine *ali s Portom turskom, ali pinezom, ali s moćju svojom, ali inih, ali po koi godire njim drago način*, i obveza se, da će na skoro dignuti vojsku na hrcega, započeti rat bez svake odvlake, i napredovati bez pristanka sa svom moćju, neimajući težkoće domaće ili vojske turske na sebi, i da neće učiniti mira ni sklada bez volje Dubrovčana. Na taj savez prista i Ivaniš Vlatković vojevoda humski s braćom i bratučedi (*25. ožuj. 1452.*), a obćina dubrovačka dade jim pravo na vlastelstvo i polaču u gradu, danak od 600 prpera i td. (*Mikl. 451—6.*).

Da si proti toli mnogomu neprijatelju priskrbi dovoljnu pomoć, Stiepan veljače 1452. opet odasla poslanike u Mletke, predložeć onomu vieću, da se s njim sdruži na osvojenje Dubrovnika, te da će mu pustiti taj grad, ako mu vieće povrati Omiš i Poljica i dade 2000 duk. iz poklada dubrovačkih. A Mletčani će na to: da za sada, čim se u Italiji svudi o ratu misli, nemogu se na to poduzetje odlučiti, a da istom kad ta bieda prestane, da će ga se rado pohvatiti (uz prkos papinskih grožnja): *quoniam et quia existimamus justis et honestis de causis posse una cum ipso Domino intrare in dictum impresiam (11. i 31. ožujka)*. U tom savezници složno navale iz više strana na zemlje hrcegove, i uspiešno. Stiepan, videć se odveć slaba tolikoj sili odolieti, a bojeć se, da neretvanski kotar ne prodje u ruke dubrovačke, koji su se tamo svom silom napinjali, ponuka Mletčane, da si ga prisvoje. Toga radi poslanici krajišnički i neretvanski, od knezova mletačkih podmićeni, odoše u Mletke, da se poklone duždu kao svomu gospodaru, i da mu viernost prisegnu; a ovaj jih rado primi u svoju oblast, i podieli jim tri zastave Sv. Marka, da jih onamo razviju (*9. svibnja*). Tomaš, kralj bosanski, čuv se povriedjen s toga, što su si Mletčani bez njegove dozvole pritegli tako prostrano dobro njegove krune, i isto tako Vladislav, stariji sin Stiepanov i najbližniji baštinik, oba složno po poslanicih odmah potraže od vieća mletačkoga, da jim one zemlje povrati; ali jim vieće odgovori, da jih je u svoju oblast primilo jedinito po molbi njihova vlastnika hrcega Stiepana i sama Vladislava i stanovništva,

Digitized by Google

s toga navlastito, da ne padnu u ruke dubrovačke; a kralju pako napose priložiše, da bi se sietiti morao dobra, što je jur primio od Mletčana i što bi u naprieda primiti mogao, a ne prisluškivati Dubrovčane, uviek neharne prama Mletkam (*3. lipnja*). U isto vrieme odpremiše Tomašu Karla Mauročena novčanom ponudom za te zemlje i nalogom, da kad bi po putu čuo za brodove dubrovačke u Neretvi, odjedri tamo i kući jih svrati samom silom, kad nebi jih drugčije na to prignuti mogao. Krajišnici s druge strane, Radošem i kućom Kačićevom obodreni, sve to veće se k Mletčanom stiskahu, a Republika jim odobri njihove povlastice i Kačiće obdari zemljami u Sućurcu hvarskom (*16. srp. i 10. stud.*). Dubrovčani budu prisiljeni sve ladje razoružati, a samo jim osta slobodno ploviti po moru trgovačkimi brodovi uz plaćanje desetine na sukno (*27. ožujka Sen. Mar.*). I kralj bosanski odasla svoje poslanike u Mletke, da se s onim viećem porazume glede krajine, dočim Neretva osta u rukuh Stiepanovih.

Rat napriedova medju Vukčićem i Dubrovčani. Videć ovi uz to, da mu silom odolieti nemogu, obećaju napokon 10.000 duk., imanje, kuću i pravo na plemstvo (ele su ga prem malo cienili!) za njegovu glavu (*Append. I, 304.*). I po njihovom nutkanju zagrozi mu se Papa i Sultan, koga je Stiepan zvao *gospodarom velikim*, te tako bude napokon natieran na mir. Stiepan sklopi ga najprije sa svojom ženom Jelenom i sinom Vladislavom i njihovimi privrženici, obećav se u njem, da će još za života razdieliti svoju državu pravo na poli medju Vladislavom i drugim svojim sinom Vladkom, koi mu ostao bješe vieran, te da svaki od njih svojim dilom vlada, no uviek oba vierna i podložna njegovoj vlasti, dok bude živ (*u Pivê 19. srpnja 1453.*). Sliedeće godine skupa sa svojimi sinovi utanači ga i s Dubrovčani, i po njem potvrdi jim sve predaje zapise i povelje, i bude medjusobno zaključeno, da nitko ne smie u naprieda ni uspomenuti ovo razmirje, ni iskati krvi ili osvete il vražde, dok svit stoji, pod kaznom iznevierstva; da je slobodno Dubrovčanom hodati trgom po rusagu hrcegovu uz plaćanje obične carine, i karovanom skrozi prolaziti do Dubrovnika bez i ma koje štete; i da, ako bi se kada medju njimi opet rat dogodio, hrceg mora ga Dubrovniku opovieditи barem tri mieseca prije, da trgovci dubrovački za toga roka iz njegova rusaga otići uzmognu. U naprieda Stiepan liepo se je uviek gledao s Dubrovčani, te 13. list. 1461. novom poveljom dopusti trgovcem dubrovačkim, da ode i prihode slobodno i bezsumnjeno prieko njihova rusaga svojimi karvani i s inim trgom, plaćajući samo carine, gdie što pristoji, po starom uvietu; i zapoviedi svojim *vojevodom, knezom, županom, carinikom, globarom, katunarom*, i svakoga *stajanja*

Digitized by Google

ljudem, da jim i ma koga bezakonja ili štete ne čine (*Mikl. 485.*). Godine 1466. Stiepan se nalazio u Dubrovniku (*Mikl. 493.*), i kao plemić dubrovački obučen u cjohu, kò što stric mu Sandal god. 1434., vieće polazi, i uz kneza dubrovačkoga prisustvova sviečanosti Sv. Vlaha; a znamo i to, da je Andriji Sorgočiću povierio svoga sina Stiepana, da ga uljudi (*Append. I. 305.*). Malo prije svoje smrti želeć Dubrovčanom izkazati svoje najbližje prijateljstvo i bezkrajno pouzdanje, posla jim svoju oporuku i sve blago, što je imao na pohranu.

I s Mletčani napriedova Stiepan prijateljski se držati. Republika stud. 1455. darova mu pravo na svoje vlastelstvo i za potomke. Ali sliedeće godine ti svezi poniešto popustiše, kad Tomaš, kralj bosanski, nastojavši, pod izlikom da brani sinove Petra Talovića bana hrvatskoga, prisvojiti si proti knezu Celjskomu njeki dio banovine, obtuživaše Stiepana pred Mletčanom tim, da kao rodjak kneza Celjskoga kani ga podpomagati u Hrvatskoj proti Talovićem namierom, složno za tim udariti na njih u Dalmaciji, te da si je uprav s toga od kralja ugarsko-hrvatskoga pribavio naslov hrcega Splietskoga. Mletčani s prva povierovaše, te zato odmah oboružaše svoje gradove dalmatinske (*srpnja 1456.*). To stanje to veće se ogorči godine 1457., čim Stiepan stade graditi tvrdjavu u Rodobilju uz kraj Cetine i most na ovu rieku. Mletčani po poslaniku ga od toga zidanja odvraćahu; no on se potuži Turčinu, koi se odmah obrati na Mletčane zahtievom, da ga mirna puste. Ali Mletčani 13. sieč. 1458. odgovoriše caru, da zapoviedi hrcegu rušiti onu tvrdjavu, i da ne kvari mira.

Pošto Muhamed predobi Smederovo (*1459.*) i s njim mal da ne cielu Srbiju, prisili Tomaša, kralja bosanskoga, na veći danak i Stiepanu se zagrozi, ako mu ne izruči tvrdjavu Zavzinu, koju biaše Ugrom oteo. Stiepan odmah obaviesti Mletčane o toj stvari, a ovi ga, čim se je sada približje i o njih radilo, 8. veljače 1460. obodravahu na nje obranu, obećav mu, da će čim prije odaslati poslanika u Carigrad za njegove stvari, da će u pogibelji primiti njega i njegove podanike na svoje zemljište i pustiti, da si iz njihovih kotara uzme oružja, vojnika i bojne sprave po volji. Stiepan obrati se i na Matijaša, kralja ugarsko-hrvatskoga, tada s Česi jako ratom zapletena, a ovaj zapoviedi Pavlu, banu hrvatskomu, da mu pomože. Pavao u tu svrhu primi od Stiepana 3000 duk.; ali kad malo kašnje Turci navališe na zemlje Stiepanove, Pavao osta kod kuće, da pasi na svoje granice. Sad Stiepan, da Turke odvrati, morao se obvezati na danak od 40.000 dukata. Potuži se zatim Matijašu radi neviere banove, a ovaj mu dopusti, da se Pavlu osveti. Početkom sliedeće godine opet Stiepan javi Mletčanom,

Digitized by Google

da mu se groze Turci, što jim neće da dade Zavzinu na njihove medjaše, i zamoli jih, da mu izruče jednu tvrdjavu ili koi otok i za novce, gdie bi se u opasnosti skloniti mogao; a oni će na to, da brani svoju zemlju a navlastito Zavzinu. Stiepan za sada ustavi Turke, podmićujući Pašu srbskoga. U to doba Stiepan opet se težko zavadi sa svojim sinom Vladislavom, koi, pošto ne dobi od otca još njekoje gradove uz ono, što mu već Stiepan biaše pustio za prve svadje, uteče se Turčinu za pomoć proti otcu uz obećanje velikoga danka.

Po smrti Tomaša, kralja bosanskoga, Stiepan pomiri se s novim kraljem Stiepanom Tomaševićem, i s njim sklopi savez proti Turkom i Pavlu Sperančiću banu hrvatskomu. Po poslanicih zapita sada od Mletčana, da mu pomognu proti banu, i da mu ne stave zaprieka u osvajanju gradova banovih i sama Kliša. Ali je Republika uviek Ostrovicu smatrala kao svoju, a Kliš kao pod svojom zaštitom, te mu je zato odvratila, da se u Ostrovicu i u Kliš ne pača, da se tvrdo drži saveza Tomaševa, da slobodno pobira vojake po njezinih kotarih, i da, kad bi ga nesrieća od strane turske popala, prodje na otok Hvar, gdie će častno primljen biti (*1. prosinca 1461.*). U to doba Mahmud po nagovoru Vladislava, koi mu obećavaše 100.000 duk. danka, odpravi vojsku na hrcega; ali čujuć Turci, da se Ugri na Dunaju skupljaju, za tada sustaše u Srbiji, da paze na Ugre; no car malo kašnje po poslaniku zapoviedi Stiepanu, da mu se obveže na 100.000 godišnjih dukata, ili da mu izruči tri tvrdjave, naime Klobuk, Micevac i Zavzinu, da se ne dogovara s Mletčani i s Papom, i da mu pruži topova i vojske proti Dubrovniku. Čega radi opet po poslanicih hrceg javi sve to mletačkomu vieću, proseć da ga savietuje, bili se podvezao Turčinu na danak. Odgovoriše mu Mletčani (*13. stud. 1462. i 11. vel. 1463.*): da težko žale, što mu se opet sin iznevierio, a da oni neće mu dati ni ma koje pomoći; da odriešito odbije sve zahtieve turske, čim je dobre nade, da će se skora sve kršćanske sile dignuti proti običnu dušmanu; i da se tvrdo drži kralja bosanskoga i ugarskoga. Dopustiše pako 26. travnja, da mu Skendrbeg prodje na pomoć prieko njihovih zemaljah u Arbanaskoj.

Medjutim Turci, provaliv u Bosnu, pridobe ju, i sama kralja pogube. Njihove razuzdane čete istim mahom poplave sve naokolo, i prodru u prediele Stiepanove, smierajući u Dubrovnik. Stiepan na prvu viest nesrieće bosanske, okriepiv svoje tvrdjave, pobiegne k moru, i ne držeć se siguran u Novom, ukrca se na galije mletačke, tamo upravljene na molbu Dubrovčana. Turčinu podje tada za rukom njekoje tvrdjave hrcegove prisiliti na predaju, ali jih se mnogo opre na oružju i tako spasi. Čim se Turci

Digitized by Google

povukoše natrag, Stiepan opet si prisvoji svoje gradove osim tri sama, gdie se dušman biaše snažno ugniezdio. Sada stade vieće mletačko sve to većom brigom, da izposluje, siedinjenje svih sila kršćanskih ne samo na zapadu no i na istoku proti obćemu neprijatelju. Na prošnju velmoža bosanskih, koji se većim dielom spasili biahu u Dalmaciju, odasla Antuna *Priula* kao poslanika u naše strane, naputkom (*26. kolovoza*), da u Splietu najprije se dobro obaviesti o stanju Bosne, i da vidi, što bi se s ote strane dielovati moglo na obću korist; pa da prodje k Stiepanu, i da mu se raduje, što je opet priuzeo svoja imanja i dušmana zatierao; da ga obodri, odmah se, dok rane su još tople, odlučno latiti predobitja Bosne, i da će ga u tom po mogućnosti podpomagati; da razvidi, jesu li još u neskladu Stiepan i sin mu Vladislav, i kad bi to bilo, da se svim duhom pobrine čim prije pomiriti jih. U isto vrieme Republika sklapaše savez s kraljem ugarsko-hrvatskim (*u Petrovaradinu 12. rujna*), i jakom silom po moru udaraše na Turke, čim Matijaš po kopnu provaljivaše u Bosnu i obsidjaše Jajce. Uz to Priulu ne samo podje za rukom Vladislava pomiriti s otcem, nego i vrnuti ga proti Turkom, te tako do mala Vladislav pomoćju Mletčana pridobi njekoje gradove u južnoj Bosni. Ali videći ovi, da Matijaš sumnja o njih, kao da si kane privući koi dio države bosanske, zapoviediše Priulu i knezu splietskomu, da se ne pačaju nimalo u stvari bosanske.

Niti je kroz to ni Stiepan stao skrštenih ruku. Pošto predobi mal da ne sve svoje gradove, a sin mu Vlatko još njekoje druge jednom Radosava Pavlovića, ode sam snažnom četom do Jajca, da pomože Matijašu; te njemu se mora navlastito pripisati, što se je ovaj grad na brzo predao (1). U isto doba po poslanicih naviesti Republiki, da se je sinom Vladislavom pomirio, te ju umoli, da mu pomože svoje zemlje još ostavše u Turčina predobiti; da mu dade Omiš, jednu galiju oružanu za ono 4000 duk., što mu je dužna od Kotora, žita, vojnika i novca, i da ga metne u pogodbu mira, kad bi ju s Turci sklopila. Republika obeća mu galiju, žita, vojske, utočište na svoje zemlje, i što je tražio glede mira s Turci, ali mu zanieka Omiš pogodbe radi što je s njim imala (*18. stud.*).

---

(1) U pismu na vieće mletačko od 10. ožujka 1466. to on sam odprto kaže: *da poi siando vegnudo la sacra sua maista a Jaice, andai da lui cum la mia zente, e li ge feci alguni presenti quelli se rechiedeva ala sua maiesta. Eli per dio e per mi have Jaize, perche cum pocha zente non podeva star a campo. Et ozi dì el gran turco ha grandissima ira verso de mi per questa tal cason, digando per el Ducha Stefano ha perso Jaize e non per el Re de hungaria.*

Digitized by Google

Sliedeće godine 1464., dok su Turci opet udarali na Jajce, Stiepan, po što je mogao, podpomagao je Ugrom s južno-zapadne strane, te tako za tada Turci se natrag povukoše i za tu godinu mirna ga ostaviše. No godinu poslie kolovozem opet provališe Turci u zemlje Stiepanove i obsiedniše Novo. Od njih naveden Ivan Crnović u isto doba iznemirivaše Mletčane u Zenti, da jim tako ne bude lasno Stiepanu podpomagati. Ali hrceg sa sinovi jako se opre dušmanu iz tvrdjava, a narod se povuće u planinu, i tu se tako snašno utvrdi, da ga Turčin nije ni smeo napasti, nego se opet stavi, da plieni i pali zemlju i gradove. Stiepan se u toj opasnosti uteče Mletčanom i Matijašu za pomoć, no badava. Istina bo Mletčani na prvu viest te navale turske odpraviše galiju, da brani Novo, i naložiše knezu kotorskomu, da po mogućnosti ovoj tvrdjavi pomože; ali s druge strane polakome se na zemlje Stiepanove, i u svoju oblast primu Krajinu i Neretvu, koje jim se iz straha tu nadošlih četa turskih same predaju. I Kliš su tada tražili za novce imati od banice Sperančićeve, ali jim naši račune pokvare. Vlatko, drugi sin Stiepanov, odpravljen medjutim od otca k Matijašu, da ga za priešnu pomoć moli, akoprem izruči kralju njekoje tvrdjave na sievernoj granici i dosta novca, a još više obeća, nije ga ipak mogao skloniti, da vojskom u Bosnu sadje (1). Videći dakle Vukčić, da mu drugako spasenja nije od Turčina, nego se s njim porazumieti, po poslanicih za mir ponudi mu dvostruki danak. U što su ti dogovori trajali, Stiepan morao je predati još više pred Matijaševimi nego pred turskimi grožnjami, čim kralj, dočuv namiere hrcegove, odmah stade silom mu otimati zemlje i gradove. Stiepan i tada ne zakasni odpraviti poslanike u Mletke, po kojih javi Duždu sve dobro, što je Matijašu učinio za njegovih poduzetja u Bosni, i obećanja kraljeva, od kojih ni rieči neizpuni, dapače kako mu težko prieti i gradove otima. Dodavaše, da će u pogibelji izručiti rado Republiki one dvie tvrdjave, što ima u zalivu kotorskom, kad bi mu ona htiela u zamienu dati zaklon i pristojni živež i obećala, da će mu jih povratiti po nastavšem miru. Tužaše se uz to, da mu je Jak. *Marcello*, knez

(1) Ništa ne manje Matijaš zahtievaše od Vlatka, da mu obećane novce, naime 27000 duk., izplati, te zato je 9. list. i 14. pros. 1466. zapoviedao Dubrovčanom, da mu jih dadu iz blaga, što je kod njih stavio bio na pohranu hrceg Stiepan za svoje sinove. Istim Dubrovčanom zapoviedi pako *(4. pros. 1466. iz Zrina)* Ivan Tuc od Laka, ban dalm. hrv. bosan. i slav., da se ne usude izručiti komu poklad hrcega Stiepana, dokle kralj ne odluči, komu uprav pripada. S druge strane Matijaš smatraše tada zemlje Stiepanove kao dobro svoje krune, čim 3. studenoga 1465. darova Fra Aleksandru Dubrovčaninu njekoja sela i imanja u rusagu Stiepanovu *(Dipl. Reip. Rag.*, što će mi tiskati družtvo jugoslavj. poviestnice u Zagrebu).

Digitized by Google

splietski, oteo Krajinu i Neretvu bez šta mu javiti; da mu knez kotorski ne daje obični danak; da mu je knez barski pograbio jednu ladju natovarenu žitom; i da mu sin Vladislav ne daje mira, čim nastoji o tom samo, da ga prisili još za života izručiti mu svu državu. Dade joj napokon na znanje, da ga je zamolio Ivan Crnoević iz Zente, izposlovati mu mir sa Republikom, ali da se on ne usudjuje o tom ni dodati rieči, čim mu je dobro poznato, da ga Ivan ne zaslužuje. Mletčani 10. ožujka 1466. pristadoše na sva njegova pitanja; a glede Neretve i Krajine odgovoriše mu, da su jih uzeli uz golemu pogibelj po njegovoj dozvoli, a da nisu, da bi već bile sasvim turske.

Stiepan, kroz te patnje i biede onemožen, na kratko umrie u Novom. Malo dana prije smrti, naime 5. lipnja 1466., posla sve svoje blago i samu oporuku Dubrovčanom, da mu sve to prime na pohranu, te da jim tim načinom svoju veliku ljubav i bezkrajno povierenje izkaže. Bilo je do 70.000 cekina mletačkih, 33 litre i 11 unaca kova zlatnoga a 1570 litara i 4 unce srebrnoga, i mnogo inih dragocienostih, izmedju kih i *jedan organić s cjevmi od srebra.* Ostavi za sobom ženu Ceciliju i tri sina od prve žene Jelene Baošićeve, Vladislava, Vlatka i Stiepana. Sada dva brata starija mirno se podiele svu ostavšu otčevinu. VLADISLAVU dopade u dio sieveroiztočna strana, VLATKU pako južno-zapadna; no *Cecilija* si s prva pridrža kao njeku vrhovnu moć, čim si uze sliedeći naslov: ми господинь госпоѣ херцежница Цицилиѣ . . . а са знаниемь и хотѣньемь синова ми богомь даниемь, господина Влатка и кнеза Стѣпана i td. (*Mikl. 501.*).

Čuvši Ferdinand napuljski smrt Stiepanovu, stade se odmah dogovarati s udovom i s Vlatkom, da mu puste Novo, a da će jih on braniti proti Turčinu. Tomu se opru Mletčani, i odprave namah tri galije u zaliv kotorski, da paze na Novo i na galije napuljske; te se tako po njih i ta osnova žalibože razruši. Od sada hrceg Vlatko i brat mu knez Stiepan s jedne strane, a hrceg Vladislav s druge svom pomnjom nastojahu, s Turci živiti u miru; no ovi jih puste, da još vladaju s ono malo, što jim nisu s prva oteti mogli, s toga što su tada u Arbanaskoj, u Hrvatskoj i inudje zabavljeni bili; zadovoljni medjutim dankom, što jim plaćahu. Ali početkom god. 1471. Turci udariše i na njih. Vlatko uzpreda, te pusti jim tri tvrdjave, i dade jim brata Stiepana za taoca, obećav jim još veći danak. Sad stade Vlatko dogovarati se s kraljem napuljskim i s Mletčani, ali mu nitko nevierova, držeć ga sasvim Turkom podana. Kralj Ferdinand, koi nije se svojih namiera ostaviti znao na ovostrane zemlje, prigne se docnije

Digitized by Google

k Vlatku, i obeća mu još svoju unuku Margaritu za ženu. Navisti Vlatko odmah po poslanicih tu zgodu Mletčanom, te i da se je po njihovom savietu smirio s Dubrovčani, s kimi se zavadio bio radi otčeva poklada, što mu se ustručavahu povratiti; i zaprosi jih, da mu budu kumom na ženidbi, da mu dadu 2000 duk. za ono, što su mu dužni danka za Kotor, i pomoć da si otčevinu pridobije. Republika odgovori mu 15. sieč. 1474., da joj je milo, što će stupiti u rodstvo s kraljem napuljskim, a da će narediti svomu poslaniku u napuljskom dvoru, da bude za kuma miesto nje na toj ženidbi; da će mu u Neretvi izručiti soli do 1000 duk.; a glede predobitja svoje otčevine, da se najprije sporazumi s despotom srbskim Vukom Grgurevićem *kraljem bosanskim*, koi isto tako želi svoja imanja predobiti, i da pita pomoć od Ferdinanda, a da će ga i ona po mogućnosti podpomagati. Lipnja pako te iste godine odpravi Republika svoga poslanika Alv. *de Mosto* s darovi na Vlatka, i da mu se raduje na ovršenoj ženidbi, te da ga potakne, čim prije priteći na pomoć Skadru, onda od Turaka obsiedjenomu, obećanjem, poslie pomoći ga, da svoje zemlje predobiti uzmogne. No osmoga kolovoza Turčin ode iz Skadra razbijenom glavom.

Čim doču Sultan, da se Vlatko dogovara s Ferdinandom i s Mletčani, odmah mu zapoviedi, da sve zemlje i gradove, što još ima, pusti u njegove ruke. Vlatko sada ne klonu duhom, no se dogovori s bratom Vladislavom i zetom Ivanom Crnoevićem, da složno udare na Turke, i da jim priuzmu ona miesta, što prije biahu hrcega Stiepana. I tako bude, te gradovi jim se predaše; no Crnoević na kratko pokajav se na to, što je učinio, iznenada prieko noći svojom četom izbiegne, a Vlatko, neimajući dovoljne sile da uspiešno naprieduje, uzmakne u Novo. Tako do mala, što tolikim trudom braća biahu predobili, opet padne u turske šake. Vladislav videć tom prigodom, da mu nije više moguće odolieti silnomu dašmaninu, ustupi Mletčanom tvrdjavicu Viseć pokraj Cetine, da si tako barem osiegura koi kotar u primorju (*Du Cange. str. 173.*). Ote smielosti radi grozeći mu se sada to veće Turci, Vlatko potraži, da po bratu Stiepanu, koi se biaše u turskom dvoru poturčio i tamo dobio odlično dostojanstvo, dobije milost od cara, što se i dogodi, te odpravi umah svoje poslanike u Carigrad, da mir načine. Tom prigodom Turčin obeća mu jošte, da će mu dati natrag veći dio imanja otčeva, ako iztiera iz Zente Ivana Crnoevića. Isti poslanici po nalogu Vlatkovu pokušaše tada u Carigradu, bili se moglo naći načina, da se Turčin prigne i s Mletčani se dogovarati o miru, i dobiju po Stiepanu u odgovor, da, ako će, pošalju opunomoćnika u Carigrad; a sam Stiepan obeća, da će se i za taj mir svom dušom zauzeti kao pravi plemić

Digitized by Google

mletački. Pošto se poslanici povratiše, Vlatko odasla svoga brata Vladislava u Mletke, da sve to izjavi Republiki, i da ju zamoli, da se ne pača u rat, što je nakanio dignuti na Crnoevića. Mletčani mu pako odgovoriše (*14. trav. 1477.*), da jim je milo, što je s Turci učinio mir; da piše bratu Stiepanu u Carigrad, da su oni spravni s Turci se dogovarati, ako je nade dovoljnoga uspieha; a glede Crnoevića, da su Turci varalice, da traži s njim se pomiriti, te oba se složno primiti medjusobne obrane proti općemu dušmanu, i ako će, da će oni posriedovati taj mir. Vladislav i poslanici Vlatkovi privole na to, te Mletčani odpraviše odmah Franju Contarina, da jih smiri, tim više, što uprav tada Turci su bili provalili u Arbanasku, obsieli Kroju, a grozili se Skadru i Crnoeviću. Tim osta i ta razpra ukinuta, i Republika malo kašnje posriedovanjem Vlatkovim dobi zaštitni list carev, po kom mogla je odaslati svoga opunomoćnika u Carigrad, da ugovara mir (*26. list. 1477.*). Turci medjutim napriedovahu obsiedati Kroju, i početkom god. 1478. udare na Crnoevića, poraze ga, i stisnu Skadar. Tada su Turci i Vlatka silili, da posegne za njih, ali se ovaj na mnoge načine izpriečavaše; čega radi oni mu zapoviede, da jim sve svoje zèmlje i gradove izruči. Vlatko se sada preplaši, te ponudi Mletčanom sve svoje imanje, samo da mu štogod u zamienu dadu. Republika brzo klonu uho na te ponude, i ponuka Vlatka, da joj u tu svrhu odpravi opunomoćnika, s kim bi se dotični ugovor sklopiti mogao (*9. stud. 1478.*). Vlatko pogodi joj, ali je ona sada oklevala na ugovor prići, čekajući, hoćeli njezini poslanici u Carigradu s Turci načiniti mir. Ovaj bude do mala upravo utanačen, te po njem pusti Republika Turčinu sve, što je imala u Arbanaskoj izim Drača, Ulcinja, Bara, Budve i Kotora. Crnoević bude iztieran, a Zenta robstvo tursko. Jedva po sklopljenom miru odgovoriše Mletčani poslanikom Vlatkovim, da, pošto su se s Turci pomirili, ne mogu se više dogovarati za one zemlje, čim bi drugčije pogodbe povriedili; te jih odpuste (*24. svib. 1479.*). Tako je Turčinu sada pošlo za rukom u kratko predobiti sve zemlje Vlatkove i Vladislavove i njeki dio rusaga dubrovačkoga. Oba se spase u Dubrovnik, gdie je Vladislav ostao barem do god. 1487., čim te iste godine u tom gradu izdade listinu o providbi, što su mu Dubrovčani svake godine plaćali za Konavlje. Ostavi sina Baošu, komu su Dubrovčani isto tako davali novac (*10. list. 1497.*). Margarita, žena Vlatkova, po smrti muža, kô što njeki kažu, u Rabu, prodje najprije u Pesar, pa u Feraru, gdie se i uda za njekoga vlastelina mletačkoga, s kim napokon ode u Mletke, vodeć sobom i diecu Vlatkovu. God. 1493. Stiepan brat Vlatkov, tada *Achmeth Bassa Anatoliæ Beylarbey*, po poslanicih zamoli Mletčane, da mu dadu

Digitized by Google

sina Vlatkova, ali mu se Republika izprića, veleć u odgovoru; *essendo la dicta madre et fioli zentilhomeni nostri, sotto salvo conducto et fede nostra, in questa città libera, et essendo essi fioli per volontà del padre al governo della madre, non potemo nuy disponer del dicto puto, che è anchora picolo de anni cercha nuove, salvo tanto quanto è el voler de la madre sua.* Stiepan god. 1503. zamoli opet Republiku, da se pobrine za obučavanje njegova sinovca Ivana Vlatkovića; a Republika, da mu ugodi, dade mu odmah (*16. svibnja*) zapovied na 20 ljudih, i posla ga da se viežba pod njenim vodjem slavnim knezom od Pitiljana. Što se pako od njega dogodilo, to još neznam. Čini se ipak, da se je napokon porodica Hranićeva preselila u Moldavsku, čim Aleksandr, gospodar moldavski po poslaniku 18. lip. 1566. zamoli Republiku, da se smiluje na braću Grgura, Pavla, Stiepana, Katu i Maru, sve praunuke Stiepana njegda hrcega Sv. Save (1).

---

(1) Upominjem ovdie uzogred, da sam se u opisivanju navlastito zadnjega doba ovoga pregleda poviestničkog Srbije i Bosne većim dielom služio s izvori, što sam prepisao u Arkivu mletačkom iz službenih originalnih knjiga, te da sam po sve malo upotrebio lietopise dubrovačke i inozemske; jer što o tom kažu izvori mletački, bezdvojbene je valjanosti, a kad bi se tko htieo s otimi lietopisi poslužiti, morao bi se svakčas upustiti u goleme razprave, čega mi ne dopušća ni prostor ovoga diela, niti čilj, za kim težim. Ali ne smiem ni to mukom mimoići, da ono od izvora mletačkih, što bje tiskano u Glasniku družtva srbske slovesnosti, dok se sasvim nepopravi i nepriredi, nije ni ma koje porabe vriedno, čim ondje su spomenici mletački poredjeni sasvim nepravilno i višekrat pokvareno i manjkavo u glavnih stvarih, a često i lažlivim datom. *Foucard*, koi je u Arkivu radio za ono družtvo, nije ne samo predmeta poznavao, no ni sposoban bio za takav posao, akoprem učitelj paleografije. A neka mi se dopusti ovdie dodati još dvie rieči o stanju narodne poviesti u naših školskih knjiga. Prisiljen sam bez oklievanja izpovieditи, da uprav ono, što se čita u školskih knjigah dosada natiskanih za porabu učeće se mladeži, uprav ono je ožigosano najcrnjim mastilom duboke bezumnosti i kadkad same nečednosti. Ako si tko hoće osviedočiti o toj stvari, neka uzme *poviestnicu Austrijske države V. Vlad. Tomeka*, prevod italijanski *Pütza* i td. Usudjujem se dakle pozorne učiniti naše domaće oblasti na tu stvar, i ponižno moju želju izraziti, da se ne dopusta turati u škole takove knjige; jer djak, jednom napojen na blatastom vrielu, ne daje se poslie tako lasno svratiti na pravi put, čim sudi *in verba magistri*. Ovo me je navlastito naklonilo, da ovaj pregled političke poviesti plemena jugoslavjanskih poniešto obširnije, nego sam s prva odlučio bio, izpišem, namierom samo, da njekoje barem glavne točke naše prošlosti to bolje označim i razjasnim.

Digitized by Google

§. 13.

B u g a r i.

Bugari, uralski narod srodan s Huni i s Obri, a naročito s Kuturguri, dolaze nam u povieštnici kao naseljenici prostora medju Donom i Volgom, u tako zvanoj Velikoj Bugarskoj. (*V. P. J. Šafařik. Slowanské starožitnosti. Okr. II. Čl. III. §. 29.*). God. 487. pozva jih car Zeno na pomoć proti Gotom, te oni, slazeć k zapadu, za prvi put prebrode Dunaj; ali jih Teodorski kralj ostrogotski pomoćju Anta potuče, i ubije jim istoga kralja Busu. Pošto Teodorik prodje u Italiju, god. 493. i 499. opet predju Dunaj, strašno popliene Tračku i potuku vojsku carevu; i ta srećna pobieda dade jim povod, da ostave pradomovinu, te se to veće približe državam iztočnog carstva. Naseliv se na sieveru Dunaja i Crnoga mora, do mala morali su pod obrički jaram pasti (*558.*). No i za njih se blago sunce slobode brzo pomoli. Pod svojim hrabrim knezom

KUBRATOM (*634—641.*) stresu obrički jaram, i stave se u prijateljstvo s carem Eraklijem. Kubrat ostavi za sobom pet sinova, koji si podieliše otčevinu. Treći se od ovih sinova, imenom

ASPARUCH, nastani u uglu, što Dniester s Dunajem tvori (*Besarabia*); četvrti svojom četom snidje u obričku Panoniju, gdie se malo kašnje podloži obričkomu Kaganu; peti provali u Italiju; a prva dva ostadoše u domovini nad Dnieprom, odkle povukav se prama sieveru, nješto za tim utemeljiše tamo kansko-bugarsko carstvo.

Asparuchovi podanici, malo vriemena po svojem naseljenju u Besarabiji, počeše prieko Dunaja navaljivati na pobližnje iztočne zemlje. Iztočni car Kostantin Pogonat godine 678. udari na nje s mora i s kopna. S prva odtisnu jih; no medjutim obolievši, vojska mu klonu duhom, te stade uzmicati. Bugari s drugę strane tim smieliji, nasliede ju, i prešav Dunaj (*671.*), pokore si namah i bez velike krvi sedam koljena slavjanskih (*naime Anta*) tu pribivajućih, u te se prediele nastane, i usiluju iztočnoga cara Kostantina III. Pogonata, da jim godišnji danak plati (*Cedr. I. 440. Zonar. II. 91.*). *Radi množine naših grieha*, veli Teofan, *morao se on obvezati s težkim priekorom rimskoga imena, da će Bugarom plaćati godišnji danak. I čudno je bilo za svakoga, da oni, koji si biahu podložili sve*

Digitized by Google

narode svieta od istoka do zapada i od sievera do juga, bili su pako nadvladani od ovog novoga i mrzkoga puka. Tim načinom obe Mesije pridoše u bugarske ruke.

Bugari, onda još divlji, naseliv se medju ona slavjanska koljena, već tada grčkim uplivom, kršćanskom vierom i uslied prirodnoga nagnuća k miru i k poljodielstvu podosta izobražena, tečajem dvajuh stolietja (*678—860.*) malo po malo sliju se i stope s njimi tako, da, ostaviv svoj uralsko-čudski govor i tatarske običaje, i obljubiv slavjanski jezik, i običaje. i kršćansku vieru, postadoše na kratko najslavnijim izmedju ondašnjih jugoslavjanskih plemena.

God. 686. car Justinian II., oskvrnuv uviete mira, najprije navali na Bugare, no ovi ga suzbiju, a on udari na Slavjane naseljene u Traciji i u Macedoniji, da jih pokori, ali veći dio njegove vojske ne vrati se u Carigrad. Bugari na brzo pohite Slavjanom na pomoć prieko Balkana, snažno dočekaju cara. vraćajućega se iz Macedonije, u gorskih klancih, i posieku mu svu vojsku. Tako se poče razvijati bugarska slava, da isti Justinian, kad malo kašnje bje po Leonciju s priestola bačen, uteče se k bugarskomu knezu

TRVELU, nasliedniku slavnoga Asparuha, te s njegovom pomoćju opet se na carstvo vrati (*702.*). Bugarsko-slavjanska vojska protisnu se tada tja do zidina carigradskih, i Justinian bez prolievanja krvi bje opet proglašen iztočnim carem. U toj prigodi car isti bugarskog *„kneza u carsku haljinu obuče, zapoviedi da ga časte, ozva ga cesarom, i nagradi ga mnogimi darovi i rimskom pokrajinom, kojoj je ime Zagorje (Theoph. Niceph. Cedren.)“*, ležeće medju Strumicom i Strumom. Trevel siedne na carski priestol pored Justiniana, a bizantinski puk pokloni mu se kao svomu gospodaru, i obeća, da će mu plaćati godišnji danak. Važno je, što piše Svida o bogastvu i blagodarstvu Trvelovom; bio bi naime na tle raztrio svoj plašt, koga je jašuć nosio, s uzobrnutim štitom po sriedi, i sve novci napunio; isto tako bio bi u zemlju posadio koplje i tja do zeleza naokolo nagrnuo ga svilenim suknom; a vojakom bi dielio novce punom rukom, uzimajuć desnicom zlato a srebro lievicom. No do mala neharni car neodrža zadatu rieč, već navali na Bugare, a ovi ga ipak uzbiju, pa nastave haranja tja do Carigrada (*711.*). Teodosije s Bugari ponovi mir, po kom grad *Melena* u Tračkoj osta kao medja izmed obojih država (*oko 715.*). Njekoliko kašnje opet bugarska vojska spasi iztočno carstvo, naime kad Arapi golemom silom udariše na Carigrad (*716.*). Ovaj zadnji mir uztraja za nješto vriemena. A kad se

Digitized by Google

KORMESIOS ili *Komersios* uspe na bugarski priestol, ovaj stavi pod harač nekoliko gradova tračkih i sve do Carigrada poplieni (*755.*); ali ga napokon car Kostantin Kopronim prisili da miruje. Godine 759. na novo bukne rat. Car prodre do Balkana; no Bugari ga u onih tiesnacih obkole i poraze, i on se sam jedva spasi.

Malo za tim nutrnje se bune zametnu u Bugarskoj, kroz koje Kubratićeva obitelj bude sva satrta (*762*). Tada se do 208.000 Slavjana isselilo iz Bugarske u Aziju pokraj rieke *Artanas*, valjda što su držali za kuću Kubratićevu.

TELEC, zgrabiv vrhovnu vlast, navali na grčke susiedne zemlje, da jih robi i plieni. Car Kostantin snažno udari na njega s mora i s kopna, i jako mu vojsku potuče. Telec, vrativ se doma, glavom plati taj čin svoje smielosti; a miesto njega Bugari izaberu si za vodju

SABINA, zeta Teleceva. Nu i ovaj, spustiv se u dogovore sa carem, na kratko bi svaljen sa priestola, i pobiegne u Carigrad. Nastupi

POGAN, koi ode u Carigrad, i tamo sklopi mir (*764.*). Na brzo ipak car se pokaja, te vojskom prodre do Tuče, da udari na Bugare, ali ga iznenada popade strah tako, da se je iste godine na mah kući povratio.

TOKTUS, Poganov nasliednik, poginu u boju proti iztočnomu caru (*765.*). Za

TZERIGA isti car Kostantin iz Varne navali na Bugare (*774—5.*), no bude na kopnu potučen, a brodove mu oluja polomi. Čini se, da se je Tzerig obratio god. 1777. na kršćansku vieru.

Slavjani, koji su za ovih ratova stanovali u Macedoniji, i otole se razširivali na jugo i zapad tja do u Grčku staru (*Const. Porph. de Them.*), uviek su vierni saveznici bili bugarskomu plemenu i podpomagali ga proti caru. Ali ovaj, čim mu podje za rukom s pobiedami oslabiti Bugare, svrnu svoje sile i na te Slavjane, da jim se osveti. Odpravi dakle silnu vojsku s ote strane pod Stauracijom, koi sve one već sasvim slavjanske prediele podloži, poplieni i stavi pod težki danak.

KARDAN god. 776. stupiv na kneževski stolac u Bugarskoj, nastavi razmirje sa Kostantinom V., sriećno ga dva puta, naime kod Provata i Markela (*991—2.*) potuče, i prisili na godišnji danak, te tako na novo podigne sjajnost odavna oslabljene bugarske moći. No malo kašnje car uzkrati mu taj danak, čega radi rat se obnovi, ali se pako prekinu radi smrti Kostantinove (*797.*). Kardana nasliedi hrabri i smieli

KRUM (*806.*). Pod njim Bugari se popeše do visoke slave. Njegova namiera nije samo bila poput svojih predhodnika, otimati plieno i države

Digitized by Google

istočnomu carstvu, nego utemeljiti državu, koja bi se pružala od Krpata do Bosfora. Cilj mu bje dakle Carigrad. Sad Bugari u Panoniji i Obri u Potišju oslobode se od franačkog jarma i s priekodunajskom braćom siedine. Krum na taj način ohrabren, navali na iztočno carstvo, osvoji Sredicu (*Sardica, sad Sofia, god. 809.*), pa poče prietiti istomu Carigradu. Usta sbilja car Nikifor, i silnom vojskom prodre u Bugarsku. Krum ga pusti napried da uzme *Aul,* kneževsko sielo (*gdie sada Šumla*), pa se stavi s njim u dogovore o miru, samo da dobije vriemena; kada je pako sakupio sve svoje sile okolo carske vojske, koja se biaše u gorah utaborila, i gomilato zasiekao šume u klancih, kud je samo mogla saći na polje, onda prikine dogovore i navali strašno na dušmana. Nikifor osta kao od munje udaren kad shvati, u kakvi ga tiesnac dovuče Krum, te u što je tražio izlaz, tužno vapijaše: *jeda li smo ptice, da odavle priletimo? (Teofan).* Sva iztočna vojska s istim carem bude što izsiečena što zasužnjena (*25. srpnja 811.*). Malo kašnje uze Devlet i Semendriju, a 22. lipnja 813. razbi još drugu vojsku cara Mihaila kod Jedrenje tako, da mu je slobodno bilo protisnuti se do Carigrada i obsiednuti ga; nu Krum nemajući tada dosta snage da ga osvoji, stane se opet miriti. On isti bez oružja podje na sastanak u predgradsku crkvu tako zvanu prosjačku, ali u što se dogovarao sa carevimi poslanici, uviek nevierni Grci iz zasiede vrebahu na njega, nebi li ga živa uhvatili ili smaknuli, nu on jim se čudnovato izmakne. Ružna izdaja silno razsrdi Bugare; sve što se nalazilo okolo grada, osta porobljeno, razoreno i u pepeo obraćeno, a isto tako i ciela Tracija poharana i popaljena. Krum predobi Jedrenju gladom, pa se natrag povrati, vodeć sobom u sužanjstvo nebrojeno stanovničtvo grčko, koje preseli u bugarske prediele prieko Dunaja, naime u Ugarsku. Taj rat ponovi se sliedeće godine. Car Lav Armenski prodre u Bugarsku i poplieni ju; nu Krum mu se skora osveti, navaliv̌ši snažno na grčke prediele; a kad se opet pripravljaše, da svom snagom udari na Carigrad i tu namiesti svoju stolicu, nenadno umrie (*13. travnja 815.*). Poviestnica prvi put za ovoga kneza bilieži nam ne malo velikaša slavjanskoga roda uz njega, te i spominje njekoga Dragomira kao državnoga poslanika. Ovo nam dosta jasno dokazuje, da se je spojenje, a reću slivenje bugarskoga u slavjansko pleme savršilo sasvim naravnim a nipošto nasilnim načinom, i da su se oba već s prva bratski kumila i uz isto pravo državne časti i imanja dielila. Nasliedi ga

MORTAGON (*Omortag*). Ovaj sklopi odmah primirje s Lavom na trideset godina (*816.*), te od iztoka svu pozornost svoju obrati na zapad. Pri Dunaju prama Dravskomu ušću izneviere mu se Timočani, Kutčani i

Digitized by Google

Bodrici, slavjanska plemena tu naseljena, te se zapadnoj kruni pokoriše (*818.*). Badava Mortag potraži višekrat od zapadnog cara Ludevika, da se uzajemnim ugovorom ustanove granice obim susiednim državam. Česa radi Bugari god. 827. provale u Panoniju i u kratko ju nadvladaju; nu njekoliko kašnje prisiljeni budu natrag biežati, da se spase, sadržav pod svojom vlastju jedinito sriemsku župu i njeki dio iztočne Slavonije, a s lieve Dunaja od Peste prieko Matre do ustiju Tiše, pa i prediel medju Srbskom, Moravom i Timokom. Prije Mortaga slabo biaše napriedovala kršćanska viera medju Bugari, koje radi neprestanih ratova sa Grci, koje radi vierozakonskih razpra u iztoku. Mortag biaše jedan od najokrutnijih progonitelja kršćanstva u Bugarskoj. Mortaga nasliedi

PRESJAM (*oko god. 836.*), koi se sa Vlaštimirom knezom srbskim zarati, no lošom srećom, jer mnogo vojske izgubi. Sin mu i nasliednik

BORIS (*Bogoris, u krstu Mihail*) pokuša odmah, da osveti otca; ali ga Srblji poraze, i, uhvativ mu sina Vladimira, na mir prisile. Htiede po Krumovu raditi, ali se na kratko prepadne i s caricom Teodorom ponovi mir (*god. 843.*). Sa susiednimi Franki uzdržao je isto mir. te ga još većma utvrdi svojim poklisarstvom na paderbonskom (*845.*) i mogućskom (*852.*) saboru; nu već sliedeće godine prekrši ga, prodrivši u iztočnu marku, gdie bi potučen i u svoju zemlju protieran, te se opet smiri (*853.*). Napokon god. 864. bje medju Borisom i Ljudevitom utanačen tullnski mir. Do Boriseva vladanja Hrvati su s Bugari u miru živili kao susiedi u dolnjem Posavju. Boris prvi, nezna se zašto (*oko god. 852.*) lati se oružja i na nje vojsku digne. Nu pošto nije mogao ništa uspieti, izmieni darove i utanači mir. Podučen u kršćanskoj vieri od svoje sestre medju zarobljenici njegda povedene u Carigrad i tuj pokršćene, i od grčkog monaha Teodora Kufara svoga roba, u koga se vrlo zaljubio biaše, dopusti najprije, da se slobodno u Bugarskoj širi kršćanska viera, i onako već odavna uvedena i dobro ukorenjena. Tad kroz Bugarsku prolažahu Kostantin (*Ciril*) i Metod u Moravsku, te mimogred baveć se tu za njekoliko, mnoge obratiše, a mnoge početnike u vieri učvrstiše. Uvažavajući narodnost na korist napriedka kršćanskoga, starali su se, da si obrazuju pomoćnike na crkovnom polju, te su sbog toga još tada zaveli učilišta u Bugarskoj, odkuda su izašli produžitelji njihovog svetoga diela (Критическое изслѣдов. объ исторіи Болгаръ. Венелинъ str. 47.). Malo kašnje pokrsti se sam Boris (*861.*). Sklonu ga na to navlastito slika viešto izvedena kistom njekoga monaha, imenom Metoda, rodom Rimljanina a umietnostju slikara, predstavljajuća posliednji sud. Na krstu primi ime Mihaila, cara bizantinskoga, kuma

Digitized by Google

svoga i saveznika, s kim se malo prije biaše pomirio, i od koga tom prigodom Zagorje, kruni bugarskoj obećano još god. 704., dobi. Na knežev izgled pokrste se većom stranom bojari i mnogo prostoga naroda. Tada Bugarska biaše ne samo najmnožnija i najkriepčija slavjanska država, nego takodjer sriedište čitavomu jugoslavjanstvu. Jezgra Bugarske, nastavlja naš Rački, biaše medju dolnjim Dunavom i Balkanom s jedne, a riekami Timokom, iztočnom Moravom i crnim morem s druge strane, a svugdie naokolo protezale su se granice njezine napried u Traciju i u Macedoniju, u Epir i prieko Morave i Dunaja. Ovdie je ležala velika Preslav (*Marcianopolis*), stolica bugarskih vladara. Pokršćen od grčkoga svećenstva, Mihail osta pod Focijevim uplivom; te god. 865. Focij napisa mu knjigu, nebi li ga utvrdio, i njeke obćenite nauke o dužnosti kršćanskoga vladara podielio; nukajući ga navlastito, da svoje podanike privede k iztočnoj crkvi. Mihail stade sada, da silom narine vieru i onim, koji nebjehu jošte dosta poučeni i osviedočeni o kršćanstvu. S toga se njekoji nezadovoljnici urotiše i pobuniše proti njemu; ali mu podje za rukom bunu udušiti i to tolikom strogosti, da ne samo mnoge umori, nego takodje ciele jim obitelji izkorieni (*do 52 samo vlastelske kuće uništi*), neopraštajući ni nedužnoj dieci.

No buduć do mala Mihailu grčka vuhvenost dosadi a navlastito Focijeva u crkovnih stvarih, odpravi poslanike u Rim i u Rezno, proseć od Pape i od Cara sposobnih propovievnika za svoj narod (*866.*). Papu pak zamoli za narodnu hierarhiu, kojoj bi bio na čelu patrijarha bugarski, čim bi se Bugarska sasma izmaknula carigradskomu patrijarhu; te još da mu gradjanski zakonik pošalje. Nikola zadovolji zahtievom kneza i naroda bugarskoga u što je mogao, te jim posla svete knjige i poklisare, da Bugarsku hierarhično urede. Rimski zakonik nehti jim poslati, bojeć se, da nebi dao povoda zloporabi u narodu posve drugog odgojenje; no doda njeke opomene u poslanici, uslied kih je nastojao malo po malo jih k prosvieti kršćanskoj primaknuti. Mihailo primi papine poslanike veselo i s velikim štovanjem. Oni stadoše velikom revnošću svoj posao obavljati i to takim uspiehom, da niemačke popove, poslane tamo od kralja Ludevika, knez častno natrag odpravi. Ovaj napriedak rimskih poslanika u Bugarskoj jako sadre u oko Fociju, koi najprije pozva sabor u Carigradu, i izobći rimskoga biskupa (*867.*), pak se pobrini, da po poslanicih privede Bugarsku u svoj patrijarhat. Nu s prva badava, a malo kašnje novi car Vasilije sbaci ga sa carigradske stolice, a na nju povrati Injacija. Medjutim nemoguć se papa i knez bugarski složiti za budućega metropolitu bugarskoga, Mihailo videć se ne uslišan, opet obrati svoje oči prama Carigradu, i tamo

Digitized by Google

upravi poslanike, te odmah primi prvostolnika i grčko svećenstvo za svoju državu (*3. ožujka 870.*), a rimsko se u Rim vrati. Prvim metropelitom bugarskim posta Juraj, koga Ivan VIII. nehtiede priznati, jer biaše poslat iz Carigrada, na koi nije spadala Bugarska. Tada Mihailo odredi, da uz prvostolnika bude ješte šest biskupa, a malo kašnje dade jih reditl, i odasla jih na odredjena miesta, da duhovno vladaju u svojih kotarih, kojih imena nigdie se naznačena nenalaze, niti se iz docnijih spisa opredieliti ne mogu (*Vita S. Clem. CXXIII. Theophyl. ep. 17.*). Papa u više poslanica na Mihaila, gdie ga zove „*Rex Vulgarum* (*878.*)“ potraži svratit ga od grčke k rimskoj crkvi. No te iste godine, po smrti Injacija treći dan, Focij opet posiede patrijarsku stolicu. Tada primiše i Bugari za porabu crkvenih čina slavjansku liturgiju, ako i bila prvo ponješto različna od one, što su suvriemeno Ciril i Metod po papinskom privoljenju pružali stanovnikom Velike Moravske; tim načinom postavljajući temelj književnosti bugarskoj.

Odmah po smrti Metodovoj (*885.*), niemačka stranka u Velikoj Moravskoj održa pobiedu nad narodnom, te Metodovi učenici budu iz zemlje izagnani. Kroz dolnju Panoniju prieko Drave Kliment, Naum, Angelar itd., dodju u Biograd, gdie jih ban Borit odpravi k Mihailu, koi jih vrlo ljubezno primi, gostoljubivo u svom dvoru namiesti, i svoju jim crkvu izruči. Gorazd bude kašnje nadbiskupom bugarskim. Posla Klimenta u zapadnu stranu svoje zemlje (*Kutmičivica*), namieštivši ga tamo pokrajinskim biskupom. Kliment stavi se odmah učiti narod, a diecu navlastito „*njekim pokazajuć pismena, njekim tumačeć smisao sv. pisma, njeke uputjivajuć u pisanju*“; te on isti „*ili moljaše, ili čitaše, ili pisaše knjige*“ (*Vit. s. Clem.*). Isto tako je radio njegov drug Naum.

Metodovimi učenici Mihailo znatno ojača Bugarsku, te ju učini predhodnicom u prosvieti cielomu slavjanstvu; i posriednicom medju istokom i zapadom, koji se s izobćenjem Focija (*881.*) biahu pomirili upravu ono doba, kad se u Bugarskoj crkvi tolika promiena učini. Mihailo, veli Rački, velike si dakle zasluge steče za svoj narod, što ga u kršćanski hram uvede, i što je odbaciv bugarski, primio slavjanski za državni jezik; ali svojom nestalnostju neznadjaše mu dati ni crkvenoga ni političkoga čvrsta temelja, dočim s druge strane nije se mogao mieriti s bizantinskim carem kriepkim i odvažnim Vasilijem (*Vjek. i diel. Sv. Cyr. i Met. Svez. II.*). Zapadni lietopisci daju mu za nasliednika sina starijega

VLADIMIRA (*885.*), koi bi bio još god. 892. vladao, dočim bizantinski jurve god. 887. spominju Simeona kao kneza bugarskoga i Boriševa nasliednika. Bugarski životopisac Klimentov (*ed. Mikl. c. 19.*) sviedoči,

Digitized by Google

da Borisa nasliedi Vladimir za četiri godine (*885.–888.*), a da je zatim na miesto ovoga stupio mu brat Simeon. Vierojatno je dakle, da ova dva brata poslie otčeva odlazka u manastir (*gdie umrie god. 907.*), razdieliše Bugarsku na dvoje, i da je ili po smrti Vladimira god. 892. ili kad je od otca radi nasilnoga vladanja s priestolja svrgnut bio, sva bugarska zemlja pripoznala napokon za svoga vladara

SIMEONA. Još dietetom bi poslan od otca u Carigrad na odgojenje, gdie se u književnosti, imenito u govorničtvu i mudroljubju grčkom tako uviežba, da ga suvriemenici polugrkom (Ἡμίαργος) prozvaše (*Luitp. Antap. lib. 3. c. 8.*). Stupivši na priestol, za kratko podigne bugarsko ime na najvišji stepen sjajnosti i slave. Životopisac Klimentov kaže, da je bio kriepostna i blaga srdca kao otac. i da je željio dobro crkve božje. S prva se nazva velikim knezom. Iste godine kad započe vladati, Arnulf, niemački kralj, zamisli sklopiti s njim savez proti Svatopluku, moravskomu knezu, koi mu tri puta vojsku razbi, i s tom namierom odpravi mu svoje poslanike, da obnove Simeonom tullnski mir od god. 864., sklopljen medju Borisom i Ludevikom. Poslanici budu častno primljeni, no bez uspieha se kući povrate.

Početkom svoga vladanja zarati se s bizantinskim carem Lavom, što je težko pritiskao trgovce bugarske u Carigradu i u Solunu (*888.*). Provali dakle u Macedoniju, porazi Grke i državu poplieni. Car, da mu se osveti, pozva u pomoć Ugre, naloživši jim, da udare na Simeona sa sievera, u što bi brodovlje njegovo s mora a vojska po kopnu s juga provalila u Bugarsku. Ugri. prešav Dunaj, popliene sievernu Bugarsku. Simeon pospieši proti njim, stigne jih prieko Dunaja u Vlaškoj, nu loša mu srieća, oni ga poraze, i opet se vrate i prodru do Prieslave, paleć i plieneć, te prodavši sužnje grčkomu caru, kući se povrate. Da udari svom silom na Ugre, Simeon sklopi mir s carem, a savez s Pečenezi, s kimi odmah složno navali na Ugre, i svu jim zemlju popali i porobi, te jih prisili odmaknuti se od dolnjega podunavja k sieveru (*890.*). Veći dio priekodunavske pokrajine bugarske osta ipak u ugarskoj vlasti i pečenezkoj; no Simeon nakani sada samo braniti se proti navalam ugarskim, dok okriepi i ojači svoju državu nutrnjim uredjenjem i duševnim razvitkom. Te zato kad mu god. 892. dodjoše poslanici Arnulfovi, da bi s njim obnovili tullnski mir i natierali ga na to, da ne bude više Moravljanom dopušćeno nipošto kupovati sol u njegovoj zemlji, Simeon ne pogodi jim, te oni se jalovi kući povratiše.

Digitized by Google

Vrieme sliedećega mira (*895—912.*) upotriebi dakle Simeon, da nadopuni i izpravi, što mu otac nesavršena ostavi. Latio se najprije, da s jedne strane prigne na kršćansku vieru i onaj dio naroda svog, koi jošte u poganstvu življaše, a s druge, da si pribavi naučenja, i da slavensku obljubljenu knjigu to bolje podupre, ukriepi i razprostrani. Klimenta premiesti u Drenovicu (*Tiberiopolis*), gdie ovaj nastavi svoje radnje na korist duševnog i tielesnog dobrostanja svoga naroda, a naimenova ga po Goraždovoj smrti metropolitom Bugarske u Ohridi († *916.*). I Kostantina, Cirilova učenika, postavi za biskupa. Okolo ovih sakupi se odmah liepo kolo mladih Bugara, kako n. p. Ivan posliednji exarh bugarski, Teodor črnorizec ili redovnik sin Doksa, pop Grigorij, črnorizec Hrabar, učeni zatočnik slavjanske knjige, i mnogi ini, koji u kratko vrieme učvrstiv vieru, podignuv narodnu književnost, Bugarskoj otvoriše vrata zlatne dobe. Isti Simeon jednakom vještinom kretaše mačem i perom. Napisa sam njekoliko knjiga slavenskih; i zato Šafařik piše: *W historii Slowanstwa gméno geho wěčné sláwy hodno gest, co podporowatele nauk slowanských a prwnjho spisowatele mezi Slowany z rodu králewského (Slow. Starož. w Praze 1837. str. 593.).*

God. 912. zaželi ponoviti mir s Aleksandrom, nasliednikom Lava VI., ali su mu poklisari samo sramote i prietnje doglasiti mogli. Da mu se osveti na takovu smielost Simeon odluči latit se oružja. God. 913. udari s velikom silom na Carigrad i obsiedne ga. U to umre Aleksandr, a nastupi mu sinovac Kostantin VII. Porfirogenit, diečak od sedam godina. Nu Simeon nije bio sada dosta pripravan, da udari na toli jako utvrdjen grad, i s toga pokuša, da se s bizantinci pomiri. Ulize dakle u Carigrad, gdie ga s velikom častju prime u dvor i pogoste. Ali mir ne bude utanačen. Zato sliedeće godine provali u Traciju, i osvoji Jedrenu. Car, da uzbije Simeonovu silu i ponizi ga, pokuša si pribaviti pomoć od Pečenega, Srbalja i Ugra. Godine 917. carska vojska krenu po kopnu uz crno more a brodovlje duž istu obalu, da joj na pomoć bude. Simeon dočeka ju kod Anhiala blizu Semendrije, i svu ju u bieg natiera s takvim porazom, da mu nije bilo pametara (*20. kolovoza*). Pečenezi dočuvši za tu pobiedu Simeonovu, vrate se kući, a brodovlje odjadri u Carigrad. Simeon sada posla grkom u potieru nješto odiela svoje vojske, kim se usrieći kod Katasyrta potući noćju novu grčku silu. Tada uvidi Simeon, da se već bizantinska država približala k svojoj propasti, s toga prozva se carem (Βασιλεύς) bugarskim i samodržcem rimskim (*921*), namieravajuć uz to premiestiti svoju stolicu u Carigrad. Dvor si uredi po carsku, a vojska ga pozdravljaše kano cara

Digitized by Google

grčkimi uzklici. Sam bizantinski car, s kim sklopi mir god. 923., pripozna carski naslov u bugarskoga vladara. Da si zakonito pridrži taj naslov, obrati se na Ivana X., koi mu posla carsku krunu i svoj blagoslov. Čega radi ukori ga Nikola patrijarha carigradski, prijatelj inače rimskoj stolici, da mu je od davna zatajio sinovlju pokornost. Tim načinom popne se Bugarska na vrhunac svoje slave (*V. Rački l. c.*).

No malo kašnje Simeon iznevieri se Rimu, iztiera rimske svećenike, a prigne se k focianskomu nauku. Tim tražio je jošte, da si podčini Srbiju, i u tu svrhu odpravi proti njoj Česlava, Klonimirova sina, s velikom vojskom. Zakarije, ondašnji srbski veliki župan, nenalazeć se u dovoljnoj snazi, da ga dočeka, pobiegne u Hrvatsku. Časlav na taj način lasno osvoji Srbiju. Simeon s prva namiesti ga srbskim knezom; no malo kašnje dade ga sa najmogućnijimi Srblji u verige sapeti i dovesti u Bugarsku; a da se osveti Hrvatom, koji su primali srbske biegunce, posla proti njim g. 927. pod Alogoboturom silnu vojsku, koju mu oni po sve potuku (*27. svib. 927.*). Njeki tvrde, da je tu pao isti bugarski kralj, a drugi kažu, da je uprav u ovo doba umro u Bugarskoj (*V. str. 107.*). S ovom bitkom nastane propadnutje bugarske moći. Za

PETRA, sina mu i nasliednika, Hrvati su većekrat navaljivali na Bugarsku, da se osvete, podpomagani od Ugra i od Srba; nu za tim se umire nastojanjem poklisara biskupa Madalberta i vojevode Ivana (*g. 928. V. Farl. III. 103.*). Petar ponovi mir s carem Romanom Lacapenne, uzamši za ženu carevu rodjakinju Mariju (*932.*), i tako opet g. 963. s Nikiforom Focas; i snažno poduši bunu, koju proti njemu brat potaknuo biaše, da ga svali, a sebe vladarom učini. Ovaj car, opaziv njekoliko poslie, da se Ugri spremahu navaliti na iztočne zemlje, zamoli Petra, da jim zaprieči put prieko Bugarske. Petar nije mogao ugoditi caru radi ugovora sa Ugri; na što se car razljuti tako, da mu je odmah rat naviestio. Ali kroz to nemogući Nikifor odolieti bugarskoj sili, pozva si u pomoć god. 967. ruskoga kneza Sviatoslava, i tako je prvi bio, koi je Rusom pokazao put u Carigrad, te da jim bez njega nije velike budućnosti. Ovaj sadje s vojskom, i na kratko predobi veći dio bugarske zemlje, te sam stolni grad Preslavu. No Rusi, pazeć ugodnost prediela i podnebja, nakaniše stalno se u pridobivenih stranah naseliti. To se caru vrlo na žao dalo, i stade Ruse tierati iz Bugarske. Medjutim se Petar pomiri s Nikiforom i umre god. 968. Za njegova odveć slaba vladanja sam narod jako klonu od prvašnje svoje hrabrosti i dielatnosti, pošto isto manihejsko krivovierstvo, još god. 752.

Digitized by Google

iz Armenije preneseno u Zagorje, nadje sada u svećeniku bugarskom Bogomilu svoga najgolemijega zatočnika. Petar ostavi za sobom dva sina,

BORIŠA i *Romana*. Sad Rusi, prisiliv Bugare, da se s njimi sdruže, provale u Traciju, no budu potučeni kod Jedrene i kod Preslave (*971.*), Boris zasužnjen, a Sviatoslav obsednut u Dristri i natieran na težku pogodbu. Zatim odredi car, da se Bugarska sa carstvom spoji. Boris morao je svečano u Carigradu u crkvi Sv. Sofije svrći carsku krunu bugarsku, a Roman bude uškopljen. Tako bje sada po Rusih svaljeno carstvo bugarsko. Ali Bugari nemogoše za dugo trpiti grčke vlade. Po smrti cara Ivana Zimiša listom se u Trnovu podigoše pod hrabrim ali okrutnim

SAMUILOM ŠIŠMANOVIĆEM, i četvero njegovih sinova na oružje, i na brzo obladaju veći dio Macedonije, Arbanaske i Tesalije (*976.*). Prespa, a pak Okrida biahu siela Samuilova. Ovaj se je neprestano borio sa Basilijem II. Bugarobijcem; višekrat porazi ga, kadgodi bje ipak od cara potučen, navlastito malo prije smrti. Samuilu nastupi sin

GAVRIL RADOMIR (*1014—1015.*), koi nastavi rat sa Grci; ali sliedeće godine po carskom nalogu izdajnički bude smaknut na lovu od svoga sinovca

IVANA VLADISLAVIĆA, koi se tim načinom uzpe na bugarski priestol. Ivan dade pogubiti i sama Vladimira kneza srbskoga, zeta Gavrilova, koga lukavo biaše do svoga dvora navabio. Ali se i on do mala zarati sa Grci. Car Vasilije preteče ga, navali na Bugarsku, i težko ju porobi. Ivan bude, obsiedajuć Drač, ubijen, i tako Bugarska opet spojena s iztočnim carstvom (*1018.*). Prvi namiestnik carski u Bugarskoj biaše Kostantin *Diogenes*. Bugari i za njega dizahu se često na oružje, nebi li si opet izvojevali slobodu (*Doljan 1025—1041., Kostantin Bodin sin Mihaila srbskog kneza 1073—1075.* i td.); te napokon god. 1186., nemogav više podnositi velike porieze od cara Isaka Angjela nametnute, podje jim za rukom uz braću

PETRA II. i ASIENA I. († *1196.*) obnoviti svoju kraljevinu medju Dunajem i Balkanom. Trnovo sad posta stolnim gradom. Asien prozva se opet carem bugarskim, kô što nam sviedoči njegova povelja, s kojom dopusti Dubrovniku slobodno trgovanje po svojih zemaljah, gdie se imenuje sam carem Bugara i Grka (*Mikl. 2.*). I na njegovih novcih stoji naslov *cara* (*Glasnik. III. 182.*). Badava iztočni car Isak II. (*1185—1195.*) višeputa navali na Bugarsku, da ju opet pokori. Kad se kralj bugarski u Strinovu zaklonio bješe, obsiednu ga tuj Isak, no lukavo bje sklonut, da se natrag povuće; a kad se prevari dosieti i napried prodrieti htiede, Bugari

Digitized by Google

ga u njekih tiesnacih hametom poraze. Dočim se je opet spravljao u Bugarsku provaliti, brat Aleksija sbaci ga sa priestola, i dade ga osliepiti i u tamnicu čuvati. Petra i Asena nastupi treći brat

IVANKO (*Giovannitius* ili *Calojannes*, Kalijan, a u povelji od god. 1379. Ivana Šišmana КАЛИМАНЬ; 1196—1207.). Čim je vlast primio, odmah se stavi pod zaštitu Inocenta III.; a ovaj mu napisa ne malo ostavših nam listova, u kojih ga je tražio u katoličkoj vieri utvrditi. Ivanko g. 1202. po Vlahu, svojem poslaniku, umoli ga kao ljubieni sin za krunu i za čast, „*secundum quod imperatores noštri veteres habuerunt*“; a Papa mu posla najprije Dinka, nadpopa Brindizkog. a docnije svoga kapelana Ivana *de Casamaris*, da njegove namiere i ponašanje razvidi i prosudi. U poslanici od 27. stud. 1202., Inocent III. kaže Ivanku, da je za pape Nikole kralj bugarski primio krst i nadbiskupa od rimske stolice; da je kralj Mihailo po poslanicih zaprosio od Rima za prvostolnika bugarskog jednóga stožernika rimskoga, ali da su se poslie Bulgari sliepo zanieti pustili od zlata carigradskoga; da mu za sada šalje Ivana i po njem plašt za nadbiskupa bugarskoga, nalogom, da razvidi, jeda li su igda kraljevi bugarski primili krunu iz Rima. Prolazeć kroz Bosnu Ivanu podje za rukom na katoličku vieru privući Kulina bana i sve odmetnike kaludjere bosanske (*30. trav. 1203. Theiner*). Iztočni car, dočuv za namiere Ivankove, uloži sve snage, i sve načine upotriebi, da od tih nakana svede cara bugarskoga, te da ga to bolje sveže s carigradskom crkvom; čega radi Vlahu, poslaniku Ivankovu i nadbiskupu bugarskomu, kada je iz Drača kanio prebrodit se u Italiju, dade oteti darove, što jih je nosio sobom za Papu. Ivanko se papinskomu poklisaru očitova vrlim katolikom; te po istom Ivanu izjavi Papi svoju zahvalnost, ponovi obećanje viernosti prama rimskoj stolici, i jošte dopusti, da sam Papa rieši razpru, ku je onda imao s krunom ugarskom radi njeke zemlje, koju kralj ugarski biaše za miraz dao svojoj kćeri carici iztočnoj, a Ivanko ju si nasilno prisvojio (*15. rujna 1203. Theiner*). Inocent III. osviedočen tako o podanosti Ivankovoj prama Rimu, odpravi odmah put Bugarske Lava stožernika Sv. Križa s krunom i s carskimi znakovi i dozvolom, da kuje novce svojim nadpisom, i da Trnovski nadbiskup, kao prvostolnik bugarski, kruni u naprieda bugarske careve (*25. veljače 1204. Theiner*). Prolazeć južnu Ugarsku, u Kevu blizu Dunaja Lav bude uhvatjen od Ugra, koji mu se zagroze, da ga neće pustiti prieko granice u Bugarsku, dok ne rieši zgor pomenutu borbu izmedj ugarske i bugarske krune. No uslied zapoviedi papinske, akoprem rujnom, Ugri ga oprostiše; a on nastavi do Trnova, te 7. studenoga pomaza i posveti

Digitized by Google

prvostolnika Vasilija, oba metropolita i više biskupa. Osmoga pako studenoga sam Ivanko bje svečano okrunjen po istom Lavu carem bugarskim i vlaškim, kô što njegda i njegovi predjašnici Simeon, Petar i Samuil; te tom prigodom svečano prisegom potvrdi, da sve zemlje, što ima i što bi u naprieda pridobio, stavlja pod zaštitu stolice rimske. Trnovo bje dakle sielo prvostolnika cieloga carstva bugarskoga, i njemu su podložna bila dva metropolita (*u Prislavi i u Velbuždi*) i četiri biskupa (*u Skoplju, u Prizrenu, u Vidinu i u Braničevu*). Ivanko liepo se zahvali Inocentu za primljene časti, i pri odlazku dade Lavu liepe darove za Papu i dva mladića, da u Rimu nauče *in scolis litteras latinas, quoniam hic gramaticos non habemus, qui possint litteras, quas mittitis, nobis transferre.* Papa pako posla odmah Ivanku krasnu zastavu, i plaštove za ona dva metropolita, i osobitim pismom naviesti svećenstvu u Ugarskoj i u Srbskoj povratak Bugarske u krilo crkve katoličke.

Godine 1205. Ivanko odputi se na pomoć Grkom, koji su se bili na noge digli, da se latinskoga jarma otresu. Obsiedne Filipopel, priteče na obranu Drinopolja (*Jedrene*), koje se malo prije iznevierilo biaše carstvu latinskomu, potuče latinsku vojsku došavšu da taj grad preoblada, i živa uhvati sama cara iztočnoga Balduina (*15. travnja 1205.*). U što glas o toj nesrieći dopre do Rima, Papa umah zapoviedi Ivanku, da odpusti zarobljena cara i da se s Latinjani pomiri. No Ivanko na ričči papine ni pazio nije, već uz prkos svake molbe i nagovaranja malo kašnje dade ga, kô što je vierojatno, pogubiti. U Carigradu miesto zasužnjena cara, uze si kormilo državnih poslova Enrik brat Balduinov, koi, udarivši odmah na iznevierene gradove, većim jih dilom priote, pa se u Carigrad povrati. No malo dana kašnje Bugari lukavo privabe na polje posadu latinsku iz njeke pogranične tvrdjave, i svu ju posiku (*siečnja 1206.*). Kad dočuše Grci u Filipopelu, da su Latinjani razbijeni, potieraju latinsku posadu iz grada, i sklope mir s carem bugarskim; ali malo kašnje bojeći se njegove neviere, proglase carem jednoga od svojih gradjana. Ivanko, da jim se osveti, namah udari na Filipopel, koi mu se do mala preda, al ne bez pogodbe. Nu čim ulieze u grad, zaboravi na pogodbu, te posiekav što je plemenitijega bilo, svietinu odasla u Bugarsku, a grad iz temelja sruši. Zatim sa 100.000 vojske provali u iztočne prediele, i sve naokolo oplieniv i popaliv, obsiedne Ditimotik, a težko se Drinopolju zagrozi. Ova dva grada, koja mu se bjehu malo prije podložila, čim dočuše jade filipopeljske, odmah mu se izneviere, te sada zaprose pomoć od Enrika Carigradskoga, obećujući za u vieke vernost latinskoj kruni. Enrik povierova i brzo snažnom vojskom ode tamo.

Digitized by Google

da neprijatelja odbije; no Janko, čim doču, da se Latinjani približuju, brže bolje kući se povrati. Enrik podje mu u potieru, i porobiv njekoje južne prediele zemlje bugarske, napokon se i on vrati u Carigrad (*srp. 1206.*). Ali do malo dana eto opet Ivanka prieko granice. Dočuv Enrik medjutim, da je brat njegov Balduin poginuo, naprije na obću želju primi iztočnu krunu (*20. kolovoza*), a jedva tri dana nakon toga vojskom se odpravi put Drinopolja od Ivanka obsiednuta. No Bugari i sada ne osmiele se dočekati ga, i napriešno povuku se u svoje zemlje (*Font. Rer. Aust. Knj. XIII. Dio II. str. 38.*). Sliedeće godine Ivanko navali na Macedoniju i obsiedne Solun, i tu malo kašnje zaglavi. Biaše vrlo žestoke ćudi, zla srdca i nestalna značaja. Nasliedi ga

BORIL (*Vorilav*), Ivankov sestrić (*1207—1215.*). Ovaj si uze za ženu udovu Ivankovu, i hrabro utaži nutrnje bune. Nemilo je progonio bogomilce po nagovoru rimskoga duhovništva. Vodio je rat s latinskim carstvom u Carigradu, ali mu u tom loša srieća, hametom bo potučenu. Medjutim sadje s vojskom iz Ruske, gdie do sada kao biegunac življaše

IVAN ASIEN II., sin Asiena I., i obkoli Trnovo, gdie se sam car nalazio. Ta obsada bje produžena do sedam lieta (*1210—1217.*). Napokon videć Boril, da mu je snaga izcrpljena a pomoći od nikle, stavi se biežat iz grada; no bude uhvaćen i očiju lišen. Lietopisac bizantinski *Eufraimios* jako ti uznosi krieposti Ivanove. Evo pako što o njem veli njeki narodni zbornik (*V. Glas. VII. str. 174.*): Ïωаннъ Асѣнъ царь великыи и благоуьстивый сынъ старагω Асѣнѣ царѣ, иже многа любовь имѣа къ Богоу прослави и просвѣти блъгарское царство паче всѣхь царей блъгарскыхъ бывшïйхъ прежде его, иже монастира създа и украсивъ велми златωмъ . . . обновивь патрïаршество бльгарскаго царства.

Prva mu zadaća bješe na novo osnovanu državu čvrsto ukriepiti i utvrditi. Uze si za suprugu Mariju kćer Andrije II. kralja ugarskoga. Medjutim Teodor Angjeo Komnenac, prozvav se iztočnim carem u Nikeji, poče podjarmljivati susiedne pokrajine i prieko mora navaljivati na prediele bugarske. Asien junački mu se opre, i u boju bude napokon Teodor poražen i uhvaćen. Tom prigodom Asien razširi granice svoje države u Arbanasku i u Tesaliju; te je sada Bugarska obuzimala onaj prostor, što je imala za slavnoga cara Simeona. Jedna mu se kći uda za Stiepana Vladislava kralja srbskog, s kim se je uviek prijateljski držao, a druga za Teodora Laškara II., sina Ivana Duke Vataca cara nikejskoga. Sporazumno s ovim zadnjim (*koi zove Asiena*: брать царства ми и свать отъ

Digitized by Google

нашегоже царства) i s njegovim patrijarhom, obnovi Asien patrijaršiju bugarsku, proglasi svojim prvim patrijarhom arkiepiskopa Joakina, sielom u Trnovu, te tako osnova neovisnu crkvu bugarsku (*Glas. VII. str. 175.*). Tada su visili o patrijaršiji trnovskoj ove vladike: Sierski, Velbiždski (*biskup*), Ohridski (*arkibiskup s patrijarhskim sborom, te imao je vlast nad deset mitropolita i sedam biskupa*), Branicevski (*bis.*), Bielgradski (*bis.*), Niševski (*bis.*), Bdinski (*mitrop.*), Filipopeljski (*mitrop.*), i Misembriski (*mitrop.*). Asien složi se s istim Vatacem na Carigrad i carstvo latinsko (*1236.*), te siedinjenimi silami predobe svu carigradsku okolicu i medju se ju podiele, ali na moru budu potučeni od Mletčana, koji su tada u savezu bili s krunom carigradskom, i silnu korist primali s njezina obstanka. Grgur IX. jako se je skrbio skloniti Belu, kralja ugarsko-hrvatskoga, na rat proti odmetniku Asienu i Vatacu, no badava. Ko što se je tada slavenska književnost dizala u Srbiji po Stiepanu prvovienčanu i po Sv. Savi, tako i za Asiena u Bugarskoj na novo se pomoli po koi cviet književnoga rada. God. 1237. vraćajući se iz iztoka Sv. Sava pohodi Asiena u Trnovu, i bude liepo počašćen, ali nemila smrt tu skonča život otoga najvećega muža crkve srbske. Vladislav, kralj srbski, dade poslie prenieti stričevo tielo u Miležev. Asien umrie god. 1241., i nastupi mu sin

KALIMAN (*1241—1245.*). Za ovoga cara Kadan, vodja tatarski, pošto bje od Hrvata potučen, uvidiv, da mu nije nade ni kralja Bele ni njegova se blaga, za kim je jako čeznuo, dokopati, iz Hrvatske prieko Bosne i Srbije provali u Bugarsku, gdie siediniv se s čopori Batovimi, udari na zemlje carigadske krune. Balduin II. silno mu se opre i s prva jako ga potuče, ali u drugoj bitki bude razbijen. Tatari, oplieniv sada svu Traciju i Bugarsku osim tvrdjava, golemim se blagom povratiše u svoju azijatsku domovinu. Kalimanu, koi se ne usudi te vrlo opasne i divlje goste na javno dočekati, ote priestol sam njegov polubrat

MIHAIL ASIEN (*1245—1258.*). Čim siedne na stolicu, Tracija i Macedonija odtrgnuše se od Bugarske, te Vatac, car nikejski, pokazav se oružjem na Marici, pridobi Skoplje i još druge obližnje gradove, i odtiera sasvim Bugare iz južnih prediela. Od tada Bugarskoj ostaše na jugu balkanski briegovi, a na zapadu Timok. Stiepan Uroš I. uze Mihailovu kćer za ženu, a to mu prva bila. Valjda su se docnije ova dva zavadila, čim 15. lipnja 1253. Mihail s Dubrovčani proti Urošu sklopi ugovor (1), na koi

(1) Ova pogodba od velike je važnosti za našu domaću poviest, čim nje predmet duboko zasieca u ondašnji život politički jugoslavjanstva, te zato neće suvišno biti, ako li

Digitized by Google

sliedeće godine (*22. svibnja*) i Radoslav župan humski prista, da ponize oholast kralja srbskoga; ali malo kašnje najprije učiniše primirje (*13. kol. 1254.*), zatim i mir (*23. kolovoza*). Po smrti Vataca (*1255.*) trogodišnjim ratovanjem pokuša Mihailo prisvojit si Tračku i Macedonsku, no badava. Zato se pobuni narod, i on bude s priestola sbačen i smaknut (*1258.*). I od njega ostaše nam novci srebrni, vrlo liepo sačuvani latinskimi i slavjanskimi slovi (*Glasnik. III. 250.*). Carev ubojica

KALIMAN (*Kalijan*) zgrabi vlast i udovu Mihailovu. No srbski kralj Uroš, nemogući podnieti tolika zločinstva, pospieši u Bugarsku, izagna Kalimana, i stavi za cara muža Asienove sestre, naime

---

nje osnovu ponješto obširnije zabilježimo. — Mihail obećavaše Dubrovčanom ono isto prijateljstvo, što je obstojalo medju njimi i Ivankom Asienom, carem **ВЬСЕ ЗЕМЛЕ БЛЬГАРЬСКЕ И ГРЬЧЬКЕ.** Marsil Georgi, **ПОВЕЛЕНЬЕМЬ СЛАВЬНАГО ДУЖА БЕНЕТЬЧКОГА,** knez dubrovački, i njegovi sudije, i viećnici i sva obćina obvezivahu se Mihailu, da će mu vierni prijatelji biti; kuneći se, da će mu držati vieru proti Urošu, njegovoj rodbini i podanikom; da dok ovi budu neviernici Mihailovi, do tada će biti i gradu Dubrovniku, a kad bi se s njim pomirili, da će jih i Dubrovnik u prijateljstvo primiti. Obratno se isto tako prisezaše Mihail Dubrovčanom. K tomu jošte da, ako bi Mihail iztierao Uroša i rodbinu njegovu iz Srbije, Dubrovnik neće jih nipošto primiti u grad, dapače progoniti; da car nemože sam učiniti mira s Urošem bez Dubrovnika; da će mu Dubrovčani po svoj mogućnosti pomagati po moru i po kopnu, a kad bi jim Bog dao uzeti primorske gradove srbske, da će jih caru vierno izručiti; da kad stupi car u srbsku zemlju, za dvie nedielje Dubrovčani da će udariti na primorske gradove srbske, ostaviv kod kuće samo onoliko ljudih, koliko trieba za obranu grada; da trgovcem Mihailovim i njegova zeta Petra visokoga sevastokratora bude slobodno u Dubrovniku po volji kupovati i prodavati što jim drago bez plaćanja i ma koga danka, **РАСЬВѢ ПЬШЕНИЦЕ, КОЮ ДА НЕ ИСЬНОСЕТЬ ИСЬ ГРАДА БЕЗЬ ПОВЕЛЕНЬѢ КНЕЗА,** i obratno Dubrovčanom u Bugarskoj; dogodi li se smrt koga trgovca, njegov imetak da se povrati, komu pripada po baštinstvu; pravica neka se točno dieli po zakonih onih država, gdie obitava krivac; ako li car pridobije zemlju srbsku, da budu valjane sve povlastice, što već od 15 lieta ondie Dubrovčani uživaju, neka bi se tim medju saveznici to većma ukriepilo prijateljstvo; da onda ostane netaknuto i ono zemljište, što već imaju, naime od crkve Sv. Gjorgja vrh staroga grada Epitaura, pa naokolo tja do gora, koje su vrh Orašca do crkve Sv. Tekle, što je diedinje dubrovačko: da od rieke Drinske do Neretvanske solski kumerek (*prodaja*) bude jedino za Dubrovčane; da crkva dubrovačka opet zadobije ona prava, što je njegda uživala u primorju, kô što stoji u njezinih poveljah; da će se dubrovački knezovi, koji budu po vriemenih u Dubrovniku, **ПО ХЬТЕНЬЮ СЛАВЬНОГА ДУЖА БЕНЕТЕКЬКОГА,** zaklinjati na ovu pogodbu; i kad bi ju prestupili, da jih sudi Bog i da **ИМАМО ВЕЗАНЬЕ И ГНЕВЬ ѠДЬ ВИСОКОГА ПАПѢ РИМЬСКОГА У ВЕКЬ,** a da samo moraju i hoće držati **СПАСАЮЩЕ КЛЕТЬВѢ И ПОЧЬСТЬ И СЛУЖБЕ, КОЕ СМО ДРЬЖАНИ ЧИНИТИ ГОСПОДИНУ ДУЖУ И ѠПЬКИНѢ БЕНЕТЬЧКОИ ДОКЛУ БУДЕ СВѢТО ТИ ЦАРЬСТВО И МИ** (*Mikl. str. 35.*).

Digitized by Google

MIHAILA MITČU (*1259.*), Ovaj biaše tiha i miroljubna srdca, te zato malo kašnje ratoborni Bugari digoše na priestol

KOSTANTINA TOHU. Mitča uteče u Carigrad, preda Mesembriju i Anchialos u carske ruke, za koje gradove dobi nagradu u Aziji. Kostantin stavi se odmah u savez s nikejskim carem Teodorom Laskari, i primi za ženu Teodorovu kćer Irenu. Malo kašnje Ivan, Teodorov brat i nasliednik, bude sa priestola sbačen i oslieplјen od Mihaila Paleologa, komu na kratko podje za rukom osvojiti sam Carigrad (*1261.*). Irena stade nagovarati muža na osvetu svoga brata, a Kostantin njoj za volju navali na paleologove države i suzbi Mitču, koga je Paleolog na njega poslao bio. Po tom Isa, sin Vladislava kralja srbskog, učini mir medju bugarskim i carigradskim carem, te tako po smrti Ireninoj Kostantin oženi Mariju rodjakinju Paleologovu, kom prigodom mu car iztočni obeća vratiti Mesembriju i Anchialos. No Grk nehti poslie držati svoje rieči, i rat se obnovi. Na kratko Kostantinu oslabi pamet (1), a Marija, njegova supruga, priuze vladanje, i dade okruniti za kralja šestgodišnjega svoga sina

MIHAILA. Medjutim usta njeki čoban, imenom

KORDOKUBAS (*Lahan*) buniti narod proti kralju, i u malo sakupi silnu vojsku, porazi Kostantinovu, i smaknu istoga cara (*1278.*). Kordokubas, uzaměi Mariju, Kostantinovu udovu, za ženu, prokrči si put do priestolja, te u Trnovu svečano si postavi krunu na glavu. No Paleolog, doćuv za takove promiene, prozva

IVANA ASIENA III., svoga zeta i Mitćeva sina, kraljem bugarskim, i dade mu silnu vojsku proti Kordokubasu, da si otčinski priestol osvoji. U isto vrieme nagovovi Mogulske čopore, da sa sievera provale u Bugarsku. Kordokubas pobijen pobiegne u Vlašku. Marija i njezin sin Mihailo budu odvedeni u Jedrenju (*1280.*). Na to njeki

JURAJ TERTER. jaka bugarska velmoža, polakomi se za priestoljem. Ivan, nebi li ga od te namiere odvratio, biaše mu već dao despotski naslov i svoju sestru za ženu; što ga to većma uzobiesti. Medjutim Kordokubas iznenada snažnom silom provali u Bugarsku i obsiedne Trnovo. Ivan se prestraši i pobiegne u Carigrad; a Terter, proglasivši se bugarskim carem,

(1) Imamo nadpis, koi nam spominje ovoga cara, nadjen u crkvi Bojanskoj kod Sofije, gdie se zove: КОСТАНДИНЪ АСѢНН. O crkvi toj se kaže, da ju je dao sazidati Kalojan sevastokrator, bratučed carev, i unuk Stiepana kralja srbskoga. Da nije to Kaliman (ovdie КАЛОѢНЪ), komu polubrat Mihail Asien ote krunu? — Svakojako ovaj nadpis ne spada na god. 1255., kô što tvrdi Janko Šafařik u Glas. VII. 190. čim ЄДИКТО ϟ t. j. indikcija sedma odgovara godini 1264.

Digitized by Google

udari hrabro na Kordokubasa i porazi ga. Sad i Ivan i Kordokubas zaišću u Nogaja, tatarskog kneza. pomoć proti Terteru. Nogaj primi se te ponude, i prodre s vojskom u Bugarsku, protiera Tertera, a miesto njega stavi

SMILCA za vladara (*1285.*). Ovaj car bugarski, imao je, nezna se s čega, rat s Milutinom. kraljem srbskim, o kom nam ovako pripovieda lietopis tronoški (*Glas. V. str. 58.*): Милꙋтинъ Стефанъ въ первихъ имѣ брань со болгарскимъ кралѣмъ смилцемъ и побѣдилъ его и за болше ꙋкрепленїе ѡбрꙋчилъ дщеръ егѡ за сина своегѡ оуроша. No i Smilc bude iztieran od Nogajeva nasliednika, Ceha, koi stavi na priestol bugarski

SVIATOSLAVA (*1294.*). Bugarski velmože jako se bojeć sve to veće moći Sviatoslavove, uteku se k carigradskomu dvoru, moleć, da bi poslao s vojskom u Bugarsku Mihaila Kostantinova sina. Sviatoslav, dočuv te stvari, navali odmah na iztočne prediele, i posvoji njekoliko gradova. Malo kašnje nasta mir (*1308.*), i Sviatoslav uzme za ženu Teodoru, carevu unuku. Umrie Sviatoslav oko god. 1322. Na njegovih novcih stoji nadpis: цр блгаром свѧтслав (*Glasnik. III. 249.*). Nasliedi ga sin

JURE TERTER II. (*1322—3.*). Ovaj na kratko zarati se s Andronikom II. iztočnim carem i osvoji sve zemlje tja do Drinopolja; no umrie prve godine svoga vladanja. Za njim posta bugarskim carem njegov stric a Sviatoslavov brat

VOISLAV (*Boeslav*) s pomoćju carske vojske. Ali istom kad se ta vojska vrati u Carigrad, Bugari većim dilom odkažu mu svoju poslušnost, te tako vlast Voislavova osta stegnuta do balkanskih gora, čim se Zagorje poda iztočnomu caru. Malo kašnje Bugari, nemogući trpiti, da njihov vladar bude podložan Carigradu, izaberu si za cara (*1323.*)

MIHAILA, sina Stracimira ili Šišmana, despota Vidinskoga, velmože bugarskoga (1). Ovaj despot po izumrću loze Asienske pri čestih prevratih i mienjanju vladarske kuće dosta je samovoljno vladao u Vidinu. Koncem XIII. stolietja provali bez careve dozvole nasilno u Srbiju, ali bude od kralja Milutina suzbijen, te u biegu prisiljen, ako će mira, uzeti za ženu

---

(1) Stari spomenici različito zovu ga; n. pr. povelja Stiep. Vroša III., kojom utemelji manastir Dečanski: царь бльгарьскыи Михаиль Шишьманикь; prvi lietopis kod Šafařika str. 53.: начелникь скиѳскыи, глаголюмыи михаиль чар; drugi lietopis kod Šafařika str. 71.: начельныкь скутскы, глаголюмыи михаиль, чарь бльгарьскыи; lietopis tronoški (*Glas. V. 59. 63. 64.*): михаил сии Симеѡна крала (?) болгарскаго или шишмана; i td.

Digitized by Google

kóer Dragaša, velikoga župana srbskoga. Da se pako taj mir to bolje utvrdi, Milutin malo kašnje dade Mihailu, sinu Stracimirovu, Nadu svoju kóer za ženu.

Mihailo u malo pomoćju Bazarada, kneza vlačkoga, iztiera Voislava i grčke posade iz ciele države. Ali nješto poslie utanači mir s Andronikom, tražećim Mihailova prijateljstva i savezništva proti Srbom i Turkom, snujućim već tada propast iztočnomu carstvu. Po njegovu nagovoru protiera prvu svoju ženu Nedu, sestru Stiepana Dečanskoga kralja srbskoga, a uze si miesto nje Teodoru, udovu svoga predjašnjika cara Sviatoslava, sestru mladjega Andronika carigradskoga. Nu mu Stiepan Dečanski, komu se i onako zamierio biaše pomagajuć njegova brata Kostantina u otmici za srbsko priestolje, ratom zaprieti, ako ne vrati Nede i sinova, što je od nje imao. Mihail pako, da ga preteče i nespravna zateče, odmah udari na Srbiju s iztočne strane, dočim mu je s južne na pomoć dolazila iztočna vojska. Ipak Srbi pod Dušanom poraze Bugare kod Zemljana (*na Velbuždu*) i uhvate sama Mihaila, koji od rane u bitki primljene četvrti dan umrie (*28. lipnja 1330. — V. str. 173.*). Grci, doćuvši tu nesrieću, brže bolje krenuše natrag. Poslie bitke Stiepan Dečanski provali vojskom u Bugarsku. Bugari, da ublaže gniev Stiepanov i svoju nezavisnost spase, najprije odprave Teodoru i njeje sinove u Carigrad, te po poslanicih zaprose kralja srbskoga, da jim povrati prvanju caricu Nedu s njezinom diecom, a za cara dade Šišmana, starijega njezina i Mihailova sina. Dečanski se sklonu na te prošnje, videći, da bi mu težko bilo pod svoje žežlo spraviti tako silnu državu kô tadašnju Bugarsku, te odasla Nedu s diecom i s vojskom, da jih brani dok se utvrde na priestol. Odredi, da bude, ko što su želieli, carem bugarskim Šišman, komu doda tada svoje ime Stiepan; ali u isto vrieme zapoviedi, da dok Šišman dobi doraste zemljom upravlja velmoža srbski Aleksandr, vodja one vojske i skrbnik Šišmanov, nećak (ἀδέλφιδοῦς) pako Mihailov (*čim je sestra Mihailova udata bila za otca Aleksandrova, Voihne Grebostreka*).

Medjuto se zametnu u Srbiji pravda. Stiepan bo Dečanski htiede Dušana odtisnuti, a na priestol sina od druge žene Kostantina smestiti. Po tom se i velmože u zemlji razdvoje: njeki voliše otcu, njeki sinu. Braća Aleksandrova, koja su tada obnašala prve časti u državi, pristanu uz Dušana. Aleksandr upotriebi tu zgodnu prigodu domaće razpre u Srbiji, da si prokrči put do priestola bugarskoga, te se stavi bez počinka zlostavljati Nedu i njezine sinove. Neda napokon, nemogući više podnašati Aleksandra, po drugi put pobiegne iz Bugarske sa svojim sinom Ivanom u Srbiju, a od

Digitized by Google

otud, gdie jedan napastnik drugoga proganjaše, u Dubrovnik. Stariji nje sin pako uteče Tatarskomu Kanu, pa potraži od njega pomoći proti svomu skrbniku; a kada se osviedoči, da mu ni odatle koristi očekivati nije, skloni se u Carigrad, gdie malo kašnje dodje k njemu i Neda po smrti svoga sina Ivana, koga medjutim dubrovački novi zrak životom razstavio bješe.

ALEKSANDR se na izliku žalostio za Nedom i molio Dubrovčane što sam što prieko Dušana, da ju povrate na priestol. Ali u isto vrieme ponudi Dušanu svoju sestru Jelenu, i udesi tako, da se ženidba tajno ovrši u Zrzevu. Tim spade omraza medju Dečanskim i Dušanom s očiu i s jezika na šake. Aleksandrovom pomoćju nadjača Dušan, i priestola se dokopa. Sada je i Aleksandru lasno bilo proglasiti se carem bugarskim. On dakle obeća Dušanu, da će priznavati njega nad sobom i vojskom ga podpomagati u njegovih ratovih, a Dušan pod timi uvieti dopusti mu zasjest priestol bugarski (1). Sam narod bugarski rado je privolio na taj čin, pošto s jedne strane biaše puknuo glas, da su sinovi Mihailovi umrli, a s druge željaše, da se jednom svrši borba o priestol, jer je jako kvarila domaći mir. Aleksandr osta tja do smrti prijatelj i saveznik srbskoga cara, akoprem su Bizantinci čestokrat svake načine rabili, da ga izneviere i na svoju stranu privuku. Šišman, Mihailov i Nadin sin, uteče po smrti materinoj u Italiju k Ljudevitu od Taranta, i ugnu se tako sržbi Aleksandrovoj, koi ga je višeput zahtievao od dvora carigradskoga. Po smrti Aleksandrovoj pokuša doći u Srbiju, nebi li si prevratom prisvojio otčevu krunu; no bude spoznat i otrovan (*1372.*).

Aleksandr, još prije svoga vienčanja na priestol bugarski, zarati se s Andronikom III. iztočnim carem, a malo kašnje i s nasliednikom Andronikovim Ivanom Paleologom, i razbi vojsku grčku, te se onda tek umiri, kad mu ovaj car dade svoju kćer Teodoru za ženu, s kojom je imao dva

---

(1) Valjda uz tu prigodu, ako li ne još god. 1330., kad porazi i pogubi cara Mihaila, Dušan si pridrža njeki zapadni dio Bugarske. To nam kaže lietopis tronoški *(Glas. V. str. 66.)*: **воевалъ много съ болгари, ѿ нихже взалъ многїа страни даже до рѣки марицы . . . . гойка нарекъ цесара, егоже поставилъ во филипополѣ надъ болгарїею.** I doisto u naslovu lista, što 15. list. 1345. napisa Republiki Mletačkoj, Dušan se nazivlje kraljem *Servie, Dioclie . . . nec non Bulgarie imperii partis non modice particeps,* a to malo prije svoga okrunjenja za cara grčkoga. Prvi put pako dolazi i naslovom cara bugarskoga na listini od 12. pros. 1347., tako i na dvugoj od 26. trav. 1348., ali već tri dana poslie, naime na listini Dušanovoj od 29. trav. 1348. nema više toga naslova, te ni u docnijih već nikada. Možda u ovo vrieme spada ovienčanje Aleksandrovo na carski priestol, čim u listini od g. 1342. *(Slav. Bibl. I. 158.)* još se zove knezom ili gospodarom bugarskim, a ne carem.

Digitized by Google

sina, Ivana Asiena i Ivana Stracimira. Zatim je često podpomagao istoga cara Ivana proti Kantakuzenu; a ovaj, da mu se osveti, posla Turke na Bugare. U tih borba s Turci čini se, da je poginuo Ivan Asien, stariji sin Aleksandrov. Sva je prilika, da je s drugim sinom Ivanom Stracimirom, pohlepnim valjda poput Dušana za carskim priestoljem za živa još otca, težkih mukah imao, kad mu je najposlie primoran bio ustupiti ne mali dio svoje zemlje s kraljevskim naslovom i stolicom u Vidinu. Možda što je tamo Iv. Stracimir uznemirivao granice ugarske, ili, kô što kaže Kukuljević, s vierozakonskoga fanatizma god. 1365. Ljudevit Veliki, ugarsko-hrvatski kralj, udari s nenada na Vidin i uze ga, te zarobiv kralja s ženom i s kćercom Doroslavom, dade sve troje zatvoriti u Kalnik. God. pako 1369. Vlajko Moldavski, sin Alek. Basarabe vojevode Moldavskoga i brat žene Stracimirove, iztiera Ugre iz Vidina, i u miru, što je tom prigodom s Ljudevitom sklopio, utanači, da se Stracimir na slobodu pusti. Tako i bje, te Stracimir opet zasiedne svoj priestol u Vidinu, zapoznajući ipak vrhovnost ugarsko-hrvatske krune do god. 1397—1398., kad i njega Pajazit svojim vasalom učini (1).

Od druge svoje žene židinkinje, isto imenom Teodore, imao je Aleksandr još dva druga sina, naime Ivana Šišmana i Mihaila. Stariju kćer, zvanu Keracamar, dade za cara Amurata. Umrie Aleksandr godine 1371. (2), i nasliedi ga sin treći

IVAN ŠIŠMAN, koi je s prva samo u Trnovu, Slavici, Vraci i Sredecu (*Sofiji*) vladao. Stracimir, sin drugi Aleksandrov, Vidinski kralj, čim doču otčevu smrt, pograbi veći dio zemlje bugarske, a i sam naslov carski si je prisvajao. Šišman pomoćju turskom, kim se obeća danak plaćati, malo po malo opet si podloži mal da ne svu otčevinu. Od Šišmana ostaje nam vele važna povelja, koju 11. ruj. 1379. u Sriedicu dade manastiru Rilskomu Sv. Ivana, na kojoj ovako se podpisuje: **ІѠАНЬ ШИШМАНЬ ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНЫИ ЦАРЬ И САМОДЕРЖЕЦЬ БОЛГАРОМЬ И**

---

(1) Ovomu se Ivanu Stracimiru moraju pripisati novci srebrni, što je vrli naš starinar narodni Ivan Šafařik obielodanio u Glasniku *(III. 251.)*, na kojih se čita: **ІѠ САРАЦИМИР ЦР Б БЛГВР.**, naime: *Ivan Saracimir car blgara blagovierni*. A može biti, da je i njegova ona povelja od 1. pros. 1347. *(6856.)*, kojom Ivan gospodar bugarski obdaruje manastir Sv. Nikole u Orehovu (*Slav. Bibl. I. 160.*).

(2) Rukopis vlaški, skoro iznadjen i izdan g. Grigorovicem, kaže, da je uprav umro u godini propasti Vukašinove na Marici: **а тоунче моури Алеѯанрꙋ, домноуль Трънoвоулꙋи шїфꙋ Їилокь Шоушмань**, t. j. tada *(1371.)* umro Aleksandr, gospodar Trnovski, i nasliedi ga Šišman *(Glas. XII. 467.)*.

грекомь. Ovom listinom potvrdi sva dobra i prava darovana manastiru rilskomu od predjašnjih careva bugarskih (*Glas. VII. str. 184.*). Iz nje se jasno vidi, da pravo na priestol u Bugarskoj nije nipošto bilo nasliedno, jer se kaže: обаѵеже и по смерти царствами кого изволить господь богь царь вѣчнїи и посадить на престоле моемь. или превозлюблѣнїи синь царствами. или ѿ братїи и сродникь царствами. то да непооучить сѧ ѿѩти что или порѹшити и попрати таков дарованїе царствами. Nabraja car sva sela i druga imanja i povlastice, što su darovali ovomu manastiru car Asien i Kaliman i svi carevi bugarski, pradiedovi i diedovi i roditelji njegovi, i hoće da mu ostanu и за всѣ его ыетохи; te zapovieda, da mu nitko u tom ne smie dirati иже сѹть севасти и прахтори, и примикюри, нагагатори и сѹдїе, потомь ни перпиракє, ни житарє, ни винарє, ни десеткарє пчелнїи и свинїи и овчїи, ни аподохатори, ни сїи ни страторъ, ни сенари, ни ми тати, ни брагѹарѩже, ни песаацы, ни градарє, ни варинчїе, ни побирчїе и находнїцы, ни инь никто ѿ всѣхь болѩрь и работникь царствами великихь и малихь; napokon dopušća, da mogu ljudi, koji ovomu manastiru pripadaju, kamogod jih volja po Bugarskoj razprodavati dohodke manastirske i kupovati što jim od potriebe, a da jim se za to ne uzima nikud кѹмеркь ни дїавато, ni šta drugo. Ova nas dakle povelja upućuje malko u život gradjanski ote slavne države, označivajuć nam barem njekoje struke njezinog upravljanja, stališe zemaljske, dostojanstva i činovničtva, razne rodove danka, dužnosti podanika prama vladi, od kojih se manastir i podložnici njegovi sasvim izbavljaju i td. Žalibože, da je posve neznatan broj povelja bugarskih do sada obielodanjenih, dočim su one prvi stožeri svakog poviestničkoga rada! Šišman, po sudu Jan. Šafařika, sazidao je manastir Sv. Arhangjela u Vitošu planini oko Sredeca s one strane rieke Iskre.

Godine 1386. Turci navališe na Bugarsku, sve naokolo poplieniše i prisiliše Šišmana na danak i na vojničku pomoć. U isto doba svrativ se na Srbiju i uzamši Niš, na iste uviete natieraše još nespravna Lazara Grebljanovića. Sada je bilo vrieme, da se uz toliku opasnost sva srodna plemena jugoslavjanska, još dosta žilasta, spoje na obću obranu, i jednim srdcem sunu na kletoga neviernika. Ali žalibože zahman ćes tražiti prave, iskrene, jednodušne sloge u poviesti Jugoslavjana! Odatle njikova propast za onda, njihovo stolietno sužanjstvo! Porazom srbskim na Kosovu (*1389.*) zaori smrtno zvono i za Bugarsku. Pajazit sliedeće godine obrati istina svoju silu na vladare azijatske, koji su mu s ote strane uznemirivali granice,

Digitized by Google

ali pošto jih pokori ili oslabi tako, da mu nisu nauditi mogli, opet se vrati u Evropu, te zapoviedi Ivanu, caru iztočnomu, da mu po već obstojećih pogodbah umah danak i vojenu pomoć dade, i da se sasvim ostavi utvrdjenja svojih gradova i traženja pomoći od zapada, drugčije da će izkopati oči sinu njegovu, koi se tada nahodjaše u turskom dvoru, da o miru dogovara. Medjutim car Ivan umrie od straha (*1391.*), a sin mu Manuil, srećno izbiegav iz zemlje turske, siedne na otčev priestol. Pajazit zaiska odmah od Manuila, da primi sudije turske u Carigrad; i nečekajuć odgovora, provali u grčke prediele, te popaliv jih, obsiedne za prvi put sam stolni grad. Malo kašnje dignu se izpod Carigrada, koga se dokopati uzdao nije, obrati se na zapad, i provaliv kroz južnu bugarsku, udari na ugarske granice, predobiv Golubac i oplieniv maćovsku banovinu. Sigmund, ugarsko-hrvatski kralj, ne samo ga natiera na povratak, no još, priotev mu Golubac, zaleti se za njim u Bugarsku, i mali Nikopolj prisili na predaju. Videć pako, da mu nije dovoljne snage tierati napried, a da mu se dušman spravlja ćim prije golemom silom na susriet, vrati se u Ugarsku. Sliedeće godine opet Pajazit krene u Aziju, da i s ote strane nastavi svoja predobitja. Godine pako 1393. doćuv, da se Šišman dogovara s okolnimi oblasti o savezu proti njemu, iznenada udari na Bugarsku, i 19. srpnja predobi Trnovo i još njekoja pobližnja miesta. Nastavšega lieta pokuša, da si pokori i Mirćetu, vojevodu vlaškoga; no ovaj ga liepo dočeka kod Rovina, i pomoćju Ugra i Bugara hametom potuče. Sad Pajazit, da se konačno Bugarom osveti, god. 1395. skupiv vojske koliko je više mogao, opet ju posla u Bugarsku, odlučiv sasvim skučiti ju pod svoje žežlo. Ali-paša obsiedne najprije Nikopolj, gdie se je tada nalazio car Šišman sa svojimi sinovi. Šišman izza junačkog odpora videć, da mu nije od nikudare čekati dovoljne pomoći, preda se napokon Ali-paši, koi ga odmah odpravi k Pajazitu sa sinom Šišmanom, medju što drugomu sinu carevu, Fružinu, podje srećno za rukom u metežu pobiegnuti u Ugarsku, gdie od Sigmunda primi za hranu njeko imanje u Tamiškom Banatu. Car Šišman bačen u tamnicu, valjda je i tu na kratko svršio svoje dne; sin mu pako Šišman poturći se, i bude pašom države Sumsunske u Aziji. Videć Sigmund, da su se Turci predobitjem Bugarske dokopali njegove zemlje, stade svim naporom, da privede sve kršćanske oblasti na križoboj. I doisto u tu svrhu dodje mu odmah dosta pomoći iz ciele Evrope, a opet obnovi još užji savez s iztočnim carem i s obližnjimi oblasti proti obćemu neprijatelju, uzdajući se, da će i Bugari i Srbi listom ustati uz prvi mah njegova oružja. Zato rujnom god. 1396. zamaše Sigmund golemom silom (*70.000 vojske*) prieko Srbije

Digitized by Google

do Nikopolja, gdie se s Turci sukobi 28. istoga mieseca, i gdie nješto s nesloge i neposluha a nješto s izdaje kršćanska vojska bude sasvim poražena. Sigmund jedva se sa malo pratnje spasi na mletačke galije, koje Republika mletačka odpravila bješe u te strane na obranu krstaša. Ova golema nesreća posve pogrebe Bugarsku. *Evo,* veli naš Kačić uprav na ovom miestu, *kud se okrenu slava bugarska i ostalih kralja slovinskih; nesklad i nemir medju braćom bi kuće Otmanovića uzvišenje, a slavnih kralja skončanje.* Nesklad i nemir, pamti dobro jugoslavjanine, skončali su tvoje najmilije svetosti, tvoju slavu, tvoj krasni zavičaj, tvoj sveti narodni hram; ali sklad i mir mogli bi ne samo to u tren oka uskrisiti, no opet do neba dignuti. Bog i srieća junačka.

Izza Nikopoljske bitke još do g. 1486. gospodari vidinski dozvolom Sultanovom pridržaše si naslov samo vojevode ili kneza bugarskoga. Kroz to vrieme često su se ipak s Turci bili i s njimi ugovore sklapali, obvežujući jim se na sve to veći danak i vojenu pomoć. No isti Grci bili su tada njihovi neprijatelji još gorji od Turaka. Po predobitju Carigrada sam njihov patrijarh podpaljivaše Sultana, da jednom sasvim satare otaj zvierski i u ratu nepredobivi narod, da do mravca opustoši zemlju bugarsku a velmože i svećenstvo navlastito poizsieče, ako će i kad mira onamo imati. Niti su gospodari turski kasnili te lukave i nečoviečne saviete poslušati. Patrijarhat bugarski bude uništen, i stolica njegova u Trnovu iz temelja srušena; a na miesto bugarskoga stupi prvostolnik grčki, podložan patrijarhu carigradskomu, te naslovom: Ἔξαρχος πάσης Βουλγαρίας. Ono naroda, što biaše izza duga stradanja ostalo živo, većinom (*a plemstvo i svećenstvo navlastito*) morade se preseliti u druge strane carstva turskoga, i tamo ili se poturčiti ili se od nasilne biede i patnje skončati; mladež pako bude medju Janičare uvršćena. Odveć malo jih biegom umaknu toj nečuvenoj divljačnosti, pribiegav navlastito u Vlašku, u Moldavsku i u Ugarsku. Nekoliko jih se ipak skloni u balkanske gore, i odatle ajdučkim četovanjem uznemirivahu neprestano kleta dušmana tja do konca 18 stolietja; a i do dneva današnjega ima jih još tamo, akoprem malo, koji u onih neprobitnih dolinah uviek živu goje svetu uspomenu narodne samostalnosti, i oprezno čuvaju britke mačeve svojih pradiedova, da s njimi na svoje vrieme izperu sramotu, što jim nanie idra azijatska. Iz njih izidje trepet turski Marko Bočar Vodničanin, koi god. 1821. odleti na pomoć Grkom medju Suliote, i tako si neumrli vienac slave steče u novoj grčkoj poviesti. Samo se njeka siena njegdašnje crkve bugarske sačuva u Ohridu na iztočnoj granici Arbanije, dok i ovu veledavnu i slavnu arkibiskupiju napokon po zlobnosti

Digitized by Google

patrijarha carigradskoga Mustafa III. 16. sieč. 1767. neuništi. Tim putem dodje do toga, da isto ime naroda bugarskoga izčeznu iz samih službenih dopisa vlade turske. To mrtvilo uztraja tja do god. 1829. Rat, koi je tada biesnio medju Ruse i Turke podpali Bugare tako, da se opet dignu želja za slobodu. Sriedište bilo je u Trnovu i u samostanih balkanskih. Najslavniji biaše Juro Sofeli, koi u Varni popravi zidine i okolo sebe skupi do 40.000 duša. No grčki mitropolit Ilarion na vrieme odkri Turkom te namiere, te ovi uduše prevrat silnim prolićem krvi bugarske. Ništa ne manje sliedeće godine bje Sultan primoran opet javno pripoznati, da ipak u njegovom carstvu žive narod, koi se bugarskim zove. Krimejski rat poniešto razjasni pitanje bugarsko na iztoku, koje si prokrči put na polje politike evropejske. To povede ovo jadno pleme, da si za sada barem opet izvojuje crkvenu samostalnost. Buna bugarska od god. 1861. stavi kraj u Bugarskoj nasilju grčke crkve carigradske, te od toga doba na novo si priredišе Bugari svoje hramove po narodnom duhu i jeziku, i namiestiše ljude iz svoje krvi, da jih duhovno poje i kriepe i po materinskom mlieku k blagomu nauku i prosvieti upute. Ovo, akoprem oklevno, no svakojako velevažno napredovanje i ove naše obljubljene braće, već nas dosta osviestiti može, da se i za nju približuje vrieme ugodnoga pramalića, narodnoga spasa. Živila.

---

§. 14.

Spomenici

jugoslavjanskoga jezika prvoga doba, naime od VII. do XIV. vieka.

Vidili smo ozgo, da su Hrvati na odmaku devetoga stolietja rado primili *knjige* Sv. Cirila i Metoda i njihovo *pismo*, naime glagoljicu, iz rukuh njihovih učenika bižućih iz Velike Moravske, i da su one iskljućivo crkovnim obredom posvetili, ovu pako docnije upotrebili i u spisih na pučkom jeziku. Jezik pučki osta dakle kod Hrvata uz latinski kao javni i književni. Srbljи pako, primivši istim načinom staroslavenske knjige i glagoljicu, oboje su s prva ne samo uveli u crkovne nego i u javne i književne poslove; te zato, izuzam njekoliko povelja pomiešanoga govora i narodnih piesama od docnijeg doba, u pučkom jeziku srbskom nemamo ni jednoga spomenika tja do konca prošastoga vieka.

Digitized by Google

S druge strane Bugari, njihovi susiedi na iztoku i na jugu, pokle jim Kliment, biskup Velički, poizpravi novi pravopis po grčkom i po glagoljici, naime onaj što se danas neupravno zove cirilicom, a morao bi se uredno *klimenticom* nazivati, na njega privedoše glagoljske staroslavenske knjige, te tako napriedovaše svojim se staroslavenskim jezikom služiti i u crkvi i u javnih poslovih. Ovo njihovo nepomično ostanje u što se ticalo jezika u državi i u crkvi; postupno i napriedno širenje u onih stranah još od prvih viekova kršćanske viere, koja je uviek i svukud a u ono doba navlastito sobom nosila blagi luč prave čoviečanske uljudnosti; položaj njihov naprama Carigradu, gdie se samo za ona tamna doba sačuvala bješe barem u njekoj mieri stara izobraženost grčka i rimska, i s kim su se oni u neprestanom občenju nalazili; i napokon njihovo silno razvijanje na političkom polju za slavnih vladara Boriša i Simeona još prvom polovicom devetoga stolietja, kad su ostala jugoslavjanska plemena koje u mrtvilu ležala, koje stenjala pod tudjim jarmom a koje ga se tek tada stresala; sve to je povodom bilo, da Bugarska predhodnicom bude jugoslavjanske prosviete.

I doisto prvo doba jugoslavjanske izobraženosti i tim književnoga razvitka za cielo pripada Bugarskoj, čim u njoj samo mi jugoslavjani nalazimo za to vrieme, koje se za nju u svakom obziru zlatnim nazvati može, sva svojstva, koja i danas iz državnoga gledišta čine savršenom jednu svietovnu oblast. Njezine su se granice širile tada od crnoga do jadranskoga mora, od egjejskoga tja do Krpata. Iztočno carstvo često se uvijalo pod žežlom silnoga vladara bugarskoga, a zapadno nije se nipošto stidilo, pružati mu bratsku ruku i nuditi mu prijateljstvo i savez. Taj izvanski ugled, što si pribavila biaše Bugarska, morao je svakojako imati veliki upliv i na nutrnji život ovoga naroda, te liepim plodom na stvarnom i duševnom polju domaćeg blagostanja i prosviete uroditi. Da je Bugarska uprav tada jako materijalno cvietala, to nas obširno uči njezina politička poviest, a ostaju nam još gdiekoji spomenici po onoj zemlji, koji su nam živi dokazi te nepobitne istine. Ali glede duševnoga njezina tadašnjega razvitka do ovih zadnjih godina sve je obastrto bilo gustom tminom. Prvi *Kalajdović* svojom knjigom o *Ivanu Eksarhu (1824.)* poniešto ju razprša. Njegova srieća odkrivenja docnije potaknuše njekoje slavjanske vieštake, ponajviše ruške, dalje proniknuti u onu tamu, te njihove trudbe, već obilno nagradjene, još i sada svaki dan donose novih te mirisnih sokova ondašnjega književnoga rada. Istina bo da ono, što do sada u tom pogledu poznajemo, mal da ne sasvim spada na duhovni predmet, i da većim dilom sastoji u prevodih;

Digitized by Google

no mora se i na to uzeti obzir, da je ono doba sveobća znanost u samom Carigradu po nastavših crkovnih borba bila jako zaostala, i miesto učinila bogoslovnomu nadmudrivanju, u čem su tada najbolji umovi sve svoje duševne sile ulagali; i da ima prevoda, kao na primir sv. pisma, koji su, kô što nas uči slavi Šafařik, sasvim nuždni i vrlo zgodni, i na kojih velika blagodat počiva.

Na čelu toga duševnoga pokreta u Bugarskoj stoje bezdvojbeno, kao početnici i stožeri, braća

CIRIL i METOD, rodom iz Soluna, a možda od čisto bugarske krvi. Već smo u prvom dielu ove knjige podugo govorili o zaslugah ovih slavnih prvoučitelja sveslavjanskoga naroda. Nije sumnje, da prije njihova odlazka u Veliku Moravsku oni nisu prvo posijali u Bugarskoj i svud naokolo po južnih predielih poluotoka balkanskoga blago sieme duševne narodne izobraženosti. Poznato je, da su se oba, prvo nego su se na put stavili, za dugo bavili u raznih miestih južne Bugarske, da je Ciril još tada stvorio svoje pismo i njekoje knjige crkovne na staroslavenski jezik preveo bio, i da su na putu k Velikoj Moravskoj (*864.*) ta braća posietila dvor Borišev i u njem se za njekoje vrieme zadržala, učeći i razprostranjivajući sv. vieru. Nije dakle čudo, što su njihovi učenici, po svom izagnanju iz Moravske (*886.*), dobro primljeni i počašćeni bili od Boriša, te tim lasno uspieli u svojih radnjah, čim tamo iznadjoše usiev Cirilov i Metodov već tada podosta jedar i razgranjen. Uz to blago pronicanje siemena usijana od ote braće, stadoše dakle ti učenici njihovi, podpomoženi najprije hrabrom mišicom kneza Boriša, koi, izbaciv po sve iz javnih poslova jezik pravi bugarski, zdignu tada slavenski do priestola, koi se od sada prozva bugarskim (1), a pako njegova sina cara Simeona Velikoga „*knjigoljubca*“, duševno sve to veće kriepiti i obradjivati zemlju bugarsku; te je tako mogla dati na kratko krasnih cvietaka i mirisna voća. Ti poglaviti radinci na tom narodnom polju bili su: Kliment, Naum, Anjelar, Sava i Gorazd, kih spomen počasti crkva bugarska osobitom službom, i zajedno s ono dva sveslavjanska prvoučitelja, naime Cirilom i Metodom, prozva sedmipočetnici (ὁι ἅγιοι ἑπτάριθμοι).

(1) Nemamo barem do sada na vidik nijedne uspomene bugarskoga naroda iz doba dok je u poganstvu stenjao, i svojim se jezikom barbarskim služio. Ali po svicdočanju Hrabrovu, kô što Slaveni, medju kojimi su se sedmoga stolietja Bugari naselili, i sva ostala jugoslavjanska plemena, tako isto i pravi Bugari do Boriša služahu se u pisanju grčkimi i latinskimi pismeni.

Digitized by Google

KLIMENT, rodom bugarin, još u cvietu svoga života pridruži se zajedno sa ono četiri druga k braći Cirilu i Metodu, i liepu jim pomoć pruži u upravljanju moravske i panonske crkve. Ali po smrti Metodovoj umah usta Wichting, biskup nitranski, da opet privrže Moravsku pod nasilno žežlo niemačke crkve. Privukav najprije Svatopluka na svoju stranu bezstidno laži i klevetami, dade Gorazda, u kom se bojao metodova duha, skinuti sa stolice metropolske, i s ostalimi drugovi okovati i u tamnicu baciti. Videći pako, da mu sigurnosti nije, dok oni stoje na moravskom zemljištu, odsudi jih na viečno progonstvo, i odredi, da jih vojnici do južne granice izprate. U Biogradu Borit, zapoviednik gradski, primi veselo i liepo podvori Klimenta, Nauma i Angjelara, i sjajnom pratnjom odpravi jih do kneževa dvora, gdie se i ostali drugi njihovi, naime Gorazd, Sava i Laurentije drugim putem privedoše. Boriš pako nečuvenom radostju dočeka ove slavne muževe, i isto tako njegovi velmože, nadajući se razložito velikoj koristi za svoj narod s dielateljnosti njihove, već tada svudi na glasu po mudrosti i nabožnosti. Ehac uze k sebi Klimenta i Nauma, Časlav Angjelara. Boriš pako *„željno i rado svaki dan se razgovaraše s njimi, učeći se od njih stare poviesti i životopise svetaca, i slušajući sv. pismo iz njihovih usiju“ (Vita S. Clem. cap. XV—XVI.)*. Od njih, ako ne prije, primi tada crkva bugarska slavensku knjigu, te ostavivši se grčkih učitelja, uze narodne, i njim izruči svoje crkve i manastire. Uprav te godine bje Focij sbacen sa stolice, i Carigrad se s Rimom pomiri, te bugarska posta posrieditelicom medju iztočnom i zapadnom crkvom. Medjutim obdariv Boriš svoga velikaša Dobeta zemljom tad sastavljenom od česti sadašnje Arbanije i Makedonije, nazvanom Kutmičivica, dade mu sada za učitelja viere Klimenta, komu pako za stan i hranu podieli tri kuće u Diavolu, i kod Ohrida miesto Glavnicu za zabavu. Za kratko Kliment imao je tamo do 3500 učenika, od kojih je najbolje uzimao za svećenstvo i učiteljstvo, i slao u razne krajeve da pastiruju i uče. U Ohridu sazida dvie crkve, naime jednu s manastirom na čast sv. Pantelejmona, drugu poslie stolnu. Car Simeon, koi ga je vrlo rado imao i jako cienio, čim stupi na otčev priestol, uzviši ga najprije na biskupsku stolicu Veličku, a po smrti Gorazda imenova ga nasliednikom Gorazdovim u metropolitsku čast (*Rački. Viek. II. 411.*). Umrie Kliment 27. srpnja 916., i bje pogreben u Ohridu u crkvi po njem sagradjenoj, gdie se i sada moći njegove čuvaju. Opis života Klimentova za vladikovanja točno nam izrazuje u malo rieči njegov životopisac (*cap. XXIII.*) ovako: *„nikad nije bio besposlen; već ili podučavaše diecu, njekim ukazujući pismena, njekim tumačeći smisao sv. pisma, ili pako*

Digitized by Google

moljaše, ili čitaše, ili pisaše knjige.“ I doisto od kada prodje u Ohrid pak tja do smrti Kliment revno se zanimao spisivanjem knjiga na jeziku slavenskom za Bugare. Isti životopisac spomije kao od njega ili spisana ili prevedena sliedeća diela:

a) *Pohvalna slova* (πανήγυρις, λόγος πανηγυρικός) na praznike ciele godine;

b) *Žitja* i diela uzvišenih otaca;

c) i onu čest Trioda, koja se *Pentikostar* imenuje.

Ova pisma bila su za dugo pripisana od knjigoslovaca Sv. Klementu Papi, te Šafařik je prvi istini u trag ušao. Od njih do sad nadjeno je:

a) njekoliko pohvalnih *slova* na čast raznih svetaca, u rukopisih iz XII. i XIII. stolietja;

b) pohvala *Sv. Klementa Pape* rimskoga (*91—100.*);

c) vierojatno je, da je njegovo i *izvieśće o obretenju tiela Sv. Klementa*, jer od očevidna sviedoka;

d) pohvala *Sv. Konstantina i Metoda;*

e) valjda je njegovo i ono obširno najstarije *žitje Sv. Konstantina.*

Jur XI. stolietja slavila se je uspomena Klimentova u crkvi bugarskoj, kô što nam jasno sviedoči Asemanov Evangjelistar. Najstarija legenda o Klimentu, spisana od jednoga njegovih učenika, bje tiskana u Moskopolju (*1741.*), u Beču od Pamperea (*1802.*) i opet u Beču od Miklošića (*1847.*); a druga kratja i nješto mladja sa službom svih sedmipočetnih svetitelja u Moskopolju (*1746.*); te u ovoj se kaže, da je Kliment izmislio i druge znake (*pismena*) razgovetnije nego što su oni, koje je Sv. Ciril izobreo (*V. str. 50.*).

NAUM. Nezna se još, koga je roda bio. S Klimentom god. 886. prodje u Bugarsku, i zajedno se s njime odseli u Kutmičivicu, gdie je proveo ostatak svoga života, a najviše u Djavatu kod Ohridskoga jezera, zabavljajući se s duhovničkimi poslovi; gdie se u manastiru njegovu imenu posvećenom još čuvaju njegove moći. Kliment spovieda, da se je on na nutkanje Naumovo odvažio preduzeti prevodjenja njekojih crkovnih knjiga; te iz toga razložito izvadja Šafařik, da onaj, koi je druge tako revnostno na spisivanje knjiga nagovarao i pobudjivao, nije ni sam na istom polju lešiao.

ANGJELAR. Ni njemu se nezna roda; no samo se znade, da je i on s Klimentom god. 886. sašao u Bugarsku, gdie je kao gost pribivao u kući velmože Časlava, i malo kašnje umro. O njegovom književnom radu nije ništa do sada poznato.

Digitized by Google

GORAZD. Rodom Moravac, i vrlo latinskomu i grčkomu jeziku vješt. Od Metoda bje za svoga nasliednika opredieljen, te po smrti njegovoj zasiedne uprav metropolitsku stolicu u Velikoj Moravskoj, ali ga opaki Wichting malo kašnje s nje svali, i primora, da se spasi u Bugarsku, gdie je umro kao metropolit bugarski (*Du Cange. Fam. bys. aug. str. 174.*). Moći Gorazdove čuvaju se u crkvi imenu njegovu posvećenoj blizu Bielgrada (*Berata*) u Arbaniji. Ni od njega do sada ne može se izviestno kazati, što je pisao. Šafařik misli, da je najstarija legenda o Metodu, koja se panonska imenuje, potekla iz njegova pera.

U žitju Sv. Klimenta dolazi kao drug Klimenta, Nauma i Angjelara u bieganju k Bugarom njeki *Laurentije* ili *Lovrieta*; ali je to sve, što se do sada o njem znade.

Uz napomenute prvopočetnike ide sada liepa kita njihovih *učenika*, koji su tielesno i duševno u Bugarskoj nastavili slavni rad svojih učitelja, i baš dopeljali ga do najveće sjajnosti i savršenosti barem za ono doba obćega mrtvila družtvenoga i književnoga. To su:

KOSTANTIN, biskup bugarski, učenik Sv. Cirila, od koga, kô što on sam kaže (*Šafařik. Muzejnik, roč. XXII. D. J. sv. 1. str. 20.*), ime primi; a po smrti Cirilovoj isto tako učenik njegova brata Metoda, te njihova diela nasliedova. Od njega ostaje nam:

a) Prevod diela naslovom: *Atanasija Aleksandrinskoga četiri slova protiv Arijanom*, što je izradio god. 906. po nalogu cara Simeona na bugarski. Rukopis iz XV. stolietja. Prvi ga je spomenuo Kalajdović (*Ivan Eksarh. str. 14. 98. pr. 40. i str. 94. pr. 20.*);

b) Prevod diela naslovom: *Izbor slova o nedieljnih evangjeljih*, naime 37 od Ivana Zlatoustoga, a 5 od Isidora Peluziotskog. Tu je Kostantin priložio jedno svoje izvorno slovo, te i dodao ostalim svoje predgovore, uvode i zaključke. Izradio je ovaj prevod još za kneza Boriša po želji Nauma. U molitvi, u stihovih pisanoj, koja stoji spreda, govori Kostantin *o nedavno dogodivšem se krščenju Slavena i o novosti jezika*, u kom piše;

c) Po Šafařiku istomu Kostantinu ima se pripisati dielo: *Napisanije o pravej vjerje*, sačuvano u rukopisu od god. 1348.

GRIGORIJ, pop bugarski za cara Simeona preveo je kratku *istoriju svetsku i crkvenu* iz grčkoga na bugarski. U njoj je osobito važna čest *o razorenju Troje*, uzeta iz grčkoga lietopisa Malale, i gdiegdie mnogo podpunija. Izpiske iz rukopisa prve polovine XV. stolietja u Moskvi izdao je Kalajdović.

Digitized by Google

IVAN EKSARH bugarski, ili stroitelj crkveni, dielovoditelj ili poslanik patrijarhov (*chorepiscopus*, *visitator*, *obhodnik*), biaše jedan od najplodnijih spisatelja bugarskih za cara Simeona. Teodor Doksov probudi ga na pisanje, a on je pako na to druge nagovarao. O njem i o njegovih dielih podao je vrlo osnovno i važno izviešće Kalajdović u knjizi: *Ivan Eksarh, Moskva 1824.* Iz pera Ivanova potekla su sliedeća diela:

a) *Šestodnev* (Heksameron), naime obširno tumačenje prvih glava prve knjige Moisijeve o stvorenju svieta, po Sv. Vasiliju, po Severijanu Gabalskom i po svom sobstvenom mnienju. Najstariji rukopis od g. 1263. u Moskvi;

b) *Bogoslovje* od Ivana Damaskina, pod imenom *Nebesa;* prevod, u rukopisu iz XI—XII. stolietja u Moskvi. Ovo je već bilo tiskano od c. družtva Moskovskoga trudom Bodjanskoga;

c) *Dialektika* ili *filosofija* od Ivana Damaskina; prevod, u rukopisu iz XVI. stol., u manastiru Josifo-Volokolamskom;

d) *Gramatika* grčka od Ivana Damaskina; prevod, ali ju je gdiegdie po potriebi slavenskoga jezika preinačio. Ostaje nam samo početak u skoro pomenutom rukopisu;

e) Njekoliko *slova* na razne praznike.

NEIMENOVANI prevoditelj dva životopisa, što je izradio za cara Simeona po nalogu Ivana Eksarha, naime:

a) Žitja Antonija velikog od Atanasija;

b) Žitja Pankratija, učenika Petrova.

TEODOR (sin) **DOKSOV** ili *Duks*, redovnik; koga Ivan Eksarh spominje kao revna podpomagatelja slavenske slovesnosti, te istoga Ivana na pisanje skloni. Sobstvena diela Teodorova nisu do sada poznata, no samo se znade, da je god. 907. prepisao četiri slova Atanasijeva proti Arijanom, na bugarski od Kostantina prevedena.

HRABAR, redovnik bugarski, napisa u ovo doba, naime još za života neposriednih učenika Sv. Cirila i Metoda, vrlo zabavni članak o pismenih slavenskih, naslovom: *skazanije kako sastavi sviat. Kiril Slovenom pismena protivu jaziku.* Ostaje u više rukopisa počam iz XIV. stolietja, a bje za prvi put tiskan u *katihizisu* bez miesta i godine (*po mnienju Dobrovskoga u Vilni medju god. 1575—80.*). Ovdie, akoprem dosta tamno, i na druga svoja diela namienjuje.

Do sada smo naveli poglavite muževe, koji su za kneza Boriša i za sina mu cara Simeona probudili u Bugarskoj i do moguće za ono doba savršenosti digli izobraženost i znanost; no sada treba ustupiti miesto i

Digitized by Google

onomu, koi biaše najglavniji temelj i revni podupiratelj i rukovoditelj toga duševnoga pokreta. To bje sam

SIMEON, car bugarski (*888—927.*), o kom smo već ozgo dosta probesiedili (*V. str. 280.*). Još iz dietinstva prionu Simeon na nauke, i tako za mladosti svoje napredova, da su ga već tada sbog njegove velike učenosti polugrkom nazivali. Veli Luitprant *(lib. III. c. 8.): etenim Symeonem ἡμιαρχον id est Semigrecum esse ajebant, eo quod a pueritia Byzantii Demosthenis rhetoricam Aristotelisque Syllogismos didicerit.* Štitio je biskupa Klimenta i Ivana Eksarha u književnom radu, a i drugim vieštakom svoga carstva nije doisto svoje pomoći kratio. Drži se, da je iz njegova pera potekao prevod od 136. izabranih slova Ivana Zlatoustog s njekimi dodatci pod imenom *Zlatostruj*, t. j. zlatotok, sada u rukopisu iz XII. stolietja u Petrogradu. Vierojatno je, da za ovoga cara sastavljen biaše i zakonik bugarski ili po njem il barem njegovim nastojanjem i sudielovanjem, čim se u listinah Cara Kalojana od god. 1197. i 1204. čita: „sicut in libris nostris invenimus esse scriptum ... inquisivi in antiquorum nostrorum scripturas et libros, et bonæ memoriæ imperatorum nostrorum prædecessorum leges" (*Šafařik Slow. Star. II. 580.*).

Za cara Simeona bje još u Bugarskoj saštavljen *Sbornik knjaza Sviatoslava,* sad u rukopisu od god. 1073. sačuvanu u manastiru Novojeruzolimskom blizu Moskve. Nezna mu se sačinitelja, a zove se kneza Sviatoslava, jer za ovoga kneza ruskoga bje u Rusiji iz bugarskoga rukopisa prepisan, prekrojen i usposobljen. Sve to dokazuje jasno jedan drugi rukopis istoga Sbornika, skoro iznadjen od Prof. Stiep. Šerireva, bez važnih promiena prepisan tečajem XV. stolietja iz bugarskoga.

Uz ovaj kratki pregled književnosti bugarske za prvo doba, što smo većim dilom crpili iz sastavka slavnoga P. J. Šafařika: *„Procvietanje slavenskoga književstva u Bugarskoj" (Glas. II. str. 43—83.),* možemo sada slobodno uzkliknuti, da su Bugari ne samo izmedju jugoslavjanskih plemena, nego u cielom slavjanstvu najprvi bili, koji su slavjanski narod otresli od stare hrdje, i protisnuli ga jakim uzhitom k družtvenoj i književnoj prosvieti evropejskoj. Zato s razlogom piše isti Šafařik (*Slow. Starož. str. 592.*): *„Těchto a těm podobných mužův i gegich nástupcův neunawenau pečj o náboženstwj i mrawnj wzdělánj národu slowanského literatura slowanská, w hořegších Morawách, Čechách, we Slowácjch a Polště w samém wzniku swém potlačená, u Bulharech (Thracii a Macedonii w to pogmuc) a Srbech rozličnými spisy w oboru bohoslowj a historie, překlady sw. pjsma, knih liturgických, děl sw. Otcův*

Digitized by Google

cjrkewnjho práwa, letopisów a td., tak se obohatila, še i teď, při nemnohých těch zbytcjch gegjch po čtyrstoletnjm tureckém zpuštěnj těch rágských kragin, pohled na ni a někdegšj poklady gegj každého nestranného znatele garyka a wěcj neywyššjm obdiwenjm naplnuge".

Već u posliedno doba cara Simeona, a još više za cara Petra njegova sina (*927—968.*), počeše njeki nemirnjaci kaljati u Bugarskoj čistoću učenja, i tim još narušavati domaći mir. Načelnici toga zabludjenja bili su popovi bugarski

BOGOMIL i JEREMIJ. Knjige njihove u cielosti nisu do nas došle; samo su se pojedini komadi sačuvali. Takove knjige bile su naročito: *Apokrifijska Evangjelija i Apostoli. Evangjelije Ivana (osobito odkrivenje njihovo)* ili pitanja k Hristu, i odgovori njegovi (*koje su osobito bogomilci vrlo uvažavali*) od bogomilskoga biskupa Nazarija (*cvietao je u Bugarskoj oko god. 1180—1200.*), po zapadu razprostranjeni, bili su tiskani latinski u Mletcih god. 1522., a u najnovije doba, naime god. 1832., od Giezelera u Getingi i od Engelhardta u Erlangi.

Ovoga doba bile su jošte napisane sliedeće bogomilske knjige: *Martoloj* ili *Fartolog (Ostrolog)*, *Carevi znovidci*, *Čarovnik*, *Gromnik*, *Molijanik*, *Kolednik*, *Mislenik*, *Vlhovnik*, *Putnik*, *Zvjezdočtec* i td.

Po smrti cara Simeona (*927.*) pa tja do padanja carstva bugarskoga za cara Ivana Vladislava (*1018.*), postupice oslabljaše kô što politička moć tako i književnost bugarska. Ostalo je istina dosta rukopisa bugarskih iz XI. i XII. stolietja, kih početak doisto u starije vrieme spada, ali glede svoje vriednosti nemogu se nipošto natiecati s ono, što je ondie napisano bilo za Boriša i Simeona. Ti rukopisi bili su ponajveće prenešeni u Rusiju još za Sviatoslava, a navlastito za Jaroslava, gdie su se i sačuvali. Od njih su najvažniji: a) *Miesečni Minej* iz XI. stolietja, koi navodi Vostokov u uvodu pri Ostromirovu Evangjelju; b) *Obšti Minej* ili *Obštnik* iz XII. ili XIII. stol. u Beču; c) *Stihirar* sa glasovi iz XI—XII. stol. u Petrogradu, a drugi od god. 1157. u Moskvi; d) Četiri *Psaltira* iz XI—XII. stol. u Moskvi, u Petrogradu, kod Pogodina, i u Bolonji; e) od prevoda Sv. Otaca: *Sbornik* od god. 1076., različan od sbornika Sviatoslavljeva; *Žitija Svjatih i slova Joanna Zlatoustog; Grigorija Nasianskog* propoviedi 30, iz XI. stol. u Petrogradu, i td.

Padnutjem pako Bugarske pod grčki jaram (*1018.*), sa samostalnošću državnom sasvim je propala i književnost bugarska. Ova se je pako poniešto oporavila za cara Asiena I. (*1186—1196.*), a opet se do njeke barem višine podigla za Ivana Asiena II. (*1215—1241.*) i za Ivana Aleksandra

Digitized by Google

(*1330—1371.*). I doisto ostavši nam mnogi rukopis od ovoga doba u manastirih makedonskih, koi nosi zapise cara Aleksandra, od koga imamo i njekoliko listina, sviedoči jasno, da se je za obnovljenja carstva i samostalne crkve bugarske dosta radilo na književnom polju; ali u tih spisih zahman ćes tražiti onaj duh narodni, onu čistoću i nježnost sloga slavenskoga, što toliko odlikuje prvo doba književnosti bugarske. Svakako je vriedno da spomenemo: *Minej* napisan god. 1342., u knjižnici biogradskoj, i prevod *Manassinog lietopisa* iz XIV. vieka, u knjižnici vatikanskoj (*inter Cod. lat. Nro. 7019., inter Sl. II. — Cf.* О ПРѢВОДѢ МАНАССИНОЙ ЛѢТОПИСИ НА СЛОВѢНСКІЙ ЯЗЫКЪ. Москва 1842.). Ali ovdie treba i to opaziti, da za grčkoga sužanjstva i za silnih i neprestanih ratova, što je Bugarska po obnovljenju svoga carstva vodila, jezik slaveno-bugarski pretrpi malo po malo jaku izkvarenost, koja se većom stranom savrši u drugoj polovini XIV. stolietja, tako da jezik ondašnji jedva se razlikuje od sadašnjega.

Konačnim strovaljenjem carstva bugarskoga po grubom biesnilu azijatiskog barbarstva, i nasliednim zatarenjem sve one krasne i svakim plodom po Bogu nadarene zemlje, do mala sasvim propade književnost bugarska, i samo po koi slabi znak njezin sačuva se medju svećenici i u manastirih, gdie srećno grabežljiva šaka turska ne doprje. Ali čim siedne dvorogati vrag na slavni priestol Konstantina Velikoga (*1453.*), Grci svojim Patrijarhom na čelu navedoše Sultana, da ako mu je stalo do mira u Bugarskoj, po sve satare narod bugarski, a navlastito patrijarha njihova i svećenstvo, nadajući se, da će tim načinom prisiliti Bugare, da jednom zapoznaju vrhovnost crkve grčke, te jezik i nje prosvietu prime. Naravno Turčin rado prihvati te saviete, strovali patrijarhiju bugarsku, a miesto nje posadi u Trnovu metropolitu grčkoga naslovom Ἔξαρχος πάσης Βουλγαρίας, naimenovana po grčkom Patrijarhu Carigradskom, komu je podložan bio. Tim načinom umah poplaviše zemlju bugarsku popovi grčki, koji su si tada za glavnu zadaću uzeli, javne i privatne knjižnice srušiti. škole bugarske ukinuti, a naročito narodno svećenstvo satrti ili iz zemlje izpeljati. Česa radi nije ostalo do danas ni jedne knjige natiskane na zemljištu bugarskom, akoprem se znade, da je tamo gdiekoja tiskarna bivala, navlastito u Samokovu i u Solunu. Sama nadbiskupija Ohridska, gdie se odmah s prva živalj bugarski nješto snažnije opre lisici grčkoj, ućuva još za njekoliko svoju samostalnost, i pridrža u svojoj vlasti do 48 eparkija ponajvećim dilom u Arbaniji, u Epiru, u Tesaliji, a njekoje samo u Makedoniji. Izmedju mnogobrojnih manastira, koji su na sve strane ponosito krasili ovu slavnu

Digitized by Google

zemlju, samo tri su radi položaja njihova u briegovih obćoj propasti uzbiegli, naime Kilandarski i Zongrafski na svetoj gori i Rilski na Balkanu, gdie se granice stiečn vlastite Bugarske i Makedonije; te se je u zadnjem sačuvalo njekoliko vrlo važnih i dragocienjenih starina i rukopisa, izmedju kih mnogo zanimiva povelja Ivana Šišmana zadnjega cara bugarskoga (*od god. 1379.*). Ali neprestanim podbadanjem Patrijarha Grčkoga u Carigradu bude napokon po Mustafi II. 16. sieć. 1767. uništena i nadbiskupija Ohridska. Malo kašnje bje jošte strogo zabranjeno svako uporabljenje jezika bugarskoga u službi crkvenoj i u školi, i još tamo svukud uveden grčki po grčkih popovih i učiteljih, koji nisu si doisto uzkratili truda i biesnila, da izkoriene sasvim narodni značaj i u tih stranah, a miesto njega grčki posade. Tako se do mala dogodi, da je isto ime bugarsko posve izčeznulo još iz sama dvora sultanova.

Kroz to burno i nesrećno doba po narod bugarski književnost bugarska iznadje si utočište ne samo u podunavskih država, gdie osta tja do 18 stolietja jezik bugarski izključivo kao crkveni i državni, nego i u Erdelju, gdie se u crkvi upotriebljavaše. Ali početkom XVIII. stolietja licumiernost i vuhvenost Patrijarha grčkoga znale su navesti Portu, da i iz podunavskih država iztriebi ostanke bugarske prosviete. Sultan njegovim nagonom najprije izagna iz te zemlje vojevode tu vladajuće, koji su do tada bili od plemena bugarskoga, i postavi druge grčkoga roda; a malo kašnje zapoviedi, da u crkvu i u sve državne poslove miesto bugarskoga bude uveden jezik grčki. Tako bje do god. 1820., u kojoj Rumunji, nemogući više trpiti tudje nasilstvo, odvažno silom izgoniše begove turske i grčke; no ipak osta tada u zemlji ne malo grčkih svećenika, i tako se grčki jezik većim dilom pridrža u crkvi. Prem Kuza, sadašnji vojevoda podunavski sasvim ga progna iz zemlje. Slava mu.

S druge strane u Bugarskoj napriedova najgolemije robstvo tja do god. 1830., kad uslied rata, što su tada Turci imali s Rusi, biahu napokon prisiljeni opet službeno spoviediti, da ipak ima u njihovoj državi još naroda, koi se Bugarskim zove. Tim činom otvara se novo doba prosviete bugarske.

U što su Bugari za Boriša i Simeona na iztoku jugoslavije tako silno uzpievali na političkom i književnom polju, na zapadu narodni duh jedva gdiešto se dizao i hrabrio, da si prokrči put k narodnoj prosvieti. Prvi, koji su amo tom stazom stupati počeli, bili su Hrvati. Iz doba njihova poganstva nemamo barem do danas nijednoga spomenika, koi bi nam zasviedočiti mogao stanje njihove ondašnje izobraženosti. Kostantin Porphyrogenit jest prvi, koi baca nješto svietlosti na tu tamu. U poglavju 31

Digitized by Google

svoga diela *o upravi državnoj* pripovieda, da, čim su Hrvati naselili ove strane, gdie danas pribivaju, primiše odmah krst od rimskih popova, i sklopiše ugovor s rimskom stolicom tim uvietom, da će se uviek mirno držati sa susiednimi narodi, te da su tu pogodbu podpisali *chirographis propriis datis*. Koje li je to pismo bilo, jesu li to bile črte i rune; to se naravno točno opredieliti nemože. Po tom ugovoru Hrvati stupiše dakle u tiesno obćenje s Rimom i latinskom prosvietom, koja je tada obuzimala Dalmaciju i Panoniju, gdie se oni bjehu nastanili. Nije se zato čuditi, ako malo kašnje nalazimo medju Hrvati javnih znakova zapadnoga upliva. Sam crnorizac Hrabar opominje nas, da slavjanski narodi po naseljenju njihovu s ove strane Dunaja i pokršćenju, РИМЬСКАМИ И ГРЪЧЬСКЫМИ ПИСМЕНЫ НѪЖДААХѪ СѦ ПИСАТИ СЛОВѢНЬСКѪ РѢЧЬ. Po Hrabru dakle bili bi već tada Hrvati uzeli za svoju porabu latinska pismena kao bližnji k zapadu, Srbi pako i Bugari grčka, pošto su ovi s iztočnim carstvom u uzkom odnošaju stali i s njim graničili; ali kod svih jezik, naime podloga pisma, bio bi ostao narodni, slovjenski. Nego ni od toga doba ne ostaje nam nijedan spomenik hrvatski latinskimi pismeni; dapače prve listine hrvatskih vladara, kao ona Trpimira (*852.*), Mutimira (*892.*) i td. napisane su ne samo latinskimi pismeni, no i jezikom latinskim, akoprem lasno se vidi, da su hrvatski mišljene; što bi jasno sviedočilo, da su Hrvati primili odmah s prva latinski jezik kao službeni, a samo za domaću porabu upotriebili svoj pučki jezik s latinskimi pismeni.

Ali kô što za Bugare, tako i za ostala plemena jugoslavjanska iznašašće glagoljice po Cirilu biaše povod razvitku narodne izobraženosti, a knjižestva navlastito. Kada je uprav Hrvatska prvo ćutila blagi upliv staroslavenske knjige, to se ne daje izviestno opredieliti. Gornja Hrvatska ili posavska u ovo doba zasiecala je bez dvojbe u južne panonske i u slovenske zemlje, zato nebi neosnovno bilo, kad bi se primilo, da su i Hrvati kô što i Slovenci, odmah po dolazku braće Solunske u Veliku Moravsku i u Panoniju, osietili korist njihova učenja i primili plodove njihova uma. S druge strane nije bez temelja, što po Farlatu Kukuljević tvrdi, da su Ciril i Metod god. 867., putujući u Rim, prošli kroz dalmatinske kotare, i tu uveli tom prigodom staroslavenski jezik u crkvene obrede. Hrvatski lietopisac, a i sam Dukljanac, odprto kažu, da se je amo doisto bavio *filosof imenom Konstanc (Ciril)*, koi u zemlji Budimira *(možda Branimira) naredi popove i knjigu harvatsku i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu*. Oba pripoviedaju o zakonosnih knjigah, *ke pri Hervatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se Metodios (Arkiv. I. 17—21.)*. S otim stoji

Digitized by Google

u uskom savezu i tadašnje stanje političko u Hrvatskoj. Malo kašnje pokle su Ciril i Metod prošli u Rim crkva hrvatska nagonom kneza Sedeslava odpade od zapadne, a k iztočnoj se pridruži. Možda što su dalmatinski biskupi tada zahtievali od svećenstva hrvatskoga, da se ostavi staroslavenskih knjiga, biaše glavni povod, što su se god. 879. Hrvati opet povratili k Rimu, čim dalmatinsko svećenstvo osta još za dugo zasliepljeno u Fočijevu krilu. Teodosij, duhovnik kneza Branimira, sliedeće godine ode u Rim, da tamo svojim posvećenjem za prvoga biskupa hrvatskoga to bolje stisne svoj narod k rimskoj stolici, te se u Rimu bavio upravo onda, kad Ivan VIII, poveden mudrošću Metodovom i pravičnošću namiere, opet svečano potvrdi porabu staroslavenskoga jezika u crkvi sveslavjanskoj. A da je Ivan, reću ovdie uzogred, tada doisto svim Slavjanom to pravo podielio, a ne samo Moravljanom i Panoncem, dokazuje i to, što kad su Bugarska i Srbija, gdie je jezik crkveni uviek bio staroslavenski, ili se s Rimom držale ili se s njim dogovarale za obnoviti staru zadrugu, nikad Rim nije ni dvojio o tom pravu njihovu, a kamoli zahtievao, da ga se ostave. Izviestno je pako, da je Teodosij, upotriebljajući ugodnu priliku odciepljenja dalmatinske crkve od Rima, težio hrvatsku učiniti samostalnom; a način to postići bez dvojbe najpodobniji biaše taj, naime sadržanje staroslovenštine, koju je toliko mrzilo svećenstvo dalmatinsko, u svojoj crkvi. Uz tu prigodu bit će se on dakle dogovarao sa Metodom u Rimu, i od Pape, ako je ipak potriebito bilo, što ja nećem, dozvolu primio, da se i na njegovu crkvu protegne pravo, podieljeno Moravljanom i Panoncem. Dosliednost moga mnienja potvrdio bi Nikula pop Rabski, koi god. 1222. prepisa svoj psaltir iz drugoga napisana nalogom Teodora solinskoga biskupa *(880—890.)*. Eto još tada narodna knjiga biaše poznata u samom Splietu.

Kad pako navedeni razlozi nebi sasvim zadostivi bili uvieriti nas, da su Hrvati već za Cirilova ili za Metodova života uživali divno blago narodne knjige u crkvi, a ono je barem sasvim izviestno, da je i u Hrvatsku kô što u Bugarsku i u Srbiju god. 886. prošlo s njom njekoliko učenika onih prvoučitelja sveslavjanskoga naroda, i da su ju ovi tu sve to više širili i utvrdjivali. Nastavše borbe nje radi u Hrvatskoj, i njezino razvijanje, uzplodjenje i konačno utvrdjenje mi smo podugo opisali u prvom dilu ove knjige. Dodati ćemo samo, da su velike zasluge u to doba u narodu hrvatskom stekli ona tri prva narodna biskupa ninska, naime

TEODOSIJ, ADALFRED i **GRGUR** *(840. do ok. 930.)*, a navlastito zadnji, koi ako i nije, a to ponajviše radi nenavidosti našega Wichtinga, nadbiskupa Splietskoga, i sudrugova njegovih, već onda, kao braća solunska,

Digitized by Google

povišen bio do svetosti i do otara, a ono bi ga barem morao narod hrvatski, a navlastito svećenstvo njegovo, u svojoj uspomeni svetom posvetiti, i kao najgolemijega branitelja i boritelja za narodne svetosti njegove osobitom službom počitati i poštovati. Istina nemamo do sada barem odkritih pisanih spomenika, koji su poteći mogli iz pera ovoga slavnoga muža; ali tko se je toliko živo zauzimao za prosvietljenje svoga naroda, za narodnu knjigu, nije moguće, da taj nije i s dieli svoga uma dao drugomu primiera i na književnom polju.

Dočim se vodila ta razpra za crkveni jezik u Hrvatskoj, pučki osta posve pri prostom narodu samo za domaću porabu. Vladari hrvatski, valjda iz političkog razloga, u svojih državnih poslovih napriedovahu služit se jezikom latinskim; te zato tja do XII. stolietja nemamo spomenika u prosto hrvatskom jeziku napisana. Samo u ostavših listiha latinskih od onoga doba, počam od najstarije Trpimirove (*852.*), dolazi gdiekoje ime vlastito ili koi službeni izraz, na pr. *Trpimir*, *Branimir* i td. *župan*, *ded*, *posteljnik*, *ubrusar*, *ščitonosa* i td., te se na temelju tih riečih i razmierih njekojih glasova osobitom vieštinom na skoro zauzeo naš vrli filolog Prof. V. Jagić osnovati sliku ondašnjega pučkoga jezika hrvatskoga, a još više očekujemo od njegove vanredne sposobnosti, navlastito za takove predmete, na to veće prosvietljenje one tamne dobe hrvatske književnosti. Iz njegovih bistroumnih izpitivanja može se i to izvesti, naime, da se je slika jezika hrvatskoga najstarijih vriemena odlikovala *bogatstvom oblika*, *kako nam jih po prilici predočuje najstarija gramatika slovjenska (V. Književnik. God. I. sv. 3.)*.

Rekli smo, da se prem početkom dvanaestoga stolietja, a to u hrvatskom primorju, prikazuju prvi pismeni spomenici pučkoga jezika hrvatskoga. Oni su svi pisani glagoljicom, što nam očevidno dokazuje, da su Hrvati, od kada jim pridoše cirilove knjige, odmah odbacili latinsko pismo i počeli se služiti cirilovim. To je navlastito povod dalo uplivu pučkoga jezika na samu slovenštinu, koja je za Hrvate naravno bila mrtvo slovo, te pišci i prepisnici crkvenih knjiga, neznajući staroslavenskoga jezika, često su staru sliku nepoznatu mienjali sa svojom poznatom. Tako su potekli rukopisi staroslavenski upliva ili recenzije hrvatske, koja je svakako starija od srbske, jer tada je Hrvatska barem u njekom cvietu svoje političke važnosti bila i snažno se hrvala sa protivnici svoje narodne prosviete, dočim Srbija u to doba još je stenjala u svom prirodnom barbarstvu pod iztočnim jarmom. I upravo s toga, što staroslavenski jezik biaše za Hrvate mrtvo slovo, dogodi se, da nije ni ma koga upliva imao na pučki govor,

Digitized by Google

pošto ga je narod smatrao kao njeku svetinju, u koju dirati nije smieo; čim s druge strane upliv pučkoga na staroslavenski pruža iztraživaocu jezika hrvatskoga prvih vriemena to više načina za spoznati mu prvobitnu sliku.

Ali akoprem do XII. stolietja nema ni jednoga spomenika hrvatskoga na pučkom govoru, ža taki se ipak držati može i uzeti onaj jedini, koi nam tja do XV. stolietja ostaje od slovenskoga plemena u Štajarskoj, tako zvani

FRISINSKI ili MONAKOVSKI *Rukopis* od god. 957—994. Slavni Šafařik u toj misli utvrdjuje nas čim piše *(l. c. str. 714.)*: „Ohledem na nářečj to gistě znatelův gazyka slowanského nenj tagno, že Slowané windičtj neybližšj gsau pokrewnjci Chorwatův a Srbův, s nimiž i zeměpisně sausedj, tak dalece, že nářečj těchto třj wětwj gen gako odliky gedné řeči *(idioma)* powažowati dlužno, kterauž neypřirozeněgi řečj illyrskau gmenowati lze, pro rozdjl od řeči ruské a bulharské, tolikéž na několikero zwláštnjch nářečj rozdělené. Aniž pak namjtati slušj, že tato přjbuznost nářečj windického s ostatnjmi dwěma illyrskými *(chorwatským a srbským)* bud' to prwa w nowěgšjch časjch powstala, bud' to nepatrná a pauze náhodná gest. Neystaršj památky gazyka korutanských Slowenců, zachowané w rukopisu Frisinském, asi l. 960—990. psaném *(nynj w Mnichowě)*, neméně i gednotliwá slowa, roztraušená w listinách 8ho a 9ho stol., doswědčugj w plné mjře, že giž tehdáž, t. w 8mém a 9tém stol., nářečj windické w podstatných wěcech rowněž tak bylo od ostatnjch nářečj slowanských, gmenowitě od cyrillského čili starobulharského, rozdjlné a chorwatskému i srbskému přjbuzné, gakž ge podnes býti spatřugeme.“ Zatim napreduje isti spisatelj dokazivati ta svoja načela iz filologičkih primiera. S druge strane poviestnica uči nas, da iz iste pradomovine zatatranske izajdoše Slovenci, Hrvati i Srbi kad su se amo doselili, te da su po krvi braća.

Iz navedenih razloga po Šafařiku može se dakle bez dvojbe držati taj Frisinski spomenik kao plod istoga hrvatskoga plemena, kao prvi dragocienjeni cviet naše pučke jugoslavjanske književnosti. Evo što o njem piše vrli g. Ante Janežić (*Slov. Slov. Celovac 1854. str. 120.*): *„Ti Brizinski rokopis, naj stariše pismeno posestvo Slovencov, je bil najden u nekej Monakovskej knišnici l. 1807. Obsega tri od dveh različnih misienarjev pisane odlomke, ki ima vsak svoj poseben pravopis: 1. eno* očitno spoved, *ki je ima srenja za duhovnikom moliti, 2.* homilio o grehu in zveličanji, *in 3.* eno spovedno molitev. *Imenuje se Brizinski, ker je bil naj popred v mestu Freisingen na Bavarskem hranjen in sèle poznej v Monakovo*

Digitized by Google

prenesen. Sostava tih dragocenih spomenikov, ki so se nam v prepisih iz XI. in XII. stoletja, okralili se pripisuje brizinskim misionarjem, ki so med l. 769. do 1000 keršćansko vero karantanskim Slovencom oznanovali. Omilia je neki sostavljena po Abrahamu Karantanskem, Brizinskem škofu od l. 957. do 994. Vna dva spisa sta, po jeziku soditi, še starejša. Naš slavni rojak J. Kopitar je ti preimenitni rukopis v svojej knjigi Glagolita Clozianus natisniti dal ter ga učeno razložil.“ Ovaj frisinski rukopis, koi sada se čuva u Monakovskoj knjižnici, bio je za prvi put tiskan u Petrogradu *(Pamjatniki slow, slowesnosti 1827.)*, a skoro ga štampa slavni Miklošić na svrhi svoje *Chrestomathia Palaeoslovenica (1854.)*.

Po frisinskom dolazi nam kao najstariji pravo hrvatski spomenik književni poduga *listina glagoljska*, koju je g. J. Črnčić prvo na svietlo dao u Kat. Listu god. 1860. br. 29., a opet Kukuljević u dielu: *Poviestni spomenici južnih Slavena* (knj. I. str. 315). Na svrhi te listine kaže *nodar* Petar Petriš: *prekopijah s latinskoga na hrvatski jazik s jedno skartaface latinske pravo i verni.* To nam jasno sviedoči, da je rukopis, iz koga je crpio Petriš, napisan bio latinskimi pismeni, a ne jezikom. Nema pako dvojbe, da ova listina izvorno bje napisana glagoljicom. U njoj sjaje čista slika pučkoga jezika hrvatskoga najprvih vriemena.

Ali najvažniji spomenik toga pučkoga jezika za ovo prvo doba jest bezdvojbeno

KRONIKA HRVATSKA. Bila je iznadjena koncem petnaestoga stolietja od velikoga poljičkog kneza Dujma Papalića Splićanina u Krajini, u njekom miestu nazvanom *Marković*, ležećem medju jezerom Skadarskim i Barom (1). Papalić se spominje u Poljičkom zakoniku godine 1482. kao veliki knez. Godine 1444. podloživ se Poljica svoje volje Mletačkoj vladi, morala su ipak primiti za Velikoga Kneza jednoga Splietskoga plemića. Dujam bio je zadnji od tih knezova; on bo god. 1483. odpravljen je iz države, a Poljica opet se stave u slobost.

---

(1) U Arkivu Mletačkom ima sjaset službenih spisa, koji spominju selo *Marković*, i prediel nazvan *Krajina*, sve ležeće medju Barom i jezerom Skadarskim. Na pr. 13. ruj. 1442. Franjo Quirini knez i zapoviednik Skadarski poveljom prima u oblast mletačku *omnes de villa Merchoevichi ac Gerdoevichi, et confirmamus et ratificamus eis omnia illa que tenent et possident* itd., a vieće mletačko ne samo potvrdi to pismo, no doda mu još drugih povlastica *(11. i 30. srp. 1446. — Senato Mar. str. 158. 168.)*. Okolica pako, gdie je to selo ležalo, u istih spisih dolazi pod imenom *Crayna (Sec. Cons. Rog. 12. lipnja 1479.* i td.)

Digitized by Google

Od ove stare knjige, izvorno pisane *hrvatskim pismom*, naime glagoljicom ili bosanskom bukvicom, izvede Papalić prepis, i dade ga Marku Maruliću, glasovitomu Šplietćaninu, da ga prevede na latinski; i taj Marulićev prevod od god. 1510. bi poslie tiskan po slavnom Ivanu Luciću Trogiraninu *(De Reg. Dal. et Cro. Frank. 1666. str. 303.)*. Godine 1546. Jerko Kaletić iz Papalićeva prepisa izvede istu kroniku latinicom. Kaletićev prepis ovako svršuje: *„Gospodin dmine popalić najde ovoj pismo u Krajni u Marković, u jedne knjige stare, pisane harvackim pismom. Izpisa rečeni dmine rič po rič, a ja Jerolim Kaletić ovoj pripisah iz rečenih knjig na tisuća i pet sat i četardeset i šest, na dedam dan otubra miseca u omišu bogu hvala.* Od Kaletićeve podje u ruke Ivana Lucića, koi, iduć u Rim, tamo ju ponese, te izza Ivanove smrti osta u Vatikanskoj knjižnici, gdie i danas stoji pod brojem 7019.

Gos. J. Kukuljević, koi je ovu kroniku za prvi put tiskao u Arkivu za poviestnicu jugoslavensku *(Knj. I. str. 1—37.)*, o njoj piše: *u izdavanju ove kronike poslužili smo se sa dva rukopisa. Jedan od ovih prepisa u Vatikanu god. 1819. Matia Kapor iz Korčule, i pokloni svoj prepis 24. svib. god. 1841. Gosp. Dru. Ljudevitu Gaju, koi ju našemu historičkomu društvu prijateljski za porabu posajmi. Drugi prepis posudio nam je g. Stanko Vraz, koi ga iz Praga doni. U obadva rukopisa bilo je dosta pogriešakah, i mi smo mogli naš tekst samo tako ispraviti, što smo točno prispodabljali jedan rukopis s drugim.* Ali mnogo više bio bi gosp. Kukuljević zaslužio iz filologičkog pogleda, da je uzeo za tekst i vierno tiskao jedan od onih prepisa, a u opazakah iz drugog izveo sve raznosti i svoja popravljenja; tako bi smo barem znali, što je u pojedinih prepisih bilo, i što je iz njegova pera poteklo.

Nemamo viesti, s koje bi se razaznati moglo, kada je uprav napisana bila ova kronika. Ali ako se ju prispodobi s poznatom kronikom popa Dukljanina, koi je živio oko god. 1150., doći će nam ipak koja svietlost. Dukljanin spovieda, da je on pod starost svoju kroniku *ex sclavonica littera* na latinski preveo. Sad obe ove kronike, naime naša i Dukljanska, mal da ne od rieči do rieči slažu se tja do smrti Časlava *(t. j. do redka 935.)*, te većim su dilom ista stvar. Odatle u naprieda Dukljanska po sve se odalečuje od Papalićeve. Ona se bavi o Srbiji i svršuje sa knezovi Radosavom i Dešom, Uroševimi sinovi, a ova pako o Hrvatskoj i okončaje smrtju Zvonimira. Njeki drže, da je isti Dukljanski pop našu kroniku najprije hrvatski napisao, a u starosti pako, da ju je na latinski preveo i dodao joj dogodjaje, koji se do onda biahu dogodili, ili da je on sam

Digitized by Google

preveo prvi nje dio iz kojeg starijega rukopisa, te mu dodao dio drugi od doba Vladislava do Radoslava i Deše. Ali je vierojatnije, da su ova dva spisatelja upotriebili njeko staro pismo, koje je dopiralo do smrti Časlava, a ostala do svrhe, da su mu oni isti dodali, svaki ono, što je spadalo na svoj narod.

Glede narodne poviestnice, t. j. sadržanja, obe ove kronike imaju odveć slabu ako li ne nikakvu vriednost, jer u njih stoje sa svim smiešana i diela i imena, a svukud proniču stvari, koje niti se slažu sa spomenici onog doba, niti bi logično obstojati mogle. Ništa ne manje i u zadnjih vriemenih njekoji srbski pisari osnovaše red svojih ondašnjih knezova ili kraljeva po takovom kalu, kô što odprije Lukari, Orbini, Katalinić, Švear, Pejačević i td.

Vriednost poglavita naše kronike sastoji u jeziku. Ona je najstariji spomenik pučke hrvatske književnosti, i sviedoči nam stanje jezika našega za ono doba. Iznosi najočitije trakove čakavskoga poriekla; n. pr. *ča* i *sač* (miešto *što* i *sašto*), *imi* i *imile* (m. *ima* i *imale*), *izdi* (m. *nadi* mu ime), *jasik* (m. *jesik*) i td. Ima u njoj i okončaka na staroslavenski, n. pr. *bista, sritosta se, obniaše, rodista se, ostasta, pripravista, stavša se, nere, razmi* i td., te se promiče amo tamo i koja rieč italijanska, n. pr. *skaramučahu, baruni* i td. U ostalom jezik je podosta čist i pravilan, a slog jak i jedar.

ZAKON VINODOLSKI, sastavljen u Novom hrvatskoga primorja još god. 1280. u veće izvornih iztisaka; dakle je, osim *Pravde Ruske*, najstarije poznato sabranje slavjanskih zakona pisanih u narodnom jeziku (1).

---

(1) *Pravda Ruska*, uredjena najprije velikim knezom Jaroslavom Vladimirovićem oko god. 1020., pa umnožena njegovimi sinovi god. 1054—68., najposlie u XIII. stolietju bje iznova obširno priradjena i napisana, te zatim do danas višekrat tiskom izdana. Opomenuti ćemo uz to, da prije Vinodolskoga bje složen zakon Rogoznički, naime 5. travnja 1235. u Rogoznici blizu Omiša. Ugledao je bieli sviet god. 1845. u 22. broju književnoga časopisa *La Dalmazia* u talijanskom jeziku iz rukopisa XVII. stol., ali se lasno daje razumieti, da je izvornik bio bez dvojbe hrvatski napisan. Gdie ovaj pako leži, neznamo. A reći ćemo i to, da i zakonik Budvanski, koi spada na doba careva srbskih, kô što on sam kaže, po svoj prilici biaše izvorno hrvatski osnovan, te osta nam samo u prevodu italijanskom. S druge strane nisu bez važnosti za hrvatsku narodnu knjigu onoga doba i svi ostali zakonici naših primorskih gradova, akoprem su svi latinski ili talijanski sastavljeni bili: pošto biahu priredjeni još tečajem XIII. ili XIV. vieka na temelju davnijih rukopisa, te u njih ima sjaset slika slavjanskih. Čega radi ovdie ću jih u kratko naznačiti:

Statuta Civitatis Fluminis. Rukopis iz XVI. stol. u gradskoj pisarnici Ričkoj.

Statuta Civitatis Segnæ, od god. 1388. Rukopis iz XIV. stol. u Senju; izdan u Arkivu III. 141.

Digitized by Google

Radili su o osnovanju ovoga zakonika starešine Vinodola, koi je u ono doba obuzimao vas prediel medju Senjem i Riekom, u pribitju Leonarda Frangipana kneza Krčkog, Vinodolskog i Modruškoga; sastavljajući ukupno sve prastare zakone, kako su se do onda bili ustmeno ili pismeno sačuvali. Ovaj zakonik znamenit je i zato, što nas obaviešćuje o blagom srdcu i demokratičkom duhu Frankapanskom i slobodi u javnom životu onoga vriemena. Na primier: po njem krivci nisu se mećali na muke, lomače i torture, kô što se onda običavalo i kod najizobraženijih naroda; tu su se najveće kazni novčanom globom namirivale, a s onimi, koji nisu u stanju bili izplatiti jih, mogao je knez raditi, bili popovi, plemići ili kmetovi, što

---

Statuta Civitatis et insulæ Vegliæ. Rukopis iz XVI. stol. u Rabu i kod Kukuljevića, iz XVII. kod Cicogne u Mletcih, i u mene.

Statuto di Cherso et Ossero, po davnom rukopisu izdan god. 1640. u Mletcih; iztisak u Marciani.

Statuta Civitatis Arbæ. Rukopis iz XV—XVI. stol. u Rabu i kod Gurata.

Statuta Communitatis Pagi. Natiskan god. 1637. u Mletcih; iztisak u Marciani.

Statuta Jadertina. Rukopis iz XVI. stol. u Marciani i u Malobraćaninah Dubrovačkih; natiskan god. 1564. u Mletcih; iztisak u Marciani.

Statuta Civitatis Scardonæ. Rukopis iz XIV. stol. u Marciani; prepis u mene.

Volumen Statutorum, Legum et Reformationum civitatis Sibenici. Rukopis iz XIV. stol. u Marciani; natiskan god. 1608. u Mletcih.

Statuta et reformationes civitatis Tragurii; izradjen 28. veljače 1322. na temelju rukopisa od god. 1286., i natiskan god. 1708. u Mletcih.

Statuta Civitatis Spalati. Više rukopisa iz XIV. stol. i poslie kod Lanze, Malobraćanina u Dubrovniku, Kukuljevića, Cicogne, Katana u Splietu, u muzeu Zagrebačkom, i u mene.

Statuta municipalia ac reformationes magnif. Communitatis Brachiae; sastavljen g. 1305. Rukopis iz XVII. i drugi iz XVIII. stol. kod Cicogne, Nisetića i u mene; natiskan god. 1656. u Udini.

Statuta Communitatis Lesinae; sastavljen god. 1331, a natiskan god. 1643. u Mletcih; iztisak u mene.

Liber legum et statutorum civitatis et insulae Curzolae; sastavljen god. 1214. Rukopis iz XIII. stol. kod Kapora u Korčuli; natiskan god. 1643. u Mletcih *(V. Wenzel. Archiv. Jahrg. 1849. II. Bd.).*

Libro deli ordinamenti et dele usanze de la universitade et de la comuni de la insula de Lagusta; sastavljen god. 1310. Rukopis iz XIV. stol. kod Kukuljevića, i kod Malobraćanina Dubrovačkih *(V. Wenzel, l. c.).*

Liber de ordinamenti et de le usanze de la universitate del Comun de Meleda; sastavljen god. 1345. Rukopis iz XIV. stol. kod Malobrsćanina u Dubrovniku *(V. Wenzel l. c. Dubrovnik III. 194.).*

Statuta Civitatis Cathari. Rukopis iz XVI. stol. u Marciani, drugi kod Cicogne; natiskan god. 1616. u Mletcih.

Statuta Civitatis Buduae. Rukopis iz XVI. stol. u Budvi, docnija dva u Marciani, i u mene.

Digitized by Google

mu drago; žena tvarnica, naime koja truje (*a i ljudi takovi*), neka plati 100 litara ili da se sažga, a žena dobra glasa mogla je isto kao čoviek zasviedočiti u sudu; zabranjeno je bilo rediti se popom ili monahom bez dozvole kneza i obćine, a popovi morali su kò i drugi ljudi stražu činiti po noći, i svakdan ipak služiti misu ili izgubiti vola; knezu je slobodno bilo svomu se izdajniku po volji osvetiti i td.

Ovaj zakonik bje za prvi put natiskan po Anti Mažuraniću u Kolu (*1843. knj. III. str. 50—97.*), gdje je s njega dodao kamenopisni snimak. Crpio je Mažuranić iz izvornika, koi se danas čuva u Arkivu Kaptola Modruškoga u Novom; nu pošto je na veće strana ostećen, zato na drugu stranu nastavi mu svoj prepis, naime kako bi ga on čitao. Ovaj izvornik sastoji iz sedam jednakih komada kože, na sriedini previnuti i sašiveni tako, da čine 14 listova, od kojih 17 strana je samo pisanih, u 486 redaka. Pismo svukud jednako, samo s početka su dva redka i pol uglastimi slovi napisana. Početna su slova često jako načarana, a na koncu njekojih §. dodaju se njekakva zlamena, koja na njeki način pokazuju, što se ondie sadržava. U njem je narieèje hrvatsko, kò što se u Vinodolu još danas čuje, ali pod pretežkim uplivom staroslavenštine, iz koje se uvuče sjaset slika, n. pr. *gospodanj, ot, pra, jesut, vse, ubo, vlk*—vuk, *vedeti*—scire, a za *gospodin* kaže se *veliki muž*; za *sacrosancta lex*, tiesan zakon; za Währung, vernez; za aut—aut, *volja—volja*. Taj zakonik sviedoči, da su se za ona vriemena u tih stranah talijanski novci rabili. Ima još ne malo italijanskih rieči, kò što su: *band, dupal, falš, impačat* i td. Komadić ovoga zakonika glagoljicom natiska Šafařik (*Památ. hlahol. pisem. v Praze 1853. str. 92.*) iz rukopisa prgaminskog šestnaestoga vieka, koi se čuva u knjižnici gosp. L. Gaja u Zagrebu. Gosp. J. Kukuljević nakanio ga opet izdati ciela prvobitnom slikom glagoljskom u III. knjizi svoga diela: *Poviestni Spomenici Južnih Slavena*, što je velike hvale vriedno.

RAZVOD *medja posiedovanja patrijarhe oglejskoga, knezz pazinskoga, obćine pazinske, vlade mletačke i drugih vlastelina zemlje istrijanske;* sastavljen dne 5. svibnja 1325., a u njem se spominju i vierojatno navadjaju listine spadajuće na jedanaesto i dvanaesto stolietje. Imamo ga u glagoljskom prepisu od popa Levca Križanića iz Barbane, biliežnika, od god. 1546. Taj se prepis sada nalazi u g. L. Gaja, te iz njega je crpio Dr. Starčević, i dao ga tiskati latinskim pismom u Arkivu za poviestnicu jugoslavensku (*knj. II. str. 227–275.*); a stoprv opet ugleda bieli sviet izvornom slikom glagoljskom trudom g. Iv. Kukuljevića (*Pov. Spom. Juž. Slav. I. str. 3—42.*). Opisuje ustanovljenje granica medju posiedovanji

Digitized by Google

Alberta kneza Metlike i Pazina, Raimunda Podreke Oglejskoga. Mletačke vlade i drugih vlastelina zemlje istarske. Iz ovoga spomenika jasno se vidi, da je onda jezik hrvatski bio ne samo službeno nego i diplomatički; još onda, kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno miesto uzneli. Po Starčeviću jezik hrvatski u ovom razvodu bio bi puno čistiji, *nego li su pisma mnogih naših današnjih pisaca;* i dodaje, da je pismo u rukopisu Gajevu *čisto, krupno i dosta liepo, ali šareno, jer iste rieči* (prepisatelj) *nemalo svaki put drugčije piše, a tim stvar tako zamršena postaje, da je drugda mučno, a često nemoguće pogoditi, kako treba da se štije... pisac meša ne samo sva tri hrvatska* (govora, naime *štokavski, kajkavski, čakavski*) *nego i slovenski t. j. kranjski, pa sav ovaj smes zove jezikom hrvatskim,* što je *po sve pute stvar jako zlamenita.* U tom rukopisu ima krasnih riečih: za original (*ili podlinik*) *matica*, za plemići *zlatopasanci*, za sabor *spravište*. Veli se: *dvaju gradu.* Nu kaže se i *škof* za biskup, *britof* za Friedhof.

Na pleme hrvatsko spada još njekoliko književnih spisa iz četrnaestoga vieka, od kojih su najznatniji:

RODOSLOVJE *Bosanskoga oliti Ilirickoga i Srbskoga vladanja, sajedno postavljeno po Stanislavu Rubčiću popu. Na slavu Stiepana Nemanjića, cara Srbljina i Bošnjaka god. 1340.* Dakle još godine 1340. natiska pop Stanislav Rubčić grbove svih njegdašnjih tako zvanih pokrajina ilirskih, i mnogih plemenitih obitelji bosanskih i srbskih, i prikaza na slavu Stiepana Nemanića, cara srbskog i bosanskog pod navedenim naslovom. Knjiga izvorna nalazi se u samostanu Fojničkom kod OO. Franjevaca, koji ju čuvaju kano ti κειμήλιον ili sveti amanet svojih starina. Tako piše Ot. A. Knežević Bošnjak u *Zviezdi* br. 18.

NAREDBE KAPTOLA SENJSKOGA od godine 1380., sastavljene 12. travnja u kaptolskoj siednici, na tu svrhu pozvanoj, da se po njih naznače i omejaše prava i dužnosti pojedinih članova onoga crkvenoga tiela. Ove je naredbe crpio Iv. Kukuljević iz dvajuh starinskih prepisa, od kojih jedan je iz XV. a drugi iz XVI. stolietja, i dao tiskati u Arkivu za poviestnicu jugoslavensku (*knj. II. str. 77—85.*). Stariji od tih rukopisa bolji je i savršeniji od mladjega, koi je i manjkav. Nije dvojbe, da je stariji prepisan bio iz glagoljskoga izvornika, pošto je dobro poznato, da su se još u ono doba u hrvatskom primorju sve listine pisale jedinito glagoljskimi pismeni.

STATUT OTOKA KRKA od godine 1388. — Prva i glavna strana ovoga zakonika bje sastavljena još za krčkih, senjskih i modruških knezova

Digitized by Google

Stiepana i Ivana (*Anša*), sinova Bartula Frankopana. Sliede dvie naredbe mletačkoga obskrbitelja ili kneza na Krku, Petra Kalba od godine 1483. i 1484. od druge ruke; pa opet od prve krčki zakonik od godine 1470. u vrieme kneza krčkog Franje Duke, i Mihaila i Ivana Mora, obskrbitelja mletačkih na otom otoku. Izza njih sliedi kratka osuda od god. 1599. na zaostavšem praznom prostoru; te se napokon dostavlja statut Vrbnika od god. 1362—1498. Ovaj rukopis bio je prepisan god. 1526., kô što se štije na koncu: *Ja pop Grgur Žašković to prepisah s harti bumbašine na hartu bergaminu, po prošnji sudca; i po urdini vsih prisežnicih, na 1526.* Izvornik, krasno napisan glagoljskom bukvicom, nalazi se u Vrbniku na Krčkom otoku kod g. Josipa Petriša. Mnogo strožiji duh vlada u ovom negoli u zakoniku Rogoznićkom i Vinodolskom, što je Krk već od X. stolietja stajao pod mletačkom vladom, te odovud nasliedio onu strogost u svojih zakonih, koja je vladala u Mletcih i u stranah, gdie je ova vlada svoj upliv razpruživala. Iv. Kukuljević za prvi put natiska krčki statut latinskimi pismeni u Arkivu za poviestnicu jugoslav. (*knj. II. str. 277—307.*); a opet će ga bezdvojbeno naštampati izvornim odielom u III. svezku svoga diela „*Poviestni Spomenici Južnih Slavena.*“

RAZVOD medja medju Mošćenicami i Kožlakom u Istri, od 2. stud. 1395. Izvornik ove listine, na podugačkoj prgamini pisane, stoji u zemaljskoj hrv. slav. pismoshrani medju spismi riečkih Ježuvita, sv. 11. br. 1. Tu ima i prepis porazderani ove matice, koi će biti iz XVI. stolietja. Izdao ga je Iv. Kukuljević dva puta, prvo u Arkivu za poviestnicu jugoslav. (*knj. II. str. 308—310.*), gdie je s njega dodao kamenopisni snimak, a sada opet izvornim pismom glagoljskim u dielu „*Pov. Spom. Juž. Slav.*“ (*knj. I. str. 46—47.*).

Vierojatno spadaju jošte na XIV. viek sliedeći hrvatski spomenici:

a) *Zakonik Trsatski* (*Statuta Tersactensia*), od koga rukopis jošte neutiskan čuva g. Iv. Kukuljević, koi tvrdi, da polazi iz XIV. stolietja;

b) *Život Aleksandra Velikoga.* — Za pisca se nezna; jamačno je ipak, da je prevod iz grčkoga. Stoji još u rukopisu kod Dra. Gaja u bosansko-klimentičkoj bukvici. Odlikuje se osobito po pravilnosti slika. Komad u čitanki za gornje gimnazije (*knj. I. 5.*); i

Regule reda sv. Benedikta, pisane u Rogovu, manastiru utemeljenom po hrvatskom kralju Krešimiru Petru kod Biograda hrvatskoga. Rukopis po Račkom bio bi iz XIV. vieka (*medju g. 1369—1400. Odlom. str. 127.*), na prgamini, glagoljskimi pismeni, čuvan u knjižnici Iv. Kukuljevića. Odlomak kod Šafařika „*Památ. Hlahol. Pisem str. 77.*“

Digitized by Google

Od VII. do XII. stolietja, naime od doba, kada su se Srblji naselili s ove strane Dunaja, pa tja do Stiepana Nemanića, nemamo nikakova budi spisatelja narodnoga il stranoga, budi spomenika književnoga, koi bi nam predočiti mogao stanje izobraženosti naroda srbskoga za to doba. Po Porphirogenitu Srblji *baptizati fuere per presbyteros Roma accersitos, et pietatis opera edocti* (*pog. 32.*); te s toga bi se izvesti dalo, da su i oni, kô što Hrvati, barem za prva vriemena stali pod upliv zapadne crkve i prosviete. Ni o prvom uredjenju njihove crkve ne ostaje nam ma koja uspomena do X. vieka, kad se prvi put prikazuje kao dukljanski biskup (*doisto tu najstarija u narodu srbskom stolica biskupska*) njeki Ivan na jednom spisu crkvenoga sabora u Splietu, komu je prisustvovao kao podložan prvostolnj crkvi splietskoj, na koju je tada i sva Srbija spadala (*925.*). Ali susiednost i svakdano obćenje s iztočnim carstvom bit će bez dvojbe još s prva naklonilo Srbe k Carigradu, komu su onda i politički pripadali; te s toga se kasnije, naime za Focijeva razkolničtva, dogodilo, da se je tada veća njih strana, navlastito na iztoku i na jugu, odciepila od rimske a sdružila s iztočnom crkvom.

Izagnanjem cirilovih i metodovih učenika iz Velike Moravske i iz Panonije i Srbi primiše staroslavenske knjige i glagoljicu iz njihovih ruku; ali pošto Kliment, biskup Velički sastavi pismo, koje se sada neprikladno zove cirilicom, oni, ostavivši glagoljicu, uzeše si uz staroslavenski jezik klimenticu za porabu crkovnu i svietovnu. No tada se uprav sve to više ogorčavaše političko stanje države srbske, zapletajuć se u neprestavne bune nutrnje i ratove s Bugari i s Grci, koji ju u najprije višekrat porobiše i opustošiše, a pak i pod svoj jaram spraviše. Zato nije nam ni mogao u toj tami nicati i slabiji dubac na književnom polju rada srbskoga. Prem drugom polovicom XII. stolietja ogranu blago sunce samostalnosti i prosviete i za ovu plemenitu granu jugoslavjanskoga naroda. Ali ta samostalnost i prosvieta nisu bile plod postupnoga razvijanja narodnoga duha. Srbija, za dugo carigradskom sužnjicom, biaše jako otupila svoju narav o bizantinizmu, koi joj prodro biaše u žile, i do same mozgre pokvario. Srbski vladari tvrdo su upirali svoje oči na Carigrad, tamo su si njihove nade svoj hram načinjale, po sustavu iztočnom svoj su si dvor i upravu državnu izredjivali, iztočne običaje rado udomaćali, i grčki jezik i književnost kao dvorske zanimivosti i samo za više stališe prilične blaznili i njegovali. Zato nije čudo, što je pučki jezik i pučka izobraženost u Srbiji ostala u povoju te sasvim neplodna i onda, kad se je Srbija dizala do najveće političke sjajnosti.

Digitized by Google

Staroslavenski jezik osta samo pri crkvi bugarskoj nepovriedjen od toga iztočnoga upliva; a i crkovnjaci srbski opaziše na vrieme, da u sačuvanju toga jezika stoji njihov spas od crkve grčke, koja je uviek budno čekala ugodnu priliku, da poplavi Srbiju kô što i Bugarsku, i da joj nametne svoj jezik. Zato podučavanje svećenstva srbskoga ponajviše sastojaše tada u izučenju slavenskoga jezika, koje, kao mrtvo slovo i neproiztičuće iz domaćega života, nije mu moglo proniknuti narav, no to više omrtviti ga. Crkovni pako stališ imao je u Srbiji silni upliv i na državnu upravu, te se kao jedini, može se reći, zastupnik izobraženosti srbske ulagao u sve, što se je u dvoru začimalo i osnivalo, i njemu su izključivo povierene bile sve službe i dostojanstva dvorske i državne pisarnice. Tomu se mora samo pripisati, što su zakoni i drugi spisi tih pisarnica većinom napisani bili staroslavenski a ne grčki. No čim je višekrat trieboválo, da jih i prosti narod razumije, koi nije vješt bio staroslavenštini, s toga je poteklo, da pisari često su uvadjali u te spise koju sliku običnoga govora, da tako prosti puk misao zakonodavca lašnje prihvati; a kadkada i bez odlučne nakane, navedeni samo po naravi, koja jih dakako peljaše na domaći izraz. Uz tu nedosliednost i neznanje porodi se tako ona bezobrazna smiesa staroslavenskoga i pučkoga jezika u javnih spisih srbskih, koja niti daje sliku staroslovenštine niti pučkoga govora, nu mogla bi ipak u pomanjkanju sasvim spomenika ondašnjih od velike pomoći biti revnomu filologu za na njoj osnovati sliku pučkoga jezika za ono doba. Ondie pako, gdie se nije neposriedno radilo za prosti narod, no samo za porabu crkve ili crkvenoga stališa, tu se odlučno nije imalo obzira na pučke potriebe, nego se je tražilo što bolje stupati stazom staroslovenštine; a čim je pako ova, kô što smo rekli, bila za Srblje mrtvo slovo, zgadjalo se i u tom naravno, da uz odveć kratki vidik ondašnjega podučavanja isto naučenje staroslavenskoga jezika slabo je uzpievalo i po sve malo uzplodjivalo, čim je s druge strane sve to veće odtudjivalo narodni značaj zapriečivanjem duševnoga razvitka. S toga je postalo, da ti isti plodovi ili bolje pokusi na staroslavenštini, koji su proizašli iz srbske škole tja do XVIII. stolietja, nemogu se nikako k jednomu te istomu načelu podrediti, kao k jedinomu smieru; bez čega doisto nemože biti ni prava značaja ni jedinstva književnoga. Zato oti književni pokusi srbski, ne imajući nijedne nutrnje sveze, te zato slabi i samotni, ograničeni su na životopise iliti žitja srbskih vladalaca i crkovnjaka, na razne i odveć mršave lietopise i slične tomu zbirke, u kojih često najviše sjaje podlost spisateljeva, pošto se hvale i najgadniji čini kraljevski, i onda, kad su sastavljene u samoj kraljevskoj kući; sve pako naduveno

Digitized by Google

nabožnim mastilom i mystieizmom i smatrano sasvim za čest bogoslužja, bez ni traga kritike, ni prava života književnoga, ni glasa slobodna razvijanja duha narodnoga; *sve*, kako dobro opazuje Jagić, *i svuda robsko nasliedovanje i loša kopija lošega originala.*

Mi ćemo sada naznačiti poglavite proizvode toga književnoga rada srbskoga za oto prvo doba; i čim smo slobodno izrekli naš sud o vriednosti njihovoj u obće, nećemo uzgred uzkratiti našoj mladeži i prosudjenja, što su i za njih gdiešto izglasili njihovi izdavatelji, tumači i iznašalci, da si tako sama oprezno i zrielo osnovati uzmogne pravo mnienje o važnosti ondašnje književnosti srbske.

Po njekih najstariji plod knjižestva srbskoga bio bi *Hexameron Basilijev*, napisan koncem XII. stolietja; no svakako zaslužuje prvo miesto i po predmetu i valjda po davnosti.

Житиѥ и жизьнь светаго и блаженаго и прѣподобнаго ѡтца нашего, сѵмеѡна, прѣжде бывьшаго наставника и оучителꙗ, господина же самодрьжьца ѡтьчьствиꙗ си вьсе срьбьскыниѥ земле и поморьскыѥ. — Ovaj život Sv. Simeona bje napisan od njegova sina Stiepana kralja srbskoga. Šafařik natiska ga za prvi put u knjizi: *Památky Dřevního Pisemnictví Jihoslovanův, u Praze 1851.* po rukopisu na prgamini iz druge polovice trinaestoga vieka, koi se čuva sada u knjižnici Parizkoj pod brojem 3537.; te dokazuje, da je Stiepan Prvovienčani, Simeonov sin i zet cara Grčkoga Aležija III., veliki župan srbski od god. 1195., a god. 1222. okrunjen kao prvi kralj srbski (*umrie god. 1228.*), veoma zaljubljen bio u narodnu književnost, te i on sam na književnom polju marljivo i uspiešno radio, i razvitak domaće prosviete valjano podupirao. A da je i grčkoj književnosti viešt bio, sviedoče nam njekoja njegova upitanja liturgička upravljena na Dimitrija Chomatinskog nadbiskupa bugarskoga, još u rukopisu u Monakovskoj knjižnici.

Stiepan opisuje život svoga otca Simeona, u svietu poznata pod imenom Stiepana Nemanje. Rodi se Simeon god. 1114. u Rubnici Crnogorskoj blizu stare Dioklije, gdie su njegovi roditelji u progonstvu živili. U tridesetoj godini preosvoji diedinske zemlje, i u Račkoj se nastani, gdie se godine 1159. proglasi velikim županom ciele Srbske. Vladao je tja do 25. ožujka 1195. Dvie godine poslie preseli se u Studence na Sv. Goru, gdie umrie u Kilandaru 13. veljače 1200. (*V. str. 165.*).

O važnosti ovoga spomenika kažu nam dosta sliedeće Šafaříkove rieči: *O znamenitosti spisu v příčině historie*, *dřevního zeměpisu*, *i samého jazyka, doložiti byt' slova zbytečno.*

Digitized by Google

О наслѣдовани светаго монастира сего прѣподобнымь ѡтьцемь нашимь и хтиторомь, господиномь симеѡномь, и ѡ житїи его, каково бысть прѣдь богомь и чловѣкы. — Sv. Sava, u svietu Rastko, mladji sin Sv. Simeona, naime Stiepana Nemanje srbskoga velikog župana, o kom smo stoprv govorili, napisa ovaj život svoga otca medju god. 1208—1215., a za prvi put natiska ga Šafařik u zgor pomenutoj knjizi iz rukopisa XVII. vieka (*1619.*) nadjena u Srbskoj (*V. Jahrbücher der Literatur 1831. Bd. 53. Anz. Bl. s. 21. N. 71.*).

Sv. Sava rodio se je god. 1169., a god. 1186. podje u Sv. Goru, gdie se je redio kaludjerom. God. 1208. posta tamo igumenom (*do godine 1215.*), a god. 1221. (*do god. 1234.*) prvim nadbiskupom srbskim. Umrie 14. siečnja 1237. u Trnovu, i bude pokopan u Mileševu, odakle Turci god. 1595. prinesoše njegovo blaženo tielo u Biograd, i tu ga gadno spališe. Stari spomenici sviedoče, da je ovaj slavni osnovatelj srbske crkve dosta knjiga ne samo prepisao, no i napisao. Po Domentijanu, osim nomokanona, sastavio je Sv. Sava po zahtievu sbora Sv. Gore pametar ili službu (*officium*) Sv. Simeona svoga otca, koja je takodjer danas nepoznata, čim ona, koja se nalazi tiskana u Mineji od god. 1538. i 1580. nije potekla iz njegova pera. Ostala poznata diela Savina jesu: a) Tipik manastira Studeničkog pod naslovom: **слово. д. образьникь светаго савы срьбьскаго**; ulomak na koncu Šafařikove knjige: *Serbische Lesekörner* (Pest, 1833.); b) Tipik manastira Kilandarskog, u rukopisu XIII. stolietja u istom manastiru; c) Treći manji tipik Savinim podpisom od g. 1198., složen za sichastariju (ἡσυχαστήριον) Orahovice (*in Caryis*) na Svetoj Gori, gdie se čuva u rukopisu XIII. stolietja (*V. Miklošić Mon. Serb. str. 6.*); d) Listina od 1. listopada 1193. (*6701. Ind. I.*) srbski i grčki, kojom kupuje zemljište za crkvicu Orahovičku. — Savini se spisi, po sudu Šafařikovu (*Památky Dřev. Písem. Jihoslov.*), odlikuju vlastnostmi i jezika i duha. O Simeonovom životu sudi pako na sliedeći način: „*Prostoća i neizpravnost sloga ne oslabljuje nipošto utisak, kojim duševni dio ovoga njegova rada utica u mislih i u ćućenjih uma izobražena i bez predsuda. Pravo zlato uviek je zlato, ležalo makar medju grudami ili zemljom obgrnuto. O istoričkoj cieni ovoga diela mučim; ona se sama očituje poznavatelju poviestničkih čina budi svietskih budi crkvenih, navlastito srbskih. Po njem se jedno od najvažnijih doba srbske poviesti obogatjuje obilnimi razsvietljenji; navlastito ono Stiepana Nemanića, drugčije dvojbeno i tmasto, nalazi tu napokon svoj stalni temelj.*“ No ja mislim, da nije

Digitized by Google

ipak zlato sve, što tu, kao da je uprav zlato, sjaje. Sinovlja ljubav štogod je baš odveć nakitila, a dosta je i potajila.

Житїе и подвизи вь поустыни сь ѡтьцемь и ѡсобь хожденїа и ѡть чести чюдесь сповѣданїа иже вь светыихь ѡтьца нашего Савы, прьваго архїепископа и оучителїа срьбьскааго, сьписано мь прѣподобныимь Доментїаномь, їеромѡнахомь монастырь Хиландарь нарицаемаго; na sviet izdalo družtvo srbske slovesnosti, trudom Dj. Daničića, u Biogradu 1860. — Dj. Daničić, veleučeni jugoslavjanski filolog, izpravi za tisk ovaj znameniti spomenik književne prošlosti srbske po rukopisu na hartiji u Turskoj iznadjenom, sada pako u narodnoj knjižnici Biogradskoj pod brojem 26., sudeći po pismu i po pravopisu, iz XV. vieka. Nalazi se još drugi rukopis iz XVI. stolietja u c. knjižnici Bečkoj, a Šafařik spominje njeki drugi rukopis iz XIV. vieka. Žalibože izdanje Daničićevo nije sasvim savršeno, čim rukopis biogradski niti je cieo, niti sasvim čitljiv. Griehota dakle, da Daničić nije poznavao barem rukopisa bečkoga. — Domentijan, sačinitelj ovoga života Savina, življaše XIII. vieka (oko g. 1263.), možda učenik istoga Sv. Save, i biaše jeromonah hilandarski. Pavao J. Šafařik tvrdi, da je Domentijan pisao ovo dielo godine 1264., i kaže da je *ein rühmliches Denkmal seines erleuchteten Geistes, so wie seiner ausgebreiteten Gelehrsamkeit, und, als ein serbisches, durch Gehalt und Darstellung gleich ausgezeichnetes Originalprodukt, eine der Hauptzierden der gesammten ältern slavischen Literatur (Jahrbücher der Liter. 1831. Bd. 53. Anz. Bl. Nr. 133.).*

Ovamo idu još njekoja pisma srbska do danas netiskana, koja se nalaze u c. knjižnici Parizkoj, izmedju kojih najvažnija su sliedeća:

светые скрїжали, gdie su iztumačena načela mudroljubja školastičkog;

повѣсти светыих ѡтьць, pisa Teofan u Sv. Gori Atonskoj; te ne pazi toliko na pisanje žića koliko na prilaganje duhovnih razmišljanja; i

словеа дѹшепользна, t. j. crkvene besiede svetih otaca.

Ova tri diela stoje sada u rukopisih XV. vieka, ali po sudu g. Iv. Ristića, koi nam jih opisuje u Glasniku (*VI. str. 161.*), prvo po značaju umstvovanja bilo bi iz dvanaestoga, a ostala dva po silnom i vatrenom oduševljenju starih vriemena kršćanske viere iz trinaestoga stolietja. Po njih, veli Ristić, može se lasno uviditi prostrana medja, koja dieli jezik ondašnji od jezika, kojim se danas crkva srbska služi; te da što su spomenici stariji, odieća jim se sve više svomu prvobitnomu stanju bliži, naime da jim je jezik prostiji i jednoobrazniji, a što su docniji, da jim je i izraz

Digitized by Google

bogatiji, raznovidniji, a uviek upliv srbski očevidan, ali tako nejednak, da se u dvie različne vrste razdvaja; te da se u njih nalazi neizcrpivo bogatstvo riečih, izraza i slika, koje su danas pravo gradjanstva izgubile (*l. c. str. 175.*).

Četrnaestim stolietjem sve to više se pomnožavaju i spomenici srbski, te sada i lietopisi; ali nam u njih ostaju odveć slabi tragovi pučkoga jezika, pošto su se i tada srbski spisatelji više držali crkvenih knjiga negoli prostoga i pravilnijega govora svoga naroda. Najznatniji su sliedeći:

Типикь ѥроусалимьскыи светаго савыи od god. 1319, s grčkoga preveden po *Nikodemu*, ondašnjem nadbiskupu srbskom. Čuvao se ovaj rukopis na koži od 180 lista u manastiru u Studenici, a sada se nalazi u narodnoj biblioteci pri popečiteljstvu prosviete u Biogradu. Ovo je dielo od velike važnosti za ondašnju književnost srbsku, jer se izmedju drugih ove obitelji odlikuje po bistrosti sloga i čistoći jezika. Gosp. Daničić, koi ga je u Glasniku (*knj. XI. str. 189.*) potanko razmatrao, navlastito iz gledišta filologičkog, zove ga *dragocienim spomenikom srbske književnosti*, te iz njega navadja i cieli znameniti predgovor Nikodemov, i njekoliko zapisa važnih za poviest srbsku. Veoma se od njega odalečuje po vriednosti.

Rodoslov Danila, nasliednika Nikodemova u nadbiskupskoj časti (*1325—1338.*). U dielu naslovom: **сказаниѥ ѿ житїи . . . архїепископωвъ всеа сербскїа и поморкїа земли** (*Glas. VI. str. 41.*) kaže se o Danilu ovako: **Сей Преосвященныи описалъ житїа кралей Сербскыхъ Уроша перваго, Драгутина и Милутина и Децанскаго и всѣхъ Архїепископωвъ Сербскыхъ ѿ перваго Арсенїа Свантаго до своихъ временъ, кромѣ егω Свидѣтелствъ въ Сербской Исторїи тѣхъ временъ лущшаго Списателя неимѣемъ зане . онъ описалъ и вса, аже ѿтай во дворѣхъ кралѣвскихъ дѣлалосѧ самовидецъ бо бѣ.** Ništanemanje po nas tako je nadut i sebičan, da se još nitko našao nije, a ni samo družtvo srbske slovesnosti, da ga iz zaslužene zabiti na bieli sviet izvede. Opisuje dakle životopise srbskih kraljeva Radoslava, Vladislava, Uroša I., Dragutina, kraljice Jelisave, Milutina (*Uroša II.*) i Stiepana Dečanskoga (*Uroša III.*), i uz njih životopise jedanaest nadbiskupa srbskih, počam od Sv. Save I. do Save IV.

Прологь светаго геωргїа повелѣ исписати игоумень вїсарїωнь; naime prolog mieseca ožujka-kolovoza u rukopisu na koži, koi se čuva u biblioteci popečiteljstva prosviete u Biogradu, iz prve polovine XIV. vieka, a može biti, po sudu Daničićevu, da je i stariji. Isti Daničić veli glede

Digitized by Google

jezika, da *pripada medju najdragocinije do sad poznate crkvene knjige starih Srba.* (*Glas. X. str. 342.*).

Od istoga doba imamo još njekoliko *typika*, *nomokanona* i *pravilnika*, ali su odveć slabe cienе. Tu se dodati može i АПОСТОЛЬ, izdan od Miklošića godine 1853. u Beču naslovom: *Apostolus e codice monasterii Šišatovac*, pisan god. 1324. u Žrelu od Peća po monahu Damianu, i td.

Na drugu polovicu XIV. vieka (*medju god. 1356—75.*) spada *Dušanov život*, složen po njekom nastavitelju Danilova Rodoslova, koi se danas čuva u manastiru Studenice. God. 1389. bje posrbljena *kronika Gjorgja Monaha Hamartola*, i taj prevod sada se nalazi u c. knjižnici bečkoj. Abramović navodi *lietovnik od Gjorgja griešna inoka*, vierojatno od istoga vriemena. Još jedan drugi *lietopis* suvriemeni čuva se u manastiru Kilandarskom Sv. Pavla, a o trećem ima viesti u Časopisu Českoga Muzeá god. 1829. Do sada pomenuta diela jako premašuje po važnosti

ЖИТІЄ И ЖИТЄЛ'СТВО ВЄЛИКОМУЄНИКА ВЪ ЦАРЄХЪ СТЄФАНА СРЪБСКАГО НЖЄ ВЪ ДЄУДАХЪ, napisan oko god. 1400. od *Grigorja Zamblaka* bugarina, s koga, kô što i s drugih njegovih spisa, obilno još danas razasutih po Srbskoj, Bugarskoj i Ruskoj (*V. Glasnik X. str. 37.*), lasno se daje zaključiti, da je Grigorije bio vèle učen i na knjizi neumoran muž. Monah na Sv. Gori Atonskoj, prodje kao igumen prije Dečanskog manastira u Srbiju, pak Pantakratorskoga u Moldavsku, odakle otide u Rusku, gdie je malo kašnje, kad su Litvanci južnoruske zemlje osvojili i kad mitropolija iz Kieva bje prenešena u Moskvu i od Kievske se otudjila, zdignut bio na čast metropolite kievskoga (*1414.*). Karamzin u svojoj ruskoj poviesti pripovieda, da su ga južnoruski nadbiskupi, biskupi i velmože izabrali za svoga prvostolnika u Novgorodu dana 25. studenoga 1415. godine, pošto se vratio biaše sa svoga putovanja u Carigrad, gdie ga poslie nehtiahu potvrditi. Nagonom litvanskog velikoga kneza Vitolda jako se je brinuo, da se obe crkve, iztočna naime i zapadna, opet siedine, i s toga uzroka sa više litvanskih velmoža putovao je u Rim i u Carigrad, no sav trud bez uspieha. Grigorije god. 1418. prisustvova kostničkomu saboru. Vrativ se iz Niemačke u Kiev, oboli i umrie sliedeće godine. Drži se, da je on pisao ovaj život Dečanskoga bugarskim jezikom. Rukopis toga diela, što nam osta do danas i čuva se u narodnoj knjižnici u Biogradu, srbske je obitelji iliti recenzije, i zato po predmetu i govoru spada na srbsku književnost. Stoji tiskan u Arkivu za jugoslav. poviestnicu (*knj. IV. str. 1—29.*) po rukopisu recenzije bugarske, a viernije i podpunije po rukopisu biogradskom u Glasniku (*knj. XI. str. 35—94.*) trudom Jan. Šafařika. Dj. Daničić u

Digitized by Google

Glasniku IX. priobćio je u kratko *život svetog Romila*, sveteа srbskoga od XIII. vieka, napisan po istom Zamblaku.

Ali medju spomenici književnosti srbske za ovo doba bezdvojbeno zauzima prvo miesto

Законь благовѣрнаго Цара Стефана Dušana Silnoga od g. 1349. i 1354. Dušan, sin Stiepana Dečanskoga, nasliedi otca god. 1336. na srbsko priestolje, i umrie god. 1356. Najprije povrati mir i slogu u nutarnje, pak pobiedi izvanske neprijatelje, razširi državu i proglasi se prvo carem srbskim a poslie i grčkim. Pri koncu svoga vladanja pozva narodne stariešine na sabor, gdie je sastavljen ovaj zakonik, koi nas ne samo upoznaje s ondašnjim ustavom srbskim, no daje nam baš pravi obraz ćudorednoga stanja srbskoga puka za vladanja Dušanova (*V. str. 177.*). Ovi zakoni podosta dišu ugodnim mirisom kršćanske viere, pravičnosti i gostoljubja. S gledišta staropravničkog predstavljaju očevidni dokaz dovoljne zrielosti srbske, a s gledišta književnoga zaslužuju osobito štovanje, dočim je Šafařik prem toliko se potrudio u sravnjivanju ostavših nam rukopisa, da mu izdanje ovoga diela podje to točnije i viernije (*Památ. Dřev. Písem. Jihosl. v Praze 1851. str. 29—50.*). Prije Šafařika ovaj zakonik bio je tri puta natiskan, naime od J. Raića (*Istor. IV. 242.*), od J. Magaraševića (*Lietop. Srb. 1828. sv. III. i IV.*) i od Kucharskégo (*Mon. jur. slov. 92.*). Zadnje je izdanje izašlo u Beču od Miklošića, a najstariji rukopis jest Chodoški, napisan oko god. 1390. na papiru u 4. Vriedno je da se još ovdie spomene

Хрисовула цара Стефана Душана, kojom isti car osniva manastir Sv. Arhangjela Mihaila i Gavrijla u Prizrenu (*1348.*). Ova hrisovulja iz toga, što je od svijuh dosad poznatih srbskih povelja i listina najveća (*V. Glasnik XV. str. 264—310.*) i bez sumnje najdragocienija, zaslužuje, da je smatramo kao osobiti spomenik književnosti srbske, i tim veće, što, po sudu nje izdavatelja vrloga Dra. Janka Šafařika, osobito je važna *i sa poznavanje tadašnjega stanja narodnoga jezika, jer je ovaj prevažan izvornik srbske istorije i starine gotovo sasvim govornim srbskim jezikom ispisan;* te to isto opetuje malo kašnje govoreć, da se ne samo odlikuje s pogleda poviestničkoga, zemljopisnoga i pravoslovnoga, nego i *po svom jeziku i slogu, koi je osim uvoda sasvim srbski, kakvim se u vrieme Dušanovo govorilo, sa premnogim redkim i liepim riečima i nazivima srbskim, sad već zaboravljenim.* No ipak nam se čini, da je u ovom sudu gosp. Šafařik malko premašio. Dodaje pako ovaj velezaslužni starinar, da se izvornik te hrisovulje sada čuva u suvriemenom prepisu, pisanom na koži sa vrlo liepimi krupnimi ustavnimi slovi, u vidu knjige u

Digitized by Google

osmini; ali na žalost mnogo se od nje izgubilo, tako da sad manjka u početku bar jedan list, na svršetku možda i više listova, a u sriedi na četiri miesta bar po jedan list, gdie se smisao prekida. Sad ima taj rukopis 91 list prgaminski, dakle 182 strane, sasvim izmiešano svezane.

Kosovskom bitkom strovaljeno bje silno carstvo Dušanovo; tad srbska se snaga do mozgre ulomi a stara slava jako pomrča kako na političkom tako i na književnom polju, ne bez nade ipak, da na svoje vrieme ogromnije i sjajnije ograne. Zato nije čuda, akoli na samom crkvenom i pobožnom predmetu, komu su se izključivo do sada Srbi posvećivali, nasliedi do mala još veća tama, nego što je do sada bila. Kao zadnji valovi uzburkana mora, kad se na tišinu obraća, kadkada nam se i u naprieda prikazuju gdiekoji spomenici srbske radinosti, u kojih se još za njekoliko doba sačuva barem čisto izraz staroslavenštine srbske. I tu prvo miesto zaslužuje za petnaesti viek ondašnji vladalac srbske države *Despot Visoki*

STIEPAN LAZAREVIĆ, stariji sin nesriećnoga kneza Lazara († *1389. na Kosovu*), koi, kô što sviedoči stari lietopisac (*Šafařik Pam. Dřev. Písem. Jih. str. 62.*) **МНОГА ПИСАНІА ПРЄКѢДЄ ОТ ГРЬЦЬСКЫИХЬ ПИСАНІЙ, НАУЄ НИЄХЬ ПРѢЖДЄ БЫВШИХЬ ТОГО.** Nezna se do sada, gdie se ta spisanja Stiepanova nalaze. Dj. Daničić izveo je samo njekoja kratka u Glasnik (*XI. 166.*), iz kojih se vriednost spisateljeva dovoljno spoznati nemože. — Malo kašnje napisa *žiće* Stiepanovo *Kostantin filosof Kostenski* ili *Kostenecki*, koi se rodio u varošici Kostence nedaleko od Sofije i živio prvom polovinom XV. stol. u Žegligovskom manastiru blizu Skoplja, gdie je još pisao *rassudjenje o pismenih slavenskih, slova svrhu Evangjelija* i druga. — Na XV. viek spadaju jošte: *paterik* ili *otečnik* u Vrdniku (a dva druga iz XVI., jedan u Remetih a drugi u Karlovcih, ovaj od J. Mažima počet god. 1540. a u Krušedolu zgotovljen); dve *hvale* (panegirika) raznih svetaca u Krušedolu, gdie se još čuvaju *pentateuk Moisijev, Ozija i Sudci; pohvala* knezu Lazaru (*Glas. XIII. 358—69.*), a druga opet **Ѡ КНЄЗЄ ЛАЗАРЄ** u rukopisu XVII. vieka (*Glas. XI. 108.*); *odlomci Lavovski*, zadržajući tumač evangjelja Sv. Matije i još druge komade; dva *ustava crkvena* (za miesec srpanj i veljaču), koja je godine 1419. pisao njeki monah Anton, pa jošte i treći za miesec kolovoz, sva tri u Parisu (*Glas. VI. 161.*); *život izabranih svetaca* u Kovilju ugarskom; *životopis Aleksandra Velikoga* srbske recenzije; *lietopisi Ivana Zonare* u Karlovcih, u kih ima mnogo zanimiva; te amo tamo se nalazi još ne malo izvorno narodnih lietopisa, koji su možda i stariji od XV. stolietja, ali su nam došli u prepisih ovoga ili docnijega doba. Nješto jih je tiskao Šafařik u gorpomenutom

Digitized by Google

dielu (*str. 51—88.*), skupiv jih i popuniv iz deset raznih rukopisa; a još više jih se nahodi u Glasniku, te od ovih zaslužuju njekoji osobiti spomen:

Родословїє сербскѡє, prepisano godine 1791. iz staroga rukopisa od Jeromonaha *Josifa Tronošca.* Taj prepis sada se čuva u knjižnici družtva srbske slovesnosti (natiskan u *Glasniku V. str. 17—112.*); gdie se jošte nalazi:

повѣсть от битїа и о царствих васех родовь, u rukopisu na hartiji XVI. stolietja (natiskana u *Glasniku X. 211—278.*). Ovamo idu:

лѣтопись царемь сръбскымь, naštampan u Glasniku (*XI.144—159.*) iz rukopisa XIII. stol.; i — **сказаниє ѿ житїи преосвященнихъ архїепископѡвъ всеа сербскїа и поморскїа земли**, iz prepisa XVIII. stol. natiskano u Glasniku (*VI. 25—87.*).

Ovdie se dodati mogu još i sliedeća akoprem nješto docnija diela, naime: — rukopis pisan *Kiprianom* jeromonahom god. 1692., koi se čuva u knjižnici Biogradskoj, i u kom su *crkvena pravila za različne dobe (V. Glas. IX. 245.)*; te i — rukopis od jeromonaha Aleksandra pećanina, naslovom: **Последованиє стихологии презь васе лето славе и тропари и кондаци и полѵелеи**; prepis od god. 1736., u kom Daničić nalazi dosta blaga za srbsku književnost (*Glas. IX. 256—67.*); a okončaje ovaj red slaveno-srbskih spisa najbolji plod doondašnje srbske književnosti, koi se ipak još u rukopisu čuva u knjižnici patrijarhe srbskoga, naime *Historija Srba Jurja Brankovića*, najzadnjega Despota srbskoga (*V. str. 212.*), koju napisa dočim je u tamnici čamao.

Pošto se početkom druge polovice petnaestoga vieka iznadje tisk, nisu ni Srbi ostali dugo bez natiskanih knjiga, i mi smo već u prvom dielu ove knjige taj predmet sasvim izcrpili (*V. str. 53.*). No kô što su Turci jače širili i utvrdjivali svoju moć po jugoslavjanskih pokrajinah, tako su i narodne tiskarne ponestajale. Sbog pomanjkanja tiska do mala morala je naravno nastati oskudica crkvenih i bogoljubnih knjiga, o kojih su izključivo one narodne tiskarne radile. U tom Rusi, veli Vuk, navale štampati crkvene knjige na preinačenom slavenskom jeziku (*smiesa staroslavenštine i ruskoga govora*), koje Srbi, neimajući svojih, stanu kupovati i upotriebljivati, te tim se učiti novomu crkvenomu jeziku; i tako ne samo malo po malo zaborave na svoj crkveni jezik, nego i omrzne jim prema ovomu novomu. Tim načinom na kratko crkvene knjige srbske izgubiše onu osobitu sliku, koja je do tada označavala srbsku recenziju, te na taj već odavna u Srbiji vladajući *srbizam* naleğne još bludniji od njega *rusizam*, koi u Srbiji okonča pokvarenost crkvenoga jezika i narodne književnosti.

Digitized by Google

Na tom kalu god. 1755. u Rimniku (*u Vlaškoj*) pronikne na polju jugoslavjanskom *Nenadićevo* izdanje *slovnice Smotriskijeve*, a ipak na korist *srbske* mladeži namienjeno. Kao kolovodja pako te nove škole stupi u ostalom vele poznati i mnogo zaslužni muž za jugoslavjansku a navlastito srbsku poviestnicu.

IVAN RAIĆ. Ivan rodi se god. 1726. u Karlovcih, primi prve nauke kod Jesuvita u Komoranu, i nastavi jih u evangjeličkih školah Šoprunskih a pako u Kievskih (*1753.*), gdie probavi tri godine a jednu u Moskvi. Malo kašnje proputova Traciju i Sv. Goru, gdie sabra dosta gradiva za svoju poviestnicu, akoprem oni monahi nehtiedoše mu svojih skrinja ni otvoriti. God. 1758. vrati se u Karlovce i postane učiteljem, te isto tako malo poslie u Tamišgradu. Biskup Putnik pozva ga docnije u Novi Sad, gdie se je na istom učiteljskom polju jako odlikovao. Do petnaest puta ponudiše mu biskupsku čast, ali se on liepo zahvali. Umrie kao arkimandrit u Kovilju g. 1801. Glavno dielo Raićevo jest: *Istorija raznych' slavenskych' narodov', naipače Bolgar', Chorvatov' i Serbov', iz' tmy zabvenija izjataja i vosvět istoričeskij proizvedennaja Joannom' Raićem', archimandritom' vo svjato archangelskom' monastyrie Kovilie (u Beču g. 1794—5., 4. sveska; drugo izdanje u Budimu god. 1823.)*. Napisao je jošte: *O griešnom čelovieku, iz moskovskago na slaveno-serbskij jezik (Mlet. 1764.); Katechisis (u Beču 1774.); Boj zmaja sa orlovi (1791.); Propoviedi (iz rusk. 1794.)*; tragedija *Uroš*, posliednji car od kuće Nemanjine (*1798.*); i *Piesne*, bez imena. Šafařik jošte navadja prevod iz Kanta *o smrti*, i prepoviedke njegove naslovom: *Cvietnik* (*u Bud. 1802.*); a u rukopisu nalazi se u Kovilju njegovo *opisanije Srbov i druga.* — Poglaviti sliedbenici Raićevi biahu:

ZAKARIJ ORFELIN i STIEPAN VUJANOVSKI. Od prvoga imamo: *Kratkoje da prostoje o sedmych tainstvach učitelskoje nastavljenije* (*u Mlet. 1763., a možda još prije u Beču*); te takodjer ovamo spada njegova: *Oda na vospominanje vtorago christova prišestvija*, stihovi polak grčkoga (*u Mlet. 1763.*), i valjda: *sietovanije naučennago mladago čelovieka* (*1764.*) s ruskoga. Vujanovski, ravnatelj srbskih škola, prevede s ruskoga: *Kratkaja cerkovnaja istorija* (*u Beču 1793.*); a još prije napisa: *Epitom, ili kratkaja skazanija svjaščennago chrama* (*liturg., u Mlet. 1741.*); prvu *gramatiku* jezika nemačkoga za Srbe (*u Beču 1772.*); i napokon: *Rukovodstvo k pravoglagolaniju i pravopisaniju* (*1793.*).

Ali da se tomu konačnomu pokvarenju književnosti srbske jednom stavi kraj, usta slavni car *Josip II.*, koi polak svoje namiere, da se sve

Digitized by Google

struke državne uprave u jednu ravnoobrazenu sistemu što prije dovedu, 3. veljače i 13. prosinca god. 1781. naredi, da se miesto staroslavenštine i klimentice, sve mrtvo orudje i valjano samo za crkvenu službu, u škole pravoslavne uvede pučki živi jezik srbski i latinska pismena, i da se isim katekizma i riečnika sve druge knjige školske tako priredе, iziskujući to obća korist. Srbi naravno, a na čelu njih biskup Temišvarski Moisija Putnik, oduševljeni žalibože još tada duhom srednjih viekova, umah jako se oprieše tomu zahtievu. Medjutim 1. ožujka 1782. sastavi se u Požunu odbor iz članova svijuh vieroizpoviedanja, koi je imao izraditi zakon o budućem ustrojenju pučkih škola, te i otu razpru srbsku pretresti i riešiti. Tu bude dakle odlučeno, da se staroslavenština, i klimentica ostave za same crkvene knjige, a da se pučki jezik i latinska slova uzmu za škole i svietske stvari. Prem 26. lipnja 1784. Vlada se izjavi o toj radbi odborovoj, izdajući ovu znamenitu naredbu: *Observato eo, quod in omnibus fere scholis Non-Unitorum proles in lingua duntaxat, et characteribus Cyrilliacis, quae ex Incidenti eo, quod a Vernacula diversa sit, ac non nisi in Lythurgiis adhiberi consueverit, pro inutili, ac mortua reputari debet, instituantur, Sacratissima Sua Majestas clementer resolvere dignata est: ut vigens instituti abusus illico abrogetur, tanto quidem a fortiori, quod anno 1779. illa emanaverit benigna Resolutio: ut characteres Cyrilliaci et Illyrica Lingua Lythurgica in libris solum ad Religionis Institutionem pertinentibus, adhibeatur, alii vero libri scholastici et profani dialecto vulgari, illyrica cultiori, et characteribus Latinis typis excudantur. Quam proinde benignam Ordinationem Regiam Excellentiæ Vestræ pro debita ejus effectuatione intimandam habet Consilium hoc Locumtenentiale Regium.* Narod se srbski na tu zapovied vrlo strese, i po Metropolitu svom M. Putniku zameli, da klimentica ostane i za porabu školsku. Car Josip malo kašnje prista na tu molbu, te dopusti, da se klimentica u javnosti, kô do sada, pridrži; ali ipak onom naredbom dakako strovali zgradju Raićevu i njegove sliedbe, pošto prokrči put s njome na književno polje pučkomu jeziku srbskomu i nastavšoj srbskoj prosvieti, kojoj umah postaviše nepobitni temelj one dvie najsjajnije zviezde srbskoga obzorja *Dositej Obradović* i *Vuk Stefanović Karadčić*, s kojimi zameću se doba prave srbske književnosti.

Izim do sada naznačenih spomenika od većeg obsega, još nam ostaje iz prednjih viekova jugoslavjanstva počam od XI., a navlastito iz četrnaestoga, silna množ raznih

LISTINA i povelja, ugovora i darovnih spisa, od kojih dobar dio u

Digitized by Google

ovo zadnje doba ugledao je bieli sviet po Miklošiću, Šafariku, Kukuljeviću, Pučiću i td. Srbski podpis na latinskoj listini od 27. rujna 1186., po kojoj Stiepan Nemanja sklapa mir s Grvasom, dubrovačkim knezom, najstariji je spomenik *klimentičkih listina srbskih*, a za njim sliedi povelja istoga Stiepana Nemanje *(sada Simeona)* od god. 1198—9., s kojom obdaruje Kilandarski manastir *(Mikl. Mon. Serb. str. 1. 4.)*. Ovdie moram opaziti, da srbske listine za jezikoslovje od mnogo su veće važnosti negoli su zgorpomenuti spomenici srbske književnosti, čim u njih jezik bolji je i narodniji, akoprem se očito iz njih vidi, da je pisac svakako kanio pisati crkvenoslovenskim jezikom. *Bosansko-hrvatskim listinam klimentičkim* stoji na čelu ona bana bosanskog Kulina od 29. kolovoza 1189., po kojoj dopušta Dubrovčanom, da trguju u Bosni (*l. c. str. 1.*). U Bosni se je hrvatski sa srbskim življem miešao, čega radi nije čuda, što su listine bosanske nejednake vriednosti. Najčistije od svih jesu bez dvojbe hrcegovačke. Najstarija *dubrovačka klimentička* (1) jest od g. 1238., od Nikole Tonista, kneza dubrovačkog, na kralja srbskog Vladislava, kojom mu občina dubrovačka zasviedočuje, da se je ona uviek držala i da će se tvrdo i u naprieda držati obstojećih medjusobnih uvieta *(l. c. str. 21.)*. Akoprem su se Dubrovčani u sastavljanju svojih listina obično prilagodjivali željam stranke, s kojom su ugovore sklapali ili se dopisivali, ništanemanje njihovi spisi mogu se smatrati kao pomanje pokvareni. Listina Asena kralja bugarskoga od god. 1186—1196. jest najdavnija *listina klimentička bugarskoga izvora (l. c. str. 2.)*. *Turske klimentičke* prem onda se očituju, kad su se Turci protegli na naše zemlje, i tu se nastanili. Najstarija je Murata II. od god. 1430. *(l. c. 362.)*, kojom dopušća Dubrovčanom trgovati po svojoj zemlji. Ima jih pako od Matijaša kralja ugarsko-hrvatskoga *(od god. 1465.)*, od Ivana Zapolje *(od god. 1537.)*, od Aleksandra vojevode moldavskoga *(1566.)* i td. S druge strane ostaje nam takodjer listina ovoga vriemena, koje su i *na glagoljici* sastavljene, i sve su hrvatske obitelji. Najstarija od ove vrsti u Kukuljevićem dielu (*Poviest. Spom. Juž. Slav. str. 315.*) jest od 1. siečnja 1100., kojom Dragoslav nadaruje crkvu Sv. Vida kod Dobrinja na Krku, koju je sam i sgradio. *Listina hrvatskih latinskimi pismeni* nema do petnaestoga vieka barem do sada poznatih, ako li nije tako napisana bila, kô što je vierojatno, ona, što ju je na 10. listopada god. 1325. izdao Ivan Superancio Dužd mletački i dalmatinski,

(1) Miklošić l. c. str. 6—7. navodi listinu občine Popovske na Dubrovačku, gdie ju pozivlje na sastanak *(1100—1200.)*, na kojoj straga jedva se čitaju njekoja imena dubrovačkih gradjana, što je poteći moglo iz dubrovačkog pera, možda kao odgovor na onaj poziv.

Digitized by Google

u kojoj priobćuje obćini trogirskoj njeke naredbe i kazni po mletačkom vieću odredjene proti buntovnikom i neviernikom svih svojih gradova i zemalja u Dalmaciji i inudje (1). Za ovo doba treba opomenuti i to, da srbske listine jako nadilaze po množini sve druge u jugoslavjanstvu. Ali padom srbskoga carstva i malo kašnje bugarske i bosanske kraljevine prestaju listine ovih država, a medjutim pomnažaju se silno glagoljske na zapadu kod Hrvata i klimentičke kod Turaka.

Ako se pako stavimo motriti jugoslavenske listine od strane njihove političke naime poviestničke vriednosti, lasno ćemo opaziti, da srbske i bugarske u tom pogledu za ovo vrieme jako nadilaze hrvatske, bosanske i dubrovačke. Hrvatska za svojih kraljeva služila se je u diplomatičkih poslovih latinskim jezikom i pismom, te zato nemamo ni jedne listine od onog vriemena u narodnom jeziku i pismu. Svrhom pako jedanaestoga vieka, združiv se s Ugarskom, izgubi svoju samostalnost i s otim svoju diplomatičku slobost; čim ostale njezine iztočne posestrime razviše poslie to bolje svoju narodnu zastavu slobode i neodvisnosti, navlastito Srbska. Samo Dubrovnik, odtrgav se god. 1358. od Mletačkog podložničtva, mogao se je pako malo po malo dignuti do njeke političke samostalnosti. Bosna je još kašnje stupila u to kolo narodne slobode; a Slovenija jur odavna jecaše pod niemačkim jarmom. Ali s pogleda književnoga listine hrvatsko-glagoljske i hrvatsko-bosanske i hrcegovačke i njekim dilom dubrovačke klimenticom napisane, što nam još danas ostaju od ove prve dobi književne, bez dvojbe su od puno veće ciene i važnosti nego li su spomenute iztočne, zašto je na njih puno manje imaó upliva crkveni jezik, i zašto jako se malo odalečuju od govora, s kojim se je puk ponajveće služio, kada su te listine sastavljene bile. Uzprotiv srbske i bugarske nisu ti drugo nego jako pokvarena smieša staroslavenskoga i pučkoga govora.

---

(1) Veli izvornik: *eo die* (26. listopada 1325.) *Caveconus Preco Comunis Traguriensis bannivit et publicavit sub Logia Comunis in lingua Latina et Sclava in omnibus pro ut in ipsa commissione plenius continetur. — Die dominico 27. octub. Caveconus Preco pred. bannivit, et pubblice proclamavit sub Logia Comunis in lingua Latina et Slava in omnibus pro ut etc. (Lucio. Mem. Ist. di Tragurio. str. 203.).* Ova listina Superancieva sviedoči te jasno, da bedasto lažu svi, koji vele, da je Mletačka vlada nastojala pružati talijanštinu po naših obalah i daviti narodni duh. Za mletačkoga vladanja u Dalmaciji uviek je slobodno bilo, javno i službeno služit se narodnim jezikom i pismom, i obraćat se na knezove i na sama Dužda molbami i drugimi spisi na hrvatski latinicom i klimenticom, i obično je sama vlada tiskala i izdavala svoje naredbe na talijanski i na hrvatski do njezina razasutja. Tomu je živi dokaz Arkiv Mletački.

Digitized by Google

U srbskih listinah nalazimo za prvi put *podpis pisca* na listini Stiepana Uroša od 15. ožujka godine 1305—7., gdie stoji: **и сиѥ писа Петрицъ дниакъ мѣсеца марьта . єі.** (*Mikl. str. 69.*). U onoj Stiepana Prvovienčanoga od god. 1222—1228., sam kralj veli, da je on tu listinu pisao i podpisao: **сего ради писавь и подьписахь** (*l. c. str. 10.*). Listina Asena Bugarskog cara (*l. c. str. 3.*) nema bilježnikova podpisa. U najstarijoj listini glagoljskoj od 1. siečnja 1100. (*Kukulj. l. c. str. 316.*) stoje podpisani: **Kirin sin radonin, pisao od komuna** i: **beneto grabija, nodar puplik.** Na povelji Kulina, bana bosanskog, od god. 1189. (*Mikl. str. 2.*) čita se: **ѣ Радоє днѣкь бань писахь сию книгꙋ.** Dubrovačke listine nemaju pisara (*l. c. str. 21, 30. i td.*).

Uz listine stoje jošte kao dragocienjeni spomenici za prvo doba jugoslavjanske književnosti *napisi, stari pienezi* i *pečati*. Glede

NAPISA na grobovih, crkvah i drugih osobito javnih zgradah, odveć malo ostaje nam iz starih vriemena. Najstariji bio bi slovenske obitelji, i evo što o njem piše g. Ant. Janežič (*Slov. Slov. str. 120.*): *Še starejši ali saj toliko star je pa slovenski napis na vojvodskem stolu, ki na Gosposvetskem polji blizo pol drugo uro od Celovca na desnej strani ceste stoji. Kakor sploh zgodovinàrji terdijo, je ti stol in napis iz dobe Ingua, poslednjega vojvoda Slovencov proti koncu osmega stoletje. Še dan današnji so sledeče besede brati:*

VERI
MA SVETI VERI
PRAVDO BraNY VDOVE

Najstariji napis klimenticom bio bi od god. 1114. u manastiru Banji kod Risna u kotorskom zalivu, i stoji na petrahilu (*stoli*), naime (*Kukulj. Izv. o put. 40. Mikl. l. c. str. 1.*):

Жꙋпан Єтроє Кестолмию . жꙋпаница єго Сима.

Вь лѣто . ҂арді.

Сю петрахиль да бꙋдеть монастирꙋ ꙋ Стьнещи.

Za ovim dolazi po dobu napis zaklade (*po Stiepanu Prvovienčanom i sinu mu Radoslavu*) manastira u Žici, i čita se ondie u crkvi na mramornoj ploči. Sastoji u dva komada vele duga, od kojih prvi suvriemen je zidanju iste crkve (*1222—1228.*). Napis od godine 1269. nadje Kukuljević u selu Bogdašiću blizu Kotora na staroj crkvi Sv. Petra; isto tako drugi na križu Stiepana Uroša, pohranjenom u crkvi Sv. Dominika u Dubrovniku od god. 1275—1321. i td. (*Mikl. l. c.*). Bugarske obitelji najstariji napis bio bi onaj

Digitized by Google

u crkvi Bojanskoj kod Sofije, koi spada u godinu 1255. (*V. Glasnik. VII. str. 189.*): † Възьдвиже са ѿ земѧ. и сьздаса прѣчисты. храмь. свѧтаго иерарха Христова. Николы. и свѧтаго и великѡславнаго мѫченика Христова Пантелеимѡна. тѣчениемь и троудомь. и любовиѧ. многаѧж Калѡѣнѣ севастократора. Братѹчада царева. внѹкь свѧтаго Стефана кралѣ србскаго. написаже са при царство блгарское. при благовѣрнѣмь и благочьстивѣмь. и христолюбивѣмь цари. Костандинѣ асѣни:: єдикто з. вь лѣто: ҂ѕ. ѱ. ѯ. з. Od glagoljskih napisa *na kamenu*, prvi je onaj, koi se nalazi na ogradi crkve sv. Martina u Senju. Obielodaniše ga: Schwandtner (*Scrip. rer. hung. III. 473.*) i Šafařik (*Serb. Lesekör. Pest, 1833. 133.*) latinicom, a stoprv Kukuljević u izvornom obliku (*Poviest. Spom. Juž. Slav. I. 1.*). Glasi ovako:

U ime božie. amen. leta gospodnja 1303. kada zida ilija pop tu crkv rilač sin unuk tolihi a praunuk

stavine kneza. na čast bogu gospodinu i svetomu martinu

(uz kameniti kip sv. Martina s desna i s lieva)

sveti martin.

Bio bi nješto stariji, t. j. od god. 1288. napis *na prgamini*, što ga je izkopao Franjo Glavinić god. 1614. u olovnoj škrinjici na temelju porušene crkve Sv. Luke kod Trsata u primorju hrvatskom, i koi stoji na čelu Kukuljevićevih poviestnih spomenika. Za ovimi sliedi po dobi napis na kapeli Sv. Petra u Retu blizu Vrbnika na otoku Krku (1) od 17. lipnja 1347. i td.

PIENEZI ne samo su od velike važnosti za poviest političku svakoga naroda, čim su nedvojbeni dokaz njegove samostalnosti, nu i za književnu, kad prednose narodnu sliku i rieč. U jugoslavjanstvu samo Bugarska, Srbska i Bosna imaju pieneza svojih vladara napisom u narodnom jeziku

---

(1) Uprav u što se tiskao ovaj tabak dobio sam prvi svezak *Književnika* za tekuću god. 1865., komu na čelu stoji članak pod naslovom: *Krčke starine*, od Dra. Ivana Crnčića. Tu g. Crnčić navieščuje, da je stranom pročitao stari napis, koi se nalazi u crkvi Sv. Lucije Baščanske na otoku Krku, s kojim se je višeput zaman trudilo njekoliko naših vieštaka, da ga razjasne. Gosp. Crnčić doda članku i snimak toga znamenita napisa, koi bi spadao na doba Zvonimirova (*1076—1087.*). Evo što je od njega pročitao izviestitelj:

1. A . . . . (.?) o(t)ca i s(i)na i s(ve)tago duha. Az'

2. opatъ Drъnžiha pisahъ se . . . .

Digitized by Google

i samo klimenticom ili latinicom, a svi su skoro srebrni (1). Najstariji naši narodni novci jesu bugarski od cara Asiena I. (*1186—1196.*), na kojih se štije: АСѲ (Asien) ц (car) БА (blgara); a imamo bugarskih novaca i od Mihaila II. Asiena (*1245—1258.*), od Svetoslava (*1294—1322*), i od Ivana Sraćimira Vdinskog (*1313—1353.— V. Glasnik III. 248. V. 232.*). U Srbskoj najstariji su od velikoga župana, poslie kralja, Stiepana Prvovienčanoga (*1195—1228.*) latinicom, a klimenticom njegova brata Vuka Njemanićevića (*1204—5.*) i kralja Radoslava (*1224—1234.*), ako li nije istinit onaj novac Vladimira Petrislavića, o kom smo ozgo govorili (*str. 162.*); i sve to po sudu Janka Šafařika u Glasniku (*knj. III. i V.*), koi spovieda ipak, da se ovi pienezi Vukovi i Radoslavovi starine radi ne daju točno razaznati. Jasni napis iznose pienezi kralja Vladislava (*1234—1240.*); a oni Uroša Velikoga (*1240—1272.*) imaju latinska slova i mletački izraz. S Milutinom (*Urošom II.*) počimaju opet srbski pienezi klimenticom (*1275—1321.*), no i kadkad su latinski (*V. Nani. De duob. imper. Ras. Num. Venezia 1752. — Lazzari. Le Mon. dei Posseđ. Ven. Venezia 1851.*). Napisom hrvatskim i latinicom imamo pieneza bosanskoga bana Stiepana III., kralja Tomaša (*1443—1461.*), i od njegova sina Stiepana Tomaševića zadnjega bosanskoga kralja († *1463.*). Isto kao pienezi, i

PEČATI su vele važni za književnu poviest. Kod nas nema jih doisto mnogo, a ono, što se je na starih listina do danas sačuvalo kroz toliko viekova, bilo je većinom popisano i na svietlo dano po Raiću, Avramoviću, Solariću, Srbskom Lietopisu, Nasu, i td. Miklošić u dielu „*Monumenta Serbica*“ navodi gole napise srbskih pečata, a Kukuljević u *hrvatskih*

---

3. da Zъvьnimirъ kralъ Hrъvatьsky (v')
4. dni svoje vъ svetuju Luciju i sv . . . . . .
5. mi županъ desi . . . . . (.?)
6. . . . . posl . . . . . v o-
7. toče, da iže to poreče (?), klъni ji bog (?) i b(lažen)a (dĕv)a, i IV. e-
8. vanlisti i staja Lucija amnъ, da iže e (?) dĕla . . . . „
9. tъ, moli za nje boga. Azъ opatъ Dirovitъ zъz-
10. dahъ crĕk(v)ъ siju i svoeju bratiju (?) sъ dev-
11. eti p vъ dni kъneza Kosъmata oblad-
12. ajušćago vъ su Kъrainu, i bĕše vъ te dni M-
13. ikula z Otočьca (?) — (sv) etuju Luciju (?) vъden —

(1) Odtud valjda ona naša hrvatska poslovica: hrani biele novce za crne dane.

Digitized by Google

listinah ni toliko. Najstariji jugoslavjanski pečat bio bi Asiena Bugarskog kralja (*1186—1196.*), ali je propao (*V. Mikl. l. c. str. 3.*); zato ostaje kao najdavniji onaj Stiepana Nemanje velikoga župana srbskog na povelji od god. 1198—1199. (*Mikl. str. 6.*) i glasi: ПЕЧАТ СТЕФАНА ВЕЛИКАГѠ ЖУПАНА НЕМАЊЕ.

Do sad pomenute spomenike prvoga doba književnoga jako nadilaze po nutrnjoj važnosti svojoj i po uplivu na sadašnju literaturu

NARODNE PIESME, *poslovice* i *pripoviedke*. Piesničtvo, veli njeki glasoviti pisaoc, ljubi više vedro nebo, čistu i tihašnu zraku blaga sunca, nego li guste magle i žestoki led; više blazniteljna polja, ponizne i zelene brežuljke, nego duge i zapušćene ravnice i ogoljene planine, koje viekovitim sniegom i mrazom obastrte, vrhunci oblake tiču. A jugoslavjanske pokrajine uživaju doisto toga blaga u izobilju, te naši predieli baš su se vazda ponosili a i dan danas se diče navlastito vedrinom neba, tihimi povietarci, zelenimi i plodnimi polji, razkošnimi bregovi, veselimi ravnicami, mirnimi riekami i jezeri; niti su bez planina, koje jih brane, ni bez mora, koje jih pere i hladi. Obdareni tolikim urešom blagodarne naravi, nije čudo, ako su našinci još s dietinstva zaneseni za piesničtvom, kad sve, što jim na okolo stoji, diha hladastim i krasnim piesničtvom, koje po *Andresu* jest naviestiva zviezda blage uljudnosti. I doisto, ako uprem oči u orlastu zenicu moje braće, vidim, gdie iz nje siva veledušnost hitra i živa. Krepka u kipu, slobodna i mila u govoru, živahna u postupanju, blagoćudnoga duha, milostiva srdca, strahovite srditosti do potriebe, odahuje u samom kretanju prirodnu piesničku moć; oko nje u jednu rieč život je ljubav, a ljubav piesničtvo. Zato nije čuda ako pazimo neprestano uzlietati medju našim pukom ono hitromaštivo čuvstvo, koje je poglavito vrielo mnogobrojnih i sasvim izvornih plodova izvrstna piesničtva, svaki dan na svietlo izlazućih, s jedne iste voćke pobranih, naime s duha naroda, koi udahnu jih i upečati, svake hvale dostojnih i neizmierne ciene u pogledu pučkoga jezika; te koji, kad bi se nabožnom marljivošću odsvuda skupili i proučili, mogli bi postati kod nas temeljem obširne književnosti. Ove pučke piesme, akoprem su plod proste pameti, učenjem neugladjene, malo kad ipak izostaju natrag a obično premašuju po prostoći i lieposti piesni mudroknjižnika, udielane po mnogobrojnih pravilih, koja su kao vez, koi misao istom rodjenu davi, ili joj diže kriepost i kali ju. Ove piesme, vrutkajuć iz bistra neizcrpiva vriela plemenita duha, uz svaki uzliet prosievaju kojim novim izrazom ili slikom, uz svaku stopu nakitjaju se novom mastju, obogatjujuć tim

Digitized by Google

načinom narodnu književnost divnimi pojami začetimi u čuvstvu cieloga naroda, jer nema čovieka, u kom se ne sjaje i ma koja iskra piesničtva.

Narodne piesme po *C. Cantù* jesu najviernija slika jednoga naroda, odsiev njegovih krieposti i mana, mierilo njegova izobraženja, jer u njih su točno načrtane sve slike dobrih pa i zlih diela, sve radostne i žalostne slike prošlosti, sadašnosti i budućnosti; tako da po *Görres-u*, tko čita ove spomenike, taj narodu pipa bila u povitku, i srče piesničtvo iz vriela. One su, veli *Herder*, knjigoshrana narodne poviestnice; a Monti zove jih:

Prime di natura
Vergini fantasie, che in piante in fiori
Scherzano senza legge, e son più belle.

Radjaju se nevino i svevoljno, kao voda iz točila, bez načinke, koja po *Winkelmannu* omejašuje i skuča mastivu moć; u obilnosti prijazni, u vedroj i čistoj radosti, u tihom uhvanju i u istoj žalosti nalaze neizcrpivu hranu. Istina je ipak, da nije sve suho zlato, sitni biser, drago kamenje; ima narodnih piesma, koje se po krasoti i izvornosti do tolike izvrstnosti dižu, da jedva se pomisliti može, da su plod nenaučena puka; a ima i takih, koje ti ne očituju drugo nego li neopriečivu potriebu, koju osieća svak, a prosti narod navlastito, da si pievanjem oblakša tegoću duga truda.

Medju svimi narodi u cielom svietu možda nema nigdje ovoliko toga bogaństva, koliko u slavjanskom. To mu ide od majke prirode, tako da mogao bi se nazvati slobodno piesničkim narodom. Već od najdaljih vriemena imamo uspomena, iz kojih se znade, da je slavjanski narod veoma ljubio i gojio piesničtvo, no kakove su bile njegove piesme, dokle je u poganstvu živio, nije do sada poznato, čim nema spomenika onoga doba, koi bi nam tu stvar razjasniti mogao. Vierojatno je ipak, da su te piesme ponajviše bile mitologičkog predmeta. Osim *Edde*, gdie se kaže, da u Veneda biaše mudrost i piesničtvo, Prokop pripovieda, da jednom Slavjani, od Grka naskočeni, nisu se pogibelji izmaknuli, buduć uz pievanje zaspali (*De bel. got. l. III. c. 14.*). Karanzin spominje tri Slavjana, ulovljena od Grka u što su hodili k Obarskomu kanu, i veli, da su miesto oružja nosili tambure niz ramena, spoviedajuć, da u njih železa nema, a da pievanje i glasba biahu poglavita čest njihova poslovanja. Zato uzklice Šafařik: *gdie Slavjanke, tu pievanja* (*Gesch. d. sl. spr. str. 52.*). Niti su se do danas u našem narodu osušili oti vrujci pučkoga nadahnutja. Krasnih nam je primiera dala zadnja hrcegovačka i crnogorska borba.

Narodno piesničtvo naše, od koga imamo danas dovoljnih spomenika, moglo bi se razdieliti na tri doba. *Prvi dob*, koi bi se pozvati mogao

Digitized by Google

junačkim, svršuje Lazarovim porazom na Kosovom polju (*1389.*). Piesme toga vriemena, najkrasnije i najuplivnije na narod, pošto ga bude na njegdašnju slavu, ponajviše junačkog predmeta, običajno uzveličuju bojna diela Nemanićeve kuće i Marka Kraljevića, sina Vukasinova, koi je kao znak (*symbol*) viečita boja medju kršćanstvom i mahumetstvom, medju Slavjaninom i Turćinom. Ovdie Marko, u kom se cieli narod počoviečuje, pokazuje se uviek kao junak svakojakimi krieposti urešen. Piesme navlastito, koje se ticaju pada na Kosovu, sačinjaju narodni epos, naime uzvišeno naše piesničtvo, čega radi lasno bi se pretvoriti dale u veličanstvenu jugoslavjansku epopeju, koja bi našemu narodu, kô što Omirova Grčkomu, bezdvojbeno pribavila dično sielo u divnom hramu sveobće književnosti. Ova prva doba svršuju piesmom: *Obretenje glave kneza Lazara*, naime kad je narod Lazara medju svoje svetitelje uvrstio. *Drugi dob* narodnih piesama, ponajviše tužnoga predmeta, traje tja do početka sadašnjega stolietja; vrieme turskoga robstva i narodne nesrieće, pasivnoga odpora proti samosilju, naime hajdučtva u smislu jugoslavjanskom, gdie dolaze junaci, i neprestano se biju za dom i za odbijenje kleta dušmana. Tada nalazimo kadkad Marka kao sužnja ili pianca, živuća po put živine u busijah i grmovih, gdie tudje bezpravlje bezpravljem goni, uviek ipak spravna, da izkaže koju iskru barem velikodušja, poštenja i domaće viernosti, da slabim u pomoć pride, a u duši nikada turskimi običaji pokvarena. *Treći dob* proslavlja sjajna diela srbske kneževine za Miloša, i zadnje bojeve crnogorskih orlova, pa i onoga našega Henrika IV. neumrloga bana Jelačića. Marko, iz duga sna sbudjen, goni kleta dušmanina, nit će mu počinka dati, dok ga ne uguši i satare, i osveti stolietnje jade svoga naroda.

Od prvoga doba ostaje nam danas prem malo piesama, te se većinom nalaze u sbirci Vukovoj, i mogu se natiecati sa najboljimi dieli grčke epike. Ali težko bi se dokazati dalo, da je i to malo najstarije piesničke vriednosti našega puka do nas došlo kroz tolike viekove nepokvareno, naime u izvornom obliku. Filologička smatranja, akoprem kadkad opredieliti mogu viek, u kom su njekoje od tih piesama sastavljene bile, ubaviestjuju nas ipak, da barem njeke rieči, izrazi, stihovi ne mogu se nipošto kao izvorni primiti. Od drugoga pako doba narodnoga piesničtva ima sjaset piesama, koje još danas lietaju od usta do usta našega seljaka; a od trećega od dana se do dana uzmnažaju. Evo pako načina, kako se to blago u našem narodu poradja. Zgodili se u njem šta sjajnoga ili od velike važnosti, piesma je gotova. Jedan ju začme i osnuje, pri večeri u družbi popravlja se, te umah ode u sviet i širi se po okolici. Poglaviti radioci na tom polju bili

Digitized by Google

su, a i sada su, sliepci. Gnjizdo njihovo je ponajviše u kršovitih strana Dalmacije, Bosne, Hrcegovine i Crnegore, gdie se dakle mieša pleme hrvatsko sa srbskim; te i to već jasno kaže, da jim je i ovo neprocienjeno blago zajedničko, zadružno, nerazdieljivo, kô što pradomovina i jezik, da su jedno te isto pleme, krvna braća. Sliepci ode od miesta do miesta, od kuće do kuće, svuda poštovani i gostoljubivo dočekani, pievajući piesme uz gusle; a ima jih, koji jih znadu na pamet do sto i više. Njegda su knezovi i sami vladari držali na svom dvoru njekoliko tih pievača ili sliepaca samo zato, da pri svečanostih i u bojevih, gdie su jih pratili, diela njihova i njihovih diedova opievaju; jer je jugoslavjanskomu junaku to navlastito na srdcu ležalo, da viečito žive po piesamah u uspomeni svoga naroda. On se ne bori ni za blago ni za časti, no samo

nek se pieva i nek se pripovieda,
što učini Marko od Turaka.

Piesme po predmetu diele se na *junačke* i na *ženske*. Ženske se razlikuju od junačkih i metrom. One su obično u osmrcih, a ove u desetrcih složene; ali jih ima jedne i druge vrsti, u kojih stih broji do tri slovke i do trinaest.

Najstarija viest o narodnih piesamah potiče iz hrvatskoga pera (1). *Juraj Šisgorić*, kanoniki godine 1469. namiestnik slavnoga diplomata Luke Tolentisa Šibeničkog biskupa, u poglavju XVII.: *de moribus quibusdam Sibenici*, svoga diela „*De situ Illyriæ et civitate Sibenici*“ (*rukopis u knjižnici gospodina Cicogne u Mletcih pod br. 2218.*) govori obširno o hrvatskih poslovicah, o narodnom kolu, te i o pučkih piesama, što pievaju narikače na sprovodu, svatovi na ženidbi, i momci dievojkam prieko noći pod prozori (2). U knjizi tiskanoj god. 1531. u Beču naslovom: *Wegreise*

(1) Valja ipak napomenuti, da kada je knez Kievski Sviatoslav navalio na Bugare, i zatierao njihova kralja iz zemlje, pridvorni pievači išli su po narodu, te ga nutkali piesmami, da osveti kralja i brani dom svoj i milu svoju nezavisnost.

(2) Dodajem ulomak iz toga poglavja XVII., što sam skoro primio od vrlo poznata moga prijatelja *Cav. Em. A. Cicogna*: «*Mores habent ultra leges nostri cives; quosdam peculiares, et quosdam peregrinos, quos a finitimis imbiberunt. Siquidem proverbiis Illyricis utuntur, quae nos dicteria diximus, et ex lingua vernacula in latinum vertimus cum Ja. Naupleo viro docto et discreto. Illis namque nec leges Solonis, nec Numae Pompilii excogitationes, nec ipsa Picthagorica praecepta videntur acutiora. Mulieres praeterea in funerum luctibus reboant nenias, constantium animos virorum percutientes, et ad lacrymam excitantes: ferventiores quam fletibus Thetidis, et minis Euriali, quos in filiorum perditionibus barbaro ululatu emittebant. Et in nuptiarum die choreas ducentes, quaedam cantant epithalamia, qualia nec Catullus, nec Claudianus cecinisse fuit auditus. Petulans deinde iuventus, cupidinibusque capta, voce vulens, amatorium carmen tale noctu decantat,*

Digitized by Google

k. k. Maj. Botschaft nach Konstantinopel na tri mieste spominju se piesme o Kosovom polju.

Bugarska, kô što je prva stupila u kolo jugoslavjanske prosviete za Boriša i Simeona, tako nam pruža i prvi primier narodnoga piesničtva. Šafařik u dielu: *Slowansky Narodopis* (*W Praze 1849. str. 160.*) priobći najstariju narodnu piesmu jugoslavjansku bugarske obitelji, crpljenu iz rukopisa od godine 1390. — Petar Ektorević, Hrvat iz Staroga Grada na hvarskom otoku, prvi je došao na otu misao, da skuplja narodne junačke i ženske piesme (*1487—1572.*), te u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* umetje tri *bugarkinje* i jednu *počasnicu* (*zdravicu*) baš kako jih je onda prosti narod pievao, iz kojih sieva ona blaga prostoća pučkoga duha i ona prirodna divota, što po nepravilnosti slika ako ti kolievku spominje, po mirisu diže te van sebe. Da je Ektorević one piesme ravno napisao, kako jih je iz ustiju naroda crpio, vidi se i s toga, što oni stihovi imaju čas premalo a čas suviše slogova, i što se ondje i po jeziku jako razlikuju i po predmetu, čim se tu upaža, da je Andrija, brat Kraljevića Marka, još veći junak bio nego i sam Marko. Ektorević sačuva nam i napieve tih piesama, koji su istovriemenito najstariji spomenici naše narodne glasbe (*V. moje izdanje Ektorevića, u Zadru god. 1846., i staro hrvatsko piesničtvo od Iv. Kukulj. Sak.*). I Juraj *Barakovič* ukrasi svoju *Vilu Slovinsku* (*tisk. god. 1614.*) cviećem narodnoga piesničtva. Od god. 1663. sačuvala se je popievka od Svilojevića čisto hrvatska.

Još početkom prošastoga vieka njeki našinci, da od propasti sačuvaju ovo neizmierno blago jugoslavjanske prošlosti, svom pomnjom i dušom, s kojom bi starinik kupio stare novce i povelje a biljar cvietke, prionuše da ga pokupe i obielodane. Ostaje nam zbirka narodnih piesama sastavljena god. 1758., gdie 14. prvih sabra *Juraj Matei* Dubrovčanin († 1728.) a 18. *Joso Betondić* († 1764.), i. td. *A. Fortis* u knjizi: *Putovanje po Dalmaciji* (*II. 99—105.*) obielodani žalostnu piesmu plemenite Asanaginice s prevodom italijanskim, odmah po Gōthu na niemački prevedenu. Ova piesma, akoprem od slabijih u našem narodu, toliko je tada učinila vike, da je za nju u kratko vrieme sva Evropa znala i na svod nebeski medju

---

quale vix cultus Tibullus, aut blandus Propertius, aut lascivus Cichoridis Gallus, aut Zeboya, Sappho decantaret. Et molam vertentes pro conficiendo oleo, meditantur Eglogas alternas, diceresque Dametam et Menalcam coram Palemone modulari. Pro modo praeterea cantilenae in choreis terram feriunt, quam rem describens Galeottus Nro. de Nomine, sic loquitur: apud Sclavinos nunc in usu est modus ille antiquorum, nam cum staticulos in chorea fecerunt, omnes uno eodemque tempore terram pede pulsant.»

Digitized by Google

zviezde kovala. Ali je najveću slavu na ovom polju narodne prosvjete stekao slavni *Vuk Stefanović Karadčić*. Još mladićem, obodren proslavljenim piesnikom Lukijanom Mušinckim i Kopitarom, stavi se tvrdo, da pobere ovaj divni biser iz ustiju naroda, te već g. 1814. izda u Beču prvi svezak svoje sbirke naslovom „*Mala prostonarodnja sloveno-srbska pesmarica*“, mienjajuć gdiegod izvornu sliku; a sliedeće godine doda mu drugi bez ikoje promiene. Ove Vukove piesme, čim ugledaše bieli svjet, budu prevedene na razne jezike. Tim su se navlastito bavili slavni spisatelji i spisateljice: *Jacobi*, *Veseli*, *Fogel*, *Kaper*, *Grec. Puškin*, *Vostokov*, *Bovring* i td. To potaknu Vuka, da si to veće obogati prvu sbirku novimi plodovi, te tako uzmnoženu dade ju iznova tiskati u Lipsku god. 1824—33. u četiri svezka, predstaviv joj zanimivi uvod. Vrativ se god. 1834. iz Dalmacije i Crnegore, gdie mu podje za rukom nabrati novu kitu pučkoga piesničtva, stavi se odmah, da prigotovi treće izdanje narodnih piesama, početo godine 1841. u Beču, još nesvršeno.

Po primieru Vukovu i drugi našinci pohite da skupe narodne piesme u svih državah jugoslavjanskih. *Šimun Milutinović* (*Čubro Čojković*) god. 1833. u Budimu a poslie u Lipsku natiska „*Pievanja Crnogorska i Hrcegovačka*.“ *Stanko Vraz* izda god. 1839. u Zagrebu: *Narodne piesni ilirske*. *Petar I. Vladika Crnogorski* god. 1845. dade tiskati u Biogradu liepu kitu narodnih piesama pod naslovom „*Ogledalo Srbsko*.“ *Jukić i Martić* pokupili su dosta toga bisera po Bosni i po Hrcegovini, ali se u izdavanju nisu uviek držali izvorne slike (*Bosanski Prijatelj 1850—62. Narodne Piesme, u Osieku 1858.*). *Topalović* obielodani slavonske piesme pod naslovom „*Tamburasi ilirski*“ (*1842.*), *M. Valjavec* kupi i izdaje one Varaždinskoga kotara; a *Stiepan Popović* natiskao je u Biogradu god. 1858. „*Crnogorske gusle ili narodne piesme, priče, podskočnice i napijalice*.“ Hrvatske narodne piesme, još dosele nikad tiskom neizdane, sabrao je po gornjoj Hrvatskoj *Luka Marjanović* i tiskao ove godine u Zagrebu (u 8.i; 14. tabaka). Mnogo jih se pako nalazi u časopisih: *Grlici*, *Srb. Lietopisu*, *Danici Ilirskoj*, *Kolu*, *Nevenu*, *Magazinu*, *Zori Dalmatinskoj*, *Bosanskom Prijatelju*, *Obć. Zagr. Koledaru*, *Koledaru Matice Dalmatinske*, *Glasonoši*, *Zviezdi*, i td. a možda još više u rukopisih kod Kukuljevića, Tomasea i td. I ja sam jih do 100 i više skupio na hvarskom otoku i predao Miklošiću, da jih tiska, a nješto u Zori naštampao.

Od slovenskih piesama narodnih poznata nam je samo sbirka, koju su na svietlo dali *Vraz* i *Korytko* naslovom: *Slovenske pésni krajaskiga naroda, v Ljubljani 1839—44.* u pet svezaka, a ima jih dosta po časopisih,

Digitized by Google

na pr. *Steiermärkische Zeitschrift (IV. Jahrg. I. Heft. Grätz 1837. Volkslieder der Steiermärkischen Wenden v. Hiaz. v. Schulheim str. 1—8.)*, i td. — Prvi *Vuk* obielodani u svojoj piesmarici (*Beč 1814—5.*) njekoliko komada bugarskih piešama, a osam godina poslie natiska dosta cielih u knjiži: *Dodatak k Sanktpeterburskim sravniteljnim rječima svijuh jezika i narječija s osobitim ogledima bugarskog jezika (Beč 1822—4. str. 54.)*. God. 1842. izašla je na bieli sviet u Pesti knjižica, u kojoj ima 12. podugačkih piesama bugarskih i do prieko 200 poslovica, naslovom: *Bòlgarski narodni pěsni i poslovici, sòbra Ivan A. Bogojev.* Kupili su jih Arkimandrit *Neofit*, *Aprilov i Stojanović;* a njekoliko jih se nalazi u dielu *Czelakowsky-a: Sammlung slaw. Volkslieder aller Stämme mit gegenüberstehender Übersetzung (knj. III. Prag 1822—27.)*, i td. Stoprv brali su to blago po narodu bugarskom *J. Sresnjevski i Vik. Grigorjević*, te iz sbirke Grigorjevićeve bilo jih je njekoliko izvedeno u *Kolu (knj. IV. str. 37.)*. U najnovije doba *Ste. J. Vrković* Bosnjak sabra mnogo ovoga blaga u Bugarskoj; nješto već natiska godine 1860. u Biogradu vladinim tiskom (*ponajviše piesme ženske*) u 8. i str. 373.; a sada prepravlja za tisk mužke, stolne i junačke. Glede jezika ovih piesama bugarskih evo što piše dopisnik Kola (*l. c. str. 39.*): *Vàrlo ćeš se začudit, ako danas usporediš najstarie rukopise bugarske sa sadašnjom živućom bugarštinom. Koliko ti tu neima proměne i razlike! Dočim u starini nalaziš veliko bogatstvo formah, opazit ćeš u današnjoj bugarštini kukavno siromaštvo osobito glede na sklanjanja. Dočim u starinskom jeziku neima još gotovo ni traga tudjim rěčma, današnji ti je pučki govor silom svakovàrstnih inostranih rěčih (turskih, karavlaških, gàrčkih, arbanačkih) izšaran kao prosjačka kabanica raznovàrstnim kàrpama.* Neobhodni plod stolietnoga azijatskoga sužanjstva!

Izmed onih, koji su duboko i valjano proučili i osobitom vieštinom smotrili i prosudili naše narodno piesničtvo zaslužuje bezdvojbeno odličnije miesto naš slavni *N. Tommaseo.* Viekoviti mu je on vienac zapleo sa svojim sastavkom: *o narodnih piesamah puka dalmatinskoga.* Tu se nalaze ove zlatne rieči: *žarko preporučujem svakomu, koi ljubi domovinu i zamišljive radosti neoskvrnjene liepote, preporučujem, da se sa svih strana kupe piesme, poslovice, predaje, običaji i izrazi. Prvo nego se stavimo tlačiti puk, upoznajmo ga, a čim ga upoznajemo (ako li ipak nismo od Boga prokleti), ljubit ćemo ga. Iz puka i od onih, koji su ga bolje motrili, uzeli su veliki spisatelji mast, život i nadahnuto gibanje*

Digitized by Google

govora; te čim se više književnost odalečuje od puka tim veće vene i smanjkava.

Ali ne samo piesme se odlikuju medju najstarijimi spomenici naše književnosti, da jošte divno se s njimi rukuju narodne *poslovice i pripoviedke*, od kojih ne malo od najdalnijega vriemena pride nam ustmeno ili pismeno, barem njekim dilom u izvornom obliku. U poslovicah i pripoviedakah ostaje nam ne samo silno blago pučkoga jezika, nu jošte po njih upoznajemo ćud, izobraženost i običaje našega naroda kroz njegovu prošlost. Velebrojne su kod nas

POSLOVICE; seljak često jih se sieća i mudro jih spodablja s različnimi čini i okolnosti života. Do danas mnogi su se požurili, da i to blago narodnog uma i jezika pokupe i obielodane. Najveću zaslugu stekao si je i na tom polju jugoslavjanskoga rada slavni *Vuk*, koi putujuć po Dalmaciji, Srbiji, Hrcegovini i Crnojgori sabra jih na debelo, i dade jih tiskati na Cetinju god. 1836., i opet u Beču god. 1849. *J. A. Bogoev* u već pomenutoj knjizi naštampa liepu kitu bugarskih poslovica (*Pest 1842.*). Mnogo jih se pako nalazi u slovnicah *F. Appendina*, *S. Starčevića*, *J. Brlića* i td. a još više u časopisih: *Danici*, *Zori Dalmatinskoj*, *Nevenu*, *Kolu*, *Pravdonoši*, *Magazinu*, *Bosanskom prijatelju* i td. Dodati ćemo i to, da gosp. Mirko Bogović bavi se već više godina ovim predmetom, te namierava na skoro izdati u jednoj ovećoj knjizi ne samo te, nego i sve dosad budi na pose ili po časopisih već tiskane narodne poslovice i zagonetke. Ali po sve malo su se našinci do sada bavili o sakupljenju i izdavanju narodnih

PRIPOVIEDAKA. Istina bo, prenesene ustmeno od najdaljih vriemena do danas bez i ma kojeg izvanjskoga sveza, koi bi jih u prednje medjaše sadržao, morale su se kad više kad manje pokvariti kroz tolike viekove, te sada težko ćeš i jednu samu naći po cielom narodu u izvornom tekstu. Ali ako i nisu pripoviedke nepomični spomenici davnoga jezikoslovja, od velike su ipak važnosti za nas kao spomeni prvoga doba naše književnosti; i zato s razlogom o njih ovako piše *Ignj. Brlić*: „*Valjalo bi našim književnikom ovo neobradjeno polje našega prvodobnoga književstva toplo preporučiti, da sabiraju, zapisuju i na svietlo daju, čegano će za 50—60. godina možebiti sa svim nestati, a čega se još za sada u svakom ilirskom miestu i miestancu nalazi. Ove babske pripoviedke nisu baš tako tašte i lude, kako jih mnogi nadriiobraženik cieni, ove u sebi mnogo od pučke starodavnosti sakrivaju, iz njih se dosta naučiti može, ako nam se u prvi trenutak baš i lude i tašte čine.* Na poziv Brlićev već su

Digitized by Google

njeki odgovorili ovih zadnjih godina, i liepim uspiehom. G. *M. Valjavec* od duga stavi se, da pobere pripoviedke okolice Varaždinske, te jih je nješto tiskao god. 1858. troškom gosp. J. pl. Platzera u Varaždinu pod naslovom: *Narodne pripoviedke skupio u i oko Varaždina Mat. Kračm. Valjavec*, a danas ima već gotovu golemu zbirku, iz koje je crpio naš slavni sveslavjanski filolog Miklošić i izdao dvanaest komada u knjizi: *Slavische Bibliothek (II. Bd. 151—170.)*, dodav ove znamenite rieči: *Möchten auch in anderen vom slovenischen Volksstamme bewohnten Gegenden nach diesem Muster Sammlungen von Märchen veranstaltet werden und mit der Zeit eine slavische Mythologie im Sinne der Grimmischen ermöglichen!*

SVRHA PRVE KNJIGE.

Bayerische Staatsbibliothek München

Digitized by Google

KAZALO.

Strana.

Uvod 1

PRVIO DIO Jugoslavjanske književnosti.

Staro-slavenska književnost.

§. 1. Pismo kod starih Slavjana i kod Ilira 9
§. 2. Iznašašće pisma glasovnoga kod Jugoslavjana. — Braća Ciril i Metod i glagoljica pravo cirilica 11
§. 3. Dosadašnja mnienja o glagoljici 21
§. 4. Pismena glagoljska kao plod Sv. Cirila 22
§. 5. Pobieda slavenštine nad njemštinom i talijanštinom . . 23
§. 6. Književni rad Sv. Cirila i Metoda 32
§. 7. Glagoljska tiskanja kod Jugoslavjana 36
§. 8. Sadašnje stanje glagoljice kod Jugoslavjana 47
§. 9. Iznašašće tako zvane cirilice, bolje klimentice . . . 49
§. 10. Klimentička tiskanja 53

DRVGI DIO Jugoslavjanske književnosti.

Nova jugoslavjanska književnost.

Prva doba. Stanje književnosti kod Jugoslavjana od sedmoga do konca četrnaestoga vieka.

§. 1. Prostor hrvatsko-srbskoga jezika 65
§. 2. Različnosti obstojeće medju hrvatskim i srbskim govorom . 67
§. 3. Vriednost hrvatsko-srbskoga jezika 72
§. 4. Stanje jezika kod Jugoslavjana za njihova naseljenja s ove strane Dunaja . . . . . .
§. 5. Naseljenje jugoslavjanskih pokolienja u sadašnje prediele . 75
§. 6. Ćud i običaji Slavjana sedmoga vieka 76
§. 7. Anti 81
§. 8. Slovenci 83
§. 9. Hrvati 89
§. 10. Srbi 155
§. 11. Bošnjaci 217
§. 12. Hrcegovci 254
§. 13. Bugari 273
§. 14. Spomenici jugoslavjanskoga jezika prvoga doba, naime od VII. do XIV. vieka 297

Digitized by Google

AZBVKA

Broj	Pismena	Glas	Ime	Brojna Vriednost
1.	А а	a	Az	1
2.	Б б	b	Buky	—
3.	В в	v	Vědi	2
4.	Г г	g	Glagol'	3
5.	Д д	d	Dobro	4
6.	Є є	e	Est'	5
7.	Ж ж	ž	Živěte	—
8.	S s	z	Zělo	6
9.	Ꙁ ꙁ	z	Zemlja	7
10.	И и	i (i dugo)	Iže	8
11.	І і	i (i kratko	I	10
12.	— ѣ, ꙗ	dj, j	Děrv', Jot	—
13.	К к	k	Kako	20
14.	Л л	l	Ljudi	30
15.	М м	m	Myslite	40
16.	Н н	n	Naš	50
17.	О о	o	On	70
18.	П п	p	Pokoj	80
19.	Р р	r	R'ci	100
20.	С с	s	Slovo	200
21.	Т т	t	Tvrdo	300
22.	ОУ оу	u	Uk	—
23.	Ф ф	f, ph	Fert	500
24.	Х х	ch	Cher	600
25.	Ѡ ѡ	ó (ô)	Ó	800
26.	Ш ш	št	Šta	—
27.	Ц ц	c	Ci	(900)
28.	Ч ч	č	Červ'	90
29.	Ш ш	š	Ša	—
30.	Ъ ъ	o/e	Jer	—

Digitized by Google

KLIMENTIČKA.

Broj	Pismena	Glas	Ime	Brojna Vriednost
31.	Ы ы	y	Jery	—
32.	Ь ь	e/i	Jerek	—
33.	Ѣ ѣ	ě, ja (ê)	Jeť	—
34.	Ю ю	ju	Ju	—
35.	Ꙗ ꙗ	— (ja)	—	—
36.	Ѥ ѥ	— (je)	—	—
37.	А а	e	Es	900
38.	Ѣ ѣ	je	Jes	—
39.	Ѧ ѧ	ą	Ąs	—
40.	Ѩ ѩ	ją	Jąs	—
41.	Ѯ ѯ	— (ks)	—	60
42.	Ѱ ѱ	— (ps)	—	700
43.	Ѳ ѳ	th	Thita	9
44.	Ѵ ѵ	y	Ižica	400

Opazka. Ova je azbuka po Šafařiku *(Památ. Hla. Pís. str. 6.)*, a što je u zaporu, to je po Račkom, po kom je bojna vriednost *(Pis. Slovj.)*. Po Brčiću Ѵ i А nemaju nijedne brojne vriednosti, a Ѧ nosilo bi 90 *(Chrest. Ling. Veteroslov. str. 53.)*. — Pridata za klimentici neviešte.

Digitized by Google

Poveće Pogrieške.

Strana.	Redak.		Izpravi.
34.	25.	sa	za.
39.	5.	sili	silami.
53.	30.	u zabit	u zabiti.
54.	6.	gospodare	gospodara.
58.	33.	uvrsti	uvesti.
76.	21.	stvarih	starih.
78.	20.	sita	žita.
83.	12.	u njihove se ruke	u njihovih se rukuh.
96.	13.	držaze	države.
96.	18.	u pogibelj	u pogibelji.
96.	37.	zapoznaje	zapoznaju.
101.	5.	srietiav	srietiv.
116.	1.	svcobća	svcobću.
129.	13.	brodiv se	brodeć.
137.	39.	spisatelj	spisatelji.
138.	12.	kojim pusti jim Zadar	kojim pusti Zadar.
140.	24.	na moravsko polje	na moravskom polju.
155.	12.	razdili	radili.
160.	9.	Pavao	Petar.
175.	18.	u državni	u državi.
193.	2.	zduživ	združiv.
195.	32.	pusti mu	pusti kralju Sigmundu.
212.	3.	red	rodi.
227.	17.	vatili	vratili.
232.	10.	13. ožujka	23. ožujka.
242.	9.	nevriedi	neuvriedi.
244.	14.	biskupu	biskupa.
247.	38.	puklo	puko.
260.	22.	u njezine ruke...kao u svoje	u njezinih rukuh...kao u njihovih
278.	27.	odgojenje	odgojenja.
283.	28.	porieke	poreze.
284.	3.	tamnicu	tamnici.
297.	4.	medju Russe i Turke	medju Rusi i Turci.
299.	5.	slavi	slavni.

Spisatelj si pridržava pravo preštampanja i prevoda po obstojećih propisih.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google